

*„A sok közt
e kis tréfa...”*

ÜNNEPI TANULMÁNYKÖTET
KRISTON-VÍZI JÓZSEF
ETNOGRÁFUS-MUZEOLÓGUS
70. SZÜLETÉSNAPJÁRA

Nagykőrös ◆ 2023

ÜNNEPI TANULMÁNYKÖTET
KRISTON-VÍZI JÓZSEF ETNOGRÁFUS-
MUZEOLÓGUS
70. SZÜLETÉSNAPIJÁRA

Ünnepi tanulmánykötet Kriston-Vízi József etnográfus-muzeológus
70. születésnapjára

Szerkesztette: Oláh Róbert

Szerzők

Balogh Mihály
Basics Beatrix
Bereznai Zsuzsanna
Csécs Teréz
Fekete Anetta
Gráfik Imre
Kaczián János
Képes Gábor
Kerényi György
Keszeg Vilmos

Kurta Mihály
Lakner Lajos
Libor Zoltán
Lovas Csilla
Majdán János
Millisits Máté András
Nagy Ádám
Oláh Róbert
Oláhné Gulácsi Éva
Palanca Attila

Petercsák Tivadar
Pinczés István
Rózsa Zoltán
Stevanyik András
Tanaka Hiromasa
Trencsényi László
Vásárhelyi Tamás
Vihar Judit
Walterné Müller Judit
Zomborka Márta

Angol fordítás: Csontos Csilla

© Szerkesztői e-book magánkiadás.
© A tanulmányok tartalmáért a szerzők a felelősek.

ISBN 978-615-01-7822-6

Nagykőrös, 2023

A címlapon Kriston-Vízi József látható, amint a besztercebányai *Heves megye népművészete* című kiállítást rendezti 1982-ben (részlet).

„Among many, this little joke...”

Study volume for the 70th birthday of József Kriston-Vízi
ethnographer-museologist

Edited: Róbert Oláh

Authors

Mihály Balogh
Beatrix Basics
Zsuzsanna Bereznai
Teréz Csécs
Anetta Fekete
Imre Gráfik
János Kaczián
Gábor Képes
György Kerényi
Vilmos Keszeg

Mihály Kurta
Lajos Lakner
Zoltán Libor
Csilla Lovas
János Majdán
András Máté Millisits
Ádám Nagy
Róbert Oláh
Éva Oláhné Gulácsi
Attila Palanca

Tivadar Petercsák
István Pinczés
Zoltán Rózsa
Stevanyik András
Hiromasa Tanaka
László Trencsényi
Tamás Vásárhelyi
Judit Vihar
Judit Walterné Müller
Márta Zomborka

English translation: Csilla Csontos

© Editorial e-book private edition.

© The authors are responsible for the content of the studies.

ISBN 978-615-01-7822-6

Nagykőrös, 2023

On the front cover, József Kriston-Vízi is shown organizing the exhibition "*Folk Art of Heves County*" in Banská Bystrica in 1982 (detail).

Tanulmánykötet Kriston-Vízi József etnográfus-muzeológus
70. születésnapjára

Tartalomjegyzék

Előszó és szerkesztői köszöntő	15
Kriston-Vízi József tudományos életrajza és a publikációinak jegyzéke	19
Tabula Gratulatoria	43
Balogh Mihály	
Neumann Feri (1878–1952) Olvasókönyve – Egy könyvtörténeti nyomozás fordulatai és jelen állása	47
Basics Beatrix	
Az ipari forradalom és a képzőművészet	77
Bereznai Zsuzsanna	
A kecskeméti homoki táj a modern népköltészetben	97
Csécs Teréz	
„lehetetlen, hogy becsülettel a világ színe előtt meg ne álljunk” – Rómer Flóris (1815–1889) 1867-es jegyzetei, írásai a párizsi világkiállításról	135
Fekete Anetta	
A szerepjáték narratívái és eszközei	158
Gráfik Imre	
Játék a háborús években? IGEN! (A játékok játéka a: gombfoci)	176
Kaczián János	
Garay János (1812–1853) szerelmei	213
Képes Gábor	
Digitális Betlehem	251

Tanulmánykötet Kriston-Vízi József etnográfus-muzeológus
70. születésnapjára

Kerényi György

A kultúra száguldó, szelíd motorosa 269

Keszeg Vilmos

Sajátos levélformák (öngyilkos- és fertőzött levelek) 277

Kurta Mihály

Múzeumandragógiai reziliencia – Szakandragógia-történeti visszatekintés 294

Lakner Lajos

Egy bácskai család a világ művelődéstörténetében 308

Libor Zoltán

Mélymerülésben 329

Lovas Csilla

Szekszárdi helytörténeti forgácsok Mészöly Miklós (1921–2001) ürügyén 334

Majdán János

Egyetemünk és találkozásaink 356

Millisits Máté András

A terézvárosi Művészház 366

Nagy Ádám

Özvegy Baradlayné, a helikopterszülő – Formabontó szempontok a Baradlay famíliához 380

Oláh Róbert

Arany János (1817–1882) és a „bányavirágok” – A költő és a mineralógia közötti kapcsolat..... 392

Oláhné Gulácsi Éva & Oláh Róbert

Kőrös ékös nyelvének csipős szólásai, avagy az éccöri délebéd s a tetejibe a Julcsa sütője 427

Tanulmánykötet Kriston-Vízi József etnográfus-muzeológus
70. születésnapjára

Palanca Attila

Egy graffiti metamorfózisa 439

Petercsák Tivadar

Képeslapok felvidéki fürdőhelyekről és nyaralásról 483

Pinczés István

Jel – Jelentés – Értelmezés (A „4 dimenziós Rorschach-teszt” analógiájú művészi hatáskereső
jelhálós vektorizációja Samuel Beckett Waiting for Godot című tragikomédiájában) 506

Rózsa Zoltán

Körzővel írt történelem, azaz nincs új a Nap alatt – Második felvonás (Gondolatok a későavár
kori vadkanfejes veretekről egy csátaljai darab kapcsán 520

Stevanyik András

Kezdetben volt a.... 540

Tanaka Hiromasa

Az önhatékony fejlesztése: Japán egyetemi hallgatók Kecskeméten 544

Trencsényi László

Adalékok a gyermekkultúra értelmiségének fejlődéstörténetéhez 553

Vásárhelyi Tamás

Első magyar KVJ, azaz Kriston-Vízi Játékgyűjtemény 566

Vihar Judit

Találkozások Óe Kenzaburóval (1935–2023), a második japán Nobel-díjas íróval 576

Tanulmánykötet Kriston-Vízi József etnográfus-muzeológus
70. születésnapjára

Walterné Müller Judit

A csend megtört... – A „málenkij robot” kutatásának személyes aspektusai 583

Zomborka Márta

Tumba – Liturgikus tárgy Vác ferences templomában 617

Utószó helyett eme játékról, csak röviden... 632

Study volume for the 70th birthday of József Kriston-Vízi
ethnographer-museologist

Contents

Preface and editorial welcome	17
Scientific biography of József Kriston-Vízi and the list of his publications	19
Tabula Gratulatoria	43
Mihály Balogh	
Feri Neumann's (1878–1952) Reading Book – Turns and present state of a book history investigation	47
Beatrix Basics	
The Industrial Revolution and the Arts	77
Zsuzsanna Bereznai	
The sand landscape of Kecskemét in the modern folklore	97
Teréz Csécs	
„it is impossible not to stand before the world with honor” – Flóris Rómer's (1815–1889) notes and writings about the World Exhibition in Paris 1867	135
Anetta Fekete	
Roleplaying narratives and tools	158
Imre Gráfik	
Game in the war years? YES! (The game of games is: button football)	176
János Kaczián	
János Garay's (1812–1853) beloved ones	213
Gábor Képes	
Digital Betlehem	251

Study volume for the 70th birthday of József Kriston-Vízi
ethnographer-museologist

György Kerényi

The gentle, speeding engine of culture 269

Vilmos Keszeg

Specific forms of the letter (suicide and contaminated letters) 277

Mihály Kurta

Museum andragogical resilience – A historical retrospective of professional andragogy 294

Lajos Lakner

A family from Bácska in the cultural history of the world 308

Zoltán Libor

Impoverishment 329

Csilla Lovas

Fragments of Szekszárd’s local history in relation to Miklós Mészöly (1921–2001) 334

János Majdán

Our university and our encounters 356

András Máté Millisits

The Artists’ House of Terézváros 366

Ádám Nagy

Widow Mrs. Baradlay, the helicopter parent – Formbreaking aspects of the Baradlay family 380

Róbert Oláh

János Arany (1817–1882) and the "mine flowers" – The connection between the poet and mineralogy..... 392

Éva Oláhné Gulácsi & Róbert Oláh

The pungent idioms of Kőrös’s eloquent tongue, the one-off lunch and Julcsa’s oven on top 427

Study volume for the 70th birthday of József Kriston-Vízi
ethnographer-museologist

Attila Palanca

Metamorphosis of a graffiti 439

Tivadar Petercsák

Picture postcards from Upper Hungarian bathing resorts and holidays 483

István Pinczés

Sign – Meaning – Interpretation (Signal-net vectorization of artistic effects analogous to the "4-dimensional Rorschach test" in Samuel Beckett's tragicomedy *Waiting for Godot*) 506

Zoltán Rózsa

History drawn with a compass or there is nothing new under the Sun – Second scene (Deliberations on late Avarian boar-head-shaped mounts based on a find from Csátalja) 520

András Stevanyik

In the beginning was the... 540

Hiromasa Tanaka

Development of Self-Efficacy: Japanese university students in Kecskemét 544

László Trencsényi

Addenda the intellectuals of children's culture of the history of the development of children's education 553

Tamás Vásárhelyi

The first Hungarian KVJ, or Kriston-Vízi Toy Collection 566

Judit Vihar

Encounters with Óe Kenzaburó (1935–2023) the second Japanese Nobel Prize-winning writer ... 576

Study volume for the 70th birthday of József Kriston-Vízi
ethnographer-museologist

Walterné Müller Judit

The silence was broken... – The personal aspects of „malenkij robot’ research 583

Zomborka Márta

Tomb – Liturgical object in the Franciscan church of Vác 617

Instead of an epilogue about this game, just briefly... 634

Előszó és szerkesztői köszöntő

Jelen sorok írásakor akarva vagy akaratlanul, de egy arckép lebeg előttem... A megszólított, az ünnepelt, sokak Jóskája, aki idén 70 éves! De minő hetven év ez, kérem szépen! Mondhatni volt ebben jó is, rossz is, ahogy azt már csak az élet diktálni szokta, de Jóska minden feladatot, célt és olykor nehézséget is „megugrott”... olykor már-már a Holdig, de azért mindig visszatért hozzánk. Ilyen ő, a fáradhatatlan néprajzos, múzeumos, kutató és szervező és még ki tudja micsoda-csoda! Ha az életpályáját számba kéne venni, vagy azt a legteljesebben leírni, akkor láthatjuk, hogy térben és időben „ficáncolt” az évtizedek alatt és nemhogy lassítana, vagy megpihenne, hanem mint olaj a tűzre, keresi az új és jobb dolgokat, teendőket és végső soron kihívásokat. Ismétlem immár magam: „... *sokak Jóskája, aki idén 70 éves!*”.

Jóska és drága felesége, Zsuzsanna 2023 májusában (Kirchné, 2023).

2023 több szempontból is jeles évünk, elég, ha csak felcsapjuk a kalendáriumokat vagy éppen a történelmi kronológiai köteteket. Figyelmesen szántva a sorokat láthatjuk, hogy nem csupán Jóskánk ünnepel kerekét. Így a nemzetközi porondon szembejön Bertold Brecht

(1898–1956) drámaíró, költő és rendező; Enzo Anselmo Ferrari (1898–1988) versenyautó-tervező és autógyár alapító; netán Gianfranco Corsi, vagy ahogyan mindannyian ismerjük: Franco Zeffirelli (1923–2019) filmrendező és forgatókönyvíró születési évfordulója is. De hazánk fiainak megszületése is bearanyozza az évünket, így Káldi György (1573–1634), az első teljes, katolikus, magyar nyelvű Szent Biblia fordítója; Madách Imre (1823–1864) költő, drámaíró, politikus; vagy éppen Szilárd Leó (1898–1964) atomfizikus ha még köztünk lehetne, bizony sok szeletes tortával köszönhetnénk őket. Ezen sorba kell illesztenünk Jóskánkat is, aki túlnőve kis hazáját, eredményesen tapogatózott a külhon felé, így erősítve a Kárpát-medence magyarjainak identitását.

Jelen kötetünk címének választása nem véletlen, hiszen 2023-ban Petőfi-emlékévet ünnepel valamennyi magyar társunk széles e világban. A lánglelkű poétát és Jóskánkat a haza rajongó szeretete és olykor szükséges kritikája is összeköti. A halhatatlan költő 1847. októberében Koltón írt versének idézett részlete pedig mily jól összezsengnek Jóska szellemével, gazdag életútjával, mert nem távoli tőle sem a játék, sem a tréfa, sőt...! Hiszem, hogy ezen kötet rámutat és talán példát állít az olvasók és a jövő generációi elé, hogy ezt így is lehet csinálni, lehet Jóskát követni, de utánozni sosem (ugyanis lehetetlent ne várjunk senkitől). Hiába tanultuk meg gyermekfejjel a fizikaórák egyikén, hogy örökmozgó nem létezik, de azt nem említette egy tanító vagy tanár sem, hogy ahhoz nagyon hasonló viszont igen, a perpetuum KRISTON mobile. Ezúton köszöntöm a magam és valamennyi szerző nevében ezen fáradhatatlan örökmozgó Jóskánkat jeles napja alkalmából!

Nagykőrös, 2023. január 1.

Oláh Róbert
szerkesztő

Preface and editorial welcome

As I am writing these lines, a face is floating before me, intentionally or unintentionally... The person addressed, the celebrated, Joe of many, who turns 70 this year! But what seventy years! There were good things and bad things, as life dictates, but Joe 'leapt' over every challenge, every goal and every difficulty... sometimes even to the Moon, but he always came back to us. That's him, the tireless ethnographer, museum worker, researcher, organiser and who knows what else! If we were to take stock of his career, or to describe it in its fullest, we can see that he has been 'fiddling' in time and space over the decades, and rather than slowing down or resting, he is like oil on fire, looking for new and better things to do, new tasks to perform and, ultimately, new challenges. I repeat myself now: '*... Joe of many, who turns 70 this year!*'

Joe and his dear wife Susan in May 2023 (Kirchné, 2023).

2023 is a significant year for us in many ways, if only we open our calendars or even our historical chronological volumes. A careful reading of the lines shows that it is not only our Joe who is celebrating round birthday. On the international stage, we can also see the birth

anniversary of Bertold Brecht (1898–1956), playwright, poet and director; Enzo Anselmo Ferrari (1898–1988), racing car designer and car company founder; or Gianfranco Corsi, or as we all know him, Franco Zeffirelli (1923–2019), film director and screenwriter. But the year is also enriched by the births of the sons of our country, such as György Káldi (1573–1634), the first complete Catholic translator of the Holy Bible in Hungarian; Imre Madách (1823–1864), poet, playwright, politician; or Leó Szilárd (1898–1964), nuclear physicist, if he could still be among us, we would welcome him with a cake with many slices. We should also include our Joe, who, outgrowing his small homeland, successfully felt his way abroad, thus strengthening the identity of the Hungarians of the Carpathian Basin.

The choice of the title of this volume is no coincidence, since in 2023 all our fellow Hungarians around the world will be celebrating Petőfi's commemorative year. The ardent poet and our Joe are bound together by their passionate love of their homeland and their sometimes necessary criticism. And the quoted passage from a poem written by the immortal poet in Kolto in October 1847 resonates so well with Joe's spirit and rich life, neither the game nor joke is far from him, and indeed...! I believe that this volume shows and perhaps sets an example for readers and future generations that it is possible to do this, to follow Joe, but never to imitate him (because we should never expect the impossible from anyone). We learned as children in physics lessons that there is no such thing as perpetual motion, but no master or teacher ever mentioned that there is a very similar one, the perpetuum KRISTON mobile. On behalf of myself and all the authors, I take the opportunity to greet our tireless, ever-moving Joe on the occasion of his special day!

Nagykőrös, 1 January 2023

Róbert Oláh
editor

Kriston-Vízi József tudományos életrajza és publikációinak jegyzéke

Scientific biography of József Kriston-Vízi and the list of his publications

Személyes adatok

- Születési hely és idő: Budapest, 1953. május 27.
- Családi állapot: házas /Kriston-Bordi Zsuzsanna (1963–): tanító, közoktatási és tankönyv szakértő, szerkesztő/
- Gyermek: Gábor (1982–)
- Jelenlegi beosztás: nyugalmazott múzeumi főtanácsos
- Előző státus: 2014–2017 között főmuzeológus, múzeumi kultúráközvetítő (Kecskeméti Katona József Múzeum)

Képzettség

- 1973–1978: KLTE BTK népművelés-néprajz szak (Debrecen)
- Okleveles etnográfus és közművelődési előadó
- Fokozat: Egyetemi kis doktori (1984)
- Megvédett dolgozat: „A Palócföld népi játékkultúrája” – megjelent: 1989

Továbbképzések

- 1996: Múzeum és marketing. Középpontban a látogató (Pallas – CEU)
- 1997: Museum management képzés; a magyar-holland múzeumi kulturális csereprogram (MATRA) keretében
- 1998: KOMA - Soros intézményi modell-projekt
- 1999, 2001, 2002: Cultural Management Studies – British Council
- 2005: Minden Gyerek – Konferencia és workshop (akkreditált)
- 2006: Önkéntesség és civil szféra workshop (ICSSZEM)
- 2006: Az Európai Unió és a Strukturális Alapok. (Kulturpont – NKOM tréning)
- 2007: A múzeumok fejlesztési lehetőségei az EU – pályázatok támogatási rendszerében (OKM Fejlesztési Főosztály)
- 2009: Iskolabarát múzeumi környezet. 30 órás akkreditált OKJ-s képzés (Szentendre, MOKK)

Korábbi munkahelyek

- 1971–1972: Budapest, Láng Művelődési Központ, programszervező
- 1972–1973: MN Hódmezővásárhely; honvédelmi szolgálat
- 1973–1978: Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, hallgató
- 1978–1979: Tiszaújváros, helytörténeti gyűjteményvezető
- 1979–1983: Eger, Dobó István Vármúzeum, néprajzos muzeológus
- 1984–2000: Kecskemét, Szórákaténusz Játékmúzeum és Műhely, intézmény-vezető, etnográfus
- 2001–2003: Budapest, Néprajzi Múzeum - osztályvezető, kiállítási és PR menedzser
- 2003–2004: Budapest, Vajda Péter Ált. Iskola - könyvtárvezető
- 2003–2004: Human Resources Magazine, rovatvezető

- 2005–2007: Jósa András megyei Múzeum, Nyíregyháza, művelődési menedzser
- 2008–2014: Dombóvár, Helytörténeti Gyűjtemény, múzeumvezető

Szakmai minősítés

- Néprajzi szakértő, muzeológia – NKÖM/OKM (2001-től)
- Közművelődési szakértő – OKM/NEFM (2007-től)
- Múzeumi főtanácsos

Szakmai szervezeti tagság

- Magyar Néprajzi Társaság (1978–)
- Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (1979–)
- Heves megyei Népművészeti Egyesület, alapító tag (1982–)
- Kiss Áron Magyar Játék Társaság, alapító tag (1987–2005)
- Magyar Origami Kör (1988–)
- Magyar Szemiotikai Társaság (1989–)
- Magyar-Japán Baráti Társaság (1989–)
- Európa Jövője Egyesület, alapító tag (1990–)
- Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület, alapító tag (1990–)
- Duna-Tisza közti Népművészeti Egyesület alapító tag (1991–)
- International Playing Card Society (1991–)
- International Toy Researcher's Association (1994–)
- Kultúráközvetítők Társasága (1994–)
- Kriza János Néprajzi Társaság (Kolozsvár, 1994–)
- Kecskemét-Aomori Baráti Kör alapító tag (1994–)
- Magyar Népművelők Egyesülete (1995–)
- Györffy István Néprajzi Egyesület (1996–)
- Magyar Szépmíves Céh (2001–)
- Magyar Pedagógiai Társaság (2001–)
- European Academy of Sciences and Arts (Salzburg, 2003–)
- Budapesti Honismereti Társaság (2003–2009)
- Budapesti Városvédő Egyesület (2004–2012)

- Magyar Kodály Társaság (2004–)
- Lilliput Közhasznú Egyesület, alapító tag (2005–)
- Dombóvári Városszépítő és Városvédő Egyesület (2007–2013)
- MTA Dél-Dunántúli köztestületének társtudományi szekció tagja (2008–2015)
- Közép-Európai Club Pannonia Közhasznú Egyesület (2008–)
- Somogy megyei Népművészeti Egyesület (2009–2015)
- Magyar Tájház Szövetség (2009–)
- Tolna megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület (2009–)
- Magyar Múzeumi Történész Társulat (2009–)
- Magyar Történelmi Társulat (2010–)
- Pécsi Akadémiai Bizottság Város- és Helytörténeti Munkacsoport (2010–2015)
- Magyar Orvostörténelmi Társaság Népi Orvoslás Szakosztálya (2011–)
- Magyar-Zsidó Kulturális Egyesület (2018–)
- Magyar Mecénás Program csatlakozott tagja (2021–)

Tudományos ösztöndíjak

- 1994: Részvétel és előadás nemzetközi konferencián (Salzburg) – MTA- Soros Alapítvány
- 1994: Szakmai tanulmányút, Lengyelország – Eötvös-Alap
- 1995: Szakmai tanulmányút a Sóvidéken – Illyés Alapítvány
- 1997–1999: Néprajzi témájú játékpublikációk a magyar nyelvterületen a 18-20. században –
OKTK
- 1998–1999: Kulturális intézmények Dániában; Dán Kulturális Intézet, BKKM-i
Önkormányzat, Viborg megye
- 1999: A Baja-környéki nemzetiségek téli szórakozásformái és ünnepi alkalmai – Szegedi
Akadémiai Bizottság pályázata, III. helyezett

Tanulmányutak

- Helsinki, 1986
- Schallaburg, Krems 1987
- Nürnberg, 1988, 1989
- Székelyudvarhely és a Sóvidék 1991, 1994, 1995, 1997

- Viborg, 1992
- Vitoria-Gasteiz, 1993
- Salzburg, 1994
- Kielce-Krakow, 1994
- Zenta és környéke, 1995
- London, 1995
- Erfurt-Sömmerda, 1996
- Skive, Viborg 1999
- Salzburg, 2003
- Radom, 2006
- Utrecht, 2008
- Kassa és Északkelet-Szlovákia 2008, 2014
- Kishegyes 2018
- Salzburg 2005, 2012, 2017, 2019

Fontosabb kiállítások

- 1979: Tiszaújváros és környékének őstörténete (Simán Katalinnal)
- 1980: Magyarországi szöveges falvédők, Eger, Képtár (Kovács Ákossal és Lengyel Lászlóval), Budapest Galéria – Óbudai Múzeum
- 1981: Zsellérház, Nagyréde; Pincemúzeum, Eger-Szépasszonyvölgy – rekonstrukció és önálló szakmai rendezés
- 1981–1983: Mozi Galéria, Eger
- 1982-85-94: Magyarországi madárijesztők – Óbudai Múzeum, Kecskemét, Hajós, Komárom, Gödöllő, Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum
- 1982: Heves megye élő népművészete – Eger, Budapest, Rozsnyó
- 1983: Hagyományos fejviseletek Szlovákiából – Eger
- 1984–1988: Nagyszüleink játékaik városon és falun – Kecskemét
- 1986–1987: Magyarországi fajtátekok – Helsinki és további 11 finn település
- 1986–1997: Japán játékok és ünnepi szertartás-tárgyak – Kecskemét és 23 hazai település
- 1988: Aratókoszorúk és -díszek a Duna-Tisza közén – Kecskemét

- 1990–1996: Játékkártyák Magyarországon (Jánoska Antallal) – Kecskemét; Budapest és 14 magyarországi település
- 1992–1993: Népélet a homokon. Bács-Kiskun megye népművészete – Skíve, Silkeborg (Dánia)
- 1995–1997: Korondi gyermekhangszerek és varsági játékok – Kecskemét, Székelyudvarhely, Kolozsvár
- 1996–2001: Játékremekek mesterkezekből – Kecskemét, Szórákaténusz Játékmúzeum és Műhely /állandó/
- 1998–1999: Magyar karácsonyok – Viborg, Dánia
- 2001: Időképek: Sors – játék – szerencse – Néprajzi Múzeum
- 2002: Erdélyi tájakon. Balogh Ernő ismeretlen fotográfiái. – Néprajzi Múzeum
- 2003–2005: Egér a padon. A PC folklórja. Kiállítás sorozat saját gyűjteményi anyagból Magyarország 10 pontján.
- 2005: Játékok babákkal. – Jósa András Múzeum
- 2006: Múltidéző légi képek; Narancsos forradalom – JAM , majd országszerte, vándor)
- 2007: Ifjúság és 1956 – Mustárház/Ifjúsági Centrum, Nyíregyháza
- 2008: Szobor és ünnep született; A Biblia világa; 148 nap 1848-ból; A múlt forrásai: utak a kutakhoz – Dombóvár
- 2009: Sarkantyú Simon emlékezete; „A dombóvári kapitánynak írni köll...”; Képcsere keretek nélkül – Dombóvár/Nyíregyháza
- 2010: Védett épületek Dombóváron
- 2011: Mindenki megégetheti magát!; A vasút szerelmese – Dombóvár
- 2012: Képeslapok és képes lakok Dombóváron; Arc-Test-Lélek (Pécs, Simontornya); Évgyűrűk foglatában; Erdélyi tájakon – Dombóvár
- 2013: Csonttal, kövel, ésszel; Vadászok és vad ászok; Rég volt karácsonyok Dombóváron
- 2014: Tűz, víz, ég, föld – Nijat Ayvaz fotográfiái; Rubik 70!; Tér-Játékok. Orosz István illúzió grafikái (Kecskemét, Nagykőrös)
- 2015: A beszélő köntös nyomában (Kecskemét, Cifrapalota)
- 2017: Michelangelo vonzásában. Nyolc kortárs japán női alkotó. Tudomány és Művészetek Háza (Kecskemét)
- 2018: Kakejiku – A felfüggesztett pillanat (Kecskemét, Szolnok, Pécs, Budapest)

- 2019: Közelítések a csendhez. Alkotások függőben (Kecskemét, NIM)

Publikációk

- 112 tanulmány és cikk
- 9 önálló kötet
- 12 szerkesztés

Oktatófilmek

- 1983–1984: Asszonyfarsang Parádsasváron (ELTE Folklore Tanszék – TIT)
- 1995–1997: Játékcsaládok I., II., III. – Sportszerű népi játékok; Agyagból teremtett játékvilág; Szalma, káka, csutkaszár. KTV – Duna TV (Soros Alapítvány Média Kuratórium – OTSH; KTV Kecskemét)
- 2012–2013: Hagyományos mesterségek, életmód a mai Magyarország tájegységein – forgatókönyv és szinopszisok általános és középiskolásoknak; Mozaik Tankönyvkiadó vizuális tananyag fejlesztési program

Oktatói tevékenység

- 1986–1990: Néprajz szeminárium a Kecskeméti Óvó-, majd Tanítóképző Intézet Vizuális Nevelési Tanszékén
- 1992–1995: Néprajz, játék- és művelődéstörténet szakkollégiumi tárgyak tanítása az egri gróf Esterházy Károly TK Művelődésszervező Tanszékén. Részvétel e szak- és speciálkollégiumi képzés tantervének középtávú kidolgozásában és akkreditálásában.
- 1997–2000: a Magyar Művelődési Intézet által akkreditált, 4 féléves népi játszóház vezető és kismesterség oktatói, pedagógus továbbképzés néprajzi szak- és témavezetője – Kecskemét
- 2001–2003: óraadói és szakmai konzulensi tevékenység az ELTE TK Múzeumpedagógia akkreditált pedagógusképző kurzusán – Budapest
- 2003–2005: szakmai óráadó a Soproni Egyetem Erdőmérnöki karának Faipari terméktervezői szakirányán
- 2003–2008: mentori tevékenység a Kutató Diákokért Alapítvány hálózatában

- 2011/12-es tanév: ELTE PPK Neveléstudományi Intézet; MA szabadidő szakos nappali és levelező szakosok képzése; játék és szabadidő antropológiája. – 2012/13/14-es év: gyakorlatvezetés
- Nemzetközi ÉlményMűhely szakmai konzulens (2010–)

Szakmai megbízatások

- TIT Heves megyei Néprajzi Szakbizottság, titkár (1979–1983)
- Palóc Nagymonográfia, koordinátor (1979–1983)
- Heves megyei Népművészeti Egyesület, elnök (1981-83); tiszteletbeli tag (2017)
- Magyar Játék Társaság, titkár (1987–1996)
- Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület, főtitkár (1998–2002)
- „Magyar Múzeumok” szerkesztőségi tag (1997–2003)
- NKA Múzeumi Kollégium, kurátor (1998–2001)
- ICSSZEM – SZOCSIM szakértő (2002–2004)
- Kutató Diákok Országos Szövetsége, mentor (2005-től)
- TIMPNET Regionális Műhelyvezető (2006–), szaktanácsadó (2008–)
- Az OKM – MOKK koordinátori testületének külsős tagja (2008–2010)
- A Norvég Civil Alap örökségvédelmi kuratóriumának tagja (2008–2010)
- Kistérségi Közkincs Kerekasztal alapító tagja (2008–2010)
- A Dombóvári Művelődési Műhely társelnöke (2008–2013)
- Tolna megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület elnökségi tagja (2010–2016)
- Pulszky Társaság Múzeumandragógiai Tagozat társelnöke (2012–)
- Hungarikum Akadémia alapító tagja (2013–)
- Dombóvári Érték Tár Bizottság elnöke (2013–2014)
- Bács-Kiskun megyei TIT elnökségi tagja, Kulturális Örökség Szakosztály elnöke (2015)
- Kecskemét-Aomori Magyar-Japán Baráti Kör elnöke (1994–1998; 2017–2022)
- Nemzeti Szakképzési és Felnőttoktatási Intézet, szakértő (2018–)
- Dargay Lajos Művészeti Alapítvány elnöke (2019–)
- Dargay Lajos Művészeti Kutatócsoport társvezetője (2020–)

Elismerések

- Gyermekekért Díj (Kollektív,1986)
- Szocialista Kultúráért (1988)
- Homo Ludens-díj (1994)
- Fehér Rózsa-díj (Kollektív, 1994)
- Európa Gyermekének Jövőjéért (Kollektív, 1995)
- Kiss Áron Emlékérem (1996)
- A Honfoglalás 1100. évfordulója Emlékbizottságának Emlékérme (1996)
- Bács-Kiskun Megye Közművelődéséért (Kollektív, 1997)
- Népművelésért Miniszteri Díj (1997)
- Szegedi Akadémiai Bizottság, Bronz (1999)
- A Herman Ottó Múzeumért Emlékérem (1999)
- Pro Ludo-díj (2006)
- Országos Honismereti Szövetség Emléklapja (2011)
- Podmaniczky-díj (2012)
- BPHT Emlékérem (2013)
- Pulszky Ferenc-díj (2017)
- A Magyar-Japán Baráti Társaság Jubileumi Emlékérme (2017)
- Közép Európai Club Pannonia Közhasznú Egyesület jubileumi emléklap 1989–2019
- Éri István-díj (2023)

Társadalmi szerepvállalás

- Az Európa Jövője Egyesület társelnöke (1990–2022)
- Kecskemét-Aomori Baráti Kör elnök (1991–1996; 2017–2022)
- A Dán Kulturális Intézet alapító kurátora (1992–2013)
- A Magyar Talon Alapítvány kurátora (1995–2009)
- Tekirdag (Rodostó/Szülejmanpasa, Törökország) tiszteletbeli ügyvivője (1998–)
- Aomori város (Japán) rendkívüli és meghatalmazott jószolgálati követe (1999–2009)
- A Rotary International 1910 District tagja 1998-tól (RC Kecskemét alapító tag; tag: RC Budapest-Duna és RC Nyíregyháza); 2004/2005-ben elnök (RC Budapest-Duna); tiszteletbeli tag, 2018

- Dombóvári Városszépítő és Városvédő Egyesület vezetőségi tagja (2007–2014)
- Hotel Dombóvár Baráti Asztaltársaság titkára (2009–2014)
- Városi Civil Kerekasztal elnökségi tag, Kecskemét (2016–2020)
- VCK Nemzetközi Kerekasztal, alapító (2020)
- Mélymerülés Utcalap alapító szerkesztő (2019–)
- ADRIA Interkulturális Egyesület alapító tagja (2021–)

Nyelvismeret

- Angol tárgyalási szint
- Orosz szövegértés

Bibliográfia

- 1978 *A gyermekek és az ifjúság életéhez kapcsolódó játékok a Bükk vidékén.* A Miskolci Herman Ottó Múzeum kérdőívei. Miskolc
- 1980/a *A hejőkeresztúri munkás- és paraszttanács megalakulásának jegyzőkönyve: 1919. március 29.* *A Herman Ottó Múzeum Közleményei* 18. 63-68. Miskolc
- 1980/b *Feliratos falvédők Nagyredéről.* In: *Magyarországi szöveges falvédők a 19.-20. században.* (Kovács Ákos szerk.) Hatvany Lajos Múzeum Füzetei, 7. Hatvan, 47-52.
- 1981/a *Játék és szórakozás Pusztafaluban.* In: *Néprajzi tanulmányok a Zemplén-hegyvidékről.* (Viga Gyula szerk.) Miskolc, 335-347.
- 1981/b *A kártevő madarak távoltartásának módjai és eszközei.* In: *Magyarországi madárijesztők.* (Kovács Ákos szerk.) Hatvany Lajos Múzeum Füzetei, 10. Hatvan, 46-64.
- 1980/c *Leninváros környékének őstörténete.* (a vezető szövegét írta Simán Katalin, a katalógust szerkesztette Kriston Vizi József) (1980), 6 p.
- 1982/a *A szöveges falvédőkről – avagy egy folklórjelenség körüljárása.* In: *Folklór-Társadalom-Művészet*, 10-11. (Voigt Vilmos szerk.) Kecskemét-Budapest, 245-252.
- 1982/b *A Közép-Tiszavidék népelete* (szerk. Kriston Vizi József) Eger, TIT Heves M. Szerv., (Néprajzi tájkonferenciák Heves megyében) 85 p.
- 1983/a *„Eger borát idd, jó barát...!” A turizmus és az úti-emléktárgyak.* In: *Cul/Tours. Folklór-Társadalom-Művészet*, 15. (Fejős Zoltán szerk.) Budapest, 33-39.
- 1983/b *Halottas búcsúztatók Borsodbótáról és Upponyból.* In: *A miskolci Herman Ottó*

- Múzeum Közleményei*, 21. Miskolc, 156-165.
- 1983/c *Eredmények a Mátraalja néprajzi kutatásában. Az 1983. május 19-én megrendezett Parádi tájkonferencia anyaga* (Kriston Vizi József szerk.) Eger, TIT Heves Megyei Szerv., (Néprajzi tájkonferenciák Heves megyében) 50 p.
- 1984/a A fiatalság életmódja és társas élete. In: *Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben.* (Szabadfalvi József szerk.) Miskolc, 385-400.
- 1984/b *Nagyszüleink játékaik városban és falun.* A Szórákaténusz kiállításvezetői I., Kecskemét
- 1984/c Gyermekjáték-kutatás Bács-Kiskun megyében. In: *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében I.* (Sztrinkó István szerk.) Kecskemét, 63-69.
- 1984/d Dramatikus játékok Bekölcén. In: *AGRIA XX.*, Eger, 273-302.
- 1984/e Všedný a spoločenský život mládeže. In: *Narodopisné štúdie z Répáshuty = Néprajzi tanulmányok Répáshutáról.* Budapest, Vydav. učebníc, (szerk. Viga Gyula, Szabadfalvi József) 379-396.
- 1985/a Adalékok a bukovinai székelyek játékkultúrájához. *Forrás XVII.*, 10. sz. Kecskemét, 63-68.
- 1985/b *Nagyszüleink játékaik városban és falun.* Kiállításvezető. (írta és szerk. Kriston Vízi József) Szórákaténusz, Kecskemét, 26 p.
- 1985/c *Játék-munka-játék. Kiállítás a budapesti Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola Játékkészítő Szakosztályának anyagából, Kecskemét, 1985. június 21-től szeptember 30-ig.* (írta és a kiadványt tervezte Budavári István, szerk, Kriston Vizi József) Kecskemét
- 1986/a *Gyermekjátékok. Gyűjtési útmutató.* A Honismeret 4. sz. melléklete, 4 p.
- 1986/b Egy sportszerű népi játék: a palóc mancsózás. In: *Palócföld XX.* 1. sz., Balassagyarmat, 39-42.
- 1986/c Átkok, szitkok, káromkodások és büntetésük Kecskeméten – Szabó Kálmán jegyzetei alapján. In: *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében II.* (Sztrinkó István szerk.) Kecskemét, 30-36.
- 1987/a Lajos Árpád, a népi gyermekjátékok kutatója. In: *Lajos Árpád emlékezete.* (Viga Gyula szerk.) Miskolc, 17-22.
- 1987/b *Játékszerek, játszóterek.* Katalógus. Kecskemét
- 1987/c Kriston Vízi László(!) – Lengyel László – Turi András: Gondolatok a városi televízióról. In: *Jel-Kép.* A Tömegkommunikációs Kutatóközpont folyóirata, 3. szám, 21-25 p.

- 1988/a Hintaformák és a hintázás szokásai Közép-Kelet-Európában. In: *Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun megyében*, III. (Sztrinkó István szerk.) Kecskemét, 166-177.
- 1988/b „Ős-öreg fenyőből örömré" Finn fajjáték-kiállítás, 1988-1989. (szerk. Kriston Vízi József) A Szórákaténusz kiállításvezetői. Szórákaténusz, Kecskemét
- 1989/a Gyermekjátékok. In: *Palócok IV. Rítus és folklór*. (Bakó Ferenc szerk.) Eger, 487-594.
- 1989/b A Museum of a new type in Hungary. In: *Acta Ethnographica*, Vol. 34., 350-358.
- 1989/c Adatok a bajai játékkészítő műhelyek működéséhez. In: *Emlékkönyv a bajai múzeum 50 éves évfordulójára*. (Merk Zsuzsa szerk.) Bajai Dolgozatok 6. Baja, 103-110.
- 1989/d *Porcelánbabák Hamburgból. Monika Hoffmann babái*. Szórákaténusz Játékmúzeum Kecskemét, 1989. február 3 - március 10. Várostarténeti Múzeum Pécs, március 23 - április 23. (szerk. és az előszót írta Kriston Vízi József) Szórákaténusz kiállításvezetői, Szórákaténusz, Kecskemét
- 1990/a Luca-napi népszokások Bács-Kiskun megyében. In: *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében IV*. (Sztrinkó István szerk.) Kecskemét, 144-154.
- 1990/b Tematikus kutatások Kiss Áron játékgyűjteménye alapján. In: *Kiss Áron emlékezete*. (szerk. és az előszót írta Kriston Vízi József) Vesszőparipáink. Kiss Áron M. Játék Társ., Kecskemét, 21-29.
- 1991 *Játékkártyák Magyarországon. Spielkarten in Ungarn. Válogatás budapesti és bécsi gyűjteményekből*. (szerzőtárs Ernst R. Ragg) Piatnik, Wien, 32 p.
- 1992/a Szemelvények a kecskeméti Dékány Rafael kéziratos folklórgyűjteményéből. In: *CUMANIA* 13. Kecskemét, 443-462.
- 1992/b *Pünkösöd*. Egyházi ünnepek – Népszokások I. (a bevezetőt írta, a szöveget gond. és szerk. Kriston Vízi József) Kecskemét
- 1992/c *Úrnapjától az újkenyér ünnepéig; Szent István napjáig*. Egyházi ünnepek – Népszokások II. (a bevezetőt írta, a szöveget gond. és szerk. Kriston Vízi József) Kecskemét
- 1992/d A palócföldi fiatalság társas élete és szórakozásformái. In: *Kultúra és Tradíció I-II*. Tanulmányok UJVÁRY ZOLTÁN tiszteletére. (Viga Gyula szerk.) Miskolc, 47-62.
- 1992/e *Kecskeméti karácsonyi köszöntések (1882)*. Egyházi ünnepek – Népszokások III. (a bevezetőt írta, a szöveget gond. és szerk. Kriston Vízi József) Kecskemét
- 1992/f Adalékok Dusnok gyermekfolklórához. In: *Dunatóji találkozások*. (Bárth János szerk.) Kecskemét, 125-130.
- 1992/g *"Vigyázat, csalog!" Emlékkiállítás Rodolfo bűvészhagyatékából*. Kiállításvezető. (írta és szerk. Kriston Vízi József) A Szórákaténusz kiállításvezetői. Szórákaténusz,

Kecskemét

- 1992/h *Az ördög bibliája. Játékkártya történeti kiállítás in memoriam: Rodolfo Gács Rezső (1911-1987)*. Szórákaténusz Játékmúzeum, Kecskemét, 1990. október 20. - 1991. június 2. (a kiállítást rend. ... Szabó Csilla) (a vezetőt szerk. és az előszót írta Kriston Vízi József]. Szórákaténusz kiállításvezetői. Szórákaténusz, Kecskemét
- 1993 Szécsi István: *Karácsonyéji álmok. háborús pásztorjáték képekben*. Hasonmás kiad. (szerk. Kriston Vízi József) Kecskemét, 18, [8] p. Kriston Vízi József "Karácsonyéji álmok ébresztése..." c. írásával (Eredeti kiadása: Rimaszombat: Rábely K., 1942.)
- 1994 Népi gyermekjátékok a Palócföldön. In: *Palócok régen és ma*. Néprajzi tájkonferenciák Heves megyében 9. Eger, 25-36.
- 1995/a Kresz Mária (1919-1989) jelentősége a magyar gyermekjáték kutatásban. Módszer, szemlélet, feladatok. In: *Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun megyében*, 1994. (Wicker Erika szerk.) Kecskemét, 77-86.
- 1995/b Asszonyok farsangja. Parádsasvár, 1983. In: *Mátrai tanulmányok* (Horváth László szerk.) Gyöngyös, 181-201.
- 1995/c Bácskai magyar gyermekjátékok. In: *Gyermekvilág a régi magyar falun II*.
A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei, 50. (T. Bereczki Ibolya szerk.) Szolnok, 539-548.
- 1995/d Játék, munka. Gyermekélet. In: *Gyermekvilág a régi magyar falun II*. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei, 50. (T. Bereczki Ibolya szerk.) Szolnok, 775-788.
- 1996/a Az utolsó fél évszázad népi gyermekjáték-kutatásának eredményei a magyar nyelvterületen. In: *LÉTÜNK*, XXVI. 3-4. sz. Újvidék, 7-14.
- 1996/b A játszó gyermek Halason. In: *Adatok Kiskunhalas történetéhez*. (Szakál Aurél szerk.) Halasi Téka, 18. Kiskunhalas, 159-175.
- 1996/c Méta, csürök, karika. In: *Tradicionális sportok, népi játékok*. (Siklódi Csilla szerk.) Budapest, 53-60.
- 1996/d Utószó és válogatott irodalomjegyzék. In: Lajos Árpád: *A magyar nép játécai*. (Budapest 1940) Hasonmás. Miskolc, 136+21 p.
- 1996/e Játékaink ünnepei és hétköznapijai. In: *Vesszőparipáink III*. (Kriston Vízi József szerk.) Kecskemét-Budapest, 128-146.
- 1996 *Játék + rend + szerek. A facsigától a játékprogramig*. (szerk. és az előszót írta Kriston Vízi József) Kiss Árom Magyar Játék Társ. (Vesszőparipáink) 195 p.
- 1997/a A társas élet és a szórakozás formái a többnemzetiségű Garán (1930-as, 1970-es évek) In: *Tükörképek a Sugovicán. Népismereti előadások*. (Bárth János szerk.) Kecskemét,

15-22.

- 1997/b Forráskutatás népi játékaink oktatásához. In: *Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun megyében 1995-1996.* (Sz. Körösi Ilona és Wicker Erika szerk.) Kecskemét, 119-132.
- 1998 Szokástárgy vagy játékszer? Néprajzi adalékok a kalocsai származású népművész Czár János alkotásainak egy csoportjához. In: *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1997.* (Romsics Imre – Wicker Erika szerk.) Kalocsa, 63-70.
- 1999/a Garán élő nemzetiségeink téli szórakozásformái és alkalmai. In: *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1998.* (Romsics Imre – Wicker Erika szerk.) Kalocsa, 31-40.
- 1999/b Istvánffy Gyula játékgyűjtése. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXXVIII.* (Viga Gyula szerk.) Miskolc, 1237-1250.
- 1999/c Holidays and Weekdays of Hungarian Toy Traditions (Recalling recent past with future pictures) In: *Acta Ethnographica Hungarica*, 44. évf. 1-2. sz., Budapest, 265-280.
- 1999/d A fiatalság társas élete és szórakozásformái Dusnokon. In: *Két víz között.* (Bárth János szerk.) Baja-Kecskemét, 43-50.
- 2000/a Ungarische Spielforschung und Spiel- und Spielzeugsmuseum. In: *Ludotheka*, V./4. Erfurt, 223-227.
- 2000/b Utószó és válogatott bibliográfia. In: Kiss Áron: *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény.* (Hasonmás kiadás) Budapest, 519-535.
- 2000/c Játék és idő. In: *A megfoghatatlan idő.* (Fejős Zoltán főszerk.) Tabula Könyvek, 2. Budapest, 316-328.
- 2001/a Játék – „kezelés” a Szórákaténusz Játékmúzeumban. In: *Néprajzi Értesítő*, LXXXII. Budapest, 71-79.
- 2001/b Játékidő, időlesés, sorsvetés. (Társszerzők: Jánoska Antal, Szojka Emese) In: *Időképek.* (Fejős Zoltán–Lackner Mónika–Wilhelm Gábor szerk.) Budapest, 520-539.
- 2001/c Andersen meséi könyvekben s kiállításban. In: *Könyv és Nevelés*, III. évf. 3. sz. 92-93.
- 2001/d Ajánlás és gondolatok Katona Imre: Néprajz és gyermekvilág című könyvéhez. In: *Könyv és Nevelés*, III. évf. 4. sz. 116-119.
- 2002/a Kiss Áron. (kísérő tanulmány Kriston-Vízi József) In: *Tudós tanárok – Tanár tudósok.* OPKM kismonográfia sorozat. Budapest, 158 p.
- 2002/b A magyarországi játékkultúra állami támogatása a 19. század második felében. In: *Homo Ludens, 2001. Győri Tanulmányok.* Városi Levéltár, Győr, 67-74.
- 2002/c Társas játékok – Játékok társakkal. Kerekasztal beszélgetés, vezeti - -. In: *Napút*, IV. évf. 4. sz. 9-21.

- 2002/d 100 éves a Kiskun Múzeum. In: *Magyar Múzeumok*, VIII. évf. 2. sz. 16-17.
- 2002/e Esztergom mint híd. Magyar és szlovák múzeumi egyesületek kézfogása. In: *Magyar Múzeumok*, VIII. 2. sz. 45-46.
- 2002/f „Karácsonyéji álmok.” A doni katasztrófa előérzete egy népies füzetben, 1942-ből. In: „*Historia est...*” *Tanulmányok a 70 éves Kovács Béla köszöntésére*. Az Archívum jubileumi száma. Heves megyei Levéltár, Eger, 317-340.
- 2002/g Kezdődik a mese. In: *Kincsestár I. Meseország*. (Koleszár Márta szerk.) Katona József Könyvtár, Kecskemét, 5-7.
- 2002/h Játékok és játszótársak. In: *Kincsestár III. Könyvtársajáték*. (Koleszár Márta szerk.) Katona József Könyvtár, Kecskemét, 5-7.
- 2002/i Ünnepi évzárás kötetbemutatóval. *Magyar Múzeumok*, VIII. 4. sz., 19.
- 2003/a Játékvízió. Körkép egy kötet apropóján. In: *Iskolakultúra*, 5. sz., 120-127.
- 2003/b Kiss Áron Magyar gyermekjáték-gyűjteményének erdélyi vonatkozásai. In: *Játék és Kultúra*. (Szikszai Mária szerk.) Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve, 11. Kolozsvár, 200-215.
- 2003/c Játékok közhelyen. In: *A gyermek a tét? Fordulópont*, 19. sz. Budapest, 59-66.
- 2003/d Mű-tárgyak szabad(ab)ban, avagy: néprajzi kiállítások szabadon választva. In: *Néprajzi Értesítő*, LXXXIV. (2002), 97-108.
- 2003/e Közhely és játék. In: *Tabula*, 2003 (6)1. Budapest, 158-162.
- 2003/f Ki minek az irigye? In: *Fordulópont*, V. évf., 20. sz. 19-24.
- 2003/g Mérföldkövek a számítástechnikában. In: *Magyar Múzeumok*, IX. 2. sz. 54-55.
- 2003/h A Fasori Gimnáziumtól Los Alamosig. In: *Human Resources Magazine*, II. 6. sz., 102-103.
- 2003/i „Jakab pap kapuján...” Nyelvsziszoló papírlapok. In: *Napút*. Nyelvthonlap. 6. sz., 18-22.
- 2003/j A népi gyermekjáték-ismeret összegzése a palóckutatásban. In: *Vándorutak – Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor 60. születésnapja alkalmából*. (Viga Gyula-Holló Szilvia Andrea-Cs. Schwalm Edit szerk.) Archaeolingua, Budapest, 203-210.
- 2003/k *Közös nyelven Ungon, Berken. Néprajzi játéktanulmányok a múlt évszázad elejéről*. Pont Kiadó, Budapest, 142 p.
- 2004/a Kinematográfia az iskolában. In: *Iskolakultúra*, 4. sz. 114-120.
- 2004/b *Játékosok, vígságtévők a Duna-Tisza közén*. Kecskeméti Lapok Kft. Porta Könyvek. Kecskemét, 143 p.

- 2004/c *A pityke és a kökény. Dékány Ráfael válogatott népmeséi az 1800-as évek második feléből.* (Társszerk. Bereznai Zsuzsanna és Bordi Zsuzsanna) Argumentum Kiadó, Budapest, 211 p.
- 2004/d A fény a folklórban. In: *Világítástechnikai Évkönyv, 2004-2005.* Budapest, 81-84.
- 2004/e Fény a folklórban – folklór a fényben. In: *Kútbanézők, X.* Budapest, 109-114.
- 2004/e *Vendégségben Palócföldön. Folklorisztikai írások a 20. század végétől.* Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 186 p.
- 2004/f Pityke és kökény. In: *Napút, 8. sz. Mesemorzsák.* Budapest, 8-12.
- 2004/g Ajánlások és tervezett Kiss Áron (1845-1908) életműve feltárásához. In: *Pedagógusképzés, 3. sz.* Budapest, 119-121.
- 2005/a Ajánlások és tervezet... In: *Neveléstörténet, I. évf. 3-4. sz.* 167-171.
- 2005/b *Homo Ludens Hungaricus. Néprajzi játéktanulmányok.* PONT Könyvek. Budapest, 120 p.
- 2005/c Bálint vagy Valentin? Egy világméretű folklór-jelenség szíve és fonákja. In: *Rítus és ünnep az ezredfordulón.* (Cs. Pócs Éva szerk.) L'Hartmann, Budapest, 403-417.
- 2005/d A munka és a szeretet háza. In: *Hagyomány és változás a népi kultúrában. Tanulmányok a 60 éves Dám László tiszteletére.* (Szabó Sarolta szerk.) Nyíregyháza, 349-366.
- 2005/e Minden a gyerek, ha játszik... In: *MindenGyerek 2005.* Budapest, 67-73.
- 2005/f Nyitott múzeumok és a múzeumok nyitottsága Szabolcs-Szatmár és Bereg megyékben. In: *MúzeumPont II. 2. 9.*
- 2005/g „A légtalmi pincétől a világhálógig.” 40 éves a Beregi Múzeum. In: *Magyar Múzeumok, XI. 3. sz.* 33.
- 2006/a Játék az egépadon. In: *Kútbanézők, XI.* Budapest, 147-149.
- 2006/b A munka és a szeretet háza... In: *Kútbanézők, XI.* Budapest, 150-159.
- 2006/c Forgácsok Kiss Áron életművének feldolgozása közben. In: *Neveléstörténet, II. évf., (2005.) 3-4. sz.* Székesfehérvár, 205-211.
- 2006/d „Újesztendő, vígságszerző!... sms-ben elküldendő.” In: *AGRIA, XLII., Eger, 379-388.*
- 2006/e Eötvös küldte és a haza várta őket. In: *Neveléstörténet, III. évf. 1-2. (6) sz.* Székesfehérvár, 171-175.
- 2006/f „Visszafelé mászni a csúszdán...” In: *Könyv és Nevelés, VIII. évf. 3. sz.* Budapest, 108-111.

- 2006/g Egér a padon, avagy: a periféria folklórja – folklór a periférián. In: *Jelentésteleli tárgyak*. (Fejős Zoltán – Frazon Zsófia szerk.) Madok füzetek 3. Budapest, 79-83.
- 2006/h Hamisíthatatlan Boros. In: *St. Andrea Magazin*, IV. évf. Egerszalók-Budapest, 42-46.
- 2006/i Regionális közművelődési találkozó Vaján. In: *Magyar Múzeumok*, XII. évf. 2. sz. 33-34.
- 2006/j Muzeológusok II. Regionális Közművelődési Tanácskozása, Miskolc. In: *Múzeumi Hírlevél*, XXVII. 4. sz. 129 – 130.
- 2006/k 1956 idézése... In: *Múzeumi Hírlevél*, XXVII. 11. sz. 346-347.
- 2007/a A játék és a játszás fővárosi színterei. In: *Budapesti Helytörténeti Emlékkönyv III*. Budapest, 35-41.
- 2007/b Kincsek kamrája. In: *Kikelet*, 2007. március, Nyíregyháza 15.
- 2007/c Tanya – Utak. A Nyíregyháza-környéki tanyák az ezredfordulón. In: *Múzeumi Hírlevél*, XXVIII. évf. május-június, 88-89.
- 2007/d Beszámoló a Dunán inneni múzeumok X. Regionális Közművelődési Találkozójáról. In: *Múzeumi Hírlevél*, XXVIII. évf., május-június, 100-101.
- 2007/e Múzeumi pontvadászat Kelet-Magyarországon. In: *Köznevelés*, 63. évf. 19. szám (május 11.) 4.
- 2007/f Kistérség és múzeum. In: *MúzeumPont*. IV. évf. 2. sz. Túrkeve, 5-7.
- 2007/g Hinta-ünnep. In: *Mesterség és művészet*. Május. Budapest, 43-48.
- 2007/h „Együtt fényesebbek...” Az újfehértői aranyak kiállítása Kassán. (Társszerző Ulrich Attila) In: *Magyar Múzeumok*, 13. évf., 2. sz. 50-53.
- 2007/i Kiss Áron-émléknep 2007. In: *Köznevelés*, 63. évf. 32. szám (szept. 14.) 23.
- 2007/j Múzeumi társkereső. In: *Nyitott kapukkal. Múzeumok ma – holnap*. (Pató Mária szerk.) Nyíregyháza-Szolnok, Damjanich János Múzeum, 6-30.
- 2007/k Beszámoló a Porcsalmai Művészeti Táborról. In: *Kisgyermek*, I. évf. 1. sz. Budapest, 41-44.
- 2007/l Múzeum a megfiatalodott Tomcsányi kastélyban. In: *Múzeumi Hírlevél*, XXVIII. évf. 9-10. sz. (szeptember-október). Budapest, 158-159.
- 2007/m Múzeum és turisztika. In: *Múzeumi Közlemények* (új folyam), 1. sz. Budapest, 124-129.
- 2007/n „Örzőnek rendelték engem...” Hevesy Sándor és temploma a nyírségi Balkányban. In: *AGRIA XLIII*. Eger, 273 – 286.

- 2007/o A Jósa András Múzeum Napja 2006. In: *Néprajzi Hírek*, XXXVI. 1-2. sz. Budapest, 47-48.
- 2007/p Szakmai nap a Bihari Múzeumban. In: *MúzeumPont*, IV. évf. 4. szám (október), Túrkeve, 2.
- 2007/q Múzeumi marketing színe és fonákja. Beszámoló a Dunán inneni múzeumok XII. közművelődési találkozójáról. In: *Múzeumi Hírlevél*, XXVIII. 11-12. sz. (november-december), 220.
- 2007/r Elránt az ősz. Makra. (Versek). In: *Üzen a homok*, III. évf., 1. szám. Kecskemét, 33.
- 2007/s Múzeumi kapunyitás küszöbén. In: *FordulóPont*, IX. évf., 4. szám (38.), Budapest, 110-114.
- 2008/a Új utakon a látogatók felé. In: *Jósa András Múzeum Évkönyve*, 2007. XLIX. évf., Nyíregyháza, 507-529.
- 2008/b A játék magja. In: *FordulóPont*, X. évf., 1. (39.) sz. Budapest, 82-86.
- 2008/c Egy emlékmű reneszánsza. In: *Köznevelés*, 64. évf., 13. sz. (április 4.), 23.
- 2008/d Bibliák Dombóváron. In: *Köznevelés*, 64. évf., 22. sz. (június 6.), 24.
- 2008/e Múzeum három megye határán. In: *Magyar Múzeumok*, 14. évf. 1. sz., 45.
- 2008/f Egy „leváltott” Kossuth-szobor. In: *Városunk*, XI. évf. 1. sz., Budapest, 3.
- 2008/g Múzeum Dombóváron, három megye határán. In: *Honismeret*, XXXVI. évf. 3. sz., 82.
- 2008/h *Dombóvár hely(é)re kerül! Helytörténeti múzeum, gyűjtemények és tematikus fiлиák.* Vezető pedagógusoknak és középiskolásoknak.
- 2008/i A Kapos-menti fehérhímzés reneszánsza. In: *Múzeumőr*, VI. évf. 3. sz. Kecskemét, 18-19.
- 2008/j Látnivalók a dombóvári Szigeterdő Lakótornyában. In: *Köznevelés*, 64. évf. 30. sz. (október 3.), 24-25.
- 2008/k Hamisíthatatlan Boros... In: *Múzeumőr*, VI. évf. 4. sz. Kecskemét, 18-19.
- 2009/a *Szalmabáb a kerékpáron. Néprajzi tanulmányok.* Pont Kiadó, Budapest, 145 p.
- 2009/b Visszanéző: Budapestről 1932-ben. In: *National Geographic Magyarország*. 7. évf. 3. sz. (március), 134.
- 2009/c Szabálykövetés a gyermekjátékokban. In: *Jogi néprajz – Jogi kultúrtörténet.* (Mezey Barna–Nagy Janka Teodóra szerk.) ELTE Jogi Kari Tudomány 1. Eötvös Kiadó, Budapest, 333-338.
- 2009/d Barátságom a rímKOVÁCSokkal. In: *Üzen a homok*, IV. évf. 1. sz. Kecskemét, 4.

- 2009/e Múzeumi mozaikok – Múzeum és Mozaik részben, egészben. In: *Nyitott kapukkal – Kapun belül és kívül.* (Pató Mária szerk.) Múzeumi iránytű 1. Szentendre, 72-86.
- 2009/f Ásatásról oldalnézetben. Az alsóhetényi építőtáborok. In: Tóth Endre: *Studia Valeriana. Az alsóhetényi és ságvári késő római erődök kutatásának eredményei.* Dombóvári Városszépítő és Városvédő Egyes., Dombóvár, (Helytörténeti sorozat, 8.) 317-344.
- 2009/g Egy vándorkiállítás megnyitó-naplójából. In: *TISICUM*, XVIII. Szolnok, 586-593.
- 2009/h Egér a padon. In: *FordulóPont*, XI. évf., 45. sz. (3. sz.) 97-104.
- 2009/i Kresz Mária, a játékos ember. In: *Mesterség & Művészet. Népművészeti Hírmondó* XVI. évf., 2009. október, Budapest, 54-56.
- 2009/j Pityke és kökény. In: *FordulóPont*, XI. évf. 46. sz., 15-21.
- 2010/a Megértük – de meg is értettük? Múzeumi történések „felnőtt” módra. In: *Múzeumandragógia.* (Kurta Mihály–Pató Mária szerk.) Miskolc–Szentendre, 117-122.
- 2010/b *A furfangos komák történeti és más mesék.* Dékány Ráfael gyűjtéséből vál. - - . Porta Kiadó, Kecskemét, 84 p.
- 2010/c Mesterek, mesterségek dicsérete. Előszó. In: Gelencsér Gyula: *A Dombóvári Ipartestület története 1890–2010.* Dombóvár, 3-5.
- 2010/d Elfeledett Kossuth-szoborcsoport és alkotója. In: *Budapesti Helytörténeti Emlékkönyv* VII. Budapest, 30-39.
- 2010/e A könyvespolcra. In: *MúzeumŐr.* A múzeumi ismeretterjesztés lapja. VIII. évf. 4. sz. (Tél). Kecskemét, 25.
- 2010/f Kresz Mária első tárgya: a játék. In: *Néprajzi Hírek*, 2. sz. 66-68.
- 2010/g Huszonöt éve hunyt el a „földművelés története”. Emlékezés Takács Lajosra. In: *Néprajzi Hírek*, 3. sz. 54-63.
- 2011/a Kiss Áron emlék-délután. In: *Városunk – Budapesti Honismereti Híradó*, XIV. évf. 3. sz. (július), 4.
- 2011/b A Kiss Áron játékos emlék-délutánról. In: *Honismeret*, XXXIX., 4. sz. 60-61.
- 2011/c Márványban mért barátság. In: *Ismerős művek elfeledett alkotója. Horvay János (Pécs, 1874 – Budapest, 1944).* (Kriston Vízi József–Millisits Máté szerk.) Dombóvár, 81-88.
- 2011/d Horvay hálójában. In: *Ismerős művek elfeledett alkotója. Horvay János (Pécs, 1874 – Budapest, 1944).* (Kriston Vízi József–Millisits Máté szerk.) Dombóvár, 189-202.

- 2011/e Mindennapi és csudás élővilág Esterházy Pál nádor XVII. századi verseiben. In: *AGRIA*, XLVII., Eger, 387-396.
- 2011/f Fény a folklórbán. In: *Múzeumőr*, IX. évf. 4. sz. Kecskemét, 3-4.
- 2011/g A Pro Ludo Társaskör. In: *Kútbanézők*, XVIII. Budapest, 83-84.
- 2011/h Ötlettár játékokkal télen-nyáron. In: *Kútbanézők*, XVIII. Budapest, 92-93.
- 2011/i Egy este a svájci-magyar barátság építésének jegyében. In: www.reformatus.hu (2011. december 4., vasárnap 11:08)
- 2011/j Meglepetésparti Gyöngyösön. Fűkőh Levente 60 éves.
http://www.magyarmuzeumok.hu/tema/419_meglepetesparti_gyongyoson
- 2011/k Egy új kiadvány a 20. századi szobrászat történetéből. In: *Értékmentő*, XXI. évf. 4. sz. 14.
- 2011/l A hosszú 19. század magyar vasúti építkezéseinek társadalmi hatásai. Adalékok Dombóvár és környéke életmód-változásához. In: *Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből.* (Dr. Vámos Éva szerk.) Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Budapest, 193-198.
- 2012/ a A svájci-magyar barátság építése. In: *Honismeret*, XL. 1. sz., 62-64.
- 2012/b Egy kecskeméti gyűjtemény olvasókra találásának mesés történetei. In: *Oppidum Csongrád 2012.* Csongrád Város Levéltára, Csongrád, 9-14.
- 2013/a A dombóvári helytörténetírás tényei – az oktatás nyereségei? In: *Ember-táj-termeszt-alkotás. Dél-dunántúli dolgozatok Dr. Szőke Sándor emlékére.* (Kriston Vízi József szerk.) Dombóvár, 166-184.
- 2013/b Évgyűrűk foglalatában. Balásy Gyula (Olthévíz, 1912 – Dombóvár, 1978) munkássága. In: *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXXV.* Szekszárd, 431-445.
- 2014/a *Kő, papír, olló... Játékirások a 21. század elejéről.* Pont Kiadó, (Fordulópont könyvek), Budapest, 111 p.
- 2014/b Preparált múlt. Múzeum és iskola. In: *FordulóPont*, 62. sz. 100-110.
- 2015/a A prédikációtól a képregényig. In: *Hírös História*k, 1. Kecskemét, 16-22.
- 2015/b Túlélő tárgyak nyomában. In: *CUMANIA*, 27. (Wicker Erika szerk.) Kecskemét, 129-136.
- 2016 Idő-bújócska Vargha Balázs abszolút pedagógussal. In: *Abszolút pedagógusok.* Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest, 146-155.
- 2017 Kiss Áron, az elfeledett közösségépítő. In: *Neveléstörténet*, 14. évf. 3-4. sz., 155-159.

- 2018/a Negyed százada hunyt el Sztrinkó István néprajzkutató... In: *CUMANIA*, 28. (Wicker Erika szerk.) Kecskemét, 23-25.
- 2018/b Minamizuka Shingo pályaképe és magyar vonatkozású művei. In: *Shingo, a szellemi hídépítő*. (Csatári Bálint–Kriston-Vízi József szerk.) Kecskemét, 12-24.
- 2018/c Minamizuka Shingo válogatott bibliográfiája. In: *Shingo, a szellemi hídépítő*. (Csatári Bálint–Kriston-Vízi József szerk.) Kecskemét, 127-129.
- 2018/d Múzeumi Örökség-Közösség. Tanulmányok és esszék a múzeumandragógia magyar és nemzetközi világából. (Kriston-Vízi József szerk.) Múzeumandragógia VII. Pulszky Társaság. Budapest-Kecskemét, 484 p. digitális:
http://pulszky.hu/public/MuzandraVII_ebook18.pdf
- 2018/e Múzeumandragógia 2018. Konferencia és továbbképzés. In: *EPALE Magazin*, 2018. tél 48-51.
- 2019 Búcsú a Fény Mesterétől. In: *Magyar Múzsza*, Új folyam, 8. sz. 79-81.
- 2021/a A munka és a szeretet háza Budaörs-Kamaraerdőn. In: *Tanító emberség. Tanulmányok Kiss Áron (1845-1908) tiszteletére*. (Kriston-Vízi József szerk.) Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest, 78-90.
- 2021/b Kiss Áron „Magyar gyermekjáték gyűjteménye és a Budai képző. In: *Élni a kultúrát! – játék, művészetpedagógia és tudomány*. Fókuszban: játék és gyermekkultúra. Konferenciakötet. 61-78.
- 2021/c Utószó. In: *Kézenfogva a Hídon. Magyar szerzők alkotásai Shingo Minamizuka professzor 80. születésnapjára*. (Kriston-Vízi József szerk.) Kecskemét, 196. p.
- 2022/a *Újrateremtett formák. Dargay Lajos univerzuma*. (Kriston-Vízi József szerk. és előszó) Budapest, 2022. 20 p.
- 2022/b Kiss Áron „Magyar gyermekjáték-gyűjteménye” és a Budai Képző
In: <http://www.naputonline.hu/2022/06/21/kriston-vizi-jozsef-kiss-aron-magyar-gyermekjatek-gyujtemenye-es-a-budai-kepzo/>
http://mpk.elte.hu/download/4_MPK_ELTE_konferenciakotet_2020_2021.pdf

Megjelent további munkák

- Címzavak a *Pedagógiai Lexikon* II. (139-141. p.) és III. (413. p.) kötetében. Keraban Könyvkiadó, Budapest, 1997.
- Történeti mondák kalendáris szokások és gyermekfolklor gyűjtéseim oktatás céllal feldolgozott anyaga. In: Földvári Erika: *Olvasókönyv negyedik osztályosoknak*. Mozaik Kiadó, Szeged, 2008.

Szerkesztés és kötetgondozás

- *A Szórakaténusz módszertani kiadványai. 1-* (sorozatszerk. Kriston Vízi József) Szórakaténusz, Kecskemét, 1985-.
- Porzsolt Lajos: *Magyar labdajátékok könyve*. Pest, 1885. Hasonmás kiadás. Szórakaténusz Játékműhely és Múzeum, Kecskemét, (1986!)
- *Magyar falusi gyermekhangszerek*. (sorozatszerk. Kriston Vízi József és Szakál Aurél) Bács-Kiskun M. Önkormányzat Múzeumainak Ig., Kecskemét 1994-
- *Andersen meséi*. Ford. Szendrey Júlia. Pest, 1865. Hasonmás kiadás. Dán Kulturális Intézet. Kecskemét, 2000.
- Kiss Áron: *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény*. Az 1891. évi kiadás hasonmása. (Társszerk.: Szentiványi Tibor) Holnap Kiadó, Budapest, 2000.
- Harmath Lajosné: *Aranykertben aranyfa. Felvidéki magyar gyermekmondókák és játékok I.* Kecskés László Alapítvány, Komárom, 2004.
- Dancs Lajos – Németh Zoltán: *Orie Suhaj...Tirpák népdalok*. Nyíregyháza, 2008.
- Lajos Árpád: *A magyar nép játéka*. Budapest, 1940. Hasonmás kiadás. TÍMP Kiadó, 2011.
- Kriston Vízi József (szerk.): *Ember-táj- természet-alkotás. Dél-dunántúli dolgozatok Szőke Sándor emlékére*. Helytörténeti sorozat, 12. Dombóvár, 2013. 284 p.
- Kriston Vízi József – Millisits Máté: *Ismerős művek elfeledett alkotója. Horvay János (1874-1944) emlékezete*. Dombóvár, 2011.
- Ádám Anita: *Princípiumok. Kiállításvezető*. TIT Örökség Galéria Kiállításvezetői, 1. 2018.
- Kriston Vízi József (szerk. és bev.): „Észnek hódol az érc” – *Tiringer Ferenc (1875-1947) Album*. Kecskemét, 2020. 189 p.
- *Múzeumok határok nélkül*. (szerk. és bev.) Konferencia-kötet, elektronikus. Nyíregyháza, 2021/a (Múzeumandragógia VIII.) 307 p.
- Kriston Vízi József (szerk.): *175 év. Tanító emberség. Tanulmányok Kiss Áron (1845-1908) tiszteletére*. Budapest, 2021. Magyar Pedagógiai Társaság. 153 p.
- *Kézenfogva a Hídon. Magyar szerzők alkotásai Shingo Minamizuka professzor 80. születésnapjára*. Kecskemét, 2021. 200 p.

Folyóiratok

- *Hírös História*k, 1. Felelős szerkesztő. Kecskemét, Média Centrum. 2015. ősz-tél. 1. szám 74 p.
- *Mélymerülés Utcalap*. Alapító főszerkesztő. 2020. 1., 2., 3., 4. sz., 2021. 1., 2. sz.

Cikkek, írások, recenziók

-Élet és Tudomány; Egyetemi Élet (Debrecen); Múzsák. Múzeumi Magazin; Honismeret; Észak-Magyarország (Miskolc); Heves megyei Népművelési Központ (Eger); Petőfi Népe (Kecskemét); Forrás (Kecskemét); Kecskeméti Szemle; Kecskeméti Lapok; Magyar Múzeumok, Tolna megyei Néplap (Szekszárd); Kelet-Magyarország (Nyíregyháza); magyarmuzeumok online; Olvasói levelek: Népszabadság; Magyar Nemzet; Mai Nap, Kurír; szignóval: kvj; k.v.j. kriston; kriston vízi; kvizio
álnéven (wassermann): BácsKapocs; Köztér.

Általa kezelt facebook oldalak

- Gyólay Viktória Szinészmúzeum (2015)
- Csipero... (2016)
- Leigázottság és málenkij robot (2016)
- Kecskemét-Aomori Magyar-Japán Baráti Kör (2017)
- Múzeumandragógiai Tagozat – Pulszky Társaság (2018)
- Tiringer Ferenc Album (2019)
- Valós-Ág Történelmi Klub (2019)
- Dargay Lajos Művészeti Alapítvány (2020)
- Mélymerülés Utcalap (2020)
- Pro Ludo (2020)

Általa kezelt facebook csoport

- Hazatérnek (2014)

Sajtó – róla, vele

- Tanács István: Serifbilincs és keringős méta. Tudunk-e még játszani? In: Népszabadság, 1987. május 12. (kedd), 5. p. – Boros Jenő fotóival.
- Tanács István: Időbeteg világ. Interjú Kriston vízi Józseffel játékról...In: Népszabadság, 1997. december 24. (szerda), 36.p.

- N. Kósa Judit: A játékok kinőtték a Szórákaténuszt. Tamagocsit még hiába keresnénk a múzeumban. In: Népszabadság, 1998. június 13. (szombat) 10.p. – Bánhalmi János felv.
- N. Kósa Judit: Belépő egy polgári világba. In: Népszabadság, 2000. december 23. (szombat), 23. p.
- N. Kósa Judit: Sorsára vár a Magyar Szent Föld. In: Népszabadság, 2004., június 24. (csütörtök), 13.p.
- N. Kósa Judit: Lövöldözős, boldogságos. A XXI. században a nép inkább tömöríti az üzenetet. In: Népszabadság, 2006. február 21. (kedd), 13. p.
- Ungár Tamás: Játék Józsi sütődéje. In: Népszabadság. 2011 (?)
- Kósa György: Beszélgetés a játékkal egy kecskeméti esten. In: Kő, papír, olló. Budapest, 2014. 83-89.
- Video Portrék. 2017 tavasza – vedeoportre.hu
- Petőfi Népe. 2020. Sebestyén Hajnalka interjú. baon.hu
- Jubileumi portré beszélgetés. Hangfelvétel. Beszélgetőtárs: Lakner Lajos múzeológus, tudományos igazgató-helyettes (Déri Múzeum, Debrecen). 2021. január 22. – Pulszky-PIM audio vizuális tár.
- Várkonyi Éva: „Oldás és kötés”. Kecskemét hálójában. Ecce homok online. 2021. március <http://eccehomok.hu/kriston-vizi-jozsef-oldas-es-kotes-kecskem-et-halojaban>, valamint ECCE
  - HOMOK 2021 Művészeti Magazin éves reprezentatív különszám. Kecskemét, 26-28 p.
- Wessely Gábor: <https://www.teol.hu/helyi-kultura/2022/08/a-jatekkultura-kutatoja-nem-szeretne-veszni-hagyni-a-pillet> . In: Tolnai Népújság, 2022. augusztus 4.
- Bíró Tamás: Interjú Dr. Kriston-Vízi Józseffel, a Kecskemét-Aomori Magyar-Japán Baráti Kör alapító tagjával, egykori elnökével.

Névváltozatok

- Kriston Vízi József
- Dr. (vagy dr.) Kriston Vízi József
- 2018-tól: Dr. Kriston-Vízi József

Tabula Gratulatoria

Ezúton külön is köszöntésüket fejezik ki az ünnepelt Kriston-Vízi Józsefnek a jelen kötetben megjelent tanulmányok szerzői ábécé sorrendben:

Balogh Mihály
(1943–)
tanár, könyvtáros, az
Országos Pedagógiai
Könyvtár és Múzeum
nyugalmazott főigazgatója –
Kunszentmiklós

Dr. Basics Beatrix
(1956–)
művészettörténész
Országos Rabbiképző –
Zsidó Egyetem
Művelődés- és
kultúratörténeti Tanszék –
Budapest

Dr. Bereznai Zsuzsanna
(1957–)
néprajzkutató, nyugalmazott
főmuzeológus, egyetemi doktor
Kecskeméti Katona József Múzeum
– Kecskemét

Csécs Teréz
(1956–)
nyugalmazott múzeumi
könyvtáros,
múzeumpedagógiai
koordinátor
Rómer Flóris Művészeti és
Történeti Múzeum – Győr

Dr. Fekete Anetta
(1973–)
színháztörténész,
muzeológus,
bábművészet és
játékkultúra kutató
Szórákaténusz
Játékmúzeum és Műhely
– Kecskemét

Gráfik Imre
(1944–)
néprajzkutató, muzeológus, CSc,
nyugalmazott múzeumi főtanácsos –
Szombathely

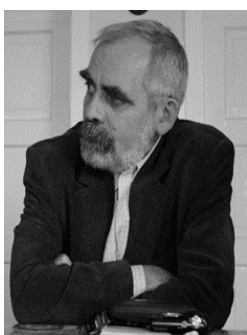
Kaczián János
(1938–)
nyugalmazott népművelő,
levéltári főtanácsos –
Szekszárd

Képes Gábor
(1980–)
informatikatörténész,
költő, muzeológus
Neumann János
Számítógép-tudományi
Társaság - Budapest

Kerényi György
(1952–)
egyesületi elnök, cégtulajdonos-
ügyvezető, volt államtitkár
nyugdíjas, civil önkéntes –
Kecskemét

Keszeg Vilmos
(1957–)
professor emeritus,
etnográfus
Babeş-Bolyai
Tudományegyetem, Magyar
Néprajz és Antropológia
Intézet – Kolozsvár

Kurta Mihály
(1952–)
nyugalmazott osztályvezető,
múzeumandragógia-kutató
és múzeumandragógus
Herman Ottó Múzeum –
Miskolc, Pulszky Társaság
Magyar Múzeumi Egyesület
– Miskolc

Dr. Lakner Lajos
(1965–)
irodalomtörténész, tudományos
igazgatóhelyettes
Déri Múzeum – Debrecen

Libor Zoltán
(1974–)
stratégiai és kommunikációs
tanácsadó
Egészségügyi és Szociális
Intézmények Igazgatósága –
Kecskemét

Lovas Csilla
(1965–)
irodalomtörténész,
muzeológus
Wosinsky Mór Múzeum
– Szekszárd

Prof. Dr. Majdán János
(1953–)
történész, rector emeritus
Eötvös József Főiskola – Baja

Millisits Máté András
(1978–)
művészet- és
művelődéstörténész, muzeológus,
igazgatási referens
NAV KEKI, Pénzügyőr- és
Adózástörténeti Múzeum –
Budapest

Dr. Nagy Ádám
(1972–)
kutatóprofesszor,
ifjúságpolitikai
tanácsadó, lapigazgató –
Magyar Narancs –
Budapest

Oláh Róbert
(1988–)
geográfus, történész, adatvédelmi
tisztviselő, integritás tanácsadó
Ceglédi Tankerületi Központ –
Nagykőrösi Kolping Katolikus
Általános Iskola – Nagykőrös

Oláhné Gulácsi Éva
(1991–)
környezetvédelmi
méréstechnikus,
hulladékgazdálkodási
technológus, titkársági referens
Ceglédi Tankerületi Központ –
Nagykőrös

Dr. Palanca Attila
(1959–)
egyetemi docens, turizmus,
turizmus menedzsment kutató
Soproni Egyetem Lámfalussy
Károly
Közgazdaságtudományi Kar –
Sopron

Dr. Petercsák Tivadar
(1947–)
nyugalmazott megyei múzeumigazgató,
egyetemi tanár, néprajzkutató
muzeológus, MTA doktora
Dobó István Vármúzeum és Eszterházy
Károly Főiskola – Eger

Dr. Pinczés István
(1953–)
nyugalmazott színházi rendező,
dramaturg, műfordító
Debreceni Csokonai Színház –
Debrecen

Rózsa Zoltán
(1971–)
régész, osztályvezető
Magyar Nemzeti Múzeum
Régészeti Intézet –
Közösségi Régészeti
Osztály – Budapest

Stevanyik András
(1953–)
nyugdíjas népművelő, tanár,
helytörténész – Nyíregyháza

Hiromasa Tanaka
(1954–)
A diskurzuselemzés
professzora
Meisei Egyetem – Tokió

Dr. Trencsényi László
(1947–)
címzetes egyetemi tanár,
neveléstudományi kutató –
Budapest

Dr. Vásárhelyi Tamás
(1949–)
biológus, környezeti nevelő,
múzeumpedagógus
Magyar Természettudományi
Múzeum – ELTE
Természettudományi Kar
nyugdíjasa – Budapest

Dr. Vihar Judit
(1944–)
nyugalmazott főiskolai tanár,
japanológia ruszisztika
kutató
Eötvös Loránd
Tudományegyetem és Károli
Gáspár Református Egyetem
Bölcsészettudományi Kar –
Budapest

Walterné Müller Judit
(1961–)
történész-főmuzeológus,
kutató
Janus Pannonius Múzeum –
Pécs

Zomborka Márta
(1959–)
etnográfus muzeológus
Tragor Ignác Múzeum – Vác

Emellett **Bakó Katalin, Bárh János, Blazovich László, Császi Irén, Deme Péter, Gecse Annabella, Káldy Mária, Sosztarits Ottó, Várszegi Asztrik, Veres Gábor, Viga Gyula, Vonyó József**, valamint a hazai néprajzi, múzeumi és kulturális közösségek is köszöntik az ünnepeltet 70. születésnapja alkalmából!

Neumann Feri (1878–1952) Olvasókönyve – Egy könyvtártörténeti nyomozás fordulatai és jelen állása

BALOGH MIHÁLY

Összefoglalás: Neumann (Molnár) Ferenc (1878–1952), a Budapesti Református Főgimnázium VI. osztályos tanulója, a későbbi híres regény- és drámaíró 1893-ban szöveggyűjteményt állított össze osztálytársai számára. A könyvet az irodalomtanáruk, Baráth Ferenc (1844–1904) Esztétika tankönyvéhez kiegészítésül készítette a diák. A könyvet a tanulók használták a tanuláshoz otthon és az iskolában. A kő-nyomatos (litográf) eljárással készült könyvritkaságnak napjainkra két ismert példánya maradt: egy az Országos Széchényi Könyvtárban és egy a Kunszentmiklósi Református Gimnázium Könyvtárában. Ez a tanulmány az Olvasókönyvet mutatja be.

Kulcsszavak: *Neumann (Molnár) Ferenc; Olvasókönyv a poétikához; Budapesti Református Főgimnázium; Baráth Ferenc; esztétika tantárgy; szöveggyűjtemény; könyvritkaság*

Feri Neumann's (1878–1952) Reading Book – Turns and present state of a book history investigation

MIHÁLY BALOGH

Abstract: In 1893, Ferenc Neumann (Molnár) (1878–1952), a sixth-grade student at the Budapest Reformed High School, later a famous novelist and playwright, compiled a chrestomathy for his classmates. The student wrote the book as a supplement to the Aesthetics textbook of their literature teacher, Ferenc Baráth (1844–1904). The students used the book for their studies at home and school. Two known copies of the book rarity, made by lithography, remain today: in the National Széchényi Library and the Library of the Kunszentmiklós Reformed Secondary School. This paper presents the Reading Book.

Keywords: *Ferenc Neumann (Molnár), Reading Book for Poetics, Reformed High School of Budapest, Ferenc Baráth, aesthetics, chrestomathy, book rarity.*

Bevezető

1979 szeptemberében lettem iskolai könyvtáros a kunszentmiklósi gimnáziumban. A korábbi Baksay Sándor Református Gimnázium akkoriban Damjanich János (1804–1849) nevét viselte. Az iskola több mint kétszáz éves könyvtára értékekben gazdag muzeális gyűjteménnyel bírt.

Napi könyvtár-pedagógusi munkám végzése mellett hozzáfogtam a muzeális állomány autopsziás, minden darabot kézbe vevő és átlapozó, jegyzetelő megismeréséhez. Néhány évvel később, könyvtáros diplomám megszerzését követően ezt a tevékenységét már a tágabb szakmai rálátás birtokában ismételt meg.

Húsz év múlva a fővárosban könyvtároskodtam tovább, de nem szakadtam el egykori alma materem gyűjteményétől sem. Az állomány védelmét segítő Pro Bibliotheca Antiqua Baksayana Alapítvány titkáráként utódommal, Kisari Ottilia (1951–) könyvtárpedagógussal közösen megírtuk a kunszentmiklósi gimnáziumi könyvtár történetét (*Balogh & Kisari, 2015*), amelyben helyet kapott az *Olvasókönyv* is.

Tárgyammal azonban először 1995 júliusában Budapesten az IRA (Nemzetközi Olvasástársaság) IX. Európai Olvasáskonferenciáján léptem a nagyobb (szakmai) nyilvánosság elé. A konferencia címe az „Írásbeliség és demokrácia – olvasástanítás, olvasásra ösztönzés, olvasásfejlesztés: elmélet és gyakorlat” volt. Power pointos előadásom *Neumann Feri Olvasókönyve* címmel hangzott el. Ezt követően születtek meg a téma rövid, írott „alpváltozatai” az ezredfordulót követően. (*Balogh, 2001; 2002*).

Ennek a mostani írásnak legfőbb előzménye forrása azonban nem a könyvtár története, hanem egy másik, önálló munkám, amelyben szintén szerepel a kunszentmiklósi gimnázium könyvtára (*Balogh, 2008*). Utóbbi könyv két címszereplője, a Mester és a Tanítvány 1887 és 1895 között rendszeresen találkozott Budapesten a Lónyay utcai református főgimnáziumban. A Mester, Baráth Ferenc a magyar nyelv és irodalom tanára, a Tanítvány, az *Olvasókönyvet* szerkesztő Neumann Ferenc, Baráth egyik diákja volt. Míg azonban a 2008-as könyv hangsúlyosabban a méltatlanul feledésbe merült tudós tanár Baráth Ferenc életét és munkásságát mutatta be, addig ez a mostani írás a diák Neumann első irodalmi próbálkozásaira, közülük is kiemelten az általa összeállított szöveggyűjteményre összpontosít

(Neumann, 1893), miközben „in nascendo” kalauzolja végig az olvasót a mai nevén ismert szerkesztő azonosításáig, s az eddigi eredmények összegzéséig a könyv történetét illetően.

A Mester

A tudós tanár, író, műfordító, filozófus Baráth Ferenc a kiskunsági Kunszentmiklós mezővárosban született 1844. november 3-án, és a Gödöllőhöz tartozó Máriabesnyőn hunyt el 1904. szeptember 6-án. Iskoláit szülőhelyén kezdte, majd nagykőrösi diák lett, osztályfőnöke Arany János (1817–1882), egyik osztálytársa és barátja pedig annak fia, Arany László (1844–1898) volt. Két debreceni, majd két pesti református teológiai év után, s három nyugat-európai (németországi és skóciai) peregrinációs esztendő elteltével 1869-től tanított a pesti Református Főgimnáziumban az 1900-as nyugdíjazásáig.

A skóciai tanulmányok idején kezdett publikálni itthoni protestáns lapokban. A korszak népszerű hetilapjában, a *Vasárnapi Ujságban* 1869-es hazatérésétől haláláig szintén rendszeresen jelentek meg írásai, miként pedagógiai tárgyú írásai a nevelésügyi folyóiratokban. Az 1870-es évek elejétől élte termékeny éveit, közéleti és politikai témájú röpirataival jelentkezett, tan- és olvasókönyveket írt, magyarra fordította Thomas Carlyle (1795–1881) művét a francia forradalomról, sajtó alá rendezte Vörösmarty Mihály (1800–1855) összes műveit, és kiadta barátja, Dömötör János (1843–1878) műveit az író életrajzával. Egyik alapító szerkesztője volt a *Magyar Philosophiai Szemle* című folyóiratnak 1882-ben. 1895-ben adta közre válogatott esszéit és tanulmányait, s egy évvel később versei gyűjteményét.

Baráth értékes könyvtára az 1930-as évek első felében megfogyatkozva került családi hagyatékként a kunszentmiklói gimnázium gyűjteményébe. A Baráth-könyvtár fontos darabjai között megtalálhatók a tanár saját munkái, így a tankönyvei is. A gyűjtemény nem maradt egyben, a könyvek a „helyükre kerültek” a könyvtár állományában. Jelentős részük köztük az *Olvasókönyv* a pedagógiai szakcsoportba, a tankönyvtárba sorolódott. (Balogh, 2008).

A Tanítvány

A belső Ferencvárosban, a Fűvészkert, a Nemzeti Múzeum, a Pál utca és a Református Gimnázium négyszögében valahol állt az a ház, amelyben a jómódú zsidó sebészorvos, Neumann Mór (1848–1907) Ferenc nevű fia 1878. január 12-én megszületett. Az édesapa Bécsben szerezte orvosi képesítését, s a Ganz Gyár üzemorvosaként dolgozott. A Margit-híd építéskor a vállalkozó, Gustave Eiffel (1832–1923) egyetlen magyar munkatársa volt. Ferenc Böske (1881–1972) húgával azon a környéken cseperedett föl, de 1887-től már a József körúti családi bérházukból járt a Lónyay utcai Református Főgimnáziumba.

Ferenc húga, Erzsébet úgy emlékezett vissza, hogy az elfoglalt orvos ritkán foglalkozott gyermekeivel, akkor is inkább szigorral (*Molnár, 1958*). Ferenc, a fiú évtizedek múltán is nosztalgikus gyöngédséggel idézte föl édesanyjuk, a korán elhalt Wallfisch Jozefa (1860–1898) emlékét. Egy interjúban így vallott a szüleiről: „Édesapám [...] velünk, gyermekeivel és azok nevelésével bizony nem sokat foglalkozhatott és ennek a gondja kizárólag édesanyám vállaira nehezedett [...] Igazi anya volt ő. A gyermekeinek élt mindig és bár rajongott a színházért és művészetért, az igazi boldogságot és megelégedettséget csak a gyermekeivel való együttélésben kereste és találta meg [...] Anyám rengeteget olvasott, és az [...] irodalom iránti érdeklődést és vonzalmat már zsenge koromban belém oltotta. [...] Édesanyám volt az, akit életemben valaha is a legszebb, legzengőbb magyarsággal hallottam beszélni.” (*Molnár, 1929, p. 29*). Ugyanebben az interjúban tért ki arra a családi anekdotára, amely szerint az édesanyja a Margitszigeten összebarátkozott az öreg Arany Jánossal. Egyszer még az emlékkönyvét is odaadta a költőnek, aki beírt néhány mondatot. De az emlékkönyv idővel elveszett. Erzsébet húga változata szerint az idős költőnek annyira tetszett a virgonc kisfiú a gyerekkocsiban, hogy még a fejét is megsimogatta. „Az édesanyám igazi magyar anya volt. Becsületesnek, igaznak, és ami talán a legfontosabb, mindig magyarnak nevelt...” – ezzel a történetünk szempontjából kulcsfontosságú megjegyzéssel zárta a főntebb idézett interjút a fiú (*Molnár, 1929, p. 29*).

Neumann Feri az iskolában

Az elemi iskolai ismeretek otthoni elsajátítása után a tízéves fiút édesapja beíratta a Kálvin téri Református Főgimnáziumba. Húga emlékezete szerint osztálytársai között több barátja

akadt, és bár a legfiatalabbak közé tartozott, mégis tekintélye volt a többiek előtt. Az alsó gimnáziumi éveit a *Pál utcai fiúk* idejére emlékszik vissza. A grund védője, a gittegylet tagjai az 1880-as, 1890-es évek fordulóján jártak a református gimnáziumba. Közös kiskamasz éveik meghatározó kalandja volt a háború a grundért.

A haza metaforájaként emblematizált grund elvesztéssel elmúlt a gyermekkor is. Ekkor már a valóságos haza adott muníciót a lelkesedésre a gyermekből ifjúvá serdült nagygimnazistának a kilencvenes évek első felében. „*Akkor élt hazafias 'hőemelkedéssel' az egész nemzet.*” (Komáromi, 1997, p. 33). Negyvennyolc emléke még élő, s akkoriban temették hazai földbe Kossuth Lajost. A millennium előkészületeinek lázában égett az ország. (Komáromi, 1997).

Az édesanyjától kapott magyarságtudatot, hazaszeretetet „hivatásszerűen” tovább erősítette a fiúkban a református főgimnázium falai között. Az egykori diák, Kisléghi Nagy Dénes (1884–1984) így emlékezett vissza a Lónyay hazafias nevelésére: „*Az iskola légkörében... éltek és virultak a reformkor és a 48-as idők hagyományai, Széchenyi és Kossuth, a nemzeti eszme és a szabadság kultusza, a kemény ellenállás szelleme minden abszolutizmussal szemben, az ezeréves magyar állam és a magyar kultúra alkotásainak tisztelete, a Nemzeti dalhoz és a Szózatához fűződő eszményi patriotizmus ápolása.*” (Kisléghi Nagy, 2006, p. 21).

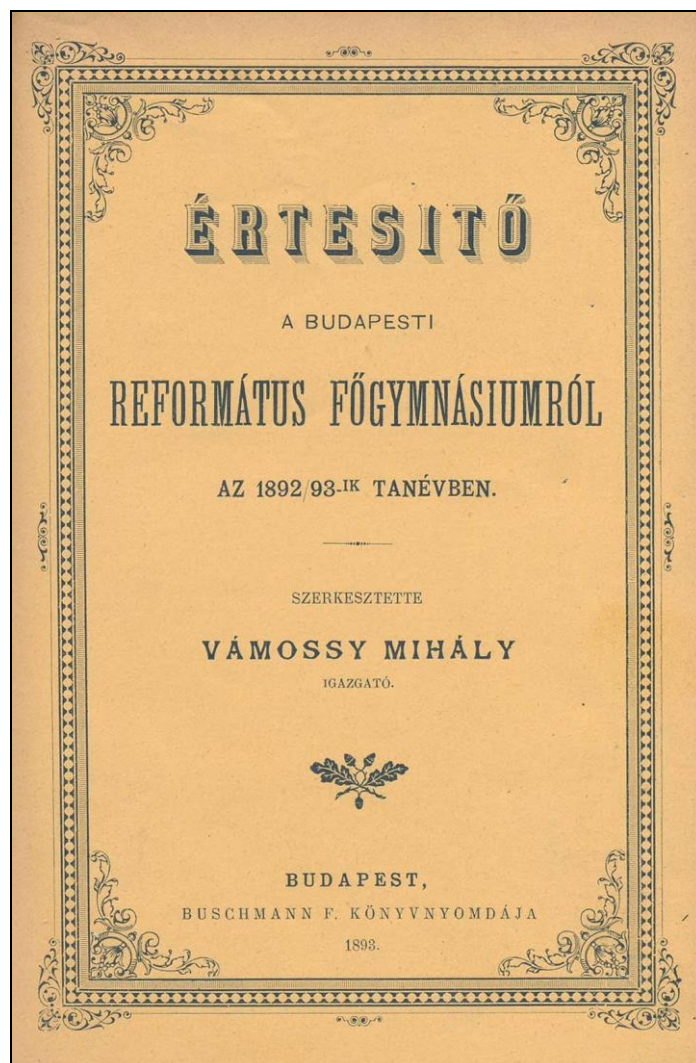
A tanulásban

Neumann Feri az évkönyvek tanúsága szerint hullámzóan teljesített az iskolában. Bár egyszer sem volt „első pad első” – ahogyan Csengey *A Pál utcai fiúkban*, mégis évről évre az első négy-öt között szerepelt az osztályban. Változó iskolai eredményeiről az évkönyvek tanúskodnak (1. ábra).

Két tanáregyenység hatott legmeghatározóbban az ifjúra. Az első három évben Molnár Sándor (1856–1924) volt az osztályfőnöke és magyartanára, aki felsős korában önképzőköri tanárelnökként gondozta Neumann Feri tehetségét. A négy felső osztályban Baráth tanította a magyart és a vallástant, az általa írt, szerkesztett tankönyvekből pedig alsóban és felsőben is tanultak. Diákként Baráth tanácsára kezdte olvasni Dante Alighieri (1265–1321) *Pokol* című művét, először magyarul, majd németül. Amikor Baráth azt tanácsolta, hogy tanuljon finnül,

abba is belevágott. Egy idő után szótár segítségével olvasta a *Kalevalát*. Molnár úgy nyilatkozott a tanárukról, hogy az idegen népekről, kultúrákról, s az örökbecsű irodalmi alkotásokról tartott lebilincselő előadásaival leginkább ő keltette föl az iskolában az érdeklődésüket a magyar- és a világirodalom iránt.

1. ábra: Az iskola értesítője az Olvasókönyv évében, az 1892–1893-as tanévben.

Az önképzőkörben

A Kör a művészetek és az irodalom iránti érdeklődést volt hivatva kielégíteni az iskolában. Tanárelnöke a korábbi években Baráth Ferenc volt, de mire Neumannék „beleérték” az önképzős korba, Molnár Sándor vette át Baráth helyét. Az érdeklődő felsősök lehettek tagok,

ötödik-hatodikban többnyire inkább „hallgatók”, s a két utolsó évben cselekvő közreműködők. Ötödikben még nem fordult elő Neumann neve az értesítő köri beszámolójában, ám hatodikban már igen, amikor a „hallgatók” közül szoros kivételként „dicséretet nyert két ízben”. Hetedikben az év végi jutalmazottak között szerepelt, báró Malcomes Gyula (1878–?) nevű osztálytársával közösen írt, Berzsenyi Dániel (1776–1836) ódaköltészetéről szóló dolgozatukért.

Az 1894–1895-ös tanévi önképzőköri életet így minősíti az iskolai értesítőben a tanárelnök: „*A viták, melyeken a kör tagjai az ifjúságot érdeklő művészeti, irodalmi, társadalmi és filozófiai kérdéseken vitatkoztak, mindig élénken, nagy érdeklődés közt folytak [...] A csendes, de komoly, célirányos munkálkodás éve volt ez.*” (Vámosy, 1895, p. 82). Az ötven tagú Kör alakuló ülésen Neumannt választották titkárnak. A szintén nyolcadikos osztálytársa, Csiky Gyula (1877–?) az elnök, Barna Béla (1875–?) a könyvtárnok volt. A hat kiemelt tisztségre kizárólag nyolcadikosokat választottak. Abban az évben a szervezés, az irányítás kötötte le a vezetőséget, főként a titkárt. A tanárelnöki értékelésen túl más forrásokat is ismerünk a Kör 1894–1895-ös tevékenységéről. A titkár a második félévben sorra küldte be tudósításait a Rupp Kornél (1865–1900) tanár szerkesztette *Tanulók Lapjába*. A tudósításokat Molnár Gál Péter (1936–2011) idézte föl egyik írásában. Az első, N. F. aláírású hír szerint a gimnázium tizedik rendes gyűlésén „... Neumann Ferencz (8. o. t.) Jókai írói erényeiről és hibáiról vitatkozott...” öt, név szerint felsorolt társával. Ezt követően egyszer említi saját nevét Neumann. Az év végi „díjkiosztón” sem szerepel. „...Egy Nemecek Ernő az önképzőkörben. Nevét kisbetűkkel sem írják le. Becsvágyát társairól való tudósításokkal kell jóllakatnia. [...] Önképzőköri tudósításai csendes szolgálatok.” – vont mérleget az írás szerzője a titkár ténykedéséről (Molnár Gál, 1990, p. 28). Az önképzőköri titkár 1894–1895-ös sajtós munkajelentéseit áttekintő szerző mintha szándékosan akarná N. E.-nek, Nemecek Ernőnek olvasni a nyolcadikos Neumann Ferenc N. F. monogramját a tudósítások végén. Egy későbbi írásában Molnár Gál még az eddigieket is túllicitálja Neumann Feri személyiségének elrajzolásában: „*Példagyerek. Mintatanuló. Odaadó közösségi munkás. Diáktársai és tanárai megbecsüléséért áldozatokat hoz. A mellőzött iskolás sérülésekkel végzi tanulmányait. [...] Az iskolától nem kapja meg a szeretetet. Nem kapja meg az érdeklődést sem. Utólag pótolta. Nemecek Ernő megríkatta A Pál utcai fiúk olvasóit. Neumann Ferenc elégtételt vett a*

könnyekkel elnyomott diákéletéért. Elégtételt írt magának az angyali szőke kisfiú alakjában.”
(Molnár Gál, 2007, p. 14).

Nemecsek vagy Boka?

Vajon reálisan fogalmazta-e meg sommásan ítélező véleményét az ismert színikritikus? Vajon akkor is nemecsekké „alázta” volna Neumann, ha ismeri az éves önképzőköri jegyzőkönyveket is? A Ráday Levéltár őrzi ugyanis az akkori századforduló tájáról (1894–1901) a pesti Református Főgimnázium önképzőköri jegyzőkönyveit (ÖK. JK. 1894/95). Az első teljes tanév, amelyet a jegyzőkönyv tartalmaz, éppen az 1894–1895-ös, a nyolcadikos Neumann Ferenc önképzőköri titkári tanéve. Molnár Gál ezekre a jegyzőkönyvekre nem hivatkozik írásában. Valószínűleg azért, mert nem ismerte ezeket.

A jegyzőkönyvek legfőbb tanúsága a titkár feltűnő aktivitása. Neve szinte minden ülésen előfordult. Rendszeresen hozzászólt a többiek szerepléséhez. Ha az egyik társ verset bírált, ő hol megerősítette, hol vitatta a bírálat tartalmát, olykor ellenbírálatra kivett egy már bíralt verset, vagy éppen rögtönözve mondott ellenbírálatot Legtöbbször konkrét javaslatot tett az adott teljesítményre kiszabandó elismerési fokozatra, s ha kellett, vitában védte meg a javaslatát, még a kör elnökével szemben is – jobbra eredményesen. Máskor főszerepet vállalt: értekezést olvasott föl Vörösmarty *Az úri hölgyhöz* című ódájáról, később *Az emberek egyenlőségéről*, majd Salamon Ferenc (1825–1892) *Forradalmi tanulmányairól*. Molnár Sándor tanárelnök javaslatára az iskola március 15-i ünnepségén az önképzőkör nevében *Kossuth emlékezete* címmel mondott beszédet, az *Értesítő* szerint sikerrel.

A jegyzőkönyvekből egyértelműen kibontakozik Neumann kritikai hajlama, vitatkozó kedve, vezérszerepre törekvő alkata. A Kör elnökével, Csiky Gyulával is rendszeresen rivalizált. Így volt ez a Jókai vitatétel esetében, de így volt Csikynek a magyar drámáról előadott értekezése után is. A vezető szerep és a kritikus hajlam vonzotta a konfliktusokat: egyik tag azt panaszolta, hogy az ő ellenbírálatát a múlt műsorból egészen kihagyta a titkár, a maiban meg utolsó helyre tette, pedig ő már régen jelentkezett bírálatra. Ez az önkényes eljárás nem az első eset! Ekkor Molnár Sándor tanárelnöki tekintélyével védte meg Neumann, de később nehezebb dolga volt: Szilády Zoltán (1878–1947) VII. osztályos alkönyvtárnok szerint a titkár őt folyton szándékosan sértegette, olyan kifejezéseket használt,

amelyeket a panasztevő „...szájába venni méltóságán alulinak tart.” (ÖK. JK., 1895. 03. 16., p. 43). Elégtételt nem vár, kilép a Körből, amíg Neumann a titkár. Bár a „vádlott” az ülésen próbálta igazolni magát, vita támadt, amelyben többen „Neumann ellen szóltak”. Nem tudjuk, hogy mivel bántotta meg a későbbi zoológus egyetemi tanárt, de a Kör végül nyugtázta Szilády, a „legmunkásabb tag” kilépését, aki valóban a következő évtől vissza lépett az önképzőkörbe. De Neumann titkári pozícióját ez sem rendítette meg. A későbbiekben is ő volt a legaktívabb: kétszer elnökölt a távol lévő Csiky helyett, gyakorlatilag ő irányította az önképzőkört. Egész éves szereplése ismeretében kijelenthetjük: a tanárelnök után ő volt a Kör legmeghatározóbb személyisége, ő tematizálta az önképzőköri kulturális diskurzusokat.

Miért nem kapott több díjat? Az *Értesítő*ből tudjuk, hogy a különböző pályázatokra 48 mű érkezett be. Közülük 45 vers! A líra később sem volt a köri titkár kedvenc terepe. 13 tag érdemelt díjat az év során, közülük néhányan többet. De a 13-ból csak hárman voltak nyolcadikosok, s közülük az egyik Neumann! Viszont nyolc hetedikese kapott díjat. Úgy tűnik, hogy bár a Kört a végzősök irányították, a hetedikesek voltak a tehetségesebb versfaragók.

Rupp tanár úr tudósítói felhívásának talán túl szerényen tett eleget a titkár. De a tömör, visszafogott, a hivatásos zsurnalisztát előlegező tudósításai kivívták a lapot szerkesztő tanár elismerését. Az egyik szám *Szerkesztői üzenetek* rovatában a tudósítóknak küldött intelmet: a papírnak csak az egyik oldalára írjanak, tömören, mert nincs idő utólag szerkesztgetni a szószátyár szövegeket. „Válasszanak ki lapunkból egy szép rövid tudósítást s annak mintája szerint írják. Ajánljuk pl. a bpesti ref. főgymn. önképzőköri jelentését.” (Rupp, 1895, p. 96). Ha tudósításai alig is említették saját sikereit, a jegyzőkönyvek tanúsága szerint a Vörösmarty-értekezésért jegyzőkönyvi köszönet járt, és elnöki köszönetet rögzített a jegyzőkönyv „szép és élvezetes felolvasásáért” egy másik értekezésért. Jeligésen benyújtott *Camoena* című műve második fokozatú dicséretet érdemelt, a Salamon-tanulmány bemutatása után pedig „... az igen sikerült ismertetésért a kör jegyzőkönyvi köszönetet szavazott a szerzőnek.” (ÖK. JK., 1895. 05. 18., p. 53). A jegyzőkönyvi adatok nyomán Molnár Gál Péterrel szemben kijelenthetjük: inkább volt ő akár Boka, akár Áts Feri az önképzőkörben, semmint Nemecek (Balogh, 2008).

Az érettségén

Az önképzőköri kis harcokban az élet csatáira készülő fiatalember a múltó idővel elért az érettségi vizsgáig. A szóbelijük harmadik napján meglátogatta a vizsgát „... a Nagyméltóságú vallás- és közoktatási miniszter Wlassics Gyula úr, Méltóságos dr. Klamarik János miniszteri tanácsos és dr. König Gyula műegyetemi tanár urak kíséretében. A miniszter úr jelenlétében, – a mennyiségben lévén soron, – Maybaum Ottó, Nagy Sándor és Neumann Ferencz feleltek igen szép sikerrel és pontossággal. A kegyelmes úr teljes meglegedését nyilvánítva hagyta el a termet ...” (Vámosy, 1895, p. 69). A három felelő közül Neumann volt a legjobb tanuló, aki az érettségén érte el gimnáziumi pályafutásának legjobb eredményét. Ő lett az osztály két jeles vizsgázója közül az egyik. Először, de a legjobbkor lett „első pad első”.

Szárnybontogatóban

Az irodalom, a színház meg az újságírás világa gyermekkorától vonzotta Neumann. A barátaival színházat csinált, írt, rendezett, szerepelt, de leginkább az újság, a nyomtatott sajtó vonzotta. Önálló „lapvállalatai” közül a kézzel írott *Haladás* című közlöny 1892-ben négy példányban jelent meg a nyári vakáció alatt. Az *Életképeket* a következő évi nyaralás idején szerkesztette Neumann. Ezt már húsz példányban sokszorosította a saját litográf gépén.

Hetedik osztály után, 1894 júliusában jelent meg az első humoreszkje egy nyomtatott, nyilvánosan terjesztett újságban, az *Urambátyám* című lapban. Az ifjú gimnazista „sajtódebütjét” szintén Molnár Gál Péter tárta föl egyik írásában (Molnár Gál, 1995). A hatodikos Neumann ostromot indított a Molnár Gál véleménye szerint enyhén antiszemita, viszont nivótlan humorú lap meghódításáért. Az első elutasító szerkesztőségi üzenetet 1893 tavaszán kapta, aztán egy bő év alatt kapott még hetet. Makacssága az 1894-es nyári szünetben juttatta célba. Nyolcadikos önképzőköri titkárként hét írása jelent meg a lapban. Az aláírás e művecskék alatt hol N. F., hol N. Ferencz, hol meg csak Feri. Ezek a humoreszk félék párhuzamosan készültek az önképzőköri tudósításokkal. Az utolsó írást már a sikeres érettségi után hozta a lap, ezután „N. F.” végleg háttal fordított az *Urambátyámnak*.

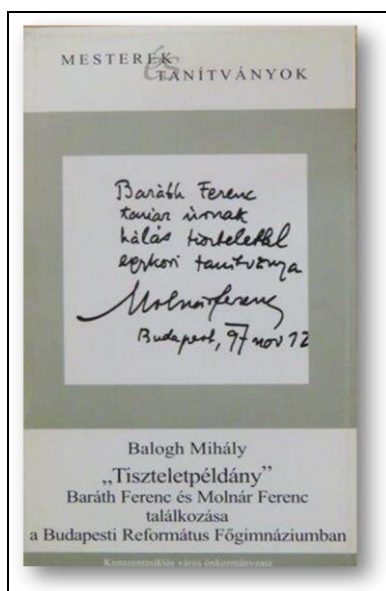
A diák lapszerkesztő és hírlapíró Neumann legközelebb – e minőségében utoljára – az érettségi utáni nyáron lépett elénk, egy évvel a hivatásos újságírói pálya indulása, és két évvel első önálló kötete megjelenése előtt. A történetről az egyik volt osztálytársával és barátjával,

Pásztor (Polák) Bertalannal (1874–?) készült interjúból értesülhetett később a nagyközönség. Az interjúban Pásztor elmondta, hogy Neumann levélújságja a különleges *Plozaun* címet viselte, s ez a cím csak az ő saját diákdiáknyelvükön volt értelmezhető. „A lap írásai „nem minden részletükben állják ki az erkölcsvédelmi rendelet szigorúságát.” – jegyezte meg a Színházi Élet 1927. évi 17. számának névtelen sajtómunkása. A *Plozaun* író-szerkesztője szerint „ez egy másfélórás újság”, ennyi idő alatt készült el ugyanis. „Nyomatott az én körforgó gépemen. Kutya legyen, ha még egy ilyen lapot összeírok.” – állt Neumann lapjának fejlécén (Pásztor, 1927, p. 14).

Két évvel az érettségi után jelent meg a tizenkilenc éves ifjú újságíró első „igazi” könyve, a *Magdolna és egyéb elbeszélések* címmel. Szerencsére ez a kötet is megmenekült az elkallódástól, megvan a kunszentmiklósi gimnáziumi könyvtárban. A volt irodalomtanárának szánt példányba ajánlást is írt a szerző” (2. ábra): „Baráth Ferenc tanár úrnak hálás tisztelettel egykori tanítványa, Molnár Ferenc. Budapest, 97. nov. 12.” (Molnár, 1897, p. 1).

Egy szűk évtizede a dicsőséges '48/49 negyvenedik évfordulója lázában még Neumann Feriék vívták meg szabadságharcukat a grundért. Aztán jött az önképzőkör, majd az érettségi, utóbb – némi genfi, meg párizsi kerülővel – a *Pesti Napló* szerkesztősége meg a *Magdolna és egyéb elbeszélések* – már Molnár Ferenc tollából.

2. ábra: Molnár Ferenc *Tiszteletpéldány* című monográfiájának illusztrációja a *Magdolna és egyéb elbeszélések* című könyvbe írt ajánlásávé Baráth Ferenc számára.

Az Olvasókönyv

Baráth Ferenc könyvtárának egyik különleges darabja egy kézzel írt, majd könyvatos (litográf) technikával sokszorosított könyvecske, amelynek a borítóján fölül, a könyv szövegétől eltérő kézírással ez áll: *Tiszteletpéldány*. A borítóján és a belső címlapján megegyezően ez olvasható: „*Olvasókönyv a poetikához. Összeállította Neumann Ferenc. 1893.*”. A kis könyv évtizedeken át lappangott a kunszentmiklósi gimnáziumi könyvtárban anélkül, hogy a „sua fata”, a saját sors megismerését bárki a kézbe vevői közül megkísérelte volna.

Jó eséllyel ugyanaz a diák szerző adta, és ugyanaz a tanár kapta a tiszteletpéldányt, mint négy évvel később a *Magdolnát*, vagyis a diák Neumann Ferenc, a későbbi író, Molnár Ferenc adta, és a tanár, Baráth Ferenc kapta. Az 1887–1888-as tanévtől az 1894–1895-ös érettségig járt Neumann Ferenc a Lónyayba. És ha arról valóban nem is esett szó az *Értesítő*kben, hogy Neumann Ferenc VI. osztályos tanuló *Olvasókönyvet* szerkesztett volna, de arról igen, hogy az 1892/93-as tanévben a könyv korábbi tulajdonosa, Baráth Ferenc tanította a verstant és poétikát a hatodikban.

Akad ennél konkrétabb fogódzó is. A *magyar irodalomtörténet bibliográfiája* 7. kötetét föllapozva a Molnár Ferenc címszó alatt a 127. oldalon az alábbi bibliográfiai adat található: „*BARNA BÉLA: Egy könyv 30 éves jubileuma. Felfedezték M. F. első könyvét. : Színházi Élet. 25. sz. 25. [Olvasókönyv a Poetikához. Összeállította Neumann Ferenc 1893.]*” (Botka & Vargha, 1989, p. 127). Az *Olvasókönyv* létezéséről tehát az első hír a főgimnázium egykorú értesítője helyett (!) három évtizeddel később, meglepő fórumon, a *Színházi Élet* című képes hetilap hasábjain bukkant föl. A lap közli az *Olvasókönyv* címlapfotóját is. A kép és a gimnáziumi példány pontosan egyezik!

A volt osztálytárs, Barna Béla rendőrfőtanácsos, az egykori önképzőköri alkönyvtáros így számolt be az irodalmi leletről: „*A Budapesti Református Főgimnázium VI. osztályában 1893-ban a poétikát tanultuk, és ehhez segédkönyvül állította össze Neumann Ferencz a kis olvasó könyvet, hogy hozzáférhetővé tegye tanuló társainak jeles költők, drámaírók műveit...kiválogatva lemásolta, sokszorosította és a jelzett című könyvben összegyűjtve kiadta. [...] Tanárainkat és osztálytársainkat... bámulatba ejtette...*” – írta Barna, majd ezzel zárta a tudósítást: „*Örömmel tanultunk tehát a 15 éves osztálytársunk olvasókönyvéből.*”

(Barna, 1923, p. 25). A tudósító, hogy hitelesítse érdekes történetét, saját kezű ajánlást kért a híres írótól, aki a kérésnek eleget is tett (Barna, 1923) (3. ábra).

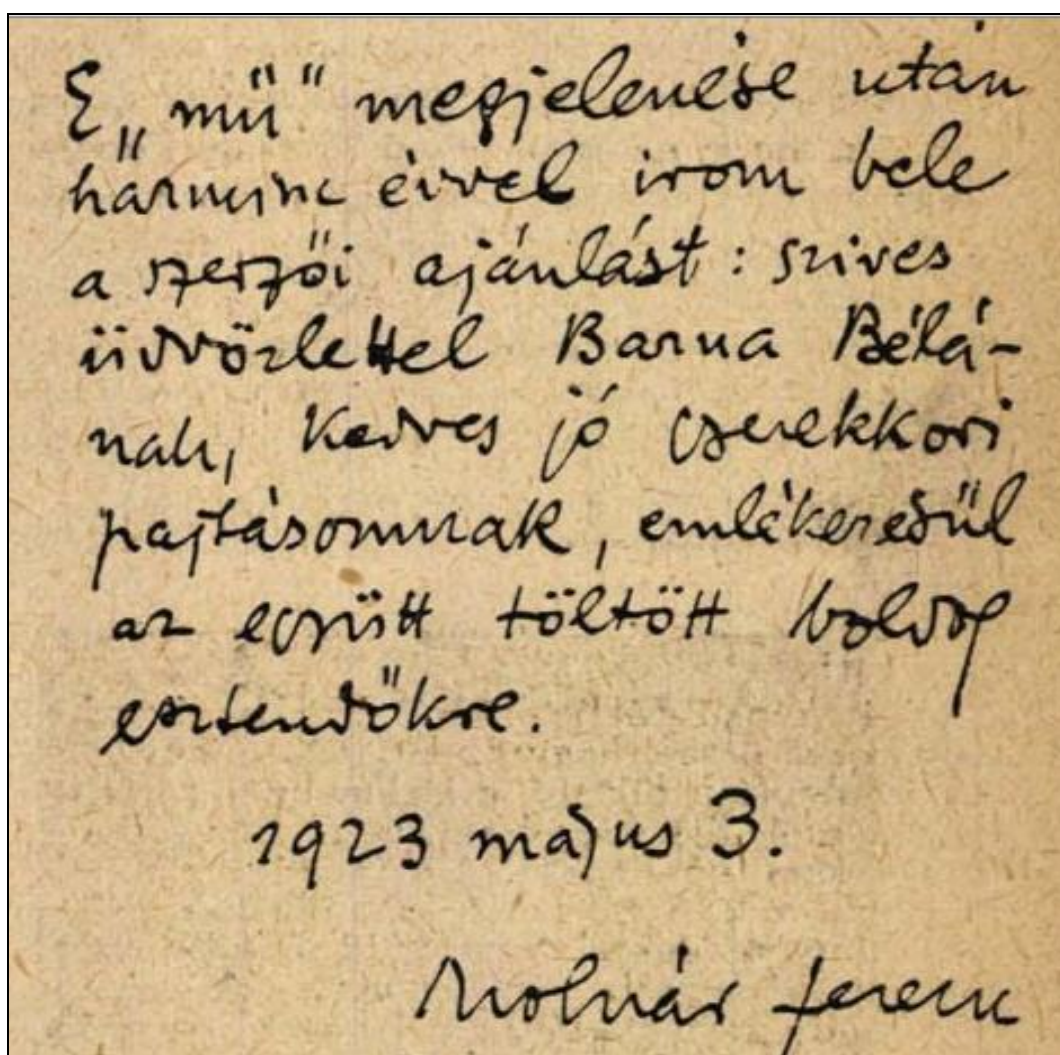
Az 1990-ben újra indult *Színházi Élet* című lapban Molnár Gál előbb idézett cikke szintén említi az *Olvasókönyvet*. A szerző azt írja, hogy „a Széchenyi [sic] Könyvtárban föllelhető Molnár magyar irodalomantológiája.” (Molnár Gál, 1990, p. 29). Vagyis Molnár Gál a Nemzeti Könyvtárban kézbe vette, átlapozta és néhány mondatban be is mutatta az *Olvasókönyv* ott őrzött példányát. Mindezt azért tehette meg, mert Neumannra keresett a katalógusban. Ha csak Molnárra keres, nem találja. Az OSZK-ban ugyanis egyelőre nem nyilvánvaló a Neumann/Molnár névegyezés, nem történt meg a névazonosítás ennél a tételnél. Nem volt – és máig sincs! – semmiféle utaló, sem a cédula- sem az elektronikus katalógusban, amely az *Olvasókönyv* esetében elvezethetné a kutatót Neumanntól Molnárhoz vagy vissza.

A Molnár Gál cikk után négy évvel Molnár Ferencnek egy 1994-ben kiadott válogatott novelláskötete utószavában a kötet anyagát válogató szerkesztő, Urbán V. László (1950–) hangulatos, szépirodalmi ízű anekdotában tálalta föl az *Olvasókönyv* létezését: „1893. május 13-ának rigófüttyös tavaszi délelőttjén a Lónyay utcai református főgimnázium hatodik osztályában ünnepélyes csend honolt. A szikár, bajszos Kőnig tanár úr cvikkere mögül Neumann Ferire villantotta tekintetét: kézírásos könyvecskét emelt fel a tanári asztról, a magyar irodalom klasszikusainak, Petőfi, Tompa, Vörösmarty, Arany János műveinek szemelvénygyűjteményét. A gazdag belvárosi orvos tizenöt éves fia korát meghazudtoló ambícióval irodalmi útmutatót, 'Olvasókönyvet a poetikához' szerkesztett osztálytársainak, hogy abból ismerjék meg a magyar nyelv szépségeit. Kőnig tanár úr krárogott, megigazította cvikkerét, aztán szertartásos eleganciával róttá az osztálykönyvbe a nagy jelest. Jól van, ez szép munka volt – tette hozzá, s maga sem volt tisztában azzal, hogy irodalomtörténeti pillanatokát él át. Mert e dicsérettel a legelső honoráriumot nyújtotta át Neumann (Molnár) Ferencnek, mindmáig legsikeresebb színpadi szerzőknnek.” (Urbán V., 1994, p. 336). Alighanem a meglóduló írói fantázia kerekítette ilyen széppé a történetet. A szerző kisesszét írt, nem tanulmányt, nem kérhető rajta számon a filológiai precizitás. Ám a szikár Kőnig tanár úr a cvikkerével nem tanított a Lónyayban. Rejtély, honnan került a katedrara az inkább köpcös, mint szikár Baráth tanár úr helyére. Költött a dátum is. Barna Bélától ismerjük a szerkesztő Neumann Feri célját: az osztálytársak kezébe adni a hiányzó szöveggyűjteményt,

amit ők használtak is. A második féléves tananyaghoz május közepén? Egy hónappal a tanév vége előtt? Ez valószínűtlen!

Ha a kedves kis történetnek nincs is nyoma az iskola az évi értesítőjében, annak viszont igen, hogy május 15–17-én meglátogatta a Református Főgimnáziumot Erődi Béla (1846–1936) tankerületi főigazgató, aki „... örömmel tapasztalta a magyar nyelv oktatásánál, hogy kiváló gondot fordítanak egyes szebb költemények tanítására.”. Feltehetően Baráth óráin is járt, s akár Neumann Feri *Olvasókönyvével* is találkozhatott (Vámosy, 1993, p. 6).

3. ábra: Molnár Ferenc szerzői ajánlása az *Olvasókönyv*be Barua Béla, az egykori osztálytárs számára a *Színházi Élet* című képes hetilapban. Az *Olvasókönyv* kunszentmiklósi példányának borítója a „Tiszteletpéldány” felirással.

Az Olvasókönyv tantervi, tankönyves háttere

A szabadságharc bukása után a magyarországi középfokú oktatásban az *Entwurf*, a kötelező osztrák birodalmi tanrendszer szabta meg az iskolaszervezetet és a tanítandó anyagot. A tanügyi diktátumhoz a protestáns gimnáziumok is alkalmazkodni kényszerültek. 1861 után a direkt utasításoktól megszabaduló középiskolák helyzete a tantervek és a tanítandó anyag szempontjából is tarkaságot mutatott. Ezen a Kármán Mór (1843–1915) szellemi irányításával készült, 1879-ben bevezetett úgynevezett állami (egyben katolikus) tanterv változtatott, amelyet később az 1883-as középiskolai törvény kanonizált azzal, hogy a tartalmát keretjelleggel, minimumként előírta a tanügyi autonómiával bíró egyéb (felekezeti, magán stb.) gimnáziumok számára is. Továbberősítette a tanterv általánossá válását, hogy a fennmaradásuk érdekében államsegélyért folyamodó protestáns gimnáziumoknak a támogatásért cserében az 1890-es évek közepétől kötelezően be kellett vezetniük az állami tantervet.

Amikor Baráth nagykőrösi gimnazista volt, Arany János ötödikben tanította a verstant és „irálytant” az irodalomtörténeti stúdiumok előtt, ahogyan az *Entwurf* előírta. A záró évfolyamon irodalomelméleti ismereteiket rendszerezve „széptant”, azaz esztétikát is tanultak. Így a poétika és az esztétika mintegy keretbe foglalta az irodalomtörténetet. Baráthéknak nem volt tankönyvük a „széptanhoz”. Arany saját kéziratok jegyzeteiből tanított. Jegyzeteit a tanítványok lemásolták az eredetiről, majd egymásról. Használtak viszont szöveggyűjteményt. Egyes református gimnáziumokban utóbb, még az 1870-es években is „kegyelettel” használták a tanárok Arany kéziratban terjedő jegyzeteit, így a pesti Református Főgimnáziumban is. „... *Épp ez utóbbi intézetnek egyik jeles tanára, Baráth Ferenc rajtuk építi fel a hetvenes évek elején írt Verstan és eszthetika című könyvének mind a két idevágó szakaszát: a szép elemzéséről és a költészetről szólókat.*” (Pap, 1934, p. 26). Az 1883-ban elfogadott középiskolai törvény jóváhagyásával egységesen a VI. osztály anyaga lett a verstan és a poétika.

Amikor 1869-ben Baráth tanítani kezdett, alig egy tucatnyi gimnáziumi olvasókönyv forgott a tankönyvpiacra. Ezek többsége vagy katolikus, vagy a Bach korszakból visszamaradt, korlátozott nemzeti tartalmú és érzelmű összeállítás volt. Az igényes tanár a kiegészítés utáni szabadabb légkörben maga szerkesztett, írt tankönyveket, hogy azokat adhassa a diákjai kezébe.

1872-ben egyszerre jelent meg két alsógimnáziumi *Olvasókönyve*. Ugyanakkor készült el a verstanal és esztétikával foglalkozó munkája, az *Aesthetika a verstan rövid vázlatával, iskolai és magánhasználatra*. Ez a tankönyv – változatlan tartalommal – megjelent *Verstan és aesthetika a gymnasiumok felsőbb osztályai s a magasabb leány-növeldék számára, valamint a magán használatra...* címmel is. Az 1886-os, második kiadás is követte ezt a gyakorlatot: ekkor *Aesthetika, bevezetésül a verstanal*, illetve *Verstan és aesthetika* címmel is megjelent a tankönyv. A kétféle cím oka, hogy a második változatot leányiskolai használatra szánta Baráth, aki a Lónyayval párhuzamosan két évtizeden át tanított az első pesti „leány növeldében”.

Az *Aesthetika* első kiadásának *Előszavában* megnevezte a szerző a német mintáit, forrásait, de – minként az *Előszó*ban írta – „specialiter” a saját nézeteit is tartalmazzák a szép elemzéséről, a költészetéről szóló fejezetek, és azok a részek is, „... *hol a szép az erkölcstannal a legszorosabban érintkezik*”. A verstan esetében Aranyra és a Nagykőrösön tanultakra hivatkozott (Baráth, 1872, p. V).

A könyv megírását így indokolta a második kiadás előszavában: „*E könyv első kiadásának alkalom adott lételt. Egy, akkor még keletkezőben levő, azóta virágzóvá fejlett fővárosi felsőbb leány iskolában az aesthetika tanításával bizatván meg: növendékeim kezébe kellett könyvet adnom, a mi nyelvünkön nem volt. Azóta tizenhárom év telt el, s ez alatt az idő alatt sem jött utána egy sem, akár iskolai, akár másféle alakban... Műtörténelmet... az egyetemet kivéve... sehol sem tanítanak. A középiskolákban bizonyára nem.*” (Baráth, 1886, p. III).

Sajátos módon tehát egy rendhagyó, mai szakzsargonnal szólva „alternatív” iskola „alternatív” tanterve, a leányok komplex művészeti nevelésének-képzésének igénye hívta életre Baráth „alternatív” tankönyvét, az *Aesthetikát*. A javított és bővített második kiadás terjedelme közel kétszerese az elsőnek. A bővülés oka, hogy átdolgozott, újra írt egyes fejezeteket, de beépített néhány új fejezetet is.

Baráth *Aesthetikája* mindkét kiadásának (4. ábra) saját használatú példánya megtalálható a kunszentmiklósi református gimnázium könyvtárában. Az első kiadás margóin, előzéklapjain számos kézírásos bejegyzés jelzi az intenzív tanári használatot, s a fölkészülést az új kiadásra. A második kiadású példány szokatlan vaskosságát a kötészeti megoldása eredményezi: minden nyomtatott lap után egy üres lapot illesztett a könyvtestbe a könyvkötő, nyilván Baráth kívánságára. Ezekre a lapokra lehetett jegyzetelni, és a lehetőséggel bőven élt a szaktanár. A

bejegyzések szakirodalmi kiegészítések, újabb alkotók nevei és művei, de előfordulnak aktualizáló adalékok is. Mindezek a tervezett, de elmaradt harmadik kiadást készítették elő (Balogh, 2008).

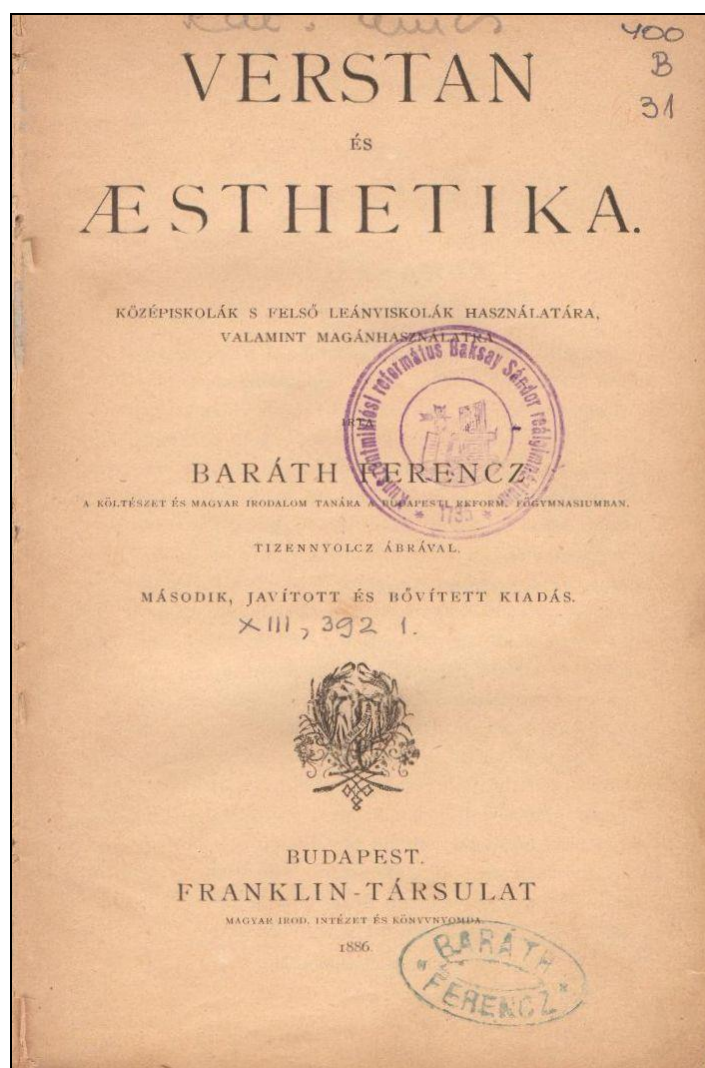
Baráth nem szerkesztett olvasókönyvet a tankönyvéhez. Nem is írta elő a diákjainak a tankönyvpiacról valamelyik szöveggyűjtemény használatát. Az 1892–1893-as tanévi iskolai értesítőtől tudjuk, hogy a VI. osztályos magyar nyelv tantárgy kötelező tankönyve Baráth *Esztétikája*, az előírt segédkönyvek *Arany balladái* (magyarázták Greguss és Beöthy), Berzsenyi Dániel összes költeményei, Katona József (1791–1830) *Bánk bánja* (Magyarázta Péterfi), Petőfi Sándor (1823–1849) összes költeményei, Tompa Mihály (1817–1868) regéi, Arany és az Olcsó Könyvtár ide vonatkozó kiadásai. „Az iskolában olvastak példákat, a mennyiben az idő engedte, az egyes műfajokra.” (Vámosy, 1893, p. 39).

A szaktanár tanítási gyakorlatáról vall az 1894–1895-ös értesítőben a VII. osztályos magyar irodalom tantárgyleírása. „... A tanár kezéből s utasítása mellett, hosszabb idejű tanulmányozásra a növendékek egyenként kaptak az iskolai könyvtárból egy-egy művet, a melyek összességükben magukban foglalták az irodalomtörténet ott tárgyalt korának minden kiválóbb vagy jellemzetesebb művét, a korra vagy írókra vonatkozó esztétikai vagy történelmi tanulmányokat, régi költői és prózai nyelvemlékeket; nyelvészeti munkákat [...] és írói életrajzokat, hogy a kor íróival részletesen megismerkedjenek. Tanulmányaik eredményét rövid kivonatban a tanárnak bemutatták, s egymással közölték, s a munkákat is, egymással kicserélték.” (Vámosy, 1895, p. 34).

Baráth az olvasókönyv vagy szöveggyűjtemény tudatos elhagyásával tanítványai önálló könyv- és könyvtárhasználói, anyaggyűjtő-kutató gyakorlatát törekedett erősíteni, készséggé fejleszteni, ahogyan ezt nagykőrösi diákként az ottani tanári kar metódusából megtanulta.

4. ábra: Baráth *Esztétika* tankönyvének második kiadása, ebből tanultak Neumannék hatodikban poétikát.

Mikor, hogyan készült és milyen lett az Olvasókönyv?

1892. október 8-ától november 14-ig öthetes koleraszünet volt az iskolában. Talán akkor dolgozott rajta a diák, bár ennek ellentmondani látszik az 1893-as dátum a borítón. De készülhetett 1893 elején, a téli szünet idején, hisz ez az anyag a második félév témája volt.

Barna Béla sokszorosított könyvről írt. Tudjuk, hogy 1893 nyarán már saját házi nyomtató gépén nyomtatta Neumann az *Életképek* című újságját, s hogy az 1895-ös *Plozaun* című vicclapja fejlécén is az ő körforgó gépét nevezte meg munkaeszközeként. Annak a gépnek az egyik legfontosabb terméke lehetett a hatodikos gimnazista Neumann Ferenc első

nyomtatott munkája, az *Olvasókönyv* (5. ábra), melynek példányszámát nem ismerjük. Azt is csak sejtjük, hogy mind a negyven osztálytárs kapott belőle, így a tiszteletpéldányokkal együtt ötvenre becsülhető a példányszám.

Az *Olvasókönyv* erős, nehéz, világossárgás-fehér színű famentes papírból álló, 105 számozott oldalas könyvtestének belső címlapja megismétli a külső borítót. A belső címlapon látható ovális tulajdonbélyegző elárulja, hogy a tiszteletpéldány címzettje Baráth Ferenc. A belső címlap és az üres verzó kívül esik az oldalszámozáson. A balról induló, római számmal jelölt bevezető oldalak a tartalomjegyzékkel kezdődnek, s a kiemelt „hymnus” műfaj két darabjával folytatódnak. Az I-VII. számozású oldalak után következő baloldalon kezdődik az 1-essel jelölt főszöveg, amely a 98. arab számozású jobb oldallal végződik.

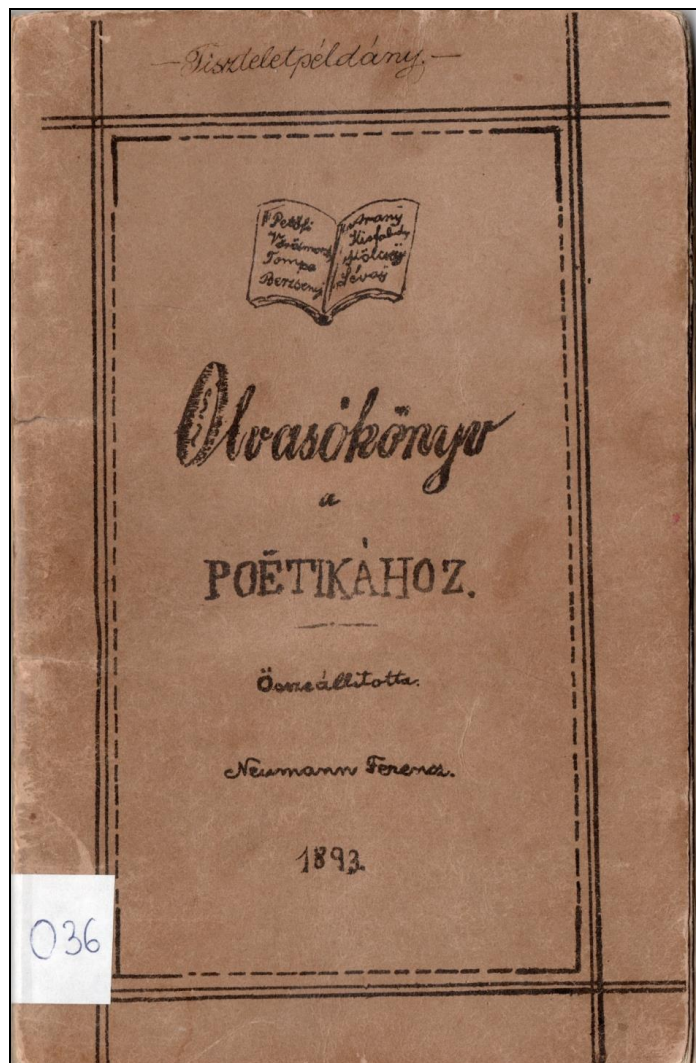
A szerkesztő-mindenes törekedett rá, hogy a korlátozott lehetőségein belül esztétikailag is értékeset alkosson. A már említett „könyv a könyvön” megoldáson, és az elegáns kettős kereten túl itt-ott még illusztrációkkal is próbálkozott. Kicsit megcifrázta a borító és a belső címlap nagy „O” kezdőbetűjét, s hangulatos naplementét rajzolt Berzsenyi *Foháskodása* után. A gondosan szerkesztett oldalpárok mellett (mint például az ornamenssel illusztrált 27–28. oldal!) helyenként megbicsaklott a gyakorlatlanságon a szerkesztői szándék. Elég kezdetleges megoldású például a 79–80. oldal, ahol a bal oldali páratlan lap alján árválkodik a soron következő műfaj neve (*Heroidák*), majd alatta az első verscím (*Zrínyi dala*), amit aztán átvisz és megismétel a következő oldal tetején. De jegyezzük meg, hogy az efféle hibákból kevés van!

A kötetesi munka nyomdász szakvélemény szerint változó lapszámú, ívenkénti kézi fűzéssel történhetett. Az így egybe állított könyvtestet a borító függőleges középvonala mentén kialakított gerincbe ragasztották, egy előre beragasztott dupla szennylap segítségével. Nyomdász szemmel becsülve nagyjából egy hónapon át szánhatta minden szabadidejét erre a munkára a hatodikos gimnazista, s még ha nem is végzett mindent teljesen egyedül, mire a versek kiválogatásától a kész könyvig eljutott, az ifjú zszurnaliszta jelölt bizonyára számos műszaki szerkesztői, nyomdai és könyvkötői munkafázist megtanult, a szakkifejezéseikkel együtt.

Mi vezérelte vajon Molnárt az *Olvasókönyv* szerkesztésében? Miért éppen a benne szereplő műveket válogatta össze? Kérdéseinkre a választ magyartanárának, Baráth

Ferencnek a tankönyve, a *Verstan és Aesthetika*... adja meg. Ehhez a tankönyvhöz szánta ugyanis segédkönyvül a hatodikos diák a maga szerkesztette könyvet.

5. ábra: A hatodikos Neumann Feri könyvmatos *Olvasókönyvének* kunszentmiklósi példányának borítólapja.

Műfajok és művek az *Olvasókönyvben*

Baráth az egyes műfajok bemutatásakor több szerzőt és címet is felsorolt, de közülük gyakran kiemelt, a tanulók megkülönböztetett figyelmébe ajánlott egyet-egyét. Lássunk néhány példát a kiemelésekre: „... egyik legszebb ilyen mese a *Krisztus és a madarak című*...”, „... az igen szép nép-legenda: *Julia szép leány*...”, valamint a költői elbeszélésre: „... a *külföldiek közül*

ide sorolhatók Tennyson gyönyörű király-idylljei.” stb. A diák válogatása rendre alkalmazkodik a tanárához, tartalmazza a tanári értékrendben kiemelt darabokat.

Kövessük nyomon az *Olvasókönyv*nek a tankönyvhöz kötődő tartalmát részleteiben is! Baráth tankönyvének VI. fejezete viseli a *Költészet* címet, ehhez a részhez készült Neumann szöveggyűjteménye, amelynek *Tartalomjegyzéke* következetesen tükrözi Baráth tankönyvének felosztását. Római számokkal jelölve emelte ki a három fő csoportot: I. Epikai k., II. Lyrai k., valamint III. Drámai k. Hatvanhárom művet, illetve mű részletet gyűjtött egybe és csoportosított a szerkesztő – a tankönyv előírta műfajcsoportok szerint.

Alaposabban megvizsgálva az *Olvasókönyvet*, meglepő megoldást találunk a himnusz mint műfaj, és mint nemzeti imádság kezelésére. A könyvben első két szöveggént kiemelt helyre került Kölcsey Ferentől (1790–1838) a *Hymnus* és Berzsenyitől a *Fohászkodás*. Ezt a szerkesztési megoldást alighanem érzelmi-neveltetési motívumok határozták meg. A *Tartalomjegyzékben* a himnusz, mint műfaj azonban már a helyén szerepel, a második műfajcsoportban, az óda és a rapszódia között, ahol Baráth tankönyvében is szerepel.

Könyvszemle műfajról műfajra

A továbbiakban műfajonként haladva tekintsük át Baráth tankönyvének utalásait, hivatkozásait, s hozzájuk viszonyítjuk Neumann versválasztási gyakorlatát. Baráth könyvében az epikai műfajcsoportot a *Népmese, monda, rege* című fejezet nyitja. Ennek megfelelően az *Olvasókönyv* első „fejezete” (a himnuszokat követően) a *Népmese*. Baráth mintegy tucatnyi mű címét sorolja föl, s közülük mindössze a Gyulai Pálét (1826–1909) minősíti. Molnár a kínálatból éppen a Gyulai népmese-feldolgozást másolta be az olvasókönyvébe.

Hasonló a helyzet a legendák esetében is. A tankönyv hat legendát említ cím szerint, közülük egyet választott Neumann – az egyetlen tankönyvi minősítő megjegyzésre hagyatkozva: „*Ilyen legendák a mi irodalmunkban [...] az igen szép nép-legendá: Julia szép leány...*” (Baráth, 1886, p. 301).

A románcok és balladák köréből Baráth kéttucatnyit sorol föl. Neumann öt magyar románcot választott, és mert Baráth nem emelt ki egyet sem, feltételezzük, hogy például Kölcseytől a *Vándor* a *Szép Lenke* ellenében, vagy Aranytól *A méh románca* a *Szöke Pannival* szemben – a szerkesztő ízlését (is) minősítő, tudatos választás eredménye. A műballadák

köréből csak Arany öt balladáját sorolja Baráth. Közülük választotta az olvasókönyv szerkesztője – a *Walesi bárdok*, vagy az *Ötödik László* [sic!] ellenében – az *Ágnes asszonyt*.

Az eposzokat részletesen tárgyalja a tankönyv. Cím szerint sorol négy naiv eposzt, illetve kilenc-kilenc világirodalmi és magyar műeposzt. A bőséges kínálatból egy-egy szemelvényt választott ki Neumann. A naiv eposzok közül – az *Iliász*, vagy a *Kalevela* rovására – a *Niebelungenlied*ből, a műeposzok közül – például az *Aeneis*, a *Megszabadított Jeruzsálem* vagy az *Orlando furioso* ellenében – a *Divina comoedia*-ból, illetve a *Szigeti veszedelem*, a *Buda halála* vagy a *Toldi-trilógia* rovására – a *Zalán futásából* olvashattak egy-egy részletet az osztálytársak (a két világirodalmi szemelvényt Szász Károly [1829–1905] fordításában). Baráth megint tömören minősít: „*A világirodalom nevezetesebb műeposzai közé tartoznak...*”, illetve „*a magyar irodalom kitűnőbb műeposzai...*” (Baráth, 1886, p. 395) – aztán következnek a felsorolások. A választás tehát ez esetben is a diák szerkesztőé volt.

Tizenhárom magyar és két világirodalmi költői elbeszélést idézett föl a tankönyv a következő fejezetben – tárgyszerűen. De a két világirodalmi alkotást az elismerésekben szűkszavú tanár egy-egy jelzővel kiemelte azért! A „*külföldiek közül ide sorolhatók Tennyson gyönyörű Király-idylljei..., s az orosz irodalomnak egyik legkitűnőbb terméke, Puskin Anyeginje.*” (Baráth, 1886, p. 315). Neumann a másfél tucat műből mindössze az Arthur mondakört földolgozó Tennyson idillek egy részletét mutatta be – ismét Szász Károly fordításában.

A tankönyvben ezután a regény és a „beszély” (novella) következett, de Neumann ezeket kihagyta, mert következetesen csak a verses műformákból válogatott. Az epikus tanköltemények közül az allegóriákból Baráth cím szerint sorolt fél tucatot, közülük öt verses formájút. Az *Olvasókönyv* szerkesztője ötből négyet fölvetett a kötetébe. Bekerült két Tompa-vers, *A pusztuló erdő* és *A sebzett szarvas*, azután *Az elhagyott anya* Vörösmartytól, illetve Gyulai népmese-földolgozása, az *Igazság és Hamisság*. Egyedül Arany verse, *A gyermek és a szivárvány* maradt ki – vélhetően terjedelmi okból.

A költői leírás műfajára Baráth hat verset hozott fel példaként, közülük Arany *Regg és estjét* részletesebben is elemezte. Az *Olvasókönyv*ben négy szerepel közülük, első helyen Arany verse, továbbá egy-egy költemény Petőfitől (*A Tisza*), Tompától (*A tél*), és még egy Aranytól (*Az elhagyott lak*).

Az epika záró műfaja Baráth tankönyvében az idill. A könyvben cím szerint is idézett öt vers közül kettő szerepel az *Olvasókönyv*ben: Neumann elhagyta a két világirodalmi művet (Burns, Franzén), s a magyarok közül – a *Családi kör* rovására! – Petőfitől hozta a *Téli estéket*, meg Lévay Józseftől (1825–1918) a *Szüretünket*.

Bőven sorolja a verseket a líra nyitányaként a dal műfaj szemléltetésére Baráth tankönyve. A harminckét címből gazdagabban válogat Neumann is, tíz verset mutat be. „*Irodalmunknak legkitűnőbb dalköltője Petőfi Sándor.*” – jelenti ki Baráth (1886, p. 331), és valóban, a sorolt dalok csaknem fele tőle származik. Neumannál négy dalt találunk Petőfitől (*A Dunán, Boldogtalan voltam, Ez a világ..., Árvalányhaj*). Noha további öt magyar költő szerepel verscímmel is a kínálati listán, tőlük csak egy-egy mű fordul elő a szöveggyűjteményben (Szász Károlyné Szász Polyxena [1832–1853] Iduna álnéven: *Tanítatok*, Erdélyi János [1814–1868]: *Jó órában*, Lévay József: *Ha meghalok*, Tompa Mihály: *Télen nyáron* és Tóth Kálmán [1831–1888]: *Fütyül a szél*).

A tankönyvben itt következik az óda és a himnusz, de a két himnuszt a diák szerkesztő megkülönböztetett tisztelete jeléül kötete élére helyezte. A tizenhét óda közül kilenc került be az *Olvasókönyv*be. Berzsenyi négy, Vörösmarty öt, Tompa és Arany szintén négy-négy ódával szerepel a tankönyvben, míg Neumannál a megoszlás módosult: Berzsenyi és Vörösmarty három-három, Tompa kettő és Arany mindössze egy művel (*Rendületlenül*) van jelen. Míg Baráth két ódát, Aranytól a *Széchenyi emlékezete* és Vörösmartytól *A merengőhöz* című művet értékében a többi elé helyezte, Neumann – itt először! – nem vette figyelembe a mester értékítéletét, így nem szerepeltette egyik verset sem. „A rhapsodia és a dithyramb” öt-öt cím szerinti versét Csokonai, Kölcsey, Vörösmarty és Petőfi műveiből válogatta Baráth. Ezek közül a szerkesztő kettőt-kettőt vet át a könyvébe: Kölcseytől és Petőfitől egyet-egyét (*A Rákos nymphájához, Disznótorban*), Vörösmartytól kettőt: „... egyik legszebb dithyrambunk *A keserű pohár*” - írta Baráth (1886, p. 335), s ez a vers a *Vén cigány* című rapszódia mellett szintén bekerült a válogatásba.

Tizenöt elégiát és nyolc heroidát sorolt a tankönyv a következő fejezetben. Feltűnően sok a Tompától idézett öt elégia. Itt fordul elő egyetlen alkalommal Baráth könyvében Vajda János (1827–1897) neve, de idézett verscím nélkül („*Egy-egy szép elégia meg-megzendül még Vajda János... lantján*” [Baráth, 1886, p. 336]). Neumann nyolc(!) elégiát és három heroidát mutat be. Az öt Tompa-vers mellett egyet-egyét idéz Kisfaludy Károlytól (1788–1830),

Vörösmarty Mihálytól és Gyulai Páltól. „Kiválóan szép, heroidák, a két egy tárgyú költemény: Mikes Lévyától, s Mikes búja Vörösmartytól.” – írta Baráth (1886, p. 336), s a kötet szerkesztője hozta ezt a két heroidát, Kölcsey: *Zrínyi dala* című verse mellett.

„*Ime pár epigramma, a Pusztasír címűt nem említve.*”, így vezeti be Baráth (1886, p. 337) az epigramma műfajról szóló fejezetet, majd közöl is tizenkét epigrammát, ezzel előre is segítve a szöveggyűjtemény összeállítójának. Így érthető, hogy ebben a „rövid műfajban” Neumann mindössze egyetlen verset nyújt át olvasóinak, s ez éppen a *Pusztasír* Vörösmartytól.

A költői levél és a tanköltemény műfajaira tíz címet találunk Baráthnál, ezek közül Neumann csak egyet mutat be, Tompa Mihálynak a *Levél egy anyához* című, a tankönyvben kiemelt versét. Kimaradnak Arany, Petőfi, Tompa és Kerényi Frigyes (1822–1853) egymásnak írt verses levelei, s kimaradt Petőfitől az *István öcsémhez*, illetve Aranytól a *Vojtina ars poeticája* című művek is.

A lírai műfajokat a satíra, paródia és travesztia zárják. Cím szerint tizenkét magyar verses satírárt említ Baráth, közülük a szerkesztő választása a *Gazda ember ömlengései* című Tompa-költeményre esett. A hat paródiából és travesztiából egy sem került be az *Olvasókönyv*be.

Terjedelmes elemzésben tekintette át a drámai műfajokat Baráth. Számos szerzőt említ a világ- és a magyar irodalomból, s említ több címet is, miközben típusok szerint tagolva (tragédia, komédia, bohózat, „tulajdonképpen dráma vagy színmű”, népszínmű, tanköltemény) foglalkozik a műfaji jellemzőkkel. Neumannál egyetlen szemelvény szerepel itt, ez zárja a kötetet: a *Julius Caesar*-ból a Brutus és Antonius közötti dialógus, benne Antonius monológja Caesar teteme fölött, Vörösmarty Mihály fordításában. A *Bánk bán* vagy *Az ember tragédiája* helyett a *Julius Caesar* valószínű indoka az, hogy Katona műve kötelező olvasmány volt, a *Tragédiát* pedig csak a második kiadásban tárgyalta Baráth, ott is az olvasásra szánt drámai költemények között.

Az *Olvasókönyv*ben található művek túlnyomó többsége – a négy világirodalmi művön kívül – magyar: a legnépszerűbb Neumannál Tompa (15), akit Vörösmarty követ (10), majd Petőfi (7), Arany (6), Kölcsey és Berzsenyi (4–4) következnek. Ők hatan a művek mintegy kétharmadával fordulnak elő. A mintát adó tankönyv 2. kiadásában a legtöbbet hivatkozott magyar költő szintén Tompa, őt azonban Arany, s tőle alig elmaradva Petőfi követi, még

Vörösmarty csak a negyedik! Akad a listán egy költő is: Szász Károly korán elhunyt hitvese, Szász Polyxena, írói nevén Iduna.

Végül már csak arra kell választ találnunk, hogy egyáltalán miért lehetett szükség erre a segédkönyvre? Mint említettük, Baráth tanár úr a saját esztétika tankönyvéhez nem csatolt szöveggyűjteményt. Az ő két olvasókönyvét az alsóbb évfolyamokban használták a tanítványai, így használták harmadiktól ötödikig Neumannék is. Azokban akadt néhány olyan vers, amelyet a *Verstan és Aesthetika...* is tárgyalt, de valóban csak néhány. Ráadásul a szegényebb tanulók tovább adták a korábbi években használt tankönyveiket, ha nem a tanulói segélykönyvtárból kapták annak idején. Barna Béla, az osztálytárs a „miért” kérdésre harminc év távlatából is pontos választ fogalmazott meg: osztálytársainak szerkesztett szöveggyűjteményt Neumann Feri a poétika tantárgyhoz, és a fiúk használták is a könyvet tanulmányaik során.

Summa

Írásom elhatározott szándéka volt Baráth Ferenc tankönyve, és a hozzá kapcsolódó, Neumann (Molnár) Ferenc által szerkesztett olvasókönyv tartalmi kapcsolatának a bemutatása.

Vázlatosan bemutattam az utat, amelyet bejártam, amíg megbizonyosodtam, hogy kinek a kézírása és keze munkája a kunszentmiklósi gimnázium könyvtárában rejtőző könyvecske, az *Olvasókönyv a poetikához*. Emlékezetes a felfedezés öröme és élménye: belelapozhattam a grundról meg a gittegyletből ismerős Neumann Feri másolta, szerkesztette, sokszorosította kötötte kis könyvbe. A kezemben tarthattam Molnár Ferenc író első könyvét, a ma fehér holló ritkaságúként ismert példányát, amelyet a hatodikos gimnazista Neumann Feri fabrikált a társai (remélt) örömére.

Ugyanakkor jelentős szakmai közügy a Mester, Baráth Ferenc *Esztétika* tankönyvének és a Tanítvány, Neumann Ferenc *Olvasókönyvének* keletkezéstörténete: az a történeti, művelődés- és neveléstörténeti háttér, amelyben ezek a könyvek megszülettek, s amelyben használatuk közben egymáshoz tartozóvá lettek, és ugyanakkor szakmai érdeklődésre tarthat számot annak az iskolának a működése, szellemisége, amelyben kialakulhatott a Mester – Tanítvány viszony a két Ferenc, Baráth és Neumann/Molnár között, s amely viszony az *Olvasókönyv* születésében testesült meg.

A szöveg elején feltüntetett alcím („jelen állása”) sejteti, hogy az *Olvasókönyv* történetének koránt sincs vége. Valóban, hiszen eléggé meglepő, hogy a legalább ötven elkészült példányból mindössze két létező darabról tudunk. Kérdésemre a két (akkor még) élő unoka, Horváth Ádám (1930–2019) és Sárközi Mátyás (1937–) egyaránt úgy nyilatkozott, hogy nem ismerik az *Olvasókönyvet*, nem tudnak róla, hogy akadna példány a család birtokában. Talán a volt osztálytársak leszármazottait volna érdemes „megkutatni”, hiszen nagyon is valószínű, hogy legalább néhányuk birtokában akad még példány a könyvecskéből.

Ugyancsak nemes feladat lenne egy fajta „új nyilvánosságot” biztosítani a könyvnek azzal, hogy valaki(k) elkészíti(k) a könyv reprintjét vagy akár a facsimiléjét. Már van is érdeklődő vállalkozó jelölt: az *Olvasókönyvet* őrző Kunszentmiklósi Baksay Sándor Református Gimnázium mutatna hajlandóságot, ha az anyagi háttérrel pályázati úton sikerülne megteremteni az elképzeléshez.

Márt csak azért is megérné ez a redivivus, mert hiszen a kamasz, hatodikos gimnazista Neumann Feri hiánypótló művet kívánt szerkeszteni, amikor – kinőve a gittet és a grundot – megalkotta *Olvasókönyvét*, írói munkáságának elejét, szerves előzményét. Ez a könyv az író, Molnár Ferenc, a világröptű tehetség első, merész ívű fészekhagyó szárnycsapása.

IRODALOM

- Balogh, M. & Kisari, O. (2016): *Fejezetek a kunszentmiklósi református gimnáziumi könyvtár történetéből*. A huszonöt éves Pro Bibliotheca Antiqua Baksayana Alapítvány. Méry Ratio.
- Balogh, M. (2001): Neumann Feri olvasókönyve. In *Elhagyott kertek ösvényein – Komáromi Gabriella születésnapjára köszöntés*. Gulyás, J. et al. (szerk.), Kaposvár, KECSVM Pedagógiai Főiskolai, Kar Kommunikáció Tanszék. 28–31.
- Balogh, M. (2002): *Neumann Feri olvasókönyve*. Könyv és Nevelés, 3., 121–124.
- Balogh, M. (2008): „Tiszteletpléda”. *Baráth Ferenc és Molnár Ferenc találkozása a Budapesti Református Főgimnáziumban*. Kunszentmiklós Város Önkormányzata.
- Baráth, F. (1872): *Aesthetika a verstan rövid vázlatával*. Ráth Mór.
- Baráth, F. (1886): *Verstan és aesthetika*. Franklin Társulat.
- Barna, B. (1923): *Egy könyv 30 éves jubileumára. Felfedezték Molnár Ferenc első könyvét*. Színházi Élet, 25., 25.
- Botka, F. & Vargha, K. (szerk.) (1989): *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája. Személyi rész II. L – Zs*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kisléghi Nagy, D. (2006): Életpályám emlékei. In Bor, I. & Ritoók Zs. (szerk.), *A Lónyay legendája*. Budapesti Református Öregdiákok Török Pál Egyesülete.
- Komáromi, G. (1997): *Miért Feri? 90 éve jelent meg A Pál utcai fiúk*. Kincskereső, 6–7., 33.
- Molnár Gál, P. (1990): *Molnár mint N. Ferencz*. Színházi Élet, 1., 30–31., 25–29.
- Molnár Gál, P. (1995): *Molnár mint N. Ferencz. Molnár Ferenc első írásai*. Mozgó Világ, 8., 69–73.
- Molnár Gál, P. (2007): *Nemecsek Ernő az önképzőkörben*. Amerikai Magyar Népszava Szabadság, 49, 14.
- Molnár, E. (1958): *Testvérek voltunk*. Magvető.
- Molnár, F. (1897): *Magdolna és egyéb elbeszélések*. Ranschburg Gusztáv, Budapest.
- Molnár, F. (1929): *Édes anyám...* Aradi Közlöny, 44., 23.
- Neumann, F. (1893): *Olvasókönyv a poétikához*. Kézirat.

- ÖK. JK. = Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, A/14 jelzet, Lónyay utcai református gimnázium iratai 635. kötet, Arany János Ifjúsági Önképzőkör üléseinek jegyzőkönyve, 1894-1901, kézirat.
- Pap, K. (szerk.) (1934): Arany széptani jegyzetei a költő halála félszázados évfordulója alkalmából. In Pap Károly, *Arany János Emlékkönyv II.*, Magyar Tudományos Akadémia.
- Pásztor, B. (1927): *Érdekes irodalomtörténeti dokumentumot fedezett fel a Színházi Élet: Molnár Ferenc „Plozaun” című vicclapját, melyet gimnázista korában írt.* Színházi Élet, 17., 1–130.
- Rupp, K. (1895): *Tudósítóinknak.* Tanulók Lapja, 5., 96.
- Urbán V., L. (szerk.) (1994): *A férfi szíve. Molnár Ferenc novellák.* Argumentum.
- Vámosy, M. (szerk.) (1893): *Értesítő a Budapesti Református Főgymnásiumról az 1892/93-ik tanévben.* Buschmann Ferencz Könyvnyomdája, Budapest.
- Vámosy, M. (szerk.) (1895): *Értesítő a Budapesti Református Főgymnásiumról az 1894/95-ik tanévben.* Buschmann Ferencz Könyvnyomdája, Budapest.

* * *

Emlékezetes (bal)esetünk történt Kriston-Vízi Jóskával – szerencsémre az ő távollétében – talán a nyolcvanas évek közepén.

A Bács Megyei Pedagógiai Könyvtár frissen megbízott vezetőjeként sok jót hallottam a Szórákaténusz ifjú főnökeről a két kedves kolléganőmtől. Sűrűn emlegették, hogy Kriston Gizi így, Kriston Gizi úgy...

Egyre kíváncsibb lettem, ki lehet ez a csodanő, ez a főnök kollegina. Arra menve egyszer bevonzott a kíváncsiság az ajtón. Szemrevaló ifjú hölgy perdült elé, hogy miben segíthet?

Illő üdvözlés, bemutatkozás után közöltem, hogy Kriston Gizellát keresem.

*A kollegina szemei kikerekedtek, furcsa tekintettel mért végig, majd visszakérdezett, hogy kit is? Kissé értetlenül, hangosabban ismételt meg: a **Kriston Gizellát!***

***Itt olyan nincs!** – mondta magabiztosan a leányzó.*

Zavartan hebegve szóltam: De hát... az igazgató... nő...

A kolleginából ekkor tört elő a felszabadult, harsány kacaj. Utólag kénytelen voltam belátni, hogy simán körberöhögött. Aztán összeszedte magát, és mint egy zárt intézeti ápolónő, fennhangon, tagoltan közölte:

*Igazgató **Urunk** házon kívül van. De őt Kriston-**Vízi** Józsefnek hívják. Mit mondhatok? Ki kereste? És miért?*

– Őö..., köszönöm, nem érdekes, majd egyszer... más alkalommal... – ezzel úgy szédültem át az ajtón, hogy szinte ki se nyitottam.

Mire a könyvtárig értem, noha erősen készültem rá, be kellett látnom: nincs okom szemrehányásra. Hisz ahol a lányok „Vízit” mondtak, ott én egyszerűen „Gizit” értettem.

Kedves Jóska barátom! A mi első találkozásunk akkor elmaradt, és majd csak valamikor az ezredforduló táján esett meg. Nem emlékszem, bevallottam-e valaha neked, hogyan változtattalak a hátad mögött nővé. Ha nem, hát most itt a ragyogó alkalom, hisz szerkesztőileg fölszólítottunk, írjuk meg derűs emlékeinket az ünnepeltről. Én megírtam!

Az ipari forradalom és a képzőművészet

BASICS BEATRIX

Összefoglalás: A művészetre hatást gyakorló tényezők között viszonylag ritkán tárgyalja a szakma az ipari forradalom jelentőségét. Pedig eredményeképpen a XVIII–XIX. században rengeteg új találmány született, amely nemcsak technikai szempontból volt fontos, hanem hatalmas mértékben befolyásolták az emberiség sorsának alakulását, óriási átalakulást hozva az egész világon. A technikai, társadalmi-gazdasági változások az általános vélekedés szerint a művészetek szempontjából pozitív hatással bírtak. A tanulmány épp ezt, a művészetekre gyakorolt hatást vizsgálja az egyetemes és magyar művészettörténet alkotásain keresztül.

Kulcsszavak: *ipari forradalom; impresszionizmus; fotográfia; vasút; ipari táj*

The Industrial Revolution and the Arts

BEATRIX BASICS

Abstract: Among the major influences on the arts the importance of the Industrial Revolution is relatively rarely discussed. In the first years of the nineteenth century, a series of mechanical inventions changed the course of human culture instantly and permanently. Artists' practice was similarly radically and permanently changed by a much simpler invention. of the tin paint tube, starting the revolution of Impressionism. Art of the Industrial Revolution tends to be rather wide-ranging, which is investigated by the study through the works of universal and Hungarian art.

Keywords: *Industrial Revolution; Impressionism; photography; railway; industrial landscape*

Bevezetés

A művészetre hatást gyakorló tényezők között viszonylag ritkán tárgyalja a szakma az ipari forradalom jelentőségét. Pedig eredményeképpen a XVIII–XIX. században rengeteg új találmány született, amely nemcsak technikai szempontból volt fontos, hanem hatalmas mértékben befolyásolták az emberiség sorsának alakulását, óriási átalakulást hozva az egész világon. A technikai, társadalmi-gazdasági változások az általános vélekedés szerint a művészetek szempontjából pozitív hatással bírtak.

Melyek voltak ezek a pozitívnak ítélt hatások? Elsőként a művészet jóval tágabb rétegek számára történő elérhetőségét, a művészet „fogyasztásának” kiteljesedését említi a szakirodalom, ami mind a művészek, mind pedig a közönség számára fontos volt. Az előbbieket jóval többeket érték el, ami természetesen a megrendelések tekintetében is megmutatkozott, az utóbbiak számára pedig jóval több lehetőség teremtődött a művészetekhez való hozzáféréshez.

Az ipari forradalom és a művészetek

A szakirodalom azonban, jóllehet azóta már a negyedik ipari forradalmat emlegeti, keveset foglalkozik a témával. Francis Donald Klingender (1907–1955) 1949-es összefoglaló művének második kiadása 1981-ben jelent meg, de már azóta is több mint négy évtized eltelt (*Klingender, 1981*). Klingender és nyomán mások az új témák megjelenését emelik ki elsősorban: az ipari munka és munkások megörökítése, a helyszínek (öntödék, gyárak, vasútépítés, fegyvergyártás stb.) bemutatása. Ily módon természetesen a megrendelők köre is jelentősen bővült, s ezzel a mecénások száma is növekedett. A „hosszú XIX. század” végére, köszönhetően az azt lezáró I. világháborúnak, a női munkások ábrázolása is egyre gyakoribbá vált, a házi- és mezőgazdasági munka mellett az iparban is.

Klingender kiemelte a technikai újítások megjelenését: a gőzgép feltalálása, a fa helyett szén használata a vaskohászatban, ami lehetővé tette az új gépek kialakítását, tervezését, alkalmazását. A tudományos felfedezések hozták el a textilipar gépesítését, a szállítás megkönnyítését utak, öntöttvas hidak és csatornák rendszerének megépítésével. Az ipari középosztály létrejötte és megerősödése megváltoztatta a városok és a vidéki táj képét.

Klingender külön fejezetben tárgyalja az ipari forradalom első művészeinek, Joseph Wright of Derby-nak (1734–1797) a jelentőségét. A közép-angliai iparvidék volt életének fő

színtere, képeinek témái tudományos kísérletek, illetve ipari helyszínek, létesítmények voltak. 1772-es *Vaskohó* című festményének „főszereplője” a pontosan közepen látható izzó vasdarab, a munkásokat a családtagok, gyerekek veszik körül, csodálva tevékenységüket (1. ábra). A fény-árnyék hatások drámai különbségére építő stílusa teljes mértékben alkalmas volt a tudományos vagy ipari témák különleges hatásának kifejezésére. 1766-os *Egy filozófus magyarázza a Naprendszer felépítését* című képének éjszakai jelenetén tudósok és kisgyermekük tanulmányozzák a naprendszer mechanikus modelljét, kovácsműhely, alkimista műhely, tudományos kísérlet egyaránt szolgált témául festményei számára (2. ábra).

1. ábra: Wright of Derby (1734–1797) *Vaskohó* című festménye, 1772

(Tate Britain, leltári szám: T06670).

2. ábra: Wright of Derby (1734–1797) *Egy filozófus magyarázza a Naprendszer felépítését* című festménye, 1766 (Derby Museum and Art Gallery, leltári szám: DMG4262).

Nem Wright volt az egyetlen, akit a tudományos és ipari témák vonzottak, két másik olyan országban, ahol az ipari fejlődés szintén jelentős volt, Svédországban és Belgiumban is jeles művészek foglalkoztak a témával. Pehr Hilleström (1732–1816) svéd udvari festő gyárak sorát látogatta végig, megfestve azokat. Léonard Defrance (1735–1805) liéges-i festő szénbányák, gyárak megörökítését tartotta fontosnak, még mielőtt 1778-ban a Liéges-i Akadémia igazgatójává kinevezték volna. Ő volt az első, aki a párizsi Salon tárlatain efféle képeket állított ki.

Az ipari forradalom hozta el a dokumentatív grafika széles körben történő elterjedését. A sokszorosítás révén tudományos művek, építészeti albumok, gyakorlati szakkönyvek illusztrációi születtek meg nagy számban, s a mérnöki tervrajzokat is műalkotásnak tekintették. Egyre szélesebb körben terjedtek el a topográfiai, grafikai albumok formájában –

ezek a földrajzi felfedezéseket is szolgálták, de az ipari forradalom különleges jelentőségű helyszíneit is megörökítették, mint például Abraham Darby coalbrookdale-i vaskohóját.

A növekedésnek ára volt: bár 1800 és 1850 között Anglia lakossága megduplázódott, egyre több leírás és ábrázolás született a roppant ipari fejlődés veszteségeiről, akik pedig a legtöbbet dolgoztak érte. Klingender az „age of despair”, a kétségbeesés korának nevezi a XIX. század első felét, a gyermekmunka, a Luddita mozgalom, a géprombolás időszakát.

A tudományos és technikai fejlődést sem tartották már az emberiség szolgálójának, Mary Wollstonecraft Shelley (1797–1851) Frankenstein-je elpusztítja létrehozóját. Az ipari létesítmények korábbi romantikus képe helyett a földi pokol, a börtönök látványát idézték fel ábrázolásaik.

Az ábrázolások újabb témájaként megjelent a vasút, az Institution of Civil Engineers 1846-ban „South Devon Atmospheric Railway – with Sketches on either Side of the Line” címmel 25 nagyméretű lapot tartalmazó albumot jelentetett meg. 1851-ben pedig megnyílt a világkiállítás központi csarnoka, a londoni Crystal Palace. Joseph Paxton (1801–1865) épületét egész Európa csodálta, és másolni próbálta.

A XIX. század második felében két különleges művészeti jelenség szorosan kapcsolódott az ipari forradalomhoz: az impresszionizmus, mint stílus és a fotográfia. 1839-ben készítette Louis Daguerre (1787–1851) első képeit, az 1850-es és 1860-as évekre már általánosan használt technika lett a fotográfia.

Az impresszionista festők színhasználata, a kiegészítő színek elmélete teljesen új ábrázolásmódot eredményezett. De teljesen új témák is jelentkeztek: az ipari forradalom eredményei közül a pályaudvarépületek, a vasút, a mozdonyok ábrázolása az erő, energia és sebesség kifejezését tette lehetővé. Ebben az impresszionizmus folyamatos versenyben állt a fotográfiával – hatottak egymásra, de küzdöttek is egymással.

A legkorábbi, még az impresszionista festők megjelenése előtti művész Joseph Mallord William Turner (1775–1851) volt, aki a később általánossá vált témákat először megjelenítette, ráadásul teljesen egyedülálló és különleges módon. *Eső, gőz sebesség – a Great Western Railway* című festménye 1844-ben született (3. ábra).

3. ábra: William Turner (1775–1851) *Eső, gőz sebesség – a Great Western Railway* című festménye, 1844 (National Gallery, leltári szám: NG538).

A képen egy gőzmozdony által húzott vonat rohan felénk a tájban, az Isambard Kingdom Brunel (1806–1859) különleges tervezői tudása révén megépült maidenhead-i vasúti hídon az esőben (a hidat 1839-ben avatták fel, a Temze fölött itt haladt a Great Western Railway vonala, Windsor közelében). A szokatlan rövidülést a sebesség érzékeltetésére alkalmazta a festő, a kompozíció közepe táján egy nyúl rohan el előttünk, mintegy a természet és a technika sebességének ellentétét jelképezve. Turner nagy érdeklődést mutatott az ipari és technológiai fejlődés iránt, gyakran festette meg a közlekedés és szállítás új eszközeit. Mind a vonat, mind a technológiailag jelentős újításokat alkalmazó híd a fejlődés elemeként került választott témaként Turner festményére. A vasút az iparosodás egyik legjellegzetesebb szimbóluma lett, s Turner egy generációval korábban választotta tárgyául, mint a többi festők, az ipari fejlődést ezzel bevett témává avatva. A kép egyszerre bizonyítéka annak, hogy Turner a klasszicista tájképzőművészt követte, de ugyanakkor szenvedélyes kísérletező volt és a

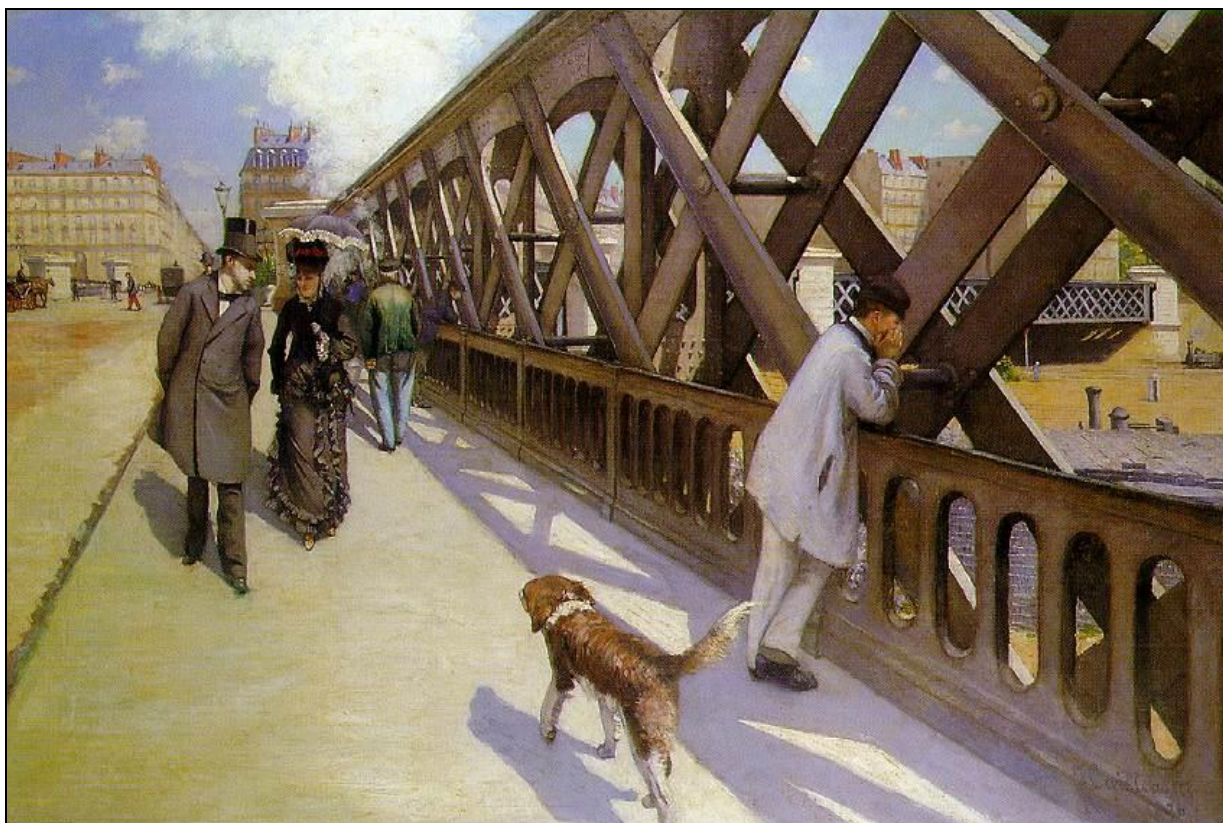
modern világ csodálója. A sebesség, az erő az élet új elemei voltak, a mozdonyt körülvevő gőzfelhő ábrázolása meglepő és lenyűgöző festéstechnikai újdonságot jelentett. A festmény születése évében bemutatták a Royal Academy kiállításán, majd a National Gallery gyűjteményébe került.

A vasút, a mozdonyok, a gépek erejének ábrázolása az impresszionista festők közül leginkább Claude Monetnek volt kedvelt témája. A Gare Saint-Lazare pályaudvar a párizsi hat nagy vasúti indóház egyike, 1837-ben kezdett el működni. Az első festő, aki témául választotta, Édouard Manet (1832–1883) a pályaudvarhoz közel a rue de Saint-Pétersbourg 4. szám alatt lakott. 1874-ben mutatta be a Salonban az első, a pályaudvarról készült *A vasút* című képét (4. ábra), amelyet kritizáltak, kinevettek. Kortársa, Gustave Caillebotte (1848–1894) szintén a pályaudvar közelében lakott. 1876-ban festette a *Le Pont de l' Europe* című képét a hídról, amelyről a pályaudvarra lehetett letekinteni (5. ábra).

4. ábra: Édouard Manet (1832–1883) *A vasút* című festménye, 1874 (National Gallery of Art, Washington, leltári szám: 1956.10.1).

5. ábra: Gustave Caillebotte (1848–1894) *Le Pont de l'Europe* című festménye, 1876
(Musée du Petit Palais, Genf, leltári szám: 111).

1877-ben bérelt műtermet Claude Monet (1840–1926) nem messze a Gare Saint-Lazare-tól. Még ugyanebben az évben mutatta be hét képből álló sorozatát, amelynek témája a pályaudvar volt. Végül összesen tizenkét képet festett a sorozat részeként. Monet kedvelt megoldása volt egy-egy témáról több festmény készítése, azzal a céllal, hogy minél több jellegzetességét, részletét, változó arcát megmutassa a képei tárgyául választott helyszíneknek. A pályaudvar üvegtetős csarnoka, mint az ipari építészet remeke, a mozdonyok füstje és gőze, a háttérben megjelenő városi környezet együtt különleges, új témát jelentett, amely Monet révén került be a köztudatba, egy új, másfajta szépségeszményt megjelenítve, az erő, a technika vívmányainak esztétikáját.

George Inness (1825–1894) *A Lackawanna völgy* című képén is megjelenik a vonat, sőt főszereplő lett (6. ábra). A Delaware, Lackawanna, and Western Railroad, amelynek székhelye a pennsylvaniai Lancasterben volt, megbízást adott Innessnek a vasút megfestésére, elsősorban a technikai újdonság dicsőítésének szándékával. A festményen a vasút halad át a

tájon, amelyen a vasútépítéshez kivágott fák tuskói sorakoznak. A háttérben a mozdonyfordító korong kör alakú épülete látható, ez még a kép megfestésekor nem épült fel teljesen, de a megrendelő külön kérte, hogy látható legyen a festményen, amelyet egyaránt értelmeznek az ipari forradalom dicsőítéseként, illetve az eltűnt természeti világ mementójaként. Innes egy római tanulmányút során Claude Lorrain (1600–1682) és Nicolas Poussin (1594–1665) tájképeit tanulmányozta, hazatérve a National Academy of Design tagja lett. Az 1850-es években Párizsba utazott, a barbizoni festők jelentős hatást gyakoroltak rá, amely későbbi munkáin jól érzékelhető volt.

6. ábra: George Inness (1825–1894) *A Lackawanna völgy* című festménye, 1856 körül (National Gallery of Art Washington, leltári szám:1945.4.1).

Frances Flora Bond Palmer (1812–1876) *Wooding Up on the Mississippi* című színes litográfiáján a vasút mellett az ipari forradalom közlekedési újításainak másik főszereplője, a gőzhajó látható (7. ábra). A gőzhajók drámai módon megváltoztatták a szállítás folyamatát a XVIII. század végétől kezdve. Gyorsabb szállítást és személyfogalmat eredményeztek,

nagyobb kapacitással, mint a korábbi hajók. Az Egyesült Államokban kiemelkedő szerepük volt abban, hogy a telepeseket szállítva szinte minden helyszínt elérhettek és benépesíthettek azok, főképpen a két legnagyobb folyón, a Mississippin és az Ohion közlekedve. A kőrajzon a Princess nevű hajó jelenik meg, amint üzemanyagért megáll, mögötte a Diana nevű gőzös halad. Fekete rabszolgák hordják a fa fűtőanyagot a hajó belsejébe, az utazóközönség a hajóról szemléli az eseményt.

7. ábra: Frances Flora Bond Palmer (1812–1876) *Wooding Up on the Mississippi* című litográfiája, 1863 (National Gallery of Art, Washington leltári szám: 2011.30.1).

A gőzhajóval történő utazás és szállítás veszélyes is tudott lenni, a Princess fedélzetén 1859-ben történt robbanás, amely halálos áldozatokat is követelt. Fanny Palmer (a fent említett Frances Flora Bond Palmer) brit származású litográfus, a lap készítője a Currier and Ives cég számára dolgozott nagy sikerrel, elsősorban táj- és zsánereképeket készített.

Thomas H. Johnson (1821–?) fényképe Scrantonban (Pennsylvania) készült, a Delaware and Hudson Canal Company egyik bányájának impozáns méretű bejárati épületét mutatja be, a cég bányáiról egész fotósorozat született (8. ábra). A XIX. század közepén már nagyobb volt az

ipari forradalom témájában készült fotográfiák, mint a festmények és grafikák száma, jól érzékeltetve, hogy az új témához mennyire illett az új technika. Fotográfusok sora örökítette meg, gyakran albumokba rendezett sorozatokban az ipari témákat – a vasút, a gőzhajó, a gyárak, bányák, ipartelepek és nem utolsósorban a munkások maguk voltak ezek.

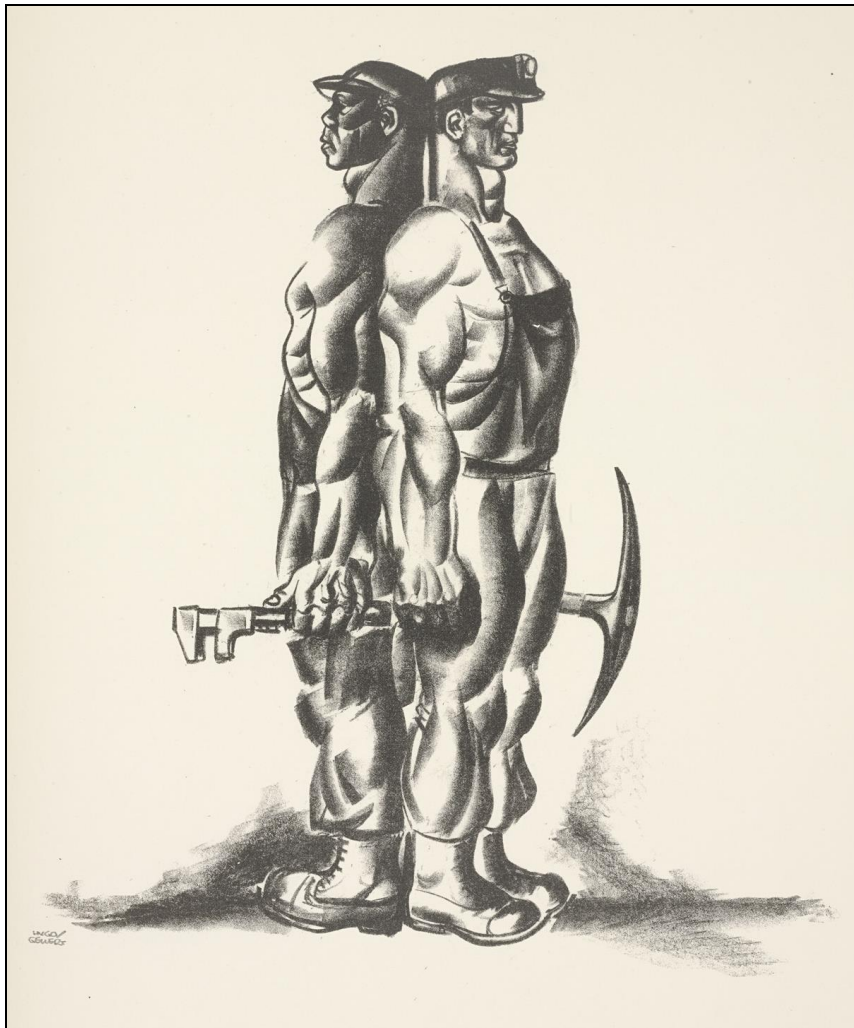
8. ábra: Thomas H. Johnson (1821-?) fényképén a Von Storch Shaft, Del. & Hudson Canal Co. látható, 1863–1865 körül (National Gallery of Art, Washington,, leltári szám: 2016.152.1).

Hugo Gellert (Gellért Hugó, 1892–1985) magyar származású amerikai művész Karl Marx (1818–1883) *Tőke* című művét illusztrálta – olyan vállalkozás volt ez, amiről akkor és ma is kevesen gondolnák, hogy lehetséges (9. ábra). Az ipari forradalom alapvető változásokat hozott mind a munka, mind pedig a mindennapi élet területén. Marx az angol gyáripar tanulmányozása eredményeképpen fogalmazta meg teóriáját a kapitalizmusról, a profit és a hatalom utáni folyamatos hajszáról, a kizsákmányolt munkásokról, a rendszer összeomlásának vízióját is felvázolva. Gellért a *Tőke* általa leglényegesebbnek tartott részeit válogatta ki illusztrálás

céljából, egyik ilyen volt az eredeti tőkefelhalmozás folyamata, a prekapitalista fázisként leírt jelensége.

9. ábra: Hugo Gellert (1892–1985) Marx illusztrációja, 1933 (National Gallery of Art, Washington, leltári szám: 2008.115.2026).

Gellért tizennégy éves volt, amikor szüleivel Amerikába vándoroltak ki, New Yorkban telepedtek le, ahol a Cooper Union for the Advancement of Science and Art nevű magán oktatási intézményben kezdte el tanulmányait, majd a National Academy of Designon folytatta. Tagja lett az Amerikai Kommunista Pártnak, véleménye szerint művészet és politika elválaszthatatlanok egymástól, s ez az elv egész életművére jellemző is volt. Stílusa a modernizmus és a késői art deco sajátos ötvözete volt.

Szinyei Merse Pál (1845–1920) 1878-ban, a bécsi világkiállításon bemutatott *Majális* kudarca után pár évvel (10. ábra), sógora léghajó-utazása ihletésére festette meg *Léghajó* című képét (11. ábra). A témaválasztás egyfelől tükrözte Szinyei érdeklődését a technikai újdonságok iránt, másfelől a korszak kedvelt tárgya volt. A híres kortárs fotográfus, Nadar (Gaspard-Félix Tournachon, 1820–1910) 1858-ban készítette első Párizs látképét egy léghajóból. 1865-ből származik az a fényképe, amelyen önmagát és feleségét láthatjuk egy léghajó kosarában, látszólag Párizs felett, valójában a műtermében készült felvételen (12. ábra). Jules Verne (1828–1905) ugyanebben az évben megjelent *Utazás a Holdba* című regényének főhősét Nadarról mintázta (a szereplő neve – Ardan – Nadar nevének anagrammája). Verne és Nadar egyaránt tagjai voltak egy társaságnak, amely a légi közlekedés fejlesztésének támogatására jött létre.

10. ábra: Szinyei Merse Pál (1845–1920) *Majális* című festménye, 1873
(Magyar Nemzeti Galéria, leltári szám: 1547).

11. ábra: Szinyei Merse Pál (1845–1920) *Léghajó* című festménye, 1878
(Magyar Nemzeti Galéria, leltári szám: 4648).

12. ábra: Nadar (1820–1910) és felesége műtermi léghajón fényképezve, 1865 (Metropolitan Museum of Art, leltári szám: 2005.100.313).

Szinyei képén a piros-fehér csíkos léghajó a „főszereplő”, alant a fák lombkoronájának tetejét láthatjuk csak, a háttér a ragyogó kék ég, madarakkal, fehér felhőkkel. A szabadság, a technika győzelmének szimbóluma.

Ugyanez vonatkozik Nadar fotóira, amellet, hogy az ő esetében a léghajó munkaeszköz is volt számára. Honoré Daumier (1808–1879) karikatúra-litográfiája, mely a *Le Boulevard* című folyóirat 1863. május 15-i számában jelent meg, a felirata szerint Nadar a fotográfiát a művészet szintjére emelte. Ez, jóllehet gúnyrajz felirata volt, de mégis igaz – a fotográfia, hála Nadar és mások tevékenységének, felfedezését követően igen hamar új művészeti ággá vált.

Mednyánszky László (1852–1919) kisméretű festménye az újpesti kikötőről valamikor a XIX–XX. század fordulója táján készülhetett (13. ábra). Itthon a XIX. század utolsó

évtizedeiben fordult az érdeklődés olyan tájak ábrázolása iránt, amelyek addig nem tartoztak az elfogadott tájképtémák körébe – kikötők, pályaudvarok, ipari tájak. Mednyánszky e képe stílusában nem tér el többi tájképétől, a helyszín, a téma annál inkább. Nem természeti táj jelenik meg itt, hanem az emberi munka, az ipari tevékenység színhelye, amelynek elégikus hangulata mégis az impresszionista tájak világát idézi.

13. ábra: Mednyánszky László (1852–1919) *Újpesti kikötő* című festménye, 1900 körül (Magyar Nemzeti Galéria, leltári szám: 55.293).

Perlrott Csaba Vilmos (1880–1955) az 1930-as évek végén költözött a budapesti Dráva utca 12. szám alatti házba. 1910-ben Bárczy István (1866–1943), Budapest polgármestere építtette a Dráva utca és a Hegedűs Gyula utca sarkán álló nagy telken, a szociális lakások mellett mindkét utca felől egy-egy műteremlakást alakítottak ki a legfelső szinten. A Dráva utca túloldalán, észak felé a mai panelházak helyén Angyalföld iparvidéke terült el. Perlrott számos képén megörökítette ezt az ipari tájat. *A város peremén* című festményén (14. ábra) a műterem erkélyének korlátja jelenik meg az előtérben, innen láthatunk rá a havas tájra, az

alant füstöt eregető ipari kisvasútra, a raktáruvarokra, a gáztárolóra, a magas gyárkéményekre.

14. ábra: Perlrott Csaba Vilmos (1880–1955) *A város peremén* című festménye, 1940 körül (Magyar Zsidó Múzeum, leltári szám: 65.1305).

Az ipari forradalom egyik fontos hatása volt az ellene való lázadás. A kézi gyártásról a gépekkel történő előállításra való áttérés az ipari forradalom legradikálisabb vívmánya volt. A gyárak, a termelés során használt gőzgépek a termékeket is alapvetően megváltoztatták. Több terméket lehetett sokkal gyorsabban előállítani, ami persze sokkal nagyobb bevételt eredményezett. Megváltozott a munkavégzés folyamata, időtartama, az emberek az ipari városokban igyekeztek munkát találni, elkezdődött a tömegtermelés korszaka. Jóllehet a gazdaságra gyakorolt hatás pozitív volt, nem hozott osztatlan lelkesedést az alkotók között. A művészek lázadni kezdtek a tömegtermelés ellen, ennek hatásaként jött létre az Arts and Crafts mozgalom, a kézművesség, az egyedi előállítás előnyben részesítése a tömegtermeléssel szemben. Bár a mozgalom Angliából indult el, de az anyaországgal való szoros kapcsolat révén hamar megjelent Észak-Amerikában, majd Európában is. Elsősorban

az iparművészet területén volt érzékelhető a mozgalom hatása, a művészek egyedi bútorokat, tárgyakat, textileket terveztek, a gépi gyártás helyett a kézimunkát részesítették előnyben. Az egyéni megoldások alkalmazása, a kézi munka az iparművészet minden területén uralkodóvá vált az ipari forradalom tömegtermelésének ellenhatásaképpen. William Morris (1834–1896) és John Ruskin (1819–1900) a hagyományos művészi alkotómunka fontosságát hangsúlyozták az elgépiesedett tárgyelőállítással szemben. Úgy vélték, a gépi előállítású termelés csökkenti a művészi kreativitást. Sajátos módon a korábbi alkotásmódhoz való visszatérés, ennek eredményeként a stiláris egyszerűség, a kifinomult minták a XX. század modernizmusának kialakulásában jelentős szerepet játszottak.

Az ipari forradalom tehát jelentős és mélyreható változásokat hozott a képzőművészetben, ami egy hosszú folyamat eredménye volt. Az új témák, amelyek korábban nemhogy nem voltak elfogadottak, de fel sem merült ábrázolásuk lehetősége, új műfajok alkalmazását is szükségessé tették. Valamikor a XVIII. század második felében kezdődött a változás, és kijelenthetjük, tart napjainkig.

UTÓSZÓ

Ipari forradalom 1.0-4.0

A „klasszikus” ipari forradalom után a másodikat szokás az elektromosság széleskörű alkalmazásával jellemezni. Ez nemcsak elektromos gépeket jelentett, hanem a kommunikáció, a közlekedés robbanásszerű változását – gondoljunk a világítás átalakulására, az elektromosság, a telefon használatára. A második ipari forradalom során számos olyan design iskola (például a Bauhaus) jött létre, amely az ipar igényeit szolgálta (ipari formatervezés). A harmadik ipari forradalom a komputer technológia, a gépesítés automatizálása, a 3D technológia bevezetése szintén hozott változásokat a művészet területén – az építészetben a 3D nyomtatás egyre szélesebb körű alkalmazása, a számítástechnika művészi alkotásra történő felhasználása mind jelentős újdonságok voltak.

A negyedik ipari forradalom éppen most történik velünk, átélői és működtetői vagyunk egyszerre – az okostechnológia (smart technology) alkalmazása az élet minden területén, a közösségi média uralma, az AI (mesterséges intelligencia), a digitális írástudás (digital literacy) egyelőre olyan fogalmakat jelentenek, amelyek nem is érthetők még mindenki számára, nem említve tartalmukat, alkalmazásukat, egyebek között a művészet terén.

IRODALOM

Klingender, F. D. (1981): *Art and the Industrial Revolution*. Academy Chicago Publishing.

A kecskeméti homoki táj a modern népköltészetben

BEREZNAI ZSUZSANNA

Összefoglalás: A homoki táj népköltészete jelen van a XX. század közepétől egyre aktívabbá váló és a nyilvánosság elé is kiálló népi, népies, népből jött vagy éppen az értelmiségből népivé vált, a népiséget tudatosan vállaló műkedvelő költők alkotásaiban, akik a modern népköltészetet képviselik. A népköltészet tovább élésének sajátos útját képviselik a népi és népies hangvételt képviselő műkedvelő írók és költők. A tradicionális népköltészet közösségi jellegű volt, ám ennek háttérbe szorulásával nem szűnt meg sem az alkotó típusú mesemondók vagy nótafák önkifejezési vágya, sem pedig a közösség kulturális igénye. Az individualizálódás, az egyéni alkotók előtérbe kerülésével a megélt egykori néphagyomány és az iskolában tanult népköltészet ösztönözte további önkifejezésre az alkotni vágyó embereket. Olyan önszerveződő műkedvelő közösségek jöttek létre, ahol a versíró vagy elbeszéléseket papírra vető emberek önkifejezési vágya, szellemi és lelki igénye kapott teret. Ilyen közösség a Bács-Kiskun Megyei Költők és Írók Baráti Köre, a Népi Írók Erdei Ferenc Köre, akik az Üzen a Homok című folyóiratban és az Üzen a homok című antológiákban közölték írásaikat. Ebben a tanulmányban azt mutatjuk be, hogy e népi alkotók hogyan élik meg és ábrázolják a Kecskemét környéki homoki tájat. E tanulmányban szereplő népi alkotók Kriston-Vízi József személyes ismerősei, barátai voltak az elmúlt évtizedek során, akinek költeményei szintén megjelentek a baráti kör kiadványaiban.

Kulcsszavak: *Kecskemét; homoki táj; népi költők; modern folklór; modern szövegfolklorisztika*

The sand landscape of Kecskemét in the modern folklore

ZSUZSANNA BEREZNAI

Abstract: The folk poetry of the sandy landscape is present in the works of the folk, folkish, popular, or intellectual poets who have become increasingly active since the mid-twentieth century and who are consciously embracing the folk, and who represent modern folk poetry. The writers and poets of the vernacular and popular taste represent a particular way of continuing the vernacular poetic tradition. Traditional folk poetry used to be communal in character, but its eclipse has not diminished the desire for self-expression of creative storytellers or songwriters, nor the cultural needs of the community. As individualisation and individual creators came to the fore, the folklore and folk poetry that people had once lived and learnt in school, encouraged people to express themselves further. Self-organising communities of artists emerged, where the desire for self-expression and the intellectual and spiritual need to write poetry or narratives on paper was given space. Such communities include the Friends of Poets and Writers of Bács-Kiskun County and the Ferenc Erdei Circle of Folk Writers, who published their writings in the journal *Message from the sand* and in the anthologies *Message from the sand*. In this paper we will show how these folk writers experience and depict the sandy landscape around Kecskemét. The folk authors included in this study were personal friends and acquaintances of József Kriston-Vízi over the past decades, whose poems have also been published in the publications of the circle of friends.

Keywords: *Kecskemét; sandy landscape; folk poets; modern folklore; modern text folklore*

Bevezetés

A születési hely, a felnevelő táj mindig fontos szerepet játszik a nép életében – a tájhoz való érzelmi kötődést az sem befolyásolja, ha számos olyan hátráltató körülményt is magában foglal, amely a természettel való folyamatos küzdelemmel jár. Ám a nép ezeket a nehézségeket az élet természetes velejárójának tekinti, amit nap mint nap le kell küzdenie – ennek érdekében generációkon átörökíti a tapasztalatokat, valamint olyan új megoldásokat keres, amelyek a túlélést szolgálják, megkönnyítik a megélhetést.

Így jellemzi a homoki tájat Benkő Irén (1948–) műkedvelő népi költő, író:

„A pusztai ember a homokon való fennmaradásáért emberfeletti, ádáz küzdelmet vívott. Nem csak ő győzött erejével a homok szeszélyei felett, hanem a homok is megtanította sok mindenre a vele való küzdelem során.

Elsősorban is a kitartásra, a szüntelen újrakezdés makacsságára, türelemre. Ahogyan a kemény időjárás szikkasztotta a testét, úgy edzette lelkét is a pusztá, mert bizony sokat elpusztított a beléültetett növényekből. Folyton újra kellett próbálkoznia. A gyomot, amely nem akart engedni elsődleges jogaiból, igen nehéz volt irtani. Szüntelen kapálással lehetett csak megmenteni a betevőnek valót. Nagy alázatra volt szüksége a harcban, ezért tisztelte a Természetet. Megtanulta kiismerni a jó tulajdonságait: mely növényi kultúrák érzik jól magukat benne, melyek tűrik száraz szeszélyeit. Szüksége is volt a leleményességére, ha művelni akarta ezt a konok talajt. Ki kellett találnia hozzá illő szerszámokat, praktikus eszközöket.

A parasztember csavaros észjárása ebben is segítségére volt. Az idők folyamán megküzdött a makacssággal és termőre fogta a lágy homokot. A pusztai ember ragaszkodó, hűséges a homokhoz, melyet annyi kitaró munkával szelídített meg. Bizony sokszor öntözte saját veritékével az áldó homokot. Amíg nem voltak gépek, keserves, kétkezi munkával aratta le a munka gyümölcsét, hajnaltól estig a földeken járva.

A pusztá emberének zsigereibe ivódott évszázadok során ez a misztikus, megfoghatatlan – apáról fiúra szálló – kötődés a rakoncátlan homokkal szemben. De a homok is megkötötte az embert – ott marasztalta a pusztán! Kemény, küzdő és kitaró lett! Noha úgy tűnhet, hogy egymás ellen, ám mégis egymásért rendeltettek...” (Benkő, 2020, pp. 28–29).

A kecskeméti homokpusztán élő ember élete mindenhol nehéz volt, ám közismert volt a *Köncsög – Isten, tülle mönts mög!* szólás, szóbaejtés, mert Köncsög-pusztát tartották a legkietlenebb homoki tájnak.

Az ezen tanulmányban szereplő népi alkotók Kriston-Vízi József személyes ismerősei, barátai voltak az elmúlt évtizedek során. A Bács-Kiskun Megyei Költők és Írók Baráti Körének és a Népi Írók Erdei Ferenc Körének a folyóirata, az *Üzen a Homok* annak idején Kriston-Vízi József verseit is közölte. Ez az irodalmi lap a helyi műkedvelő alkotók munkásságát kísérte figyelemmel (Nagy L. & Kovács, 2019).

A homoki táj a helyi népköltészetben

A kecskeméti homoki ember életében nem volt mindennapi dolog a homokvihar, ám szinte minden családban fennmaradtak olyan élménytörténetek, amelyek a hajdani természeti jelenségről szólnak: óriási homokfelhő borította be a tájat, az emberek feje fölé tornyosuló homokfelhő félelmetes látványt nyújtott.

Kollár Csaba (1966–) így emlékezett a homokviharra: *„Az esemény úgy kb. ötéves koromban történhetett. Ekkor Lászlófalva Alsó 153-ban laktunk. Trabanttal utaztunk Kecskemétre. Édesapám vezetett. Ketten voltunk a kocsiban, de lehet, hogy volt még velem tesó is. Bogárhátú, »egysávos« kövesút (azaz talán már aszfaltos volt) vezetett a városba. Lászlófalva és Kecskemét között úgy harmad vagy fél úton már nagyon felerősödött az egyébként is erős szél, s igen sok port, homokot vitt magával. Kezdt besötétedni tőle (mintegy napfogyatkozás), pedig kifejezetten világos nappal volt, még ha nem is az a verőfényes erős napsütés. Az erős szél meg-megállította a közlekedőket (gyalogos, kerékpáros, lovas kocsis), de mi még ha lassan is, haladtunk. Azután bátorság ide vagy oda, meg kellett állni, mert nem volt még lassan közlekedve se látható az út nyomvonala, meg hogy van-e előttünk rajta valaki. A néhány autó, amit láttunk, rendkívül szokatlan módon világítást felkapcsolva közlekedett, mintha erős ködben közlekedtek volna. Vártunk valamennyit (talán úgy öt-tíz percet), majd mentünk tovább. A táj nem volt kietlen, lapos, növényzet nélküli.”*

A néphagyomány megőrzött egy olyan történetet, amikor az ellenség számára ismeretlen homokfelhő kényszerítette megállásra a török hadsereget. Ismeretes Kecskemét török kori múltjához kapcsolódva egy XVI. századi történeti népmonda irodalmi feldolgozása is. Ugyanis Kecskemétnek voltak énekes diákjai mindkét felekezet részéről, akik nagy

ünnepek alkalmával vagy jeles családi évfordulókor felköszöntötték a város nagyjait. Volt a városnak verseket fabrikáló írnoka is. A *Cantio de militibus pulchra*, azaz *Szép ének a katonákról* címen ismeretes egy balladás ének, amely a XVII. század első felében másolt Kuun-kódexben maradt fenn. E történet a gyulai várban kezdődik: a végvár kapitánya nem tudott hópénzt fizetni a vitézeknek, ezért Beke Pál és Hegedűs János vezérletével másfélszáz katona portyára indult. Ám az elpusztult vidéken a Tiszáig nem tudtak szerezni maguknak semmi élelmet:

„Gondolák, hogy Tiszán általmennénk,
Az Tiszának révére, hogy érének,
Tömörkénnél Tiszán általmenénk,
Kecskemétnek pusztájára menének,
Napló helyre homokvölgyben érének,
A homokot híjják Bogac-homoknak.”

Itt, a város bugaci pusztáján török támadás éri a végvári vitézeket. Először a török túlerő menekülésre kényszeríti őket, majd az alkonyatban egyszer csak nagy porfelhő verődik föl, amiről a török úgy véli, hogy nagy magyar sereg közeledik, erre a török félelmében megfutamodik. A porfelhő pedig nem volt más, mint az éjjeli szállására vonuló jóság. Valószínű, hogy egy kecskeméti énekes diák alkotása volt e történeti népmonda latin nyelven való megverselése (Joós, 1968, p. 4).

A hagyományos népköltészetben a magyar népdalok kedvelik a dalkezdő természeti képeket, melyek egyben hangulati aláfestésként is szolgálnak. Viszonylag kisszámú az olyan kecskeméti népdal, amely a homoki tájat idézi (Kálmán, 1999, p. 61):

„Kecskeméti szőlők alja homokos,
Arra járnak a nagyezüst-gombosok,
Ha ráveszi ezüstgombos dolmányát,
Meg sem látja szegény ember leányát.”

(Kálmán Lajos gyűjtése, 1951).

A homoki táj népköltészete jelen van a XX. század közepétől egyre aktívabbá váló és a nyilvánosság elé is kiálló népi, népies, népből jött vagy éppen az értelmiségből népivé vált, a népiséget tudatosan vállaló műkedvelő költők alkotásaiban, akik a modern népköltészetet képviselik. Ám a hagyományos népköltészet már a XX. század első harmadában olyan jelentős változásnak indult, amely a hagyományos alműfajok fokozatos elhalásához vezetett, a közösségi jelleg fokozatosan eltolódott és az individualizálódáshoz, az egyéniség szerepének az előtérbe kerüléséhez vezetett. E változások hátterének felvázolásához érdemes rövid kitérőt tenni.

Az I. világháború az európai társadalmak addig elképzelhetetlen méretű fegyveres küzdelme volt – ezért lett a megnevezése a „Nagy Háború”. Ám néhány év elteltével a II. világháború még jobban felborította a világ rendjét, a magyar nép történetében pedig az egyik legsötétebb korszak kezdődött. A mezőgazdaság átalakulásával megszűnt a hagyományos paraszti, parasztpolgári kultúra létfeltétele, a termelőségvetkezethez és állami gazdaságba kényszerített parasztság, a vagyonától megfosztott iparos és kereskedő réteg, a megelőző társadalmi rendet szolgáló közalkalmazottak, a hazaárulóvá kikiáltott értelmiség egy lételemével teljesen ellentétes életformába lett kényszerítve.

A hagyományos népköltészeti műfajok alkonya a két világháború kulturális hatásának eredménye. A férfiakat tömegesen vitték el a háborúba, egy részük elesett, más részük hadifogságba került – vagyis megváltozott a hagyományos közösségek szerkezete. A férfi nélkül maradt családban pedig a régi rend és nemek közötti munkamegosztás már nem érvényesülhetett. A világháborúkban megfordult férfiak már nem úgy szemlélték a világot, mint akkor, amikor a hagyományos paraszti, parasztpolgári családban éltek. A háborúban életformává vált a félelem, a mindennapi halál és kegyetlenség megtapasztalása, a kényszerűségből elkövetett gyilkosság, a halottak kifosztása. Aki a háborúból visszatért, a régi szokásrendbe nem tud maradéktalanul visszailleszkeszteni. Az egyedül maradt asszonyt megkeményítette az özvegyi sors, és nem tudta csak a családi életre, a hagyományos női szerepek teljesítésére összpontosítani az erejét. Mindezek következtében a tradicionális kis- és nagyközösségek szétestek – vagyis megváltoztak az emberek.

A népköltészet tovább élésének sajátos útját képviselik a népi származású, népből jött, népies hangvételt képviselő műkedvelő írók és költők. A tradicionális népköltészet közösségi

jellegű volt, ám ennek háttérbe szorulásával nem szűnt meg sem az alkotó típusú mesemondók vagy nótafák önkifejezési vágya, sem pedig a közösség kulturális igénye. Az individualizálódás, az egyéni alkotók előtérbe kerülésével a megélt egykori néphagyomány és az iskolában tanult népköltészet ösztönözte további önkifejezésre az alkotni vágyó embereket. Olyan önszerveződő műkedvelő közösségek jöttek létre, ahol a versíró vagy elbeszéléseket papírra vető emberek önkifejezési vágya, igénye kapott teret.

Kecskeméten a XX. század első felében a polgári körökben tartottak olyan felolvasó esteket, amikor műkedvelő költők és írók mutatták be alkotásaikat egymásnak és az érdeklődő kisközönségnek. A népi származású, a népből jött, népies hangvételű műkedvelő alkotók pedig az 1980-as évektől kezdve baráti köröket alkotnak, egyesületeket hoztak létre a városban. A műkedvelő alkotókat magában foglaló Bács-Kiskun Megyei Költők és Írók Baráti Köre és a Népi Írók Erdei Ferenc Köre már több mint négy évtizedes múltra tekinthet vissza. E többségében népi származású, népből jött és népi vagy népies hangon megszólaló műkedvelő alkotók sajátos szellemi igénye fejeződik ki abban, hogy önálló közösséggé szerveződtek és szeretnék megmutatni egymásnak alkotásaikat. Többségük a paraszti, parasztpolgári kultúra hagyományaiba született bele, majd amikor a XX. század közepén a történelem végérvényesen szinte mindent elsodort, ami számukra fontos és szép volt, maguk hozták vissza maguknak az eltűnt világot (*Bereznai, 2001*).

Tehát az első nagy választóvonal az I. világháború volt a magyar népi közösségek életében – ekkor végérvényesen megkezdődött a hagyományos paraszti társadalom felbomlása, és ezzel együtt fokozatosan megszűntek a népi kultúra több évszázados-évezredes keretei. Viszont az emberek önkifejezési vágya, kulturális, esztétikai szükséglete nem tűnt el a múltó idővel. Ekkor az egyén mintegy kiválik a közösségből, az ember „individualizálódik” – és az alkotó folyamat „magányossá” válik. Ezek az alkotások sok esetben mindörökké az ismeretlenség homályában maradnak, nem csiszolódnak tovább évszázadokon át a közösségi hagyományozódás csatornáin, mint a népköltészet alkotásai. Ám akadnak olyan népi verselők, írók is, akikben mindennél erősebb az önkifejezési vágy, és szeretnék megmutatni önmagukat másoknak: feltárni szívüket és lelküket. Az az ember, akinek a gyermek- és ifjúkorát a hagyományos paraszti, parasztpolgári közösségekben megélt élmények hatották át, a közismert és szeretett, csodás és hétköznapi történetekkel, szép-szomorú és vidám dalokkal való együttélés jellemezte, szinte belső kényszert érez arra, hogy maga is hasonlókat alkosson

az élete folyamán. Tehát maga teremti meg a „népköltészeti” alkotásokat a saját lelki szükséglete számára. A XX. századi népi – akár kanonizált, számon tartott, akár „kismester”-nek megmaradó, akként megrekedő – írók és költők munkássága a népköltészet átalakulási folyamatát reprezentálja.

Ezek a műkedvelő népi költők a modern népköltészet képviselői, akiknek alkotásaiban a tájhoz való bensőséges kapcsolódás is jelen van.

Antalfy István (1924–2019)

Antalfy István Debrecenben született 1924-ben, a Piarista Gimnáziumban tanult, és a rend novíciusa lett. Majd besorozták katonának, és orosz hadifogságba került, ahonnan 1949 novemberében szabadult. Először Berettyóújfaluban, majd Salgótarjánban dolgozott, közben könyvvizsgálói oklevelet szerzett. Az 1956-os forradalom mellé állt, állásából elbocsátották. 1957-ben Kecskeméten kapott állást, ahol főkönyvelőként dolgozott. Alábbi költeménye a homokhát világát idézi (*Antalfy & Czakó, 1999, p. 11*):

*„Kiskunsági homokháton
az utamat erre járom,
éget a Nap, lent a homok,
én egyre csak bandukolok.*

*Erdő sűrűjébe érek,
köszönt vidám madárének.
Oly egyszerű, mint a homok,
amin egyre bandukolok.”*

(é. n.)

Benkő Irén (1948–)

Benkő Irén 1948-ban született Kecskeméten, négyen voltak testvérek. A család akkoriban egy kadafalvi szép birtokon gazdálkodott, ám az édesapa korai halála miatt megváltozott az életük. Az általános iskola elvégzése után gyors- és gépírásból szerzett szakmunkás-

bizonyítványt, majd a tanácsnál helyezkedett el. Férjhez ment, két gyermeke született, ám hamar elváltak. Élete nagy részét idősgondozóként töltötte külföldön.

Tizenhat éves korában az Orfeusz Irodalmi Színpadnak volt alapító tagja, melyet Varga Mihály művészeti vezető vitt országos sikerekre, aki a Forrás folyóirat alapító főszerkesztője is volt. Egészen fiatalon kezdett el verseket írni, novellákat pedig felnőttként írogatott. 2012-ben alapította meg a Sántha György Emlékkört – Kecskemét kiemelkedő költője munkásságának, hagyatékának, emlékének gondozását célul kitűzve (Benkő, 2020).

A gyermekkor tanyasi életének, a homoki tájnak, a kecskeméti népnyelv megidézése is gyakori témája verseinek és elbeszéléseinek. A *selyma homok* a helyi népnyelv sajátos szava, amely a legfinomabb szemcséjű homokot jelöli, a Kecskemét környékén gyakori földrajzi név, a *Selymes* is a táj jellegzetes talajtípusára utal. A következő költeményeket gyűjteményes kötetéből (Benkő, 2020, pp. 43–44; 47; 104) és a szerző birtokában lévő kéziratokból idézzük.

„Delelő

*Elnyúlok a puszta
Selyma homokján,
Ábrándba öltöm időm,
Az ég kékjébe' arcom
Fűrösztöm,
A Nap sugara velem
Kacag,
A táj szépsége
Balzsamozza lelkem,
S a langyos szél
Úzi a gondokat.*

*Csak fekszem a puszta
Selyma homokján,
S ringatom benne
Magamat,*

Derekam alatt homokszemek

Játszanak,

Forróságuk testemen

Átszalad.

Az anyaföld kényeztet

Így engem,

Méz illatát mélyen

Beszívom,

Nincs a világon másutt

Hely nekem,

Csak itthon, csak itthon.”

(é. n.)

„Pusztai Csönd

Psssst...! Csitt...!

Ne pisszenj most!

Ne moccanj!

Ne lépj!

Lábujjhegyen,

mozdulatlan várj!

... Hallga' ...

mint szuszog a lomha Csönd –

e hallgatag nyáj –, a fennkölt

Pusztának selyma ölében, s

mint borzol álomdalt füledbe,

ezüstsejtelmű, zizzenő nyárfák

lombja ...

S mint vezényli Fenn, sarló

*pálcájával a Hold, csillagok
karának éteri énekét, hogy
megsarjad belé a Hajnal...”*

(2014)

„Pusztai Szél

*Süvít, jajong a forró, vad pusztai
Szél, örült vágtában, száraz gazok tetemeit
űzi. Cibálja, tépi a görbedt fákat,
vitorlát bont a madárszárnyak.*

*Száguld tova, mindig tova – s mint
megfáradt, paraszt mellkasból, szakad
fel a Fohász, úgy tör fel ereje, s kezdődik
a pusztai perzselő láz! Tikkadt növények
forró mámorban égnek, nem jő az áldó
borogatás...*

*A Szél, ez a könyörtelen ítéletvégrehajtó,
éles homokszemcséket ver, a verítékben
úszó paraszt izzadt homlokára, s a pusztai
testére rácsorog a csípős, sós pára.
Most egy pillanatra megáll, letörli arcát,
s folytatja a vad Széllel konok harcát.*

*Az süvöltve rázza a fák ágait, míg hull
a gyümölcs alá, nem békél, ő most itt az úr,
pusztuljon, ki útjában áll! Fák ágait röptükben
tördeli, előtte hajlong már a Határ.
Tépett fészket rettegi az énekesmadár.*

*A paraszt is konok daccal széjjelnéz a viharvert
Tájon, szeme megakad a görnyedt fákon.
Amott a töppedt kis tanyákon, s az alélt Puszta
szomjas testének száraz buckáin, ahogy a homokot,
mint valami rákos daganatot, a szél egymásra hordta.
Dühöngj csak, dühöngj!
De csak a bajsza alatt morogta.*

*A Széllel vívott ádáz harcból nem került ki
győztes soha, Ő és a vad pusztai Szél, a homok ura.
Kérges tenyerét nekifeszíti újra az eke szarvának,
ő és a vad pusztai szél eggyé válnak...”*

(é.n.)

„Az én tanyám (Ének)

*Az én tanyám olyan tanya,
amilyen nem lesz s nem volt vala’.
Ott áll az egymagában, a nagy
homok Pusztaságban.*

*Körüle akácerdő, azt teremté
a Teremtő. Szikrázó napot is adott,
és a Csöndet – oltalmazót.*

*Nem jár erre csak a szekér,
ki mennyit bír, abból megél.
Minden napra jut egy kenyér.*

*Sáros úton hazafelé juhász
nyáját terelgeté, kalpagján
a fácántollat az esti szél lebegteté...*

*Hazaér majd nemsokára,
menyecskéje vár reája.
S ha a Nap már horizontján,
a tanyára békesség száll..."*

(é. n.)

„A Puszta – a Csönd hazája

Beszédesebb Csönd nincs a pusztainál! A hajnali Csönd a legizgalmasabb, mielőtt felrobbanna a Vörös, szétszórná tűzrózsáit a síkon. Vársz, s hallgatód a Csöndet.

Most még sötét van, az éj, mint valami tapintható, sűrű korompór, rajta ül a tájon. Szinte semmi kontúr nincs. A természet testetlen feketeség. Ám ha felemeled a fejed, s tiszta az égbolt, a Csoda borul föled! Milliárd csillag cinkosan kacsintgat, a sötétség védelmében zajló titkokhoz. Sejtetően, lassan kezd derengeni. A táj vetkezi setét leplét, s misztikusan árnyszellemek bontakoznak ki, a búcsúzó csillagok lassú agóniája alatt. Göcsörtös águjjak kapnak setét foszlánydarabkák után. Keleten már motoszkál a teremtő Fény, de a horizont túlsó felén még sűrű, sötét a fátyol. A tökéletes, alkotó Csönd – még harmatnesz sem hallik, a szél is alszik, nem rezzen levél. A fűszál még nem sóhajt a katica súlya alatt. A kutyák még nem ugatják a búcsúzó holdat. A kakas ideje még nem jött el.

A Nagy Némaság, mint óvó, puha bársonytakaró, terül szét, mely alatt még mélyen alszik a nesz.

A Puszta méltósága a Csönd – övé itt most minden a horizontig. Ő van! – belőle születik a dallam, a néma robaj – a hajnal! Füstkéek eregeti színét fönn a néma Csöndben, csak a szem látja feketekék leheletét, fül nem hallja settenkedni. De jön... jön! A Kék egyre sűrűbb tinta, s szétfolyik a láthatáron. Az égalj hirtelen-hangtalan aranyszőke melírcsíkot húz a horizont homlokára. Éledezik a pusztai hajnal! Résnyire nyitja szemét – egy utolsót ásít –, s tátott szájából, egyszeriben kirobban a vörös Fény...!" (é. n.)

„A homoki ember – emlékek a gyermekkorból

Először is, végtelenül leleményes volt. A futóhomokot nemhogy csak megkötötte gyalogszőlővel, gyümölcsössel, gabonafélékkel, akácosokkal, hanem azt még találékonyan fel is használta. A finomszemcséjű homok mindig kéznél volt. Nem egyszer láttam a nagymamát edényt súrolni vele. Kiszaladt, csak épp a ház mögé az edénnyel, felkapott egy marék homokot, és tépett egy marék erősebb gázt, amit csutkává tekert, és máris súrolta az edényt. A homok minden zsiradékot lesúrol az edényről kívül-belül. Utána a gémeskútnál csak le kellett öblíteni. Ha a papa messzebb dolgozott a háztól, akkor a mama kivitte a lábast az étellel, letette a forró homokba, és a fülénél fogva szép lassan forgatva, félig beleágyazta. A homok melegen tartotta az ételt, amíg a papa meg nem pihent. Volt olyan forró nyár is, hogy nem tudtunk meztláb a homokon járni, mert égette a talpunkat. A papa ilyenkor felkapott két tojást a tyúkok alól, kivitt egy szelet kenyeret, aztán mire megéhezett, a tojás a forró homokban éppen olyan lágy lett, ahogyan szerette. Ha meg a ház körül akadt tennivaló, akkor is jól jött a homok „tudománya”. Például pár lapátnyival ki lehetett támasztani akár az ólajtót is. A konyhakerti, kis zöldpalánták üvegeinek alsó szélét is rögzíteni lehetett vele. A legerősebb vihart is kiállta.” (é. n.).

Czimer Istvánné (1929–?)

Czimer Istvánné 1929-ben született Tiszaalpáron. Már az általános iskolában is az általa írt verseket szavalták a diáktársai és ő maga is. 1998-ban *Ligetszépe* címmel kis füzetekben kezdte meg kiadni verseit, majd 1999-ben a *Tiszaalpári Naprózsa* címmel önálló műkedvelő lapot adott ki. Az alábbi költeményét az *Üzen a homok* antológiából idézzük (Antalfy & Czakó, 1999, pp. 24–25):

„Homokországból

*Üzen a homok, de nem csak minenkünk,
akik rajta fekszünk s rajta ébredünk.
Azok is kapják az üzeneteket,
akiknek por csal a szemébe könnyeket.*

*Ne feledjük: itt van a LÉT nekünk,
városi, községi, tanyai életünk.
A város, hol kondult a templom harangja,
most a tudományok bölcsőjét ringatja.
Azok a községek, mik csak porból éltek,
nemigen örülnek semmiféle szélnek...
Aki a homokra merészkedett,
szinte megszakadt, míg termése beérett.
Sokszor kapta a szél hátára a buckákat,
utána a növényzet örökre kiszáradt.
Erdők, szőlők, mikorra hasznosra értek,
halált üzentek a királydinnyetüskéknek.
Öntözik a homok örök-száraz torkát,
táppal javítják, mint a finom tortát.
A városok araszolnak: területet kérnek,
s az új helyre iskolák, házak beférnek.
Nem megy már a homok el vándorfutárnak,
erre a célra már gyors elemek várnak.
Meggötötték a homokot, s törődnek vele,
így maradt meg a sok ember ízes kenyere.
Nem mindegy ám, hogy a homok mit akar,
hogy évezredes sírt puhán betakar...
Így hát ne bolygassuk! Váltsunk üzenetet,
kapcsoljuk be inkább az interneteket.
Azon adjuk tudtul, akik erre várnak,
hogy az aranyhomok üzen a világnak...
Hosszú volt az út, mit eddig megtettünk,
sok-sok útitársat már el is temettünk.
Most örülünk, ha megtisztelnek minket,
szeretettel várjuk mindig a vendéget.*

*És ha megkondul
az öreg templom nagy harangja,
azt mondja:
boldoguljon
a homoki nép apraja és nagyja.”*

(é. n.)

Garami László Benedek (1925–2016)

Garami László Benedek Kiskunfélegyházán született és 2016-ban hunyt el. Nyugdíjas korában kezdett el verseket írni. Vers- és prózairó versenyeken kiváló eredményekkel szerepelt, körülbelül másfélezer verset írt. Tematikája sokszínű, verseit gyakran humorral fűszerezi. A következő verse az *Üzen a homok* antológiában szerepel (Antalfy & Czakó, 1999, pp. 33–34):

„Homokverés

*Homályba bújik az ég alja,
ha a „bolond szél” jön s fütyül!
Hurkolva repül a vidék varja,
majd a fészkére félve ül.*

*Homokvihar van! Jött Bugacról,
a légi csatornán erre tart!
„Majsai eső” ez, homokból,
és keseríti a magyart.*

*Petőfiszállás, homokosztály.
Márton beszéde keserű:
„Drága vetésem, te csak voltál,
szomszédban kelsz ki, mint a fű!”*

*Az ürge erre ismeretlen:
homokverésben vándorol.
Lecsap a szél, mely oly kegyetlen:
mindent, de mindent tékozol!*

*Szomszéd menyecske: csukd az ajtót,
mert lepi a por mindened,
és órád többé nem mutat jól:
homokverésen nem mehet!*

*A szegény vándor védi arcát,
s pereg füléből a homok!
Gyenge szemével rossz ködöt lát,
és szól: „De rosszat álmodok!”*

*Sosem hiányzik ez a rossz, a szél:
ördögszekéren érkezett!
És te szegény nép, hová mennél?
Ne keserítsd a lelkedet!*

*Mert élni kell itt rendületlen:
kegyes is lehet a homok.
S hogyha már élni lehetetlen,
majd elkísérnek a nyomok!”*

(1999)

Kovács István József (1944–)

1944-ben született Budapesten, itt végezte el a középiskolát, a Bláthy Ottó Erősáramú Ipari Technikumot és egy életen át a villamos szakmában dolgozott. A szülei jázsági származásúak voltak, 1945 után a család Tiszakécskén élt. Diákkora óta írt verseket, a Bács-

Kiskun Megyei Írók és Költők Baráti Körének alapító tagja, mely elsősorban a műkedvelő alkotók társasága (Nagy & Kovács, 2019; Kovács, 2000 & 2019). A homoki táj hangulatát számos versében megéneklei (Antalfy & Czakó, 1999, p. 9.; Kovács, 1992, pp. 1–2.; 1996, p. 107; 2006, p. 18):

„Üzen a homok

*Nem vesznek el a lábnyomok,
versek..., mert üzen a homok.
Pusztaszél szárnyán dallamok,
viszi a szél, üzen a homok.*

*Kapaszkodó gyökerekkel,
mélybenyúlón a szívekben
itt vagy... és itt vagyunk, költők.
Miénk e táj, a Kiskunság,
konok-kunok szíve kötve,
homok és vér barátságba'.
Fürtös akác minden ága,
szikes puszták vadvirága
visszavár, és visszahív:
csordakolomp, harangzúgás,
erdő, mező, ősborókás,
Tiszatáj, a bukófüzek,
árvalányhaj, pásztortüzek,
roskadó tanyák, kútgémes;
Bugac és a pusztaménes,
még a temetők csendje is
süppedő múlttal..., keresztel.*

*Pléhkrisztusok szeméből könny
csorog..., mézszínű szőlőszemek
vére csurran barnuló őszben.
E táj benned él, Tied is,
emlékek láncá köt, hittel.
Üzen a homok..., a dallal,
a verssel... és nem felejt el –
kötődés, barátság... hidd el!”*

(1997)

„Május a pusztán

*Magony-tanya, pusztacsárda,
Köszönt a május, orgonák.
Ébred a puszta, zeng a dal,
Zöldell a határ és sok virág.*

*Nagy lila orgonabokrok
Ölelik körül a házat.
Hatalmas viruló csokrok
illata lengi a tájat.*

*A légben rétisas kering,
Csicsóka szökken a réten.
Szikrázik Nap, csillog a zöld,
Őzsuta zsenge vetésen.*

*Ballag... és követi párja,
Barkás agancsú büszke bak.
Csodás a május a pusztán,
Mosolyunkban fürdik a Nap.*

*Csárda udvarán muzsika,
Cimbalom, hegedű, flóta.
Ropják a táncot, zeng a dal,
Vidáman harsan a nóta.*

*Csikóslegény lóra pattan,
Öt pej ló húzza a hintót.
Porfelleg száguld utánuk,
Juhász fújja a tilinkót.*

*Szomorkás-édes, bús a dal,
Siratja a régi világot.
Köszönt a május, orgonák,
Szakítok lila virágot.*

*Beszívom édes illatát,
Gomblyukba tűzöm szerényen.
Ölel a puszta, s májusom,
Ébred a lélek-reményem.”*

(1998)

„Bugac-puszta

*Nyerít a ló künn a pusztán,
száguld, dübörög a ménes,
porfelleggel, csattogással,
szél fűtyül, kesernyés, édes.*

*A szolgafán gulyás rotyog,
egyhelyben legel a csorda,*

*távolban szél – ördög forog,
ördögszekeket hajtva.*

*Gulya... kolomp... bika bődül,
borjú, bárány fel-fel béget,
juhász fújja furulyáját,
dallal üzen a puszta néked.*

*Csak dalban, zenében élnek,
felújulnak az emlékek,
megszerettem Bugac-pusztát,
róla szívesen mesélek.*

*A nagyharang, mikor kongat,
kihallatszik a pusztára,
lehajtom a fejem csendben,
hímzett szélű vén subára.*

*Álmodom... az álmok szépek,
puszta széllel száguld lelkem,
boldog vagyok és örvendek,
hogy a pusztát megismertem.”*

(1992)

„Természetfotók

(Vörös József költő barátom tárlatáról)

Két vers között

színes világ

homokország

homok-csodák

Bugac és az

ősborókás

tündérmesés

tündérrózsás

tükrös vízben

a Tőserdő

vén tölgy is van

éppen kettő

pipacsmező

szikes puszta

kun őseink

régi jussa

napraforgó

kaktusz virág

fény és árnyék

fotós csodák

„rózsaszállal”

rózsaszállal

süppedő homok

tanyák

medvefejű

mohás tuskó

mamutfenyő

két kis lurkó

ballagástól

ringatásig

születéstől

a halálig

*homoki szél
dallamáig
rögzítve van
múltból máig*

*vakufénnyel
fény papíron
versikémet
Neked írom
Neked bizony
jó barátom
madártollú
ákbákom
versfaragó
fafaragó
harmonika
citeraszó*

*fotó, fotó
fotográfus
versfaragó
táltos-mágus
villan a fény
él a papír
költőtársad
csak neked ír
itt... most... neked!
mert megfogtak
képek, tájak
ajánlom e
verset néked*

*s legyen tiéd
a csodálat.”*

(1999)

„Téli Nap

*Megpihennek rajtam szállingó hópihék,
Szememre szúzi fátylat von a nagy fehérség,
Ezüst lepellel a kristály-csillogásban,
Csilingelő szánnal suhanó... melegség.*

*Fenyőóriások közt meglapuló törpék
Süppedő lépteim ünnepelték,
Borókás buckák közt hókucsmásan.
Arany sugarakkal köszöntött le rám a Nap,
Ezüstveretes csipkés ragyogással.
E csodákba öltöztetett emlék
A múltó pillanat varázsa nemrég,
Ajándéka egy békés téli napnak.”*

(1992)

„Bugac-folklór

*Bugaci pusztán künn száguld a ménes,
Izzik a Nap s forrong a hangulat.
Csikóslegények kurjantása hallik,
Két nagy komondor őrzi az utat.*

*Verejték csorog homlokon, háton
– Kegyetlen tüzel fenn a déli Nap –,
Folyik, amikor a galoppot járják
Az idomított paripák, loval.*

*Fekszenek, kelnek, két lábukra állnak,
Ahogy a csikós szól, csattint nekik.
A szürke nagy bika kolompját rázza.
Szikrát vet a Nap fényes szarvain.*

*Lomhán legelve egy gulya vonul el,
Tülökduhaját fújja a gulyás.
Megbabonázva ülünk a padokon.
Pántlikás számár köszöntve iáz.*

*Köpcös, bajuszos juhász ül a hátán,
Kobakján csálén fenn a kun kalap,
Szalagján kókadt, kék búzavirágok,
Nagyokat szusszant, ahogy elhalad.*

*Bégető birkák serege követi,
Csavart szarvukon piros pántlikák.
Két kócos puli ugatva tereli
A bégető birkák megriadt hadát.*

*Most még csikósok vágtatnak keményen,
Rúgják a port száguldó lovak.
Karikás durran... tökfejek hullanak
Karókról... dinnye szerteszet hasad.*

*Majd kergetőzve sapkát lopnak éppen,
A győztes lovas lenget készkenőt.
És meghajolnak ők... szilaj legények.
Tapsvihar köszönt minden elmenőt.*

*Délceg legény jó, ötlovas fogattal,
Talpa alatt két pej tompora.
Markában feszül az öt gyepelőnek szára,
Árvalányhajas mind az öt lova.*

*Utána hintó, rajta pusztabíró,
Kisbíró dobbal, egy pandúr, egy huszár,
Mögöttük betyár vasilincsbe verve,
Szegény lelkének idege lejár.*

*Mily gyorsan jöttek, oly gyorsan tűnnek el,
Borókás sarkán... leng a délibáb,
Vagy csak porfelleg kevereg utánuk,
Nyomukat ugatják kis pulikutyák.*

*Ez volt a játék a bugaci pusztán.
Ennyi volt... szép volt – egy kis döbbenet –,
Egy árkolt arcú, ősz hajú kun legény
Levett kalapba bankót kéreget.*

*Ez hát a puszta folk-romantikája,
Órácska csupán s tikkadt ég alatt.
Szaporán kattognak a felvevőgépek,
S a romantikából néhány kép marad.”*

(2006)

Kovács Sándor Pál (1937–2015)

1937-ben született Budapesten, majd a család a második világháború után Tiszakécskére költözött. 1977 óta élt Kecskeméten, foglalkozása testnevelőtanár, szakedző. Népi sportjátékokat, népszokásokat is gyűjtött, műkedvelő íróként, költőként gyakorta idézi gyermekkora népeletét is. Versében a pusztai romantikát idézi (Kovács, 2015, pp. 12–13):

„Pásztortüzek

*Nyájak esti kolompolása
S valami pogány ösztön
Kicsalogatott a pusztára
Suhanc koromban minden őszön.*

*A tar mezőkön kóborolva,
Ha hunyorgó tüzekre leltem,
Szalonnasütő öreg bátyók
Subáján meg-megtelepedtem.*

*A pásztornép mesélő fajta,
Szeret dúdolva elmélázni,
És gondúzó pipafüst mellett
Régmúlt időkbe visszajárni.*

*Múltat idéző tudományuk
Nagyatyáiktól örökölték,
S az idők másra fordulását
Új dalaikba beleszótték.*

*Így gyarapodott történelmük
A nagy pásztor-dinasztiáknak,
Mik Ázsiától a Kiskunságig
Az apákról fiukra szálltak.*

*A pór-regék romantikáját
Őrzik a fennmaradt szokások,
S füzes pászortemetőkben*

Kopjafán megfakult rovasok.

*Móricgát, Bugac, Pirtó, Páka,
Modokok, Basák birodalma
Nincsen többé, a szántó-vető
Mezsgyéi közé beszántotta.*

*Rogyadoz a Kőkúti-csárda,
S Nagy Czirok híres szeretője
Nem méri tüzes borát többé,
Kiköltözött a temetőbe.*

*A „Dühöngő” is csendesebb már,
Nem járja Baski Gyuri benne
A szilaj kiskun legénytáncot...
Az idők átsuhannak felette.*

*Pusztáink mélyén, szelek mérgén
Besüppedtek már a kunhalmok,
S a pásztorvilág krónikáját
Felőrlik a feledés-malmok.”*

(é. n.)

Vörös József (1949–?)

Vörös József a kiskunfélegyházi kórházban született 1949-ben, szegényparaszt családjában Bugacon lakott, tanyán gazdálkodtak. Az édesapja Szentkirályról került ide, az édesanyja bugaconmonostori volt. Heten voltak testvérek, ő volt a harmadik gyermek. Olyan szegénységben éltek, hogy még a kiscseléd keserű sorsát is meg kellett tapasztalja. Az olvasás szeretetét szüleitől tanulta, sokat olvastak otthon, még kukoricamorzsoláskor is regényeket, elbeszéléseket olvastak fel.

Gyermekkorában postás szeretett volna lenni. Ez a vágya teljesült is, hiszen néhány évet valóban postásként dolgozott felnevelő falujában. „A postásság volt az én parasztegyetemem”, „Bugac volt az én parasztegyetemem” – emlegette tréfásan, hiszen postásként megismerhette a falu népét és a nagy pusztát. Sok emberrel találkozott nap mint nap, akikkel elbeszélgetett a régi időkről és a jelen világ dolgairól.

Tizenhárom-tizennégy éves korában kezdett el verseket, elbeszéléseket írni, kikíváncsoltak belőle a gondolatok. Irodalomtanára ösztönzésére vitte el verseit a Petőfi Népéhez, ahol 1976-ban jelent meg az első verse. Első novelláját 1977-ben közölte a Forrás folyóirat. Önálló gyűjteményes kötete 2000-ben jelent meg *Tűzet viszek* címmel. Utolsó kötete *Üzenet* címmel látott napvilágot 2005-ben. Költészetének központi témája a homoki táj, a puszta (*Vörös, 2000, p. 11, 19, 43, 45, 77; 2005, p. 16, 17, 66; Antalfy & Czakó, 1999, p. 122, 126*):

„Kiskunság

*Harangzúgás szól,
szélben szálló
homokszemek jajgatása,
erdőnek zúgása.*

*Olyan, mint
a léleknek
Bartók muzsikája.
Sír, lüktet
szabálytalan neszekkel,
patadobogással;
megfoghatatlan szépség,
mely fogva tart
a tájban.
Darabokra tört délibáb,
konok, tiszta*

kun arcával.

*Szabálytalan szépségű táj!
A szív elcsendesül,
ha tekintetem rajtad megpihen.
Messze nézni te szaktattad
szemem.”*

(1998)

„Üzen a homok

*Sós a könny
és sós a vér is,
sós a tested izzadó
drágakő-cseppje.
De édes a szőlő,
édes a barack,
édes az alma
húsa, gerezdje.*

*Aranylón lángol
a búzatáblák
keresztje.*

*Kunság szült
anyám után,
ez a futóhomok
lobban föl,
zúg a véreben,
bús citerák húrjain,
kun lovas-ősöket*

megidézve.

*Szent e föld,
itt pihen halott apám,
az ő két hold földje
nékem is hazám,
álmomban, ha szólít,
ő üzen,
ő kiált.”*

(1999)

„A bugaci pusztán

*Száll a homok, sír a szél,
úgy vág, mint a pengeél;
árvalányhaj, délibáb,
szép könnyörtelen világ.*

*Felhő nélkül ég a nyár,
bugaci nagy pusztaság,
messze négy-öt tölgyfa áll,
több százéves tölgyfaszél.*

*Odébb kútgém integet,
nem hoz a szél felleget,
kolompol a rackanyáj,
szürke gulya álldogál.*

*Csak egy bojtár a kútnál,
vizet mer a vályúnál,*

*favederből jót iszik,
kényes vándor szomjazik.*

*Lódobogást hoz a szél,
fergetegként száll a mén,
száz vagy ezer paripa?
Szól a csikós ostora.*

*Száll a homok, sír a szél,
itt az ember nem beszél,
konok, szikár és kemény,
itt az ember nem beszél.”*

(1998)

„Bugaci homokvihar

*S z é l s í r,
h o m o k s z á l l,
jajgat a gyümölcsfaág.
Akác, koronaakác áll,
török a nyárfa.*

*S z é l s í r,
h o m o k s z á l l,
homokkődbe fül a táj,
mintha a föld felbomlana
milliárd kvarckristályra.*

*S z é l s í r,
h o m o k s z á l l,*

ver, ver, mint Isten-csapás.

*Szakad, csavarodik,
török a gyümölcsfaág.*

*S z é l s í r,
h o m o k s z á l l,
menekül ember, állat,
dobol a homokszem testeden,
ver száraz átok, bánat.*

*S z é l s í r,
h o m o k s z á l l,
veri a letarolt tájat,
majd elcsöndesül, nap süti
a homokfűtta új buckákat.*

*S z é l s í r,
h o m o k s z á l l,
jajgat a gyümölcsfaág.
Akác, koronaakác áll,
kihajt a nyárfa.”*

(1999)

„Homokvilág

*Kvarchomok
csiszolta, marta
kun konok arcom.
Aranyló tarló
sebezte gyermek talpaim
ott még rozsdállnak,*

*borókás vérnyomok.
Itta könnyem hajdani
tengeralja, löszhomok,
sugaras hajnalok,
porba fúló alkonyok.
Hogy ragyogtak éjente rám
milliárd csillagok!
Fülembe ős-sámándobok,
nyargaló kun lovasok
patája dobog.
Tiszta szobában
zengő citera,
őseim szép
táncának ritmusa.
Lassuló táncuk
betyárballada,
homoki szegények
szabadsághimnusa.
Tündöklő álmuk
délibáb,
fölötte kitárt,
verdeső sólyomszárny,
alatta Bugac –
égig porzó
HOMOKVILÁG!”*

(1998)

„Úgy jöttem

Én úgy jöttem el,
hogyszer majd megérkezem...

*és nem hoztam mást magammal,
csak a suttogó fenyvesek illatát,
az ősbörökás homokból aranyló dombjait,
ménesek vad dobogását a szívemben.
Úgy jöttem el, hogy a határ
milliárd virága nyitva pompázott
tekintetemben, fürödve sziksós
tavaknak ezüst vizeiben,
és szédülten a repedezett
kemence friss kalácsillatától.
Úgy jöttem el, hogy a madarak
hiába sírtak a fák ágain,
és hiába búsongott a róna
érett telt kalásza, hogy hűsítse lázam.
Úgy jöttem el, egyszál ruhában,
az állomáson nem várt senki sem.
Úgy mentem házról házra,
szobárról szobára szálltam meg
a várost. – Hiába!
Immár harmincnégy éve bámulok
tornyaira, egére, nem, nem ő az mégsem!
Nem vagyok idegen, de vendég sem.
Visszamenni a múlt ártatlansága
már nem elég.
Én úgy jöttem el, hogy egyszer
majd megérkezem.
Várom még. Meddig?
És miért vagyok itt? Tudom.
Igazán már meg nem érkezem úgy ide,
ahol apám született 1914-ben.”*

(1999)

„Sorsom ez a táj

Sorsom ez a táj,
szikes tó, nád, homok,
Malomházi erdő, Farkasordító,
Nagylapos.

Ahol a Monostorrom
Kerektóra mutat,
emlékezetem a Tolvajosban
kutat.

Homoki vipera
vigyázz az utat, fácán
röppen fel, riadt.

S ahol a Hét Tölgy
őrségben áll, lombja közt
rétisas tanyáz.

Ha a mocsár felől fúj a szél,
ellenségeink lelke
jajgat, regél.

Ahogy megzörren a nád,
felszikrázik,
dübörög a táj:
vágat a ménes,
égi porba száll,
míg a szürke gulya
lomhán édes füvet rág.

Ha elbődül is néha,
hatalmas szarvain
elnyugszik ez
a puszta-világ.”

(2003)

„Homokisten

*Haragszik a Homokisten,
hallod síró hangszerét?
Jaj, jaj, sír, üvölt, tombol
Homokisten, a Szél!
Elviszi a termőföldet,
viszi minden jussomat,
betemeti emlékeim,
betemeti sorsomat.
Fogaim közt porlik a föld,
kvarckristálya fölragyog,
zöld fű nő ki könnyeimből,
ha majd egyszer meghalok.”*

(2000)

IRODALOM

- Antalfy, I., Czakó, F., Kovács, L., Kovács, S. P., Kovács, I. J. & Vörös, J. (szerk.) (1999): *Üzen a homok. Antológia.* Bács-Kiskun Megyei Költők és Írók Baráti Köre, Kecskemét.
- Benkő, I. (2020): *Szemben a hullámokkal. Versek és novellák (1964–2020).* Kézirat, Kecskemét.
- Bereznai, Zs. (2001): *Kecskeméti népi elbeszélések. Kecskeméti Füzetek*, 12., 1–225.
- Joós, F. (1968): *Barangolás Kecseméten – Városunk a török kor költészetében. Petőfi Népe*, 84., 4.
- Kálmán, L. (1999): *A Kecskemét környéki népdalkincs kistükre. Kecskeméti Füzetek*, 9., 1–188.
- Kovács, I. J. (1992): *Természetfotók.* Kézirat, Kecskemét.
- Kovács, I. J. (1996): *Szikrapattogás. Versek.* Magánkiadás, Kecskemét.
- Kovács, I. J. (2006): *Ölel a csend.* Kézirat, Kecskemét.
- Kovács, I. J. (2019): *77 szonett és a röpke rímek.* Magánkiadás, Kecskemét.
- Kovács, S. P. (2015): *Pásztortüzek.* Magánkiadás, Kecskemét.
- Kovács, S. P. (2015): *Pásztortüzek.* Magánkiadás, Kecskemét.
- Kovács, I. J. (2000): *Vidratánc.* NAP Alapítvány, Budapest.
- Nagy L., É. & Kovács, I. J. (szerk.) (2019): *30 évünk története.* Bács-Kiskun Megyei Költők és Írók Baráti Köre, Kecskemét.
- Vörös, J. (2000): *Tüzet viszek. Válogatott versek, prózák.* Magánkiadás, Kecskemét.
- Vörös, J. (2005): *Üzenet. Versek.* Magánkiadás, Kecskemét.

„lehetetlen, hogy becsülettel a világ színe előtt meg ne álljunk” – Rómer Flóris (1815–1889) 1867-es jegyzetei, írásai a párizsi világkiállításról

CSÉCS TERÉZ

Összefoglalás: Rómer Flóris (1815–1889) bencés szerzetes, régész, akadémikus, egyetemi tanár az 1867-es párizsi világkiállításán a Magyar Nemzeti Múzeum régészeti gyűjteményéből válogatott kiállítási anyag kurátora volt. Az 1867. március 23. – november 18. közötti időszokról – utazásáról, párizsi tartózkodásáról – naplót, feljegyzéseket vezetett. A kiállításon kapott Agendába írt feljegyzéseit, naplóját és vendégkönyvét az Arrabona múzeumi évkönyvben már közreadtuk (Csécs, 2015; 2017a). Úti jegyzőkönyveiben (XXII–XXIV.) azonban az eddig közreadottakhoz képest részletesebb feljegyzések találhatók a kiállításrendezéssel, installálással, kiállításvezetőkkel és vezetéssel, nemzetközi múzeumi cserekapcsolatokkal, ajándékozással, kiadványcserével, illetve a kiállítás biztosításával és a pénzügyi helyzettel kapcsolatban. Rómer Flórisról az a toposz a legismertebb, hogy a magyar régészet atyja, de joggal nevezhetnénk a tudományos ismeretterjesztés atyjának is. A magyar sajtóban megjelent, Párizsból írt levelei további érdekes háttérinformációkkal szolgálnak a magyar régészeti kiállítás mindennapjairól. Utolsó párizsi levelében írta, Párizsban gyűjtött megfigyeléseit, a külföldi kiállítóknál látottakat szeretné lassan érvényesíteni és „könnyűded levelezési modorban” felhívni egy s másra az olvasók figyelmét, hogy használjon a hazának, a hazai muzeológiának.

Kulcsszavak: *Rómer Flóris; párizsi világkiállítás 1867; régészeti kiállítás; magyar muzeológia; tudományos ismeretterjesztés; magyar régészet atyja; napló; úti jegyzetfüzet*

„it is impossible not to stand before the world with honor” – Flóris Rómer’s (1815–1889) notes and writings about the World Exhibition in Paris 1867

TERÉZ CSÉCS

Abstract: Flóris Rómer (1815–1889), Benedictine monk, archaeologist, academic, university professor, was the curator of exhibition material selected from the archaeological collection of the Hungarian National Museum at the 1867 World Exhibition in Paris. He kept a diary and wrote notes about his travels and his stay in Paris between March 23 and November 18, 1867. His notes, diary and guest book written in the Agenda received at the exhibition have already been published in the Arrabona museum yearbook (Csécs, 2015; 2017a). In his notebooks of travel (travel reports) (XXII–XXIV.), however, there are more detailed notes in relation to the exhibition arrangement, installation, exhibition managers and management, international museum exchanges, gift giving, exchange of publications, as well as the securing of the exhibition and the financial situation. The best-known topos about him is that he is the father of Hungarian archaeology, but we could rightfully call him the father of scientific knowledge dissemination as well. His letters written from Paris, published in the Hungarian press, provide additional interesting background information about the everyday life of the Hungarian archaeological exhibition. In his last letter from Paris, he wrote about his observations collected in Paris, he wants to slowly validate what he saw at foreign exhibitors and „in an easy manner of correspondence” to draw the readers' attention to one thing or another to benefit the country and the national museology.

Keywords: *Floris Rómer; World Exhibition in Paris 1867; archaeological exhibition; Hungarian museology; scientific knowledge; father of Hungarian archaeology; diary; notebook of travel (travel report)*

Párizson át egészen Bécsig

Rómer Flóris (1815–1889) (1. ábra) gyűjtő szenvedélye és rendszerező képessége korán megmutatkozott. Már teológiai hallgató korában részt vett a pannonhalmi bencés könyvtár rendezésében. Az 1840-es évek első felében a győri bencés gimnázium terménytára számára egy teljes gyűjteményt állított össze a megye flórájából, majd a pozsonyi királyi felsőtanoda tanáraként az ottani terménytár rendezésébe is belefogott. A szabadságharcban való tevékeny részvétele és emiatt elszenvedett várfogsága után, 1857-től – tehát nem 1858-tól, ahogy több helyen olvashatjuk – ismét Győrben tanított, és újra nekiállhatott az iskola természettudományi szertára rendezésének és kiegészítésének (Anonymus, 1857). Ugyancsak 1857. december 13-án jelent meg a Győri Közlönyben Rómer gyakran emlegetett felhívása: „Egy pár szó s illetőleg kérelem vidékünk vadászatkedvelőihez s egyéb természetbarátokhoz”, amelyben a terménytár számára kér állatokat, hiszen: „Kiki találhat valamit, kiki hozhat egy pár követ e szép és hasznos vállalatra költség és nagy fáradság nélkül, és mi elfogadjuk az adományokat a serdülő nemzedék nevében legnagyobb hálával.” (Rómer, 1857, p. 859. A felszólítás révén és az ásatások során összegyűlt régiséggyűjteményi anyag képezte a győri múzeum alapját (Csécs, 2017b). Az építészeti emlékek kutatására és fenntartására ügyelő Császári-Királyi Középponti Bizottmány rendelete a múzeumot 1859. május 6-án hivatalosan is a környékbeli régiségek gyűjtőhelyévé jelölte ki.

A dualizmuskori múzeumalapítási lázról szólva Bodó Sándor (1943–2021) összefoglalja a folyamatot, és mint írja, a „kezdeti korszak »spiritus rectora« minden későbbi jeles munkatárs értékelése szerint Rómer Flóris volt” (Bodó, 2016, p. 42). Tevékenyen elősegítette a városi, vármegyei régészeti és történeti társulatok és múzeumok alapítását. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók nagygyűlésein is aktívan közreműködött, a X. Marosvásárhelyi Nagygyűlésen (1864) Rómer javaslatára alakult meg az Archaeologiai Szakosztály.

Felismerte a sajtó szerepét és fel is használta az ismeretterjesztésben, így 1837-től jelentek meg írásai magyar és osztrák lapokban. A Győri Közlönyben 1858-ban 10, 1859-ben

42, még 1860-ban 19 névvel jelzett írása jelent meg. 1857-es felhívása után folyamatosan reagált a lapban a gyűjteménnyel és a múzeummal kapcsolatos kérdésekre. Első könyve *A Bakony. Terményrajzi és régészeti vázlat* címet viseli. Terménytani és régészeti vázlat az 1859-es bakonyi kirándulása Győri Közlönyben megjelent, levélformájú útleírásának (*Rómer, 1859*) szerkesztett változata. 1860-ban két kiadást ért meg – és akadémiai levelező tagi jelölést hozott számára. A könyv a Magyar Könyvészetben – és sok más helyen is – „természetrajzi” címmel szerepel, a kiadvány címlapján azonban „terményrajzi”-t olvashatunk (*Petrik, 1885; Petrik, 1891*). A félreértésre maga Rómer adott okot, hiszen a helyi lapban ő írja természettudományinak: „*A Bakony természettudományi és régészeti vázlat című sajtó alatt lévő munkám ügyében*” című írásában, illetve az előfizetési felhívásban is így szerepel a hatalmas sikert hozó munka címe (Rómer, 1860, p. 208).

1. ábra: Rómer Flóris (1815–1889) portréja Barabás Miklóstól 1863-ból (Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képesarnok, Grafikai Gyűjtemény, leltári szám: 8917).

A „szakférfiak” tájékoztatására szánt, Ráth Károllyal (1829–1868) közösen szerkesztett első hazai történelmi és régészeti szakfolyóirat, a Győri Történelmi és Régészeti Füzetek (1861–1869) kiadását a szakmai ismeretterjesztés és a párbeszéd fontosságának felismerése mozgatta. 1868-tól pedig az általa indított és szerkesztett, ma is működő Archaeologiai Értesítő lett a szakirányú tájékoztatás „terepe” a korabeli (mű)archaeologia fogalom takarta régészeti, történelmi, művészettörténelmi és műemlékvédelmi témákban, ügyekben. 1866. június 15-én 4000 példányban felhívást bocsátott ki „*Magyarország Földművelőihöz!*” a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Osztálya nevében.

1867-es párizsi világkiállítási tartózkodása fordulópontnak is tekinthető „múzeumista” szakmai életében, amikor is első hosszú külföldi útján alkalma nyílt más európai és Európán kívüli népek kiállítási, múzeumi, műemléki kultúráját megismerni (Székely, 2012). Rómer ekkor még nem volt alkalmazottja a Nemzeti Múzeumnak, de már 1862 novemberétől tagja volt a Nemzeti Múzeum ügyeinek rendezésére kiküldött országos bizottságnak, sőt, a lapokban 1865-ben szóba került Kubinyi Ágoston (1799–1873) múzeumigazgató utódaként is (Debreczeni-Droppán, 2015; Szende, 2015).

„Külsősként”, elismert régészként – és az olműtzi várfogság alatt szerzett francia tudás birtokában – bízták meg az 1867-es párizsi világkiállítás magyar régészeti kiállítása kurátorságával. A szervező, a közintézetek ügyében kiküldött bizottság „*a múzeumi albizottság javaslatától eltérőleg különös súlyt fektetett arra, hogy [...] a múzeumi ritkaságokkal kiküldendő országgyűlési, csakis annak felelős biztosul, egyedül a hazafias lelkű Rómer Flóris akadémiai tagot véli indítványba hozandónak.*” (Kemény, 1867a).

180 műtárgyat szemeltek ki a világkiállításra. A bizottság részletes javaslatot készített a tárgyak felbecsüléséről, csomagolásáról, a szállítás és biztosítás körülményeiről és kiállításról: „*Végül utasítandónak véli a megbízottat, hogy ha e tárgyak nem más országbeli műtárgyakkal vegyest, időrendszerint beosztva helyeztetnének el, azokat, külön, a magyar czimer és zászló alatt, »Magyarország« felirattal állítsa ki. Mindezekről a képviselőház legközelebbi ülésében jelentést tenni – a közintézetek bizottsága helyettes előadóját, Gajzágó Salamont, bízta meg.*” (Kemény, 1867a).

Gajzágó Salamon (1830–1898) a képviselőházban február 19-én felolvasta a jelentését, a bizottság „*Henszlmán Imre, Rómer Flórián és Doboczkó Ignác szakértő tudósok közreműködésével a nemzeti múzeum régiségtárából kiszemelte a tárgyakat, melyeket a párisi*

világtárlat »a munka története« című csarnokába kiküldendőknél véleményez”. A kiküldés módját részletesen rögzítették az előterjesztésben:

a) a tárgyak előzetes felmérését aranyművesek és ötvösök által; készüljön 3 példányos, „kimerítő átadási jegyzék, melyben a darabok minéműsége, súlya, a beléjük foglalt drágakövek száma, neme, becsértéke és netalán hiányai, egy szóval minden darab külleme pontosan lenne megjelölendő, [...]”

b) a tárgyak becsomagolása minden lehető elővigyázattal, különös tekintettel a törékenyebb természetű műkincsekre, melyek mindenike külön katulyába vagy dobozba a legnagyobb gonddal helyeztessék, egy, vagy szükség esetében legfeljebb két nagyobb ládába illesztessék.

c) a szállítást illetőleg, a kiküldendő országgyűlési biztos személyesen fogja ama ládákat saját felelőssége alatt Párisba vinni, s onnan visszaszállítani, minden eshetőségről gondoskodva, a kellő elővigyázati rendszabályokat útközben és helyt Párisban megtenni. Hogy pedig ama nagy értékű tárgyak a szállítás esélyeitől minél inkább legyenek megóva, becsértékük szerint valamely intézetnél biztosítandók. Úgy a biztosítási, valamint a szállítási, becselési és csomagolási költségek az országos pénzalapból lennének fedezendőek. [...] A kiküldendő országgyűlési biztosul Rómer Flórián, akadémiai tagot s a régiségtan kitűnő művelőjét ajánlja megválasztandónak, – az országos alapból, a kiállítás egész ideje alatt fizetendő 10 o. é. [osztrák érteken] ft napi díjjal, s azon lekötöttséggel, hogy e napidíjából lesz általa fedezendő minden Párisban vagy útközben szükségessé válható mellékes elő vagy felvigyázati költség.” Egy képviselői javaslatra válaszul Gajzágó elmondta, „hogyha már Magyarország tulajdon műkincseit Párisban ki akarja állíttatni, e kiállítás olyan legyen, mely a nemzet méltóságát tökéletesen és tisztán kifejezze; én tehát ez okból óhajtanám, hogy az unicumok természetesen a bizottság által ajánlott minden elővigyázati óvatosság megtartása mellett igenis vitessenek ki.” (Kemény, 1867b). A képviselőház az indítványt egyhangúan elfogadta, és felterjesztette a felsőháznak, mely azt a március 14-i ülésén jóváhagyta.

A múzeumi albizottság jelentést nyújtott be a képviselőház március 16-i ülésére az elküldendő tárgyak leltározásáról is: a közintézeti bizottság által kijelölt 180 darab, „18.260 frtnyi belértékűeknek talált tárgyak mai napon jelenlétünkben világtárlati biztos, Rómer F. ur által átvétetvén, az azok felöli, általunk ellenjegyzett leltár, három hiteles példányainak egyike: a múzeumi igazgatóság; másik a világtárlati biztos, Rómer Flóris úr kezeihez

adatván, harmadikát – az országos határozat értelmében – a képviselőházi levéltár részére tisztelettel bemutatjuk.” (Kemény, 1867c).

A párizsi világkiállításra (2. ábra) utazó magyar bizottság tagjai a kiállítási tanácsban gróf Festetich György (1815–1883), gróf Forgács Antal (1819–1885) és gróf Zichy Henrik (1812–1892), a bíráló bizottságban Czilchert Róbert (1809–1884), Hideghéty Antal (1817–1881), Egan Ede (1850–1901) és gróf Zichy Henrik, az országos biztosok Rózsa Lajos (1808–1888 után), Térey Pál (1831–1883) és Henszlmann Imre, a múzeumi kincsek biztosa pedig Rómer Flóris volt (Heckenast, 1867, p. 92). Ezen előkészületek után 1867. március 23-án vonatra ült Rómer a műtárgyszállító ládákkal együtt. „*Ma estve a bécsi vonattal indultam a múzeumi tárgyakat magunkkal a kocsiba vivén, Bécsbe.*” – írta a világkiállítási naplójában (Csécs, 2015, p. 356).

2. ábra: Eugèn Cicéri (1813–1890) és Philippe Benoist (1813–1905) hivatalos litográfiáján a párizsi világkiállítás madártávlatból (Washingtoni Kongresszusi Könyvtár, Nyomtatási és Fényképészeti Osztálya, leltári szám: LC-DIG-pga-00497).

Közismert, hogy Rómer rengeteget jegyzetelt, temérdek levelet írt és kapott, óriási volt a kapcsolati hálója. A párizsi világkiállításról fennmaradt az a határidőnaplója, melyet minden kiállító kapott a szervezőbizottságtól. Ennek az első része egy „vendégkönyv” az 1867. június 24. és október 30. közötti időszakról, a kiállításlátogatók aláírásával, gyakran a foglalkozás, lakóhely, esetleg a párizsi szállás címével. A határidőnapló második része pedig Rómer feljegyzéseit tartalmazza március 23-ától a hazaérkezésig, majdnem mindennapi bejegyzésekkel. A végén egy elszámolás található a kiadásokról, az eladott, elajándékozott vagy elcserélt kiadványokról, a cserekapcsolatokról, valamint címek és egyéb vegyes információk (Csécs, 2015; 2017a). Ezen kívül azonban van még három úti jegyzőkönyve, melyekben fennmaradtak az oda- és visszautazásról, a Párizsban és környékén eltöltött 9 hónap eseményeiről – de legfőképpen a kiállítás, templom, temető és városlátogatásokról – szóló feljegyzései, rajzai. Rómer 46, saját maga által sorszámozott füzetébe élete 1858–1888 közötti időszakában írt és rajzolt emlékeztetőket megfigyeléseiről, utazásairól, ásatásairól. A XXV., XXVIII., XLI. és XLIII. hiányzik, a XLVI. számúban pedig mutatót készített az előző 45 füzetéhez. Ez alapján vannak információink a hiányzó füzetek tartalmáról is. A jegyzőkönyvek őrzési helye a Magyar Művészet Akadémia Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központja. Az I. számú jegyzetfüzete megjelent nyomtatásban is (Valter & Velladics, 1999).

Nincs itt hely Rómer XXII-XXIV. számú, „párizsi” úti jegyzőkönyveinek teljes közzlésére, nem is cél, csak röviden a három kisalakú füzet tartalmáról. A XXII. számú jegyzőkönyv 209 oldalas, a 170. oldal közepén kezdődnek Rómer párizsi feljegyzései: „Párizsi utam 1867. Martz. 23. Az éjjeli vonattal indultam Jarsch Henrik közlekedési főnök urral. A vonaton Ő Felsége [Ferenc József] is ment közönséges coupeban. Hideg volt. Pozsonyban Grätzl várt reám. Berres ezredessel szívesen találkoztam, eljön Párisba.” (Rómer, 22. jk., p. 170). A következő lapokra bejegyezte a vasúti megállóhelyeket, láthatóan a mozgó vonaton. A 173–177. oldalakon már a párizsi Notre Dame leírása következik, március 28-áról. Majd időben egy nagy ugrás: a hazaúton megállt Salzburgban 1867. november 16-án és meglátogatta a múzeumot, feljegyzései, rajzai az itt látottakról a 178–179., 192–197. oldalakon található meg. Hét üres oldal után pedig, a 188. és a 190–191., majd a 196–197. oldalakon a kiadásokkal és a ládák szállításával kapcsolatos feljegyzések vannak. A 200. oldaltól különféle nevek és címek, a 200–201. oldal alján ismét salzburgi műtárgyak vázlatai,

illetve egyéb vegyes feljegyzések, magyar és német nyelven. A XXIII. számú jegyzőkönyv teljes egészében a világkiállítással, illetve a Rómer által meglátogatott közgyűjteményekkel kapcsolatos feljegyzéseket, rajzokat tartalmazza, itt sem időrendben. A kötéstábla belsejébe írottak szerint április 3-án a kiállításban kezdte ezt a jegyzőkönyvét. A 196–197. oldalon egy befejezetlen mutatót készített hozzá, az utolsó két oldal legnagyobb részét a pénzügyek foglalják el. A XXIV. jegyzőkönyvben pedig a 40. oldalig tart a május 22-i, Bibliothek Imperiale-ban talált térképek felsorolása, illetve a november 8-án Chartres-ban, 10-én Rouenben látottak feljegyzései, rajzai. A többi oldalt az 1868–1869. évi bejegyzések foglalják el.

Látható, a határidőnaplóba a világkiállítással kapcsolatos eseményeket jegyezte be: hol járt, kivel találkozott az adott napon, de a kutatásokról, kirándulásokról, könyvtár- és tárlatlátogatásokról az élményeit, megfigyeléseit, rajzait a XXII., XXIII. és XXIV. úti jegyzőkönyveiben találjuk meg. A határidőnapló és az úti jegyzőkönyvek sok esetben (például pénzügyek) kiegészítik, pontosítják egymást.

A magyar anyag kiállításának nehézségeiről jegyzetfüzeteiből kevés részletet ismerünk meg, de például egy levelében olvashatjuk, hogy úgy válogatták a kiállítási anyagot, hogy a szekrények méretéről fogalmuk sem volt. A „*tárgyakat még eddig nem tudtam kicsomagolni [...] Csak az a kár, hogy nem tudtam meg a kiállítási szekrény terjedelmét, mert lett volna elég magán birtokos, ki szívesen átengedte volna becsesb tárgyait, hogy kiállíttassanak; míg most e nagy istállóban az az egynéhány paripa majd el fog veszni!*” – írta utódának, Torma Károlynak (1829–1897), az akadémia Archaeológiai Bizottsága titkárának (Csécs, 2015, p. 353). A kiállítás berendezése után tárlatokat vezetett, még a kiállított magyar anyaggal is sokat foglalkozott. Május 20-án ezt írta: „*Napomat tartván, a szekrényt kitisztogattam a fölötte sok portól és a czédulákat[,] nehogy összekeveredjenek[,] a tárgyakra ragasztottam.*” (Csécs, 2015, p. 358).

Májusban és júniusban erőteljesen dolgozott a magyar kiállítás francia nyelvű katalógusán, valamint készült az augusztus 17–30. közötti nemzetközi ősrégészeti kongresszuson tartandó előadására és az ahhoz kapcsolódó kiállításra. Emellett azonban kirándult egyedül is, társasággal is, például Saint Germainbe, Montmorencyba, Argenteuilbe, valamint Engienbe. A katalógust június 18-án készítette el „nyomtatás alá”, szeptember 18-án írta határidőnaplójába: „*Megjelent a francia katalogus.*” (Csécs, 2015, p. 371). Konferencia

előadásához tervezett egy kiállítást, melyhez nem a Nemzeti Múzeum tárgyaiból kért, hanem felhívást intézett a Pesti Naplón keresztül a magyarországi gyűjtőkhöz. Mivel szerinte, és ahogy írja, mások szerint sincs Magyarország „a kiállításban az ország méltóságához, nyilvános és magángyűjteményeink gazdagságához, a nálunk egyáltalán[!] tett áldozatokhoz és tett felfedezésekhez képes illendően, elégségesen képviselve”, ezért kéri, név szerint is említve a neves gyűjtőket, az őstörténeti kiállításra a „mívelt történelem előtti szakból” a honi kincseket a Congrès International d’ Anthropologie et d’ Archéologie Préhistorique ideje alatti kiállításra küldjék el neki Párizsba, augusztus 10-éig. „A leküldendő tárgyak egyedül a történelem előtti korszakokra szorítkoznának, t. i. kőeszközökre, u. m. vésők, baltákra, főleg ha kovából vagy más nem csiszolt kőből készültek, őrlő kövekre, agyag edényekre, kúpokra, öntőmintákra, kitűnő czifrázatú edénytöredékekre, emberi koponyákra, vagy vázok [csontvázak] részleteire, állatcsontokra, vagy azokból készült eszközökre, konyha hulladékokra, bronzkori műmaradványokra, u. m. arany karpereczek, gyűrűk, lapok, sodronyok, tükre; bronz tekercsek, vésük, csákányok, fokosok, kardokra; üveg- vagy kagylógyöngyökre; vaskori és fegyverre, vagy dísz- és házi eszközökre; és végre barbarkori érmekre stb.” lelőhelyekkel, részletes leírásokkal vagy rajzokkal. Ezzel a hazafias tettel „lehetetlen, hogy becsülettel a világ színe előtt meg ne álljunk – és az elismerést a legnagyobb mértékben ki ne érdemeljük.” (Rómer, 1867a). A konferencia rendezői helyeselték elképzelését, segítséget is ígértek, de a rövid határidő miatt a műtárgyak nemigen érkeztek. Barátait külön is kérte, hogy küldjenek legszebb tárgyaikból. Ebenhöch Ferencet (1821–1889) noszogatja, küldjön a saját gyűjteményéből és járjon közbe a győri múzeumban, „hogy itt legalább a bencze nevet felemlíthesssem.” Kecsegtet a cserével, ajándékokkal, hízelgéssel: a győri múzeum igazgatója, Méry Etel (1834–1883) „jó ember és magyar. [...] Én semmi munkát nem fogok sajnálni, hogy rólunk is tudjon valamit a világ, valamint már eddig is a francia lapok régészeti kiállításunkat figyelemre méltattak. Te tudod – írja Ebenhöchnek –, mi érdekes, tehát küldj minél többet; van talán Pannonhalmán is kő- és bronzkori tárgy! Mozogjunk, mert elmerülünk!” (Csécs, 2019, p. 54). Végül Kubinyi Ferenc segítségével megérkezett a Nemzeti Múzeumból a „várva várt múzeumi küldemény [...] A láda nagyságát vevén tekintetbe, aggódtam, hová fogom mindezen kicseket el- vagy kirakni; de amint a jó Isten gondoskodott, hogy a fák égig ne nőjenek, úgy volt arról is gondoskodva, hogy a kis

tériméjű tárgyakat még a több közé szoríthassam. Már is jönnek a kíváncsi tudósok azokat tanulmányozni...” (Rómer, 1867b, p. 2).

A kiállításra vitt anyagokkal, a tematikával és az installációval kapcsolatban a világkiállításról a Pesti Naplónak írt levelében fogalmaz meg a későbbi világkiállításokhoz megfontolásra szánt ötleteket: „... hadd álljon itt egy jó barátom talpra esett megjegyzése, ki midőn a norvég, dániai, roumániai, orosz, algíri stb. tárlatokon végig járt, nem győzi azon commissiók helyes tapintatát dicsérni, hogy a nagy világ luxusa, költséges csecsebecsége és arany ezüst semmiségei mellett nemcsak a nép ruházatát, lakását, edényeit, hanem mindennek, mi a közéletbe vág, sajátosságos eszközeit, u. m. melyek a halászathoz, vadászathoz, szállításhoz stb. tartoznak, tömegesen kiállították. [...] Mit tudunk volna mi e tekintetben mutatni, ha egyebet nem, legalább csak fazekas műveinket említem, melyek nemcsak egyedüliek alakjukra, hanem kivitelre nézve is némely vidéken remekek! Kérdék tőlem, miért nincsenek ezek kiállítva? – Tudom is én!” (Rómer, 1867f, p. 3). Mint azt az 1873-as bécsi világkiállításra Xántus Jánossal (1825–1894) közösen gyűjtött háziipari anyaguk mutatja, ezen tapasztalatait hamarosan fel is használta.

Ahogy azt fentebb idéztük, a közintézeti bizottság részletesen meghatározta a leltározás, csomagolás, szállítás körülményeit, nagy vonalakban a kiállítás módját is, és kötelezte Rómert, hogy a 10 forintos napidíjából intézze a saját szállásán, ellátásán kívül a szállítás, biztosítás költségeit és egyéb, nem várt kiadásokat is. Rómernek eddigi pályája során voltak már kiállításrendezői tapasztalatai, mégis meglepő, mennyire figyelte mások kiállítási technikáit. Kigyűjtöttem a múzeum- és kiállításépítéssel, látogatókkal stb. kapcsolatos feljegyzéseit a jegyzőkönyvekből, ebből néhány szemelvényt témák szerint csoportosítottam. A feljegyzések vázlatosak, így a mondatok gyakran kezdődnek kisbetűvel, nem mindenütt használ Rómer központosítást, illetve a jegyzetekben gyakoriak az aláhúzások.

3. ábra: Az 1867. évi osztrák kiállítás (Ducuing, 1867, p. 313).

Kiállításrendezés és installációk

A hazai tárgyak installálásáról keveset tudunk (a magyar régészeti kiállításról készült fényképpel eddig nem találkoztam). Nagy a szekrény, amihez képest kevés a tárgy, Rómer ráragasztotta a tárgyra a feliratokat, a por miatt gyakran kellett tisztogatni, a visszaszállításkor említett 31 ½ rőf (kb. 24,5 m) sötétvörös bársonyról, amit az ország címerével együtt visszaszállított, nem tudni, hogy a tárgyak alatt volt-e (Csécs, 2015, p. 376). „Tanulmányozni kezdtem a jeles francia „histoire du travail” kiállítást.” – írta április 3-án határidőnaplójába (Csécs, 2015, p. 356). XXIII. jegyzőkönyvében lévő feljegyzései itteni benyomásairól, élményeiről – melyeket 13 oldalon át rajzvázlatokkal együtt rögzít – kiegészítik ezt a sommás emlékeztetőt. A belső kötéstáblán új ismerősök neve és címe szerepel, az első oldalon pedig máris a francia kiállítási bútorokkal foglalkozik: „A francia histoire du travail féle szekrények a fa állványon felül, mely 1 ½’ magas lehet, mint egy 10 magasak, az igen keskeny keret ½’ szép vas lemezekből áll, és a veres bársony hátsó részhez

van kapcsolva; oldalai és teteje vastag üvegből van és 2' széles egy-egynek hossza 3°. Öt álló oszloppal bir, mely nem 1'' erős, ezek fel- és alá tolhatók, és erős sróffal megerősíthetők a rövidebb hosszabb tartók, melyek a vastag üvegnek tartására ismét rövid peczkekkel bírnak. A déli világosságnál nagy hátrányuk, igen fénylenek oldalt tükrözvén és felülről is. elül[!] az üvegen vastag félbotok vannak, melyek vas pléh szorítókkal az üveget a vas pálczához tartják, mind vert vas – egy ilyen szekrény és az asztal támlák csak igen finomul csiszolt vas lemezekből állanak, ezeken belül lyukak vannak helyről helyre, melyekbe a rövid tartókat srófolni lehet. [2 rajz] tartó felülről. az üveg finomul csiszolt a szélén – igen diszes – és nagyon czélszerű, de drága.” (Rómer, 23. jk., p. 3).

„Az átjárásban remek bronz Diana lebegve igen jól előállítva. – a termekben igen finom goblinek[!], bronz és majolica tárgyak, melyen nem igen érdekelnek, de magára a közönségre is úgy látszik kevésbé hatással vannak; a kacskaringós alakok, a túlságosan szinpadias tartású szobrok.” (Rómer, 23. jk., pp. 3–4).

„A könyvekre nehéz üveg tétetik.” (Rómer, 23. jk., p. 9).

Április 5-én először a világkiállításon a „francia építészeti osztályban tanulmányozgattam. Dél tájban először a Louvre-ba mentem, a céramique osztályba, és a római felírásokhoz.” Jegyzőkönyvében a világkiállításról aznap nincs feljegyzés, de a Louvre kerámiakiállítását alaposan megnézte (Rómer, 23. jk., pp. 22–24).

A Louvre egyiptomi kiállításától, ahova párizsi tartózkodása alatt többször is visszatért, el volt ragadtatva (Rómer, 23. jk., pp. 30–31). Ugyanekkor megnézte a „Római corridort” is, és megjegyezte, hogy „Sok olvashat[at]lan kő[.] rámában befalazva 4 lábnyi magasságban. Sok emlék a galleriában van kitéve – de a publicumnak nem szabad oda menni.” A Louvre-ban talált hibás vagy olvashatatlan feliratokról példákat is hoz: „több arabs írás; betük önkényt mázolja, Í-tal” – vagyis a nagy I betűn ponttal; „a római dolgok nem igen correctek” (Rómer, 23. jk., pp. 32–34).

„April 11én 867. a világkiállításban „Svajcz szomszédunkban igen jelesen és nagy választékban rakta ki cölöpépitményi tárgyai.” – írta naplójába. Jegyzőkönyvében kissé részletesebben leírja véleményét a Svájc által kiállított cölöpházakról: „Sveicz kirakta gyönyörű tólak [cölöpház] gyűjteményeit – nemében igen igen érdekes, kár hogy a rendszerezett darabok képileg fel vannak állítva, kikanyarítva különféle kacskaringós

alakokban.” „A két kép Bachelintől a habitato lacusterrel [tóparti élőhellyel] azon korabeli életről helyes fogalmat ad.” (Rómer, 23. jk., p. 35).

A következő napokban megnézte az orosz, venezuelai, dán, norvég világkiállításokat és újra visszatért a francia és svájci tárlatokhoz is, valamint 16-án ismét elment a Louvre-ba, az első emeleti bronzokat tanulmányozni (Rómer, 23. jk.). Egyre gyakrabban jelöli meg a látott műtárgyak magyar vagy külföldi párhuzamait, például „bronz övek végén kampókkal mint Marmaros-Szigethi muzeumban, közölve Vas. Ujs. P. Szathm. Károlytól.” (Rómer, 23. jk., p. 38). Ahogy megnyíltak – április 25-én az angol, 29-én a spanyol és portugál –, lehetőleg azonnal meglátogatta a tárlatokat, de szabad idejében tovább folytatta a már megkezdett párizsi gyűjtemények és múzeumok, templomok megtekintését, illetve a kutatást a császári könyvtárban. Utóbbiról jegyezte fel május 7-én: „Bibliothèque Imperial. 7/5. 867. Az érmek fehér selymen fekszenek és arany zsinegek által vannak egymástól elválasztva. A határozó czédulák fehérek – az országok neveik zöld bőr[ön] arany betűkkel.” (Rómer, 23. jk., p. 115), „St. Germain en Lay Máj./5. [...] a kőtárgyak vörös posztóra tevék, csenevész drotall foglalvák, melyek kerek gombokkal öszve is vannak szorítva – a jegyek sárgák[,] ki vannak a számok verve.” (Rómer, 23. jk., p. 141), valamint „Hôtel Cluny Juni 5én. 867. [...] Kár a szép gobelinekért melyek fölött lószerszám lógg[!]” (Rómer, 23. jk., p. 158).

Kiállításvezetés és kiállításvezető(k)

„Az idő nagyon rövid a magyarázat alatt – inkább spectacle [látványos], az ajtókat becsapják az ember orra előtt.” – írja március 28-án a Notre Dame-ban (Rómer, 22. jk., p. 173).

Október 10-én „A hollandi királyné látogatta osztályunkat és főleg tárgyainkat és a kristály de rocheokat [kvarcokat] méltatta ¼ órai figyelmére. Sok kérdést tett, egyes tárgyakat kezébe adtam és 3 katalogot elfogadni kegyeskedett.” A holland királyné október 17-én harmadszor járt a tárlatban, és ekkor személyesen köszönetet is mondott Rómernek, majd 25-én ismét a kiállításban volt: „A hollandi Királyné Alex herczeggel a tárlatot látogatta. Szerencsém volt a magas asszonyt az osztályokon át kísérni.” (Csécs, 2015, p. 373). Viszont sajnálattal jegyezte fel, hogy a belga királyné, a „magyar Habsburg” József nádor lánya, Mária Henrietta (1836–1902) nem ment be a magyar régészeti kiállításba se május 21-én, se 23-án. Jegyzőkönyvében azt írja, „21. Belga királyné a királylyal kiállításunkban” (Rómer,

22. jk., p. 179), de határidőnaplójában pontosít: a királyné csak az osztrák osztályban nézett körül (Csécs, 2015, p. 358).

Október 24-én „Ő Felsége [Ferenc József] meglátogatta a tárlatot és igen élénk élményekkel fogadtatott.” 28-án visszatért a király a kiállításba, de a feljegyzésből úgy tűnik, a magyar osztályban csak a kíséretében tartózkodó Károly Lajos (1833–1896) főherceg járt (Csécs, 2015, p. 374). Persze nemcsak a főrangúakat vezette, megfordult a kiállításban Türr István (1825–1908) tábornok, Kossuth Ferenc (1841–1914), Ipolyi Arnold (1823–1886) és mások, szépen mutatja ezt határidőnaplójának vendégkönyv része is (Csécs, 2017a).

Már a világkiállításba érkezésekor felfigyel rá, hogy „Az angol jegyzék, mely a tárgyakat 4 nyelven angolul, franciául németül és olaszul adja 361. l. és az illustrated rész 322 lappal csak 1 franc.” (Rómer, 23. jk., p. 1). Ennek nyomán további kutatást igényel, mikor, milyen hatásra döntötte el, hogy készít egy francia nyelvű kiállítási katalógust a magyar múzeumi anyagról, még az angol régiségkiállítás április 25-én nyílt meg.

Látogatottság

Rómer figyelte és rendszeresen feljegyezte, hányan látogatták az egész világkiállítást, illetve a magyar tárlatot, így a vendégkönyvnek is használt határidőnaplóban beírta a látogatókat, és összesítette is a létszámot. Június 24. október 30. között 453 nevet jegyzett fel (Csécs, 2017a). A látogatószámból azt szűri le, hogy aki a tárlatot megnézi, a haza javára szolgálhat: „Örömmel tapasztaljuk, mily szorgalommal és kitartással búvárkodnak itt mulató honfiaink. Ha mindegyik csak egy uj, hasznos eszmével tér haza, s azt érvényesíthetni fogja, lehetetlen, hogy a hályog le ne essék szemeinkről, s fel ne serkentessünk egy tevékenyebb, gyümölcsözőbb életre, mely nélkül túlszárnyaltatni – elsodortatni fognánk.” (Rómer, 1867c, p. 2).

Gyakran kifejezte csodálkozását a száz-százötvenezeres hétvégi látogatószámok fölött. Még október 15-én, a sáros, piszkos idő ellenére is „32.000-en felül látogatták az Expos[itiót]”. (Csécs, 2015, p. 373).

Ugyanígy érdeklik a párizsi kiállítási körülmények, a látogatók viselkedése, így április 5-én a Louvre-ban írja az Apollo terem kiállításán, hogy „az emberek a padlaton a melegítő lyukakon állnak museumokban és templomokban.”, illetve „Az egész terem tele van festőkkel utrius generis! [mindkét nemből] főleg a klasszikai művek másolásával nők foglalkoznak.”

(Rómer, 23. jk., p. 25). Ugyanitt a római kiállításban április 7-én „Meglehetős látogatási szám.” (Rómer, 23. jk., p. 34), a „*Hôtel Cluny Juni 5én. 867. Expositio alatt naponkint 5-ig nyitva. Feltett kalappal járnak benne.*” (Rómer, 23. jk., p. 158).

Cserekapcsolatok és ajándékozások

A párizsi világkiállítás külföldi kapcsolatainak hatalmas körét alapozta meg, és ahogy ma is, a pénztelenség valamelyest ellensúlyozására és a magyar eredmények megismertetésére egyaránt alkalmas nemzetközi műtárgy- és kiadványcserét lelkesen építette, gyarapította. „10 órakor a tárlatba jöttem; és a portugáli biztossal a kiadásoknak cseréje miatt értekeztem.” – jegyezte fel június 20-án. Augusztus 1-jén „a Missouri gyűjteményt néztem meg csere végett.” (Csécs, 2015, p. 363 és 367), még hely és dátum nélküli feljegyzés: „Archeol. társulat – csere az oroszokkal. Svájci photographiak Catalogot, érmekeket szerezni” (Rómer, 23. jk., p. 197).

A párizsi fűvészkerthben szeptember 24-én „igen szívesen fogadott d’Aresiare (?) úr, és a cserére ajánlá a doubletteket” a Nemzeti Múzeum számára. 28-án pedig: „12 1/2kor a jardin des Plantesban, hol a legkitünőbb nagylelkűséggel minden kettőseiket rendelkezésem alá adták. – 3 fiókot elvégeztem, és a legszebb példányokat, többször nagyobb számmal választottam.” – amiket aztán Rómer több napi válogatás után megkapott (Csécs, 2015, p. 371 és 373). A Pesti Napló számára küldött VII. levelében be is számolt erről a cseréről: „Biztatásomra a nemz. múzeumi igazgatóság útján egy ládácska magyarországi kövületeket és igen érdekes foraminifera [likacsosházúak] gyűjteményt vettem Hantken Miksa jeles örünk szorgalmas összeállítása után. A tárgyak a Jardin des plantes-i igazgatóságnak felette tetszettek, s a szándék csereviszony azonnal életbe is léphetett. T. i. ami csak ezen nagyszerű intézetnek kettősökből rendelkezésére volt, azt szabad választásomra adák át, úgy hogy az egész készletből azon darabokat és annyit választhattam, amennyi tetszésemre állt. Ha nem is mind új faj lesz az útnak indított két ládában, de azért sok fog érdekes lenni jó karbani állapota és lelhelye miatt. Mindenesetre szép kiegészítő része lesz ez palaeontologiai gyűjteményünknek.” (Rómer, 1867e, p. 2).

A határidőnapló végén felsorolja, hány általa szerkesztett francia nyelvű katalógust ajándékozott el, illetve mennyit adott el a Royer Párizsban szeptemberben és októberben. Külön följegyezi, hogy szeptember 22-én adták el az első példányokat. Ugyanitt és a

jegyzőkönyveiben is megnevez jónéhány tudóst és intézményt, akikkel a Nemzeti Múzeumnak szerinte cserélni kellene. Több intézmény, illetve kutató kérte Rómer 1866-ban kiadott *Műrégészeti kalauzát* is. Augusztus 29-i bejegyzése szerint pedig – ezen a napon tartotta Rómer az előadását az ősrégészeti kongresszuson – sikerrel mutatta be és népszerűsítette az *Archaeologiai Közleményeket* (Csécs, 2015, p. 369).

Műtárgymásolatok

Április 23-án összegezte jegyzőkönyvében: „Az oroszok, dánok a ritkább eredetiek helyett facsimiléket hoztak a kiállításra. Mily jó ez, megőrzi a kincset, mely talán páratlan – és a helyes utánpótlás által tanúsítják ügyességüket.” (Rómer, 23. jk., p. 92). Ez a megjegyzése különösen érdekes annak fényében, ahogy a kiállítási tárgyak válogatásakor a helyettes előadó, Gajzágó Salamon így nyilatkozott: „az unicumok természetesen a bizottság által ajánlott minden elővigyázati óvatosság megtartása mellett igenis vitessenek ki.” (Kemény, 1867b).

Október 26-án elkezdték a „múzeumi tárgyak gypsbe öntését a st-germáni Museum számára” – mely másolásra kiadott tárgyak nevét, provenienciáját és katalógusszámát naplójába feljegyezte. Október 28-án „10 órakor Longperier úr jő, hogy a két római mintakorongot lemásolja”, 29-én, 30-án és 31-én is vitt el újra tárgyakat a másoló. November első napjaiban elkezdte Rómer a kisebb tárgyakat pakolni, de lemintázásra még 4-én is vittek el öt tárgyat. November 7-ére készülhettek el a másolatok, mert a naplóba följegyezte: „A StGermáni Museum igazgatójának tárgyaimat átadtam.” (Csécs, 2015, pp. 374–375).

Nemcsak a magyar gyűjteményből vittek másolásra műtárgyakat, hanem szeptember 29-én Rómer is átvette „lemásolás végett a mexicói nucleust” (Csécs, 2015, p. 372). Volt, ahol nem engedték a másolást, így gipszmásolatot, de még a rajzolást sem, amit a naplójában (Csécs, 2015, p. 372) és VI. párizsi levelében is leírta. A kiállítási örök kérelhetetlenek voltak. „Pedig mit ér sokszor a szóbeli leírás? Egy vázlat rajzolva mindenesetre többet nyom – és tovább is megmarad. Így történt, hogy 7-kén Óceániában a barbárok kőeszközeit könyvembe vázolván, a nyilvános biztosság orgánuma által kellemetlenül érintve, a lap kiszakítására felszólítottam, s a biztos elé kísértettem. Hiába mutattam biztosi jegyemet, hiába hoztam elő, hogy még a régészeti tárlatban sem tiltják ezt, mi sem uj, sem gép, sem concursus

vagy utánzási tilalom alá nem eshető tárgy; hiába figyelmeztettem azon nevetséges dologra, hogy midőn minden külföldi kiállító nemcsak rajzolásra, hanem mintázásra is engedi át a francia múzeumok számára kiállított tárgyait, egyedül ők, házi uraink azok, kik komolyabb munkálásunkban gátolnak, minden hiában; az őr potenczirozott főnöke, a biztos, egész komolysággal elismeré ugyan a dolog nevetséges voltát, de azért: c'est de fendu-jétől nem tágitott, s egy üdvös leczke után elbocsátott. [...] Ez aztán már rend, melyet ha némileg minálunk is megtartának, sokban igen üdvös lehetne.” (Rómer, 1867d).

Rómer fiatal korától szenvedélyesen foglalkozott a korvinákkal, és rendkívül érzékeny volt a technikai újdonságokra, így a fényképezésre is. Nem véletlen, hogy a versailles-i kincsek között ez sem került el a figyelmét. „Versailles 19/5. [május 19.] Corvin codex. Photographiai másolat a bécsi Industrie Museum 203. szám Angerer-től. igen díszes mű a bécsi cs. könyvtárban és 204. ugyan onnan két Codex” (Rómer, 23. jk., p. 121).

Biztosítás

Március 19-én még itthon eljárt Rómer a biztosítás, „az *assecuratio* ügyében Budáról [a] biztosító társulathoz és Vaspályára és vissza” (Rómer, 22. jk., p. 196). A fiaker ½ 11-től 1 óráig 3.80 forint volt De hogy tudott-e az útra biztosítást kötni, itt nem írja. Torma Károlynak (1829–1897) küldött április 2-i leveléből megtudjuk, hogy a „tárgyakat letettem biztos helyre, de sem út közben, sem itt nem lehet azokat sem belső értékük, még kevésbé a kegyérték szerint biztosítani. Itt csak tűz ellen biztosítanak, a lopás ellen pedig sehol. – De emberileg lehetőleg minden gond fordítatik a tárgyak őrzésére, és hiszem, hogy hiány nélkül fogom haza is vinni.” (Csécs, 2015, p. 353).

„Ma kerestem fel a biztosító társulati irodát, hogy a muzeumi tárgyakat biztosítsam.” – írta naplójába Párizsba érkezése után egy héttel, április 3-án. A párizsi ügymenet igen lassúnak bizonyult. Április 24-én: „Ismét tudakozodtam Finály [Henrik] barátommal a biztosítás végett, mely a császár által még aláírva nincsen, de azért a nyilatkozat ereje elégséges. Az egész körülbelül 70 fr[ank] 50 cent. fog tenni, és ha égés nem lesz 47 fr. vissza fog adatni.” (Csécs, 2015, pp. 356–357). Július 14-én: „Kerestem Rebould urat n. o. 28. sz. a. a biztosítás ügyében, nem találtam.” (Csécs, 2015, p. 365). Szeptember 23-án „Térey urat felszólítottam másodszor a tárgyak biztosítása ügyében, de a biztosítás díját nem tudja, mert a

levél elveszett; megigérte, hogy rögtön fog írni.” Végül másnap az Unio és a Compaigne générale-nál volt a magyar tárgyak biztosítása ügyében (Csécs, 2015, p. 371). A XXIII. jegyzőkönyv végére is beírta dátum nélkül: „az assecuratio 70.50 [frank] ha nem lesz égés, végén 47 fr. visszajár” (Rómer, 23. jk., p. 199).

A visszaút nem volt zökkenőmentes, még a visszafogott bejegyzések is jól éreztetik a feszültséget: „*Neumann Inspector uracs nagy zavarokat csinált visszajövet Parisból.*” (Rómer, 23. jk., p. 177). Már a párizsi pályaudvaron gondok voltak november 13-án az induláskor: „*A bepakkolt coupét feltörték a pályatisztek, és a mi jószágainkat egy másik waggonba helyezték, miért az uton sok baj és aggályunk volt.*” (Csécs, 2015, p. 376). Útközben, 15-én reggel Strassburgban újabb ijedség: „*a D. D. szekér, melyen dolgainknak kell lenni, nincs a vonatnál! – meg van 1172 V. Sz. alatt. Éjjel Salzburgba jöttem.*” (Rómer, 23. jk., p. 177). Salzburgnál éjjel 2-kor a vámosok feltartóztatták őket, Rómer a ládákkal maradt. Itt „*A waggon felnyitása után kitűnt, hogy Párisban hiba történt a felpakkolásnál – és minden baj nélkül Bécsbe indulhattunk volna.*” (Csécs, 2015, p. 376). Így viszont a vérbeli kutató, mivel csak másnap reggel 6-kor indulhatott tovább, nap közben megnézte a múzeumot. Öt fárasztó nap után, november 18-án érkezett meg Budapestre. A ládák lezárva a Nemzeti Múzeumban maradtak és csak december 28-án adta át „*31 ½ rőf sötétvörös bársonnyal és az ország címerével együtt*” a kijelölt bizottságnak (Csécs, 2015, p. 376).

Pénzügyi helyzet

Rómer több helyen kitért az egyes kiállítók, illetve a francia intézmények pénzügyi kondícióira, összehasonlítva a magyarországi, illetve saját anyagi helyzetével: „*Bibl. Imperiale 9/5. A régészeti kabinetnek dotatiója évenként 14000 francs, jövőre 50000 akarnak kérni. Egyes érmek 3500 francosak.*” (Rómer, 23. jk., p. 116). Április 8-án kinyitották az osztrák és magyar kiállítást, a következő nap pedig a „*2 freres Provenceauxnál disz-ebéd az osztrák-magyar kiállítók részéről az elnök tiszteletére. 25 fr. a díja.*” (Csécs, 2015, p. 357).

A naplója végén és jegyzőkönyveiben is feljegyezte, hogy egyes intézmények milyen pénzügyi helyzetben vannak, illetve a szakemberek milyen pénzügyi kerettel érkeztek a világkiállításra. Emellett kiadásait és bevételeit, illetve hitelezéseit, valamint a forint-frank átváltásokat is följegyezte: „*Filimonownak havonként 1000 francja van és 2000 franc utazási*

díja Van der Kellennek naponkint 40 francja.” (Csécs, 2015, p. 377). Rómer napi 10 frankot kapott összes költségeire és a biztosításra, így aztán nem csoda, ha lakonikusan csak ennyit írt a XXII. jegyzőkönyvébe, az összeget aláhúzva: „Neumann urnak naponkint 16 francja volt” – aki ráadásul sok gondot is okozott neki a hazaúton (Rómer, 22. jk., p. 90).

Rómer Flórisról az a legismertebb toposz, hogy a magyar régészet atyja, de joggal nevezhetnénk a tudományos ismeretterjesztés atyjának is, és megkockáztatom, nevezhetjük őt – Kriston-Vízi József kifejezésével élve – szenvedélyes „múzeumistának”. Pályája ezen oldalának összefoglalása még várat magára, hiszen sok külföldi és még több magyar régészeti és történeti egyesület, illetve múzeum tagja, kezdeményezője, létrehozásának előmozdítója volt. Ahogy október 21-i utolsó párizsi levelében írta: *„az itten tett észleletimet lassanként szeretném érvényesíteni, sem idő, sem tárgy által nem hagyván magam korlátoltatni – hanem könnyűded levelezési modorban olvasóim becses figyelmét egyre-másra felhíni. – Képes leszek-e ily módon valamit használni? – az más kérdés.” (Rómer, 1867e).*

Érdekes és érdemes lesz megvizsgálni az alakítandó városi múzeumok ügyében kiküldött bizottságban végzett titkári munkáját, ez ügyben közzétett gondolatait, írásait – elsősorban 1869-ben írt, de csak 1871-ben közzétett írását a városi múzeumokról (Rómer, 1871) –, illetve ha lehetséges, szemlélete alakulását a győri múzeumtól a Magyar Nemzeti Múzeumban végzett muzeológiai munkáján át a nagyváradi múzeum létrehozásáig, mely út egyik fontos állomása volt a párizsi világkiállítás és az ott tapasztaltak.

Szende Lászlónak ezúton köszönöm a szíves segítségét!

IRODALOM

- Anonymus (1857): *Tudósítvány a Pannonhegyi Szent Bene-rend győri fő-gymnásiumáról 1857/8-dik tanévben*. Sauervein Géza, Győr, 1857.
- Bodó, S. (2016): *A múzeumok története Magyarországon a dualizmus korában*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 1–308.
- Csécs, T. (2015): *Rómer Flóris 1867-es világkiállítási naplója*. **Arrabona**, 51. (2013), 349–391.
- Csécs, T. (2017a): *Vendégkönyv Rómer Flóris 1867-es párizsi világkiállítási naplójában*. **Arrabona**, 52. (2014), 189–239.
- Csécs, T. (2017b): „Nehogy... pótolhatlanul és talán örökre szemünk elől elveszzen” – A Rómer Flóris által alapított győri bencés múzeum. Előadás és kézirat, Czuczor, Győr, 2017. november 11.
- Csécs, T. (2019): „Romert sokan, Floriánt csak kevesen ismerik” – Rómer Flóris és Ebenhöch Ferenc levelezése 1845–1888. Szent Mór Bencés Perjelség, Győr.
- Debreczeni-Droppán, B. (2015): *Rómer Flóris a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtarának élén*. In *Archaeologia és műtörténet. Tanulmányok Rómer Flóris munkásságáról születésének 200. évfordulóján*. Kerny, T. & Mikó, Á. (szerk). MTA BTK, Budapest, 35–75.
- Farkas, Zs. (2012): *A kultúra tövébe fészkelte ország. A világkiállításokon bemutatott magyar művek kortárs értékelése, 1851–1878*. **Aetas**, 1., 136–158.
- Gál, V. (2008): *Világkiállító magyarok 1851–2000*. Holnap Kiadó, Budapest.
- Heckenast, G. (szerk.) (1867): *Vegyes hírek*. **Politikai Ujdonságok**, 8., 85–96.
- Kemény, Zs. (szerk.) (1867a): *Különfélék*. **Pesti Napló**, 34–5042., oldalszám nélkül.
- Kemény, Zs. (szerk.) (1867b): *Országgyűlési tudósítások*. **Pesti Napló**, 42–5050., oldalszám nélkül.
- Kemény, Zs. (szerk.) (1867c): *Országgyűlési tudósítások*. **Pesti Napló**, 64–5072., oldalszám nélkül.

- Petrik, G. (1885): *Magyar könyvészet 1860–1875. Jegyzéke az 1860–1875. években megjelent magyar könyvek- és folyóiratoknak*. Magyar Könyvkereskedők Egylete, Budapest.
- Petrik, G. (összeáll.) (1891): *Magyarország bibliographiája 1712–1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak III*. Dobrowsky Ágost, Budapest.
- Rómer, F. (1857): *Egy pár szó s illetőleg kérelem vidékünk vadászatkedvelőihez s egyéb természetbarátokhoz*. **Győri Közlöny**, 22., 85.
- Rómer, F. (1859): *Szünnapi levelek. E. F. k...i lelkész barátomhoz I–XIV*. **Győri Közlöny**, 73–103., 289–412.
- Rómer, F. (1860): *A Bakony természettudományi és régészeti vázlat című sajtó alatt lévő munkám ügyében*. **Győri Közlöny**, 52., 205–208.
- Rómer, F. (1866): *Magyarország Földmivelőihez!* Emich Pest.
- Rómer, F. (1867a): *Felhívás tudományos tekintetünk érdekében*. **Pesti Napló**, 167–5175., oldalszám nélkül.
- Rómer, F. (1867b): *Párisi levelek II*. **Pesti Napló**, 196–5204., oldalszám nélkül.
- Rómer, F. (1867c): *Párisi levelek III*. **Pesti Napló**, 224–5232., oldalszám nélkül.
- Rómer, F. (1867d): *Párisi levelek VI*. **Pesti Napló**, 245–5253., oldalszám nélkül.
- Rómer, F. (1867e): *Párisi levelek VII*. **Pesti Napló**, 246–5254., oldalszám nélkül.
- Rómer, F. (1867f): *Párisi levelek VIII*. **Pesti Napló**, 251–5259., oldalszám nélkül.
- Rómer, F. (1871): *Városi muzeumaink*. **Archaeologiai Értesítő**, 13., 309–315.
- Rómer, F. (1885): *A történeti érzék keltése a közönségnél, ünnepi menetek, színpadi előadások, nemzeti képek, történeti kiállítások és muzeumok által*. **Századok**, 8., 114–135.
- Rómer, F. (22. jk.): *Úti jegyzőkönyvei XXII*. Kézirat.
- Rómer, F. (23. jk.): *Úti jegyzőkönyvei XXIII*. Kézirat.
- Rómer, F. (24. jk.): *Úti jegyzőkönyvei XXIV*. Kézirat.
- Székely, M. (2012): *Az ország tükrői. Magyar építészet és művészet szerepe a nemzeti reprezentációban az Osztrák-Magyar Monarchia korának világkiállításain*. CentrArt, Budapest.
- Szende, L. (2015): *Rómer Flóris tudományos munkássága a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjtőjében*. **Collectanea Sancti Martini**, 3., 41–84.

CSÉCS: „lehetetlen, hogy becsülettel a világ színe előtt meg ne álljunk” – Rómer Flóris (1815–1889) 1867-es jegyzetei, írásai a párizsi világkiállításról / „it is impossible not to stand before the world with honor” – Flóris Rómer’s (1815–1889) notes and writings about the World Exhibition in Paris 1867

Valter, I. & Velladics, M. (szerk.) (1999): *Rómer Flóris jegyzőkönyvei – Somogy, Veszprém és Zala megye (1861)*. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest.

Varga, B. (2014): *Vármegyék és történettudományi reprezentáció a dualizmus kori Magyarországon. Történelmi Szemle, 2., 179–202.*

A szerepjáték narratívái és eszközei

FEKETE ANETTA

Összefoglalás: A fantáziajáték leggyakrabban különféle szerepek formájában artikulálódik a gyerekeknél. A fiktív karakterhez mindig társul egy narratíva, mely az identitás konstruálás eszköze. A gyerekek szerepjátékai több aspektusból hasonlítanak a színházi alaphelyzetre. A kettő összehasonlításával közelebb juthatunk a szerepjáték sajátosságaihoz. Ennek során alkalmazott narratívák és eszközök alkotják a játékkultúrát, melyben minden korban az énről és a világról alkotott kép reprezentálódik. Írásomban a teljesség igénye nélkül, néhány példa felhasználásával járom körül a szerepjáték különféle megjelenési változatait a gyerekek játékában.

Kulcsszavak: *fantáziajáték; narratíva; játékszer; projektálás; ex-centrikus helyzet*

Roleplaying narratives and tools

ANETTA FEKETE

Abstract: Most often, fantasy games are articulated in children in the form of various roles. The fictional character is always accompanied by a narrative, which is a means of constructing identity. Children's roleplaying games resemble the basic situation in the theater in several aspects. By comparing the two, we can get closer to the specifics of roleplaying. The narratives and tools used in roleplaying form the game culture, in which the image of the self and the world is represented in each age. In my writing, I will explore the different versions of roleplaying in children's games using a few examples.

Keywords: *fantasy game; narrative; toy; projection; ex-centric situation*

Jorge Luis Borges (1899–1986) novellájában (*Borges, 1998*) Averroës, aki nem ismeri a színjátékot – mivel az arab kultúrában az emberábrázolás tabunak számított, így színház nem létezett –, a gyerekek játékában sem ismeri fel azt. Arisztotelész (i. e. 384–322) *Poetikáját* olvasva, a tragédia és a komédia szavakat próbálja értelmezni. Miközben kinéz az ablakon, látja amint az egyik gyerek a másik vállára áll, és énekel, vagyis a műezzint játssza, míg a többiek a földre borulva a hívőket utánozzák. Felismeri, hogy akinek a vállára állt, ő a mecset, de arra nem is gondol, hogy ez a gyerekjáték hasonló lehet ahhoz, amiről Arisztotelész írt. Ahogy ezt Averroës szemléli, abban a színházi alaphelyzet valósul meg. Eric Bentley (1916–2020) definíciója szerint: *A megszemélyesíti B-t, C pedig nézi* (*Bentley, 1998*). Ami az emberiség történetének sok kultúrájában kialakult, és gyakori jelenség volt, több időszakban pedig kimagasló művészi szintre is emelkedett már a gyerekek játékában is jelen van, ez a szerepjáték, a színjátszás, és végső soron a színház csinálás. A színművészet ugyanolyan meghatározó emberi kifejező képességünk, mint más művészeti területek, a zene, az irodalom, vagy a képzőművészet.

A novella másik történetében egy Kínában járt utazó mesél élményeiről. Ő színházat látott. Amit elmesél hasonló a gyerekek játékához, de ott eszközöket, vagyis színpadi kellékeket is használtak a játékban. Mindkettő lényege az utánczás volt. Egy fiktív karakter megjelenítése, vagyis a mimézis. Az eljátszott történethez használt kellékek pedig ugyancsak nem kellett, hogy megfeleljenek a valóságban használtaknak. A színpadon játszó lovagoltak, de lovak nem voltak, harcoltak egymással, de a kardok nádból voltak. Ahogy a gyerekek játékában, az egyik tárgy helyettesítheti a másikat. A cselekvés utánczása még eszköz nélkül is – ami itt a ló –, érthető. A pantomim a kifinomult formája ennek a fajta mozgásművészetnek. A két példa a színjátékon túltekintve a játéktevékenység két típusát reprezentálja. Az egyik, amikor csak a fiktív narratíva határozza meg a játékot, a másik, amikor ehhez a narratívához eszközök, vagyis játékszerek is társulnak. Nem véletlen, hogy a vesszőparipa az egyik legrégebb szerepjátékhoz használt játékszer egyben a gyerekjáték ikonikus tárgya volt évszázadokon keresztül az európai kultúrában.

A szerepjáték lehetőséget kínál kipróbálni mit tennék, milyen lennék, ha más valaki lehetnék. Emiatt tekinthetünk úgy a szerepjátékra, mint az én megismerésére használható ösztönös módszerre. Az emberi tudat olyan alapvető kérdésekre keresi a választ, hogy ki vagyok én? Az én egy kulturális konstrukció, mely történeteken keresztül formálódik. Ahogy

a világ megismerésére a mítoszok és mesék adtak kapaszkodókat, úgy az én, vagyis az emberi természet megismerésére is történeteken keresztül teszünk szert. Az ember történetekben gondolkodó lény. Theodor Roy Sabrin megfogalmazásában „*az emberi lények narratív struktúrák szerint gondolkodnak, észlelnek, használják képzeletüket, s hoznak erkölcsi döntéseket*” (Sabrin, 2001, p. 73). A történetek konstruálásának feltételei a nyelv mellett az ember közösség teremtő képessége. A közösségben lévő egyének valamilyen kapcsolatban vannak egymással. Ezek a kapcsolatok különféle szituációkban artikulálódnak. Emellett az ember másik adottsága a képzelőerő, vagyis a fantázia. Ezek kombinációja már gyerekkorban elkezdődik a játéktevékenységen keresztül, ez a fantáziajáték. Susanna Millar (1924–) kifejti, hogy „*a gyerek ugyanolyan módon ismerkedik meg saját érzelmeivel és érzéseivel, ahogy megtanulja észlelni a külvilágot.*” (Millar, 1973, p. 254). Ennek a megismerési folyamatnak a játékgyakorlata a szerepjáték is. Amikor a fantáziajáték egy másik személy, állat vagy tárgy helyébe képzeléssel társul. A szerepjátékban a kitalált, fantázia elemek keverednek a valóságban megtapasztaltak lemásolásával, vagyis az utánozó játékkal. A modulok keveredése a játék minden mozzanatában jelen van a narratív elemektől a konkrét cselekvésig és az öntudatlan vagy tudatos reflektálásig. Az absztrakció képességének segítségével el tudja képzelni azt is az ember, amit meg se tapasztalt. Amikor ezt kommunikálja, ugyancsak narratívát konstruál. A fikcióépítés megmutatja, hogy az ember mennyire hajlamos már gyerekkorától a narráció eszközeivel formát adni az életnek, vagyis kiskorában még a játékon keresztül gyakorolja ezt (Eco, 2002). A szerepjáték a fantázia edzésének is tekinthető. Amikor a gyerek magában játszik nem kell nyelvileg artikulálnia a tetteit, elég befelé, önmagában megélnie, amit elképzel. Amikor másokkal játszik, vagy mások is vannak körülötte már kommentálja a történéseket. A nyelvi kifejezés a mimézissel együtt alkot történetet. Ugyanígy bármely tárgy bekerülhet a játékba eszközként. Bármi lehet bármi, elég csak kimondani, és elhisszük, vagyis lefogadjuk, hogy most a játékban az valami más. Ahogy azt is elfogadjuk, hogy most más valaki a gyerek, mint aki. Az én konstruálás és reprezentáció összetett folyamata már a gyerekek szerepjátékában is nyomon követhető. Nem csak a narratívákat, de a fiktív éneket is a történetekhez konstruálja. A kettő egymást feltételezi, mint ahogy a dramatikus szövegek állandó elemei a név: szöveg, vagyis a dramatikus alak és a szituáció, vagy történés. Ha pedig ezeket nem csak elmeséli, hanem megjeleníti, eljátssza az már maga a szerepjáték. Én most más valaki vagyok és ezt teszem, ez történik velem.

Az én-reprezentáció már a gyerekek szerepjátékában megfigyelhető. A szerepjáték során az én-fejlődés mellett a világról alkotott képe is reprezentálódik. Folyamatos az interpretálás a gyerek szintjén is, a ki vagyok én és mi a dolgom a világban kérdésekre keresi a válaszait. Minden szerep lehetőséget kínál a minta követés gyakorlására és közben annak megtapasztalására, milyen lennék én valami vagy valaki másként. Milyen érzéseket, viselkedést váltana ki belőlem. Az identitás konstruálás mellett öntudatlanul folyamatos az önreflexió is.

A narratív pszichológia ezt a folyamatot és ennek narratív aspektusait elsősorban az irodalom felől tanulmányozta (Bruner, 2001; Ricoeur, 2001; Sabrin, 2001). A színház viszont, mint kulturális modell az élet minden területére alkalmazható (Fischer-Lichte, 1999). A szerepjáték jellegzetességeinek vizsgálatához is a színházelméletek, a színházzemiotika felől közelítve találjuk a legtöbb analógiát. A színházban minden jelként értelmezhető, hiszen itt a történések megelevenednek a szemünk előtt. Nem csak elmeséli valaki, hanem el is játsszák a színészek. Ők testesítik meg a fiktív dramatikus alakokat. Saját testük, gesztusaik, mozgásuk, hangjuk, plusz értelmezési lehetőségeket ad hozzá a történethez. Összetett jelrendszert hoz létre nem csak a nyelvi jelek síkján. Umberto Eco (1932–2016) a színházban történő jelentésképző folyamat hétköznapi életben is analóg vetületeire irányítja a figyelmet (Eco, 1999–2000). Ahogy Borges története analógiát nyújt a színház elképzeléséhez a gyerekek játékát látva, ugyanúgy a visszafelé is, hiszen a színházelméletek több aspektusból támpontokat adnak a gyerekek játék tevékenységének vizsgálatához. Eric Bently (1916–2020) is megállapítja, hogy egy szerep eljátszása nem különbözik a gyerekek játékától. Mindkettő saját öntörvényű világot teremt (Bently, 1998).

A szerepjátékban használt tárgyak (játékszerek, kellékek, jelmez) a játék keretébe beemelve más funkciót kapnak, mintegy felmutatásra kerülnek. Eco ezt oszteniának nevezi, amit a jelalkotás sajátos módjának tekint: „Az adott tárgyat megfosztja realitásától, hogy az egész osztály helyettesítőjévé váljék.” (Eco, 1999–2000, p. 27). Ez a fajta elvonatkoztatás jellemző a játékszer használatára is. Ebből következően magára a játékszerek kitalálására, tervezésére is. Ahogy a vesszőparipa, vagy hintaló minden ló szimbólumaként használt kellék volt a lovas szerepjátékokhoz évszázadokon át. A tárgyhasználat másik jellemzője a polifunkcionalitás. Az asszociáció szabadsága teszi lehetővé a kreatív megoldásokat. A

narratív keret indokolja a játékban való beemelését, ha valamilyen szempontból be tudja tölteni a kívánt funkciót.

Azoknál a szerepjátékoknál, ahol játékszer jelenik meg fiktív szereplőként a projektálás válik a legjellemzőbb játékgyakorlattá (Millar, 1973). Az elképzelt szerepet megjelenítő tárgynak, legyen az egy baba vagy maci, vagy bármi más, a gyerek az önmagáról és másokról alkotott érzéseit, gondolatait vetíti rá, megszemélyesítve azt. A projektálás együtt jár a beleérzéssel, amit kivetít a tárgyra, azt maga éli át. A gyerek még nem tudja kettéválasztani a szerepet magától, elidegeníteni azt (ami a színjátszásban a Brecht-féle gyakorlat), minden szerepbe és helyzetbe beleéli magát teljes mértékig (ez pedig a szerepformálás Sztanyiszlavszkij módszereket ismert gyakorlata) még akkor is, ha azt egy tárggyal jeleníti meg. A projektálás során a tárgy mozgatásával és azzal, hogy az ő szerepéből beszél, életre kelti a tárgyat. Ez pedig már maga a bábszínház. A gyerekekre jellemző mágikus gondolkodás ebben a formában reprezentálódik a legjobban a szerepjáték során. Az élettelen tárgy életre keltése már a gyerekeknél megvalósulhat játék közben, nem csak a bábszínházban. Mivel ez a képzeletükben történik, nekik ez teljesen evidens dolog, ezt nevezzük mágikus gondolkodásnak. Természetesen a színpadi lehetőségek tökéletesebbé teszik az illúziót a színházban. A szerepjáték átélése eljuthat addig a pontig, hogy az elképzelt karakter összetett történések szereplője. Egyre több eljátszott esemény szereplője, egyre összetettebb karakter, egyre jobban megszemélyesíti a gyerek, szinte már külön entitássá válik.

Minden korban megvoltak a szerepjáték eszközei, a játékszerek. A régészeti leletek közt gyakran találtak a sírokban pici edénykéket, agyag állatfigurákat, melyekkel bizonyára gyerekek játszhattak. Az ókori római „Barbie” egy felnőtt női test kicsinyített mása, mozgó végtagokkal rendelkező baba volt. A későbbi korokból főleg képi ábrázolások maradtak fenn, mivel a sokszor fából, textilből készült játékok megsemmisültek. Ben Jonson (1572–1637) *Bertalan-napi vásár* című komédiájának főhőse Lantornás Piliske bábjátékos és vesszőparipa árus volt. Ez is mutatja, hogy a bábszínház és játékkészítés milyen közel álltak egymáshoz. A vásárban árulta a maga által készített játékokat, mint évszázadokon át a vásári játékarusok. A háziipari játékok közt is a környezetépítő játékok szerepjátékokat tettek lehetővé, ahogy a babaházak vagy ólomkatonák is. A mai napig megtalálhatóak ezek a játék típusok a gyerekek játékaik közt. A Playmobil játékok, vagy a Barbie baba sikerét pont a számtalan tematikában játszható szerepjáték lehetőségek magyarázzák. A Lego tervezői is felismerték ezt a

lehetőséget, és az először csak építőjátékként funkcionáló játékhoz elkezdtek figurákat is tervezni, hogy szerepjátéokra is alkalmas legyen. Minden játék az adott kor világát képezi le és teszi gyerekléptékűvé.

Akármilyen típusú szerepjátékról legyen szó, akár életmódot jelenít meg, vagy szociológiai szerepet, más történelmi kort, kultúrát, vagy mitikus, fantasztikus lényeket, esetleg absztrakt fogalmat, a közös vonásuk a szerepjáték beszédaktusa: „Én most játszom!” kijelentés. Ezzel felvállaltan megjátszom magam, vagyis hazudok. Én nem az vagyok, aki. Felvállaltan belépünk a szerepjáték fiktív világába és elfogadjuk a játékszabályait. Ezzel együtt jár a hitetlenség felfüggesztése, ahogy a színházban is (*Eco, 1999*). Ez a játék konvenciója már a gyerekeknél is. Vagyis elfogadom, hogy amit a szerepből mond, tesz, az az ő valósága.

Nila négy éves. Az idei farsangon Ariel, a kis hercegnő lesz. Anyukája már jóval előbb megvarrta a jelmezét az óvodai farsangra. Azóta Nila minden nap beöltözik és azt játssza, hogy ő Ariel. A jelmezbe bújás egyértelmű jele a szerepfelvételnek. Nincs szüksége hozzá arra, hogy elmondja, hogy ő most más valakit játszik. Azt játssza, hogy a bálban táncol a herceggel. Vagyis egyedül táncol, de maga mellé képzeletben a herceget, és mivel ez csak egy elképzelt személy, ezt el is mondja. A gyerekek szerepjátékában ez teljesen egyértelmű, hogy csak azokat az információkat kell közölniük, amelyek nem láthatóak, csak a képzeletükben léteznek. Minden szerep egy-egy újabb lehetőség próbára tenni, mit tennék, ha más valaki lennének. A szerepjáték összetett pszichikai folyamat az én számára. Ér valamilyen élmény, az hatással van rám. Megszületik a vágy, olyan szeretnék lenni. Elképzelem milyen lennék, ha az lennék. Mit csinálnék, milyen helyzetekbe kerülnék, azokban hogy viselkednék, hogy élném meg. A fantáziát követi az átélés, a beleélés és a mimézis, a tényleges utánpótlás. Ami egyben már reprezentálás, vagyis bemutatás is. A szerepjáték egyik megnyilvánulása a fiktív karakterrel való azonosulás. A szereppel való azonosulást legközvetlenebbül a jelmez segíti.

A jelmezbe bújás a leglátványosabb eszköze a szerepjátéknak. Megváltoztatja a mozgást, a gesztusokat és nem szorul magyarázatra miért csinálom másként, hiszen látható, hogy most a szerepből cselekszem. Az vagyok, akit a jelmezben megjelenítek. A szerepjáték már gyerekkortól egy olyan ösztönös késztetés, mely segít és stratégiákat kínál a különféle élethelyzetek megoldásának gyakorlására, vagy az élet okozta traumák feldolgozására. Erika Fischer-Lichte (1943–) excentrikus helyzetként írja le a színházi szerepek megélését, mint a

színészek, mind a közönség részéről, mivel a résztvevők reflexív kapcsolatba tudnak lépni a saját életükkel (*Fischer-Lichte, 2001*). Az ember mintegy ki tud lépni magából és a saját megfigyelője tud lenni. Azért excentrikus, mert úgyszólván kintről tudja magát tárgygyá tenni, hogy saját magát kipróbálhassa vagy megfigyelhesse különféle szituációkban, melynek feltétele az önreflexió. Az excentrikus helyzet már a gyerekek szerepjátékában is jelen van. A távolság az én és a szerep között létre hoz egy kívülre helyezést, kivetítést az énben (*Bently, 1998*). Ez lehet egy tárgyra projektálás is, mint a babázás esetében. Bently magyarázatában az énnel való kapcsolat nyílik a szerepjátékon keresztül megmutatni és egyben meg is figyelni önmagát. Még ha ténylegesen nincs is néző, a megszemélyesítő odaképzeli, gyakran úgy, hogy saját maga válik ketté a szerepjátszóra és egyben a megfigyelőre is. Mintha egy tükörben látná magát. A valóságos, vagy csak a belső tükör lehetővé teszi önmaga megfigyelését és ez által önmaga nézőjévé válást. Ez az excentrikus helyzet már Nilánál is megfigyelhető, hiszen azért nem akarja, hogy az anyukája nézze játék közben, mert lehet, hogy elégedetlen magával. Vagy valamiért nem akarja megmutatni minden alkalommal mit játszik, mert csak magának akar játszani. Nilának a jelmez egy eszköz, mely segíti az átélésben. A jelmezbe bújás a leglátványosabb, egyben a legősibb jele is a szerepjátéknak. Maszkkal kiegészítve már az archaikus népek a legősibb rítusaikban, kultikus játékaikhoz is használták, ezzel jelezték egyértelműen a megtettesített figura másságát, nem reális lényét.

A szerepjáték közben a gyerekek világot teremtenek maguknak. A bennük létező világról a történéseken keresztül mesélnek. Érzéseiket, gondolataikat vetítik ki az eljátszottakon keresztül, mivel nyelvileg még nem tudják azt artikulálni. Ezt felismerve fejlesztette tovább Polcz Alaine (1922–2007) pszichológus a *Világjáték* diagnosztikai és terápiás módszerét, valamint a bábjátékot is hasonlóan használta a gyerekekben zajló lelki folyamatok feltérképezésére (*Polcz, 1999*). A gyerek kijátssza magából, ami foglalkoztatja, nyugtalanítja vagy bántja. Ezzel mintegy oldja a feszültségét és egyben értelmezi a korábban megélt eseményeket. A tárgyak használatával reprezentálja és projektálja, ami a lelkében zajlik. Ehhez használja fel a szerepjátékot is. A papás-mamás játékon keresztül reprezentálja, hogy élte meg az adott szituációkat a családban. A szerepjátékban a mimetikus és a fantázia elemek fragmentáltan keverednek. A kettő arányát a narratív keret határozza meg. Egy hétköznapi élethelyzetben, mint a papás-mamás játék, vagy az iskolás, orvososdi sokkal több az utánpótlás, a referencialitás, mint egy fikatív időbe és térbe helyezett játék esetében, mint a

historikus játékok: a katonásdi vagy a cowboy-os, indiános játékok. Ezekben vannak tényszerű elemek, de azok nem saját megélt tapasztalatok, csak annyi bennük a referencialitás, amennyi az adott témáról a gyerek megszerzett ismerete. A többit a fantáziájával egészíti ki. A mimetikus elemeket a saját tapasztalataiból meríti és kombinálja egy elképzelt szituációba. A legkevesebb a referencialitás a fantasy típusú szerepjátékokban, ahol akár egy alternatív világot teremthet a gyerek, mitikus, nem létező lényekkel, irreális történetekkel, leginkább a mesék világából inspirálódva. Viszont mimetikus elemek ebben is lehetnek, hiszen a fantasztikus lényekkel is emberre vagy állatokra jellemző dolgokat tesznek, csak ebben a legszabadabb a keveredés és az irrealitás.

Bently a színház sajátosságait taglalva emeli be a gyerekek szerepjátékát vizsgálódása körébe (Bently, 1998). Az ember állandó vágya, hogy kipróbálhassa magát valaki másként, de következmények nélkül. Beleképzelem magam másvalaki helyébe és olyan dolgokat csinállok, olyan szituációt alakítok ki, melyet elképzelek az ő szerepében. A szerepjáték ezt a vágyat teljesíti be már gyerekkortól fogva. Az lehetek, amit csak elképzelek, a szabadságvágy megélésének is az egyik gyakorlataként. Ez a vágy nem múlik el feltétlen mindenkinél a gyerekkor végével. Sőt, a serdülők tudnak csak igazán a szerepjáték megszállottjaivá válni. Szerb Antal (1901–1945) *Utazás és holdvilág* című regényében az Ulpius testvérek szenvedélyes szerepjátékába bevonják a regény főhősét is. Szerepjátékuk a historikus típusba tartozik. Állandó narratívákkal és dramaturgiai megoldásokkal. Koruknak és érdeklődésüknek megfelelően két téma tematizálódik: történelmi személyek históriái és az erőszakos halál. Bently értelmezésében „a színház a pubertás kibővített rítusa, a testi érettség hirtelen bekövetkeztének kifejeződése” (Bently, 1998, p. 134). „A legcsekélyebb dolog elég volt, hogy megindítsa a dolgot, hogy Tamás és Éva megjátsszanak valamit, illetve hogy játsszanak, ahogy ők mondták. A nagypapa mesélt valamit egy várbeli grófnőről, aki szerelmes volt a kocsisába, és Éva mindjárt grófnő lett és Tamás kocsis, vagy elmesélte, hogyan ölték meg Majláth országbíró oláh inasai, és Éva országbíró lett és Tamás oláh inasok, vagy sokkal hosszabb, komplikáltabb és folytatásos történelmi rémdrámák fejlődtek ki. A játékok természetesen csak nagy vonalakban jelezték az eseményeket, mint a commedia dell'arte: egy-két ruhadarabbal, főképp a nagypapa kifogyhatatlan és megdöbbentő ruhatárából, jelezni tudták a kosztümöt, azután következett egy nem nagyon hosszú, de nyakatekert dialógus, majd a gyilkosság vagy öngyilkosság. Mert ahogy most visszagondolok, ezek a rögtönzött

színjátékok mindig az erőszakos halál képei felé csúcsosodtak ki. Tamás és Éva naponta egyszer megfojtották, megmérgezték, ledöfték vagy olajba főzték egymást.” (Szerb, 1980, p. 33).

Az elfojtott vágyak és érzések megélésének is a terepe a szerepjáték. A választott karakterek jellemzői vagy tettei hasonlóak lehetnek, mint amit az én a valóságos életben nem tud megélni, sokszor ezért választja az adott karaktert. Amerikai pszichológusok vizsgálták szerepek átélése közben a résztvevő színészek agyát. Megállapították, hogy sokkal jobban megváltoztatja az agyat a szerepbe való beleélés, mint eddig gondolták. A kutatás alátámasztotta a feltételezést, miszerint a fiktív karakter is hatással van a színészre, amit sokszor kettős tudatként írnak le (*Link1*), valamint az önmagukról kialakított képet is befolyásolja, amint az excentrikus helyzet kapcsán már rávilágítottunk. Ez a gyerekek játékba való beleélésére is jellemző lehet. Akár egy mesefigura, mint Nila, vagy egy történelmi személy, mint az Ulpisz testvérek esetében. Ez a fokú beleélés hasonlóan megfigyelhető a szerepjáték típusú társasjátékok esetében, mint a *Dungeons & Dragons* vagy a magyar *M.A.G.U.S.* játékoknál, melyek a fiatal felnőttek körében nagyon közkedvelté váltak az utóbbi években.

A szerepfelvétel legspontánabb módja, amikor mindenféle vizuális változás nélkül indul a játék, csak narratív módon. A leggyakoribb bevezető mondat a: „*Játsszuk azt, hogy ...!*” Berta és Máté ikrek, gyakori tevékenységük a szerepjáték, melyekről grafikus anyukájuk rajzokat készít (*1. ábra*). A rajzok pontosan tükrözik a szerepjáték narratívák dramaturgia vonásait. Játékaikban hasonló mintázatok jelennek meg, mint a színházi munkafolyamat során. Olyan mozzanatokkal találhatunk analógiát, mint a szereposztás, szerepfelvétel, szerepértelmezés, a rendezés, instruálás funkciói. Gyakran volt az egyikük krokodil, aki el akarja kapni a másikat, aki a nyuszi. Nem használtak jelmezeket, sem játékszereket, csak a képzeletüket. Mondhatni ez a tiszta, absztrakt szerepjáték. A játék az „*Én most krokodil vagyok és felfallak*” kiáltással indult. Elegendő a narratív bevezetés a szerepfelvételhez és a fogócska máris szerepjátékká válik. Vagy a játék sokszor szereposztással indul, melyhez társul az elképzelt szituáció megrendezése is. Ilyenkor az irányító játékos, akár csak egy rendező a színházban instrukciókat is ad a játékhoz.

1. ábra: „Krokodilok” (Szoboszlay Eszter hozzájárulása, 2017).

A szereposztás összetettségét mutatja a következő rajz (2. ábra). Van olyan, hogy nem azt a szerepet képzelel el az egyik gyerek, mint amit a másik ráoszt. Ilyenkor szerepcseré történik, vagyis egy másik fiktív karakter választása, esetleg pontosítása, mint itt a mackók esetében.

2. ábra: „Mackók” (Szoboszlay Eszter hozzájárulása, 2017).

A szerepfelvétel lehet egy menekülés is a gyerek számára a hétköznapi valóságból, a kiadott feladat elől. Amikor takarítás a feladat (3. ábra), de nincs hozzá kedve és inkább valaki másnak képzelet magát, hogy a szerepbe bújva mást csinálhasson.

3. ábra: „Göte” (Szoboszlai Eszter hozzájárulása, 2021).

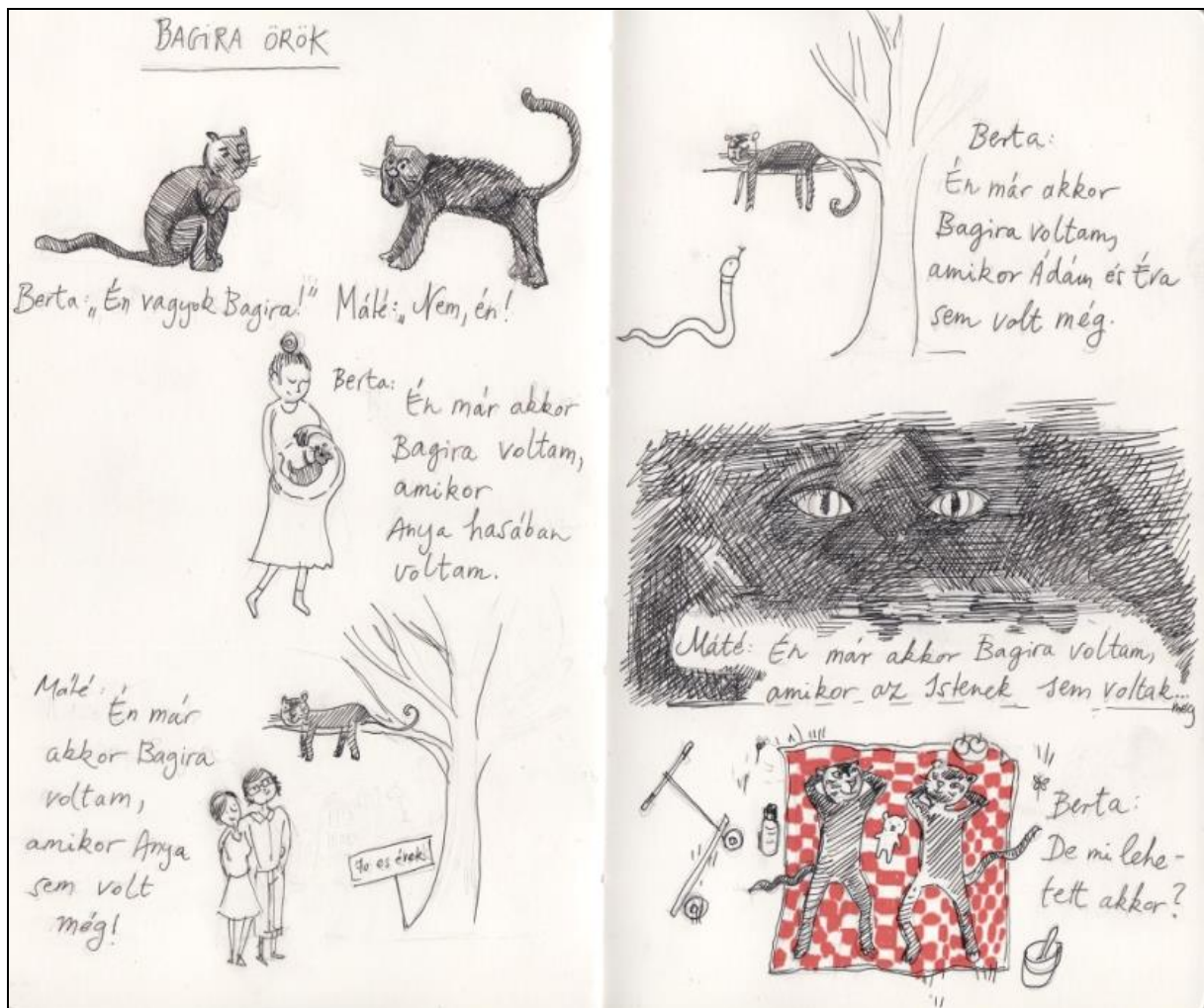
A szerepfelvételhez hozzátartozik a szerepértelmezés is. Mit gondolok arról, akit eljátszok. A szerepértelmezés már tükrözi a kiválasztott figuráról az ismereteket. A szerepből cselekvést a róla megszerzett tudás is meghatározza. Máténak vannak ismeretei a ragadozó állatokról, mint a tigris és ezt a szerep megformálásba sűríti (4. ábra). Ahogy mondja: „érti a lényegét”. Ez a sűrítés egyben absztrahálás is, vagyis a cselekvésben megragadni a legjellemzőbb mozzanatokot és ezt utánozni a szerepjátékban.

4. ábra: „A lényeg” (Szoboszlai Eszter hozzájárulása, 2018).

A szereppel való azonosulás a gyerekeknél nagyon változatos. Van, amikor könnyen megválnak egy szereptől és gyorsan átlépnek egy másikba. Olyan is előfordul, hogy egy szereppel hosszabb ideig foglalkoznak, többféle aspektusból érdekes a számukra, többféle helyzetben kipróbálják a szerepbe beleélve magukat. Az azonosulás abszolút mértékét reprezentálja a következő rajz (5. ábra). Elképzelhetik a szerep átélésének időbeliségét. A gyerekek időről alkotott fogalmát jó mutatja, hogy az általuk elképzelt időbeliség kezdetéig hogy jutnak vissza egymáson túllícitálva.

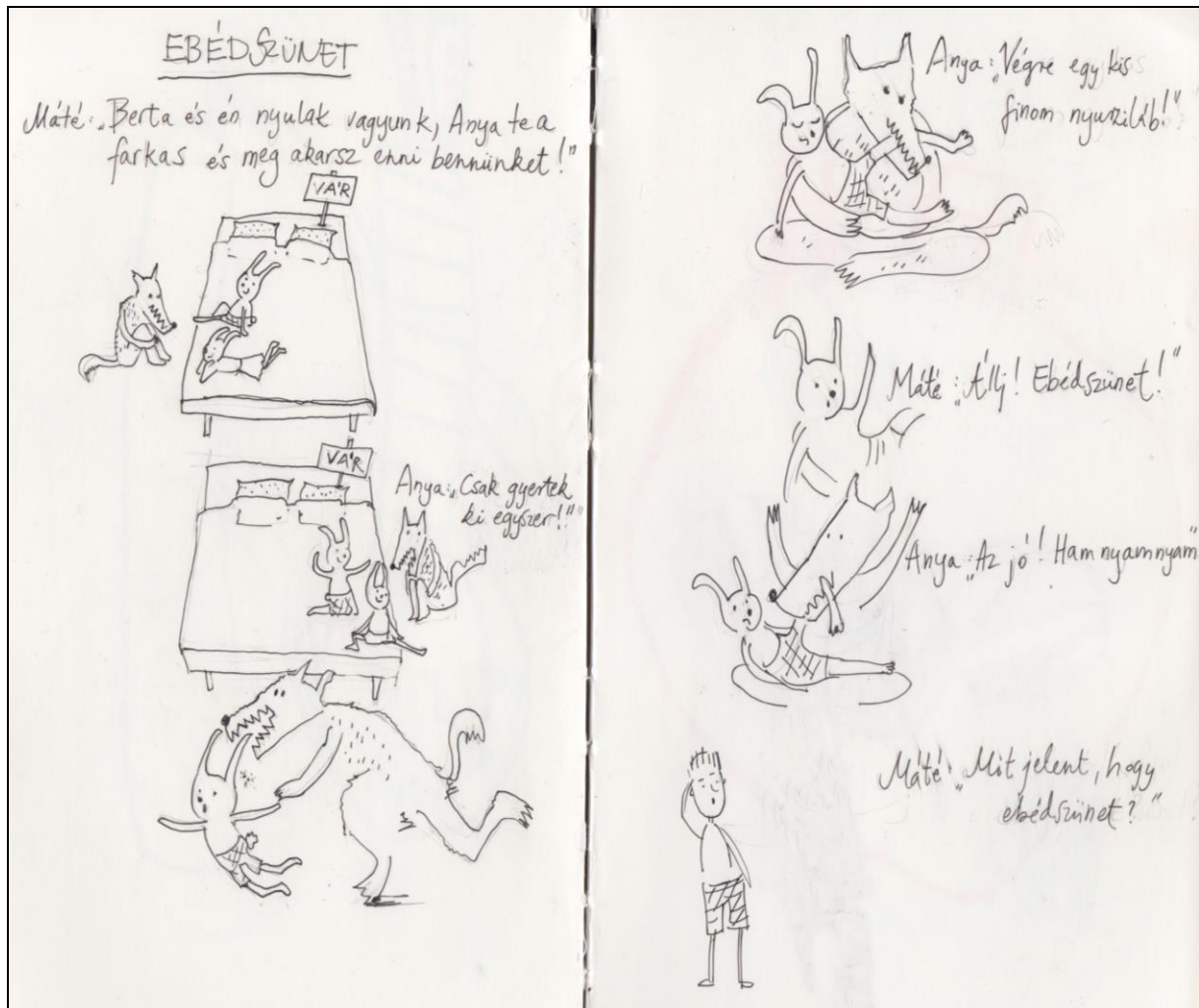

5. ábra: „Bagira örök” (Szoboszlai Eszter hozzájárulása, 2019).

Az is kiderül a rajzokból, hol vannak a játék határai. Milyen narratíva kell a játék felfüggesztéséhez. Hogy léphetnek ki a játékosok a szerepből. Elég-e ha azt mondja az

egyikőjük, hogy legyen ebédszünet (6. ábra)? Míg a másik a szerepben maradva elkezdí játékból megenni. Az egyikőjük a játékon belül, másikuk a játékon kívül érti.

6. ábra: „Ebédszünet” (Szoboszlay Eszter hozzájárulása, 2023).

Hogy meddig tart a játék, az nem mindig egyértelmű mindenkinek. Ez összefügg a hitetlenség felfüggesztésének kérdésével is. Erre jó példa *A kis Nicolas* történetéből a *Kovbojosdi* epizód (Sempé, 2000). Nicolas a barátaival cowboy-osdi játszik. Vicces jelmezekbe öltöznek és lövöldöznek egymásra. Nicolas papáját is bevonják a játékba. A papa a fogoly szerepét választja és a gyerekek egy fához kötik a szárítókötéllel. A szomszéd, aki szeret Nicolas papájával kötekedni látva a helyzetet bekapcsolódik a játékba. Élvezve a helyzetei fölényét, körbeugrálja a fát és hujjuzuk, miközben a papa kapálózva ki akar

szabadulni. A gyerekek élvezettel nézik őket, ahogy bohóckodnak, míg Nicolas mamája nem hívja be őket uzsonnázni. Később, amikor este lemennek a kertbe, Tritical bácsi, a szomszéd már nincs ott, csak Nicolas papája még mindig a fához kötözve. Nicolas, aki úgy gondolja a papája még mindig játszik meg is állapítja, hogy „*Tök baró, ha valaki ilyen jól tud játszani egyedül!*” (Sempé, 200, p. 15). Vagyis Nicolas még szerepjátékként értelmezi a papája helyzetét, és nem függesztette fel a hitetlenségét. Úgy véli a papája még mindig játszik egyedül is egy fához kötözve. A színházban egyértelmű az előadás vége. Lemegy a függöny, meghajolnak a szereplők. A gyerekek szerepjátékában nincs ilyen konkrét vég. Bármikor befejezhető, vagy folytatható, elég egy beszédaktus hozzá, és az, hogy minden szereplő megegyezzen ebben. Mint ebből a két utóbbi példából is látszik, lehetnek eltérő értelmezések a játék végéről.

Ahogy a színházban az excentrikus helyzetet éljük meg, úgy a gyerekeknél a játékon keresztül mutatkozik meg a kint és bent viszonya. A bemutatott példákból is látható, hogy a szerepjáték és a narratíva viszonya ugyanúgy feltételezi egymást, mint az irodalmi művek esetében a történet és az elbeszélésmód (Eco, 2002). A szerepek mindig történetekbe ágyazódnak, vagy a szerepek konstruálják a narratívát. Együtt egy keretet hoznak létre, mely egy fiktív valóság, akár csak a színházban. Mindkettőnél a hitetlenség felfüggesztése a játékba lépés szabálya.

IRODALOM

- Bentley, E. (1998): *A dráma élete*. Jelenkor Kiadó, Pécs.
- Borges, J. L. (1998): *Averroës nyomozása*. In Borges, J. L.: *A halál és az iránytű*. Budapest, Európa Kiadó, Budapest, 262–263.
- Bruner, J. (2001): *A gondolkodás két formája*. **Narratívák**, 5., 27–57.
- Eco, U. (1999–2000): *A színházi előadás szemiotikája*. **Theatron**, 25–32.
- Eco, U. (2002): *Hat séta a fikció erdejében*. Európa Kiadó, Budapest.
- Ficher-Lichte, E. (1999): *A színház, mint kulturális modell*. **Theatron**, 67–80.
- Ficher-Lichte, E. (2001): *A dráma története*. Jelenkor Kiadó, Budapest.
- Gosciny, R. & Sempé, J-J. (2000): *A kis Nicolas*. Sík Kiadó, Budapest.
- Millar, S. (1973): *Játépszichológia*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Polc, A. (1999): *Világjáték*. Pont Kiadó, Budapest.
- Ricoeur, P. (2001): *A narratív azonosság*. **Narratívák**, 5., 15–25.
- Sabrin, T. R. (2001): *Az elbeszélés mint a lélektan tő-metafórája*. **Narratívák**, 5., 59–76.
- Szerb, A. (1980): *Utas és holdvilág*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

Internetes hivatkozások

Link1: Weintraub, P. (2019): Acting changes the brain: it's how actors get lost in a role.

<https://aeon.co/ideas/acting-changes-the-brain-its-how-actors-get-lost-in-a-role>

Játék a háborús években? IGEN! (A játékok játéka a: gombfoci)

GRÁFIK IMRE

Összefoglalás: A tanulmány egy – sokak, főként a fiatalabb generáció számára – ma már kevésbé ismert játéknak, a gombfocinak a II. világháborús évek alatti történetét idézi fel. A játék örömét a háború sem tudta elvenni. A különböző források, dokumentumok (visszaemlékezések, magánlevelek, újságok, könyvek, fényképek) segítségével igazolható, hogy a háború előtti években már népszerű volt a játék a gyermekek körében, s maradt a háborús évek alatt és után is. A futballutánzó játéknak nem véletlenül gombfoci a magyar neve, mely egyébként egyfajta „márkanéve” is a játéknak. Magyarországon ugyanis valóban különböző méretű, színű csontgombokkal játszották. Ma már kiterjedt kutatások alapján tudjuk, hogy Közép-Európa térségének, főként a Kárpát-medencében a magyar közkultúrának, a (gyermek) játékvilágnak a háborús években is egyik elterjedt, ismert szórakozása volt a gombokkal való futballutánzó játék: a gombfoci. Az utóbbi években komoly törekvések irányultak arra, hogy a gombfoci hivatalosan a Hungarikumok körébe kerüljön.

Kulcsszavak: *futballutánzó játék; csontgomb; gombfoci; asztali labdarúgás; sport játék; szektor labda; hungarikum*

Game in the war years? YES! (The game of games is: button football)

IMRE GRÁFIK

Abstract: The study recalls the history of a game – little known to many, especially to the younger generation – the game of button football during the years of World War II. Even the war could not take away the joy of the game. Various sources and documents (memoirs, private letters, newspapers, books, photographs) show that the game was popular with children in the years before the war and remained so during the war years and after. It is no coincidence that the Hungarian name for the imitation football game is gombfoci, which is also a kind of 'brand name' for the game. In Hungary, the game was played with bone buttons of different sizes and colours. Extensive research has now shown that in Central Europe, especially in the Carpathian Basin, one of the most widespread and well-known forms of entertainment in Hungarian public culture and (children's) play during the war years was the imitation football game of button football. In recent years, there have been serious efforts to have button football officially included in the Hungaricums.

Keywords: *football imitation game; bone button; button football; table football; sports game; sector ball; hungaricum*

GOMBFOCI®

A hagyományos gombfoci játék védjegye (tervezte e tanulmány írója).

Mottó: „*Félek a játszani nem tudó emberektől...*”

– József Attila (1905–1937), Szerkesztői üzenet, 1936 –

Bevezetés - Előzmények

Egy – sokak, főként a fiatalabb generáció számára – ma már kevésbé ismert játék: a gombfoci az utóbbi évtizedekben – többek erőfeszítése révén – ismét bekerült a köztudatba (*Gráfik, 2016*). E játék gyermekkorom feledhetetlen élménye, s valójában – kisebb megszakításokkal – mindvégig jelen volt életemben. A játék adta élmény emlékét elsőként gépiratos kéziratban (*1. ábra*), majd helyi újságokban, s egy kisebb elbeszélésben is megörökítettem (*Gráfik, 1964; 2004; 2017a & 2017b*). Ebben fontos szerepe volt annak, hogy szülővárosomban, Balatonalmádiban, akkor még egy kis balatonfelvidéki faluban, a korábbi, s a háborús években sem megszűnő hagyományokra épülve, az 1950-es évektől kezdve voltaképp folyamatosan – kisebb-nagyobb társaságokban – kedvelt időtöltés volt a gombfoci (*Gráfik, 1964 & 2007a*).

1. ábra: Egy „könyomatos” kézirat a szerző gyűjteményéből.

A Kiss Áron Magyar Játéktársaság elnök asszonyához fűződő szakmai kapcsolatom révén fölértékelődött számomra is gyermekkorunk felejthetetlen játékélménye: a gombfoci (Gráfik, 2013). Szülővárosomhoz, Balatonalmádihoz kötődő gyermekkori élményeim nyugállományba vonulásomat követően mind jobban előtérbe kerültek. A városi Értéktár Bizottságának helyi értékeket föltáró munkálatai révén a lokális kulturális emlékezet körébe is bekerült a gombfoci (Gráfik, 2015b) (2. ábra).

2. ábra: A gombfoci az *Almádi Értéktár* című kiadványban.

Játéktörténeti kutatásaim során néhány számomra is új ismerettel bővültek ismereteim a játék történetével kapcsolatban. Itt nem elsősorban azokra a már közölt – egyébként a kutakodás révén sokasodó – magántulajdonban lévő emlékekre (kéziratos följegyzésekre, fényképekre, gombokra/játékosokra), s még csak nem is az írott, nyomtatott sajtóban föllelhető írásokra, riportokra, fotókra, továbbá a szépirodalmi alkotásokra gondolok, amelyek megörökítették a játékot (*Gráfik, 2017c*).

A játék a II. világháború előtt

Most, amikor a játék történetének a II. világháború alatti időszakára koncentrálnunk újabb dokumentumok előkerüléséről adhatunk számot.

Előljáróban azonban utalok arra, hogy egy családtörténeti regényből adataink vannak arra nézve, hogy már az első világháborús években is játszották a gombfocit a budapesti gyerekek. Bondy Endre (1903–1970) *Foci* című könyvében írja: „Közeledett a tél, a Tiszán

beretvaéles szél hajtotta maga előtt a port és a barna lombot. Jég még nem volt, mozogni csak kellene. Oszti volt a megmentőnk. Valahol látta és azonnal beindította a gombfocit. A Hársfa utca sarkán laktak, a Rákóczi úton. Középső szobájuk nagy asztala lett az Üllői úti Fradi-pálya, azon játszottak a csapatok. Oszti, mint az ötlet szellemi tulajdonosa, kinevezte csapatát MTK-nak, Baranyi Pisti elkunyorálta az FTC-t, engem rábeszél a BAK-ra, Kacsza maradt a nyáron megszokott 33 FC, a kis Fodor az NSC, a bátyja a BTC. Néha megengedtük Oszti szüleinek is a szobán való keresztüljárást. A gombfoci nem egyszerű dolog. Mindenekelőtt kell tizenegy nagy gomb és közülük egyik, a kapus, különösen terjedelmes kell legyen, különben nem tölt ki nagy helyet a pappendekliből készült kapuban. A tíz többi gomb kiválasztása sem egyszerű dolog, mert ha a gomb széle nincs közel, tizedmilliméter közelségben a pályához, akkor a gomb ugrik. Tehát délutánjaink javarészt azzal töltöttük, hogy a régi kabátokról lecsent, ismerősöktől, rokonoktól összekunyerált csontgombokat a lépcsőházban a köbön simára csiszoljuk.” (Bondy, 1970, p. 21).

A két világháború közötti évekből sok adatunk van arra nézve, hogy a II. világháborús évek már népszerű játékként érték a gombfocit. Ennek igazolására csak két olyan utalást idézünk, melyek mindegyike különös figyelmet érdemel, sajátos jellege miatt. Az egyik Mérei Ferenc (1909–1986), ismert pszichológus nevéhez fűződik, aki az 1900-as évek elejére vonatkoztatva írja: „A gyermeki világ tevékenységei közt a gombozás szinte hagyományos jellegű. Körülbelül harminc év óta játszanak a pesti gyerekek gombokkal, egy a footballra emlékeztető, szabályaiban rendkívül bonyolult játékot. [...] A gombozás megőrizte hagyományos és szabad jellegét. Bár a játékkereskedők legalább másfél évtizede próbálkoznak gyárilag készített és nyomtatott szabálykönyvvel ellátott gombjátékok forgalombahozatalával, minden ilyenirányú kísérlet eredménytelen maradt és az egymástkövető gyermeknemzedékek hajthatatlanul kitaranak a kabátokról levágott, konyhák kőpadlóján reszelt, szurokkal ragasztott és drótozott gombok mellett [...] A gombozás olyan vívmánya a gyermektársadalomnak, amit természetes állapotban fenntart és megvéd a felnőttek minden üldözésével szemben, még akkor is, ha gombjait a szemébe dobják, vagy ha a gombpálya céljaira ideális ebédlőasztalról a majdnem alkalmatlan konyhaasztalra számúzik. S ebben az egész tevékenységben több van, mint egy játékhagyomány kialakulása, több mint *passe-temps*, a fejlődésnek egy nagy és jelentős lépése húzódik meg mögötte [...] Ugyanakkor a gombozás jelenti a legfőbb társadalmi kapcsolatot is. Feltétlen jogforrás és az erkölcsök

próbaköve. Csaló az, aki arrébb tolja a gombot lökés előtt, becsületes az, aki tiltakozás nélkül vallja be, hogy szabadrugást vétett.” (Mérei, 1937, pp. 3–4; Mérei, 1989, pp. 25–26).

Ugyancsak az 1900-as évek első évtizedeire visszaemlékezve írja Németh László (1901–1975) – felidézve az akkoriban élénkülő magyar futballt is – a *Homályból homályba* című életrajzi írásában a második ausztriai, pottendorfi nyarát említve: „... az a legnagyobb emlékem, hogy a Tantéval a kerti asztalon gomboztunk. Két gyufaskatulyát állítottunk föl kapuul az asztal két végébe; köztük tizenegy-tizenegy szalmabábut; azokat súrolva kellett a kisebb gombot egy nagyobbbal előrepeckelni. Egy peckelés egy perc volt a félidőből. Érdekes, hogy ezt a játékot a sokat dohányzó, főfájós Tante is szívesen játszotta.” (Németh, 1977, p. 47). A leírás némi értelmezési nehézséget jelent a játék későbbi és mai változatait tekintve.

Vannak azonban más – az ország különböző településeiről is – utalásaink e futballutánzó játéknak a második világháború előtti népszerűségével kapcsolatban. Ilyenformán a vidék sem maradhatott ki a játék élvezetéből, örömeiből.

Ezekre az évekre vonatkozóan idézi fel Bártfay Csabának (1950–), a Váci lakóterületi SE asztalilabdarágó-szakosztálya vezetőjének, egykori magyar bajnoknak visszaemlékezését a *Nemzeti Sport*, miszerint: „Ezerkilencszáztizenkettőben a piaristák már asztalilabdarágó-bajnokságban vetélkedtek. Persze, akkor a kaput még fából készítették, a játékosok pedig kézzel megmunkált gombok voltak. Több hétig készítettek egy csapatot, kabátgombokból, szurok segítségével ragasztották össze őket.” (Mező, 1997, p. 5).

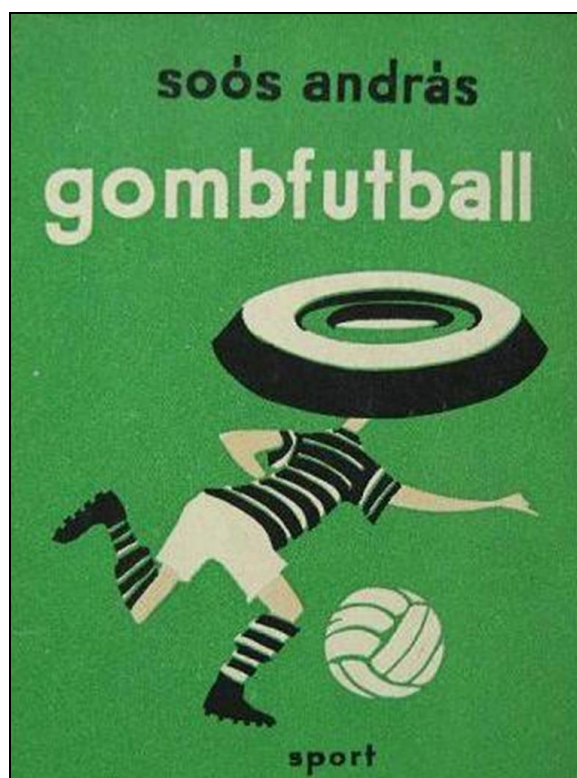
A Délvidékről Börcsök László (1944–) tudósít, aki leírja, hogy a múlt század harmincas éveiből a korabeli levelek tanúságai alapján vannak ismeretei a játékról, amikor számos baráti társaság került kapcsolatba, s izgalmas csatákat vívtak egymás ellen. Az egyik ilyen 1930-ban, Nagybecskerekén zajlott: „Az egyik gomb rúgta a kisebb gombot, az inggombot, a kapu hálóval volt ellátva, kapusként gyufásdoboz szolgált.” (Börcsök, 2010, p. 4).

Olvastomban – amennyiben jól értelmezem – az 1930-as évek közepére vonatkozik az a visszaemlékezés, amelyet egy „-éter” szignójú szerző közölt 1949-ben a *Tiszántúli Néplap* január eleji számának 3. oldalán *A hölgy, a pincsikutya és Mühlbeck Károly* címmel: „Csend legyen fiúk! Itt van ez az agyagkorsó, rajzolatok le es tervezzetek rá mintákat. Te Károlyi, ne fecsegy, mert hozzád vágom az osztálykönyvet! – mondotta jó rajztanárom 14 evvel ezelőtt, azután, mint aki jól végezte dolgát, bevonult a szertárba és festeni kezdett. Az osztályban fülsiketítő zaj kezdődött s par percen belül a fiuk egyik fele verekedett, a másik az akkor

divatos „gombfoci” üzésébe mélyedt. [...] Csengetés előtt öt perccel azért abbahagytuk a gombfocit és megpróbáltunk valamit ramázolni a rajzlapra. De sajnos, az öt perc vészesen hamar eltelt.” (Radó, 1949, p. 3).

Soós András (1921–1985), a játék történetére is kitekintő könyvében – mely ma már értékes atnikváriumi ritkaság (3. ábra) – hasonlóképpen idézi fel az eleinte inkább gyermekek által kedvelt játék háború előtti éveit: „Jobbára 10 és 17 év közötti fiatalok játszották óriási tömegekben, de egymástól teljesen elszigetelten, ritkábban iskolák, kollégiumok egymástól eltérő módon, szűk keretek között. A játék a felnőttek között a 30-as évek kezdetéig úgyszólván teljesen ismeretlen, legalább is eddig nem bukkantak fel erre utaló nyomon. Az első adat, amely rendelkezésünkre áll az, hogy 1936-ban Bécsben, felnőtt asztali labdarúgó egyéni Európa-bajnokságot rendeztek (!), amelyen a magyar dr. Rohr Lajos (ma is aktív játékos!) egy dán és egy osztrák versenyző mögött harmadik helyezést ért el. A második világháború előtti időszakban csak az mutatja a játék lassú, de biztos terjedését hazánkban, hogy néhány meglehetősen szűkkörű, de már sportszerű jelleget öltő klub kezdi meg működését...” (Soós, 1964, p. 7).

3. ábra: Soós András (1921–1985) könyvének borítója.

Az 1962-ben megjelent Soós András által jegyzett könyvecske (melyben a rajzokat, mint szerzőtárs, Budai Tibor [1946–] készítette, aki egyes visszaemlékezések szerint a híres magyar aranycsapat jobbszélsőjének, Budai II. Lászlónak [1928–1983] a fivére volt) valójában egy szabálykönyv *Asztali labdarúgás* alcímmel. Ez forradalmasította a játékot, gyerekes szórakozásból taktikai és technikai tudást, állóképességet igénylő sportszerű, a felnőttek által is kedvelt és üzött játékká változott.

Soós András könyvéből érdemes idéznünk a játékosokra vonatkozó részt: „*A játékosok anyaga lehet csont, bakelit, keménygumi, vagy egyéb műanyag, csak a fémből készült játékosok használata tilos. A játékosok ragasztása, csiszolása megengedett. A mezőnyjátékos felső méretének határa: átmérője 50 mm, magassága 20 mm. Minden versenyző köteles játékosait (gombjait) egységes színű jól látható jelzéssel és a csapatban elfoglalt helye szerinti számmal (mez) ellátni, megkülönböztetés céljából.*” (Soós, 1964, pp. 12–13) (4–6. ábrák).

4. ábra: Játékosok Faragott műanyag- és csontgombokból, szurokkal összeragasztva (magántulajdon).

5. ábra: Csontgombok faragva és ragasztva (magántulajdon).

S bár a könyvben határozott utalás van a csont-gombokra, a fedélterven, mely Pap Klára (1927–2016) grafikus munkája (akinek 1945–1949 között a Magyar Képzőművészeti Főiskola, alkalmazott grafika szakán Bernáth Aurél [1895–1982] és Koffán Károly [1909–1985] voltak a mesterei), ezt nem jeleníti meg. Szemben – mint látni fogjuk – a gombfociról később megjelent könyvekkel.

6. ábra: Csontgombokból összeállított gombfoci csapat az 1930-as évekből (magántulajdon).

Közvetlenül a háború kitörését megelőző évből közli a *Nemzeti Sport A VB jegyében* címmel, saját tudósítójától az alábbi írást: „Vasárnap kint voltunk Rákosszentmihályon. Kint, egészen a szélén, ott ahol még a rádió sem jár. Késő este, sietve jöttünk vissza, hogy minél előbb tudjuk meg a Magyarország – Svájc VB-mérkőzés eredményét. Győzünk-e...? Ha győztünk, ki lesz a legközelebbi ellenfelünk...? Egyszóval: tele voltunk VB gondolatokkal. Egyszerre csak felfigyelünk! Az egyik magasföldszintes házból Zsengellér, Sárosi, Abegglen és Bíró Sanyi nevét halljuk emlegetni. Két kamaszhangú fiú vitatkozik: – No látod! Ugy-e mondtam, hogy Zsengellér nem tudja leszorítani a lasztit. Már megint fölé emelte [...] Rövid pattogás, kattogás. Mintha valaki fejhallgatóval babrálna. – Bravó Abegglen! Micsoda szép dugót lőtt! Már a harmadikat! Nem adnám oda a Sárosiért. Az csak egy dugót lőtt ma, – Igen. De ha Bíró Sanyi olyan magas lenne mint Króni, akkor est a dugót kifejelte volna... Szörnyű gyanú ébred bennünk. Csak nem ismétli meg a hangház most este, műsoron kívül, a délutáni közvetítést? Kikaptunk volna? Nem birtunk magunkkal. Látnunk Ítéli, hogy mivel kapcsolatban emlegeti ez a két fiú a magyar és svájci játékosok nevét. Gyorsan két darab

téglát kerítettünk, ráálltunk és belestünk az ablakon. Gombfocival játszották le a magyar-svájcit.” (Vadas, 1938, p. 7).

A játék fokozatos terjedése révén nem meglepő, hogy a gombfoci 1939-ben bekerült a Magyar Cserkészszövetség játék ajánlatába is: „*Gombfutball. Asztaljáték, amely teljesen a rendes futball szabályai szerint megy: a játékosok gombok (11-11 drb), a labda pedig egy kisebb gomb. A két párt felváltva 'lép', amennyiben a csapat tulajdonosa egy gombbal vagy pattintófával úgy ad lendületet a gombnak, hogy az a labdát az ellenfél kapuja felé lökje. A játékosok állapodjanak meg a legfontosabb szabályokban, hogy a mérkőzés szép és zavartalan lehessen.” (Velősy, 1939 pp. 27–28).*

Játék a háborús évek alatt

Köztudott, hogy a II. világháború kezdete a történettudomány által is elfogadott nézet szerint az 1939. szeptember 1-i Lengyelország elleni német támadáshoz köthető. Hazánkat később érte el a háború örülete, ami tragédiákhoz vezető módon megváltoztatta az ország, az emberek, a családok és az egyének életét. A II. világháború Európában 1945. május 8-án Németország feltétel nélküli megadásával fejeződött be, így, ha szigorúan vesszük, akkor több mint öt és fél év (pontosabban 68 hónap és 8 nap) öldöklését követően beszélhetünk a beköszöntött békés időkről.

A háborús években az ország különböző vidékein sem egyformán élték meg az eseményeket az emberek, s közvetlenül a háború befejezése utáni esztendőik sem voltak még alkalmasak normális életkörülmények kialakításra, a mindennapok gondok és problémák nélküli életvitelére. Különösen vonatkozott ez a gyermekekre, akik talán gyakran föl sem tudták fogni, mi zajlik körülöttük a világban.

A gyermek azonban a korlátozott életlehetőségek között is élni és játszani akar/t. S meg is találta módját annak, hogy a békeidőkből gyakorolt játékait folytassa. Ezek körébe tartozott a gombfoci is.

A hazánkat még közvetlenül nem érintő első háborús évből tanulságos *A keresztfiam* című írás, mely a csontgombokkal játszott játék bonyodalmaiból ad élethű képet a *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlapban*: „*A keresztfiam szenvedélye a sport. Különösen a futball érdekli. Természetesen csak a bajnokcsapatok. Mivel zsenge koránál fogva (ugyanis, összesen tíz esztendő) nem áll módjában személyesen gyönyörködni a Sárosi Gyurkák, Cseh*

kettők es Olajkárok játékában' közvetítő megoldást talált futball szenvedélye kielégítésére. Mint sok más lurkó előtte (sic) ő is felfedezte, hogy mennyi fantázia van a gombfociban. Különböző színű es nagyságú gombok képviselik az egyes csapatok játékosait. Tévedések elkerülése végett a gomb fonákján gondosan felragasztott cédula jelzi a játékos nevét. A gyermekszoba minden délután átváltozik futballpályává. Keresztfiam es hol egyik, hol másik barátja égő arccal, az ordítózás tol rekedten tologatja a játékos gombokat és labdagombot. Csakhogy.... És itt következik az eset bökkenője. Ugyanis a gombokról köztudomású, hogy el szoktak veszni. (Gyengébbeknek ajánlanám fellapozni a lexikon, „inggomb“ fogalma, alá eső részt) Természetesen áll ez a focigombokra is. Keresztfiam tehát állandóan – hogy úgy mondjam – gomb zavarban szenved. Édes'anyja óvatossági rendszabályként, az összes kabátokat elzárta az előszobaszekrénybe. Az intézkedés így is kevésnek es elkésettnek bizonyult, mert a testvérke kinőtt es eladásra kerülő kabátkájáról így is eltűntek az összes gombok. Ugyanígy lábrakeltek a cseléd kötényéről es az édesapa foltozásban levő ingeiről is a fentnevezett focikellékek. Keresztfaim a töredelmes beismerés után szentül megfogadta, hogy hozzátartozói holmijáról többet nem toboroz se csatárt, se kapust, még csak labdát se. Egy ideig nem is volt semmi baj. A nyár végén egyszer keserű arccal keresett fel a keresztfiam. – Mi baj, öreg? – kérdeztem. Csak bólogatott szomorúan, földresütött szemekkel, mint aki azt mondja, hogy ezen már segíteni se lehet. Kifaggattam. Elbeszélése végén nem tudtam féket tenni jókedvemre, hangosan kacagtam. Az történt ugyanis, hogy a strandon egy férfi kintmaradt ruháiról az en szerelmetes keresztfiam az inggomboktól kezdve a nadrággombon keresztül a kabát gombokig mind levágta, ami csak, levágható volt. A szerencsétlen strandoló nem tudott felöltözni. Persze, hamar rájöttek a bűnös személyére, otthon alaposan elnadrágolták a gyereket. Az Isten azonban nem ver bottal. Én kinevettem azt a szegény embert, aki kereszt fiam gyűjtő szenvedélye folytán alig tudott hazamenni a strandról. Múlt vasárnap fel akarom venni a télkabátomat. Elhűlve tapasztalom, hogy nem lehet, mert két gomb hiányzik róla. Sebaj, gondolom, még jó lesz a tavaszi kabát is. Csakhogy csodálkozásom megrökönyödéssé változott, mert arról is hiányoztak a gombok. Egész nap nyitott kabátban kellett járnom. es közben azon gondolkoztam, hogy eshettek le gombjaim. Csak este jutott eszembe, hogy előző este nálam járt, a keresztfiam. A csirkefogó'... ” (Zsedényi, 1943, p. 4).

A futballutánzó játéknak nem véletlenül gombfoci a magyar neve, mely egyébként egyfajta „márkanéve” is a játéknak. Eredendően ugyanis valóban különböző méretű, színű csontgombokkal játszották mind a gyermekek, mind a felnőttek. Ilyenformán nem teljesen véletlen, hogy elterjesztésében – mint arra már az előzőekben is utaltunk – fontos szerepet kaptak a szabóműhelyek, ahol bőségben és nagy választékban lehetett beszerezni a gombjátékosokat és az inggomb-labdákat.

Nem véletlen tehát, hogy Pécssett a legendás szabómester, Balogh László (?–1996) valósította meg az első klubszerű gombfoci életet. Azt azonban nem mindenki tudja, amit a Szigetváron élő Szendrey Tibor (1954–) többszörös szektorlabda-világbajnok idéz föl a vele készült riportban: „1963-ban kezdtem el játszani – kezdi Tibor. – A mi gombfocis „apánk” – Balogh Laci bácsi – Nagyváradról származott, és egy kis pécsi műhely szabásasztalán szeretettette meg velünk ezt a játékot. Ő az egész országban szervezte a versenyeket, és általa jutott el a sportág oda, ahol ma tart – emlékszik vissza a világbajnok.” (Link1). Ilyenformán tehát Balogh László nevéhez köthető az első szabálykönyv összeállítása, személyével összeforr a hazai szervezett gombfocizás kialakulása. Pécsi klubját 1944-ben szervezte meg, sok gyerekkel ismertette meg a játékot (7. ábra). Gondosan vezetett naplója unikális értékű dokumentuma a magyar gombfocizás történetének.

7. ábra: Balogh László (?–1996) gyermekeket tanít a játékra.

Itt közbevetőleg megemlíjtük, hogy egy pécsi családtörténeti visszaemlékezésben is olvashatunk erről a klubról, melynek tevékenysége a háború befejeződését követően teljesedett ki igazán. „Családos népek laktak arra, sok egykorú gyerek volt – kábé húsz, és persze jártak át hozzánk. Majdnem egy kis óvoda volt a házunk. Itt nagyon nagy élet volt. Például a gombfoci... Volt, hogy nem lehetett megmozdulni a lakásban, mert gombfutballoztak. Néha még az udvarban is. Volt egy Gombfoci Egyesület, a férjem annak tagja volt [Pécsett máig működik a Gombfoci Egyesület. – A szerk.]. Volt olyan is, hogy fönt gombfociztak Pesten, a Rádió Márványtermében. Azt nem tudom, hogy közvetítette-e a rádió, de Vitray is nagy gombfocis volt, azt tudom. Egyszer gomboztak is vele. Szóval egész komoly csapatuk volt. Mentek Erdélybe, Debrecenbe... ahol rendeztek ilyen versenyeket. Még az angol rádió is csinált riportot. Nagy csoda volt, hogy apa és a két gyerek. Először gomb volt tényleg, utána már különböző korongok voltak: valahogy összeragasztották plexivel. Akkora kis labdák voltak, mint egy Kalmopyrin. Elefántcsontból voltak a labdák. Reszelték mindig a gombokat meg a labdát is, hogy jobban el lehessen lőni. De nem kézzel lőtték, hanem sleca volt. Puha műanyagból volt, azzal kellett lőni [Nevezték nyomópálcának vagy snecának is. – A szerk.], és mikor elröpi, az volt a jó, azt megkeresni... Érdekes, soha nem hallottam egy nőről sem, aki gombfocizott volna.” (Link2).

A szabóműhelyek jelentőségét a játék délvidéki elterjedésében is kiemeli Böcsök László (1944–), amikor így ír: „Bácsföldváron Hilák Vince szabómester műhelyében kezdtek játszani 1923-tól (nagy valószínűség szerint ilyen tájra tehetőek az óbecsei kezdetek is. [...]) Miért éppen a szabóműhelyek? Az kínálkozik logikus magyarázatként a szabóműhelyek egyéb korabeli jellemzői mellett, hogy ott voltak föllelhetőek a legjobb gombok, bekkék, csatárok. A meglévő adatok alapján egyelőre az a tényállás, hogy közvetlenül a második világháború előtt, alatt és után baráti társaságok léteztek, amelyeknek tagjai szenvedélyesen csatáztak ahol és amikor csak tudtak. Az egyik ilyen csoport tagjai Csantavéri Ferenc (1928), Karácsonyi László (1929) és Torma István (1934) voltak. Ők az Alsóvároson jöttek össze, vagy az iskolában játszottak. A játékszabály egyérintős volt, azaz fölváltva léptek az ellenfelek. A játékosok mozgásba hozása mutatoujjas pöcköléssel történt, ami később is fő jellemzője maradt az óbecsei gombfocizásnak. A kapus gyufásdoboz volt, a bekkék nagy télkabátgombok, s a pálya bármely pontjáról gölt lehetett pöccinteni.” (Börcsök, 2010, p. 5).

Igazi háborús történetet idéz föl Soós András fentebb már említett könyvében: „Ez az eset egyik kisebb városunkban történt 1943-ban, és a történet szenvedő hősei maguk mesélték el. A városban nagyobb katonai raktár nyert lehelyezést, vezetője pedig egy fiatal, felvidéki származású zászlós volt. Ez a fiatalember, katonatiszt letére, a városka liberálisabb köreinek képviselőivel barátkozott, haladó könyveket olvasott és tüntetően került a szélsőjobboldali hírben álló tiszteket és civileket. Emiatt meglehetősen sok kellemetlensége akadt néhány fasiszta beállítottságú felettesével, sőt beosztottjával is, akik egyre-másra jelentgették felmindenféle csip-csup ügyben az illetékes katonai hatóságoknál. Nagy bosszúságukra azonban a zászlós anyagi szempontból is rendkívül felelősségteljes munkáját oly jól végezte, hogy sehogy nem tudtak belekötni. Egyszer aztán a kémelhárító helyi kirendeltsége rendkívül megalapozottnak látszó, bizalmas bejelentést kapott a zászlós ügyében. A bejelentés szerint a ruharaktár vezetőjéhez esténként, a raktár hivatalos zárása után, gyakran járnak aktatáskás civilek, akikkel bezárkózik és a társaság sokszor késő estig együtt marad a raktárban. Ez az ügy már komolynak látszott és a kémelhárítók figyelni kezdtek. Egyik este aztán revolverrel a kézben többen rátörték a raktár ajtaját a bentiekre. Amikor váratlanul meglepték a raktár irodájában tartózkodó öt embert, nem tudni, melyik csoport megdöbbenése volt nagyobb, az üldözötteké, vagy a nyomozóké. A 'kémgyanús elemek' ugyanis – ha kezdetleges szabályokkal is – gomboztak egy raktári asztal erre a célra megrajzolt lapján. Hozzá tartozik még a történethez, hogy a felsült nyomozók, balfogásuk felett érzett mérgükben mindenesetre magukkal vitték a társaság tagjait és csak két napi fogvatartás után engedték haza őket.” (Soós, 1964, pp. 94–95).

1944-ből származik az a kisebb tárca-szerű írás, mely voltaképp az érték bonyolult történelmi fogalmáról szóló elmélkedés, melyet egy fővárosi parkban (játszótéren) figyelt meg írója. A *Nemzeti Újság* vasárnapi számában Kolosa Pál (na.) jegyzi a történetet, melyben két tíz-tizenkét éves gyermek köt üzletet egy középkorú felnőtt férfival, aki a kirakott portékák között felfedez egy fémalkatrészt, amit mindenáron meg akar szerezni. A történet innentől értékes gombfoci-történeti dokumentummá válik: „– Te, gyerek, add ezt nekem. – Ingyen? Hogyis ne! – válaszol az idősebb srác. – Hát jó... Adok érte egy pengőt, – dadogja a búsképű sütkérező és alig tudja elleplezni a birtoklási vágy mohó izgalmát. A fiú most óvatosan végigseprőzi a felnőtt arcát. Tartózkodóan így szól: – Nekem is több van, bácsi. – Ne beszélj csacsiságokat, fiacskám. Neked ez a vacak vasdarabka semmit se ér. – Nem is vas

ez kérem, hanem egy finom ötvény – csipog bele a fiatalabb. – Hát nem bánom, legyen ötvény. Adok érte két pengőt – erősködik a férfi és homlokát verejtékcseppek verik ki. Sandán összenéz a két kölyök. A tulajdonos már érzi, hogy ritka kincs, nagy érték van a kezében: – Ötöt tessék adni! – vágja ki hűvösen, aztán pillantása a felnőtt kabátjának egyik gombján akad meg. – Ötöt és ezt a gombot, mert a gombfocihoz épp egy ilyen nagy darabra lenne szükségem. Az aktatáskás ember arca összerándul. Lassú mozdulattal kikotorja pénztárcáját .. [...] Semmi kétség, az érték az a jelentőség, amelyet az ember valaminek azért tulajdonít, mert valamiféle szükségletét kielégíti. Az aktatáskás kipirult arccal leszámol öt pengőt és már nyúl a fémdarab után. A verébcsontú legényke fürgén visszahúzza: – A gombot is tessék. Anélkül nem adom! Dühös, szégyenkező mosoly rándul végig a felnőtt arcán, de már szedi is a bicskáját, heves mozdulattal, egyetlen nyisszantással levágja kabátjáról a gombot [...] Megtörtént a csere, a süvölvények diadalordítást hallatva elcsörtetnek.” (Kolozs, 1944, p. 13).

A neves történész, Berend Tibor Iván (1930–), aki a háborús éveket Budapesten az Akácfa utca 36. szám alatti házban élte át visszaemlékezéseiben így ír: „A házban mindenkit jól ismertünk. Számomra barátaim voltak a legfontosabbak, Bandi és Gyuri a mi emeletünkön, Józsi és Tomi a másodikon, két Miki a földszinten és a harmadik emeleten. Hozzánk csatlakozott még a szomszéd házból Robi is. Amikor tehettük, mindig együtt voltunk. Futballoztunk a szemben lévő grundon, a kereskedelmi iskola előtt, ahonnan időnként kirohant Balázs bácsi a pedellus, és elüldözött bennünket. Gombfoci-bajnokságot rendeztünk a különböző lakásokban lévő ‘pályákon’...” (Berend, 2018, p. 208).

A gombfoci a háború utáni években

Még, mintegy visszautalva a háborús évekre, annak igazolására, hogy a cserkészmozgalomban valóban jelen volt a gombfoci, idézünk a mozgalom 1948 tavaszán történt fölszámolását megelőző, utolsó évből származó levelet a Kisújszállási Gimnázium történetét földolgozó munkából. Az 1947. december 3-án keltezett küldeményt Barcsay László (na.) adta fel a Kisújszállási Diákothonból, címzettje Barcsay Anikó (na.) egyetemi hallgató, Debrecen. Lugosi utca 4., s úgy tartják nyilván, mint az egyik utolsó cserkészlevél: „A jómultkoriban cserkész-teadélutánat rendeztünk a rajzteremben. Nem voltak sokan, de elég jól sikerült. Sok érdekes bohóságot, mókát adtunk elő, úgy ahogy az már szokásos az ilyen teákon. Én például egy gombfoci meccset közvetítettem, a kis Pálfi meg Csitri játszottak.

Élvezte a vendégség. De persze sok és jobb dolgok is voltak. Azt hittem, hogy majd beszélni sem tudok az izgalomtól, mint első nyilvános fellépésem, de mikor felléptem, olyan nyugodt lettem, mintha egyedül lettem volna a két játékosal.” (Link3).

A játék háborús évekbeli, de az utána következő néhány évben tapasztalt népszerűségét (8. ábra) nyilvánvalóan elősegítette az a tény, hogy nem igényel különösebb gondot és költséget a kellékek beszerzése. Ez ugyan mára már nagyon megváltozott, de közvetlenül a második világháború utáni években, az úgynevezett hidegháborús időszakban, valójában egészen 1956-ig a hagyományos, csontgombokkal játszott gombfoci széles körben elterjedt volt. Igazolják ezt a különböző források is. Trencsényi Imre (1935–) író, az ismert közművelődési, közösségszervezési és pedagógiai szakíró idézi fel egy életút riportban Trencsényi Márk (2007–) unokájának másodközlésében: *„Gyerekkoromban én amatőrként gombfociztam, mégpedig úgy, hogy magunk csináltuk a játékosokat. Használatos kabátgombokból egymásra ragasztott 2–3 gombbal és élre reszelt emelő résszel készítettük el a játékosokat. Mindegyiknek saját egyénisége volt, mert különböző gombokból raktuk össze őket. Általában minden fiúnak, aki játszott, volt egy saját csapata, ami el volt nevezve valamelyik híresebb csapatról, és így minden gombnak egy-egy híres játékos neve jutott. Így játszottunk Budapesten körülbelül 1946–47-ben, aztán elköltöztünk Szegedre, s ott bajban voltam a reszelt és ragasztott gombjaimmal, mert ott teljesen más stílusban játszottak. Tulajdonképpen sokkal eredményesebb volt az a technika, és nagyon nehéz volt alkalmazkodni a szegedi gyerekek stílusához. Ez úgy nézett ki, hogy nem voltak egymásra ragasztott gombok, hanem lapos, egy tagból álló játékosok voltak, sokszor a legjobbak plexiből voltak kifűrészelve és körülreszelve. Ezeket a játékosokat nem kézzel pöcköltük, hanem valami műanyag tárggyal, a fogkefének a nyelvélvel vagy a fésű hátsó részével, amitől sokkal erőteljesebben tudtuk megmozdítani a játékosokat. Ettől sokkal erősebben, messzebbre mentek, sokkal pontosabban lehetett célózni velük, és sokkal gólképesebbek voltak. Ezt a kétféle stílust játszottuk, de mindegyik játékosállomány saját készítmény volt. Hatalmas értéke volt egy plexi darabnak, amit úgy is hívtunk, hogy repülőüveg, mert állítólag még a háborúban lelőtt repülő ablakaiból származtak ezek a lapok, amiket nagyon jól lehetett fűrészelni és reszelni.” (Link4).*

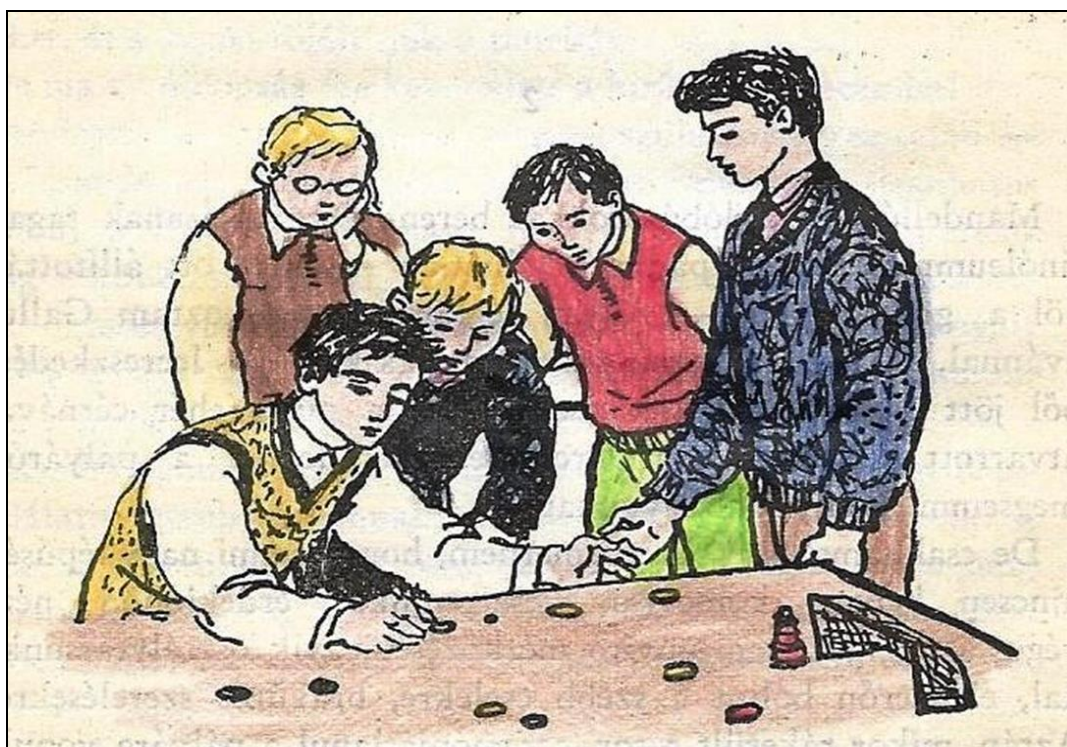
8. ábra: A játék öröme a háború sem tudta elvenni, élménye a háborút követő években, 1947-ben is összehozta a gyermekeket (Fortepan/Kovács Márton Ernő).

Pár évvel későbből, a *Kecskeméti Lapok* 1949. évi egyik számában Fodor János (na.) *Amit a bakancs mesél* címmel tesz közzé egy kisebb elbeszélést, melyből csak a gombfocira vonatkozó részt idézzük: „És a lecke után játék következik. Előbb olyan durálos játék. A gombfoci. Pöccentik, kergetik a gombokat végig az asztalon. Ha gólt lő: örül és ragyog az arca, ha kap: lehorgasztja a fejét, búslakodik. Persze, ezt is játékból csinálja. Hadd örüljenek a fiúk. Ha ezt megunták, akkor következik az emelkedett játék: a sakk.” (Fodor, 1949, p. 4).

A II. világháború utáni években megszorodnak a gombfociról szóló híradások. Vidor Miklós (1923–2003) egy 1961-ben megjelent ifjúsági regényében az 1950-es évekre utalóan írja: „Vendéglátónk nemrég kapta meg – születésnapjára talán – a műasztalosnál készített, szabályos felező és tizenhatos vonallal kijelölt, tükörsimára fényezett gombfutball-pályát. Eddig különböző méretű, fölpattogzott asztallapokon játszottunk – most végre megszületett a valódi futballpálya arányait másoló, kifogástalan talajú, hálós kapukkal felszerelt stadion. Az ünnepélyes fölavatásra meghívták Gallus Ivánt. Második gimnáziumba járt, s félelmetes híre megelőzte. Csodálatos gombjai vannak, körülreszelt csatárai áttemelik a labdát a három gombból összevarrott kapusokon, óriási háttvédei pedig elsöprik az ellenfél támadásait. És a

játéktudása! Mindez hallomásból ért el hozzám, sosem láttam sem őt, sem a csapatát. A gombfutball életem középpontja volt, akárcsak egész társaságunknak. Valószínűtlen áldozatokra lettünk volna készek, hogy megszerezzünk egy-egy riválisunk csapatában föltűnt új csillagot, a divatüzleteket jártuk, s zsebpénzünkéből játékosokat szerződtettünk, a hátsó udvar kövén művészién csiszolgattuk őket, hogy peremük egyenletessé váljék, s oldaluk enyhe lejtéssel nyúljon a labdául szolgáló apró gomb alá, a magasba emelje, átrepítse ellenfelünk védői fölött. A gomboknak nemcsak nevük volt – a valódi csapatok megfelelő játékosáról kapták –, de egyéniségük, sőt kétségkívül lelkük is. A győzelem vagy vereség egész napunkat bearanyozta vagy gyászba borította. Egy-egy sorsdöntő mérkőzésre falsápadtan álltunk ki, gyomrunkban reszkető szorongással, nekifoházkodva, mielőtt a játékvezető halk füttyére megtettük a kezdő rúgást, s beharapott ajakkal lestünk olykor a ketyegő órára, mely nem a közép európai időt mérte, de a küzdelemből eltelt percekét.” (Vidor, 1961, pp. 10–17). Ennek a kötetnek (is) rangos illusztrátora van: Reich Károly (1922–1988) Kossuth-díjas magyar grafikusművész készítette a könyvecske rajzait, aki egy gombfocizó gyermekeket ábrázoló színezett grafikával örökítette meg a játékot (9. ábra).

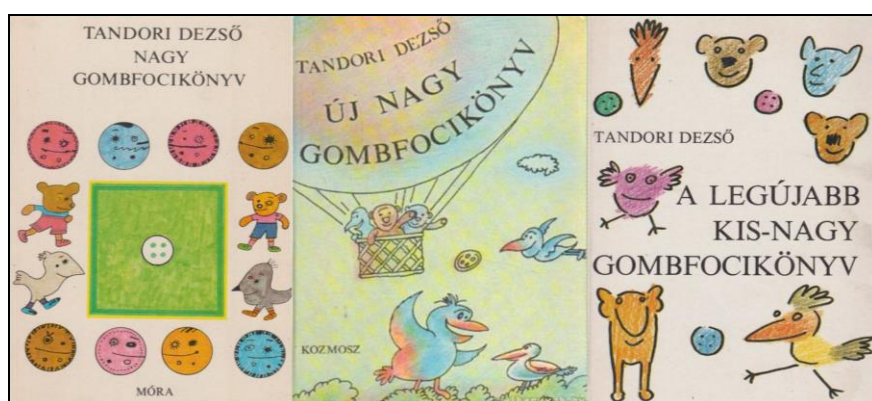
9. ábra: Reich Károly (1922–1988) illusztrációja (Vidor, 1961).

Végül a háborús évekre visszautaló, több szempontból is nyomott hangulatú 1950-es évek elejéből idézünk föl egy visszaemlékezést, amely egyrészt szülővárosomhoz, Balatonalmádihoz kötődik, másrészt azért is különleges értékű, mert bizonyítja, hogy a játékot elterjedésének korai időszakában nemcsak fiúk, hanem lányok is játszották. A háború utáni évek itthon maradt arisztokratáinak kilakoltatásával és kényszerlakhely kijelölésével kapcsolatban emlékszik vissza gróf Nádasdy Borbála (1939–) a játékhoz fűződő emlékére: „Lajos bácsi Lalikával gyakran készített valamit enni, amit együtt fogyasztottunk. [...] Lalika pár évvel fiatalabb, mint én. Gombfoci csatákat vívtunk ...” (Nádasdy, 2008, p. 190).

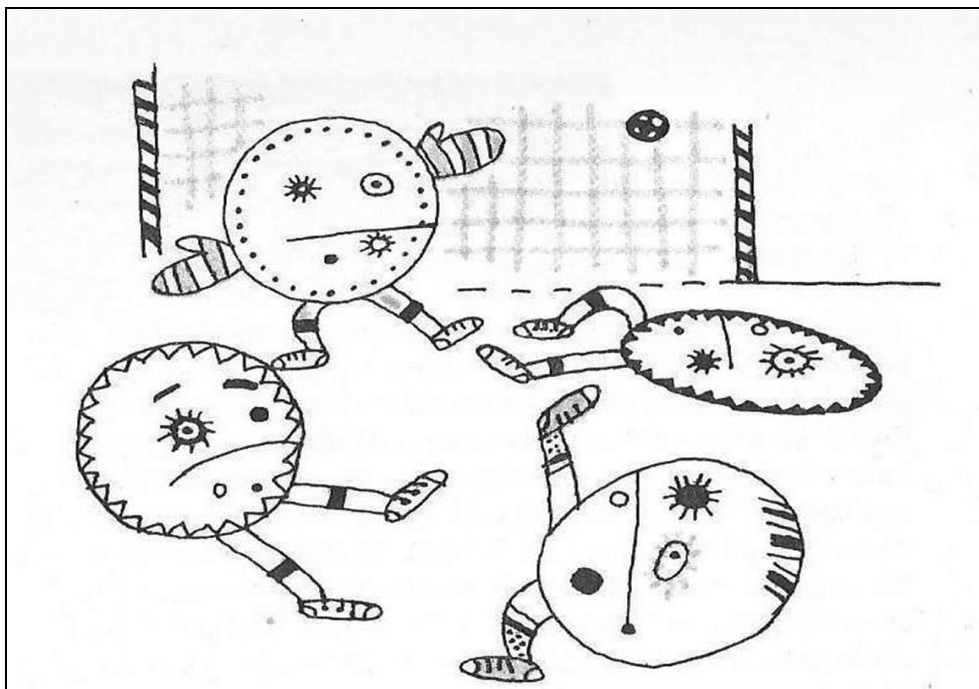
A játék igazi reneszánszát az 1960–70–80-as évek hozták meg. Ezekben az években a játék népszerűsége megállíthatatlan. Nem egyszerűen a gyermekek játékaról lehet és kell beszélni, hanem a felnőttek körében is mind jobban elterjedő játékos szórakozásról, mely erősítette az emberek közötti társas kapcsolatok kialakulását, erősödését.

Mint arra korábban utaltunk, Tandori Dezső (1938–2019) a Nemzet Művésze címmel kitüntetett, Kossuth- és József Attila-díjas magyar költő, író, műfordító, a Digitális Irodalmi Akadémia alapító tagja jóvoltából 1980-tól már szépirodalmi dokumentumokkal is rendelkezünk. Tandori Dezső könyvei azt igazolják, hogy az úgynevezett informatikai forradalom előtti időszakban a gombfoci tartotta előkelő helyét a gyermekek játécai körében. A Móra Könyvkiadó gondozásában (majd a Móra és a Kozmosz kiadó közös kiadásában) megjelent könyveinek a borítóit és illusztrációit Szemethy Imre (1945–) Munkácsy Mihály-díjas grafikus készítette. Érdeemes megjegyezni, hogy az első kiadás 21 ezer példányban került publikálásra, a későbbiek pedig bővített változatban jelentek meg (10. és 11. ábrák).

10. ábra: Tandori Dezső (1938–2019) könyveinek borító változatai.

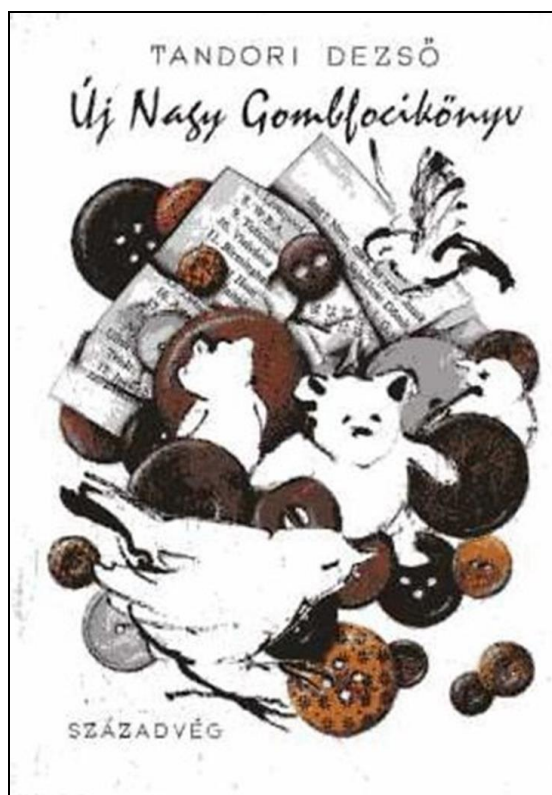
11. ábra: Tandori Dezső (1938–2019) könyvének belső grafikája, stilizáltan ugyan, de földézi a csontgombokat.

Tandori írásaiban részletesen felidézi a Budán, a Vízivárosban zajló bajnokságokat, a mérkőzések hangulatát. Érdeemes megemlíteni, hogy a legújabb keletű, és akár rendhagyónak is tekinthető híradások erősíteni látszanak a gombfoci hazai elterjedését és pozícióját napjainkban is. A *VÁRNEGYED* című periodika a Gombfoci 11 Egyesület kapcsán arról számol be, hogy új Gombfoci Klub alakult: „*Ha van igazi 'otthona' az (egykor) országszerte játszott vérbeli magyar sportnak, a gombfocinak, akkor az minden kétséget kizárólag Budapest I. kerülete, a legendás Víziváros. Itt élt a gombfocis élményeit prózában-versben megéneklő irodalmár, Tandori Dezső; itt játszott le egy asztalon háromszor is az angol bajnokságot, amiről aztán megszületett a három Gombfoci-könyv.*” (Csillag, 2022, p. 25).

Tandori könyvét legutóbb a Századvég Kiadó jelentette meg, s figyelmet érdemlően ennek fedéltervén, Németh Csongor (1969–2019) alkalmazott grafikusművész, tipográfus, az író jellegzetes állatalakjai mellett csontgombok sokasága látható. Németh Csongor az újvidéki Formatervezői Középiskola grafika szakán tanult. Ezt követően 1989–1993 között, a budapesti Iparművészeti Főiskola tipográfia-alkalmazott grafika szakán folytatott tanulmányokat. Mestere Virágvölgyi Péter (1948–1998), még 1993–1995 között az

Iparművészeti Főiskola Mesterképző Intézetének képzésén vett részt. Itt mestere Kiss István (1951–), ugyancsak megjeleníti a csontgombokat (12. ábra).

12. ábra: Tandori Dezső (1938–2019) könyvének „beszédese” fedélterve, ahol az írásainak jellegzetes állatalakjai mellet csontgombok sokasága látható.

Itt csak utalunk arra a tényre, hogy a gomb, mint szimbólum – amivel a játék magyar eredete, elterjedése karakteresen a csontgombokhoz kötődik – még ma is, a legmodernebb megoldások révén, sok hazai és külföldi szövetség, egyesület, klub nevében, logójában, plakátjain, poszterein, fölhívásain, szórólapjain, jelvényein megjelenik, illetve jelen van.

2007-ben abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy a budapesti Néprajzi Múzeumban kiállítást is rendezhettem (*Gráfik, 2007b*), később pedig, mintegy a kiállítás jó visszhangjának következtében több előadást is tarthattam (*Gráfik, 2019*), népszerűsítve a játékot. Legutóbb pedig – Tóth Gábor (1985–) jóvoltából – tartalmas riportban fejthettem ki gondolataimat, azokra a merész elképzelésekre, tervekre, törekvésekre is, miszerint a játék méltó lehet a Hungarikumok körébe való kerülésre (*Tóth, 2020*).

A kiállításon, melyet a legendás sportriporter Vitray Tamás (1932–) nyitott meg, fővédnöke pedig Granasztói György (1938–2016) történész volt (mindketten egykor szenvedélyes gombfocizók) (13. ábra) még nem idézhettem fel azt a tévé-filmet, melyre később már minden lehetséges alkalommal igyekeztem felhívni a figyelmet.

13. ábra: Vitray Tamás (193 –) megnyitó beszédét mondja.

Egy különleges (fikciós történeti) dokumentum

Talán nem túlzás azt állítani, hogy a gombfoci népszerűsítésben a legnagyobb felfedezés ez a játékfilm volt, amely 1980-ban készült, s éppen a II. világháború éveiben játszódik. A televízióban többször is vetített film adatai a műsorújság szerint az alábbiak:

1.) *A hátvéd halála és feltámadása*: magyar tévéfilm, 1980, 61 perc, nincs korhatár. A II. világháború alatt zajló történet hősei kiskamaszok, akiknek szinte egész életét kitölti nagy szenvedélyük: a gombfoci. Akár az alvajárók élnek a zűrzavaros világban, minden gondolatukat lefoglalja a játék, melynek középpontjában a csodálatos hátvéd áll, „akinek” sorsa oly sok bonyodalmat okoz. A háború azonban a szereplők életébe is betör, és ettől a pillanattól már vége a felhőtlen, boldog gyermekkoruk. Alkotók ([Link5](#)):

- Révész György, rendező,
- Baltay Levente színész: Laci,
- Sárközi Lajos színész: Palkó,
- Herczenik Zoltán színész: Potyka,
- Máriáss József színész: Palkó nagypapa,
- Kautzky József színész: Palkó apja,
- Moór Marianna színész: Palkó anyja,
- Földi Teri színész: Laci anyja,
- Juhász Jácint színész: Laci apja,
- Dobránszky Zoltán színész: Potyka apja,
- Pásztor Erzsébet színész: Potyka anyja,
- Várhegyi Teréz színész: Potykáék cselédje,
- Kállay Ilona színész: Kereskedőnő,
- Némethy Ferenc színész: Mérő tanár úr,
- Tyll Attila színész: Biczo tanár úr,
- Velenczey István színész: A felnőtt Laci,
- Vidor Miklós forgatókönyvíró,
- Révész György forgatókönyvíró és
- Békés József dramaturg.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy – a napjainkban nem látható – film főcímét és néhány jelenetét, részletet a filmből az archívumok jóvoltából vizuálisan is fel tudunk idézni (*Link6*) (14–16. ábrák).

14. ábra: Az M2 műsorán vetített film főcíme.

15. ábra: Jelenet a filmből, ahol jól láthatók a csontgombokból készült játékosok.

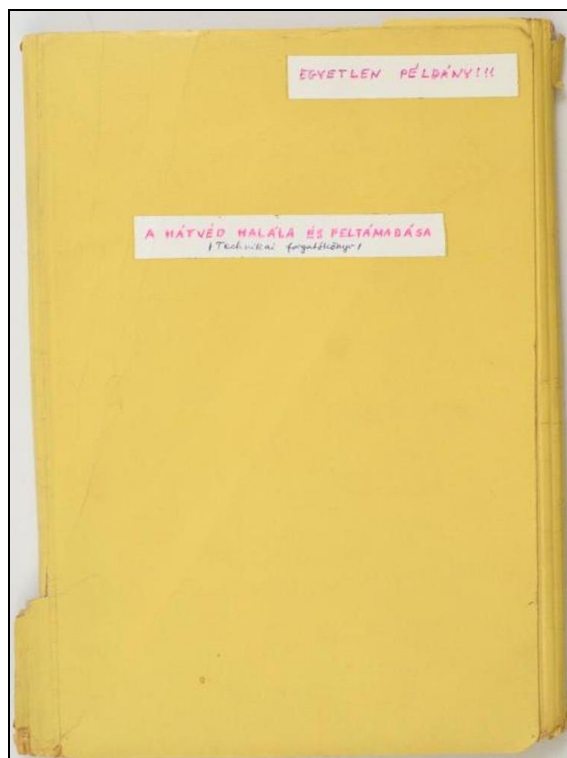
16. ábra: Jelenet a filmből (a gyermekszereplők – később ismert színészek – egy csoportja).

A forgatókönyvíró Vidor Miklós ismert író, költő, műfordító, akinek „*Ifjúsági művei pszichológiai igényességgel ábrázolták a kamaszok életét.*” ([Link7](#)).

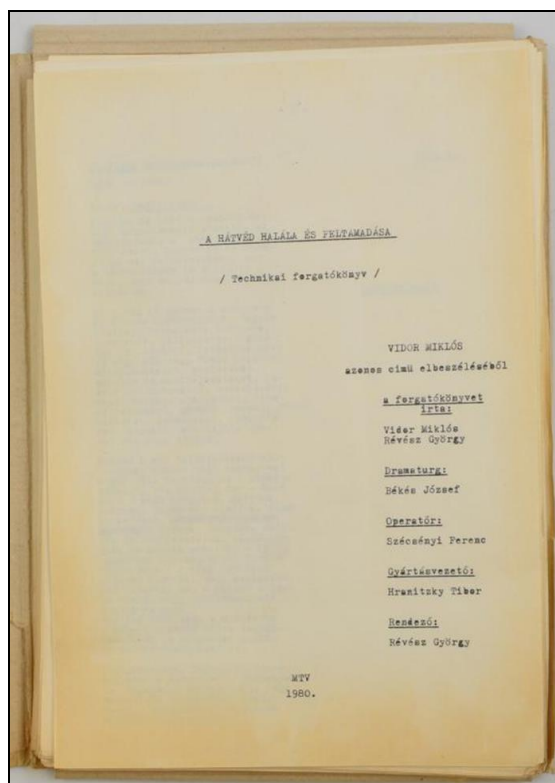
A kétségtelenül fikciós történet nagy képzelőerővel idézi föl a háborús évek hangulatát, mely vélhetően az író saját gyermekkorának átélt élményeiből is táplálkozik. Hiteles ábrázolását adja a gyermekek elpusztíthatatlan játékkedvének, ami az ostromlott Budapest szörnyű eseményeinek közepette sem vész el.

Ismereteim szerint Vidor Miklós a filmforgatókönyvet készítette el elsőként, melynek becses példánya a Darabanth Aukciós Ház árverésén ([Link8](#)) kelt el (17–19. ábrák).

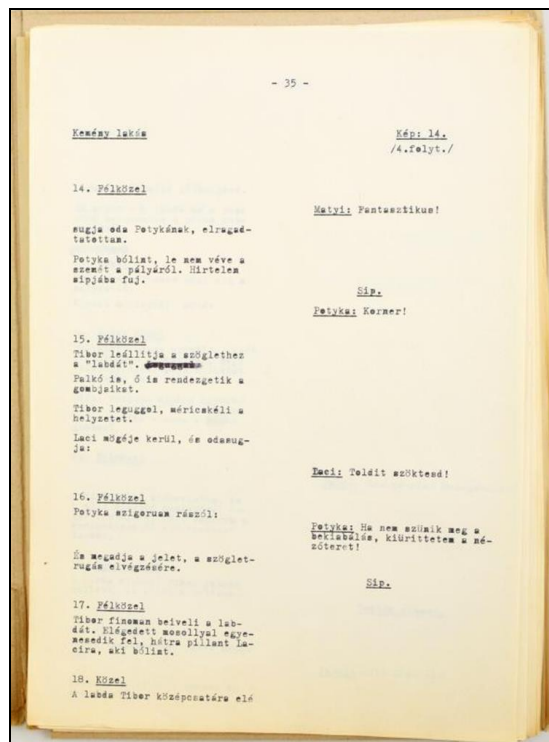

17. ábra: Vidor Miklós (1923–2003) kézirat forgatókönyve (Fotó: Vörös Iván, 2020, [Link8](#)).

18. ábra: Forgatókönyv kézirat, a címoldal (Fotó: Vörös Iván, 2020, [Link8](#)).

19. ábra: Részlet a forgatókönyvből (Fotó: Vörös Iván, 2020, [Link8](#)).

Később azonban – már megnézve a filmet is – összefoglaló tanulmányaimban és előadásaimban, minden esetben igyekeztem felhívni a figyelmet az élvezetes alkotásra (20. ábra).

Egy különleges (film) dokumentum

A hátvéd halála és feltámadása (1980)

A II. világháború alatt zajló történet hősei kiskamaszok, akiknek szinte egész életét kitölti nagy szenvedélyük: a **gombfoci**. Akár az alvajárók élnek a zűrzavaros világban, minden gondolatukat lefoglalja a játék, melynek középpontjában a csodálatos hátvéd áll, "akinek" sorsa oly sok bonyodalmat okoz. A háború azonban a szereplők életébe is betör, és ettől a pillanattól már vége a felhőtlen, boldog gyermekkoruknak.

Szereplők: Baltay Levente, Sárközi Lajos, Herczenik Zoltán, Moór Marianna, Juhász Jácint, Pásztor Erzsi, Kállay Ilona, Tyll Attila, Dobránszky Zoltán

Rendezte: Révész György

Hossz: 60 perc

20. ábra: Előadásokon vetített film-hivatkozás.

Kutatásaim során arra is fény derült, hogy Vidor Miklós filmes története rádiójáték formájában már korábban elhangzott. A világhálón föllelt forrás szerint a Kossuth Rádió tűzte műsorára: „*Kossuth Rádió 1965. szeptember. 12., 9:00, Időtartam: 40 perc, A hátvéd halála és feltámadása rádiójáték. Írta: Vidor Miklós. Szerep: Mérő tanár úr – Inke László, elárusító nő – Kővári Vera. Rendezte: Szász Károly*” (Link9).

Végül 1991-ben a történet, könyv alakban is megjelent, a Magvető Könyvkiadó gondozásában (Vidor, 1991). A fülszöveg szerint: „*Valóság és képzelet határán bukkanunk rá a játék varázslatos erőterére. S menten magához húz, hogy megszökjünk érte köznapjainkból, átálmodjuk magunkat azzá, akiké nem lehettünk – gyerekfejjel. Ám Wordsworth figyelmeztet: 'A gyermek a felnőtt atyja'. Az igazi, szenvedélyes játék nem időtöltés és szórakozás. Tétje nem a kaszinók zöldposztós asztalán forgó tízezrek hazardja, a nyereség vagy veszteség olcsó szeszélye. Egész valónkat kockáztatjuk benne, életre-halálra megy. Ezért nem tűr tisztátlan eszközöket, ügyeskedést, hazugságot. Önbecsapás, ha értékünket hamis mércével mérjük. Az a néhány kisdíák, aki a háborús főváros megbolydult légkörében a játék szenvedélyébe menekülne, menthetetlenül beléütközik a felnőtt világ örületébe. A történelem azonban nem ismer játékszabályokat, s a döntő összecsapás katasztrófába torkollik. S mert jóvátétel csak azoknak jár, akikkel valami jóvátehetetlen történt, az évtizedek múltán visszatekintő férfi tovább hurcolt lelkifurdalásával idézheti csupán vissza gyerekkora nagy kalandját.*” (Link10).

Közbevetésként jegyzem meg, hogy a könyv kapcsán, egy figyelmet érdemlő kommentár is olvasható, mely a könyv 27. oldalát idézi, miszerint: „*Aztán mintha csak a napfényes, tavaszi égbolt vonzaná az olasz csizma felől érkező földerítő- és bombázórajokat, egyre gyakrabban tűntek föl a főváros légtérében. Ez a kifejezés is azokban a hetekben terjedt el. A levegőből lég lett. Megszületett a légvédelem és a légoltalom, a légiveszély meg a légikötélék, majd a légközületek, a légópince, s végül egyszerűen a légó.*” (Link4). A légó szavunk pedig a légoltalom szó rövidülésével keletkezett. Az összetett szó: lég + oltalom, a német Luftschutz tükörfordítása (Link11). Vidor Miklósról pedig tudjuk, hogy 1947-ben német–magyar-esztétika szakos diplomát szerzett a Pázmány Péter Tudományegyetemen.

Az irodalomtörténet joggal sorolja Vidor Miklós könyvét az ifjúsági irodalomba. Maga a szerző kötetével kapcsolatban a következőképpen nyilatkozott: „*Sokáig élt bennem a prolongált kamasz, mélyen belém ivódott a pubertás válsága, a ki nem élt kalandok láza, feszültsége, s ebben a kaotikus környezetben viszonylag távol maradhattam a kincstári*

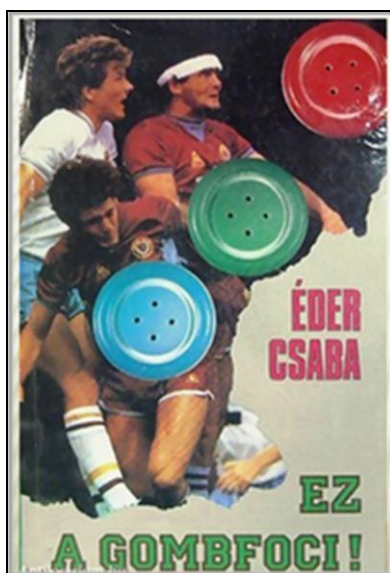
követelményektől. Ez a szempont vonzott az ifjúsági regényekhez is. Ezek közül jóval kedvem szerintebb A hátvéd halála és föltámadása, igaz, ez valójában pszeudo-ifjúsági regény.”
(Nádra, 2000, p. 14).

A játék lehetséges jövője

Ma már kiterjedt kutatások alapján tudjuk, hogy Közép-Európa térségének, főként a Kárpát-medencében a magyar közkultúrának, pontosabban a (gyermek) játékvilágnak egyik széles körben elterjedt, ismert szórakozása volt a gombokkal való futballutánzó játék: a gombfoci.

A játék hazai térhódítása töretlen. Sorra alakulnak a gombfocit már szervezett sportjátékként, versenyszerűen játszó klubok, egyesületek, szövetségek, melyek megkülönböztetve más futballutánzó játékoktól, a legjellemzőbb szabályaik neve után szektorlabdának nevezik a versenyszerű gombfocit. Magyarországon tehát új sportjáték született: a gombfoci lett az első sportág, amelyet a magyarok adtak a világnak! (Horváth, 2004).

Előbb-utóbb szükségessé vált a játék leírását, szabályait tartalmazó új könyv kiadása. Éder Csaba (1951–) könyve (Éder, 1990) ugyan több lényeges fejezetében Soós András korábbi könyvére alapoz, az azonban figyelmet érdemlő, hogy a kötet címe a gombfoci kifejezést használja. A borítóterven (egyedi fotómontázs, készítette Gregor László [1959–]) gombok is láthatók (21. ábra).

21. ábra: Valódi játékosok és gombok a címlapon (Éder, 1990).

Tanulságos, hogy a csontgombokra való utalást világszerte sok szövetség, egyesület, klub ma is őrzi nevében, logójában, plakátjain, poszterein, fölhívásain, szórólapjain, jelvényein. Ez a tény is igazolja, hogy a magyar lelemény az alapja, a mind szabadtéren, mind zárt terekben megszervezhető alkalmak során játszható futballutánzó játéknak.

2013-ban komoly törekvések irányultak arra, hogy a gombfoci kerüljön hivatalosan a Hungarikumok körébe. Ennek érdekében elkészült egy szakértők által összeállított javaslattevő tanulmány, mely Horváth Imrének (1953–) a játék szektorlabda néven való továbbfejlesztőjének és sportjátékként való elismertetőjének, továbbá a hazai, valamint nemzetközi népszerűsítőjének kezdeményezésére készült (Szikora, Takács & Gráfik, 2013). Szigetszentmiklóson pedig időközben állandó gombfoci történeti gyűjtemény került megnyitásra (22. ábra), melynek honlapján a következőket olvashatjuk: „A Gombfoci Múzeum 2013. október 17-én nyitotta meg kapuit az érdeklődők előtt. A Múzeum vezetője [...] Becz András gombfoci gyűjtő, mai is aktív játékos, Szigetszentmiklós Város Testnevelési és Sport díjasa. A múzeum célja, hogy ezt a népi játékot, mint Hungaricumot megőrizzük az utókornak. A fiataloknak újra lehetőséget adunk megismerni, ill. megszeretni a gombfoci játékot és annak verseny változatát, az asztali-labdarúgást. A múzeumnak Szigetszentmiklóson a Pizza Mundial nevű vendéglátóhely ad otthont, a tulajdonosok Veress Gábor és Halász Ferenc sportbarátok és támogatók. [...] A gyűjteményben láthatóak a Magyar Asztali-labdarúgó Szövetség által átadott, a magyar válogatottal megnyert Európa-bajnoki és Világbajnoki serlegek, a helyi Benfica-Mundial'93 FC NB-I-es és NB-II-es serlegei és érmei. A kiállítás különleges darabja Bozsik József 101-szeres válogatott futballista gombfoci asztala. Egy stílusosan átalakított, pontosan átrajzolt íróasztal, amelyen fiával, Bozsik Péterrel, a későbbi szövetségi kapitánnyal gombfociztak.” (Link12).

22. ábra: A szigetszentmiklói Gombfoci háza gyűjtemény logója.

Bárhogy is alakuljon a nagy múltú, s mint láttuk, még a háborús években is élményt adó gombfoci és a belőle kifejlődő szektorlabda sportjáték hazai és nemzetközi jövője, fogadjuk meg és terjesszük a gombfocizók társadalmának – a váciak megfogalmazta – üzenetét: „Üzenet a világnak: Gombfocizz, ne háborúzz!”.

* * *

A háborús évektől napjainkig ívelő gombfoci-történeti áttekintésünket azzal nyugtalanító felismeréssel kell zárunk, hogy az idős generáció kihalásával veszélyben van a játék jövője. A gombfoci még hagyományos játékként baráti társaságok, civil egyesületek körében él tovább. A többnyire idősebb, elhivatott hagyományőrök, a gombfocit és annak sportjáték változatát bemutatókon, nyílt versenyeken elviszik iskolákba, művelődési házakba a fiatalok

közé, ám a mai fiatalok körében inkább népszerűek és hódítanak a különböző informatikai játékok, melyek körében már a gombfoci változata is megjelent.

Mindezek ismeretében fájdalmas a tény, hogy az utóbbi években a gombfoci játék hagyományának őrzésében és továbbörökítésében meghatározó egyéniségek távozásával szegényebbek lettünk. Elhunytak feledhetetlen játékos társaink, a magyar leleményű játék, a gombfoci hagyományainak elkötelezett őrzői. Pótolhatatlan egyéniségek, mint gyerekkori barátom, a balatonalmádi gombfoci történetében kiemelkedő szerepet játszó Csibi István (1944–2020), az Almádi Hungarikum Klub alapító tagja, és – a jelen kötettel köszöntött Kriston-Vízi József által is jó ismert – Csupor István (1952–2020) néprajz szakos, muzeológus kollégám (23. ábra), aki dokumentum értékű kéziratok feljegyzéseit és tárgyi emlékeit bocsátotta rendelkezésemre.

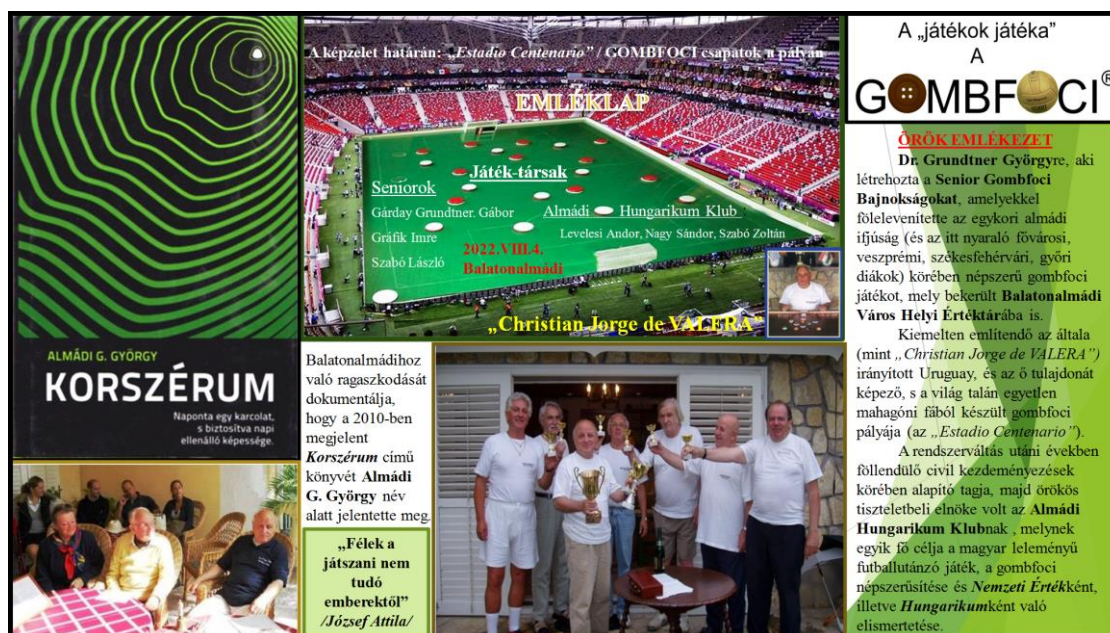
23. ábra: „István Kupa” elhunyt játékosársaink emlékére.

Legutóbb pedig eltávozott körünkől az Almádi Hungarikum Klub örökös és tiszteletbeli elnöke dr. Grundtner György (1939–2022) (24. ábra), a neves budapesti ügyvéd,

aki a Senior Bajnokságok megszervezésével egyrészt felelevenítette a játék-szenvedélyt, másrészt ébren tartotta a hagyományos gombfoci játék iránti érdeklődést.

24. ábra: Emléklap dr. Gundtner György (1939–2022) tiszteletére.

Köszönetnyilvánítás

A magyar játéktörténet, a gombfoci legendás alakja, Balogh László naplóját betekintésre és később kiállításra a gombfoci sportjátékká fejlesztésének elhivatott egyénisége, Horváth Imre, a hazai és nemzetközi szövetségek és bajnokságok fáradhatatlan szervezője, vezetője bocsátotta rendelkezésemre. A kutatásban nyújtott sokoldalú segítségét ez alkalommal is köszönöm.

A tanulmányomban fölidézett több újságcikkre Tóth Gábor (1985–) volt szíves felhívni a figyelmem. Gyűjtéseinek önzetlen kollegiális rendelkezésre bocsátásáért ez úton is köszönetet mondok.

Külön köszönöm a Darabanth Aukciósház engedélyét a szinte felbecsülhetetlen értékű *A hátvéd halála és feltámadása* című film technikai forgatókönyvéről készült képek közzétételéért.

IRODALOM

- Berend, T. I. (2018): *Naplementék (történelmi korszakvázlatok)*. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest.
- Bondy, E. (1970): *Foci*. Sport, Budapest.
- Börcsök, L. (2010): *A játék varázsa. A gombfoci, az asztali labdarúgás Becsén-Óbecsén, illetve községünk a gombfociban, az asztali labdarúgásban, a szektorlabdában*. Proleter Rt., Óbecse.
- Csillag, J. (főszerk.) (2022): *Gombfociklub. Várnegyed*, 20., 1–32.
- Éder, Cs. (1990): *Ez a gombfoci! Asztali labdarúgás*. Policoop KISSZÖVETKEZET, Budapest.
- Fodor, J. (1949): *Amit a bakancs mesél*. **Kecskeméti Lapok**, 247., 1–6.
- Gráfik, I. (1964): *Játék és szenvedély*. Kézirat.
- Gráfik, I. (2004): *Zidane és társai a Balatonnál!* **Baltoni futár**, 8., 31.
- Gráfik, I. (2007a): *Játék és szenvedély (Balatonalmádi – szubjektív – gombfoci-története)*. **Új Almádi Újság**, 7., 11.
- Gráfik, I. (2007b): *Csonttól a műanyagig: gombfociból szektorlabda*. In Fejős, Z. & Frazon, Zs. (szerk.) (2007): *Műanyag-Plastic*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 346–347.
- Gráfik, I. (2013): *A gombfoci-ról*. **Forgó, a Kiss Áron Magyar Játéktársaság Lapja**, 4., 10.
- Gráfik, I. (2015a): *Tischfussball „Knopffussball” (Ungarisch: „gombfoci”) – Von Kinderspiel bis Sportspiel*. In Spielweise. 25. Internationaler Spielmarkt Potsdam. 8. und 9. Mai 2015. – Bildungsforum. Potsdam. (2015): 84. und 110.
- Gráfik, I. (2015b): *Ajánlás az Olvasóknak, a Látogatóknak! – A játékok játéka, a gombfoci*. In Fábrián, L. (szerk.) (2015): *Balatonalmádi értékei*. Balatonalmádi Város Önkormányzata, Balatonalmádi, 4–5. és 78–79.
- Gráfik, I. (2016): *A „játékok játéka”: a gombfoci*. **Napút**, 7., 114–122.
- Gráfik, I. (2017a): *Bodó, a játékoszedő I*. **Új Almádi Újság**, 5., 16.
- Gráfik, I. (2017b): *Bodó, a játékoszedő II*. **Új Almádi Újság**, 6., 15.
- Gráfik, I. (2017c): *A „játékok játéka”: a gombfoci. Játékból – sportjáték*. In Györgyi, E. (szerk.) (2017): *„A játék királyi út”*. Kiss Áron Magyar Játéktársaság, Budapest, 120–131.

- Gráfik, I. (2021): *A „játékok játéka”: a gombfoci. Játékból – sportjáték.* In Györgyi E. (szerk.) (2021): *„A játék királyi út”.* Kiss Áron Magyar Játéktársaság, Budapest, 119–130.
- Gráfik, I. (2023): *Futballutánzó játék: a gombfoci.* **Magyar Nyelvőr**, 2., 199–213.
- Horváth, I. (2004): *Sportág születik. A gombfocitól a szektorlabdáig.* Kézirat.
- Kolozs, P. (1944): *Érték.* **Nemzeti Ujság**, 103., 1–20.
- Mérei, F. (1937): *A gombozó gyermek.* A Magyar Királyi Gyermeklélektani Intézet Nevelési és Pályaválasztási Tanácsadó Közleménye, Budapest.
- Mérei, F. (1989): *A gombozó gyermek.* In Mérei, F. (1989): *Társ és csoport.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 25–28.
- Mező, T. (1997): *A játék, amelyet a piaristák indítottak újtjára.* **Nemzeti Sport**, 118., 1–16.
- Nádasdy, B. (2008): *Zagolni szabad?* Méry Ratio Kiadó, Somorja.
- Nádra, V. (2000): *Írófaggató Nádra Valéria megkérdezte Vidor Miklóst.* **Könyvhét**, 4., 14.
- Németh, L. (1977): *Homályból homályba. Életrajzi írások I.* Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Radó, I. (1949): *A hölgy, a pincsikutya és Mühlbeck Károly.* **Tiszántúli Néplap**, 2., 1–6.
- Soós, A. (1964): *Gombfutball. (Asztali labdarúgás).* Sport Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- Szikora, K., Takács, F. & Gráfik, I. (2013): *Tanulmány a gombfoci játék és a szektorlabda sportág eredetéről, kialakulásáról.* Kézirat.
- Tandori, D. (1980): *Nagy Gombfocikönyv. A Liverpool a Vízivárosban!* Móra Könyvkiadó, Budapest.
- Tandori, D. (1985): *Új Nagy Gombfocikönyv. A Liverpool (És a többiek!) Ismét a Vízivárosban.* Móra – Kozmosz, Budapest.
- Tandori, D. (1989): *A legújabb kis-nagy gombfocikönyv.* Móra – Kozmosz, Budapest.
- Tandori, D. (1994): *Új nagy gombfocikönyv.* Századvég Kiadó, Budapest.
- Vadas, Gy. (főszerk.) (1938): *A VB jegyében...* **Nemzeti Sport**, 118., 1–10.
- Velösy, B. (szerk.) (1939): *Játékos könyv II. Otthoni és téli szabadtéri játékok.* A Magyar Cserkészszövetség Kiadása, Budapest.
- Vidor, M. (1961): *Galambposta.* Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.
- Vidor, M. (1991): *A hátvéd halála és föltámadása.* Magvető, Budapest.
- Zsedényi, B. (1943): *A keresztfiam.* **Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap**, 264., 1–10.

Internetes hivatkozások

- Link1: <https://www.presztizs.com/eletmod/hobbi/gombfocitol-a-szektorlabdaig>
- Link2: <https://www.centropa.org/hu/biography/w-j-ne-2021>
- Link3: <http://lezo.hu/kisujgimi/cserkesz/cserkesz.pdf>
- Link4: http://www.tani-tani.info/nemzedek_a_gombfoci_buvoletben
- Link5: <https://nava.hu/id/1412964/>
- Link6: <https://nava.hu/id/1412978/>
- Link7: https://hu.wikipedia.org/wiki/Vidor_Mikl%C3%B3s
- Link8: <https://www.darabanth.com/en/online-auction/338/categories~Art-and-other-collectibles/Historical-documents-manuscripts~500018/1980-A-hatved-halala-es-feltamadasa-c-film-technikai-forgatokonyve-120p-gepirat~III1754261/>
- Link9: http://radiojatek.elte.hu/index.php?title=A_h%C3%A1tv%C3%A9d_hal%C3%A1la_%C3%A9s_felt%C3%A1mad%C3%A1sa
- Link10: <https://moly.hu/konyvek/vidor-miklos-a-hatved-halala-es-foltamadasa>
- Link11: https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tinta/TAMOP-4_2_5-09_Etimologiai_szotar/Etimologiai_szotar_433_433.html
- Link12: http://gombfocihaza.hu/?page_id=27
- Link13: <https://www.youtube.com/watch?v=l4y61yNnxyY>
- Link14: <https://pisztacia42.wordpress.com/2019/10/01/GOMBFOCI/COMMENT-PAGE-1/>
- Link15: <https://vasarnap.hu/2020/03/05/gombfoci-hungarikum-grafik-imre/>
- Link16: <https://moly.hu/konyvek/vidor-miklos-a-hatved-halala-es-foltamadasa>
- Link17: <https://mek.oszk.hu/21600/21684/21684.pdf>
- Link18: https://pimblog.blog.hu/2020/05/27/gombfoci_es_irodalom

* * *

Jelen tanulmányom eredeti változata egy Budapest háborús múltjával kapcsolatos kiadványterv számára készült, de úgy vélem, hogy kisebb változtatásokkal, bővítéssel kitűnően illeszkedik az elismert játékkutató, Kriston-Vízi József munkássága előtti tisztelgő kötetbe.

Garay János (1812–1853) szerelmei

KACZIÁN JÁNOS

Összefoglalás: Helytörténet-írásunk adósságának vélem letűnt korok olyan jeleseinek újra és újra felmutatását, akik a maguk korában, de időtállóan is maradandót alkottak. Szekszárd esetében – több nagy költőnk, írónk városában – ez különösen érvényes Garay Jánosra is (1812–1853). Ha átlagos életidőt ér meg, még tanúja lehetett volna például Ady Endre (1877–1919), Krúdy Gyula (1878–1933), Babits Mihály (1883–1941), Juhász Gyula (1883–1934), vagy Kosztolányi Dezső (1885–1936) megszületésének – egy új korszak közelgő nyitányának. De nem így történt, ahogy arra mai példák is vannak Szekszárd irodalomtörténetében, lásd Csengey Dénes (1953–1991), vagy Baka István (1948–1995) korai elhunytát. Addig becsüljük meg nagyjainkat, amíg itt vannak közöttünk! Később már csak az emlékezés marad. De azt se feledjük! Szekszárdiként és a költészet szerelmeseként ez az egyik feladatomban.

Kulcsszavak: *honszeretet; költészet; szolgálat; szenvedély; história*

János Garay's (1812–1853) beloved ones

JÁNOS KACZIÁN

Abstract: I believe we have a debt regarding our local history writings, namely dealing with outstanding locals of past ages over and over again, illustrious people who created enduring value in their age. Speaking of Szekszárd – the town of several great poets and writers – it is also very much justified in case of János Garay (1812–1853). If he had lived an average lifetime, he could have witnessed for example the birth of Endre Ady (1877–1919), Gyula Krúdy (1878–1933), Mihály Babits (1883–1941), Gyula Juhász (1883–1934), Dezső Kosztolányi (1885–1936) and the approaching advent of a new era. But in actual fact, it was not the case. Moreover, there are examples for this in today's literary history of Szekszárd as well, for instance the early death of Dénes Csengey (1953–1991) or István Baka (1948–1995). We must esteem our eminent people while they are still here among us. Later only the reminiscion remains. But that should not be forgotten either. As a native in Szekszárd and also a poetry lover I consider it to be one of my duties.

Keywords: *patriotism; poetry; service and duties; passion; local history*

„A dalnokot hagyjátok!

S hagyjátok álmait –”

– Garay János (1812–1853), A dalnokot hagyjátok, 1844 –

Bevezetés

A magyar irodalom és költészet nagyjairól készült életrajzi könyvek, a munkásságuk javát közre adó kötetek mellett mindig szívet melengető érzés forgatni a talán elfogult, szorosabban magához ölelő szeretet megnyilvánulását, a szülőhely tisztelő és fejet hajtó emlékkönyveit. Garay Jánosról (Szekszárd, 1812. október 10. – Pest, 1853. november 5.) (1. ábra) már a halála utáni évben *Összes költeményei* alcímmel, életrajzzal gazdagított kötet jelent meg. Később kiderült, az összes költemény nem valós közlés. A szerző 1848–1849. évekből való forradalmi költészetéből hiányzott belőle minden fontos műve.

1. ábra: Barabás Miklós (1810 – 1898) litográfiája Garay Jánosról (1812–1853) (ELTE Digitális Intézményi Tudástár).

Később lassan pótolták a hiányt. Ezt a törekvést próbálta szolgálni a költő szülővárosa, Szekszárd is. Az első alkalom akkor kínálkozott, amikor 41 évig tartó gyűjtés eredményeként – ennyi évet élt Garay János – díszes ünnepség keretében felavatták Szárnovszky Ferenc (1863–1903) alkotta szobrát a város főterén. (*Bodnár, 1898*) (2. ábra). 1956-ban volt vállalkozó szellemi erő és kiadási szándék a szülővárosban egy nagyobb lélegzetű Garay kötet megjelentetésére. (*Kovács, 1956*). *Garay Emlékkönyv* kiadásával tisztelgett költő szülőtte emléke és költészetének maradandó értékei előtt a szülőváros Szekszárd, és a költő családi levelezését őrző megyei levéltár. A kiadók forráskötet közreadására vállalkoztak a mintegy másfél száz levélből (*Kaczián, 2012*). A levelek többségét Garay János írta szüleihez, idősebb Garay Jánoshoz (1777–1861) és Walter Zsuzsannához (1788–1864) Sok levél címzettje nővére Teréz (1810–?) és két húga, Franciska (1814–1872) és Anna (?–?). Az elsőszülött fiú élénk levelezésben állott öccsével is, a szintén költői babérokra vágyó Alajossal (1818–1886). A gyűjtemény része a másik fiútestvérhez, Antalhoz (1822–1910) írt néhány levél. A forrásközlés sorra veszi a Petőfi Sándorhoz (1823–1849) írt leveleket, és a Vörösmarty Mihálytól (1800–1855), Arany Jánostól (1817–1882) kapott leveleket is. Garay a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagjaként állt levelező kapcsolatban Széchenyi Istvánnal (1791–1860), Teleki Józseffel (1790–1855) és Toldy Ferencsel (1805–1875). Olvashatók olyan levelek is, amelyek szereplői a kor irodalmi közéletének szintén kiemelkedő alakjai voltak, köztük Bajza Józseftől (1804–1858) Csuczor Gergelyen (1800–1866) át Eötvös Józsefig (1813–1871), Fáy Andrásztól (1786–1864) Nagy Ignácig (1810–1854) és Vachott Sándorig (1818–1861). Fennmaradt néhány levél, melyeket özvegye, Babócsay Mária (1817–1907) írt a rokonsággal folytatott levelezéskor. Példák tanúsága szerint Szekszárdon és Tolna megyében patrónusai voltak a diák, majd a fiatal költő Garaynak Csapó Dániel (1778–1844) alispán, Bezerédj István (1796–1856) országgyűlési követ és Augusz Antal (1807–1878) földbirtokos.

Míndezek segítségével kaphatnak értelmet Garay János szerelmeiről: hazaszeretetéről, a költészet iránti elhivatottságáról, a szülőföldjéhez való kötődéséről, a magánéletéről és a családi köréről.

2. ábra: Garay János (1812–1853) 1898-ban felavatott szobra Szekszárd főterén (Magyar Nemzeti Digitális Archívum).

„Szeresd magyar hazádat,

E szép magyar hazát!”

– Garay János (1812–1853), Szeresd magyar hazádat, é. n. –

Honszerelem

Nyelvújítónk és reformkori költőink szóalkotó fantáziájának egyik szép példája a haza, a hon, és érzéseink egyik legbensőbb adománya, a szerelem szavak összekapcsolása; a honszerelem! Garay János költészetében meggyőződésből és szívből jövő vállalás lett belőle. Leveleiben és verseiben érett azzá. Hitet adó tartalmat kapott a honszerelem, amely örömet és fájdalmat is okozni tudó fogalommal lett, feladatokkal és kötelességekkel járt. Megszépítette és hitelesítette is költői hitvallását, szólt akár hősköltemények történelmi alakjairól, vagy a haza nagy sorsfordulója idején messze elhangzó lelkesítésről. Kulcsszó lett költészetében a honszerelem. Magatartás!

Történelmünkben, a múltból választva korokat, alakokat, kimerevítve képeket és színeket, a honszerelem mellett mindig ott van a kebel és a szű, a szív is. Kazinczy Ferencről (1759–1831) kapta a szép örökséget:

*„Híven szeretni a jót,
Gyűlölni vesztig a gonoszt...
Eszköze lenni az isteni kéznek,
Egy nem haszontalan tagja az Egésznek,
Férfiak! Ez gyönyörű jutalom.” (Kazinczy, 2009).*

Garay 18 éves, érzékeny lélekkel rezdül minden költői szépségre és emberi nagyságra, amikor híre terjed Kisfaludy Károly (1788–1830) halálának. Toldy Ferenc írja: *„Így gyászt városunk még nem látott. Minden ember arczáról e kérdést lehetett leolvasni? Hol találunk pótoléko?”*. Költőnk túl van első dalain, amikor Kisfaludy Károly versében egy új szóval találkozunk:

*„Midőn hazáját rabbilincs fenyíti,
Bőszült érzéssel harczmezőre száll;
A szép szabadság hőslánggal hevíti,
Körüldörögje bár ezer halál.
Nem csügged s honvéd tisztét teljesíti,
Míg győz, vagy testhalmok közt sírt talál...” (Kisfaludy, é. n.).*

A gondolat folytatását ott találjuk Vörösmarty Mihálynak Liszt Ferenchez (1811–1886) írt buzdító köszöntőjében:

*„És ha honszerelmet költenél fel,
Mely ölelve tartja a jelent,
Mely a hűség szép emlékezetével
Csügg a múlton és jövőt teremt,
Zengj nekünk hatalmas húrjaiddal,
Hogy szívekbe menjen által a dal...”*

Hányan keresték a régi dicsőséget, hányan idézték meg Árpád (845?–907?) alakját, magasztalva hajdani erőt, egységet? Hányan rótták fel a széthúzást és keresték az összetartozást segítő szavakat? Azzal a lelkesedéssel és elhivatottsággal indult Garay költészete, melyet Vörösmarty *Zalán futása* olvastán érzett. Megihlették a *késő századok és Párducos Árpád*, szenvedélyes honszerellemmé érett benne az elhivatottság, költő lesz, dalnok, aki lantjával szolgálja hazáját.

Kétszáz év múltán sem lehet pátosz és emelkedettség nélkül beszélni róla. Olvasóközönsége a maga korában másként vélekedett Garayról, mint tárgyalta őt később az irodalomtörténet és költészetének több kritikus. Ma is tárgyilagosnak tűnik Angyal Dávid (1857–1943) véleménye: „*Nem az úttörő költők közt kell keresnünk a Garay nevét. Szerényebb dicsőség fűződik pályája emlékéhez. Szerencsés tehetségű követője volt a nagy költőknek, s fogékony költői lélekkel különböző irányokat művelt. Ösztönt nyerve nagyobb tehetségektől, sajátos költői stílt teremt magának egyes műfajokban, s néhány művével, valamint egész munkásságának hatásával nagy népszerűséget, sőt maradandó dicsőséget szerzett nevének.*” (Angyal, 1908). Pár évvel később, a Garay centenárium évében Császár Elemér (1874–1940) kereste a méltatlanul elfelejtett Garay helyét. Alig száz éve nincs Garay, „*a negyvenes évek népszerű költője, az akadémia koszorúsa ma már pusztán név, amelyhez a köztudat csak két költeményt fűz.*”. Pályája nem Bólyai János (1802–1860), Széchenyi István vagy Petőfi Sándor magasságában áll. Mégis így elfeledni? „*Ugyan hány élő magyar költőt tudnánk megnevezni, akit Garay fölé lehetne állítani mértékben?*” (Császár, 1912, pp. 252–253). Önkényellenes történelmi ballada lett a Kossuth Lajos (1802–1894) és Wesselényi Miklós (1796–1850) elleni politikai per. A Császár által említett két költemény egyike, *Kont*, a kemény vitéz lett a példa, aki királlyal perelt; *Ítéleted törvénytelen* – és halált szenvedő harminc társa után, szembe fordulva fogadta a bakó pallosát:

„*Halálom, és a társaké
Egy véres áldozat,
Melyből a honnak üdv fakad,
Zsigmondnak kárhozat!*”

*Szólott a hős, sújt a bakó,
A nap homályba vész –
Így halt el a harmincz nemes,
S Kont, a kemény vitéz.”*

Egy ország tanulta meg ezt a verset, ahogy későbbi korosztályok tudták az ugyancsak 8–6–8–6 szótagú verselés többi szép példáját, Vörösmarty Mihály *Szózatát*, vagy a *Walesi bárdokat* Arany Jánostól.

A hazát rendületlenül szolgálni, ez a honszerelem. Öccsével, Alajossal vitázva hoz időszerű példát: „*Mi azonban a szabadságról s annak 'mostani hőseiről' mint őket nevezed, írsz, abban nem foghatok veled kezét, hogy kik a szabadság hős apostolai szóval, tettben zsarnokok. Ezt igen nehéz volna bebizonyítani... kik magoknak mindent, másoknak semmit sem kívánnak, azok czudarok és soha össze nem zavarandók a tiszta keblűekkel. Bizony, nagyon is bebizonyította... nemességünk, hogy nem csak magának, de másnak is akar, sőt nem csak akar, de tesz és tett is. Csak szemét készakarva nem kell behunyni az embernek... Papjaitok nem akarnak látni – ezt újra bebizonyíták a vegyes házasságok dolgában...”.* Versben fogalmazva is ott van a gondolat, Kölcsey Ferenc *Himnuszának* 7–6 szótagú sorait rímelve:

*„Szeresd magyar hazádat,
E szép magyar hazát!
Mely gyermekidnek éltet,
Neked vég nyugtot ad,
Mely ezredéven által
Táplálta ősidet,
S mely ezred év után is
Csak tőled kér nevet! ...
...
Te, aki hős karoddal,
Meg tudad szerzeni,
Utóbb ezer csaták közt*

*Mindig megvédeni.
Te nem tudnád mívelni
Megáldott földedet,
Egy ezredéven által
Megszentelt kincsedet?”*

Családi lírája mellett hazafias költészete tette ismertté és szeretett dalnokká Garayt. Népszerűsége jutalmaként érték a megtiszteltetések, köztük Vörösmarty Mihály levele, melyben a *Szépek Könyve* kiadására készülő kis társaságba invitálja őt. „*Alolírottak tehát, teljes bizodalmat helyezve Önnek hazafiúi érzelmeibe s minden jó és szép iránt lángoló lelkiületébe, ezennel felszólítják Önt, hogy az említett vállalatot 1845-ik év első napjáig beküldendő szépirodalmi munkájával előmozdítani, s magát az alulírtak társulatához csatolni...*”. Ugyancsak Vörösmartytól jön megszólítása, csatlakozzon egy új kezdeményezéshez, a drámai társaság megalapításához. „*Tekintetes uraságotat oly férfiúnak ismerem, – írja Garay első nagy példaképe –, ki e mezőn már sokat tőn, s még többet tehet; s ki egyenes s őszinte jelleménél fogva, a mások törekvéseinek előmozdítására is bizonyosan kész közremunkálni: ezen meggyőződéstől bátorítva, van szerencsém egész tisztelettel megkérni, hogy ha illetén munkálatainkban részt venni kedve és ideje engedi, méltóztassék február 8-án délután 4 órakor a nemzeti színház csarnoki termében megjelenni, s a társulat alakításában bennünket bölcs nézeteivel pártolni...*”. Egy hét múlva lesz az a szemerkélően esős szerdai nap, a szabadság és függetlenség ígérését hozó március 15-e, amikor Garay új verssel jelentkezik, *Komoly szó a vihar* előtt címmel.

*„Utósó farsang éje van,
A mámor és tobzódás éjjele
Csak egy virraszt, csak egy virrasszon ébren,
A honfiúnak edzett kebele...” (Garay, 1908).*

Rosszul indult Garay barátsága költészetünk új üstökösével, Petőfi Sándorral. Lapszerkesztőként a kért Pönögei álnév helyett kiírta Petőfi nevét egy költeménye közlésekor. Később mindketten szelidítve sérelmükön, barátokká lettek. Petőfi többször kísérté

karonfogva a gyengén botorkáló beteg költőt egy-egy sétára, majd otthonába. Petőfi és más barátok példáját követve, Garay nemzetőrnek állott, vagy inkább csak állt volna, – féltő családja szavára hallgatva adta vissza nemzetőr igazolványát és kardját is, biztosabb kezekbe ajánlva. Jókor találkozott Petőfi lobogása és az otthon csöndjébe húzódó Garay. Baráti levelezésük a honi ügyektől családi életükig, átfogta mindennapjaikat. Petőfinek írja '48 decemberében: „*Ugye édes barátom, te azonnal tudósítasz bennünket az érdekes újságról, hogy széna-e, vagy szalma? Megünnepeljük a napot, mellyen fiad vagy lányod születését tudtukra adandod...*” És az érkező hírre megy az újabb levél: „*Gyermekeim nagyon örültek, hogy Petőfi néaninek kis fiút hozott a karácsonyi Jézuska...*”. Sorra születnek Garay forradalmi költészetének új versei:

*„Nyolc század átka meg van semmisítve,
Legyőzték azt az észnek fegyverit,
Nincs szolgaság már a magyar hazában,
Az ember társát társul ismeri.
Kimondta Kossuth: Lánc s nyűg helyébe
Fegyver való és jog a nép kezébe!”*

Testvére, Antal a forradalom hírére már hazaért Párizsból, Alajos is táborban van, költőnk a betegségével és új feladatával, az egyetemi ifjúság tanításával küszködik. Nem akar kimaradni semmiből, mindenről véleménye van, de a test gyenge, a bizonytalanság nagy. Alajosnak írja: „*Kedves Öcsém!... Az országgyűlés a főváros átadását elhatározza, maga pedig a honvédelmi bizottmánnyal együtt bátorságosb helyre, mondják, Debreczenbe tette át székét. A költözködés jan. 1-jén volt. Görgey 4-éig tartotta magát; 5-kén a fővárosból minden honvédsereg kitakarodott s mi magunkra valánk hagyva, délben már benn voltak Windisch-Grätz herceg seregei, s az éjjel egy tető alatt háltunk velők.*”. Bánat és büszkeség egyszerre vert tanyát Szekszárdon a Garay családban. Alajos osztrák fogságba esett. „*Meg nem foghatom, mit követhetett el, vagy legalább mivel vádoltathatott szegény fiú, de minden esetre valami igen terhelő lehet ellene.*”. Bátyja nyugtatni próbálja az édes otthoniakat: „*Vigasztalódjanak, oh kedves szüleink, bízzanak Alajos jó ügyében, az Isten súlyosan látogat meg mindnyájunkat, s meg fog vigasztalni bennünket. Legyenek meggyőződve, hogy mit*

testvér testvérért, barát barátért megtehet, meg fogok érte tenni... Anti öcsénk mint zászlótartó zászlóaljával szinte Budán volt az ostrom idejében, de a rohanásban részt nem vehetett máshova levén zászlóaljával rendelve.”. Petőfi esett, Szendrey Júlia (1828–1868) Garayéknál húzza meg magát, Vörösmarty messze van. Néha látogat Pestre, ilyenkor a Garay család vendége. „Mióta házadat feldúltam, azaz nálad tanyáztam, nem hallottam híredet. Igen óhajtanám tudni, hogy van egészséged.”. Arany János, mint Garaynak írja Szalontáról, „az impérium ez ismeretlen zugában” éledgél csendesen, napról napra. Elhallgattak a költők, elcsöndesült az irodalmi élet. Levélben biztatja barátját: „Nem állhatom meg, hogy olvasva szép versedet a Röpívekben, ki ne jelentssem örvendezésemet állapotod javulása iránt. – Így barátom, így, pöngesd mesteri lantodat – nagy szükség van arra, most, ha valaha, midőn mint Tompa írja nekem magánlevelében, mezítlábas kamaszok hanczúroznak a magyar Parnasszus jól művelt térein.”.

Garay János jóakarók segítségével hivatalt kapott az egyetemi könyvtárban, gyenge szemét tovább betegítve készít katalógust a megélhetésért. Gyógyulást keres Fóton, de magába roskadt kedélybetegként már a gyermekzsivajra sem tud felvidulni. Utolsó erőfeszítéseként formálódik *Szent Lászlója*, költői gondolatait és a Szekszárdra szánt leveleket is feleségének vagy fiának diktálja.

A kései utókor számára is tanulságosak lehetnek Garay hazafias költészetének szép példái, a *Polgárszó*, vagy hőskölteményei közül a gyermek- és ifjúkorú olvasóknak *I. Béla*, a *Korona és kard*, a *Csatár*, és a *Szent László* romantikus, veretes sorai.

„Nálunk parlag lélek- erkölcs- és neveléstan...”

– Garay János (1812–1853) –

A magyar nyelv és irodalom bővületében

Garay Vörösmarty szárnyain emelkedett a Tompa Mihály (1817–1868) által emlegetett Parnasszusra. Meg is énekelte: *Zalán futásán csüngött szívem...* Akkor írt önéletrajzot Vahot Imréhez (1820–1879), amikor Pozsonyban törvényerőre emelkedett a magyar nyelv hivatalos használata (1844. II. törvény a magyar nyelv és nemzetiségről). Az 1830-as évek elején írtaktól számított húsz év alatt született levelei bizonyítják, hogy – fiatalkori német nyelvű levelezése mellett – újságírói, költői és prózai működése idején állandóan tanulta és maga is

alakította a magyar nyelvet. Voltak nagy példaképei. Útmutató, tanító szándékkal sokszor írt róluk öccsének, amikor Alajos irodalmi próbálkozásait igazgatta.

A sokak tollából ismert Garay életrajzokból, de az akadémia kérésére készült saját feljegyzéseiből is tudjuk, hogy iskoláit Szekszárdon – vagy ahogy akkor írták a mezőváros nevét, Szegszárdon – kezdte és Pécsen folytatta. Apja papnak szánta, a cisztercitáknál tanult, közös szálláson és kenyéren élt kedves szekszárdi barátjával, Mehrwerth Ignáccal (1812?–1891). Pornai Gyula sokfelől közelített Garay költészetéhez. Igényes elemzésében a német költészet hatására hívta fel a figyelmet. *„Ami Uhlandnak a sváb föld és Stuttgart, az Garaynak Szekszárd, szülőföldje.”* (Pornai, 1933). A magyar történelem ismerete és az olvasmányélmények mellett fontosnak vélte a családi hagyományokat, amelyeken nevelkedett, a vallást, a hazaszeretetet, a demokráciát és a nőtiszteletet. Polgári erényeket vitt magával otthonából. Kötelességtudatot és szorgalmat hozott magával Pestre, az orvosi egyetemre, majd az irodalmat választva a bölcsészkaron folytatott tanulmányok idejére is, amikor a közgyám tisztséget betöltő apja elleni csődper miatt megcsappant a hazai támogatás. Tanítványokat vállalt, nélkülözött, betegeskedett, de elfogadta a sors csapásait. Istennél keresett és talált megnyugvást:

*„Bened remélünk, Isten!
Mert nyilatkoztatád,
Hogy úgy imádkozunk mint
Kegyesszelid atyát...*

*Téged merünk szeretni
Fiadnak általa, ...
Téged hiszünk, nagy Isten,
Ég, föld' dicső ura...*

Hegedűs Géza (1912–1999) felhívja a figyelmet Garay prózájára is. Hírlapi munkásságára, amely tehetséges újságíróra vall. Több figyelmet kér Garaynak, aki *„a magyar újságírás klasszikusa.”* (Hegedűs, 1976). Véleménye szerint azért is fontos a figyelem, mert a költésze mellett született prózája kevésbé ismert, így színházi kritikái vagy útleírásai, köztük

Tolna megyéről is. Pest-Buda kisembereinek megrajzolása teszi igazán egészé irodalmi, költői hagyatékát. Tanulságosak az öccsével folytatott levelezések. Garay Alajos nehezen vette át a bátyjának szánt küldetést. Végigjárta a papneveldei éveket, haláláig plébánosként szolgálta egyházát, de költői hajlamával kikívánczolt hivatásából. Bátyjára kettős szerep hárult, Alajos irodalmi műveltségét és költői ízlését emelni, ugyanakkor szerelmi lírájában újra és újra emlékeztetni hivatására. Arra tanította, hogy *„minél egyszerűbb leszen kifejezésed, minél halmozatlanabbak virágaid, minél meggondoltabb a megválasztás: annál közelébb vagy a stylus remekéhez... Kazinczy s Vörösmarty, Kölcsey és Bajza stílusa, gondolkodásmódja és szellemi iránya hat K(isfaludy) Sándorral felér. Tudom, hogy ezt sokan közületek nem hiszik...”*. Testvére először kételkedve fogadta bátyja tanácsait, a költészetről szóló és életük végéig tartó levelezésük sok tanulságot kínál. Irodalmi példákra utalva folytatódott vitájuk. *„Kisfaludy Sándor nem fogadta el a tanácsot, sőt igen megneheztelt Kazinczyra... nem tudta hinni, hogy Kazinczy tanácsa a legtisztább forrásból eredt: A művészet s barátja iránti szeretetből... S ím az idő igazolta Kazinczy ítéletét, de Kisfaludy is azért Kisfaludy maradt, fogod mondani s Himfy legszebb költeményfüzéréink egyike. Mind ezt én is mondom.”* Alajos egy-egy versének rímelését csinosítva, Garay szerkesztőként segítette néhány költeményének hírlapi megjelenését. A költő, újságíró és színházi szerző Garay János az 1840-es évek irodalmi életének egyik legszorgalmasabb robotosa. Háza népéről való gondoskodás, pénzszüke és korai betegségek, mindez együtt állandó erőfeszítésre kényszerítik. Munkájának időnként beérő gyümölcse vigasztalja. Új hitet és erőt ad minden elismerés, amiről gyorsan hírt ad szüleinek, testvéreinek. A Magyar Tudós Társaság, az akadémia levelező tagsága rangot jelent, mint ahogy a Kisfaludy Társaságba történő beválasztása is. Toldy Ferenc vezette be a társaságba: *„Kettős azon segedelem, melyet mi öntől várunk. Egyik: költői művének előállítás... Másik a széptani és bírálati studiumok üzése... Önben nem csak az alkotó költőt üdvözlünk, hanem művészeti tanácskozásaink készületes részesének is örvendünk.”* Garay *Lyrái költészetünk késő kifejlésének okai* című székfoglalóval válaszolt.

Voltak Garaynak – és kinek nem nagyjaink közül – bírálói, bántó kritikussai, nekik is versben válaszolt. Önmagát is védte, ha a költők mellett emelt szót:

*„A dalnokot hagyjátok!
S hagyjátok álmait –
A dalnok álmodásin
Nincsen gúnyolni mit...*

*Csak hordjátok ti híven
A hon ügyét, baját;
Ti vállon, ő a szívben
Hordozza a hazát.”*

Tapasztalatokban sokat jelentett Garaynak vállalkozása, a *Regélő* című lap, melyhez „kiadó s szerkesztőtársul Erdélyit nyertem meg, dolgozó társakul pedig már is olly szép koszorúját mind korosabb mind fiatal íróknak... legyen elég említenem: Fáy Andrást, Vörösmartyt, Pulszky Ferencet, b. Eötvös Józsefet, Kovács Pált, Czuczort, Gaált, Tóth Lőrincet, Nagy Ignácot, a két Vachottot, Vajdát, Horváth Mihályt, Tarczyt és Kiss Károlyt, Beöthyt stb, stb.”. Erdélyi Jánossal (1814–1868) közös tervük, hogy ez a lap lesz „a szellemi és társasélet mozgalmainak orgánuma... külön tekintettel nemzetiségünkre... hozzá öelve Erdélyt is... nem feledve a külföldet sem”. Válogatás lesz továbbá a szépirodalom minden területéről és mindenből, ami „nálunk parlag lélek- erkölcs- és neveléstan, szóval a szélesebb értelemben vett embertan körébe tartozik...” (Szabolcsi, 1979). Ha valaki, Garay János tudta, hogy nehéz a pálya, szépen írt erről *Vahot Imréhez* című verses életrajzában. Költőnk talentuma kézen fogva járt a szenvedéssel és szenvedéllyel:

*„Ágat kívántál pályalombjaimból
S jegyzéket, hogy életrajzomat
Megírd belőlük. Hagyd el, jó barátom!...
Ha az, mit irtam s tettem, önmagát
Fönntartani képes, fennmarad nevem;
Ha nem: haláltól meg nem óv lapod...”*

Garay költészete szinte krónikája a fontosabb politikai történéseknek. Véleménye volt országgyűlésről, törvénykezésről, közlekedésről, a nádor haláláról és jeles férfiak tetteiről. Ódák, himnuszok születtek tollából Deák Ferenc (1803–1876), Eötvös József, Fáy András, Kisfaludy Károly, Liszt Ferenc, Széchenyi István, Vásárhelyi Pál (1795–1846), Vörösmarty Mihály, Wesselényi Miklós és mások tiszteletére. Megénekelte Tolna vármegyei jótevőit, Augusz Antalt, Bezerédj Istvánt és Csapó Dánielt is. Hosszabb lélegzetű drámái már alig olvasottak, néhány a színpadra állítása idején sem aratott sikert. Terjedelmes voltuk, nyelvezetük nem hozott sikert szerzőjének. Rövidebb történeti elbeszélő műveit, balladáit jól fogadták olvasói. Kortársai is tanultak belőlük, Arany János vitte művészi magasságba. Újabb betegeskedése idején és minden jövedelem hiányában, isteni gondviselésnek tekintve mondott köszönetet Vörösmartynak az akadémia által megítélt díjért, a jutalmul kapott 100 aranyért és az ezüst serlegért. *„Mintegy messzelnyi nagyságú ez, egészen ezüstből, belől megaranyozva, egyik felén az academia címere tallérnyi nagyságban, másik felén ennek megfelelőleg ez írás olvasható: Garay Jánosnak, verseiért, a magyar tudós társaság 1844. száz arannyal.”* Az akadémia éves nagydíját verses kötetéért kapta, Fényes Elekkel (1807–1876) megosztva.

Ma is érdemes kézbe venni Garay János *Utiképek* című rövid írásait. Művelt utazóként figyelte a magyar vidéket. Szinte nincs olyan levele, melyben ne volna szó valamelyik országos lapról, a pesti vásárok idejére megjelenő könyvekről. Családtagjait elárasztotta olvasnivalóval, segítségüket és kapcsolataikat igénybe vette előfizetők gyűjtéséhez. Büszke volt könyvtárára. Testvéreit is több olvasásra biztatva írta: *„Kitűnő szellemek műveinek is, nem elég egyszeri elolvasása, vagy ismeretsége, azokkal folytonos szellemi társaságban kell lennünk. S én meg nem foghatom az embert, kinek egy kis válogatott könyvtár nem tartozik... büszkeségei közé?”*. Örült Az *obsitos* sikerének, szívesen írta róla, hogy sajnos nem tud küldeni belőle, már minden példányt elkapkodtak. Jókai Mór (1825–1904) úgy vélekedett, hogy Garayt morális szempontok vezették. Hazafias hevülete és lágy érzelmei tették az „erények dalnokává”. Tárgyilagos összegzés Wigand János (1856–1919) véleménye: *„Költészetét Vörösmarty, Petőfi, Arany borította feledésbe... De azért Garay irodalomtörténeti jelentőségét nem lehet csekélylenünk. Az a nemes ihletszerű lelkesedés, a mellyel mint hazafi és költő hivatását teljesítette, nem marad buzdító hatás nélkül az utána következő költői nemzedékre s őt magát költészetünk egyik tiszteletre méltó alakjává avatja, a*

kikre csak kegyelettel tekinthetünk. Arany nyelvében is, nem egy hangra, fordulatra akadunk, a melynek forrása Garay költészetében található fenn.” (Wigand, 1880).

Összefoglalónk lehetne *Előre* című verse, idézzük fel néhány sorát:

*„Lágy, szelíd, édes legyen a magyar dal,
Ha szerelmet zeng...
De, ha honjához mer emelni szókat
Férfi lélekkel, ne nyögelve zengjen...*

*A cselekvésnek kora tűnt nekünk fel!
Tenni a jelszó, szeretett barátim!
A tavasz megjő mezeinkre s minket
Alva találjon?”*

*„Emitt a várdomb, mellyen ős időkben
Szent Benedeknek állt kolostora...”*

– Garay János (1812–1853) –

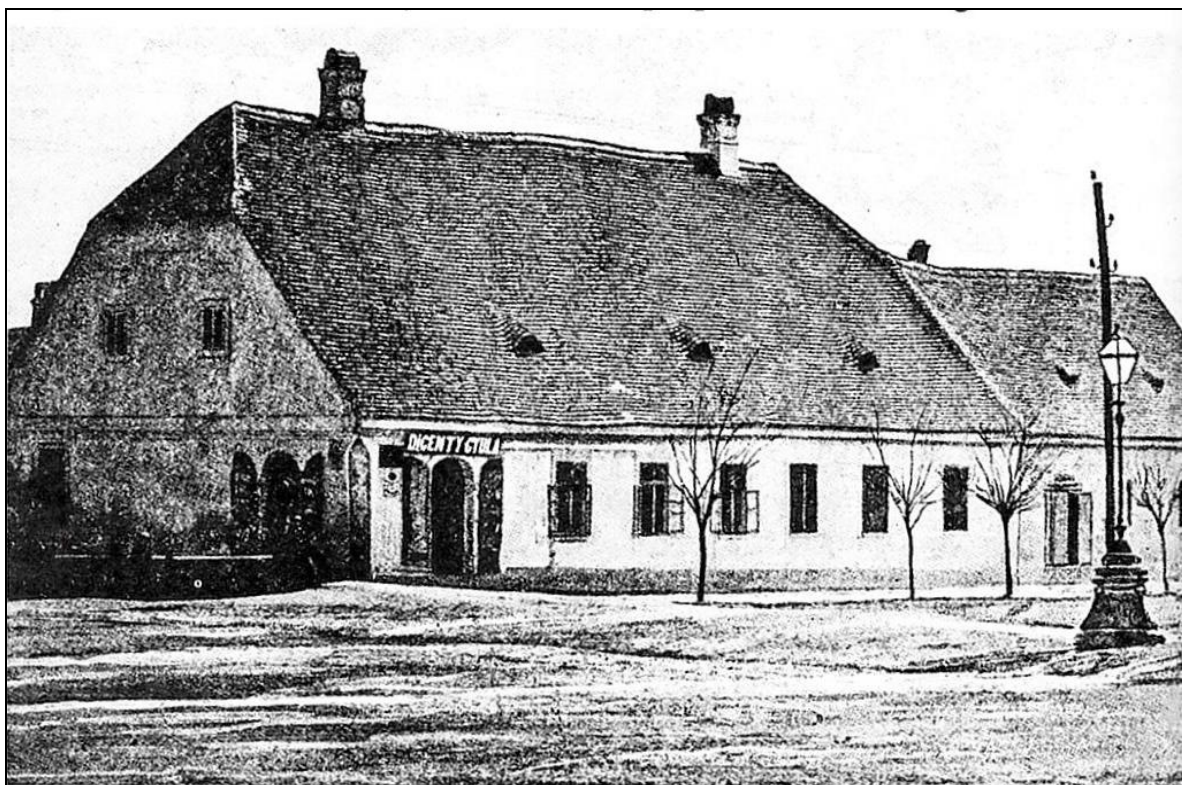
A szülőhely vonzásában

Amikor 1794. augusztus 7-én „felszökött a piros kakas a háztetőre,” a nagy tűzvészben sok száz házzal együtt leégett Szekszárd katolikus temploma is. A hatezer lelket számláló város egyik látványossága lett az új egyhajós templom. Felszentelésére 1806. november 23-án került sor. Egy fiatal pár esküvőjét is emlékezetessé tette ez a nap, a bátaszéki születésű 27 éves kereskedő, Garay János és a szekszárdi 18 esztendőes Walter Zsuzsanna házasságkötését. Költőnk szüleié volt az első esküvő az új templomban. Házasságukból 12 gyermek született, amelyből csak hat érte meg a felnőtt kort, a fiúk közül a legidősebbként Garay János. A Szekszárdon nagy tiszteletnek örvendő családban (az apa elhúzódó csödpere idején is) meleg szeretettel és gondnal nevelt gyermekek, egymás iránt szinte rajongva élték felnőtt éveiket is. Gyermekkoruk idején nagy hatással volt rájuk édesanyjuk történelmet is beleszövő mesevilága, különösen Jánosra. Költői fantáziáját tőle örökölte. A szülői házhoz (3. ábra) kötődő mély érzelmei Szekszárdnak és környékének, vízpartjainak és erdős szőlődombjainak

emlékeiből is fakadtak, valahányszor e tájról és lakóiról szólt a vers. Szép példákat láthatunk erre a költővé érett és távolra, Pestre került János levelezésében. Különösen nővérével, Terézzel folytatott bensőséges viszonyuk árul el sokat a testvéri kapcsolat érzelmi töltéséből. Garay János családi levelezéséből és öccse Alajos visszaemlékezéséből tudjuk, hogy gyermekkorában, majd pécsi diákként a Szekszárdon töltött nyári szünidőkben milyen szívesen barangolt történelmi emlékhelyeken és járta a természetet. „*Tudod kedves nővérem – írja Teréznek 1831-ben –, hogy Szekszárdon nekünk 3 hegyünk van, név szerint Bat, Janya és Leányvár, azt is tudod, mennyire meghatódom, ha olyan régi romokat látok, hát elég az hozzá, hogy irtam egy költemény félét azokról a romokról...*”. A testvérek leveleiben nagy helyet kaptak fiatal éveik, szórakozási és párkereső élményeik. A vágyak és a valóság egyszerre szólaltak meg, ha divatról, szerelmekről, bálokról váltottak véleményt: „*Ezekben énnekem sem volt nagy részem, te is tudod, ha az én pénzügyi helyzetemet nézed. De mégis részt vettem és nagyon jól mulattam, név szerint egy nyilvános és két privát bálon. Táncoltunk, ujjongtunk, tréfáltunk és szerelmeztünk /nem szerelmeskedtünk/ mert erre a pestiek nehezen szánják rá magukat, ők csak csevegnek a nagyvilágba, aztán faképnél hagyják a hölgyet.*”. Teréz ekkor 23 éves, már régen eladósorban van, de az anyagi csőd miatt nincs hozománya. Húga, Anna is pártában marad, egész életük a másokról való gondoskodással telik. A lánytestvérek természetesen nehezen fogadják el ezt a helyzetet, költő bátyjuk vigasztaló tanácsai is eredménytelennek tűnnek: „*Türelmetlenség és kishitűség teszi, hogy fájdalmunkat erősebben érezzük, remény és jó kedély adják nekünk az erőt, hogy a szerencsétlenséget elviseljük. Nézd, te jó lélek! mi mégis nagyon boldogok vagyunk, mert ártatlanul szenvedünk. Jaj annak., akit hozzá még a lelkiismerete is kínoz... Ezért építsd Istenre! Már nem tarthat sokáig... Nem a földi kincsek birtokát, nem a pompát és bőséget nevezem boldogságnak. Megelégedettség, az a valódi boldogság.*”. Csak Franciska ment férjhez, az ő élete már külön történet.

3. ábra: A költő 1905-ben lebontott szülőháza.

Garaynak hiányzik a családi kör, abban reménykedik, hogy lassan magára maradó szülei Pestre költöznek, ismét együtt lehetnek. E helyett csak pár évenkénti látogatás jut neki. Pesti vásárok idején baráti szívesség utaztatja az immár nagyszülőket Jánoshoz, vagy – ha fiúk pénztárcája megengedi – postakocsival, gőzhajóval utaznak egymáshoz. 1837: „*Kedves Szüleim! Olly régen készülök már egy kis lerándulást tenni Szegszárdra, azon meleg vágyam teljesítésére, hogy kegyeteket olly sok idő s viszontagság után ismét láthassam.*”, 1838: „*Igen erősen hiszem, hogy a megnyíló nyárral vagy egypár napot kiszakaszthatok magamnak s ezt arra használandom, hogy szeretett hitvesemmel együtt gőzhajón e vidám kedvű jó hűgokhoz s e szelíden édes anyához s tisztos apámhoz lerándulok, addig is egy példány Hajnallal kedveskedem hűgaimnak.*”. Négy évvel később: „*11 évi távollétem után e hó 5kén Szegszárdra rándultam, szüleim ölelésére, s olly szerencsésen értem a gőzösök járását, hogy 7-kén már ismét uton leheték... Jó öregeink örömeről, szeretetteljes fogadásokról, valamint érzelmeimről lapokat kellene tele írnom... ki tudja látom-e őket többé! Gyermekeimet és feleségemet azonban minden esetre leküldöm vagy egy hónapi faluzásra, ha szép lesz a május, még májusban, ha nem, júniusban, azután pedig öregeinkkel együtt jövendenek fel, s*

öregünket itt telepítendjük le nálunk, hogy végnapjaikat köztünk éljék le – legalább így végeztük el kölcsönösen tervünket.”. Garay János bizonytalan anyagi helyzete meggondolásra készítette szüleit, mi volna a jó megoldás: Szekszárdon maradni, vagy költözni Pestre. Végül a harmadik lehetőséget választották: egy időre Mágocsra mentek Alajoshoz, a plébánián még a lánytestvéreknek is jutott szálláshely. Költő fiúk kérésére a szülők modellt ültek Boros János (1808–1855) festőművésznek: „Szüleimnek itt semmi egyéb teendőjük nincs, mint Boros úrhoz elmenni, s előhozni neki, hogy levelem következtében megjelentek, legyen szíves a munkához fogni, az egész dolog egy párkori üléssel meg van. Az én eszmém és óhajtásom az: hogy minél egyszerűbben épen úgy a’ hogy vannak és kinéznek kedves Szüleink, a hogyan lenni és öltözni szoktak.”. A jól sikerült arcképek fiúk pesti lakását díszítették, ma a szekszárdi múzeum gyűjteményét gazdagítják. Garay utolsó alkalommal tett szekszárdi látogatásának szép emléke a *Viszontlátás Szekszárdon* című vers:

„Köszöntve, szülőföldem’ szép határa,
Köszöntve tőlem annyi év után!
Meglátni jöttem gyermeked, anyámat,
Mivé levél az évek’ nagy során?...

Amott öreg szilfájával Csatár áll,
Sok véres harcznak gyász emlékével,
Miket török s tatár csaták’ borúja
S dicső Hunyadnak győzelme jelel.

Igen, te vagy! te vagy! minden mutatja,
Anyjára ismer visszatért fia;
Ez itt a Sárvíz; a három kereszttel
Ama hegy ott a tisztos Bartina.

A hosszú hegylánc, mely másutt kopáron,
Vagy zord erdővel vad képet mutat,
Végig viruló szőlőkkel fölötted
Most is szelid és nyájas képet ad...”

Visszaújtjáról azonnal beszámol szüleinek: „*Pestre szerencsésen megérkeztünk. Tolnán esőben szálltunk ugyan be s későcskén, de éjfél után kiderülvén gőzösünk elindult s másnapra már délutáni 3 órakor itthon voltunk.*”. Barátja, Merwerth is hosszú beszámolót kap: „*Egészségi állapotom jobbra fordulóban van, de képzelheted hátramaradásomat, miután október 3-ka óta a mai szent napig, tehát másfél hónap óta nem hagytam el a szobát, az ágyat is csak e napokban. Még vagy 10-12 nap szobaőrző kell, hogy maradjak. Ez félig oka annak is, hogy munkám »Az Árpádok« a vásárra el nem készült ... A szegszárdi bor, hallom, csakugyan dicső lett, ... Ürmösömet orvosom itta meg, s nem győzte magasztalni.*”.

Költőnk jó barátságban volt Szekszárd híres boraival, mindig örömmel fogadta a kamráját gazdagító befőttek és más élelmiszerek mellé csomagolt borküldeményeket. Megénekelve a hazai dombok jóízű termését, híressé tette azt a szülővárosában szívesen felhangzó szép költeményben:

*„Töltsd pohárba, és csodát látsz!
Színe mint a bikavér,
S mégis a gyöngy, melly belőle
Fölragyog, mint hó, fehér.
És a tőke, mellyen termett,
Nemde, olly zöld, mint a rét?
Hol leled föl szebben együtt
Szép hazánk' háromszínét?”*

Amint korábban hivatkoztunk rá, Császár Elemér úgy vélte, két költemény tette igazán híressé Garayt. A már idézett *Kont* és a másik *Az obsitos*. Sokan vitatták Hány János (1766–1850) tényleges létezését mindaddig, amíg a kutatásoknak köszönhetően be nem bizonyosodott valóságos volta. Garay Szekszárdra tett látogatásakor hallott róla először, majd ismerkedett meg később Hányval, a helybeli fazekas mesterrel, a napóleoni háborúk nagyot mondó kiszolgált katonájával. A humoros népköltészet szép példája lett a mester. Költője után unokaöccse, Garay Ákos (1866–1952), valamint Zichy Mihály (1827–1906) – mindketten festők, grafikusok – szintén megörökítették a huszár Hányt, és Szekszárd valamelyik

fogadó-jában – talán a Fekete Elefántban, vagy az Arany Szőlőben – adomázó kiszolgált katonát (Bodnár, 1898):

*„Hárman valának együtt, a potrohos bíró,
Egy obsitos vitéz, és a furfangos író;
A többi asztaloknál együtt és szerteszét,
Vidám paraszt legények itták a hegy' levét.*

*Ott ültek, iddogáltak vecsernye óta már,
Keringett és fel is dőlt a bujdosó pohár;
Mátyás király sem nyert tán több éljent a Dunán,
Mint mennyit Hány János, az obsitos magán.*

*S volt is miért a nagy zaj, ez éljen-háború,
Az obsitosnak párját nem látta hat falu,
A szem, a száj elállott merész beszédein,
Ország-világ csodálta vitézi tettein.”*

Garay János figyelemmel kísérte a különböző tudományok ismeretterjesztő és szakkiadványait. Szerepet kapott szülővárosa helyrajzi leírásának kiadásában is, mely munkálatban Augusz Antallal vállalt együttműködést: *„Hála és öröm vezérli pennámat, midőn szerencsésnek érzem magamat a Tekintetes Úrnak jelenteni, hogy néhány hónappal ezelőtt a Tekintetes Úrhoz átnézés végett leküldött »Szegszárd topographiáját« ma megkaptam légyen. A hozzá mellékelt jobbításokat s igazításokat legnagyobb köszönettel vettem, s a szerént fogom intézni a nyomtatást is.”* Garaynak, amikor Pécsre készült a természetvizsgálók gyűlésére, az egyetemi könyvtárban volt állása. Alajosnak szóló levelében olvashatjuk: *„Nőmmel most egy idő óta igen élénken tervezgetünk, t. i. a természetvizsgálók gyűlésére Pécsre szeretnék magam is rándulni, s dolgainkat úgy intézni el, hogy a gyermekeket Szegszárdon az öregeknél hagynók...”* Tervéről végül le kellett mondania. Később őt kérték fel a természetvizsgálók következő, Pestre tervezett összejuvetelének köszöntésére, ezt elfoglaltsága miatt nem vállalta, helyette Alajosra hárult a feladat. Tolna

vármegye köztisztviselőként álló első alispánja és Tengelic ura, Csapó Dániel a fiatal költő házasságkötése idején nyújtott kölcsönrel segítette Garayt, első lakása berendezésekor. Csapónak a támogatásért, mint August Antal és Bezerédj István felé is, verses hálaénekekben mondott köszönetet a jótevőnek emberi nagyságáért:

*„Magasb repülést adna tán dalomnak,
S dicső nevednek fényesb koszorút:
Ha felmutatnám Benned a közügyben
S törvényhozásban őszült honfiút, ...”*

Versben üdvözölte Garay azt az eseményt is, hogy a vármegyeházán, Tolna megye nemesi közgyűléseinek egyik termében kifüggesztették Csapó Dánielnek ma is ott látható arcképét.

A *Tengelicz* című emlékvers családi idillről énekel, sorai valamikor a Csapóék kastélya körüli park egy kövét díszítették. Bezerédj Istvánhoz közelebbi kapcsolat kötötte Garayt. Harmadik gyermeke, Dezső (1842–1894) keresztapjának, az idős Garay csődperében közbenjáró országgyűlési követnek sokat köszönhetett a család. Róla írta Garay a következő sorokat:

*„Béla király' kincsét Tolnában századok óta
Ássa, kutatja mesés hittel a balga csoport;
S nem veszi észre, hogy a kincset Bezerédy' szívében
Rég meglelte nekik a megye, rég a haza.”*

Utalás az I. Béla (1016?–1063) király által Szekszárdon alapított Benedek rendi kolostorra (1061–1777). Őt is megrendítette híres rokonuk gyásza. Bezerédj István egyetlen gyermekét, a tíz esztendő Flóra (1834–1844) leányát vesztette el. Az első önként adózó nemest – ahogy Bezerédjt nevezni szokták – hazafias tette nagyságával igyekezett Garay vigasztalni a gyász megéneklésekor:

*„Hallám a hírnek gyász kongásiból
A nagy csapást, melly kebledet találta,
A szörnyű rablást, mellyet házadon,
Elkövetett az ó év' anyala...”*

A költő meseszövé fantáziájából bukkan fel a Szekszárdhoz közeli, ma Csörgetőként ismert *Csörgető* és a több mint hétszáz évig fennállt bencés kolostor emléke. A költői elbeszélésben Ilonkáért küzd szerelme, apja a lányt másnak szánta. A bűnösök lakolnak tetteikért, várunkkal együtt örökre elsüllyednek a Csörgető vizében...

*„Szegszárd alatt, hol Sár' vizének
Kanyargó parti délre térnek,
Mint őszi égnek légköre,
Melly tiszta, mégis bánatos, –
Félig mosolygó, fél zajos
Egy puszta tónak, Csörgetőnek tüköre...”*

*Csak néha csendes éjeken,
Ha a gyász' éve van jelen,
Hallhatni Csörgető körül
Kizúgni néma mélyibül
A bús barát'
Harangzaját...”*

Hőskölteményeihez és történelmi drámáihoz Garay János részletesen tanulmányozta kora historikus irodalmát. Jegyzeteket készített például Budai Ferenc (1760–1802), Erdélyi János, Fejér György (1766–1851), Hodor Károly (1796–1881), Horváth István (1784–1846), Horváth János, Horváth Mihály (1809–1878), Kiss Bálint (1772–1853), Podhraczký József (1795–1870), Pray György (1723–1801), Thuróczy János (1435?–1489?), Timon Sámuel (1675–1736), Virág Benedek (1754–1830) és mások akkor hozzáférhető műveiből. Irodalmi műveltsége mellett igyekezett minél nagyobb történelmi ismeretekre is szert tenni. Szép

példája ennek a Béla király fiát, *Szent Lászlót* megéneklő hőskölteménye. Utolsó nagy lélegzetű műve, sokak szerint legsikerültebb alkotása megszületésének körülményeit ismerve, különös tisztelet jár a költőnek. A szabadságharc idején – ha vele történne valami – Alajosra bízta a még befejezetlen, kilenc énekből álló költeményt: „*Mennyi véres verítékem! mennyi örömem és fájdalom van ebben lerakva. Úgy hiszem, csonkán és befejezetlenül is méltó leszen, nemzetem figyelmére.*”. A végül 12 énekkel befejezett mű már betegágyból diktálva, 1852-ben készült el:

*„A dicső hőst, kit magasztal énekem,
Rég dicsőnek, szentnek tartja nemzetem;
Nyolcszáz éve, hogy László a nagy király
A magyar nép' hírkönyvébe írva áll...*

*Mint az erdő' fái közt a czédrus áll,
Termetesb és szebb vala több társinál
És ha ott áll seregének közöttte,
Meghaladta vállal őket termete...*

*Ezer nyolcszáz ötvenkettőt irt kezem,
A midőn mindezeket följegyezem,
Vajha kétszer ennyi év után is még
Nemzetemnél, mint ma, ünnepeltessék.”*

Szülővárosát megidéző költészetében ismerős helyek és események jelennek meg, sokszor valós történelmi emlékekre építve, de nem egyszer a mese világába repítve az olvasót. A pajzskészítő mesterségre utaló Csatár földrajzi névként is fennmaradt. Garay hőskölteményében Hunyadi egyik dicső győzelmének helye, ahol az idő, a háború és a rege, a meseszerű történet hármasa fogja közre a cselekményt. A nagy szilfára történő utalás már újabb kori emléket, Béri Balogh Ádámnak (1665?–1711), Szekszárd határában, a Cinka patak melletti elfogatásának helyét idézi meg. Garay kötődése sohasem szűnt meg Szekszárd iránt. Vonzotta a táj, a sok gyermekkori emlék és mindazoknak a történelmi mondáknak, meséknek

világa, amelyek sajátos szint adtak historikus költészetének. Szülőföldjéről is szól az *Árpádok* című versciklus. Hatalmas lélegzetű hőskölteménye itt a szerzetesek szekszárdi kolostorát és templomát választotta romantikus helyszínül, a krónikák szerint valós eseményekről énekelve:

*„Szegszárdon, hol jó bor terem,
A gazdag hegy' tövében,
Kolostor állott, mint a bor
Nem kisebb hír-nevében.
Ott Béla király'
Szent hamvainál
Sok istenes életű Bencze barát
Éjjeli misére ruházza magát.”*

Kölcsönös volt a kötődés. Szekszárd is ragaszkodott költő fiához. Ennek legszebb példáját adta szobra állításával és azzal, hogy a város történetébe, hagyományába egyszer s mindenkorra beleszótta Garay János emlékét.

„Most karján kedvesemnek...”

– Garay János (1812–1853) –

Szívszerelem

A múlhatatlan honszerелеmben, a költészet bűvöletében és szülőhelye, Szekszárd iránti vágyakozásban élő Garay János, valamennyi bajára, betegségére, szűkös lehetőségeire a magánéletben, szerelemben, házasságban talált megnyugvást. Alig 19 éves, ifjúsága minden hevületét nővére, Terézre zúdítja, szinte szerelmes hangulatú leveleiben: *„A te jó, gyöngéd szíved teljes mértékben kibontakozik előttem, s meg is mutatja, hogy mily bensőleg és hűséges szívvel szereted a fivéredet. Én is, kedves nővérem, én is érzem szívem mélyén a testvéri szeretet szent kötelékét...”*. Évekig tartó levelezésük témája a boldogság keresése, a vágyakozás: *„csak egy hiányzik, szeretném magam megfeszíteni érte – a szerelem! Tudja az ördög, oly szívesen beleesnék, és nem tudok szeretni. Nem ez a legnagyobb szerencsétlenség a*

földön? ... képzeld a hatalmas bajt, ... nem vagyok szerelmes! Oly sok ezer lány közt nincs egy, akit szeretnék! Ó szégyen!”. A többnyire illúziót kergető, epekedő hangulatú versei nem tartoznak a kor szerelmi lírájának legjobbjai közé. A Garaynak ismertséget hozó 1830-as évek még nem teremtettek számára biztos megélhetést, de vágyai és reményei messzire szárnyaltak. Hitt a szükség idején segítő isteni gondviselésben és a maga képességeiben, erejében. Megtalálta párját, titkolta is nem is, szívszerelmét. A 23 éves férfi szemérmessége tiltja kiadni nevét, de költőként dalolni akar róla. Kivételes szépségű a *Tavaszelőérzete* című verse:

*„Pusztaságok pusztasága!
Nincs a földnek még virága!
Lombtalan áll a berek,
Víg madárka nem cseveg;*

*S mégis ah, mi érzet ez,
A mi bennem ébredsz,
S mint egy édes sejtelem
Végig rezgi kebelem?”*

Teréznek írja: *„Én eddig, tudod, mindig azon panasztadtam, hogy rokon kebel számomra talán soha sem találkozand; ide négy hónap óta ismerni tanultam egy kedves leányt, olly lelkeset és kedvest, hogy keblem be nem töltött vágyai, úgy látszik egészen kitöltetnek ... A Regélőbe melly kijött, sokat fogsz vonásaiból találni, ez utóbbikban még nevét is szép szerével behoztam az elbeszélés végén. Reád hagyom azt kitalálni...”*. Költőnknek bánatot okozott az első igazi választottja és hitvese iránti családi értetlenség. Szülei Alajostól kértek híreket az új rokonról: *„Hát a ... bátyád mit írt Pestről, igen szeretnénk tudni, mivel mi azt halljuk már többektől, valami rácz ó hitű leányt vett volna hitvesül...”*. Alajos megkérdezte bátyját, hogy mi az igazság, ő így válaszolt: *„Neheztelsz, hogy bár megnősödtem, veled nem tudatám. Lelkem, ez téged szintúgy illet, mint többi testvéreimet, tudjátok, hogy veletek örömeimet szívesen közlöttem mindég: e legújabbikból sem valál te kizárva. – Tudattam én azt édes apánkkal azt hívő, hogy még téged értesítend róla. Egyébiránt ... az én feleségem szép*

görög leány. Márhának híják s vezeték neve Pap. Boldogan és megelégedten élünk együtt.”. Szüleinek írt levelei közül Garaynak egyetlen olyan írása van, ahol a saját döntéshez való jogát, és egyben választottját védelmezi. Tragédiája, a szerencsétlenséggel végződő házasság emléke később levélben és versekben is megrázó sorokat kényszerített ki belőle: „*Ily örvedetes körülményekben, – írja szüleinek – minőkben most vagyok, lehetetlen megállanom, hogy kedves kegyeteket az említett válasz iránt némileg fel ne világosítsam s jelen írásom által a közénk szorult kellemetlenségeket némileg el ne hárítsam. Itt ül ő, az egyedül kedves s forrón szeretett hitves oldalam mellett, s az ő szelíd, nyájas tekintete belőlem minden keserűséget kiűz, hallják tehát: Én lelkemnek minden örömeivel s igaz fiúi bizodalommal írtam kedves szüleimnek s reméltem, hogy fiúk, kit hajdan kedves és szeretett fiúknak neveztek, mondom reméltem, hogy fiúk boldogsága kegyeteket mód nélkül meg fogja örvendeztetni: de meg az én szüleim a helyett keserű panaszokra, tiltó aggodalmakra fakadnak én s választott kedvesem iránt a legfurcsább gyanakvásokra fakadnak, s mindezeket valóban maig sem tudom, miért? Kedves uramatyám azt írja, hogy magamnak is alig van annyi jövedelem, melyből egyedül élélhetek; hát feleség s gyerektartásra! – ebbeli aggodalmaikra ugyan kielégítőleg nem válaszolhatok, mert senki homlokára nincs írva, mennyit fog még jövendőben keresni, s mennyire juthat, de én legalább a jelenre nézve úgy tapasztalom, hogy keresményem még akkor is elég lesz, ha az isten egykét gyermekkel megáld.” (Garay Pap Márta 1836. januárban kötöttek házasságot). Újabb boldogságát azonnal megosztja szüleivel: „*Lehetetlen örömemet elfojtani, melly mindenünnen elárad lelkemen ha reá gondolok, mit ma nyilatkoztatott ki kedves feleségem pirulva simulván kebelembe – hogy örömeimnek legfőbbikéhez, ha isten egészségének kedvez, már két hónap óta van reménye – ... hol van azon apa és anya, ki nem örül a nagy apai és nagy anyai névnek?”*. Amikor kereskedő apósát szerencsétlenség érte, a látványra érzékeny Márta koraszülött kisfiúnak adott életet. A szekszárdi nagyszülők gyász hírt kapnak az első unokáról: „*rettegésemben kifolyt könnyek között szorítottam ajkaimhoz egy kis fiacskát, kit Gyula névre kereszteltettem: de az alig másfél arasznyi, gyenge, éretlen gyümölcs öt napnál tovább ki nem állhatá a neki még kora világot s az örvendező apának fija temetését is kelle látnia!”*. A gondos orvosi kezelés ellenére Márta követte elhalt kisfiát. A Garayra szakadó családi tragédia szülöttei a *Sírvirágok*, melyek a maguk természetes gyászával műfajának legszebbjei. Egy részlet:*

*„Keblem virágtalan,
Halotti sírverem,
Benn hosszan-keskenyen
Koporsó a szívem.*

*Kettős osztálya van:
Egyikben gyermekem,
Másikban nyúgoszik
Halovány hitvesem.”*

Garay a tíz fejezetből álló *Sírvirágok*ban egyszerre temette szerelmét, elsőszülött fiát, reményeit és önmagát is. Magánya és a nehezen múltó gyászév mind erősebb honvágyat táplált benne a szülői ház és Szekszárd után. Legtöbbször szüleit szólítja, ha leveles beszélgetésre vágyik: *„Olly régen készülök már egy kis lerándulást tenni Szegszárdra, azon meleg vágyam teljesítésére, hogy kegyeteket olly sok idő s viszontagság után ismét láthassam, s a kegyetek szeretettel teljes körében minémükép újra felelevenüljön zsibbadt lelkem, s örömtelen keblem: de oly sanyarú évet, mint ez idej, már négy év óta nem tapasztaltam, semmiféle vállalkozásaim nem akarnak sikerülni s mintha a sors ellenem esküdt volna, minden visszásan ment... Ezen régtől fogva való készülés oka annak is, hogy már jó ideje levelet sem írtam kegyeteknek... Most azonban egy kis alkut kötöttem... örömmel jelentem kegyeteknek, hogy júliusnak vagy 11-kén vagy 23-kán elindulok Pestről kegyeteket egy pár napra meglátogatandó. Gyermekesen örülök már előre e négy évtől óta óhajtott vágyam teljesedésének, s meg vagyok győződve hogy nem kisebb örömmel fogadandnak el engem, mint a minő örömmel siet karjaikba Kedves Szüleimnek engedelmes fiuk.”*. A lassan múltó idő hoz gyógyírt beteg szívére, később egy véletlen találkozás új szerelmet kínál Garay számára. Alajosnak vall róla először: *„Sz Mihály óta már új szállásomon vagyok, hova f. hónap 30kán... Babócsay táblabíró úrnak leányát Mariát (született Nagykállón, 1817. február 9-én), kit, ha jól emlékezem, látál, s ki már akkor, noha eleve nektek kinyillatkozni nem akartam, szívem választotta volt, hitvesül, hitvesemül hozandok haza... s ujra kezdem a pályát, mellyen már egyszer olly lélekrázó csapást nyertem...”*. Új tervei Garayt Pozsonyba szólították, így a távolság mindkettőjüket megviselte. Gyors elhatározással költöztek Pozsonyba: *„előbbi*

tervünk ellenére, minthogy a hosszú időt sem egyikünk, sem másikunk szerető szíve ki nem állhatá, magamnak felhozám, tőle soha többé el nem szakadandó. Két egymást szerető szív, kis kunyhóban is megfér egymással, s kedves hitvesem elég lélekkel s ragaszkodással bír irántam, hogy addig is, míg butorainkat felkaphatjuk s nagyobb szállásunkat elfoglalhatjuk, velem egy magános szobát testvérileg megoszson. S így már most végkép Posonyban vagyunk egészségesen, meglegedve s boldogan. Három heti egymástóli távollétiünk csak még szorosabbá tévé a kapcsot közöttünk, kínos de hasznos leczke volt...”. Babócsay Mária (4. ábra) erős ragaszkodással kötődött Garayhoz 16 évi házasságuk alatt. Önfeláldozóan gondozta a sokszor magatehetetlen beteg költőt, elviselte a pénztelenség szűkös napjait, ellátta a szállásra és vendégségbe érkező költő barátokat és rokonokat. Legnagyobb jótéteményként három gyermekkel ajándékozta meg szeretett férjét. Ákos még Pozsonyban született (1838–1854), Gizella (1841–1917) és Dezső már Pesten. Garay költészete családi lírájában virágzott ki újra. Sorra írja beszámolóit hitveséről, gyermekeiről Teréznek és a szüleinek: „Édes hitvesem egy szeretetre méltó kedves teremtes ki lélekkel és szívvel egyiránt gazdag, 's ki ennél fogva nekem barátném, testvérem, szeretőm, hitvesem 's mindenem. Ohajtom, hogy minél előbb tanúja lehetnél boldogságomnak... isten segedelmével egy fiúcskával szaporodtunk meg, kit Dezső névre ma fogunk megkeresztelni, keresztapja Bezerédj István.”. Múlnak az évek: „A kis Dezső cseveg és jár, a legkedvesebb gyermek, kit csak képzelhetni. Ákos könyvekkel mulat már, egész kis könyvtára van, naponként tanul, Gizi pedig varr és mos, főz, mint illik.”. Családi képek című új versei megannyi kis életkép a mindennapi boldogságról:

*„De hát ugyan már mellyik az,
Kit szívem legjobban szeret:
E kékszemű lányt, e nyulánk,
Vagy ezt a tömzsi gyermeket? ...*

*Válasszon aki tud s akar!
Én nem tudok, s nem akarok;
Egy asszonyt s három gyermeket
Szeretni tán csak elbírok!”*

A szabadságharcról érkező hírek indítják arra 1849 elején, hogy családja biztonságáról gondoskodjon. Végrendelkező hangulatú levélben fordul öccséhez: „*Bármilyen veszély érne személyemet, engedd e testvéri szózatot szívedhez jutni, s vedd három kedves gyermekeimet és jó nőmet atyai pártfogásodba.*”. Garay mindössze 38 éves, elhatalmasodó betegségei – elsősorban a köszvény és látásának romlása – bizonytalanná teszik a család jövőjét. Arany János, Vörösmarty Mihály és más barátok látogatják otthonában. Családja segítő kezet nyújt Petőfi özvegyének. Szendrey Júlia 1850 tavaszán szállóvendége Garayéknak. Ismerősének írja, milyen rossz hatással van rá a betegségtől szenvedő költőnek másik szobából áthallatszó sírása (Szendrey Júlia 1850. április 25-i levele Lauka Gusztávhoz). A *Családi képek* egyike Garay János régi, de sohasem teljesült óhaját – az együtt élő nagyszülők, szülők és gyermekek közös örömét – képzelel el:

*„Ha most apám, az ősz úr,
Így látna köztetek;
Ha most anyám, a jó szív,
Így együtt lepne meg!*

*A jó öreg remegve
Kitárná két karát,
Elmondaná fölöttünk
Áldása' szent szavát.”*

A Kolta Ferenc (1915–1973) által felkutatott, 1956-ig ismeretlen verstörödékek között talált néhány sor költői bizonyossága Garay kiszolgáltatott helyzetének:

*„Kiküldtem őt, hozzon nekem virágot,
Hozzám valót, aszottat, szárazat,
Talán, talán levének gyógynedüje
Megenyhítendi mégis kóromat...”*

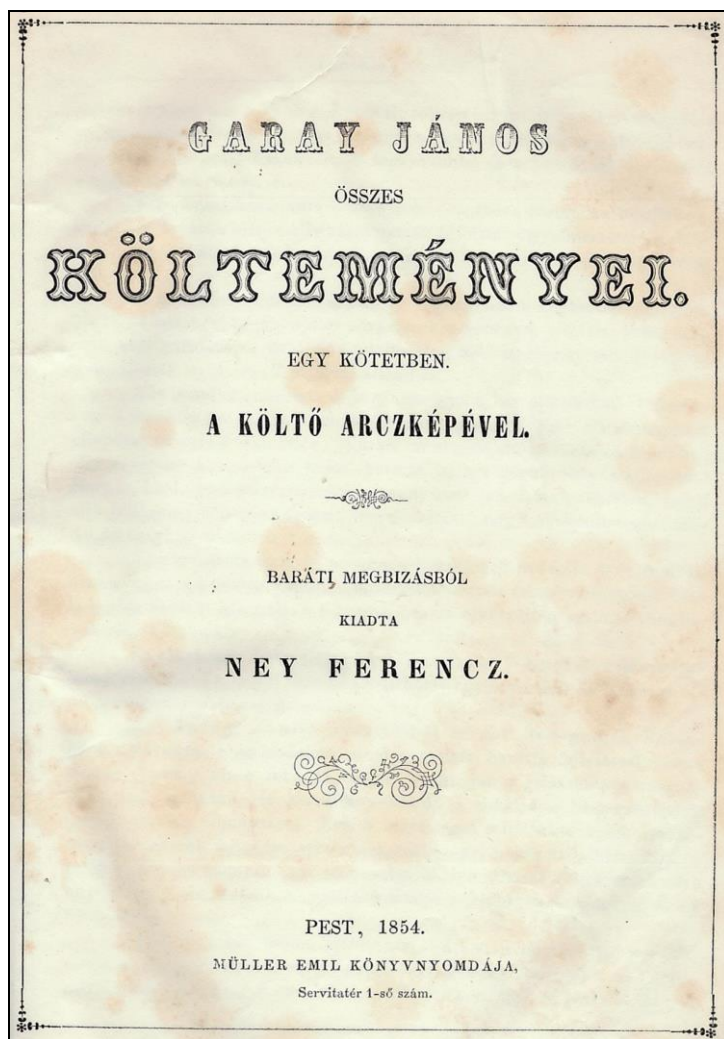

4. ábra: Babócsay Mária (1817–1907), a költő hitvese (1837–1853).

Felesége, Mimi elkeseredett hangú leveleket küld Szekszárdra, ugyanis férje *„írni, olvasni nem tud, már most képzeljék édes nagypapa egy embert, ki dolgozni szeretett s dolgozni tudott, mily kín annak e tétlenség, inkább akármit, könnyebben túrne, csak dolgozni tudna szegény Garay... őszintén, édes nagypapa, csak úgy átnyomorgjuk az életet, mert az ilyen élet nem élet.”*. Pár hónappal később: *„szegény jó Garaym beteg, igen szomorú, mit róla írnom kell ... szemére nem lát, ez így tartott igen sokáig, mint egy négy hete, ágyba fekvő beteg lett, ekkor bebizonyult, hogy nem szemének, hanem agyvelejének van baja ... szegény Garaym összezavart mindent s tiszta fogalma mai napig nincs semmiről.”*. Az idős apa sietve látogatást tett beteg fiához. Még a költő életében készülöben volt a *Garay János összes költeményei* című életmű kiadás (5. ábra). Szerkesztője, Neő Ferenc (1814–1889) a kötet megjelenését sürgetve fordult a Garay verseit szerető olvasóközönség felé.

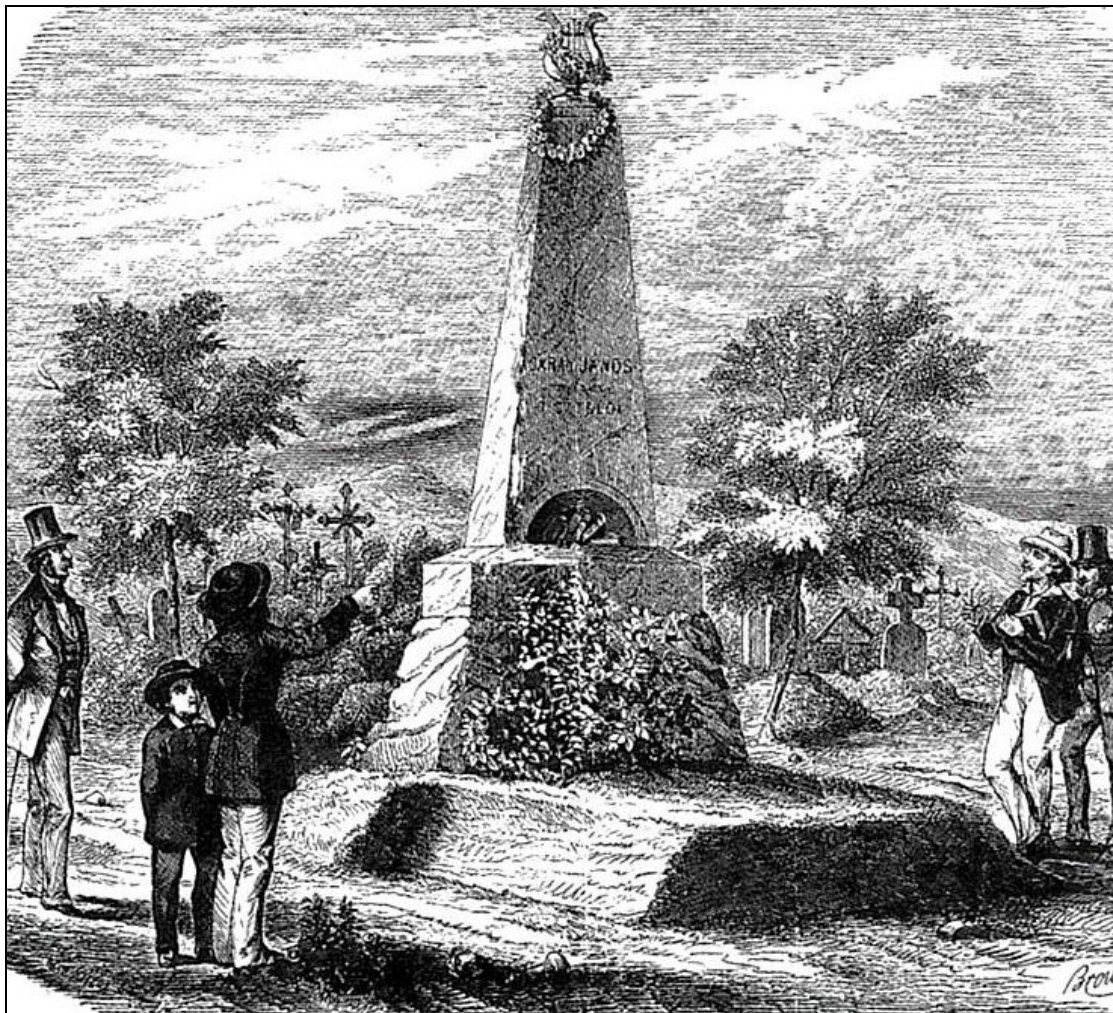
5. ábra: Garay János (1812–1853) életművének 1854-es kiadása.

Költőnk már nem vehette kézbe az 1854-ben megjelent, első gyűjteményes kiadást. Pesti gyóntatója és lelki istápolója a költő halála napján írt levelet Szekszárdra: „*Garay János, családjának és nemzetünknek e jobb sorsra méltó büszkesége, kegyeteknek pedig szeretett fajok ... a mult éjel családja és orvosa meglepetésére lázas állapotba, és szembeötlő elgyengülésbe esett, és ma reggeli 10 órakor csend- és nyugalomban szép lelkét Teremtőjének vissza adá...*”. 1853 volt, november 5-e.

Életrajzírók, emlékbeszédek, lexikonok igyekeztek minél tárgyilagosabb képet adni Garay Jánosról és költészetéről. Jelen összefoglaló is egy ilyen próbálkozás. Csak elfogultabb! – és ezt bizonyára megbocsátja a Tisztelt Olvasó –, hiszen a költő szülővárosa, Szekszárd kíván emléket állítani „*beteges, gyenge szemű – de annál szebb lelkű, nyílt jellemű,*

kedélyes nemes szívű” fiának, akinél „szeretetreméltó összhangban központosult mindaz, mit szép léleknek szokás mondani: rendkívüli tehetség és szorgalmas tanulmány párosultak benne hazafias lelkesedéssel, nyájas háziassággal, méltányteljes szerénységgel.” (Ney, 1853a & 1853b). Síremléke Budapesten található a Kerepesi temetőben (6. ábra).

6. ábra: Garay János (1812–1853) síremléke Budapesten a Kerepesi úti temetőben.

Csendes utószó

Garay János költészetéről megoszlanak a vélemények. Bő két évszázada született, volt idő felejteni és volt idő ismét felfedezni is. Szekszárd büszke költő fiára, de mit tud róla? Sokan vannak az elfelejtettek táborában. Ha csak a kortársai közül kellene említeni néhányat, ott van például Bajza József, Czuczor Gergely, Erdélyi János, Fáy András, a két Kisfaludy,

Toldi Ferenc, Tompa Mihály, a Vachott testvérek, Vajda Péter, Vas Gereben (1823–1868), Virág Benedek. Megnyugtató, hogy velünk vannak a nagyok. Őket nem kezdte ki a feledés: Arany János, Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály. Utcák viselik a nevüket, néhány versüket fejből tudtuk gyerekkorunkban. Diákjaink ma mit idéznének tőlük? De, most beszéljünk csak Garay Jánosról!

Jókor született, a magyar nyelv megújítása korában. Költőnk anyanyelvünk hivatalos használatának engedélyezése idején volt alkotó irodalmár. Új eszmék születésének és irodalmi körök alakulásának korában. Polgári felemelkedés, függetlenség a hazának, közjó, Magyarország nem volt, hanem lesz, honszerelem. Ilyen eszmék, gondolatok keltek útra. A mindezekre fogékony Garay két évtizedig rótt a sorokat, lapot alapított, szerkesztett, kezdők – köztük öccse, Alajos – botladozó rímeit javígtatta. És írt. Sokat. Drámát, balladát, megkésett lírait. Rövid epikai művekkel, verses elbeszélésekkel jeleskedett és otthonosan művelte a rímes-jambikus verselést. Közkatonája lett a magyar romantikának. Ott volt az Arany *Toldiját* bíráló és kitüntető bizottságban. Irodalomtörténészeink szerint dramaturgiai tanulmányosorozata egyenrangú Vörösmartyéval és Bajza Józsefével. Régi adósságunk publicisztikájának, prózájának újkori közreadása.

Rosszkor született Garay? Nem tudott kilépni a nagyok árnyékából? Vagy más terhek nyomasztották a rövidre szabott életidőt? Meghatározó életélményei a szülőföld és a haza, forradalmi gondolatok és csöndes kesergés, szerelem, család – és mindenekelőtt a magyar nyelv rabul ejtő szépsége. Irigyelhette az Európában utazgató jómódú kortársait, még Petőfit is a vállon tarisznyás, országjáró szabadságáért. Garay alkatilag volt más. Szavakban eljutott a saját függetlenségéig, valójában foglya vagyontalan, betegségekkel gyötört, gyakran megbántott helyzetének. Nem tartozott irodalmi körökhöz. A Nemzeti Kaszinó és Vörösmarty köre magasan állt fölötte, Petőfi Tízek Társasága a következő fiatal nemzedéké. Arany Jánost és körét – Gyulai Pált (1826–1909), Lévay Józsefet (1825–1918), Mentovich Ferencet (1819–1879) és Szász Károlyt (1829–1905) – a rokonlelkek barátsága tartotta össze még akkor is, amikor Garay már nem élt. Fiatalon tagja a Tudományos Akadémiának, de szerepe inkább a Kisfaludy Társaságban volt. Korának hírlapolvasó közönsége lelkesedett költészetéért és szavalták verseit – a *Kont* címűt Jókai szerint az egész ország –, gimnáziumok irodalmi önképzőkörökben kisebb vetélkedés folyt a költői népszerűségért. Voltak irodalmi körök, Almanach Társaság, Auróra-kör, a lelkes hazafi, majd árulóként megbélyegzett Kuthy Lajos

(1813–1864) Társalkodási Egyesülete. Petőfiével, Vörösmartyéval vetekedett Garay népszerűsége például lelkész nagyapám Rozsnyói Olvasótársaságában, ahol a kártyapénzből fizettek elő lapokat. Irodalmi Őr, Magyar Irodalmi Szemle, Vörösmartyék Athenaeuma, Honderű, a katolikus Órangyal, Rajzolatok, Garay Regélője, a Tudományos Gyűjtemények irodalmi melléklete és több más, pár száz példányban terjesztett irodalmi és közéleti lap járt kézről kézre a hazában, Kolozsvártól Kassáig, Sárospataktól Sopronig, Garay pesti lakásától a szekszárdi szülőházig. Kikhez jutottak el ezek a lapok? Kik a magyar irodalom olvasói? Az ország 13 milliányi lakosából 5 millió a magyar. Ebből négy és fél millió él jobbágysorban. Értelmiségi foglalkozásúnak tekinthető mintegy tízezer, de az is megosztott. Kemény vitában állt egymással az idős és a fiatal költők nemzedéke, így olvasóik is. Egyesek párbajig mentek igazuk védelmében. Szemben állt egymással magyar és német. „*A ti német városotok*” – írja Garay az anyjának Szekszárdra. Walter Zsuzsanna szekszárdi német családból való, idős Garay János bátaszéki születésű magyar kismes. A hatezer lakosú megyeszékhelyen alig kétszáz német élt. A ma Bezerédj utcaként ismert Német utcában is mindössze 17 német anyanyelvű család lakott. De szemben álltak katolikusok és protestánsok is. A pécsi papi szemináriumban tanuló Garay írja életrajz költeményében:

*„Vagy azt jegyezzem föl, hol iskoláztam,
Mellyik tanítóm vert legtöbb diákot*
Fejembe, mellyik büntetett leginkább,
Ha szép hazám' nyelvén beszélni mertem...” (*latint).*

És mit kezdenek a kor költői a végletekkel, a nemzethalál gondolatával, ostromozlak nemzetem, szolgák vagyunk, hullócsillag. Vagy mit kezdenek a nimbuszként felemlegetett párducos Árpáddal, a magyar dicsőséggel, a hős kebellet. Közülük keresik az igazat, a lelkesítőt, a tanulságost.

Garayt és kortársait ma sorolják a nemzeti, a romantika és a népiség irodalmának korába. Ő ott van mindenhol és mindegyikben, hol előnyére, hol hátrányára. Vagy a már meghaladott stílusok képviselője, vagy voltak nagyobbat alkotók, mint például Arany a balladák világában. Drámákban úttörő, de nem ő a követésre méltó példa. A forradalom és a szabadságharc hoz ki belőle sok újat. Jelzői helyenként Petőfi radikalizmusát közelítik. Nem véletlenül idézték törvényszék elé a megtorlás idején. Tudnak barátságukról, a köszvényben

szenvedő és látását lassan elvesztve botorkáló Garayt hazasétáltató Petőfiről. Bírái ismerik a megözvegyült Szendrey Júliának vendégszobát adó Garay család vétkeit és főként verseit, köztük a *Komoly szó a vihar előtt*, *Ütött az óra*, *Honvéddal*, *Buda visszavétele* címűeket. Barátainak köszönhetta a kedvező ítéletet. Mi dolgunk van mindezzel? Sok kihullik a feledés rostáján, de ha Garayt emlegetjük, jusson eszünkbe például a *Szabad hazában* című verse, a *Kont*, *A dalnokot hagyjátok* vagy a *Szent László* versciklus. Ma mitől lehetne időszerű Garay János? Például ilyen soroktól az ő *Hymnusából*:

*„Szebb jövődöt, mint a mult volt,
Jobbat a jelennél;...
Legyen egy a szétszakadt nép
Nyelvben, érzeményben...*

*Nyugodalmat, de dicsőet
Annyi belvitákra.
ivadékról ivadékra
Nem szününk remélni...”*

Garayt feledve nemet mondanánk sok-sok kortársára is. Nemet koruk magyar irodalmának, költészetének megannyi szépségére, értékére. Jusson eszünkbe felejtethetlen obsitosa, az anekdotázó kedvű nagyot mondó öreg katona, akiről Illyés Gyula (1902–1983) írta, hogy az *Ebéd a kastélyban* földije közül Háy János emelkedett a legnagyobb hírnévre. Hiányzik Garay János! Wosinsky Mórtól (1854–1907) való megszívelendő sorok a dalnok szekszárdi szobrának avatásakor (1898): *„Alig van költőnk, ki többet merengett nemzete múltján, mint Garay... Nálunk a gondatlanság csipelyre tett kezekkel nézi évről évre, mint sodorja a mindent megemésztő idő az őskornak hagyományait évről évre mindinkább a feledés feneketlen üregébe.”* Nagyjainkra gondolva a mának is ad honismereti feladatot Kölcsey Ferenc figyelmeztetése: *„Emlékeik nem maradtak? Mi tilt, hogy emeljetez nékiek?”*.

Az angol nyelvű fordításért Mestyán Zsófiának ezúton mondok köszönetet.

IRODALOM

- Angyal, D. (1904): *Garay János válogatott költeményei*. Lampel Róbert (Wodianer F.) Császári és Királyi Udvari Könyvkereskedés, Budapest.
- Bánóczi, J. (szerk.) (1902–1903): *Kisfaludy Károly válogatott munkái I.* Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) Császári és Királyi Könyvkereskedés Kiadása, Budapest.
- Bodnár, I. (szerk.) (1898): *Garay album*. Franklin Nyomda, Budapest.
- Császár, E. (1912): *Garay János*. **Budapesti Szemle**, 428., 252–260.
- Fehér, J. & Kováts, D. (szerk.) (2009): *Híven szeretni a jót...* Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely – Nagyvárad.
- Ferenczy, J. (1873): *Garay János életrajza*. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest.
- Garay János családi és baráti levelezésének gyűjteménye. Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára, Szekszárd.
- Garay, A. (1914): *Párisi és hazai forradalmi emlékeim 1848–1849*. Kner Izidor, Gyoma.
- Garay, J. (1846): *Tollrajzok III.* Hartleben, Pest.
- Greguss, P. (1901): *Tolnavármegye Garay János Nagy Képes Naptára*. Molnár Mór, Szekszárd.
- Hadnagy, A. (1988): *Ki volt Háy János?* Szekszárdi Nyomda Vállalat, Szekszárd.
- Hegedűs, G. (1976): *A magyar irodalom arcképcsarnoka*. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest.
- Illyés, Gy., Illés, E., Juhász, F. & Martinkó, A. (szerk.) (1974): *Vörösmarty Mihály válogatott művei I.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Kaczián, J. (2006): *Akadémikusok – Adatok a Magyar Tudományos Akadémia Tolna megyéhez kötődő tagjairól, 1830–2002*. Szekszárd.
- Kaczián, J. (2012): *Garay emlékkönyv*. Önkormányzat, Szekszárd.
- Kaczián, J. (2015): *Garay Jánosról – március 15-én*. **Szekszárdi Vasárnap**, 3.
- Kenyeres, Á. (főszerk.) (1967): *Magyar Életrajzi Lexikon I.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kolta, F. (1956): *Garay János ismeretlen versei*. Pécsi Pedagógiai Főiskola különlenyomata, Pécs.

- Kovács, A. (szerk.) (1956): *Garay János válogatott művei*. Tolna Megyei Tanács V. B. Megyei Könyvtára, Szekszárd.
- Kovacsóczy, M. & Császár, F. (1845): *Magyarkák 1845-ből*. Teubner Nyomda, Lipcse.
- Kozocsa, S. (összeáll.) (1943): *Garay János válogatott munkái*. Magyar Népművelők Társasága, Budapest.
- Nagy, F. (1853): *Garay János élete*. Pest.
- Ney, F. (1853a): *Tudomány és Irodalom – Jeles íróink csarnoka, XI. – Garay*. **Pesti Napló**, 1127., 1–4.
- Ney, F. (1853b): *Tudomány és Irodalom – Jeles íróink csarnoka, XI. – Garay*. **Pesti Napló**, 1128., 1–4.
- Ney, F. (1854): *Garay János összes költeményei*. Müller Ede nyomdája, Pest.
- Pornai, Gy. (1933): *Garay János költészetének forrása*. Sárkány-Nyomda Részvénytársaság Műintézete, Budapest.
- Sőtér, I. (főszerk.) (1965): *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig III*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szabolcsi, M. (főszerk.) (1979): *A magyar sajtó története I*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szendrey Júlia 1850. április 25-i levele Lauka Gusztávhoz.
- Toldy, F. (1871): *Magyar költők élete*. Ráth, Pest.
- Tóth, L. (1854): *Emlékbeszéd Garay Jánosról az akadémián*. Pest.
- Virág, B. (1808): *Magyar századok*. Landerer Anna, Buda.
- Wigand, J. (1880): *Garay János költészete*. Gyulai Nyomda, Arad.

Digitális Betlehem

KÉPES GÁBOR

Összefoglalás: Egy interjú Görbe László (1947–) piarista szerzetessel, Kecskemét plébánosával, a hazai informatikaoktatás jeles személyiségével. Görbe László volt az első magyar középiskolai informatikatanár, Kovács Mihály (1916–2006) monográfusa.

Kulcsszavak: *kibernetika; informatika; számítástechnika; szakkör; informatikatanítás; informatikaoktatás; katolicizmus; iskola; pedagógia; oktatástörténet; egyház; piarista rend*

Digital Bethlehem

GÁBOR KÉPES

Abstract: An interview with László Görbe (1947–), a Piarist monk, parish priest of Kecskemét and a prominent figure in IT education of Hungary. László Görbe was the monographer of Mihály Kovács (1916–2006), the pioneering IT teacher of Hungary.

Keywords: *cybernetics; informatics; computer technology; IT teaching; IT education; Catholicism; school; pedagogy; history of education; church; Piarists*

A magyar múzeumügy egy nagy egyéniségét köszöntjük ezzel a kötettel. Egy olyan múzeumi embert, akinek a magyar kultúra fejlődése a személyes ügye – és aki nagy odafigyeléssel fordult és fordul a fiatalabb kollégák felé, hogy elkötelezettségét átplántálja beléjük. Kriston-Vízi Jóska számomra is egyfajta apafigura a múzeumi szférában – a kezdetektől kíséri figyelemmel botladozásaimat. És ennek már húsz éve, azóta vagyunk szövetségesek...

Jóska élete és pályája ezer szállal kötődik Kecskeméthez, ezért úgy döntöttem, klasszikus tanulmány helyett egy interjúval lepem meg Kecskemét kulturális és egyházi életének egy jeles személyiségével, Görbe László (1947–) (*1. és 2. ábrák*) atyával beszélgetek, akit szintén közel 20 éve ismerek, az első magyar középiskolai informatikatanár, Kovács Mihály (1916–2006) piarista szerzetes szerzetestársaként, barátjaként, fiatalabb kollégájaként és segítőjeként ismertem meg.

1. ábra: Görbe László (1947–) atya.

Itt a szálak összeérnek: én a magyar informatikatörténettel és a számítógépes játék történetével foglalkoztam az Országos Műszaki Múzeumban – Miska bácsi és Görbe atya kibernetikai játékok segítségével ismertették meg az informatika új tudományával diákjaikat – Kriston-Vízi József barátunknak pedig szerteágazó tevékenységei közül az egyik a játék történetéhez és muzealizálásához kapcsolódik. Tulajdonképpen magának az interjúnak is az ötletadója Jóska, hiszen beszéltünk már róla, hogy Görbe László pályája megörökítésre méltó. Remélem, hogy kellemes meglepetésnek tartja majd, hogy az interjú épp itt jelenik meg először.

Vágjunk bele a beszélgetésbe Görbe atyával, akivel egyik legkedvesebb helyszínemen találkoztam, a Budapesti Piarista Gimnáziumban.

Képes Gábor: *Évek óta Kecskeméten vagy plébános. Kezdjük a gyerekkoroddal. Hogyan kanyarodott az életed a szerzetesrend és a tanítás felé?*

Görbe László: *1947-ben születtem, édesapám parasztember volt. Kerekegyházán, tanyán nőttem fel, ennek következtében felhőtlen, boldog gyerekkorom volt. Még óvodás sem voltam! Semmi hátrányát nem tapasztaltam, mert a szüleim nagyon szépen felkészítettek az iskolára, nővérem nyomában. Már tudtam olvasni, mire iskolába kerültem – és viszonylag elfogadhatóan számoltam. Az általános iskolámat is Kerekegyházán végeztem, naponta négy kilométerre, gyalog jártunk be az iskolába, ami igen nagy megpróbáltatás volt. Hatévesen sokszor este, a sötétben vergődtem haza... De hát túléltek ezt is!*

K. G.: *Az 50-es évekről, a beszolgáltatásról van gyerekkori emléked?*

G. L.: *Igen – és elég mélyen él bennem. A parasztságot akkoriban erősen megtörték és 1953 környékén próbálták téveszesíteni a Kecskemét környéki vidéket. Végül 1960-ra sikerült mindenkét bekényszeríteni a termelőszövetkezetbe. Még előtte, 1952–1953-ban hatalmas szárazság, aszály volt két éven keresztül. Nem termett annyi gabonánk, hogy a fejadagot meghagyták volna. Irgalmatlan szegénységben éltünk. Egy karéj kenyér felét kaptuk reggelire, minden nélkül. Kérleltem édesanyám, hogy zsíroskenyeret adjon, de a zsírt a főzéshez őrizte meg. Egy malacot neveltünk, annak szedtem paréjt – és vártam, hogy levághassuk... November közepére elfogyott minden, beszolgáltatták a kukoricát és leadtak minden disznót. Ezt a malackát is elvitték a tanyáról. Azt mondták nekem, odaadták a nagyapámnak. Egyetlen*

nagyszülőm volt, én ebbe belenyugodtam, hogy nekiadták. Nem akarták, hogy kisgyerekként elszóljam magam. Valójában éppúgy titkon levágták azt a disznót, mint ahogy a Tanú című filmben látható. És előkerültek időnként az állat „alkatrészei”.

Mikor már pap voltam és pesti tanár, egy karácsonyi szünetben hazamentem és elbeszélgettem édesanyámmal. Akkor, utólag kérdezte meg, gyűlöltük-e őt, hogy nem adott zsíroskenyeret. Anyám, jobban fáj az magának, mint nekünk – mondtam neki. Emberi tisztaságára jellemző, hogy akkor megkérdezte tőlem azt is: hazugság volt-e, hogy eltitkolták a disznóvágást... Én azt mondtam neki, hogy igen, de nem volt bűn. Kegyes hazugság nincs, viszont egy anyának az éhes gyerekekkel a szoknyája mellett nincs szabad akarata és nincs szabad döntése. Ez egy kényszerhelyzet volt – és ha nincs szabadság, akkor nem lehet bűnt elkövetni... Persze bizonyos határok között.

K. G.: *Hogyan lett a parasztfiúból értelmiségi?*

G. L.: *Édesapám azt mondta nekünk gyerekkoromban: a földben nincs jövő, tessék tanulni. Így kerültem be a kecskeméti Piarista Gimnáziumba. Utólag kiderült, hogy én is a továbbtanulásra nem ajánlott kategóriába kerültem, mert jártam ministrálni, részt vettem a plébánia életében. De az egyházi iskolában ez nem volt akadály. Jó tehetségű srácok verődtek össze: kuláckyerekek, tisztviselőgyerekek. Az egyházi iskola volt az egyetlen lehetőségünk az érvényesülésre – és hittünk abban, hogy ha tanulunk, diplomát szerzünk, annak eredménye van. Ott kerültem barátságba a piaristákkal – és azt láttam, hogy ezek olyan fantasztikus, hiteles emberek, akik közé jó tartozni. Gondolok itt Jelenits István (1932–) tanár úrra (hittanmagyar tanár, kollégiumi igazgató), Helyes László (1916–1981) tanár úrra (osztályfőnök, matematika-fizika), Fazekas József (1911–2001) tanár úrra (biológia, kollégiumi igazgató, hatalmas arborétummal), Halász József (1914–1980) tanár úrra (orosztanár) – akik kedvet csináltak nekem a tanári pályához is. Halász tanár úr görög-latin szakos volt, de délszláv származású, így kitűnően megtanult és megtanított oroszra.*

K. G.: *És hogy lett belőled matematika-fizika szakos tanár?*

G. L.: *Becsülettel bevallom, hogy kényszerből. Én 1965-ben kerültem be a rendbe – és 1969-ben, amikor jelentkeztünk az egyetemre, a biológia-földrajz érdekelt, de akkor épp megszűnt*

ez a szakpár és helyette földrajz-matematika indult. Mire felkészültem, az is megszűnt, földrajz-nyelv szak lett helyette, ami nem vonzott. Így maradt a matematika-fizika...

K. G.: *Pedig azt hittem, Neked a fizika a sava-borsa az egésznek...*

G. L.: *Nem véletlenül. Amikor 1965-ben felkerültünk a rendbe Budapestre, az ebédlőbe bejárt Öveges Józsi (Öveges József, [1895–1979]) bácsi. Mint régi piarista, nálunk ebédelt. Akkoriban jelent meg a Tudomány, technika, élet című könyve. Potom pénzbe került, megvettük és dedikáltattuk vele. Ő már akkor országosan ismert tudós volt, ma azt mondanánk, médiasztár. Azt írta be nekem a kötetbe: „Legyél fizikus, sosem fogod megbánni.”. Ezt a dedikációt ma is őrzöm... A földrajzot Hazag László (1928–) későbbi kecskeméti igazgató szeretettette meg velem, de aztán nagyon megszerettem a fizikát is.*

K. G.: *Amikor bekerültél a rendbe, nagy döntés volt, hogy nem családot fogsz alapítani, hanem a rend mellett köteleződsz el?*

G. L.: *A mi időnkben a noviciátus még nagyon szigorú volt. Tizenkilenc évesen nem volt könnyű, hogy évente mindössze kétszer találkozhattunk a szüleinkkel. Az ember szembekerült azzal, hogy a példaképeink is hús-vér emberek. Nekik is vannak gyarlóságaik, néha ők is unatkoznak. Ekkor kell eldönteni, hogy ennek ellenére elköteleződünk-e a rend mellett. Jobb úgy fogalmazni: az Úristen felé van-e hivatásunk? Akinek igen, az marad... Hatan kezdtük a noviciátust – és hárman maradtunk.*

Ez éppúgy elköteleződés, mint a házasság – és a koronája az ünnepélyes fogadalom. Ez már egyetemista koromban történt meg, amikor az Eötvös Loránd Tudományegyetemen (ELTE) már lányokkal együtt jártunk egyetemre. Aki egyetemistaként is megőrzi a hivatását, az szerzetes marad. Viszont úgy teszi le a hivatalos fogadalmat, hogy még nem tanított. Pedig arra fogja feltenni az életét. Csak ezután dől el, jó tanár leszel-e, milyen életed lesz. Ha nem félsz a diáktól, akkor vállald a pedagógus pályát. Ha félsz tőle, akkor ne. Ha egy tanár tart a diákoktól, azt a gyerek megérzi, ott lesz probléma.

Egy öreg piarista egyszer azt mondta, ha arra vagy kíváncsi, melyik gyerek lesz problémás, nézd meg, hogy melyik az a gyerek, aki egy előző évfolyambéli problémás gyereket megtalál. Ilyen bölcsességeket csipegettünk fel az idősebb tanár atyáktól.

K. G.: *Bejártál az egyetemre, de az akkor még a Mikszáth téren lévő Piarista Gimnáziumban készültél fel a pályára?*

G. L.: *Igen. Az ELTE-n 120-an voltunk az évfolyamon mat-fizesek (ma az egész országban nincs ennyi!), de én a teológiáról loholtam át. Képzeld el, amikor reverendában beléptem a nagyelőadóba. Olyan csend lett, mint se előtte, se azóta. De befogadtak, jó tanáraim voltak az ELTE-n. Például Radnai Gyula (1939–2021) tanár úrnak voltam demonstrátora – ő hőtant tanított. Negyedévtől jártam be a gimnáziumba, Pogány János (1907–1983) és Kovács Mihály lettek a vezetőtanáraim. Ők vezettek be az igazi pedagóguséletbe.*

K. G.: *Mire a teológiai és ELTE-s tanulmányaid végéhez közeledtünk, már az 1970-es években járunk. Ez már Miska bácsi kibernetika szakkörének második korszaka. Arról sokat publikáltunk, hogy milyen volt az első időszak, amikor az országban elsőként, elsősorban kibernetikai játékok révén ismertette meg tanítványaival az informatikát – az 1958–1959-es tanévtől tartott kibernetika szakkört a gimnáziumban, tehát ez a szellemi műhely hajszálra egyidős a magyar informatikával! De milyen volt a Te idődben, az 1970-es évek elején-közepén a Kovács Mihály-műhely?*

G. L.: *Nézzük egy kicsit korábról és az eszköz-kultúra felől. Bár az 1950-es években már ismerték a félvezetőket és volt tranzisztor, az 1960-as évekre került igazán közforgalomba, először a rádiókban. Lassanként elterjedtek az óriási elektroncsöves számítógépeket felváltó tranzisztoros számítógépek – de amikor még én gimnazista voltam, negyedikes, Miska bácsi még jóval korábbi technikán alapuló, relés (elektromechanikus) játékokat épített. Az 1960-as években ezek alkatrészei voltak elérhetőek egy iskolának. Engem gimnáziumban nem tanított Miska bácsi, de elvittek hozzá – és bemutatták nekünk is a híres szakkör diákok által megépített alkotásait, köztük a Csodamalmot, a piaristák országos hírű amőbázó gépét. Próbáltuk megverni, hozzáteszem, sikertelenül.*

Az 1960-as évek második felében és az 1970-es évekre megjelentek az integrált áramkörök. Miska bácsi is krízisbe került, mert az addig az országban úttörő, a kibernetika tudományát játékosan megismertető szakkörét teljesen át kellett alakítani. Az 1950-es évek végétől az 1960-as évek végéig csodákat művelt a relés alkatrészekből, érdekesebbnél érdekesebb játékokat, modelleket építettek meg a diákjai, ezeket fizikatanári ankétokon is

mutatták. Mire én kikerültem az egyetemről, ezek lényegében elavultak. Az új sláger az elektronikus, asztali programozható számítógép lett.

És megnyílt egy új lehetőség, be-be lehetett jutni a számítóközpontokba is, az országban akkor üzemszerűen használt, teremnyi igazi számítógépekhez. Húsz óra gépidőt lehetett kapni a minisztériumtól, a GAMF főiskolán például volt egy négy végkészülékkel rendelkező számítógép – és a szakkörösöket be lehetett ültetni elé. Meg vihettük a lyukkártyáinkat – aztán vagy be tudták olvasni a programot vagy nem.

K. G.: *Kecskeméten, Kovács Mihály nyomában járva, Te indítottad el a kibernetika szakkört?*

G. L.: *Igen, fiatal tanárként oda kerültem és bele is vágtam a Miska bácsitól ellesett ismeretek átadásába. 1973-ban vette meg Miska bácsi az első Hewlett-Packard asztali kalkulátort. 1975 őszén szólt nekem is, hogy lehet számítógépet rendelni – és én megrendeltem ennek a HP-gépnek a „kisöccsét”. Kis mágnesszalagra mentette ki a programot a gép. Amikor Ferihegyre megérkezett a gép, alaposan be voltam ijedve a vámkezelés miatt, de a vámosok korrektek voltak: ez tanszerként, ingyenesen bejöhett. Utána az egész megyei vezetés a csodájára járt. Ezen kezdtem az oktatást, illetve egy TPA gépen is hetente egyszer futtathattunk BASIC programokat.*

K. G.: *A HP programozható számítógépeit sokan a personal computer kategória elődeinek tartják. Te a HP kapcsán emlékszel a gépre írt programcskákra?*

G. L.: *Miska bácsi kibernetikai játékait próbáltuk „újrajátszani”. Amit Miska bácsi megépített relékből, azt lehetett szimulálni egy ilyen kalkulátoron [jellegzetes példa a NIM nevű logikai játék, melyet eredetileg gyufaszálakkal játszottak – ezt Kovács Mihály megépítette Halom néven relés kivitelben – és ugyanez a játék létezett programozható számítógépekre is, például a világ első programozható zsebszámítógépéhez, a HP65-höz adott mágneskártya-csomagban NIMB néven forgalmazták – K. G.]*

Majd 1978-ban, négyezer márkáért megvette az első TRS-80-at, az volt a következő ugrás [a gép egyike a világ első személyi számítógépeinek – a Commodore PET és az Apple II típusok mellett az 1970-es évek végi amerikai otthoni számítógépek legelterjedtebb típusa volt; Magyarországon viszont lényegében ismeretlen volt még a korszakban – K. G.]. Én 1979-ig tanítottam szakköri körülmények között Kecskeméten a számítástechnikát – és egy

nagyon képzett utódom lett. Mi még csak egy évig tanultuk a számítástechnikát az ELTE keretei között – és nyáron részt vehettünk egy egyhetes gyakorlaton a KFKI-ban, Csillebércen. A Vörös hadsereg útján a Videoton fejlesztő intézetébe is elvittek minket. Egy délelőtt próbáltuk megtanítani összeadni a Videoton gépet, de állandóan „ledobta” a rendszert. A nálam fiatalabbak ennél már komolyabban ismerkedhettek a számítógéptudomány alapjaival.

2. ábra: Görbe László (1947–) atya.

K. G.: *Ki lett az utódod Kecskeméten?*

G. L.: *Szabó István (1941–2020) tanár úr, illetve Farkas István (1949–). És aztán jöttek többen új, fiatal titánok.*

K. G.: *Hogyan tartottad Kecskeméten a szakkört?*

G. L.: *Hétközben. A kecskeméti diákság nagy része kollégista volt, szombaton tanítás volt. Hétköznap késő délután, kimenőidőben ment a szakkör, együtt éltünk a gyerekekkel. Miska bácsit mint jelölt ismertem meg – és ő mentorálta ezt a szakkört. Nagyon sok módszert és eszközt vittem le az ő híres Fizikus Klubjából. Egyebek mellett a MIKROMAT kibernetikai építőkészlettel is elkezdtünk játszani [ez volt a Budapesti Piarista Gimnázium legsikeresebb eszköze: Woynarovich Ferenc 17 éves tanuló Tücsök nevű játékát ugyanis MIKROMAT néven legyártotta a Budai Járási Háziipari Szövetkezet 1967-ben. A 400 forintba kerülő építőkészlet egy 4 jelfogót tartalmazó játék számítógépmo­dell volt, melyhez Kovács Mihály egy pedagógiai mesterműnek tekinthető, kiváló vezérkönyvet írt – K. G.].*

1979-ben bekerültem Budapestre és átvettem Miska bácsi örökségét, mert súlyosan megromlott a látása. A hallása kiélesedett, annyira, hogy hallás alapján fizikai kísérletekben tudott segíteni – de már segítségre volt szüksége. Ekkoriban két TRS-80 számítógépet használtunk, amivel már végre nyomtatni tudtunk – és amihez már a szalvéta nagyságú floppy­lemez is használható volt.

Azt koordináltam, hogy a gyerekek iskolaidőn kívül reggel hattól este tízig bent lehessenek a számítógépeknél a fizikus klubban. Ez a számítógép olyan megbízható volt, hogy bírta ezt az üzemidőt. Egymásnak adták a kulcsot a diákok. Ha valaki rendetlen volt – és egy hónapra kitiltottam a klubból, az a legnagyobb büntetésnek számított. Gianone László (1965-) volt az első tanítványom, aki a TRS-80-ra vírust írt, olyat, ami a képernyőn „elejtette a betűket” – és elég nehéz volt kipiszkálni a memóriából. Ehhez nagyon kellett ismernie a gép felépítését. No, őt két hónapra kitiltottam ezért a vírusért...

K. G.: *Milyen volt az iskolaszámítógép program időszak?*

G. L.: *Amikor a Páris Györgyék (1934–2016) csapata kitalálta, hogy a Híradástechnika Szövetkezet gyártmánya, a HT-1080Z lesz a magyar iskolaszámítógép, mi mutattuk meg nekik, hogy ennek a gépnek az amerikai megfelelőjén, a TRS-80-ason mit lehet megcsinálni. [A HT számítógép egy Videogenie nevű távol-keleti gyártmány licence volt, de kompatibilis a klasszikus TRS-80-nal. Alap kiépítésben 16 Kilobájt RAM-mal, fekete-fehér képernyőkezeléssel és beépített kazettás magnetofonnal rendelkezett – K. G.].*

Egy hattagú bizottság járt kint nálunk az iskolaszámítógép programért felelős minisztériumi háttérintézet részéről. Nekünk ekkor már nem kellett minisztériumi gépidő, mert

a TRS-sel látványosabb programokat lehetett írni, mint a nagy gépeken. Az igazi tét az volt, hogy a fizika oktatásához remek programokat írjunk. Ez nagyon tetszett nekik, mert azt látták, hogy egy TRS-kompatibilis számítógép hasznos lehet az oktatásban.

1983-ban volt az ipari vásáron egy verseny, amit az egyik tanítványom nyert meg. Több versenyen is arattak a piarista diákok. Két diák a TRS-80-ra készített egy fotocellás rendszert, amely interferencia képet jelzett ki. Ezt nem akarták elhinni nekünk, hogy diákmunka. A fénykibocsátás atomi szintű modelljét készítettük el számítógépre.

K. G.: *Füüsikola volt, de lányok is láthattak a klubba?*

G. L.: *Szombat délelőttönként a húgok, öccsök jöhettek a szakkörre, igen. Voltak diák-előadások a számukra, melyeket a tanulóink tartottak. 9-től 12 óráig ott voltak Miska bácsival. Én szombatonként általában kirándultam a gyerekekkel.*

K. G.: *Hogyan folytatódott a pályád később?*

G. L.: *1992-ben rábeszéltem az igazgatót, hogy vegyünk fejlett, 486-os IBM PC-ket és csináljunk egy 22 állásos, hálózatba kötött számítógéptermet. Amikor pedig igazgató lettem, már az ezredfordulón (1998–2000 körül), megcsináltam az önálló számítástechnika termet – mert egész addig ez a fizikához tartozott.*

K. G.: *A nappali oktatásban mikor kezdődött a számítástechnika tanítása?*

G. L.: *Az 1980-as években volt egy Technika nevű tantárgy, az fejlődött át számítástechnikává. Először írógépen gépelni tanítottuk meg a gyerekeket. A gyerekek 60–70 százaléka megtanult tisztességgel gépelni ezáltal, nagyon sokan hálásak ezért.*

K. G.: *Izgalmas évek voltak, hiszen a rendszerváltás után újraindult a katolikus oktatási élet – és ebben kaptál tisztségeket. Milyen jellegűeket?*

G. L.: *A rendszerváltás idején a szülőfalum óvodásai megkerestek, mert szerettek volna létrehozni egy katolikus óvodát. Csináltunk egy óvodakísérletet. Az érettségi elnökömet kerestem meg ezzel az ötlettel – és ő összekötött az országos óvodavezetővel, aki befogadta a*

kísérletet. Ez az óvoda 25–30 évig működött – állami fenntartással – mint kísérlet Kerekegyházán. A drága szüleim még megérték, hogy elindítottam...

A katolikus iskolák főigazgatójának annyira megtetszett ez a történet, hogy engem neveztek ki a katolikus óvodák vezetőjévé. Ironikus, hiszen én még óvodás sem voltam! Bekerültem a Püspöki Konferenciához és az induló katolikus óvodák ügyeit intéztem, 1995-ig. Akkor válaszút elé kerültem: vagy főigazgatóként irányítom az óvodákat – vagy visszamegyek tanítani. Mert a kettő együtt nem ment. Nekem viszont nagyon hiányzott volna a tanítás, azt mindig csináltam mellette párhuzamosan.

A veszprémi érsek megkereste a piarista tartományfőnököt – aki a felhívására megkért engem, hogy Veszprémben indítsak el egy gimnáziumot. Három évet töltöttem ott, iskola- illetve kollégiumigazgatóként. Majd 1998-ban kerültem vissza Pestre, már igazgatóként. Az én feladatom volt előkészíteni a költözést: a Mikszáth téri épület elhagyását és a Váci utcai, eredeti épületbe való átköltözés előkészülését. Igaz, majd egy évtizedig húzódozott ez a projekt...

Én magam 2002-ig maradtam igazgató, majd visszamentem tanárnak, újra versenyeztettem, belevetettem magam a fizika, matematika tanításába.

K. G.: *Miért érzem úgy, hogy ez egy felhőtlen időszakod volt, tudatosan választottad ezt az utat?*

G. L.: *Ki tudtam teljesedni tanárként. Bizonyos szempontból eljutottunk a csúcsra, szakmailag. És én is jelentkeztem egy „kibernetikai játékkal” nyugdíjazásom előtt, még a Mikszáth téri épületben. Sőt: vegyítettem a kibernetikát a teológiával!*

Építettünk ugyanis egy digitális Betlehemet. Kifaragtuk plexiből Szent Józsefet, Szűz Máriát, a Kis Jézust, jászollal – és alulról megvilágítottuk ledekkel. Csináltunk hozzá egy programot, amely egyrészt a LED-diódákat vezérelte, másrészt népdalokból, népekekből egy karácsonyi történetet játszott el a segítségével a számítógép. A pásztorfigurákat, állatkákat úgy világítottuk meg, mintha mozogtak volna.

K. G.: *Nem hazudtoltad meg Magad: ez a legjobb kombináció. A pályád hogy alakult később?*

G. L.: *2007-ben nyugdíjba mentem, de még 9 évig, 2016-ig elvállaltam a Szent Margit Gimnázium igazgatását. Az is egy szép, nagy feladat volt. 69 éves koromig csináltam – s akkor, a tartományfőnök javaslatára vettem át a kecskeméti plébánia vezetését.*

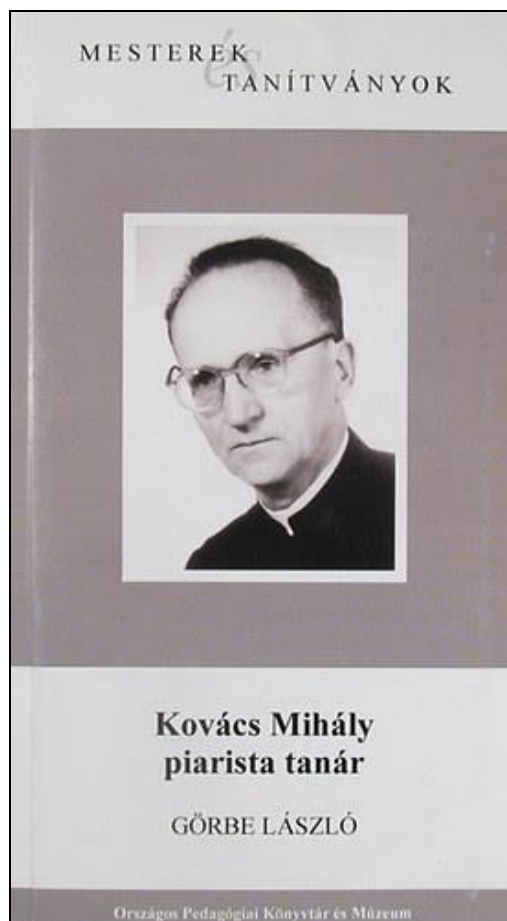

K. G.: *Kerek történet – Kecskemét volt gyerekkorod színtere – s most, idősebb atyaként itt teljesítesz szolgálatot. Milyen élmények érnek itt?*

G. L.: *Nagyon szeretem ezt a várost, hiszen valóban gyerekkoromtól kötődöm hozzá. A plébánia egy 1948-ban létrehozott szerzetesplébánia. Az iskolák államosításakor 14 atya iskola- és eltartás nélkül maradt. A váci püspök és Sik Sándor (1889–1963) provinciális állapotok meg a létrehozásában. Az első plébános, Erős József (1909–1970) valósággal fölvirágoztatta. Kecskemét lelki életének egyik központja lett ez a plébánia. Hét szentmise van vasárnaponként – és mindegyiken 80–150 közötti létszám van, teli a templom. Kecskemét és környéke megszokta, hogy ha valaki bejön a piarista atyákhoz, akkor tanácsot, jó szót is kaphat. Időnként pedagógiai tanácsadást végzünk a gyóntatás mellett. A keresztelest is oktatást tartok a szülőknek, jegyesoktatást a fiataloknak, máskor a kamaszokkal beszélem végig a vívódásaikat, problémáikat – ilyen értelemben van tanári munkám is. A kamaszok sokszor jobban megnyílnak előttem, mint a kortársaik előtt. Szerencsére a COVID után is visszatérek a hívek – és nem elszéledtek. A kecskeméti televízió is sokszor engem keres meg, ha egyházi témáról van szükségük megszólalóra.*

K. G.: *Végezetül engeddd meg, hogy visszatérjek a Kovács Mihállyal való kapcsolatra. Amikor mi megismerkedtünk, 2003 körül, Te nagyon szépen, példásan ápoltad, segítetted Miska bácsit – akinek később a monográfiája is lettél (3. ábra). Milyen volt mellette lenni élete alkonyán?*

3. ábra: Kovács Mihály (1916–2006) életművének kötete.

G. L.: *Mindig nagyon hálás voltam neki, mert rengeteget segített abban, hogy jobb fizikatanár legyek. Bármilyen gondom volt, meg tudtuk beszélni. Az ezredforduló táján kezdett erősen hanyatlani az egészsége, sajnos Alzheimer-kór támadta meg. Addig bejárt, segített, de egy idő után tudomásul vette, hogy már más csinálja a dolgokat – és másként történnek. Több piaristát kísértem utolsó útja felé. Ez egy nagyon nehéz állapot. Ha az Úristen irgalmas hozzám, akkor én – remélem – nem szorulok a rendtársaim ápolására...*

Kovács Mihály olyan kiváló ember volt, aki egy más történelmi szituációban egész biztosan egyetemi tanár lett volna, mégpedig a számítástechnikában. Azt akartam, hogy ennek legyen írásbeli nyoma, ami összefoglalja az életét. Attól a hősiesség momentumtól kezdve, hogy önként a leventék után ment a háború végén – és hazahozott, hazamentett egy csomó gyereket. S amit a magyar informatikáért tett, az is megérdemli a tiszteletet. Azt gondolom, előbb vagy

utóbb a nevét fogja viselni egy informatikai technikum, de még várni kell, nem kell siettetni semmit.

K. G.: *Köszönöm a beszélgetést – és azt kívánom, hogy Te ne szorulj ápolásra – 120 éves korodig. Hiszen nem kell siettetni semmit! És építs még fel egy „Digitális Betlehemet” Kecskeméten is!*

Görbe László atya életének néhány pillanatképe (4–7. ábrák):

4. ábra: 40 éves érettségi találkozón.

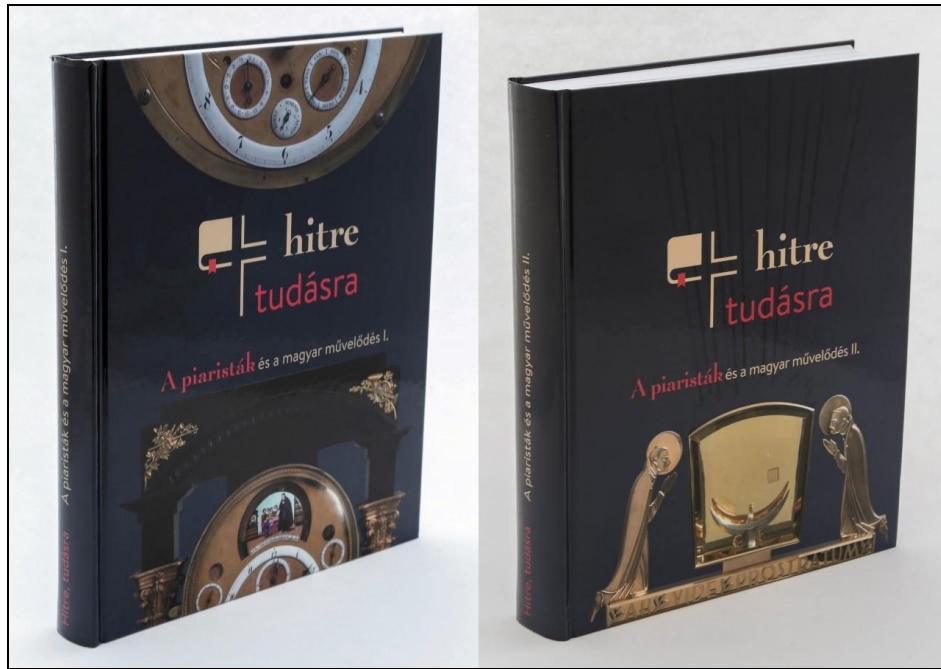

5. ábra: 1976–1980 között végzetek találkozásán, 2018-ban.

6. ábra: Találkozás Mádl Ferenc (1931–2011) köztársasági elnökkel.

7. ábra: Egyike fő műveinek...

IRODALOM

Görbe, L. (2007): *Kovács Mihály piarista tanár*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.

Képes, G. (2009): *Egy út a modern informatikához. Kovács Mihály és tanítványai. Hipergalaktika*, 3., 112–117.

Koltai, A. (2017): *Hitre, tudásra. A piaristák és a magyar művelődés*. Kiállítási katalógus. Piarista Rend Magyar Tartománya, Budapest.

Kovács, M. (1994): *Atomfizika, számítástechnika a Piarista Gimnáziumban (1950–1992)*. *Fizikai Szemle*, 1., 35.

Internetes hivatkozások

Link1: https://piarista.hu/piarista_hivatasok_gorbe_laszlo_sp_a_tarsadalmat_misszionalnunk_kell/

Link2: <https://itf.njszt.hu/szemely/kovacs-mihaly>

Link3: <https://itf.njszt.hu/szemely/paris-gyorgy>

A kultúra száguldó, szelíd motorosa

KERÉNYI GYÖRGY

Összefoglalás: Vannak kiváló személyiségek, akik egy adott szakma, hivatás nagyszerű művelői és ténykedésük végig szinte kizárólag erre koncentrálnak. Vannak, akik egy idő után kilépnek ezen keretek közül és gyakran választanak hozzá, vagy inkább helyette közéleti, netán politikai pályát, ezzel néha akár zárójelbe is téve korábbi, szakmai életpályájukat. Vannak szerencsére olyanok is, akik mindezt úgy tudják ötvözni, ahogy a „nagy könyvekben” a valódi értelmiségi hivatást leírják. Maradnak méltán elismertek saját szakmai berkeikben, de egyfajta hozzáadott közösségi értéként, önkéntes civil közéleti tisztségeikben a felelős, kritikus, egyben tette kész valódi értelmiségi képét, példáját adják! Úgy hiszem, joggal sorolhatjuk közéjük Kriston-Vízi József muzeológust is!

Kulcsszavak: *Kecskemét; Szórákaténusz Játékmúzeum; Csiperó – Európa Jövője Egyesület; TIT; Amori Baráti Kör; Mélymerülés folyóirat, az „örökmozgó kultúraközvetítő”*

The gentle, speeding engine of culture

GYÖRGY KERÉNYI

Abstract: Some people are great personalities, who are great practitioners of a particular profession or vocation, and their work is almost exclusively focused on it. There are others who, after a while, leave this framework and often choose a public or political career to accompany or replace it, sometimes even putting their previous professional career on the back burner. Fortunately, there are also those who are able to combine all of these in the way that the 'great books' describe the true intellectual vocation. They remain highly respected in their own professional circles, but as a kind of added community value, in their voluntary civic positions they set an example of a responsible, critical and at the same time ready-to-do intellectual! I believe that we can rightly include the museologist József Kriston-Vízi among them!

Keywords: *Kecskemét; Szórákaténusz Toy Museum; Csiperó - Future of Europe Association; TIT; Aamori Friendship Circle; Mélymerülés magazine, the "ever-moving cultural broker"*

Ez az itt összegyűjtött emlékezés füzér – a többiek írásának ismerete nélkül is – bizonyára egyaránt ötvözi a szakmai jellegű és másfajta, kulturális-közéleti, plusz a személyes emlékeket. Nekem alapvetően ezen utóbbiak sora jön elő, hiszen kapcsolatunk valahol mindig a civil kulturális kezdeményezések körül csomósodott és vált utána szinte bizalmasan őszinte, baráti jellegűvé. Jóska barátunk (*1. ábra*) sorsa és életútja, megítélése azokkal rokon, mint minden hozzá hasonló örökmozgóé. Sokan kedvelik, kicsit kevesebben szeretik, de még azok is leginkább tisztelik, akik számára valamiért ez a típus kevésbé szimpatikus. Vannak dolgok, személyek, amiben, akinél meglátásunk, értékítéletünk némileg különbözik, de ezek mind eltörpülnek a negyven év ismeretsége alatt megtapasztalt hasonlóságok és azonosságok mellett.

1. ábra: A fotó az Európa Jövője Egyesület, a Csiperó egyik közgyűlésén készült 2003-ban, ahol Kriston-Vízi József levezető elnök volt, mellette néhai Farkas Gábor (1944–2017), alapító egyesületi elnök.

Ha a kezdetekre gondolok, akkor éppen kölcsönösen munka- és lakóhelyváltásban voltunk. Mi akkor költöztünk egy időre Budapestre, amikor ő idekerült. Feleségem rövid ideig akkor a Szórákaténuszban dolgozott és ez adott apropót, hogy egy pillanatra első emlékeimet

rögzítsem róla. Érdekes módon, minden későbbi állomáshelyéről, legyen akár a Néprajzi Múzeum, akár Nyíregyháza, akár Dombóvár, de főleg Kecskemét, akadt mindig valami szál, valami alkalom, hogy kapcsolatunk sosem szakadt meg. Nem voltak ezek mind különleges említésre méltó nagy ügyek, de azt biztosan tudom, hogy a bejelentkezéseken túl, mindig volt valami aktuális szívügye is, amit szóba hozott.

Az 1990 utáni évek sok olyan lehetőséget hoztak – főleg mindenféle civil szerveződések alakulása során –, amikor valahol, valamiben azután valóban, közös ügyeket is vittünk. Elsősorban az ragadott meg, hogy a kezdeményező ötletekből kifogyhatatlan. Másrészt, ha talált egy hosszú távon is fontosnak tartott ügyet, akkor azt nem hagyta kihunygni, nem hogy cserbenhagyta volna! Vannak, akik az állandó kezdeményezéseikkel akár rendszeren fel is tudják idegesíteni az embert. Főleg ha olyan dolgokról van szó, ahol iksz alkalommal kidobtak az ajtón, neki azonban mindig ezer új ötlete van, hogy hogyan térjen vissza az ablakon. Hol arra volt ötlete, hogyan nyissuk ki észrevétlen besurranással, hol arra, hogyan törjük be, hol arra, hogy maguktól hogy nyissák ki nekünk azt a túlsó oldalon. Nos, neki ebből a tudásból és akarásból is adatott bőven, de azt is mindig fel tudta mérni, kinél, miben, hol van az a határ, ahol meg kell állni, mert nincs értelme sehol a bármi értelmű erőszakosságnak. Ritka az, aki ezen határok között kulturált eleganciával tud lavírozni – nos, ő ilyen számomra! Jóska egyszerre úgynevezett régi vágású kultúráközvetítő alkat, hiszen milyen legyen egy muzeológus!? Viszont mégis minden újra fogékony, sőt, örök kezdeményező. Értékrendjét tekintve konzervatív-liberálisnak is nevezhető – például tartalmában, ami a népi, nemzeti, keresztény dolgokra értendő –, viszont a módszereket, eszközöket, megvalósítási formákat illeti, sokszor kötetlen, formabontó, sokszínűséget pártoló is. Ő egyfajta értelemben modern kori polihisztor is, így „A” Kriston-Vízi Jóska (2. ábra)!

Érdekes dolog a kecskemétisége, az itteni jelenléte. Hiszen nem itt született és többször úgy hozta a sors – benne a kihívások mellett a kisvárosiasságok ismert jó és belterjes rosszindulata –, hogy párszor jött és ment. Általában fél lábbal és lélekkel mindig maradt is kicsit – vagy jobban?! Vagyunk ezzel az érzéssel számosan, még tősgyökeres itteni, magukat lokálpatriótának tartó emberek is. Vagy el kell menekülni egy időre más levegőt szívni és a helyi intrikák alól felszabadulni, majd engedni a racionalitásokkal sokszor szembenálló lelki honvág csábításainak. Úgy tudott ő is szinte pillanatok alatt ezért mindig be- és visszailleszkedni, mint aki csak egy hosszabb szabadságra ment el. Ezt láttuk kívülről, persze

nem tudva, benne ez lelkileg mikor és hogyan játszódtott le éppen... Ugyanakkor hézagosszerű tudásom szerint, mindenütt némileg kicsit hasonlóan vannak vele, ahol csak megfordult az országban pár évre.

2. ábra: Rubik Ernővel (1944–) a 2014-es Csiperó Fesztiválon.

A kultúra teljes spektruma vonzotta, nem csak a múzeumi világban megélt szakmai élmények táplálták, egyformán közel állnak hozzá más művészeti ágak és tudományok, főleg, ha azoknak olyan képviselőivel és közösségeivel talál kontaktust, ahol harmonizálódnak, kölcsönhatásba kerülhetnek elképzeléseik, módszereik. Sok ügyszó – legyen bármi közösségi, vagy művészi, karitatív –, néha egyes felkarolt személyekhez kellett segítséget, akár mecénásokat is keresni. Mindig önzetlenül és személyes érdek nélkül, elsőik között tudott odaállni ilyenekben is bárki és bármi érték mellé. Elmondható, hogy saját személyét sosem tudta – vélhetően nem is akarta, mert ezt éreztük volna – úgy menedzselni, mint az általa felvállaltakat!

Sorra jut eszembe a múzeumok mellett a japán testvérvárosi Aamori Baráti Társaságnál, a Csiperó Európa Jövője Egyesület gyermektalálkozóinak kapcsán, vagy a TIT-nél és számos egyéb szervezetnél és közös kezdeményezésnél való nélkülözhetetlen, fontos tevékenysége, vagy éppen közös munkánk. Legutóbb az általa is alapított és szerkesztett *Mélymerülés* című helyi időszaki lap (3. ábra) köré font számtalan szép, segítő akció tartozik ezek közé.

3. ábra: Mélymerülés lap előadói, jótékonysági estje Kecskeméten 2022-ben.

Itt vagyunk ma Kecskeméten, akik ugyan tudjuk, hogy vagy 150 kilométerre lakik megint éppen, de sok fontos ügyben megmaradtak nem csak a szálak, de az erős kötélekek is. Eszembe jut, hogy Jóska barátunk (4. ábra) is az egyike azoknak – a köreinkből már végleg elköltözöttekkel együtt –, akiket a vidékiség porával hintett belterjes politika világának kisztílúsége pártpreferenciáktól függetlenül képtelen volt a helyükön és értékükön megbecsülni. Persze, akkor és abban elfogadták, ritkán akár igényelték is a szerepét, részvételét, ahol azt a maguk számára hasznosnak ítélték. Amikor néha valami egészen

újszerű, úttörő kezdeményezéssel meg elő is állt, vagy ilyenek mellett kiállt, bizony gyorsan kényelmetlennek találtatott, akit nem hogy elismerni, de minimum zárójelbe kell tenni...

4. ábra: Magyar Kultúra Lovagja avató ünnepségen 2017-ben.

Ehhez képest itt van ez a kiváló baráti kezdeményezés, ami talán ér annyit, vagy többet is, mint egy hivatali rendszereken átfutó és politikai pecséttel ellátott jól hangzó díj, kitüntetés, ami ugyan néha jól esik, néha meg talán éppen az, ha aktuálisan valakik nem ítélik oda. Ami biztos, hogy a város azon mérvadó értelmiségi közege, akiknek neve nem száll el majd a semmibe, mint sokaké, a fentebb említett körökből, mindannyian számon tartják és becsülik személyét és munkáját!

Magam örülök, egyenesen kitüntetőnek tartom, hogy egy kortársánál talán picit több lehettem és lehetek, akit a legváratlanabb helyzetekben és időben is bátran felhív, rám ír, hogy itt van ez a jó és fontos ügy, gyere, társulj, nézzük meg, mit tehetünk együtt érte!

Kedves Jóskám (5. ábra), Isten éltesen hetvenedik születésnapodon! Maradj örök bizakodó, kortalan és ilyen fáradhatatlan, legyen még részed sok szép, fontos, értékes ügyben, jó emberekkel és az eddig megélteknél talán picit jobb és szebb világban!

5. ábra: Csiperó Fesztiválon 2018-ban.

Sajátos levélformák (öngyilkos- és fertőzött levelek)

KESZEG VILMOS

Összefoglalás: A levelezés történetében jelentős fordulatot hozott a hivatalos levélről való leválása, a magánlevelezés kialakulása, az anyanyelvű írásbeliség terjedése, a női írásbeliség kialakulása, a közlekedés és a postaszolgálat kiépülése, az országos és nemzetközi migráció fellendülése, a turizmus megjelenése, a háborúk okozta információéhség, legutóbb pedig az elektronikus kommunikáció technikai feltételeinek megszületése. A levelezés évszázadokon keresztül a társadalmi kommunikációban találta meg a hivatását. A művelődéstörténetnek, az etnológiának tudomása van a levél egyéb formáiról is (hivatalos levél, a szent, égi, mennyből jött levél, a transzcendens lényeknek írott levél, a Mikulásnak, az angyalnak, a Jézuskának írott levél, a szerencse lánclevele). Ugyanakkor a levél a szépirodalomban is, a zsurnalisztikában is műfaji alakzattá fejlődött. A szerző ezúttal két további levélformát mutat be, az öngyilkosok búcsúlevelét és a bioterrorizmus eszközüvé vált fertőzött levelet.

Kulcsszavak: *levél; a levél története; a levél funkciói; öngyilkoslevél; bioterrorizmus*

Specific forms of the letter (suicide notes, contaminated letters)

VILMOS KESZEG

Abstract: A major turning point in the history of correspondence was its separation from official letter writing and the emergence of private correspondence, the spread of mother-tongue writing, the emergence of female literacy, the development of transport and postal services, the boom in national and international migration, the emergence of tourism, the hunger for information caused by wars and, most recently, the technical conditions for electronic communication. For centuries, correspondence has found its purpose in social communication. Cultural history and ethnology are also aware of other forms of letters (e.g., official letters, sacred, celestial, or heaven-sent letters, letters to transcendent beings, letters to Santa Claus, good-luck chain letters). At the same time, the letter has also developed into a genre in fiction and journalism. Here, the author presents two other forms of the letter, the suicide note and the contaminated letter that has become a tool of bioterrorism.

Keywords: *letter; history of the letter; functions of the letter; suicide note; bioterrorism*

Bevezetés

Az 1980-as években egy mezőségi család átengedte feldolgozásra az 1906 és 1973 között élt L. E. parasztasszony által 1950-től kezdve 62 személytől kapott, 228 darabból álló leveleinek gyűjteményét. A szövegbázis monografikus feldolgozását 1996-ban végeztem el és tettem közzé (*Keszeg, 1996*). Az elemzés az íráshasználat következő funkcióit és szokásait emelte ki. A levelek megnyitották a parasztasszony világának határait, folyamatosan értesült különböző életterek (város, gyár, börtön, kórház, üdülőtelep) eseményeiről, levelezőtársai (földművesek, munkások, egészségügyi alkalmazott, pap) élményeiről, érzéseiről, gondolatairól. A levélírás által identitását ápolta, megfogalmazta és megosztotta érzéseit, gondolatait, véleményét és kérdéseit, reagált a felkavaró eseményekre. A levelezés által az írás és az olvasás mindennapjai, a falusi környezete szerves tartozékává vált. Az elemzés szempontjait (tartalmi szerkezet és motívumok, a levelek időbeli megoszlása, a levél és a tér, az életpálya, a levelek másodlagos kontextusa) a továbbiakban a folklorisztikai-antropológiai elemzések alapul vették.

A levelezés történetében jelentős fordulatot hozott a hivatalos levélről való leválás, a magánlevelezés kialakulása, az anyanyelvű írásbeliség terjedése (*Makkai & Mezey, 1960*), a női írásbeliség kialakulása (*Deák, 1879*), a közlekedés és a postaszolgálat kiépülése, az országos és nemzetközi migrációnak az iparosodást és a jobbágyfelszabadítást követő fellendülése, a turizmus megjelenése és eltömegesedése, a háborúk okozta információéhség (*Hanák, 1973*), legutóbb pedig az elektronikus kommunikáció technikai feltételeinek megszületése (*Keszeg, 2008*). A levelezés évszázadokon keresztül a társadalmi kommunikációban találta meg a hivatását. A művelődéstörténetnek, az etnológiának tudomása van a levél egyéb formáiról is. A XVIII. századtól kiépült adminisztráció fokozódó mértékben igénybe vette a levelet, az ügyfelek tájékoztatása, verbuválása és mobilizálása céljából. Az apokrif eredetű, szent, égi, mennyből jött levél (Himmelsbrief) a XIX. századi ponyvairadalom terméke, vallásos-mágikus funkcióban került be a használatba (*Lengyel, 1999*). Vallásos gyakorlatban kontextualizálódott a transzcendens lényeknek írott levél. A búcsújáró helyeken, kegyhelyeken, templomokban elhelyezett, szenteknek címzett levél a szakrális kommunikáció írott formája (*Frauhammer, 1999; Lovász, 2002*). Az utóbbi időszakban látványosan felvirágzott a mentális képzelőerő kultiválását és a gyereknevelést szolgáló, a Mikulást, az angyalt, a Jézuskát megszólító fiktív levelezés. Mágikus és

szórakoztató funkcióban a szerencse lánclevele a modern városi folklór új fejleménye, a magyar néprajzi irodalom Hoppál Mihály (1942–) elemző tanulmánya óta tartja számon (*Hoppál, 1985*). Ugyanakkor a levél a szépirodalomban is, a zsurnalisztikában is műfaji alakzattá fejlődött.

A levelet általában a következő műfaji karakterekkel jellemezhetjük. A levél funkciói között egyaránt szerepelhet a referenciális, az expresszív, a konatív, a fatikus és az esztétikai funkció. A levél szerzője általában nevesíti magát. A szerző legtöbbször magánszemély, de lehet egy intézmény vagy annak képviselője (igazgató, titkár), egy nevesített vagy nevesítetlen csoport, illetve közösség. A névtelen levél sajátos kezelésben részesül. Olykor a levél címzője és megfogalmazója (és aláírója) nem ugyanaz a személy (analfabetizmus vagy hivatalos levél esetén). A levél címzettje általában pontosan behatárolt, nevesített magánszemély (rokon, barát, ügyfél), vagy közösség (család), illetve egy intézmény. A palackposta az ismeretlen megtaláló segítőkészségére apellál. A verses levél kivételével a levelet kötetlen, rögtönzött szövegnek nevezhetjük. A középkortól kezdve azonban a levél különböző retorikai elvárásoknak tesz eleget (megszólítás, üdvözlés, érdeklődés, a válasz sürgetése, elköszönés). A levél hosszú időn át kézírással készült. Az írógép elterjedése után a hivatalos levél kritériuma a gépi írás lett. Az intézményi levél az előnyös sokszorosítási vagy nyomtatási technikával készül. A levél általában egyedi, egyszeri produktum. A verses levél compilálható, újramásolható, a hivatalos levél pedig sokszorosítható.

Kommunikációs szándékát vagy formáját tekintve a levél műfajkontextusában helyezkedik el az üzenet, a röpcédula, a kiáltvány, a sír-, a kapufelirat, a toronygombirat, az emlékirat, a végrendelet, a vőlegénybúcsúztató, az emlékfüzetbe való bejegyzés.

A magyar etnológia szórványosan, általában a különböző krízishelyzetek és áthidalásuk szemléltetésére vette igénybe a magánleveleket. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc időszakából viszonylag kevés levél áll rendelkezésünkre (*Bene, 1999*). Környeiné Gaál Edit a magánlevelet és a tábori lapot az első világháború írott forrásai között vizsgálta (*Környeiné Gaál, 1985*). Takács Éva, Kokó Júlia, József Álmos (1941–), Bíró Friderika (1943–) és Pozsony Ferenc (1955–) az első, Karacs Zsigmond (1940–) a második világháborúból küldött, Takács Edit pedig hadifogoly leveleket közölt (*Takács, 1981, 1999; Karacs, 1993; Kokó, 1999; József, 2000; Bíró, 2015; Bereczki & Pozsony, 2016*). Závada Pál (1954–) dokumentumkönyve egy tótkomlosi család három tagjának a hagyományos

gazdálkodás erőszakos megszüntetése idején, 1945–1956 között írott leveleit elemezte (*Závada, 1986*). Gönczy Pál (1901–1981) nagydobronyi lelkészt 1946-ban koholt vádakkal száműzték Szibériába, ahonnan 1956-ban szabadult. A mostoha körülmények között idejét levél- és versírással töltötte. Az évek során 85–90 levelet küldött haza (*Molnár, 1997*). Szili Ferenc egy amerikai magyar család 1903–1908, Prikler Szilvia Beatrix pedig egy másik család 1886–1912 közötti levelezését vizsgálta meg (*Szili, 2000; Prikler, 2021*). Több alkalommal került sor paraszti levelezési habitusok bemutatására (*Borbély, 2006*). Lőrincz József (1956–2021) egy erdélyi magyar napilap 1990–1994 közötti olvasói leveleit elemezte. A sajátos szövegek a privát és a nyilvános szféra, a misszilis levél és a zszurnalisztika határán állnak, s az átmenet közéleti értékeit állandósítják a mindennapi életben (*D. Lőrincz, 2004*). Csergő Melinda három erdélyi, személyi levélkorpusz komplex vizsgálatát végezte el doktori disszertációjában (*Csergő, 2012*).

A magyar folklorisztika folyamatosan figyelt az írott folklórműfajjává vált, jelentős mértékben anonimitásban terjedő, de konkrét személyközi kapcsolatokban újra és újra aktualizálódó verses levelekre. Elsőként László Gyula (1910–1998) tett maradandó megjegyzést a szövegtípusról (*László, 1943*), majd a műfajról Albert Ernő (1932–2022) készített monografikus tanulmányt, amelyben 342, az 1744–1970 közötti időszakból, Székelyföldről (Csík- és Háromszék) származó verses levelet dolgozott fel (*Albert, 1999*). A verses levelek a frontkatonák kezéből a sorkatonák gyakorlatába kerültek át, és itt éltek tovább a XX. század második harmadáig. A verses levél irodalmának összefoglalása Keszeg (2008) munkájában található meg.

Az alábbiakban a levélírás két további formáját és kontextusát mutatjuk be.

Öngyilkosok levelei

Az öngyilkosság alapja az egyénnek önmaga életével, tágabban a környezetével kapcsolatos szélsőséges döntése. Edwin S. Shneidman (1918–2009) 1968-as tipológiája az öngyilkosság négy formáját különíti el. Ezek a szándékos, a félig szándékos, az akaratlan és a szándékellenes öngyilkosság (*Buda, 2001*). Végigkísérte az emberiség történetét, jelen volt minden korszakban és minden társadalomban. Ritka kivételeket, a társadalom érdekében történő altruista öngyilkosság (*Durkheim, 1966*) eseteit leszámítva az öngyilkosságot társadalmi megítélés, elutasítás kíséri. A szemléleti váltást a XVIII–XIX. század hozta, a

pszichiátria, a pszichoanalízis, a pszichoterápia kifejlődése által. Az esetnek a személyiség és az egyéni életvilág dimenziójában való értelmezése által állandósult a megértő attitűd, intézményesedett a prevenció és a rehabilitáció gyakorlata (Buda, 2001; Rihmer, Fekete & Gonda, 2020).

Az öngyilkosság motivációja és forgatókönyve egyedi. Az egyénnek önmagával, körülményeivel, perspektívaival és környezetével szembeni bizalma átmenetileg és intenzíven destabilizálódik (Durkheim négyes tipológiájában ez az anómiás öngyilkosság típus [Durkheim, 1966]), s ezért élete elvetése mellett dönt. Köztudott, hogy az esetek nagyobb része csupán kétségbeesett jelzés, erőszakos segítségkérés. Az 1970-es években Magyarországon évente 20000–40000 öngyilkossági kísérletre került sor, ebből 5000 járt halálos kimenetellel (Buda, 2001).

Az öngyilkossági kísérletet radikális elszigetelődés, a kommunikáció megszakítása vagy formalizálódása előzi meg. A jelölt már nem osztja meg expliciten a szándékait, a motivációit, esetleg mindössze utal az őt foglalkoztató gondokra. Magába zárkózva hozza meg a döntését, tervezi meg, készíti elő a tettet.

Az öngyilkosságnak történeti és lokális-regionális formái vannak (vízbe-, mélybe-, jármű elé ugrás, önmérgezés droggal, gyógyszer túladagolással, gázzal, fegyverhasználat, áramütés, élelem-, gyógyszermegvonás). Az igénybe vett eljárás megválasztásában különböző kritériumok érvényesülhetnek (hatékonyság, a hosszas szenvedés megelőzése, a feltűnés kerülése vagy a nyilvánosság keresése, a szükséges eszközök elérhetősége).

Adattáram egy, az öngyilkossági esetek okaira, formáira és megítélésére figyelő kutatás végzése közben gyűlt össze. A szociális gondokra, jelenségekre és eseményekre érzékeny regionális sajtó rendszeresen teret szánt az öngyilkossági esetek bemutatására. Az újságírói nézőpont mind a részleteknél való elidőzésben, mind a társadalmi és a családi helyzetre való ráhangolás szándékában érvényesült:

1.) Harkányi Miklós tordai kereskedősegéd megismerte és megszerette Rucska Elizt. A lány árva volt, Kolozsvárt élt, papírkereskedésben dolgozott. A fiatalembert a nagynénje arról értesítette, hogy örökösének választotta. A levél záradéka így szólt: „a jegy-gyűrű is meg van.” (Lovassy, 1901, p. 4). Harkányi hazautazott, majd szomorúan tért vissza, mert kiderült, hogy a nagynénje más lánnyal szeretne összeházasítani. A két fiatal a Hójában követett el öngyilkosságot. Versek és leveleket hagytak hátra.

2.) A kolozsvári fényképész, Szigeti Antal január 10-én megszállt a tordai Aranysas szállóban, ahol megmérgezte magát. A rendőrségnek hagyott levelet: „*Halálom okát ne kutassa a rendőrség, sem kilétem, csak abba a ruhába temessenek, ami rajtam. Isten neki egyszer úgyis meg kell halni.*” (Vertán, 1907a, p. 4).

3.) Simon Miklós 28 éves tordai csizmadia február 6-án a Fürdőben öngyilkosságot követett el, szerelmi okból. Levelet hagyott szüleinek és barátainak, „*melyekben a halálra felkészült férfi utolsó kívánságainak ad kifejezést.*” (Vertán, 1907b, p. 4).

4.) Veszprémi Sándor szakaszvezető a gyulafehérvári kaszárnyában lőtte agyon magát. A levelet a kaszárnya ablakában hagyta: „*Halálom okát titok fedi.*” (Vertrán, 1907c, p. 10). Ótordában temették el.

5.) Bartók Kálmán írnok Marosludason október 12-én föbelőtte magát. Tettét levélben motiválta: gyógyíthatatlan betegségben szenved (Vertán, 1908).

6.) Makkai Andor a kolozsvári fém- és faipari iskola negyedéves növendéke özvegy édesanyját és nagyanyját látogatta meg Tordán. 1911. április 12-én, szerdán, húsvét nagyhetén érkezett haza. Csütörtökön délelőtt postára adta a búcsúlevelet, majd a kamrában revolverrel végzett magával. Lelkiállapotára a megérkezett levél vetett fényt. A családnak tudomása volt arról, hogy egy szamosújvári lányba volt szerelmes. De az öngyilkosság valódi okáról nem szereztek tudomást:

„*Kedves Szüleim!*

Szomorú ünnepet okoztam de ne haragudjanak s ne busuljanak, jobbnak láttam én ezt így. Hogy mi kergetett engem a halálba, arról még fogalmuk sincs, ne is törjék rajta az eszüket, mert már egyre megy ki.

Én most elbucsuzom kedves szüleimtől, szeretett testvéreimtől... El örökre... Az Isten fizesse meg mindazt a jót, amit velem tettek, sokat fáradoztak én azt belátom, amíg engem felneveltek ennyire.

De ez így volt elrendelve.

Én megyek boldog ünnepet tölteni. Megyek, legalább találkozok most az én édesatyámmal, úgyis rég nem láttam. Csókolom az én kis öcsémet Józsit, szeretett nővéremet Lujzát, meg Klementint, szóval bucsut veszek mindnyájuktól s itt hagyom az én fiatalságomat, ez fáj nekem legjobban s itt hagyom azt, akiért úgy dobog a szívem utolsó percemig.

Egy ifju életet fejeztem be, szépet, de rövidet. Isten legyen mindnyájukkal

Szerető fiuk Andor.” (Fried, 1911, p. 6).

7.) 1930. január 14-én Kolozsvárt dr. Ürmössy Sándor ügyvéd, takarékpénztári jogtanácsos 53 éves korában a harmadik emeletről vetette le magát. Két búcsúlevelet hagyott hátra, gyermekének és rokonának:

„Gyermezem! Meg kellett tennem, mert az örület kitörőben van rajtam tegnap szinte legyilkoltalak benneteket. Isten rendelete, hogy így történt. Sándor

Endre! Örködj szegény családomra. Adj szállást nekik, míg magukhoz térnek. Az igazgatóságomat kérem, fizesse ki a járandóságom és juttasson valamit nekik.” (Várfalvi, 1930, p. 4).

Milyen levél is tehát az öngyilkos levele? Búcsúlevelet az öngyilkosok kis százaléka hagy maga után. Az esetek többségében az öngyilkosság maga az üzenet. Felfedése, megfejtése, értelmezése hosszas, megterhelő folyamat, amely hozzávetőleges és véglegesen le nem zárt és általánosan el nem fogadott konszenzust eredményez.

A levél megírására általában az öngyilkosság előkészítése után kerül sor, a döntés végső meghozatala részeként, kevéssel az öngyilkosság elkövetése előtt készül el.

A levél általában nem távolodik el a megírója mellől. A holttest felfedezője bukkan rá. Mintegy a jelölt maga adja át utolsó üzenetét, amennyiben nem kívánja bizonytalanságban hagyni a környezetét. A példatárunkban szereplő levelek között mindössze egy van olyan, amelyet a döntést meghozott jelölt a postára vitt. Ezt a levelet a címzettek jóval a haláleset bekövetkezése után kapták kézbe. Illetve egy esetben a két öngyilkos a kilátástalan helyzettel való szembesülés után megélt érzéseiket és a meghozott döntésüket folyamatosan, hosszabb időn át foglalták versekbe és levelekbe. Az írott hagyatékukat a helyszínen helyezték el.

A búcsúlevelek mindössze egyik részének van megszólított címzettje. Ezek az öngyilkos közvetlen hozzátartozói. A fiatalnak a szülei, a felnőttnak a gyermekei, valamint általában a rokonok, a barátok. A levelek másik része megszólított nélküli nyitott levél, egyaránt szól a hozzátartozókhoz és az esetet adminisztráló hatóságokhoz.

A búcsúlevél nem feltétlenül ölt valódi levélformát. Általában mellőzi a levél formai-tartalmi kellékeit (datálás, megszólítás, üdvözlés, aláírás). Rövid terjedelmű, monotematikus üzenet, amelyben dominál a referenciális (explikatív), és ritkán a konatív (utasító) funkció.

A levelek motívumai a következők:

- a.) Az öngyilkosság elkövetésének oka: betegség (5.).
- b.) Bocsánatkérés, köszönet (6.).
- c.) Végrendelet, kérés, utolsó kívánság (miben temessék el) (3., 4., 7.).
- d.) Nem akarja elárulni az okot, a hatóságok se firtassák (2. és 4.).
- e.) Az utóbbi időszak érzelmi élete (1.).

Az öngyilkosság-kutatásnak tudomása van arról, hogy a véghezvitt, befejezett öngyilkosság gyakoribb a férfiak esetében, míg a kísérletezők között többen vannak a nők (*Rihmer, Fekete & Gonda, 2020*). Ezt tudva indokolt annak felvetése, hogy az öngyilkoslevelek szerzői között milyen arányban fordulnak elő a férfiak, milyen arányban a nők, illetve, hogy a férfiak és a nők levelei között tapasztalható-e a tartalmi, beszédmódbeli és terjedelmi különbség. Az írásantropológia számon tartja a férfiak és a nők írása közötti különbségeket. Férfiak esetében a külvilág tematizálása, a tények és mennyiségek előnyben részesítése, nők esetében a választékos nyelvhasználat, a személyesség, az érzelmi élet exponálása, a panasz (*Fabre, 1997*). Ezekre a kérdésekre szélesebb minta alapján kell visszatérni.

A levél mint a bioterrorizmus eszköze

A „fehér port” tartalmazó levelek először 2001-ben keltettek riadalmat Amerikában, majd hamarosan Európában. Szeptember 18. és október 9. között lépfene (anthrax) bacilussal (*Bacillus anthracis*) fertőzött levelek érkeztek az amerikai szenátus demokrata párti frakciója vezetőjének, valamint több lap szerkesztőségének címére. 5 személy gyors halálát és további személyek megbetegedését okozták. Minthogy a világ a szeptember 11-i amerikai terrortámadás döbbenetes hatása alatt állt, a levelek szlogenjei miatt kézenfekvő volt arab támadókat keresni. Az FBI nyomozása azonban az amerikai hadsereg nemzetbiztonságért felelős mikrobiológusára terelte a gyanút. Bruce Edwards Ivins (1946–2008) éveken keresztül a lépfene kutatója volt, úttörő publikációi jelentek meg a témáról. Amikor tudomására jutott,

hogy nyomozás indul ellene, öngyilkosságot követett el. Emiatt a vádak végérvényesen bizonyíthatatlanok maradtak.

A román, a magyar és a nemzetközi médiából adattárba gyűjtöttük a jelenségkörbe sorolható postai küldemények, a 2001–2022 közötti periódusból 19 eset adatait:

1.) 2001. október eleje. Az amerikai szenátus demokrata párti frakciójának vezetői irodájába fehér port tartalmazó levél érkezett. 31 alkalmazott élete került veszélybe, az irodaházakat átmenetileg bezárták (*Link1*).

2.) 2008 januárja. Magyarországon 22 MSZP-s képviselő fehér port tartalmazó levelet kapott. A por ártalmatlannak bizonyult (*Link2*).

3.) 2010. január 7-én az Országos Cigány Önkormányzat címére érkezett fehér port tartalmazó levél. A félrevezetés céljából feladóként is az önkormányzatot tüntették fel. A kísérőlevél felirata: „El lehet innen menni!”. A por ártalmatlannak bizonyult (*Link3*).

4.) 2010. július 30-án Amerika párizsi konzulátusán kézbesítettek fehér port tartalmazó levelet. A porral való érintkezés miatt három alkalmazott kezelésben részesült (*Link4*).

5.) 2012 tavaszán egy 39 éves férfi amerikai politikusok mintegy száz washingtoni vagy vidéki irodájába küldött fehér port tartalmazó levelet, a vállalati politika javítását, a lobbizás eltörlését kérve (*Link5*).

6.) 2013. május 24-én a losonci (Szlovákia) Földhivatal egyik dolgozója kapott fehér port és fenyegető üzenetet tartalmazó levelet (*Link6*).

7.) 2014. március 12-én a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének székházába érkező levél fehér port tartalmazott. Biztonsági okokból az egész utcát lezárták. A por ártalmatlannak bizonyult (*Link7*).

8.) 2014. március 14-én a Közösség a Társadalmi Igazságosságért néppárt elnöke kapott fehér port tartalmazó levelet (*Link8*).

9.) 2015 májusában Washington 29 iskolájába érkezett fehér port tartalmazó levél. Feladója feltételezhetően az Al-Kaida terrorszervezet volt (*Link9*).

10.) 2017. november 7-én a skót parlament egy konzervatív politikusának irodájába érkezett fehér port tartalmazó levél (*Link10*).

11.) 2018. február 12-én az amerikai államelnök nagyobbik fia kapott fehér port tartalmazó levelet. A por kukoricakeményítőnek bizonyult (*Link11*).

12.) 2019 januárjában az MSZP egy képviselőjének kézbesítettek fehér port tartalmazó levelet, fenyegető üzenettel (*Link12*).

13.) 2022. szeptember 30-án az Európai Bizottság épületébe postán érkezett levél fehér port tartalmazott. A riasztás alaptalannak bizonyult (*Link13*).

14.) 2022. november 7-én az arizonai republikánus kormányzójelöltnek címeztek „gyanús fehér port” tartalmazó borítékot. Senkinek nem esett bántódása (*Link14*).

15.) 2022. december 16-án a párizsi román nagykövetségre szalvétákat és 50 gr fehér port tartalmazó kisméretű borítékot kézbesítettek. A küldemény ártalmatlannak bizonyult (*Link15*).

A küldemények döntő többsége boríték, néhány esetben pedig csomag. A boríték leggyakrabban fehér port tartalmazott. Az igazán ártalmas levelekbe lépfene bacilus került. A tudósítások általában elhallgatták a „gyanús fehér por” mibenlétét, mindössze annyit közöltek, hogy a port laboratóriumi vizsgálatnak vetették alá, de az eredményre már nem tértek vissza. Bizonyára indokoltan. Az esetek nagy többségében azonban a borítékban valamilyen ártalmatlan por volt elhelyezve (liszt, porcukor, kukoricakeményítő). Ennek ellenére a valóban veszélyes küldeményekkel együtt ezek az esetek is az agresszió, a fenyegetés, a megfélemlítés kategóriájába tartoznak. Továbbá több levélbe helyeztek a boríték felbontásakor aktiválódó robbanóanyagot (a levélbombák alkalmazása 1764-től datálható). 2022 decemberében több ukrán nagykövetségének és konzulátusának címére pedig állatszemetet tartalmazó „véres csomag” érkezett.

Igazából e küldemények nagyobb része nem pusztítani, nem ölni akart elsősorban. Sokkal inkább figyelmeztetni, megrémíteni, zsarolni, eltántorítani. Bár a zárt küldemény formáját használták, elküldésük mégis inkább nyilvános tranzaktív kommunikációs aktus volt. Üzenetük általában expliciten volt megfogalmazva. Egy kisebbségi csoportot irritáló kijelentés, döntés vagy álláspont miatti felháborodást, tiltakozást, követelést fogalmaz meg. Van, amikor a követelésük annyira evidens, aktuális, hogy teljesen megfogalmazatlanul marad. Néhány esetben pedig a kommunikációs szándékuk talányos, a címzettet szándékosan bizonytalanságban hagyják.

A levelek egyik részét erős aktualitás, kontextualizáltság jellemzi (egy állam vagy párt állásfoglalása, nyilatkozata, politikai választások, háborús események). Órákon, napokon belül reagálnak az eseményekre. Gyakran pedig váratlanul bukkannak fel, egy-egy (vallási,

etnikai) csoport felgyülemlett elégedetlensége csapódik ki, válik láthatóvá bennük. A levelek gyakran látszólagos, egy közösségre fényt vető névtelenségbe burkolóznak.

A fehér port tartalmazó levelek riadalmat, pánikot keltettek, mintahogy a szándékuk is ez volt. Ezért hamarosan besorolták a terrorizmus körébe, a bioháború egyik, a 2001-es terrortámadást követően előretörő formájaként írták le. A bombatámadás, a lőfegyverhasználat, a gyújtogatás, a közelharc mellett a vegyszer-, a vírushasználat a bioháború eszköze (a terrorakciókban használt eljárások gyakorisága: bombahasználat 43,68%, lőfegyver 36,22%, ismeretlen eszközök 9,84%, gyújtogatás 7,65%, közelharc 1,98%, vegyi anyag 0,26%, egyéb 0,37% [LaFree, 2010, p. 37]). Előre eltervezett, ideológiai, leggyakrabban politikai motiváción alapuló, egy személy, csoport vagy intézet, egy állam vagy párt, vagy pedig esetleges áldozatok ellen irányuló, vagy a megfélemlítést célzó agresszióforma. Nem célunk a terrorizmus jelenéségének elemzése és értelmezése. A szakirodalom gyakran hivatkozik arra, hogy terrorcselekmények változatossága miatt nehéz mind egy egységes definícióját elkészíteni, mind a motivációt összefoglalni (Korinek, 2015). Az alkalmazott technika szerint elkülönül az állam-, a biológiai, a kiber-, az öko-, a nukleáris, a narkóterrorizmus, motivációi szerint pedig ideológiai, etnikai, vallási, állami és individuális akció. A különböző tipológiákat Tóth (2014) munkája foglalja össze. A terrorista akció címzettjei valójában nem maguk az áldozatok, hanem a túlélők, akik tudomást szereznek a terroristák követeléséről (2010-es adat szerint a világon évente átlagban 2294 terrorcselekvésre kerül sor, ebből 947 eredményez halálos áldozatot [LaFree, 2010]). Tehát nem önmagában álló esemény, hanem olyan taktika, amely az esemény utáni hatásra törekszik. A szakirodalom a terrorista típusú agressziót az ó- és a középkortól tartja számon. A modernkori terrorizmus kezdetét az 1880-as évekre helyezik, szakaszai az 1880-ban kezdődő anarchista, az 1920-as években kezdődő anticolonialista, az 1960-as évektől induló új baloldali, valamint az 1979-től induló vallásos hullám. A terrorizmus korszakainak kiváló leírása Rapoport (2002) munkája, még szakirodalom adatait Simus (2016) műve foglalja össze.

Az antraxszal fertőzött levél a többszáz éves levelezés történetében radikális változást hozott. A bacilussal fertőzött levél veszélyforrássá minősült át. S habár a naponta széthordott levelek elenyésző mennyisége tartalmazott fertőző vagy ártalmatlan fehér port, az esetek és a jelenség mediatizáltsága bizalmatlanságot állandósított a postai levéllel szemben. A levélírási

hajlandóságot megtorpantotta, a levélforgalom elapadását okozta. Ez a radikális fordulat az elektronikus levelezés elterjedésével, valamint a mobiltelefon használatba vételével egyszerre történt. A hagyományos postai levél kiiktatásának, lejáratásának, hitelvesztésének szimbolikus aktusává változott.

Összegzés

A levelezés történetében a folyamatos változás, a társadalom kommunikációs szokásaihoz való igazodás figyelhető meg.

Az öngyilkoslevél a levél kommunikációs funkcióját érvényesíti, az írás megőrző, tároló, explicit természetének kihasználásával. Az öngyilkosjelölt utolsó üzenetének írásban való megörökítése után, a hozzáférés késleltetése révén zavartalanul kivitelezheti önpusztító szándékát. Ugyanezt az íráshasználatot érvényesíti a hagyatékban elhelyezett, a szerzőre vagy kortársaira esetlegesen árnyékot vető emlékirat, s ennek sajátos formája, a templomok tornyában letett, a „késő maradéknak” címzett toronygombirat, valamint a levéltárakban, arcívumokban zárolt sok-sok irat.

Ezzel ellentétben a fertőzött levél és a levélbomba a társadalomnak az évszázadok során a levéllel szemben kialakult bizalmát, információterjesztési habitusát használja ki. A feladó a maga sértetlenségét biztosítva, gyakran az identitását is elrejtve hajtja végre a merényletet vagy kelt pánikot. A terrorizmus eszközüvé váló postai küldemény minimalizálja az írás szemantikai értékét, a levelet vagy a csomagot a természetének ellentmondó agresszív melléklettel látja el.

Kriston-Vízi József egy dolgos életen keresztül folyamatosan firtatta, hogy mi nincs megnyugtatóan felkutatva, mi az, amit kutatni kell/érdemes. A hagyományokat tisztelő, kereső és élesztő munkássága fontos életművet épített fel. További munkára ösztönözve köszöntöm az Ünnepeltet!

IRODALOM

- Albert, E. (1999): *A népi verses levelekről*. In Keszeg, V. (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 30–56.
- Bene, J. (1999): *Honvédnapló és levelek 1848-ból*. **Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle**, 3., 292–304.
- Bereczki, I. & Pozsony, F. (szerk.) (2016): *Üzenet a frontról. Ferenc tüzér levelei. 1914–1918*. Skanzen, Szentendre.
- Bíró, F. (2015): „*Kedves feleségem*”, „*Kedves szeretett férjem*”. *Levelek és naplójegyzetek az első világháborúból 1914–1916*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre.
- Borbély, S. (2006): „*Kedves Gyermekeim...*” *Virtuális családegyesítés, világképalkotó motívumok egy kárpátaljai parasztasszony levelezésében*. **Néprajzi Látóhatár**, 3–4., 143–171.
- Buda, B. (2001): *Az öngyilkosság*. Animula, Budapest.
- Csergő, M. (2012): „*Írásbeli kommunikáció...*”. *20. századi magánlevél-gyűjtemények értelmezése*. Doktori disszertáció. Hungarológiai Doktori Iskola, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár.
- Deák, F. (1879): *Magyar hölgyek levelei. 499 darab. 1515–1709*. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, Budapest.
- Durkheim, E. (1966): *Az öngyilkosság és az öngyilkossági kísérlet*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- Fabre, D. (1997): *Introduction. Seize terrains d'écriture*. In Fabre, D. (dir.): *Par écrit. Ethnologie des écritures quotidiennes*. (Mission du patrimoine ethnologique. Collection Ethnologie de la France. Cahier, 11.) Textes réunis par Martin de la Soudière et Claudie Voisenat. Éditions de la maison des sciences de l'homme, Paris, 1–58.
- Frauhammer, K. (1999): *Levelek Máriához. A máriakálnoki kegyhely vendégkönyve*. Néprajzi Tanszék, Szeged.
- Fried, F. (főszerk.) (1911): *Öngyilkosság*. **Aranyosvidék**, 15., 1–16.
- Hanák, P. (1973): *Népi levelek az első világháborúból*. **Valóság**, 3., 62–87.

- Hoppál, M. (1985): *A mai folklór mint társadalmi kommunikáció (A szerencse lánclevele)*. In Niedermüller, P. (szerk.): *Folklór és tradíció II. Az I. Magyar–Jugoszláv folklórkonferencia előadásai* (Budapest, 1983. november 1–3.). MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 13–31.
- József, Á. (2000): *Levelek és egyéb írott emlékek az első világháborúból*. In Boér Hunor (szerk.): *Acta 2000. I. Székely Nemzeti Múzeum – Csíki Székely Múzeum. Sepsiszentgyörgy – Csíkszereda*, 297–315.
- Karacs, Zs. (1993): *Földesi katonalevelek a második világháborúból. Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok*, 57. ELTE, Budapest.
- Keszeg, V. (1996): *Kelt levelem... Egy mezősi parasztasszony levelezése*. Györffy István Néprajzi Egyesület, Debrecen.
- Keszeg, V. (2008): *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Egyetemi jegyzet. Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.
- Kokó, J. (1999): *Egy vargyasi család levelezése az első világháborúban*. In Keszeg, V. (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 240–265.
- Korinek, L. (2015): *A terrorizmus. Belügyi Szemle*, 7–8., 7–38.
- Környeyné Gaál, E. (1985): *Az első világháború emlékei a népi kéziratok forrásokban és a szájhagyományban*. *Studia Folcloristica et Ethnographica*, 15. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen.
- LaFree, G. (2010): *The Global Terrorism Database: Accomplishments and Challenges. Perspectives on Terrorism*, 1., 24–46.
- László, Gy. (1943): *Verses népi szerelmeslevelek. Termés*, Ősz, 89–93.
- Lengyel, Á. (1999): *A szakrális nyomtatványok kutatásáról és jellemző jegyeiről*. In Keszeg, V. (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 160–182.
- Lovassy, A. (szerk.) (1901): *Egy tordai fiú öngyilkossága. Aranyosvidék*, 23., 1–8.
- Lovász, I. (2002): *Szakrális kommunikáció*. Európai Folklór Intézet, Budapest.
- Lőrincz, J. D. (2004): *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

- Makkai, L. & Mezey, L (1960): *Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI–XIV. század.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- Molnár, A. (1997): *Gönczy Pál nagydobronyi református lelkész levelei Silinkából.* In Küllös, I. & Molnár, A. (szerk.): *Vallási néprajz 9. Kárpátaljai tanulmányok.* Református Egyház Teológia Doktorok Kollégiumának Egyházi Néprajzi Szekciója, Budapest, 131–226.
- Prikler, Sz. B. (2021): *Egy halászi San Franciscóban. Amerikás levelezés a 19–20. század fordulóján.* Halászi Hagyományörző Egyesület, Halászi.
- Rapoport, D. C. (2002): *The Four Waves of Rebel Terror and September 11. Antropoethics. The Journal of Generative Anthropology, VIII(1).*
- Rihmer, Z., Fekete, S. & Gonda, X. (2020): *Öngyilkosság.* In Füredi, J. & Németh, A. (szerk.): *A pszichiátria magyar kézikönyve.* Medicina, Budapest.
- Simus, R. (2016): *Evoluția terorismului. Acta Universitatis George Bacovia – Juridica, 5(2).*
- Szili, F. (2000): *Egy vörsei parasztcsalád „amerikás” levelei 1903–1908. Somogyi Múzeumok Közleményei, 14., 389–407.*
- Takács, É. (1981): *Tábori levelek az első világháborúból. Somogyi Múzeumok Közleményei, 13., 243–253.*
- Takács, E. (1999): *Kilencvenhat magyar hadifogoly százharminchárom el nem küldött levele 1944 decemberétől. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Historica, 2., 125–156.*
- Tóth, D. (2014): *A terrorizmus típusai és a kiberterrorizmus.* In Rab, V. (szerk.): *XII. Országos Grastyán Konferencia előadásai.* PTE Grastyán Endre Szakkollégiuma, Pécs, 286–296.
- Várfalvi, M. (szerk.) (1930): *Hírek. Tordai Újság, 4., 1–8.*
- Vertán, E. (főszerk.) (1907a): *Egyszer ugyanis meg kell halni. Aranyosvidék, 2., 1–16.*
- Vertán, E. (főszerk.) (1907b): *Öngyilkosság a Fürdővendéglőben. Aranyosvidék, 2., 1–16.*
- Vertán, E. (főszerk.) (1908): *Öngyilkosság. Aranyosvidék, 42., 1–14.*
- Vertrán, E. (főszerk.) (1907c): *Öngyilkosság. Aranyosvidék, 16., 1–20.*
- Závada, P. (1986): *Kulákprés. Dokumentumok és kommentárok egy parasztgazdaság történetéhez.* Művelődéskutató Intézet, Budapest.

Internetes hivatkozások

Link1: https://24.hu/fn/gazdasag/2001/10/20/feher_por/

Link2: <https://www.origo.hu/itthon/20080106-ujabb-mszps-kapott-feher-port-boritekban.html>

Link3: <https://www.pecsiujsg.hu/pecs/hir/belfold/megint-kapott-feher-port-az-oco>

Link4: <https://ziare.com/international/terorism/angajati-de-la-ambasada-sua-din-paris-otraviti-prin-scrisori-1032485>

Link5: <https://mno.hu/kulfold/feher-port-kuldott-a-kepviselpknek-1058938>

Link6: <https://parameter.sk/rovat/regio/2013/04/30/gyanus-porral-teli-boritekot-kapott-losonci-foldhivatal-egyik-dolgozoja>

Link7: https://mno.hu/bubugy_baleset/feher-port-kapott-a-mazsihisz-igazgatoja-121535

Link8: <https://mno.hu/belfold/ezuttal-szili-katalinnak-kuldtek-a-feher-port-12159000>

Link9: http://www.ma.hu/kulfold/95246/Feher_por_a_boritekban_amerikai_iskolakat_fenyget_az_alKaida

Link10: <https://www.theguardian.com/politics/2017/nov/07/scottish-parliament-evacuated-as-white-powder-reportedly-found-in-parcels>

Link11: <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-43034789>

<https://www.nbcnews.com/news/us-news/vanessa-trump-taken-hospital-precaution-after-suspicious-letter-n847231>

<https://mno.hu/kulfold/kiderult-mivel-ijesztettek-ra-trump-menyere-2446898>

Link12: https://hvg.hu/itthon/20190131_Feher_porral_teli_boritekot_kapott_az_MSZPs_Bangone

Link13: <https://infostart.hu/kulfold/2022/09/30/feher-port-tartalmaz-boritek-miatt-kiuritetek-az-europai-bizottsag-elnokenek-lakosztalyat>

Link14: https://www.hirstart.hu/hk/20221106_gyanus_feher_port_kuldtek_a_republikanus_ko_rmanyozjeloltnek

Link15: <https://www.europafm.ro/mapn-ambasada-romaniei-la-paris-a-primit-un-plic-suspect-cu-praf-alb-si-mai-multe-servetele>

<https://www.hotnews.ro/stiri-esential-25969545-ambasada-romaniei-paris-primit-plic-suspect-servetele-50-grame-praf-alb.htm>

Múzeumandragógia reziliencia – Szakandragógia-történeti visszatekintés

KURTA MIHÁLY

Összefoglalás: A múzeumandragógia sikeresen adaptálódott a kortárs muzeológia teóriájába, praxisába, hozzáátve azt, hogy a múzeumi szakemberek mellett az egyetemek, főiskolák oktatói, kutatói rendkívül aktív ihletettséggel, empátiával, releváns tudásgyarapítással segítették a múzeumandragógiai diszciplínának térhódítását/stabilizálását Magyarországon. Nemzetközivé szélesedő konferenciáink pedig, az európai/globális kulturális és örökség-paradigmák integrálásával, új koncepcionális kultúraközvetítési nézőpontot fókuszált a hazai muzeológia világába, animálva ennek lényegéként, a múzeumtudományi paradigmaváltás szükségszerűségét (is). Rengeteg szakmai, szervezeti, strukturális akadályelhárítási feladattal kellett/kell küzdeni, említve csak két példát: a magyarországi állami támogatásnak a megszüntetését az andragógiai képzésben, vagy az andragógia, a szakandragógiák (köztük természetesen a múzeumandragógia) diszciplináris relevanciáinak tagadása. Kimondhatjuk, hogy a működő elmélet, módszertan, gyakorlat alapján hogy a múzeumandragógia reziliens annak ellenére is, hogy ma még hihetetlennek tűnik, de vízióink lényege szerint: a múzeumandragógia diszciplína a jövő professzója lehet a magyar/európai/globális múzeumi/örökségközvetítési térben egyaránt.

Kulcsszavak: *Lifelong-Learning; múzeumandragógia; tanulási folyamat; reziliencia*

Museum andragogical resilience – A historical retrospective of professional andragogy

MIHÁLY KURTA

Abstract: Museum andragogy has been successfully adapted to the theory and practice of contemporary museology, adding that besides museum professionals, teachers and researchers of universities and colleges have helped the field of museum andragogy to gain ground/stabilize in Hungary with very active inspiration, empathy and relevant knowledge. And our internationalizing conferences, by integrating European/global cultural and heritage paradigms, focused a new conceptual cultural perspective into the world of domestic museology, animating the necessity of a paradigm shift in museum studies as its essence. There were/are many professional, organisational and structural obstacles to be overcome, to mention only two examples: the abolition of state support for andragogy education in Hungary, or the denial of the disciplinary relevance of andragogy and specialised andragogy (among them, of course, museum andragogy). We can say that, based on the theory, methodology and practice in operation, that museum andragogy is resilient, despite what may seem unbelievable today, but the essence of our vision is: the discipline of museum andragogy can equally be the future profession in the Hungarian/European/global museum/heritage mediation space.

Keywords: *Lifelong-Learning; museum andragogy; learning process; resilience*

Reziliencia próba

A múzeumandragógia fogalomalkotásának kezdeti korszakában, a XX. század végén, a XXI. század elején is, szakandragógiának tekintettük tárgykörünket, felismerve, de óvatosan mondva, hogy talán sokan másokkal együtt, hogy az LLL-paradigma (Lifelong Learning – Tanulás az élet minden szakaszában) forradalmasítja a társadalmi/szellemi/kulturális/művelődési szféra egészét/jövőjét. Zárójelben jegyezzük fel, ha ez a feltételezés igaz, hogy tudniillik sokan másokkal fedeztük fel az LLL-paradigma tanulási általi egyént/közösséget/társadalmat forradalmasító erejét, akkor hogyan történhetett meg Magyarországon, hogy lényegét tekintve, rejtve bár, de megszüntették az andragógus képzést. Hipotézisünk, hogy a termelést, profitszerzést támogató tanulás valóban általánosan elfogadott prioritás, de az EMBER igazságkereső akaratát, átfogóan kimondva, létezésünk szellemi talapzatát megerősítő tanulás csak kontrolláltan támogatott. Noha, vagy annak ellenére, hogy már 2015-ben megjelent az a nemzetközi kitekintésű tanulmány Magyarországon Németh Balázs könyvében, amely elemzi az egész életen át tartó tanulás hasznát:

a.) egyéni/személyes nem gazdasági haszon, illetve

b) társadalmi haszon.

A reziliencia próbát azért kellett kiállnia a múzeumandragógiának, mert a múzeumok tudásbázisuk alapján, adaptálva az élethosszon át tartó tanulási paradigmát, predesztináltak és alkalmasak is arra, hogy egyetemes hatókörben tudatosítsák az autentikus tudás elsajátítás fontosságát, hasznát, az emberi önazonosság, az identitástudat megtartásának jelentőségét. Remélve ezáltal azt, hogy a múzeumok elnyerhetik ezáltal a társadalom szélesebb körű támogatását is.

Az identitás megtartásának a biztosítása egyidejűleg ugyanis a tolerancia tanítás és elsajátítás progresszív módja is. Az élethosszig tartó tanulás már elfogadott elve mellett a nemzetközi közvéleményt újabb kihívások is foglalkoztatják, ezek közül is kiemelkednek a „múzeumok és az identitás” kapcsolatairól megfogalmazott nézetek. Korunk gyorsan változó társadalmában a múzeumok fogódzót nyújthatnak az emberek számára, különösen ott, ahol több különböző kultúra él egymás mellett, a múzeumok segíthetnek az emberek saját identitásának meghatározásában, valamint annak a kérdésnek a megválaszolásában, hogy hogyan viszonyul ez az identitás a másokéhoz. Ehhez éppúgy fontos a régió identitásának a

megőrzése, mint az interkulturális perspektívák közötti választási lehetőség. Az identitás a helyi reprezentáció, a lokális értékek felmutatásában hangsúlyos.

Korábban nem publikáltuk bár, de saját kutatásunkat, gyakorlati tapasztalatainkat felhasználva, úgy fogalmaztuk meg szakandragógiánk lényegét, hogy: *„a múzeum, a muzeális jellegű intézmények, valamint ezeknek szabadművelődési formái a múzeum interdiszciplináris tudásbázisára építve valósítja meg a tudásátadást, érték- és örökségközvetítést, a közösségfejlesztést, a fenntarthatóságot, a permanens tudáskorrekciót, a kulturális diverzitás érvényesülését.”*

Az LLL-paradigma, azaz az élethosszig tartó tanulás kifejezés az időtényezőre utal, így az életünk során folyamatosan megvalósuló vagy időszakosan ismétlődő tanulásra. Egy új kifejezés „az élet teljes körére kiterjedő” tanulás (Lifewide Learning) életünk egy adott szakaszában az életünk teljes körét átfogó tanulás kiterjedésére hívja fel a figyelmet. Az élet teljes körére kiterjedő dimenzió erőteljesebben hangsúlyozza a formális, nem formális és informális tanulási formák egymást kiegészítő jellegét. Az oktatás – legyen gyermek vagy felnőttoktatás – fogalmát felváltja a tanulás fogalma.

A múzeumandragógia a múzeumok, a muzeális jellegű intézmények, civil közösségek, a kulturális örökség védelmével, őrzésével, fejlesztésével megbízott szervezetek felnőttképzési, felnőttoktatási, felnőttnevelési, felnőtt-tanulási tevékenységének lehetőségeit, feltételeit vizsgálja, valamint azokat a törvényszerűségeket igyekszik feltárni, amelyek intézményes vagy intézményen kívüli múzeumi keretek között hatékonyabbá tehetik a felnőtt egyének, a felnőtt közösségek számára „az élet teljes körére kiterjedő” tanulási, öntanulási, képzési, önképzési, önvezetési személyiségfejlesztési eredményeit.

Múzeumandragógia filozófia

A múzeumandragógia filozófia alaptétele, az antropagógia diszciplína (általános embernevelés tudomány) a múzeumtudomány komplexitására épül, de konkrét elméleti/gyakorlati/kutatási fókuszát az andragógiára (felnőttképzés/felnőttoktatás/felnőttnevelés/felnőtt-tanulás) koncentrálja.

A korábbi történelmi időkben neveléstudományi nézőpontból, már értekeztünk a permanens művelődés kiemelt funkcióiról, de a múzeumokat végérvényességgel, a Lifelong Learning koncepció/paradigma emelte tanulási intézménnyé (is).

A múzeumandragógia tárgykör leírását szakandragógiaként értelmeztük, és ebből kiindulva alkottuk meg magát a múzeumandragógia fogalmát is.

Az antropagógia diszciplína, azaz az általános embernevelés tudománya, a pedagógiát gyermeknevelésként, az andragógiát felnőttnevelésként, a gerontagógiát idős/szépkorúak neveléseként határozta meg. Hatalmas pszichológiai, nevelés/művelődés-tudományi vitát generált a világban az antropagógia tétele, hiszen az évszázadok alatt felhalmozódott pedagógiai „tapasztalat”, maga a pedagógiai, vagy neveléstudomány, az antropagógia diszciplína alapjait, inkább hipotézisnek tekintette, mintsem tudománynak.

A múzeumandragógia tehát hatalmas szakmai ellenszélben indította tárgykörének értelmezését, múzeumi adaptációját.

A 2000-es évek elején Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor, a Pécsi Tudományegyetemen előadást tartottak a társadalmi/kulturális érték tárgykörben, figyelemmel a globális kihívásokra is. Kutatási eredményük szerint célértékként élen van a család, a szeretet és a békesség érték, közép mezőnyben van a munka-hivatás, hátsó sorban van a kultúra és tanulás, még utolsók között szerepel a közélet és a politika, vögül utolsó a vallás és a hit.

Az eszközértékkel kapcsolatban a vizsgálat eredménye: csökkent az erkölcsi értékek súlya, e kölcsönhatás összefüggésének eredménye: az anómia jelenség!

A közös társadalmi értékek, normák atomizálódtak, következménye: a válság!

Saját kutatási eredményeinket csak azért említjük meg, mert ezt követően publikáltuk az alábbiakat: Magyarországon, Európában, a globális világban, nem gazdasági, pénzügyi válság van, hanem, kulturális, civilizációs, vallási, közösségi válságról van szó, amelyet etnokulturális konfliktusok mélyítenek el (Kurta, 2012). Jelenkorunkban a válság változás lényege, hogy de-globalizációs folyamat zajlik, amely a válság eszkalálódását manifesztálja, magát a fegyveres háborút jelenti, küszöbön álló világháború fenyegeti az emberiséget. Ennek tükrében az akkori idő, és a mai idő tekintetében is érvényesnek tekintjük, hogy a válság elhárításának, felszámolásának, megszüntetésének legjobb elmélete, gyakorlata az élethosszon át tartó tanulásra épülhet. A tanulási folyamat kulcs kompetenciája pedig a felnőttek tanulása. A modern elbutulási folyamat ugyanis az érdeket az érték elé helyezi, amelynek következménye, hogy a diverzitás, kulturális diverzitás, a fenntarthatóság törvényszerűségei diszfunkcionálissá merevedhetnek, veszélyeztetve szerves létünk egészét.

Mérések, kutatások, vizsgálatok, összehasonlító elemzések bizonyítják, hogy a műveltség/tanultság hiánya destabilizáló tényező a társadalmak/közösségek életében.

Citáljuk Eötvös József (1813–1871) korabeli tanulmánykötetének (1868) máig releváns sorait: „*Elbutítani a népet: ez volt a zsarnokság leghatalmasabb eszköze legrégebb időktől mostanáig ... A zsarnoknak hatalma csak a nép tudatlanságán fekszik.*” (Mezei, 1976, p. 283).

Bár mi, a korábbi időszak/korszak válságával szembesültünk anno, de az I. Országos Múzeumandragógiai Konferencia, mégis nagy sikernek számított, amelyet, Széphalomban, a Magyar Nyelv Múzeumában, 2009-ben rendeztünk meg. Bizonytalannak tűnt a szakmai jövő abban az időben, de a konferencia résztvevői elfogadták előadásunk azon szakmai tézisét, amely szerint, „*a múzeumandragógia jövője attól függ, hogy lesznek-e az új diszciplinának tudománygyarapítói*”.

Lettek, de hozzátesszük, hogy a konferencia szervezését megelőzően, a kortárs muzeológia szakemberei bizonytalan/bizalmatlan módon fogadták a rendezvény előkészítésével kapcsolatos meetingeinket, munka üléseinket, a „múzeumandragógia diszciplína agitációinak” fórumait, a bemutatott elméleti, gyakorlati koncepció interaktív formáit.

Az elrettentő terminológiai axiómákat „szelídítettük”, s egyértelmű/közérthető kommunikációvá formáltuk a múzeumi szakma/hivatás gyakorlóinak számára, hogy a múzeumandragógiai tárgykör konkrét értelemben, a múzeumi felnőttoktatásra, felnőttnevelésre, felnőttképzésre, felnőtt-tanulásra fókuszál.

Őszintén gondoltuk azt, hogy a múzeumpedagógiai elmélettel, a már működő múzeumpedagógiai jó gyakorlatokkal „konkurálni/versenyezni/diszciplináris vitát generálni” nem kívánunk, mivel végső célunk az, hogy a kortárs muzeológián belül egymásra épülő rendszer formálódhasson, amelynek keretében, a múzeumpedagógia, a múzeumandragógia, a múzeumgerontológia megőrizve autonómiáját, diszciplináris paritását, mégis komplex rendszert alkothat.

A szervezés/szerveződés korában természetesen merész szakmai kihívás volt céljaink tételezése, hiszen sem működőképes múzeumandragógia, sem működőképes múzeumgerontológia elmélet/gyakorlat/didaktika/módszertan nem volt Magyarországon. A „jó szerencsét” mégis annak (is) köszönhetjük, mint már a fentiekben is citáltuk, hogy az Európai Unióban, de a globális világ kulturális életében is emelkedett, súlyozott kérdéssé

szerveződött/fejlődött a már idézett LLL filozófia (élet hossz(ig)on át tartó tanulás), mint koncepció, mint új paradigma is.

Láthatóvá vált számunkra, hogy a múzeumok bár már korábban is az ismeretterjesztés/tudásközvetítés színterei voltak, de az új paradigma kapcsán esélye volt a múzeumoknak arra, hogy tovább fejlődhetnek.

Vizionáltuk, hogy a kortárs magyar múzeumi hálózaton belül, és azon is túl, komplex autonóm szabadművelődési, formális/informális/nonformális/autonóm tanulási helyszínné fejleszthető a múzeumi rendszer, létjogosultsága van tehát a múzeumandragógia tárgykörnek a jövőben.

A múzeumpedagógiai prezentációkat, a jó gyakorlatok mintáit értelmezve, értékelve, elemezve, de nem másolva az elméletet és a gyakorlatot, létrehoztuk a múzeumandragógia hipotézist megerősítő konzultációkat, amelyek a „TIMPNET” Műhely (Tiszáninneri Múzeumok Programhálózata) fórumaira épültek (*Kriston-Vízi, 2007*).

A múzeumandragógia, bár az alap terminológiát tekintve az andragógiai és a múzeumi tudományokra volt felépíthető elsősorban, de a releváns tárgykör-leírás, a holisztikus szemléletű magyarázatok szükségessé/szükségyszerűssé tették a diszciplináris határok kiterjesztését. Interdiszciplináris, multidiszciplináris, transzdiszciplináris előadások hangzottak el a konferenciáinkon, s ezzel egyidejűleg megjelentek a hasonló felfogású tudományos dolgozatok, illetve tanulmányok.

Ma is úgy látjuk az eltelt húsz esztendő követően, mint a múzeumandragógiai tárgykör magyarországi alapítója, szervezője, első teoretikusa (Szabó József baráti iróniával mondta, teológusa), hogy a magyarországi egyetemek, főiskolák aktivitása nélkül nem alapozhattuk volna meg a tárgykör elméletét, hiába voltak már a Herman Ottó Múzeumban biztató kísérletek, jó múzeumandragógiai gyakorlatok.

Önálló kötetünket *Múzeumandragógia Magyarországon* címmel 2012-ben publikáltuk, majd 2016-ban, újabb önálló könyvünket *Múzeumandragógia – Örökség – Tudáskorrekció* címmel jelentettük meg, amelyek a múzeumandragógia elmélet mellett a jó gyakorlatnak is kiadványa/tankönyve volt.

Számos hazai, nemzetközi kiadványban megjelent tanulmányaink, publikációink, de előadásaink prezentációi kapcsán is próbáltuk bizonyítani, hogy a múzeumandragógia-tan: metanarratíva, a kulturális/civilizációs/vallási diverzitás, a fenntarthatóság, az értékek

védelmének szolgálatában álló. A felnőttekre koncentráló kulturális örökség közvetítésének, a múzeumi felnőtt-tanulásnak is mintaprojektje kívánt lenni a múzeumandragógia.

Az Országos Múzeumandragógiai Konferenciáink szövegekönyvei, megjelent kötetei valóban bizonyítják, hitelesítették, hogy inter-, multi- és/vagy transzdiszciplináris lényegű a múzeumandragógiai tárgykör-leírása. Alkalmazott kultúratudományi, illetve gyakorlati lényege szerint pedig azt vizsgáltuk, hogy a múzeumok komplex tudásbázisát, hogyan tudjuk közvetíteni a múzeumi felnőttközönség, de a felnőtt múzeumi közösségek számára is oly módon, hogy ne csak a verifikált, hanem a részben verifikált örökségérték is értelmezhetővé, megérthetővé váljon.

A múzeumtudományi prioritás igényét elvitathatatlanak tekintettük mind a kísérleti, mind a professzionalizálódás fázisában, de a kultúraközvetítés metodikai relevanciáit is fókuszba és rendszerbe kellett állítanunk a programalkotó sikerek érdekében. Ennek következtében, a múzeumi kultúraközvetítési térfoglalás azért (is) volt hatalmas kihívás, mert az „öntudatos szakmuzeológus” (archeológus, etnográfus, antropológus, történész, mineralógus stb.), a múzeumi népművelőt, közművelőt, művelődésszervezőt, kulturális menedzsert, múzeumi animátort, andragógust, múzeumpedagógust, múzeumandragógust túldimezionálnak tekintették a múzeumban, szokatlanul csengett ugyanis a klasszikus muzeológus számára a látogatóbarát múzeumi/múzeumpedagógiai/múzeumandragógiai filozófia.

Valóban, magunk is vizsgáltuk, a múzeumi kultúraközvetítés határait, a professzionalizálódás hatékonyabb formáit, a múzeumi funkcióit.

Tekintettel kellett lennünk arra is, hogy a hol múzeumi közművelődés, hol múzeumi kultúraközvetítés terminológiát alkalmazó múzeumi rendszerben néha zavar támadt.

A lényegi anomáliákat megjelenítette a szakmai professziók nevesítése is, ugyanis szakképzettség szerint a múzeumi közművelődés/kultúraközvetítés területén dolgoztak: népművelők, művelődésszervezők, kulturális menedzserek, közművelők, andragógusok, múzeumpedagógusok, múzeumandragógusok, kommunikációs szakemberek stb., természetesen attól függően, hogy ki, milyen szakképzettséget szerzett az egyetemen, főiskolán. Összességében progresszív eredménye volt ennek a szakmai sokszínűségnek. De! Vizsgálataink örvendetes felfedezéssel párosultak, ugyanis azok a szakmuzeológusok, akik múzeumpedagógiai, múzeumandragógiai kurzusokat tartottak, rendkívül sikeresek voltak a

múzeumi közönség körében, sőt a múzeumi művészettörténész szakemberek kultúrákövetítési közreműködésének eredménye, hogy új műfaj teremtődött, amelyet múzeumpedagógus kollégáink Képzőművészeti Múzeumpedagógiai Műhelyként aposztrofáltak. A miskolci Herman Ottó Múzeumban szervezett Idős, Szépkorúak Szabadművelődési Múzeumandragógiai Akadémiáját is a szakmuzeológusok emelték sikerre, hiszen olyan színvonalas előadásokkal, prezentációkkal jelentkeztek, amelyek mini konferenciákként is jegyezhető volt, sőt a kortárs muzeológia múzeumandragógia mintaprojektjeként tartották számon. Ma is működik a kurzus, múzeumi önkénteseket, animátorokat képez a tanfolyam.

Mi akkor/egykor úgy láttuk, tapasztaltuk, hogy a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum integráns szerveződéseként megalakult Országos Múzeumi Oktatási Módszertani és Képzési Központ, mint autonóm országos intézmény, a múzeumi közművelődésre, kultúrákövetítésre progresszív hatást gyakorolt.

A múzeumpedagógia kapcsán új kísérletbe kezdtek Magyarországon azzal az igénnyel, hogy a múzeumi rendszerben, a múzeumi szakágak funkcióit (néprajz, régészet, történettudomány) és a múzeumi közművelődés/kultúrákövetítés/múzeumpedagógiai professzió paritásai együttesen (is) érvényesülhessenek, rendszert alkothassanak. A MOKK által szervezett Országos Múzeumpedagógiai Konferenciák, Múzeumpedagógiai Évnyitók, képzések, továbbképzések, kutatások, tudományos/módszertani könyvsorozatok, mintaprojektjeik kiváló szakmai forrást jelentett a múzeumandragógia számára is.

Múzeumandragógia reziliencia / szubjekt optika

Köszönöm ma is a Pulszky Társaság Magyar Múzeumi Egyesületnek, az Ünnepeletnek, Kriston-Vízi József barátomnak, egykori intézményemnek, a Herman Ottó Múzeumnak, Veres László igazgatónak, hogy a múzeumandragógia tárgykörrel foglalkozhattam.

Tényként mondom, és ismételve, hogy nehéz kihívást jelentett a múzeumandragógia tárgykör leírása, hiszen a XX. század végén, a XXI. század elején Magyarországon, a kortárs muzeológián belül kiválóan működött/működik a múzeumpedagógia, nem túlzás azt mondani, hogy nemzetközi szinten is releváns eredményei vannak ma is.

A múzeumandragógia kezdetektől a múzeumi kultúráközvetítésre, azon belül a múzeumi felnőttközönségre fókuszált, megkülönböztetve tárgykorét a múzeumpedagógiától. Elméleti alapjai nem a pedagógiára, hanem az andragógiára és a múzeumtudományokra épült. Metanarratívaként értelmeztük, mert a múzeum komplex módon tudja támogatni a felnőttember életvezetését, és maguk az emberek is hiteles intézménynek tekintik a múzeumokat. Kapcsolódó, ugyanakkor vizsgált kulcsfogalmaink: természet-ember-transzcendens, múzeum, örökség, fenntarthatóság, kulturális diverzitás, LLL filozófia, formális, nonformális, informális, autonóm múzeumi tanulás.

Témám kutatása közben, 2002-ben volt egy Országos Múzeumi Közművelődés-felügyeleti Vizsgálat a Herman Ottó Múzeumban, amely számomra egy valódi, eredeti továbbképzéssel ért fel. A vizsgálat során ugyanis megtárgyaltuk, mondhatni a magyar és a nemzetközi muzeológia jó elméleteit, jó gyakorlatait és az új múzeumi szakmai trendet!

Felírtam a „felügyelők” nevét: Káldy Mária, Lipták Mária, Juhász Sándor, Vásárhelyi Tamás.

Megjegyzem, a szakfelügyeleti tanulmányból kitapintható volt, hogy korszakváltás következik be a múzeumi népművelés történetében!

Mindeközben, szervezkedtünk, szerveződtek a vidék közművelői is.

Kriston-Vízi József barátom, létrehozta a TIMPNET Műhelyt az Észak-Kelet Magyarország régióban, pontos nevén: a Tiszáninneri Múzeumi Kultúráközvetítők Programhálózatát.

Felírtam Kriston-Vízi nevét is, aztán csatlakoztam a Műhelyhez, ahol egyre több szakember gyűlt össze.

Veres Gábor a Múzeumpedagógiai Szekciót, én pedig a Múzeumandragógiai Szekciót vezettem. Akkor már intenzíven kutattam a múzeumandragógia tárgykört, de a múzeumandragógiai tervek megvitatására meghívtuk régi kollégánkat is, Szabó Józsefet, a Debreceni Egyetem oktatóját, kutatóját, aki egykor kulturális menedzser tankönyvünket lektorálta. A Herman Ottó Múzeumban el is fogadták a szakértők nagyra szabott múzeumandragógiai terveimet, amelyet később *Múzeumandragógiai metanarratíva* címmel publikáltam a Pécsi Tudományegyetemen.

Szabó József nevét természetesen felírtam.

Kriston-Vízi barátom közben szervezte a további meetingeket, műhelynapokat, konferenciákat, amelyhez pályázati támogatásokat is kaptunk.

A TIMPNET Műhely szakmai „névjegykártyáját” a kortárs muzeológia asztalára helyezte, s megjelentettük szakmai kötetünket, egészen pontosan, tizenöt évvel ezelőtt, 2007-ben, amelynek címe: *Nyitott kapukkal*.

A könyvet, sokat dolgozó munkatársunk Pató Mária szerkesztette.

A kötetben sok szerző mellett megjelent tanulmányom is, amelynek címe: *Múzeumandragógia – Paradigmaváltás a múzeumi kultúraközvetítésben*.

Szakirodalmi kutatásaimnak köszönhetően Koltai Zsuzsa publikációit fedeztem fel, amelyek európai múzeumi projekteket mutattak be, amelyeket a Múzeumok és Látogatók Alapítvány rendezvényein is előadott.

Koltai Zsuzsa és Miszné Korenchy Anikó nevét is felírtam.

A 2000-es év első évtizedében, annak elején a múzeumandragógia alapjainak a megerősítéséhez nagyon kellett volna méréseket, vizsgálatokat, kutatásokat finanszírozni, de ezen időben totális pénzügyi válság volt, múzeumunkban kikapcsolták a telefont, veszélyben volt az áramszolgáltatás, csökkentették a béreket, hogy ne kelljen létszámot leépíteni, totális krízis volt, pedig a múzeumandragógia szakmailag készen állt arra, hogy országos konferenciát szervezzen.

Publikációimban, saját méréseimet, kutatásaimat, vizsgálataimat, összehasonlító elemzéseimet, de természetesen más kutatások eredményeit is felhasználva, sikerült bizonyítani – persze sokan mások is megtették ezt –, hogy a múzeumi kultúraközvetítésben bekövetkezett paradigmaváltás az innovatív múzeumi, látogatóbarát, közönségre/közösségre nyitott múzeumpedagógia, a múzeumandragógia elmélet/gyakorlat eredménye (is)! További kutatásom meglepő eredménnyel zárult, a múzeumokban több a felnőttlátogató, mint a gyermek és fiatal látogatók száma együtt is.

Még a 2000-es évek első évtizedében is hatalmas múzeumtudományi vitát generált a társadalomra/közönségre/közösségre nyitott múzeumi modell, pedig a múzeumtudományi, szaktudományi fókusz horizontja semmit sem szűkült! A változás annyi volt, hogy a korábbi múzeumi népművelés, közművelődés, múzeumon belüli szervezetei modernizálták saját szakterületüket, hivatásukat. Komoly alkalmazott múzeumi és kultúratudományi egységgé, szervezetekké alakították át működésüket, kiképezve egy látogatóbarát frontszemélyzetet is.

Akiket felírtam, felkértem a múzeumandragógia konferenciaszervező menedzsmentbe, mindenki elvállalta, ezáltal tagozódhatott be a kortárs muzeológiába a múzeumandragógia, nélkülük nem ment volna. De... készen álltam arra, hogy kudarc esetén a felelősséget vállaljam, hiszen a kezdeti időben, sok kétkedő, kritikus szakmai hang volt... talán még napjainkban is! Mindenesetre ekkor, Deme Péter támogatásával kiegészülve, magánzó múzeumandragógiai korszakomat lezártam tekintetem.

Reziliens a múzeumandragógia, állítom, mert nagy a szakmai alkalmazkodó képessége, amíg ugyanis a Lifelong Learning filozófia érvényes marad az európai és a globális kulturális térben, addig múzeumi felnőttoktatásra, felnőttképzésre, felnőttnevelésre, felnőtt-tanulásra szüksége lesz az emberiségnek.

Anno, mi is küzdöttünk, vezetésemmel és mögöttem a támogatókkal dinamizáltuk a múzeumandragógiai munkát, így 2008-ban Magyarországon elsőként megalkottuk az önálló múzeumandragógiai honlapot. Vigh Annamária egykori múzeumi főosztályvezető támogatta Országos/Nemzetközi Múzeumandragógiai Konferenciáink szervezését, engedélyt kaptunk kiadványaink, köteteink sorozat formában történő megjelentetésére és létrehoztuk a Pulszky Társaságon belül a Múzeumandragógiai Tagozatot. Mondhattuk, megszűntek a szakmai hontalanság évei, megérkeztünk ugyanis Budapestre is, hol a Petőfi Irodalmi Múzeum, hol a Magyar Nemzet Múzeum, hol a Magyar Természettudományi Múzeum fogadott be bennünket fontos meetingekre, konferenciákra. Majd a múzeumandragógia végleges hazát talált a Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeumban, tehát Kiss Imre igazgatóról unokámnak, Forgács Márton Mihálynak is mesélni fogok.

Említettem már: a múzeumandragógia reziliens, mert hiába nem volt pénz, de az egyetemek mentettek minket, mert a náluk rendezett országos/nemzetközi múzeumandragógiai konferenciákat sok szálon támogatták. Sorrendben 2013-ban a Debreceni Egyetem, 2015-ben a Pécsi Tudományegyetem és 2016-ban az Egri Eszterházi Egyetem. Tény, hogy az egyetemek, majd az MTA Nevelésbizottság, Andragógiai Albizottsága szakmai, szellemi, egyéb támogatása nélkül soha nem érhattük volna el az egész magyar kultúrára kiterjedő elismerést.

Az egyetemekkel, főiskolákkal együttműködve, Magyarországon elsőként, a Herman Ottó Múzeumot képviselve Gajdóczky Zsuzsával és Utry Attilával az Apor Vilmos Katolikus Főiskolán akkreditáltattuk a múzeumandragógia továbbképzési szakirányt.

Marad az én személyes múzeumi/múzeumandragógiai filozófiám a régi, alkothatnak bármilyen múzeumi fogalmat, a múzeum mindig több annál, mint amit mondanak vagy írnak róla.

Felejthetetlen, utolsó tagozatvezetői intézkedésem volt, hogy Nyíregyházán, konferenciánkon egyik témánk a Liget Projekt legyen... és lőn csoda, 2022. május 30-án itt tartottam meg jelen előadásomat a Ligetben, az új Néprajzi Múzeumban.

Az előadásom publikált szövegét, az ünnepelt Kriston-Vízi József köszöntő kötetébe tartogattam, megköszönve ezzel is azt, hogy vállalta a Múzeumandragógiai Tagozat vezetését, külön pedig azt is, hogy kiváló munkát végez azóta is.

IRODALOM

- Arapovics, M. (2011): *A közösség tanulása*. ELTE az Élethosszig Tartó Művelődésért Alapítvány, Budapest.
- Cseri, M. (2010): *Múzeumi iránytű 4. Élmény és tudás, Múzeumi szakemberek a közoktatás szolgálatában*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre.
- Felföldi, A. (2002): *A kisebbségi jogok, a kisebbségek kulturális identitása és a kulturális jogok a nemzetközi jogban*. In **Kisebbségkutatás**, 3., 729–731.
- Koltai, Zs. (2005): *A múzeumok funkcióváltása*. In Thinesse-Demel, J. & Németh B. (szerk.): *A múzeumok, mint a tanulás helyszínei*. PTE-TTK-FEEFI, Pécs, 5–17.
- Kriston-Vízi, J. (2007): *Múzeumi társkereső*. In Pató, M. (szerk.): *Nyitott kapukkal. Múzeumok ma-holnap*. Nyíregyháza – Szolnok, 6–30.
- Kurta, M. (2007): *Múzeumandragógia Paradigmaváltás a múzeumi kultúrák közvetítésben*. In Pató, M. (szerk.): *Nyitott kapukkal. Múzeumok ma-holnap*. Nyíregyháza – Szolnok, 84–96.
- Kurta, M. (2012): *Múzeumandragógia Magyarországon*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Pulszky Társaság Magyar Múzeumi Egyesület, Budapest – Szentendre.
- Kurta, M. (2017): *Múzeumandragógia – Örökség – Tudáskorrekció*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Pulszky Társaság Magyar Múzeumi Egyesület, Budapest – Szentendre.
- Mezei, M. (szerk.) (1976): *Eötvös József Kultúra és nevelés*. Magyar Helikon, Budapest.
- Nagy, A. J. (2005): *Médiaandragógia*. Urbis Könyvkiadó, Budapest.
- Németh, B. (2015): *A Lifelong Learning Paradigma*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Vásárhelyi, T. (1993): *A múzeumpedagógia lehetőségei a Magyar Természettudományi Múzeumban*. **Új Pedagógiai Szemle**, 10., 71–77.
- Vásárhelyi, T. (2009): *A nyitott múzeum*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Képzési Központ, Szentendre.
- Veres, L. (2009): *Múlt, jelen, jövő*. **Comitatus**, 178., 13–17.
- Vigh, A. (2007): *Múzeumok változásban – Alfa-program a vidéki múzeumok fejlesztéséért*. In Veres, L. & Viga, Gy. (szerk.): *Múzeumok változásban. Az önkormányzati múzeumok Alfa-program keretében megvalósult modernizációja 2004–2006*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság, Miskolc, 7–9.

Internetes hivatkozások

LinkI: <http://www.muzeumandragogia.hermuz.hu/adatok/publikaciok/tanulmanyok/koltai.pdf>

Egy bácskai család a világ művelődéstörténetében

LAKNER LAJOS

Összefoglalás: Tanulmányom célja, hogy az elmúlt több mint öt év kutatásai alapján röviden bemutassam a Déri család és néhány tagjának élettörténetét. A feltárt adatok alapján egy egészen rendkívüli család képe bontakozik ki.

Kulcsszavak: *gyűjteménytörténet; Bécs; Déri Frigyes; Déri család; Déry Julianna; múzeum és ismeretterjesztés*

A family from Bácska in the cultural history of the world

LAJOS LAKNER

Abstract: This study proposes to introduce the Déri family and the history of some of its members on the basis of the research carried out in the past five years.

Keywords: *history of collections; Vienna; Frederick Déri; Family Déri; Julianna Dery; museum and education*

Évek óta kutatom a múzeum alapítója Déri Frigyes (1852–1924) élettörténetét. Amikor pár évvel ezelőtt belekezdtem a munkába, magam sem gondoltam, hogy egy egészen különleges családról van szó, melynek tagjai közül többüket számon tart a művelődés-, a művészet-, az irodalom-, a technika- és a múzeumlélektörténet is.

Az apa, Deutsch Karl Moritz (Déri Károly Móric) (?–187?) családja vélhetően a XIX. század negyvenes éveiben telepedett le a Bácskában. Az 1840. évi XXIX. törvénycikk után a zsidóság lélekszáma rohamosan emelkedni kezdett, ugyanis ettől kezdve a Magyar Királyság országaiban a többi nem nemest megillető polgári jogok illették meg őket, pontosabban a törvény megszüntette a lakhatási korlátozásukat és rendelkezett a szabad vállalkozásalapításukról. Az ekkor érkezett zsidók általában magyar többségű településekre költöztek be. A falvakból Budapestre és a nagyobb közép- vagy dél-magyarországi városok felé vándorlás is ettől kezdve vett nagyobb lendületet. Az apa földbérelő és gabonakereskedő volt, aki a mezőgazdasági és kereskedelmi szempontból fontos Ferenc-csatorna megépülése után más zsidó kereskedőkhöz hasonlóan meglátta az ebben rejlő gazdasági lehetőségeket. Egyrészt a csatorna által lecsapolt területek és mocsarak helyén az ország legjobban termő szántóföldjei alakultak ki, másrészt robbanásszerű fejlődést eredményezett az áruszállítás hatékonyságában. A zsidó kereskedők és kézművesek gyakran fektették vagyonukat földtulajdonba. A kutatások szerint a zsidók egyhatoda foglalkozott földműveléssel, a nyugati és déli megyékben az is megfigyelhető, hogy nemcsak bérelték a földet, hanem tulajdonosai is voltak. Az egyenjogúsítást követően ugyanis a mezőgazdaság kínálta a zsidóság társadalmi mobilitásának és gazdasági érvényesülésének egyik legfontosabb lehetőségét (*Tátrai et al., 2013; Fábián, 2014; Gál & Rácz, 2014*) Az anya, Weidinger Johanna (1829–1908) családja szintén kereskedelemmel foglalkozott. 1868-ban a Bács-Bodrog megyebeli bajai választókerület választói között, akik az Izraelita Kongresszusra küldhettek képviselőket a Weidinger család tagjai is szerepelnek. E listára a tehetősebb zsidó családok férfi tagjai kerülhettek fel, akik a városi és a zsidó közélet meghatározói alakjai voltak.

Nemcsak a birtokuk központja, hanem a lakóhelyük is eleinte Bács volt, majd az ötvenes évek második felében átköltöztek Bajára. A lakhelyváltásnak két fontos oka volt. Az egyik, hogy Baja komoly gazdasági, kereskedelmi és kulturális központ volt. Bács inkább a kies és termékeny síkságáról és egykori váráról volt nevezetes, de a XIX. század második felére elveszítette egykori jelentőségét. Ezzel szemben Baja szerepe megnőtt, részben a

vállalkozó szellemű zsidóságnak köszönhetően, akik megtelepedtek a városban. Míg a század elején a térségben élő zsidók leginkább iparosok voltak: pipakészítők, mészárosok, pálinkafőzők, szabók, szücsök, nyeregkészítők és bőrkereskedők, addig a XIX. század közepétől főleg a gabonakereskedelemben kapcsolódtak be. A városban virágzott a kereskedelem, a malomipar és a kézművesség. Baja a térség legfontosabb kereskedelmi-logisztikai központja is volt, Bácska településeiről a kiviteltre szánt áru mind ide került, itt adták el, és folytatta útját Budára, Pestre, Bécsbe és más városokba. Baján minden jelentősebb bácskai helységnek volt raktára (*Fábián, 2014*). Deutsch Móric ugyan lelkesen teljesítette katonai szolgálatát (*Déri György kéziratos önéletrajza, 1938*), de jól döntött, hogy nem katonai pályára ment, hanem inkább gazdálkodni kezdett. Ugyanis e döntése alaposan befolyásolta a gyermekei pályáját, sorsát is. A korszakból rendelkezésre álló statisztikai adatokból az olvasható ki, hogy a gimnáziumokban, a reáliskolákban és az egyetemen tanulók között a legritkább esetben találunk katonacsuládból származó diákokat. A hivatásos katonatisztek gyerekeiből rendszerint tiszték vagy altisztek lettek. A költözés másik oka az volt, hogy taníttatni szeretne volna gyermekeit, s Baja Bács-Bodrog vármegye oktatási központja volt. Felismerhette, hogy a társadalmi érvényesülésben a polgári világ értékrendje szerint az egyénileg és nem az örökletes módon megszerezhető műveltség játszik egyre fontosabb szerepet. S ez nemcsak egy új típusú polgári karrier esetében volt elengedhetetlen, de fontos szerepe volt a zsidó státusz kompenzálásában is. Ezért is nyert központi funkciót a zsidóság mobilitási stratégiájában az iskoláztatás. Érthető hát, ha a gyermekei életében komoly szerepet szánt a tanulásnak.

A család 1873-ban Bécsbe költözött. Ennek egyik oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy a XIX. század utolsó harmadában sok zsidó „földi paradicsomként” tekintett Bécsre, ami a felemelkedés lehetőségét ígerte a számukra. Az Osztrák-Magyar Monarchia sok falujából, kisvárosából és nagyvárosából indultak el a zsidók a birodalmi fővárosba, hogy élvezhessék Bécs gazdasági és kulturális lehetőségeit. A XIX. század közepétől folyamatos volt a zsidóság bevándorlása a városba, ami 1867 után még jelentősebb lendületet vett. Ennek oka főleg az lehetett, hogy ettől az évtől törvény garantálta a zsidók polgári szabadságát, illetve egyenjogúságát. 1868-ban ehhez az alaptörvényhez kapcsolódva kimondták, hogy 14. évét betöltött személy nemre való tekintet nélkül szabadon választhat magának vallást és vallási közösséget (*Goldhammer, 1927; John & Lichtblau, 1992*). A lakhelyváltás másik oka

a család elszegényedésében keresendő. Déry Julianna (Júlia) (1861–1899) a visszaemlékezésében pazarló életmódot és néhány évi rossz termést említ (*Hollander, 1913*). Déri Frigyes önéletírása szerint a 1860-as évek végi rossz termésekkel kezdődtek a gondok (*Déri Frigyes önéletrajza, é. n.*). Emellett a család anyagi megrendülése minden bizonnyal összefüggésbe hozható az 1873-as gazdasági válsággal is, ami hosszabb időre megroppantotta a magyar gazdaságot.

A család gyermekei Bécsben szereztek meg a karrierjükhöz szükséges szaktudást, s kivétel nélkül itt hagyták el izraelita hitüket. Déri Frigyes 1882-ben, Julianna 1887-ben, Miksa (1854–1938) 1888-ban, Kálmán (1859–1940) 1888-ban, György (1863–1946) pedig 1890-ben. Az édesanyjuk is katolizált, a hagyatéki aktájában vallásaként a római katolikus van megjelölve. A család története e pontján felmerül egy nehezen megválaszolható kérdés: Miért katolizáltak? A választ azért nehéz egzakt módon megadni, mert alig van adat, amire támaszkodhatnánk. Így az a lehetőség marad, hogy a kor általánosítható példáit próbáljam meg alkalmazni, s ezek közül kiválasztani a legvalószínűbbet.

A zsidó felekezetből való kilépésük különösen azért érdekes, mert ebben az időszakban alacsony a kikeresztelkedett réteg aránya a zsidó társadalomban, ugyanis az integráció és az asszimiláció fokozatai a zsidó és nem-zsidó identitás arányaiban mérhetők, s nem a zsidó identitás teljes feladásában, a zsidó múlttal való teljes szakításban. Déri Frigyesnél nincsen nyoma annak, hogy ezzel a kérdéssel komolyan foglalkozott volna, inkább csak sejtették zsidó származását (*Lakner, 2020*). Déry Julianna a Bécsben élő irodalmárnak, Karl Emil Franzosnak (1848–1904) írt levelében beszélt identitásválságáról, úgy érezte, hogy választania kell, magyar vagy zsidó vagy német legyen-e (*Franzos, 1899*). A többi testvér esetében sajnos semmit nem tudunk, hogy hogyan viszonyultak zsidóságukhoz. Az áttérés időpontjai alapján arra következtethetünk, hogy a karrier is szerepet játszhatott. Frigyes 1882-ben lépett ki, amikor beindította vállalkozását, s amikor 1882-ben feleségül vette a római katolikus Brix Louise-t (Brix Lujza [1864–1910]), Miksa 1889-ben, amikor létrehozta a Ganz Gyár bécsi részlegét, Julianna 1888-ban, amikor elindult írói útján, György pedig 1890-ben, amikor katonai pályára lépett.

A Déri család akkulturációjára utal, hogy a német mellett áttértek a magyar nyelvre. Déry Julianna életrajzírója kiemeli, hogy az író nő csak az érvényesülés érdekében adta fel a magyar nyelvet, amin korai műveit írta (*Hollander, 1913*), Déri Frigyes pedig, testvéréhez

hasonlóan, élete végéig, igaz, rossz helyesírással, de magyarul írta a leveleit és gyűjteményi katalógusát.

Deutsch Móricnak és Weidinger Johannának nyolc gyermeke volt. A legidősebb, Berta 1850-ben született Bácsban. Eddig csak annyit sikerült róla kiderítenem, hogy a nemesi származású Anton Helmar ezredeshez ment feleségül és élete végéig abban a házban éltek anyjával, ahova a Bécsbe való áttelepüléskor költöztek. 1927-ben halt meg (*Verlassenschaftsakt: Johanna Déri, 1908*).

Őt követte Frigyes, aki 1852-ben szintén Bácsban látta meg a napvilágot. Előbb a bajai királyi katolikus főgimnáziumban tanult, Bécsben pedig a kereskedelmi akadémián szerzett középfokú kereskedői végzettséget (*Die akademische Handels-Mittelschule, 1876, p. 354*). Majd 1878-ben a Ruhr-vidék egyik legfejlettebb városába, Krefeldbe ment tanulmányútra.

Déri kezdetektől a selyemgyártással foglalkozott. A levéltári forrásokban először 1882-ben találkozhatunk a névvel Karl Liebermann társaként. A Déri & Liebermann nevet viselő céget 1881-ben jegyezték be. A cég ügyvezetője, hivatalos képviselője Liebermann volt, 1882-től mind a ketten. 1886-tól pedig újra egyedül Liebermann lett a cég egyedüli tulajdonosa és képviselője, pontosan akkortól, amikor Déri önálló vállalkozásba kezdett. A morvaországi Bodenstadtban gyárat vásárolt, melynek fiókvállalatát 1899-ben hozta létre Mähren-Schönbergben (*WStLA, Handelsgericht B74 21 191*). Ezekhez nemcsak szakmai hozzáértésre, a gazdasági folyamatok átlátására, hanem pénzre és biztos gazdasági háttérre is szüksége volt, amit kezdetben vélhetően felesége családja biztosított. Brix Louise végakaratóban, mint közös munkájuk gyümölcsét említi vagyonukat (*Verlassenschaftsakt: Louise Déri, 1910*). Déri Frigyes hagyatéki aktája valóban nem kevés vagyonról tanúskodik: ingatlant 3 milliárd osztrák korona értékben, ingóságokat 20 millió osztrák korona értékben, 150 milliónyi értékpapírt és néhány milliárd követelést tartalmazott (*Verlassenschaftsakt: Friedrich Déri, 1924*).

Bodenstadt egy kis városka volt Észak-Morvaországban, az 1870-es években kb. 200 ház állt és 2000 lakója volt. Meglehetősen messze volt mindentől, a legközelebbi nagyobb települést, Mährisch-Weißkirchent másfél óra alatt lehetett elérni autóval. A gyárat Franz Stoll és Emil Hauswirth irányították és képviselték. Ők voltak a technikai vezetők és a gyártási műveletek felügyelői. Míg Déri a bécsi telephelyen a kereskedői tevékenységet folytatta.

A schönbergit 1884-ben a bécsi Kaspar Einziger alapította. Nem a régi mód szerinti több emeletes épületről volt szó, ami nem felelt volna meg a modern gyárberendezések, gépek támasztotta igényeknek, sem a higiéniai követelményeknek, hanem az új elvárásoknak megfelelően készült. Hatalmas csarnokokat emeletek, amelyek szellősek voltak, az ablakok délre irányultak, hogy a munkások a lehető legtöbb fényt kapják, mert a szövésnél mindenekelőtt a szemek voltak nagy terhelésnek kitéve. Sokkal nagyobb számban állt itt rendelkezésre az olcsó munkaerő, mint Bodenstadban, mert 1900-ban 789 lakásban 11 636 lakos élt.

Déri felmérhette a piacot és a gyárak kínálatát, s specializálódott: nyakkendő selymet és nyakvédő sálát gyártott, melynek gyártásába a kortársak szerint egész sor érdekes újítást vezetett be. Termékei belföldön, Európában, valamint a tengeren túli területeken is vevőkre találtak. A gyár évről-évre egyre nagyobb ismertségre és kedveltségre tett szert, és minden jelentős külföldi piacon ismerték a gyár és Déri nevét. Olyannyira, hogy az éves termékmennyiség folyamatosan nőtt. A siker és a növekedés fenntartásának eszköze a nyakkendő selyem folyamatos megújítás volt. 1898-ban Ferenc József (1830–1916) uralkodásának 50. évfordulójára kiadott, a monarchia szellemi és gazdasági életét részletesen bemutató kiadvány szerzője szerint Déri Frigyes volt az elsők egyike, aki hosszú ideig és széles körben képes volt irányítani a divatot (*Die gross-Industrie Oesterreichs, 1898, p. 137*). A gyára az Amerikai Egyesült Államokba, Kanadába, a dél-amerikai államokba, Ausztráliába, Angliába, Franciaországba, Belgiumba, Svájcba, Olaszországba, Németországba, Svédországba, Norvégiába, Oroszországba és a balkáni államokba exportálta termékeit, ami igazolja, hogy a császár jubileumára készült kiadvány valós tényeket közölt.

Déri termékeinek kiválóságát nemcsak a kiterjedt piac igazolja, hanem az a számos díj, melyeket a különböző kiállításokon kapott. 1887-ben Dél-Ausztrália fővárosában, Adelaide-ban rendezett kiállításon nyerte el az érdemkereszt első osztályát (First order of merit), 1888-ban Sidneyben aranyéremmel tüntették ki. További elismeréseket és díjakat kapott az 1898-as bécsi Jubileumi Kiállításon, 1900-ban a párizsi világkiállításon (Grand Prix) és 1906-ban pedig Londonban.

Vállalkozása alakulásában nem az első világháború hozott jelentős változást, ahogyan a befizetett adója alapján látható, hanem a Monarchia feldarabolása, s hogy gyárjai idegen ország területére kerültek. Az utódállam ugyanis államosítani szerette volna a gyárakat, vagy

különböző akadályokkal (vám, adó stb.) igyekeztek az Ausztria vagy más ország területén élő tulajdonosokat arra kényszeríteni, hogy megváljanak üzemeiktől. Déri 1923-ban adta el gyárait Hermann Schefternek (1895–1979), egy Zábřeh székhelyű cég tulajdonosának (Lakner, 2018).

Úgy tűnik, Dériben nagyon erős lehetett az asszimiláció utáni vágy. Míg ugyanis a bécsi zsidók jelentős része előnyben részesítette az egymással való együttélést, s főleg az I. és II. kerületben éltek, számuk elérte a harminc ezret, életmódjukban pedig megőrizték a hagyományokat, addig Déri a VII. kerületben található Mariahilferstasse 84. számú ház második emeletén vásárolt hétszobás lakást. Itt mindössze másfélezerre volt tehető a zsidók száma, s életformájukban nem különböztek a nem zsidó lakosoktól (Rozenblit, 1988). Mindez arra utalhat, hogy számára az asszimiláció a zsidó identitás feladását és a zsidó múlt elfelejtését is jelentette, ami a Déri Múzeum alapításakor okot is adott a pletykaként terjedő támadásra, ugyanis voltak, akik titkolt zsidó származása miatt nem jó szemmel nézték adományát (Lakner, 2020).

Mecénásként több múzeumot is támogatott. A Néprajzi Múzeum számára 1920 januárjában 6 000 korona előleget utaltatott ki a magyar népi kultúra emlékeinek gyűjtésére és megőrzésére (Déri, 1920a), még 1921-ben további 16 000 koronát adott ugyanezen célra. Egy 1921. március 29-én Czakó Elemérnek (1876–1945) írt leveléből tudható, hogy ebben az évben 100 000 koronával támogatta a Magyar Néprajzi Társaság lapját is (Déri, 1921a). 1923-ban Bátky Zsigmond (1874–1939), a Néprajzi Múzeum igazgatója értesítette, hogy a néprajzi munkálatokra szánt összeget köszönettel megkapta (Déri, 1923). Az Iparművészeti Múzeum is bízott Déri támogatásában. 1920 novemberében Franz Xaver Merserschmied (1736–1783) pozsonyi származású tanítványának ólomból készült alkotását szerették volna megvásároltatni 25 000 koronáért (Alföldi, 1920b). A Szépművészeti Múzeum számára 1919-ben megvette Hollósy Simon (1857–1918) *A merengő* című festményét, 1921-ben pedig Zichy Mihály (1827–1906) *Richelieu és kedvese* című ceruzarajzát (Petrovics, 1918; 1924; *Krónika*, 1917, p. 62). A múzeum igazgatója, Petrovics Elek (1873–1945) bízott abban is, hogy a diplumaikból rendezett aukción kellő elszántsággal képviselteti magát Déri (Déri, 1920b). 1921-ben 300 francia frankkal kívánta a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőségét támogatni. Nem is e szándék önmagában az érdekes, hanem az, hogy anyagi helyzete miatt csak „nagynehezen” tudta ezt megtenni, de fontosnak érezte, hogy megtegye,

hiszen azon szervezetről volt szó, amely a magyarországi közművelődés legfontosabb intézményeinek a szakmai irányításában és felügyeletében meghatározó szerepű volt (*Déri, 1921b*).

Kultúrátámogató tevékenységét Bécsben is ismerték. Tagja volt a bécsi Künstlerhausnak. 1892 decemberében lépett be, mint amatőr festő. Eduard Gerisch (1853–1915) portréfestő és festményrestaurátor, Heinrich Lefler (1863–1919) grafikus, festő és díszlettervező, valamint Josef Kinzel (1852–1925) festő voltak az ajánlói, akik korukban köz- és elismert művészeknek számítottak. Ebből arra is következtethetünk, hogy Déri komoly kapcsolatot ápolhatott a bécsi művészek körével. A Künstlerhaus épületét 1847-ben emelték a fiatal festők és a művészeti akadémia tagjai számára. Egyesületüket 1861-től a Bécsi Képzőművészek Társaságára (*Genossenschaft der bildenden Künstler Wiens*) nevezték át. Céljuk az volt, hogy a képviseljék a bécsi festők, szobrászok és építészek érdekeit. A működésükhöz szükséges forrást támogatók segítségével teremtették elő. Déri 1916-ban 6 000 koronával támogatta az egyesületet, s így az alapszabály szerint alapító taggá vált. Az egyesület az alapítókról portrét festetett a kor neves művészeivel. Déri arcképének a megfestésére először Paul Joanovits (1859–1957) festőművészt kérték fel, aki azonban nagy sajnálatára nem tudta elvállalni a munkát. A szerb származású Joanovits a kor egyik legelismertebb és legfoglalkoztatottabb művésze volt. Ezután Fritz Zerritsch (1888–1985) grafikus- és festőművészre esett a választás, akinek tekintélyét mutatja, hogy 1929-ben Bécs városa fődíjjával tüntették ki. 1920-ban Déri vállalkozása alapítása 40. évfordulója alkalmából külön levélben köszöntötte a Künstlerhaus vezetője, mint Bécs városa közmegebecsülésnek örvendő tagját, sikeres vállalkozóját és Monarchia gazdaságának támaszát (*Genossenschaft der Bildenden Künstler Wien: Friedrich Déri*).

A kultúra támogatása iránti elkötelezettsége mutatkozik meg abban is, hogy ott találjuk a bécsi Uránia ismeretterjesztő társaság alapító tagjai között. Az Uránia szindikátusát, mint közhasznú gazdasági vállalkozást 1897-ben alapították (*Liste der Gründer*). Az ismeretterjesztést szolgáló előadásokhoz és bemutatókhoz szükséges ideiglenes épületet a Práterben építették fel. Az Uránia épületét 1898. május 7-én nyitották meg, része volt annak a jubileumi kiállításnak, amit Ferenc József uralkodásának 50. évfordulója alkalmából rendeztek. A neoklasszicizmus és a szecesszió jegyeit felmutató épületben nyolcszázan fértek el. Az épületben volt egy 200 férőhelyes előadóterem, egy kísérletek bemutatására alkalmas

labor és egy csillagvizsgáló egy nagy és több kisebb teljesítményű látcsővel. A közönségsiker ellenére az Uránia gazdaságilag veszteséges volt. 1899-ben már 142 692 korona volt a hiány, amit az alapítóknak kellett pótolniuk. Ennek ellenére folytatták ismeretterjesztő tevékenységüket. Az előadások helyszínét áttették közkedvelt kávézókba, nyáron pedig az állatkertbe is. A gyors fejlődést mutatja, hogy 1903-ban már több mint 100 vetítéssel kísért előadása volt műsoron, s ehhez jöttek még a neves tudósok és kutatók személyes előadásai. 1904-ben 65 000, 1906-ben pedig már 129 000 látogatójuk volt. 1909-ben új, önálló épületet építettek. Az építkezés és a terek berendezése költsége majdnem 900 000 koronát tett ki, melyhez a bécsi vállalkozóktól 70 000 koronát gyűjtöttek össze (*Petrasch, 2007*). Déri 1 000 korona támogatást adott (*Zweite Subskriptionsliste 1908, p. 310*), s irányító szerepet vállalt az építészeti bizottságban (*Unsere X., 1908, p. 130*). Felesége halála után az aktivitása jelentősen csökkent. Az Uránia archívumában fennmaradt dokumentumokból kiderül, hogy felesége is részt vett a női tagozat elnöksége munkájában. Ő szervezte többek között az Urániát népszerűsítő és adományokat gyűjtő bálakat (*Die Damenkomitee-Sitzung, 1908, p. 78., 87.; Auszug, 1910, p. 399.; Louise Déri-Brix, 1910, p. 711*).

Minden bizonnyal az Uránia működése kapcsán ismerte fel Déri az ismeretterjesztés fontosságát, s született meg később benne egy oktató múzeum terve. Az itt szerzett tapasztalatait jól tudta hasznosítani abban a tekintetben is, hogy Debrecen belvárosában akarta a múzeumot felépíteni, illetve, hogy nem is pusztán múzeumot, hanem egy kultúrpalotát kell emelni, amelyben helyet kapnak a muzeális gyűjtemények, a képtár, a könyvtár, valamint a helyi tudományos és irodalmi társaságok is.

Déri az 1890-es években kezdett el gyűjteni. Érdeklődése ekkor kizárólag a vadászattal kapcsolatos tárgyakra és trófeákra, valamint az ásványokra terjedt ki. Feleségével szenvedélyes vadászok voltak, s rendszeresen állítottak ki bécsi és stájerországi vadászati kiállításokon (*Interne Trophäen-Schaustellung, 1907*). Egyik fő szervezője volt az 1910-es bécsi Első Nemzetközi Vadászkiállításnak, a modern vadászattal foglalkozó szakbizottságban tevékenykedett és a vadászat gazdasági jelentőségéről írt értekezést a kiállításról megjelentetett emlékkönyvben (*Die Erste Internationale Jagd-Ausstellung, 1912, pp. 141–146*). 1910-ben Brix Lousie egy vadászat során olyan súlyosan megsérült, hogy pár heti szenvedés után meghalt. Ez annyira megrázta Dérit, hogy feladta addigi életmódját, s

visszavonult a közélettől. A régi életével történő szakítás szimbólumának tekinthető, hogy eladta a vadászházukat és a gyűjteményét is.

1912-ben kezdett újra gyűjteni, de most már teljesen más koncepció szerint. Dériben akkor született meg a szándék egy oktató múzeum létrehozására. Az, hogy a szülőházájában akart múzeumot alapítani, az azzal a tapasztalatával függött össze, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia kulturálisan ketté van szakítva. Történt ugyanis, hogy 1912-ban a bajai múzeumnak szerette volna ajándékozni öccse, Déri Kálmán egyik festményét, s nagyon megdöbbenett, hogy Bajának nincs múzeuma: *„1912-ben megvettem öcsémtől, Déri Kálmán festő művésztől egy akt festményt, avval a szándékkal, hogy ezt a baja múzeumnak adományképen felajánlom. Bezerédy barátom látogatása alkalmával említette, hogy a bajai polgármester Hegedűs önála, Hídja, [pontos idézet Déritől, a Hídja csak értelmezői közbevetés, hogy az önála = Hídján volt] a birtokán sokszor megfordul s Bezerédyt azzal bíztam meg, hogy vigye magával ezt a szép kis képet s alkalom esetén Hegedűsnek ajánlja fel, a város múzeum számára. Nemsokára közölte Bezerédy, hogy Hegedűs polgármester, Purgly főispánnal nála volt s Hegedűs azt üzente általa, hogy nem fogadhatja el a képet, mivel Bajának nincs múzeuma.”* (Déri, 1920c).

Déri Frigyes sok korabeli bécsi és budapesti gyűjtővel ellentétben nem egy saját érdeklődésének megfelelő gyűjteményt szeretett volna létrehozni, hanem egy olyan múzeumot megalapozni, amelynek a feladata az emberiség történetének és az emberi kultúra fejlődésének a bemutatása mindenki számára, vagyis az ismeretterjesztés. A népművelő múzeum eszméjével függött össze, hogy amikor 1919 decemberében gyűjteményét felajánlotta a magyar államnak, így annak Debrecenben emeljenek épületet. Itt egy belvárosi telekhez azért ragaszkodott, mivel az könnyen megközelíthető lett volna mindenki számára (Lakner, 2020).

Joggal merülhet fel a kérdés, miért esett Debrecenre a választása. Mivel ennek történetét részletesen megírtam (Lakner, 2020), ezért itt csak három motívumot emelek ki. Egyrészt a városnak volt már egyeteme, ami biztosíték lehetett arra, hogy a gyűjteményében felhalmozott tudás közvetlenül hasznosulhat az oktatásban, másrészt a múzeum beleillett abba a kultúrpolitikai tervbe, hogy az elcsatolt Nagyvárad kulturális szerepét Debrecennek kell átvennie, harmadrészt úgy gondolta, hogy egy kulturálisan megerősített város kisugárzása részt üthet az ország keleti határán, s erős kapocs lehet az anyaország és az elcsatolt erdélyi magyar

települések között (*Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának igazgatója levele, 1920*).

Déri Frigyes nem érthette meg múzeuma megnyitását, mert bécsi otthonában 1924-ben váratlanul elhunyt. Gyűjteménye jelentős része ekkor már magyar felségterületeken volt elhelyezve (Debrecen, Magyar Nemzeti Múzeum, a bécsi Gárdapalota), a lakásában lévő tárgyak elszállítására pedig 1925 tavaszán adott engedélyt az Osztrák Műemlékvédelmi Hivatal (*Ausfuhr der Sammlung Déri, 1925; Ausfuhrbewilligung, 1925*).

Az 1854-ben született Déri Miksa a bajai cisztercita gimnáziumba járt, majd a pesti József Műegyetemen és Bécsben tanult vízmérnöknek. 1877-ben diplomázott, s a Duna-Tisza szabályozás tervezésével bízta meg őt a Közlekedési Minisztérium. Azonban jobban érdekelte a villamosság. Hamarosan a Ganz Gyár Elektromos Osztályán talált munkát, a tudományos munkásságához pedig 1882-től 1923-ig támogatást. 1883-ban Zipernowsky Károly (1853–1942) közösen megalkották az öngerjesztésű váltakozó áramú generátort. Hamarosan munkatársuk lett Bláthy Ottó Titusszal (1860–1939), akivel együtt 1885-ben szabadalmaztatták a zárt vasmagú transzformátort, mellyel többek között az elektromos energia szállítását lehetett megoldani. A Ganz Gyár ausztriai képviselőjeként sokat tett találmányuk elterjedéséért. Bécsben és Torinóban kiállításokat szervezett, melyeken bemutatókat és előadásokat tartott. Több mint 60 transzformátor telep kiépítésében vett részt a Monarchia területén. 1889-ben létrehozta a Ganz Gyár bécsi részlegét, melynek igazgatója lett. Igazgatósága alatt építették fel a római és a milánói erőműveket. Munkássága elismeréseként az UNIO Villamosság Társaság igazgatóságának tagjává választották. Egyik alapítója volt a Magyar Villamossági Rt.-nek, melynek hosszú ideig alelnöke tisztét is betöltötte. A Déri–Bláthy–Zipernowsky-féle egyfázisú váltakozó áramú öngerjesztésű szinkron motor 1900-ban elnyerte a párizsi világkiállítás nagydíját. A Ganz termékei egy évszázadon át uralták a magyar ipar exportját. Világsikerű lett az 1904-ben bemutatott kétkefe rendszerű egyfázisú repulziós kommutátoros motor is, amely Déri nevét viseli. Bécs, Berlin, Bonn egyetemei tiszteletbeli műszaki doktorrá választották, az uralkodótól pedig udvari tanácsosi címet kapott (*Antal, 2013*). 1927-ben a Déri Múzeumnak ajándékozta „*Nádler Róbert erőteljes nagy olajfestményét, amely a régi királyi palotát ábrázolja a budai Duna-partról nézve*” (*Zoltai, 1928, p. 20*).

Utolsó éveit a nála 20 évvel fiatalabb feleségével, Titl Adával (1874–?) Meranóban élte, ott is halt meg 1938-ban.

Az 1859-ben született Kálmán már Baján látta meg a napvilágot. Tizenhat éves korában Bécsben nyomdászinásnak állt, a következő évtől azonban már a bécsi képzőművészeti akadémia hallgatója, a Carl Wurzinger (1817–1883) történeti festő és akadémiai professzor vezette általános festészeti szakosztályba iratkozott be, előbb mint vendég hallgató, 1877-től pedig mint rendes hallgató. 1878 és 1882 júliusa között a történeti festészeti osztály növendékei között találjuk (*Verz.-Einheits-Formular*). Minden bizonnyal ekkor már bátya, Frigyes támogatásával. Három alkalommal is ösztöndíjat kapott, 1880-ban pedig a *Búcsú* című festményét ezüstéremmel jutalmazták (*Fleischer, 1935*). Ugyanebben az évben Budapesten egy egyházi témájú pályázaton *Szent Ágoston vázlatával* elnyerte az első díjat. 1884-ben Münchenbe költözött. Kezdetben Ludwig von Löfftz (1845–1910) mentorálása alatt, de nem az ottani akadémia hallgatójaként, majd önállóan dolgozott (*Gulyás, 1976*).

A nagy földrajzi távolság ellenére jelen volt a hazai képzőművészeti életben is (*Krónika, 1906, pp. 309–340*). Életképein magyar parasztmenyecskék és legények láthatók, „*amint enyelegnek, féltékenykednek, kacérokodnak a régibb népszínmű értelmében és elrendezésében: gyolcs gatyá, kulacs, árvalányhaj, ibrik, flaskó, búbos kemence, minden, amit a külföldi közvélemény magyarnak tart. A képeslapok szívesen közölték az ilyen egzotikumokat. 1888-ban Budapesten is bemutatkozott a Jön a zsandár című képével. A kép tetszést aratott, mint általában minden képe, becsülték benne a »jóízű humor«-t, a »magyaros zamat«-ot. Nem vették észre, hogy ez a zamat valódi müncheni szósz...» – írta róla Lyka Károly (1869–1965) 1898-ban (*Kalapis, 2002, p. 230*). Utolsó budapesti gyűjteményes kiállításakor már tévúton járó festőként írtak róla a kritikusok: „*Festményei tetszetősek, kedvesek s mindenekfölött alkalmasak arra, hogy a szoba díszei legyenek.*” (*Kalapis, 2002, p. 230*). Felesége Winter Friderika volt, akitől azonban 1909-ben elvált (*Házassági bontóper, 1909*) s a korabeli közvélemény, mint magányosan élő, megkeseredett festőt tartotta számon. 1935-ben tizenegy festményt adományozott a Déri Múzeumnak (*Ecsedi & Sőregi, 1935*).*

György 1863-ban született Baján, eredetileg a Sigismund nevet kapta. Visszaemlékezése szerint apja és annak öccse a bácskai 29-es gróf Ajroldi-gyalogezredben szolgáltak, és sokat meséltek katonaeletükről, ami bátyjával ellentétben erőteljesen hatott rá (*Déri, 1938*). Bécsben kezdte meg katonai tanulmányait a tüzérskadet-iskolában, 1893-ban lett

főhadnagy, katonai pályája pedig a temesvári lovas tüzérezredben indult. Bécsbe visszatérve 1895-ben elvégezte a felsőbb tüzériskolát (Technische Militär-Fachcourse) (*Militär Almanach, 1898, p. 834, 972*). Továbbra is Bécsben volt a lakóhelye, állomáshelye azonban gyakran változott. Főleg Galíciában és Csehországban szolgált, fokozatosan jutott előre a ranglétrán. Végül Nagyszébenbe került, ahol előbb századosként, majd őrnagyként, később pedig tüzérosztály-parancsnokként szolgált. Ekkor történt vele egy csaknem végzetes baleset. Gyakorlás közben a ló felbukott, s ő a ló alá esett. Mivel nehezen gyógyult, 1913-ban saját kérésére nyugdíjazták. 1914-ben, az első világháború kitörésekor harctéri szolgálatra jelentkezett. Mivel még nem volt teljesen gyógyult, ezért frontszolgálat helyett a pöstyéni fürdő parancsnokává nevezték ki. Önérzete azonban nem engedte megbékélni ezzel a beosztással, ezért 1915-ben áthelyeztette magát a déli harctérre, ahol az Albániából visszatért 32. magyar népfelkelő ezrednek lett a parancsnoka lett. Ennek feloszlása után Svetozar Borojević (1856-1920) gyalogsági tábornok mellé osztották be az Isonzó-hadsereghez. Egy év múlva hadtáppállomás-parancsnokként szolgált. Az 1918-as összeomlás az erdélyi és bukovinai határon érte (Déri, 1938).

Hosszú agglegény élet után, 55 évesen vette feleségül Müller Ilonát (?–1982), akivel a győri évek után Budapesten, az Attila úton laktak. A néprajzi, pontosabban a népművészeti, „népies szép” tárgyak iránt 1906-ban támadt fel az érdeklődése. Felfigyelt a színes és változatos erdélyi népviseletre. A gyűjtőtevékenységét a világháború után kezdte meg, melyet Győrből, akkori otthonából szervezett meg. 1939-ben gyűjteményét felajánlotta Debrecen városának. Minden bizonnyal döntő szerepe volt ebben annak, hogy itt állt a bátyjáról elnevezett múzeum, de valószínűleg az a szándék is vezette, hogy erősítse Déri Frigyes gyűjteményének magyar jellegét, ahogyan erre élete végén ő maga is törekedett, ezért bízott meg több jeles művészt és néprajzost népi életképek megfestésével.

Déry Julianna 1864. augusztus 10-én született Baján a család hatodik gyermekeként. Apja halála után bátyja, Déri Frigyes viselte gondját. A leány polgári iskola után a bécsi Szent Anna kolostoriszkolában szerzett tanítónői képesítést. Juliannát nagyon vonzották a művészetek. Sokféle művészeti ágban próbálta ki magát, mert hosszú ideig nem tudta eldönteni, milyen pályát válasszon. Nagy érdeklődéssel követte kora szellemi irányzatait. Megismerkedett az akkor Bécsben élő íróval és irodalomszervezővel, Karl Emil Franzossal, aki elindította az írói pályán. Julianna hontalannak és üzöttnek érezte magát: „*Mi vagyok én,*

zsidó vagy katolikus, magyar vagy német? És minek kellene lennem, színésznőnek vagy írónőnek? De nem, én egy megbecsült család lánya vagyok, és nem akarok semmi mást, mint nyugodt boldogságot egy szeretett férfi oldalán.” (Franzos, 1899, p. 52). Franzos abban erősítette meg, hogy folytassa irodalmi kísérletezéseit, mert különösen tehetséges: „1887 szeptemberében – akkor még Bécsben éltem – megkeresett egy ottani ügyvéd, hogy olvassam el fiatal kezdő kéziratát.”. A *Meine Braut* (A menyasszonyom) című novella kézírata volt. Franzos úgy látta, hogy tehetséges, biztos írástudással rendelkező alkotóról van szó. Hamarosan rájött arra is, hogy a szerző nő. Franzos szerint „egy kész, rutinos, de egyben erős, egyéni hangú alkotóról van szó, épp ezért rejtélyes, miért nem ismerni korábbi műveit. De, ha valóban egy nem kezdő íróról van szó, akkor egy pszichológiailag és esztétikailag érdekes esettel állunk szemben, hogy valaki úgy kezdi a pályáját, amivé mások csak sok év múlva válnak.”. Déry Julianna tehát Franzos segítségével felismerve életcélját, igyekezett saját költői hangját és kifejezésmódját megtalálni. 1890-ben elhagyta Bécsset, Párizsba utazott, ahol 1893-ig élt. Mathilde Bonaparte (1820–1904) hercegnő révén bejáratos lett a város irodalmi szalonjaiba. Többek között szoros kapcsolatba került a francia irodalom egyik legjelentősebb írójával, Juliette Adammal (1836–1936), a *Nouvelle Revue* alapítójával, aki újságíró tevékenysége révén a szélesebb közönség körében is ismert volt. Ő ismertette meg szalonokban Juliannát kora befolyásos személyiségeivel. Különösen Émile Zola (1840–1902) hatott irodalomról való gondolkodására.

1893-ban bemutatták egyfelvonásos darabját (*Verlobung bei Pignerols*, azaz *Eljegyzés Pigneroléknál* címmel) Alfréd szász–coburg–gothai herceg (1844–1900) berlini színházában. 1895-től felváltva tartózkodott Münchenben és Coburgban. Münchenben megismerkedett Alberti Konraddal (1862–1919), a naturalista irodalom egyik képviselőjével és az általa alapított, a naturalista irodalmat programul tűző *Gesellschaft* című folyóirat köré csoportosuló írókkal. Hamarosan olyan jelentős folyóiratok munkatársa lett mint a *Neue Deutsche Rundschau* és *Quickborn*. Alapító tagja volt az *Intimes Theater*nek, melynek első előadására Déry Julianna lakásán került sor, ahol August Strindberg (1849–1912) *Gläubiger* című színművét mutatták be. Céljuk volt, hogy szakítsanak a színpadszerű megoldásokkal és közelebb vigyék az előadást a közönséghez. A szerepeket többek között ő és Max Halbe (1865–1944), író, a színház másik fő szervezője alakították (*Wollzogen, 1990*). Az *Intimes Theater* közönsége entellektüel barátokból, ismerősökből és kollégákból állt: „*A müncheni*

társadalom válogatott kis közönsége kapott meghívást és jelent meg. Többek között ott volt az oroszlánfejű Michael Georg Conrad, aki mint a mi fiatal generációnk vezetője nem is hiányozhatott. Elsőként én álltam ki és néhány szót mondtam, mit gondolunk mi a színházról. Majd eljátszottuk a darabot [...] és minden téren meggyőztük a közönséget.” Halbe rövid leírást adott az írónőről is: „Déry Julianna nem nevezhető kimondottan szépnek, de felettébb tüzes és temperamentumos, tipikusan magyar nő. Un. Cavallo-feje volt, mint egy lónak a sakkasztalán, és a körünkben ő jelentette az eleganciát és a kacér divatosságot.” (Halbe, 1935, p. 148). Lily Braun (1865–1916) feminista, szociáldemokrata eszméket való írónő hasonlóképp feszült, hipermodern személyiségként jellemezte. Visszaemlékezése szerint Déry Julianna egyik alkalommal feszülten hallgatta az ő filológiai fejtegetését Johann Wolfgang von Goethéről (1749–1832), majd kifejtette, hogy a fiatal írók a lelkeket akarják leplezetlenül feltárni, mert az életet akarják szolgálni és nem a holt bálványokat (Braun, 1909). Baráti köre hatására érdeklődése a színdarabírás felé fordult. Darabjai a női szerepről, a pénzéhségről és a társadalmi kényszerekről szóltak. A *Die sieb mageren Kühe* (A hét sovány tehén) című darabjának a bemutatójára 1899 februárjában a müncheni Gärtnerplatztheaterben került sor. Rudolf Steiner (1861–1925) látta az előadást, s egyik írásában olyan interpretatív bemutatóként dicsérte, amikor a szereplők szinte élő alakká válnak (Steiner, 2010). Müncheni tartózkodása idején Franz von Stuck (1863–1928) többször megfestette Déryt.

1899-ben Berlinbe költözött, annak ellenére, hogy barátai Münchenben voltak és aktív, ismert résztvevője volt a város kulturális életének. Sajnos nem ismerjük ennek okát. Talán egy beteljesületlen szerelem készítette a helyváltotatásra. A Berlinben töltött évet teljes homály fedi. Annyit tudni, hogy teljesen visszavonultan élt. Emil Karl Franzos a már említett írásában a hivatás és a feleség szerepe közti őrlődést emeli ki, mely szerint egyszer darabja bemutatóját tervezte, másszor meg háziasszonyi szerepről álmodott: „Miért adott Ön tollat a kezembe? Semmit, egyáltalán semmit sem értem el! Akartam, ha remek háziasszony lettem volna, és lennék még most is, akkor ismét boldog lehetnék.” (Franzos, 1899, p. 56). Talán az emancipáció lehetőségében való bizonytalanságból fakadó rezignáltságról van szó, ami ebben az időszakban oly jellemző az osztrák-német női irodalomra (Dopplinger-Loebenstein, 1989). Visszavonulása azzal is összefügghet, hogy neve felbukkant a Dreyfus-perrel kapcsolatban. Eddig azonban nincs tisztázva, hogy valóban kémként volt-e felelőssége a tábornokkal szemben koholt vádak alapján indított eljárásban. 1899 nagypéntekén kiugrott harmadik

emeleti lakása ablakából, ahogyan egyik drámájának (*Es fiel ein reif*) hősnője is eljátszott ezzel a gondolattal.

Desiderius Georg Déry (1865–1934) életét a lánya barátjának, Cameron Smithnek a levele alapján foglalom össze. A világ egyik legnagyobb selyemgyárosa volt, 1865-ben született Baján. Bécsben művészeti és textilipari iskolát végzett. 1887-ben áttelepült Amerikába, New Jersey állam egyik városába, Patersonba, ahol 1891-ben feleségül vette Mészáros Helént, aki szintén Magyarországról származott. Előbb főfelügyelő lett egy patersoni gyárban, majd 1897-ben megnyitotta önálló üzemét Pennsylvaniában, Catasauquanban, ahonnét aztán folyamatosan bővítette vállalkozását. Először Allentownban hozott létre új telephelyet, majd több gyárat alapított a keleti part mentén. 1900 és 1918 között építette fel lakását, ami 25 000 m² területű volt. A család életmódjára és társadalmi helyzetére következtethetünk abból, hogy volt benne bálterem, táncterem, úszómedence, több mint tíz hálószoba és tizenegy garázs. Öt gyermekük műveltségére is nagy figyelmet fordíthattak, erre is utal, hogy könyvtár és csillagvizsgáló is volt a házban. Különösen érdekes, hogy Desiderius is gyűjtő volt, ahogy két testvére Frigyes és György. Képzőművészeti alkotásokat, szobrokat, könyveket és sok mást gyűjtött. 1923-ban a sikereinek a csúcsán volt, amikor belekeveredett egy pénzügyi hamisításba és tönkre ment, így el kellett adnia a műtárgyait, az autóit, gyakorlatilag mindenét. Szegényen halt meg.

Déri Frigyes többi testvéréről sajnos alig tudunk valamit. Sem Simon Déri-Deutschról, sem Virginia Déri-Deutschról nem találtam érdemi adatokat. Ez utóbbiról Déri Frigyes hagyatéki irataiból mindössze annyi derült ki, hogy Nizzában élt.

A fentiek alapján, bár adatok és kutatási idő hiányában nem egyforma alaposággal tudtam bemutatni a családtagok életét, nem túlzás kijelenteni, hogy 1873-ban Bácskából egy egészen különleges család indult el a világba.

Déri Frigyes és családja élettörténetének kutatását a Magyar Ösztöndíj Bizottság, a Klebelsberg-ösztöndíj és a OeAD (Österreichische Austauschdienst)-Gesellschaft támogatta.

IRODALOM

- Antal, I. (2013): *A magyar villamosenergia-ipar kialakulása 1878–1895*. Magyar Tudománytörténeti Intézet MMKM Elektrotechnikai Múzeuma, Budapest.
- Auszug aus dem Protokoll der XIV. außerordentlichen Generalversammlung vom 13. Juni 1910, abgehalten im großen Theatersaale des neuen Uraniagebäudes. Wiener Urania, 1910 Nr. 25.
- Braun, L. (1909): *Memoiren einer Sozialistin, Lehrjahre*. Albert Langen, München.
- Die Damenkomitee-Sitzung vom 20. März im Empfangssaale des Ministeriums des Innern. Wiener Urania, 1908, Nr. 11, 78., 87.
- Ecsedi, I. & Sőregi, J. (1935): *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1934*. Városi Nyomda, Debrecen.
- Fábián, B. (2014): *Fejezetek a bajai zsidóság történetéből*. **Bácsország Vajdasági Honsimereti Szemle**, 2., 49–55.
- Fleischer, Gy. (1935): *Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Franzos, K. E. (1899): *Juliane Déry*. Deutsche Dichtung, Dresden.
- Gál, Z. & Rácz, Sz. (2014): *Városok fejlődése és pénzügyi funkciói a mai Vajdaság területén a dualizmus időszakában*. In Takács, Z. & Rácz, A. (szerk.): *Regionális kaleidoszkóp*. Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 91–102.
- Goldhammer, L. (1927): *Die Juden Wiens – Eine statistische Studie*. Löwit, Wien – Leipzig.
- Gulyás, G. (1976): *A müncheni Képzőművészeti Akadémia és művészképzésünk 1809–1945*. **Hungarológiai Közlemények**, 26–27., 75–87.
- Halbe, M. (1935): *Jahrhundertwende, Geschichte meines Lebens, 1893–1914*. Verlag A. W. Kafemann, Danzig.
- Hollander, R. (1913): *Déry Julianna (1864–1899) élete és költészete*. **Német Philológiai Dolgozatok**, 16., 1–62.
- John, M. & Lichtblau, A. (1992): *Schmelztiegel Wien – Einst und jetzt*. Böhlau, Wien – Köln.
- Kalapis, Z. (2002): *Életrajzi kalauz I*. Fórum Könyvkiadó, Újvidék.
- Krónika, Művészet, 1908/3, 203.

Krónika, Művészet, 1917/2, 62.

Lakner, L. (2018): *Az ismeretlen Déri Frigyes: a selyemgyáros. Délvidéki Szemle*, 1., 85–100.

Lakner, L. (2020): *Báctól Bécsen át Debrecenig (Miért és hogyan került egy bácskai zsidó selyemgyáros gyűjteménye Debrecenbe?)*. In Lengvári, I., Palkhoffer, M. & Vonyó, J. (szerk.): *Az ember helye - a hely embere. Emberközpontú történetírás ? helytörténeti kutatás. A helytörténetírás módszertani kérdései*. Kronosz Kiadó, Pécs, 205–227.

Petrasch, W. (2007): *Die Wiener Urania, Von den Wurzeln der Erwachsenenbildung zum lebenslangen Lernen*. Böhlau, Wien – Köln – Weimar.

Petrovics, E. (szerk.) (1918): *Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei I. Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum*, Budapest.

Petrovics, E. (szerk.) (1924): *Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei III. Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum*, Budapest.

Rozenblit, M. L. (1988): *Die Juden Wiens 1867–1914: Assimilation und Identität*. Böhlau, Wien.

Steiner, R. (2010): *Sprachgestaltung und dramatische Kunst*, Rudolf Steiner Online Archiv, 22.

Tátrai, P., Kocsis, K., Gábrity Molnár, I. & Takács, Z. (2013): *A Vajdaságot érintő migráció és annak történeti előzményei*. Tér és Társadalom, 2., 35–54.

Wollzogen, E. von (1990): *„Intimes Theater” in München (1895). Die Münchner Moderne, Die literarische Szene in der Kunststadt um die Jahrhundertwende*. Reclams, Stuttgart.

Zoltai, L. (1928): *Jelentés Debrecen szabad királyi város múzeumának és Közművelődési Könyvtárának 1927. évi működéséről és állapotáról*. Debrecen szabad királyi Város és a Tiszántuli Református Egyházkerület Könyvnyomda-Vállalata, Debrecen.

Levéltári források

Alföldi, A. (1920): *Alföldi András levele Czakó Elemérnek, Bécs, 1920. november 7.* Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P2023.

Ausfuhr der Sammlung Déri/die k. ungarische Gesellschaft an Bundesministerium für Finanzen. Archiv, Bundes Denkmalamt, Wien, GZ 1102/1925.

- Ausfuhr der Sammlung Déri/die k. ungarische Gesellschaft an das österreichische Bundesdenkmalamt.* Archiv, Bundes Denkmalamt, Wien, GZ 1438/1925.
- Ausfuhrbewilligung/Sammlung Déri.* Bundes Denkmalamt Archiv, Bundes Denkmalamt, Wien, GZ 1685/1925.
- Auszug aus dem Protokoll der XIV. außerordentlichen Generalversammlung vom 13. Juni 1910, abgehalten im großen Theatersaale des neuen Uraniagebäudes.* Wiener Urania, 1910 Nr. 25.
- Déri, F. (1912): Die Induftrie und das Gewerbe in ihren Beziehungen zur Jagd. In *Die Erste Internationale Jagd-Ausstellung, Ein monumentales Gedenkbuch.* Wien, 1912.
- Déri, F. (1920a): *Déri Frigyes levele Czakó Elemérnek, Bécs, 1920. január 4.* Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P2023.
- Déri, F. (1920b): *Déri Frigyes levele Czakó Elemérnek, Bécs, 1920. december 8.* Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P2023.
- Déri, F. (1920c): *Déri Frigyes feljegyzése Czakó Elemérnek a múzeumalapítás szándékának megszületéséről, é. n. (1920 után), DM TA.*
- Déri, F. (1921a): *Déri Frigyes levele Czakó Elemérnek, Bécs, 1921. március 4.* Néprajzi Múzeum, Etnológiai Archivum, NMI -15/1921.
- Déri, F. (1921b): *Déri Frigyes levele Czakó Elemérnek, Bécs, 1921. december 1.* Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P2023.
- Déri, F. (1923): *Déri Frigyes levele Czakó Elemérnek, Bécs, 1923. január 24.* Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P2023.
- Déri, F. (é. n.): *Déri Frigyes önéletrajza.* Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Czakó Elemér hagyatéka, P2023.
- Déri, Gy. (é. n.): *Déri György kézírásos önéletrajza.* Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar megyei Levéltára, VIII. 700. 27. doboz 270/1938.
- Die akademische Handels-Mittelschule = Vierter Jahres-Bericht der Vereines der Wiener Handels-Akademie 1875–1876,* Wien, 1876.
- Die Damenkomitee-Sitzung vom 20. März im Empfanssaale des Ministeriums des Innern.* Wiener Urania, 1908, Nr. 11, 78., 87.

Die gross-Industrie Oesterreichs: Festgabe zum glorreichen fünfzigjährigen Regierungsjubiläum seiner Majestät des Kaisers Franz Josef I. dargebracht von den Industriellen Oesterreichs 1898, Band 3., Wien, 1898.

Genossenschaft der Bildenden Künstler Wien: Friedrich Déri Wiener Stadt- und Landesarchiv. Genossenschaft der Bildenden Künstler Wien, Präsentizt, Nr. 111., Friedrich Deri.

Házassági bontóper. Budapest Főváros Levéltára, HU BFL–VII.2.c–1909–V.0282.

Interne Trophäen-Schaustellung 1907. 25. Februar – 10. März. Wiener Jagdklub, Wien, 1907.

Liste der Gründer. Österreichisches Volkshochschularchiv, Urania Wien, B-Urania-Boksz 10. *Louise Déri-Brix*. Urania, 1910, Nr. 48.

Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának igazgatója levele Haller István magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszternek, Budapest, 1920. május 9. Magyar Nemzeti Múzeum Irattára, Történeti Adattár Rln. 53/920.

Militär Almanach und Schematismus 1791–1914: Schematismus für das k. u. k. Heer und für die k. u. k. Kriegs-Marine 1899. Wien, 1898.

Unsere X. Unsere X. ordentliche Generalversammlung vom 24. April 1908. Wiener Urania, 1908, Nr. 17.

Verlassenschaftsakt: Friedrich Déri, 1924. Wiener Stadt- und Landesarchiv BG Neubau 6/A
Verlassenschaftsakt: Friedrich Déri, 1924. 10. 31.

Verlassenschaftsakt: Johanna Déri, 1908. Wiener Stadt- und Landesarchiv BG Innere Stadt 7/A, Verlassenschaftsakt: Johanna Déri, 1908. 12. 11.

Verlassenschaftsakt: Louise Déri, 1910. Wiener Stadt- und Landesarchiv BG Neubau 6/A
Verlassenschaftsakt: Louise Déri, 1910. 11. 19.

Verz.-Einheits-Formular, Universitätsarchiv der Akademie der bildenden Künste Wien.

Verz.-Einheits-Formular: Déri (Deri, Deutsch), Koloman, 1876–1882. Universitätsarchiv der Wiener Stadt- und Landesarchiv, Handelsgericht B74 21 191

Zweite Subskriptionsliste, Wiener Urania Zweite Subskriptionsliste vom 30. September 1908. Wiener Urania, 1908, Nr. 31.

Mélymerülésben

LIBOR ZOLTÁN

Összefoglalás: Dr. Kriston-Vízi József életében fontos szerepet játszik a kultúráközvetítés, a közösségszervezés és a jótékonyág. A Mélymerülés Utcalap, amelynek ő az alapító főszerkesztője, ezt a hármas célkitűzést szolgálja immár negyedik éve értékteremtő és innovatív módon.

Kulcsszavak: *kultúráközvetítés; közösségszervezés; jótékonyág; értékteremtés; társadalmi innováció*

Impoverishment

ZOLTÁN LIBOR

Abstract: Dr. József Kriston-Vízi's life has been characterised by cultural outreach, community organisation and philanthropy. The Immersion Street Fund, of which he is the founding editor-in-chief, has been serving this triple objective in a value-creating and innovative way for four years now.

Keywords: *cultural promotion; community organisation; charity; value creation; social innovation*

2019 decemberében, az adventi időszakban történt, hogy Kriston-Vízi Józsefnek ismét támadt egy ötlete. Azért írom, hogy ismét, mert nála szinte létformának, alapvető működési módnak tekinthető az, hogy támad egy ötlete. Mintha sohasem pihenne az agya. Vagy a szíve. Vagy egyik sem. Az évnek ebben az ünnepi időszakában ő azon kevesek közé tartozott, aki képes az úgynevezett szürke hétköznapiakra is gondolni. Azokra az unalmas és gyakran unott mindennapokra, amelyeket nem ölel át az advent adakozó, szeretetteli, önzetlenül nagyvonalú hangulata. Holott elesettek, magányosak, betegek, szegények, jó szóra és gondoskodó odafigyelésre gyakran röstellkedve, szégyenlősen vágyók, sóvárgók olyankor is vannak.

Ők adták az ötletet. Az ő hallgatag, sosem tolakodó nélkülözésük. Az ötlet maga pedig abban állt, hogy a szokásos karácsonyi adományozási hullám elültével a rászoruló, a mélyszegénységben élők, a társadalom peremén ragadók továbbra is ott maradnak a láthatatlanságban és az ínségben. Mi lenne, ha létrejönne egy olyan kulturális periodika, amelynek a bevételéből ezeket az embereket, vagy a velük foglalkozó szervezeteket lehetne segíteni? Ennek a jótékonyágon kívül további haszna lehetne még, hogy a kortárs kultúra élvonalát képviselők mellett publikálási fórumot tudna teremteni olyan alkotóknak, esetenként akár műkedvelőknek is, akik egyébként nehezebben jutnának megjelenési felülethez.

Nagy megtiszteltetésnek éreztem, hogy a nagyszerű ötletgazda, Király László György (1956–2020), akik korai halálával pótolhatatlan űrt hagyott maga után, valamint az arculatért és a vizuális tartalomért felelős Ulrich Gábor (1967–) mellett engem is megkeresett, hogy csatlakozzak a kezdeményezéshez. Így négyen alapítottuk meg a Mélymerülés Utcalapot, amelynek az alapkonceptiója az volt, hogy elsősorban kecskeméti vagy Kecskeméthez köthető alkotók, írók, költők, fotó- és képzőművészek műveit jelentesse meg. Később, ahogy a lap és a hozzá kapcsolódó jótékonyági tevékenység kezdett egyre ismertebb lenni, ez az elképzelés is változott. Az ország minden szegletéből, sőt, külföldről is jelentkeztek művészek, akik kivétel nélkül önként és alkotásaikért tiszteletdíjat nem várva csatlakoztak hozzánk. A kezdetekhez képest további változás az is, hogy nagy örömünkre A. Fehér Vera (1983–) fotóművész is tagja lett a szerkesztőségnek, friss látásmóddal és ízlésvilággal gazdagítva a lapszámokat.

2020 januárjában már sor is került az első szám nyilvános bemutatójára (*1. ábra*). Már ez alkalommal, és a későbbiekben is csatlakoztak hozzánk muzsikuskok, színészek, versmondók, az ő közreműködésükkel pedig sikerült a nyomtatott és online lapszámok mellé

közösségteremtő kulturális rendezvényeket – színházi esteket, koncerteket, kerti partit, jótékonyági fotókiállítást, online aukciót, emlékpada avatást – is tartani. Ez azért fontos, mert így személyes kapcsolat alakulhatott ki a lapot támogató közönséggel, illetve alkalom nyílt a kiadványok közvetlen értékesítésére is.

A kiadóhoz beérkező vásárlói és támogatói bevétel tiszta hozadékaival először a Kecskeméti Máltai Csoport Utcai Gondozó Szolgálatának munkáját segítjük a krízisidőszak feladatainak ellátásában.

1. ábra: A Mélymerülés első lapszáma.

Az ötlet megfogánása óta eltelt három év alatt közel 5 000 000 forintot sikerült adni civil szervezeteknek, különféle betegségekkel küzdő gyermekek családjainak, fogyatékossgal élő sportolóknak, az egységes gyógypedagógiai módszertani intézmények (EGYMI) diákjainak, a mélyszegénységben élőknek vagy éppen az utcán élőkkel foglalkozó szociális munkásoknak. Mindebben nélkülözhetetlen partnerünk volt a lap kiadását magára vállaló Védőháló Közhasznú Egyesület. Az anyagi támogatás mellett nagyon fontos, hogy kialakult egy támogató közösség is, amelyik magáénak érzi a lap által is képviselt értékeket, a lokálpatriotizmust, a művészi függetlenséget, az alkotói színvonalat, az önkéntességet, az empátiát és a másokon való önzetlen segíteni akarást.

Ezek az alapértékek természetesen mind a sajátjai az ötletgazda Kriston-Vízi Józsefnek is, aki azóta is töretlen lelkesedéssel látja el a főszerkesztői feladatokat. Kívánjuk neki, és némileg önző módon saját magunknak is, hogy még sokáig merülhessünk együtt!

Szekszárdi helytörténeti forgácsok Mészöly Miklós (1921–2001) ürügyén

LOVAS CSILLA

Összefoglalás: Mészöly Miklós (1921–2001) író, a XX. század második felének kiemelkedő, megkerülhetetlen alkotója Szekszárdon született. Gyermek- és ifjúkora élményei, helyszínei alapvető fontosságúak művészetében, mivel a szekszárdi történetek, nem csak a korai novelláinak, de a kései, úgynevezett pannon prózának kiapadhatatlan forrásává váltak. Ahogy a Mészöly-filológia egy-egy mű szövegeinek forrásait, és a vendégszövegek beépülését, azok változásait vizsgálja, úgy vizsgálhatjuk a történetek valóság alapját, forrásvidékét a korabeli sajtó és helytörténeti tanulmányok segítségével. Ez az írás néhány legendává növesztett Mészöly-alak és egy szimbolikus tárgy és helyszín valós történetét mutatja be a Térkép Aliscáról című novella motívumai közül: a Harangi-féle cukrászda, a céhlegények fája, Zelenka tanár úr és Szomjú Mózes nazarénus lakatos modelljeit mutatja be. A feltárt helytörténeti ismeretek, nemcsak az irodalmi alakok és motívumok eredetét, forrásait, hanem Szekszárd a XIX–XX. századi történetének egy-egy kis forgácsát is megvilágítják számunkra.

Kulcsszavak: *Mészöly Miklós; Szekszárd; Almássyné Simon Etel; Majtány József; cukrászda; tükör; vándorlegények fája; cégér; Zelenka Gyula tanár; Szomjú Mihály lakatosmester*

Fragments of Szekszárd's local history in relation to Miklós Mészöly (1921–2001)

CSILLA LOVAS

Abstract: The renowned writer of the 20th century, Miklós Mészöly (1921–2001) was born in Szekszárd. Experiences and places from his childhood had a considerable effect on his art – stories from Szekszárd served as limitless sources of his early and late works (the so-called Pannon Prose). As philology focusing on Mészöly's oeuvre examines the origins of the author's novels along with embedded texts and their variations, we can also study the narratives' regional context and real-life sources relying on contemporary press releases and essays about local history. This paper presents the real story of some of Mészöly's illustrious characters and of a symbolic object and location from the short story Map of Alisca: the guildsman's tree, the confectionary of Harangi, Professor Zelenka and Mózes Szomjú, the Nazarene locksmith. The learnings of local history revealed not only shed light on the origins of literary characters and motifs, but also illuminate fragments of Szekszárd's history in the 19th and 20th century.

Keywords: *Miklós Mészöly; Szekszárd; Etel Simon Almássyné; József Majtány; confectionery; mirror; guildsman's tree; company sign; professor Gyula Zelenka; Mózes Szomjú the locksmith*

„Az igazság-keresés műhelyében minden forgács fontos, semmi nem kerülhet tűzbe. Ahogy Szomjú Mózes nazarénus lakatos hodály nagy műhelyéből is tilos volt egyetlen kulcsot is szemébe dobni...”

– Mészöly Miklós (1921–2001), Naplójegyzetek. A pille magánya, 1989a –

Mészöly 1921-ben Molnár Miklós néven született Szekszárdon, Molnár Sándornak (1888–1947), a Szekszárd-bátai Ármentesítő Társulat igazgató-főmérnökének és Szászy Jolánnak (1898–1983), egy neves szekszárdi ügyvéd lányának második gyermekeként (1. ábra). Szülővárosában végezte az elemi iskolát, itt járt gimnáziumba, a jogi egyetem elvégzése után itt lett ügyvédjelöl. 1944 késő őszén besorozták és kivitték a frontra. Megszökött, elfogták, bűntetőszázadba, onnan hadifogságba került, innen is megszökött, végül 1945 tavaszán sikerült hazajutnia. Fizikai munkásként, majd a Közellátási Felügyelőség alkalmazottjaként, terménybegyűjtőként és malomellenőrként dolgozott. 1947 tavaszán lett a Tolna Megyei Kis Újság, a Kisgazdapárt megyei hetilapjának főszerkesztője. Ebben a lapban publikált először Mészöly Miklósként, az apai nagyanyjától, Mészöly Herminától (1864–1953) felvett néven. Első novelláskötete, a *Vadvizek*, a pécsi Batsányi Társaság kiadásában 1948-ban már ezen az írói néven jelent meg. A szekszárdi hetilap megszűnése után, 1948 őszén Budapestre költözött, így már csak látogatóba utazott özvegy édesanyjához a szülővárosába, kivéve a hatvanas évek elején néhány nyarat, amikor egy eldugott présházba vonult el írni a Porkoláb-völgybe.

Mészölyt az 1960-as évektől foglalkoztatta a *Muslincák* című regény megírása, melyben egyfajta fikatív családtörténet keveredett szekszárdi és más történetekkel. A Muslinca Vadásztársaság történeteire kapcsolódó nagyregény megírása a hetvenes évek végéig izgatta az író, de az végül nem valósult meg. Az elkészült részeket a *Nyomozás 1–4.* című novellában adta közre. Ugyanakkor sorra jelentek meg a szekszárdi történeteket tematizáló novellái, melyeket a Pannon próza reprezentatív gyűjteményében a *Volt egyszer egy Közép-Európa* című kötetben gyűjtött egybe.

1. ábra: Családi csoportkép Szekszárd, 1943 nyara. Az álló sorban jobbról a harmadik Mészöly Miklós (1921–2001) (Wosinsky Mór Múzeum, Mészöly Fotógyűjtemény, leltári szám: 1186).

A könyv nyitó novellája a *Térkép Aliscáról* című 1973-as írás (Mészöly, 1989b), melyben furcsa várostörténet rajzolódik ki. A címben szereplő térkép alapján az útikönyvek pontosságára hajazó leírást feltételeznénk, azonban valójában egy időben és térben összecsúsztatott anekdotagyűjteményt kapunk. S bár az írás szövegében folyamatosan megjelenik a régmúlt, a római kor, de a fő motívumok a XIX. század végére és a XX. század elejére datálhatók. Ezek az alakok és motívumok felbukkannak más írásokban is, s olyanok, mint novellában szereplő a Harangi-féle cukrászda tükreiben megjelenő látvány, ahol az ezüst tálcán kihozott torta legalább tíz változatban látható, a szerint, hogy hol ül az ember.

A Harangi-féle, azaz az Almássy cukrászda

A Harangi-féle cukrászda a múlt és jelen megismerésének és ismeretének viszonylagosságára figyelmeztető jelképként jelenik meg a *Térkép Aliscáról* című írásban. A cukrászda azonosításában egy későbbi novellában, a *Ló-regényben* való felbukkanása is segítségünkre

van: a lajstromozott lovak a Széchenyi utcában trappoltak el a Harangi cukrászda előtt (Mészöly, 1989). Így feltételezhetjük, hogy a Harangi-féle cukrásza modellje Szekszárd egy legendás üzlete, amit Mészöly gyermekkorából jól ismert, az Almássy cukrászda volt (2. ábra).

2. ábra: Az Almássy cukrászda 1937-ben, Szekszárd, Széchenyi utca 12., Brózik András felvétele (Brózik Zoltán tulajdona).

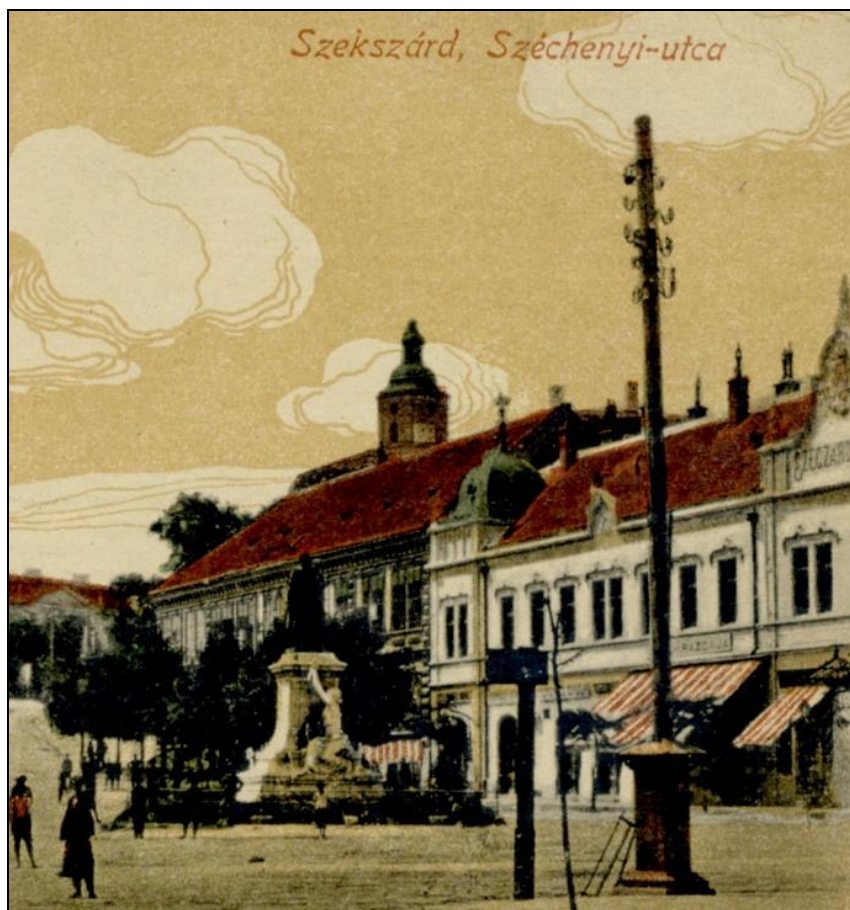
A cukrászda története azonban jóval korábban kezdődik. Almássy Károly (1869–1902) cukrász 1897. november 1-jén nyitotta meg szekszárdi üzletét a Martin-féle házban, ami a Széchenyi utca 43. számú épület helyén állt. Almássy a kor kívánalmainak megfelelően felújított cukrászdával várta a vevőket. A vállalkozás fellendülését mutatta, hogy már két év

múlva, 1899-ben üzletét a város központjába, a Garay térre, a Szegzárd Szálló egyik bolthelyiségébe költöztette.

Almássy néhány évvel később, 33 évesen, 1902 áprilisában meghalt, özvegye két kislánya nevelése mellett átvette a cukrászda irányítását. Az asszony üzleti érzékét mutatta, hogy év végén az újságban a helyi kereskedőket bemutató reklámdalton megjelent az cukrászda hirdetése is, de immár nem egyszerűen a közönség pártfogását kérte, mint egykor férje, hanem konkrét ajánlatot adott: *„Özvegy Almássy Károlyné cukrász-üzlete Szegzárd, a Szegzárd-szálló bérházában. Ajánlja dúsan felszerelt cukrász-üzlete megtekintését. Naponta friss sütemények cukorkák, bonbonok, torták, juték, stb. Lakodalmi, névnap és egyéb estélyekre megrendelések elfogadtnak s azonnal teljesítettnek.”* (Almássyné Simon, 1902, p. 9). A következő évben pedig megkezdte fagyaltos kocsival való utcai árusítást is, naponta hatféle fagyaltot kínált. A konkurencia elleni védekezésül felhívta a vevők figyelmét, hogy csak az „Almássy-cukrászda” feliratú kocsirol vásároljanak. Hirdetéseiben tavasszal a fagyaltárusítás megkezdését jelentette be, az év végén pedig a szezonális termékeit reklámozta. Almássyné 1905-ben azt tervezte, hogy üzlete előtt kis teraszt alakít ki a széles járdán. Árnyékoló ponyvát szereltetett fel (ezt néhány korabeli képeslapon láthatjuk is), asztalokat, székeket és virágokat szerzett be, bár a várostól nehezen kapott engedélyt, de végül sikerült a terasz kialakítására (3. ábra). A kezdeményezés mégsem lett sikeres, mert az ekkor még kövezetlen téren szálló por nem kedvezett a szabadtéren való fagyaltozásnak. 1906-ban egész évben hetente hirdette cukrásztermékeit, az év elején süteményeit, cukorkáit és teasüteményeit ajánlotta, majd a húsvéti tojásokat. Májustól fagyaltot kínált és az utcai árusítás helyett a házhozszállítást vezette be, hogy a nagyérdemű közönsége *„a poros, piszkos és levegő-ízes fagyalt élvezését”* elkerülhesse (Almássyné Simon, 1906, p. 8). Szeptemberben visszatért a teasütemények, bonbonok és friss sütemények reklámozásához. Decemberben már kimondottan a karácsonyi ünnepre ajánlotta saját készítésű, legszebb kivitelű, igen ízletes tortáit, krémeket, teasüteményeket, krohambusokat, parfékat, fagyaltokat, számtalan fajú cukorkáit és süteményeit.

3. ábra: Jobbra a csíkos napellenzőkkel védett Almássy cukrászda a Szekszárd Szálló épületében. Képeslap, részlet, 1905 után (Wosinsky Mór Múzeum, Újkortörténeti Dokumentumgyűjtemény, leltári szám: 2022.37.236).

Özvegy Almássy Károlyé Simon Etel (1875–1933) 1908. december 2-án feleségül ment Majtány József (1875–1933) bezdáni cukrászhoz, ettől kezdve ketten vezették az üzletet, a jól ismert „Almássy cukrászda” elnevezésen azonban nem változtattak. 1910-től termékeikből karácsonyi kiállítást rendeztek: *„Bámulatos olcsó árakban kaphatók saját készítményű legjobb minőségű karácsonyfa függelékek, marcipán alakzatok, legfinomabb bonbonok, szalon-cukorka kilója 2 K 40 fill., teasütemények elsőrendű töltött 100-féle választékban, dezert sütemények, torta-különlegességek, e szakmába vágó bármiféle dolgok a legjutányosabb árakban. Megjegyzem, hogy üzletemben gyári árut nem tartok.”* – hirdette meg vásárát a cukrászda (Almássyné Simon, 1910, p. 11). Az akció bizonyára nagy sikert aratott, mert a következő évektől hagyományává vált, hogy a húsvéti és a karácsonyi választékot

„vásárlásikényszer nélküli” kiállításon mutatták be. A cukrászda olyan elismert lett, hogy vidéken visszaéltek a névvel és hamisították a süteményeit.

A cukrászda bérleti szerződése a Szekszárd Szálló épületében 1911-ben lejárt. Ezért Majtány József és felesége saját házat vásároltak. Szeptember elején ebben a Széchenyi utca 21. számú házban nyitották meg új üzletüket. Az U alaprajzú, földszintes épület kis udvarral is rendelkezett. Itt végre kellemes teraszt alakíthattak ki néhány asztallal és sok virággal, ahogy azt a tulajdonos által a cukrászda reklámozására ekkortájt kiadott fényképes reklámképeslap is mutatja. A fotó érdekessége, hogy a teraszon még nem a vendégek ülnek az asztaloknál. Leghátul egy cukrászfiút látunk fehér sapkában, elől két kisasszonyt csinos egyenruhában (akik koruk alapján lehetnek akár az Almássy lányok, Böske [1897–1929] és Ilona [1893–1968]), a második asztalnál pedig egy kalapos férfit (aki feltehetően maga a tulajdonos-cukrász, Majtány József) (4. ábra).

Almássy-Cukrászda kerthelyisége, Szekszárd

4. ábra: A cukrászda képeslapja 1911 körül (Wosinsky Mór Múzeum, Újkortörténeti Dokumentumgyűjtemény, leltári szám: 2022.37.203.).

Az új cukrászdát „oly fényűzéssel rendezték be, mely bármely nagyvárosi hasonló üzlettel bátran kiállja versenyt. Van ebben a helyiségben minden, mely a legkényesebb igényeket is kielégíti s a legfokozottabb kényelmet szolgálja. Van benne társalgó és pipázó helyiség s minden szemet gyönyörködtető módon van berendezve. Maga az üzlet a legszolidabbak egyike. Olcsó árért a legízletesebb mindenkor friss sütemények állnak a fogyasztó közönség rendelkezésére.” – tudósított róla az egyik helyi lap (Boda, 1911, p. 6). A következő tudósításban további részleteket tudhatunk meg a látványossággá lett üzletről: „Az igazán modernül és fényesen berendezett cukrászda naponta szép és nagy közönséget vonz magához. Megemlítésre méltó az igazán pazar fényvel berendezett szalon, továbbá a kis kávéház, melyből a dohányfüst a körülbelül 7 métermázsás óriási ablakfal félrebillentésével pár pillanat alatt eltűnik. A vendégek szórakoztatására kis billiárd asztal, tivoli, tekepálya s a többi áll rendelkezésre. Az előzékeny tulajdonosok munkatársunknak még a munkatermet is bemutatták, bizonyosságául annak, hogy ott is a legnagyobb tisztaság és rend van. A fűthető folyosón lesznek a ruhafogasok és az ott elhelyezett asztalokon a karácsonyi és húsvéti vásár. A nagy befektetéssel berendezett szép cukrászda a főváros bármelyik palotájában sem festhetne jobban, mint jelenlegi helyén.” – írta az újság (Leopold, 1911, p. 4).

A tulajdonos pedig személyes hangú hirdetésben kérte a közönség támogatását, melyben a szakmai tapasztalatairól is vallott: „Szakképzettségeimet úgy a budapesti, mint a bécsi udvari cukrászdákban sajátítottam el. A többi között Gerbeud (Kugler), Wikus Károly budapesti, Demmel bécsi udvari cukrászdákban voltam hosszú évekig alkalmazva s így elég alkalmam nyílt a legelső cukrászdák titkait elsajátítani. Ennél fogva eléggé képzettnek érzem magamat arra, hogy szakismereteimmel a legnagyobb igényeket is kielégíthessem és teljes megelégedésüket kiérdemeljem. Szíves pártfogásukat továbbra is kérve maradok kiváló tisztelettel: Majtány József cukrász.” (Majtány, 1911, p. 5).

Az új üzletben a szeszes italokat, kimért és palackos borokat és söröket árusítottak, reggeli- és uzsonna-kávét, feketekávét és teát szolgáltak fel a szalonban és a dohányzó teremben. A kínálatban megjelent a mikulás-ajándék is: a díszített virgács és a papucs, csizma vagy cipő formájú csokoládé, húsvétkor pedig a tojás, a bárány és a nyulacska formájú csokik, továbbá karácsonykor és húsvétkor is árultak szaloncukrot.

A 1920-as években a cukrászda neve már fogalom volt, mutatja ezt az is, hogy Szabó Kálmán (?–?) ékszerész és Nőger Frigyes (1885–1943) fotográfus az „Almássy cukrászdával

szemben” hirdette üzletét. Majtány a szokásos napi működés mellett a karácsonyi és húsvéti édességek viszonteladóknak való árusításával bővítette tevékenységét. 1921-ben a helyi sajtóban kereskedőknek ajánlotta a saját készítésű, karácsonyfára való hab-, fondan- és likőr-függelékeket, melyeket 140-es és 70-es kartonokban hozott forgalomba, a gyári termékek árához képest olcsóbban. 1923 júliusában a Szekszárdi Falufejlesztési Kiállításon cukrászati termékeit elismerő oklevéllel tüntették ki. A sikeren felbuzdulva a Pesti Hírlapban is reklámozta magát, immár nagy betűkkel a saját neve alatt, „*Confiserie Majtány József Szekszárd*” az Almássy cukrászda nevet csak mellékesen megemlítve: „*Ajánl: Prima karácsonyfa csokoládé, fondán, likőr és hab függeléket, töltött csokoládé bonbonokat, Grillage, Marcipán Nougát, likőr és Creme töltelékkel, húsvéti tojásokat cukorból, csokoládéből, selyemből. Szalon cukorkákat, fondán confectet, Marcipán különlegességeket. Különlegesség: Crème Dessert*” – (Majtány, 1923, p. 8) mutatta be részletesen a kínálatát. 1924-ben az „*Olcsóbb, mint bárhol! Karácsonyi meglepetések nagy választékban!*” (Majtány, 1924, p. 5) szlogennel hirdette termékeit. Desszert-bonbonokat árult díszdobozban a 125 grammos kiszerezéstől az egy kilósig, kilónként 80 000 koronáért. Szaloncukorból a simának 37 000, a képesnek 42 000, a sztaniolosnak 47 000 koronáért adta kilóját. A töltött kagyló és más formájú csokoládék mellett a karácsonyfa-függelékeit is elhelyezte a kirakatában.

A karácsony különleges desszertek mellett egyik specialitása volt a rokokó torta: „*Oldalát három sorban cukormázba mártott gesztenyével rakta körbe, belül gesztenyekrémmel töltötte meg. Tetejét vattacukorral díszítette, s rózsaszín szalagokkal kötötte át, majd színes ostyarózsákat tűzött bele. Úgy nézett ki az egész, mint egy rokokó frizura...*” – emlékezett vissza a gyermekkori élményre a Mészölynél két évvel fiatalabb Vendel-Mohay Lajosné (1923–1993) (Nagy, 1991, p. 10).

Az évtized végétől már csak a családi halálhírekkel találkozhatunk az újságokban. 1928-ban hosszú betegség után 29 évesen meghalt Almássy Erzsébet, Majtányné kisebbik lánya. 1933. február 21-én váratlanul vakbélgyulladásban és az utána kapott tüdőgyulladásban 58 évesen meghalt Majtány József is. Majd néhány hét múlva, április 26-án, a férje ápolása közben súlyosan megbetegedett Majtányné Simon Etel is elhunyt. A cukrászdát lánya, Gauzer Ádámné Almássy Ilona örökölte és bérbe adta rokonának, Báló Zoltán (1883–1956) cukrásznak, aki már korábban, 1930 körül is az üzletben dolgozott. 1937-re a tulajdonos olyan magasra emelte a bérleti díjat, hogy Báló elköltözött és saját neve alatt nyitott cukrászdát, a

szomszédos Mayer-féle házban. Az Almássy-t rövid ideig egy cukrász bérelte, végül megszűnt.

A cukrászda eszközeiből fennmaradt néhány tárgyat: csokoládéformákat, habüstöt, holipnitartót (holipni: cső alakú ostya) és a berendezés jellegzetes darabját a szőlőfürtökkel díszített üvegcillárt Gauzer Ádámné Almássy Ilona az 1960-as években eladta a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeumnak.

Az Almássy cukrászda belső berendezésének még egy különlegessége volt. Vendel-Mohay Lajosné így emlékezett rá: *„A cukrászda belső szalonja volt a legszebb. A fal mellett futó zsöllyeszerű ülőkéket halványlila bársony borította. Hátsó és oldalfala végig tükör volt. Ha valaki bement, a helyiség mélyéig látta magát. Ezért aztán divatba jött, hogy a szépen felöltözött sárközi lányok, fiatalasszonyok, ha Szekszárdra jöttek, feltétlenül betértek az Almássy-cukrászdába, s megnézték magukat a tükörsorban.”* (Nagy, 1991, p. 10).

Mészöly Miklós pedig így örökítette meg a tükrös termet: *„Mi egy másfajta tükörré emlékszünk a Harangi-féle cukrászdából; s ezt a következőképpen lehetne szavakkal leírni (ami egyébként úgyis reménytelen) – azt a keskeny ajtót, például, ahonnét a habos tortát az ovális ezüsttálcán kihozzák. Ezt az ajtót nemcsak egy példányban lehet látni, hanem legalább tíz változatban, aszerint, hogy éppen hol ül az ember, s milyen szögből pillant fel a bolthajtásos mennyezetre, amelyet zöldeskék tükörsor borít. Vagyis egyszerre tíz ajtón tíz habos torta tíz ezüsttálcán közeledik az asztalhoz, ha az ember nem feledkezik meg a mennyezetről. Az ilyesmi azonban csak mellékes csoda, ami átmenetileg tartozik hozzá egy város múltjához és jövőjéhez.”* (Mészöly, 1979, p. 60).

A céhlegények fája, avagy a vastuskó és Zelenka tanár úr

Mára már kultikus és sokat idézett szöveggé váltak Mészöly Miklós mondatai, melyben a vastuskó, vagyis a vándorlegények fájának történetét saját Szekszárd-mitológiájának részévé emelte a szerző: *„Fontosabb lehetne megemlíteni annak az ezernyolcszázhatban kidőlt diófának a maradék fél törzsét, melyet az erre vándorló céhlegények – emlékezésül, hogy erre jártak – nagy fejű szögekkel vernek tele. S a fából utóbb már nem is látszik semmi, a szögfejek úgy elborítják. Zelenka matematikatanár úr egy alkalommal megszámlolta a diákjaival a szögeket, de nincs kettő, aki ugyanarra az eredményre jutna. Később bonyolult számításokat végeznek a matekórán, hogy mi a valószínűsége a Szekszárdon megfordult céhlegények*

*számának, ha a különböző számolási eredményeket összehasonlítják; majd ugyanezeket a műveleteket a következő év diákjai is elvégzik. Figyelemre méltó, hogy soha nem jön ki ugyanaz az eredmény, hanem mindig más. Aztán egy téli reggel Zelenka tanár úr is meghal, és végső akarata szerint a céhlegények fáját is melléje szándékoznak temetni, miután előbb-utóbb úgyis ki kell vágni: ugyanis épp azon a sarkon állítanak fel egy transzformátoros, magasfeszültségű villanyoszlopot, amelynek másutt nem találnak helyet. (Az igazság persze az, hogy a fa és a tanár úr végül mégse kerülnek közvetlenül egymás mellé, mert a tavaszi Sió-áradás már előbb kidönti a korhadt csonkot, és elsodorja, senki se tudja, hová.) A villanyoszlopot azonban baj nélkül betonbölcsőbe süllyesztik, s még ma is a helyén áll. Persze, kérdés, hogy száz év múlva is ott fog-e állni, és emlékezni lehet-e rá, mint Zelenka tanár úrra, vagy a nagy fejű szögekre. De nem az a dolgunk, hogy olyasmit találgassunk, amit nem tudunk eldönteni” – olvashatjuk a *Térkép Aliscáról* című novellában (Mészöly, 1979, p. 61).*

Mészöly a vastuskó közösségi emlékezetben a vándorlegények fájaként élő legendáját írja újra és kapcsolja hozzá a gimnázium népszerű matematikatanára, Zelenka Gyula (1886–1935) alakját. Zelenka Szolnokon született, Szarvason érettségizett, Budapesten szerzett tanári képesítést. Egy évvel később, 1912-ben a szekszárdi Garay János Gimnáziumban kapott helyettes tanári állást, természettant, azaz fizikát és mennyiségtant, azaz matematikát tanított. 1915-ben kinevezték rendes tanárrá. Zelenka a hivatásszeretet példaképe, szaktárgyainak kiváló művelője, a nevelés-tanítás mestere volt, akit hamar megszerettek diákjai. Természetrajtot tanított az első osztályos Mészöly (Molnár) Miklósnak, bátyjának, a két évvel idősebb Dénesnek (1919–2004) pedig osztályfőnöke volt. Zelenka 1916-ban megnősült, a város jegyzőjének lányát, Matzon Annát (1896–?) vette feleségül, két gyermekük született, Ernő (1916–1933) és Hanna (?–?). Ernő 1933-ban 17 évesen szívbetegségben hunyt el, halála összeroppantotta az apát, aki minden életkedvét elvesztette. Kétévre rá szintén szívbetegségben hunyt el, nagy megrendülést keltve Szekszárdon. Az intézmény előcsarnokából a gimnázium igazgatójának, öregdiákjainak és diákjainak búcsúztatója után több ezren kísérték utolsó útjára 1935. január 27-én, a fagyos hidegben, a temetőig vezető közel két kilométeres úton. Tanártársa Hencze Béla (1900–1972) írta róla nekrológiájában: *„Páratlan pedagógiai rátermettsége páratlan pedagógiai eredményeket s az érdekelt társadalomban is évről-évre növekedő megbecsülést, hálaival vegyes tiszteletet ért el. [...] Mindig a világhosszra,*

érthetőségre törekedett, tanítványai előtt csakúgy, mint a világosság és a megoldott problémák vágya vezette saját belső világában is.” (Hencze, 1935, pp. 306–307). Egy matematika tanárrá lett tanítványa, Kurdi Pál (1912–2001) is megemlékezett róla: „Őt talán tanári példaképemnek is tekinthetem. Mindig nyugodt ember volt. Igaz, nem volt zseni, de nagyon tudott tanítani, magyarázni. Szerettük is mindnyájan.” (Fejes, 1983, p. 5).

A 1973-ban íródott Mészöly novellában a vándorlegények fájának nyoma veszett, a valóságban ekkor már tíz éve a múzeumban őrizték. 1963 júliusában a sajtó adott hírt a szekszárdi céhlegények emlékfájáról: *„A Séd patakon átívelő hármashíd melletti régi ház sarkán századok óta állt egy vaslemezbe burkolt ágas-bogas fatörzs. Elbeszélések szerint valamikor ott volt a város széle, a Pécs és Budapest felé vezető országút mentén, s a hajdani szokás szerint a világhíró céhlegények búcsúzaskor vasszeget vertek emlékül a céh-fába. A céhlegények emlékfája most méltó helyre, a szekszárdi múzeumba került.” (Petrits, 1963, p. 4).*

Az Osztrák-Magyar Monarchia területén – a szekszárdi mellett – több ilyen vastuskót is ismert: volt Pozsonyban, Győrben, Budán, Pesten, Székesfehérváron, Aradon és Temesváron is. Néhány közülük múzeumba került, de a győri, az aradi és a temesvári ma is a helyén áll. Ugyanúgy, ahogy vastuskók őse, a bécsi „*Stock im Eisen*”, most is a róla elnevezett téren, egy ház sarkánál áll. Az negyven-ötven éves lucfenyőt, a Bécs környéki erdőségek emlékét, 1440 körül vágták ki, első írásos említése azonban 1553-ból való. A fa gyökerével felfelé van fordítva és sűrűn tele van verve vasszögekkel. Már a középkorban is ütöttek bele szegeket, feltehetően bajelhárító céllal vagy fogadalmi emlékként. Az a szokás pedig, hogy a vándorló kovácslegények egyszerű vagy monogramos szögeket verjenek emlékül a fába, csak a XVIII. századtól terjedt el. A vastuskót az épülethez egy vaspánt rögzíti, amin „kinyithatatlan” lakat van. A legenda egyik változata szerint a különleges lakat készítését az ördögtől leste el egy kovácslegény. Valójában azért nem lehet kinyitni, mert nincs benne zárszerkezet, vagyis egy állakat (*Uzsoki, 1967*).

A bécsivel ellentétben, a legtöbb vastuskó, így a szekszárdi is, eredetileg cégér volt, főként vaskereskedéssel foglalkozó üzletek választották jelképnek. Ezek a szöges fatöncök nem spontán, hanem évszázadok alatt jöttek létre úgy, hogy ügyes kovácsmesterek készítették azokat. Előfordult, hogy a legendát ismerve, a városba érkező legények további szegeket ütöttek a tuskókba vagy rézpénzt szegeztek rájuk.

A szekszárdi vastuskó 154 cm magas, a fatörzsön három csonka oldalág található (5. *ábra*). A fát foltozott vaslemez borítja, felületébe ritkásan kovácsszegeket, néhol kampós szegeket ütöttek. A törzs közepén az 1866-os évszám van szegekből kiverve (6. *ábra*), ez a készítésének éve. Az évszám felett a vastuskót széles vaspánt övezi kerek „kinyithatatlan” lakattal lezárva (7. *ábra*).

5. *ábra*: A céhlegények fája, avagy a vastuskó cégér a kinyithatatlan lakattal (Wosinsky Mór Múzeum, Néprajzi Gyűjtemény, leltári szám: 2011.88.1.; fotó: Retkes Tamás).

A cégér a XIX–XX. század fordulóján Mehrwerth-házként ismert Széchenyi utca 1. (korábban 1077.) szám alatti épület sarkán állt. A ház Mehrwerth Ferenc (1849–1912) vas-, fűszer-, festék- és vegyeskereskedőről kapta a nevét. Az 1950-es években a ház padlásának takarításakor régi üzleti könyveket találtak, az egyikben ott állt: „*Mehrwerth Ferenc vaskereskedése a Vastuskóhoz 1866*” (Szakály, 1954, p. 7), így tisztázódott, hogy a különleges emlék valójában egy cégér. A legenda azonban erősebb volt, a köztudatban a vastuskó a vándorlegények fája maradt.

6. ábra: A céhlegények fája, avagy a vastuskó a szögekből kivert 1866 felirattal (Wosinsky Mór Múzeum, Néprajzi Gyűjtemény, leltári szám: 2011.88.1.; fotó: Retkes Tamás).

7. ábra: A céhlegények fája a kinyithatatlan lakattal (Wosinsky Mór Múzeum, Néprajzi Gyűjtemény, leltári szám: 2011.88.1.; fotó: Retkes Tamás).

A Vastuskóhoz címzett kereskedés alapítója azonban nem lehetett Mehrwerth Ferenc, hiszen 1866-ban csak 17 éves volt és önálló kereskedést csak az 1870-es éveken nyitott. A sajtó 1891 februárjában arról tudósított, hogy Mehrwerth Ferenc, akinek addig az Augusztus-házban volt kereskedése, átvette sógora, Adler N. János (1836–1931) Széchenyi utcai vaskereskedését (*Leopold, 1891*). Az új tulajdonos a szokásokhoz híven fenntartotta az üzlet jogfolytonosságát, cége alapítási évének továbbra is 1866-ot jelölte meg (Adler az előző évben a szemben lévő utcasarkon építette fel új házát, Szekszárd első kétemeletes épületét, és székhelyét is oda helyezte). A kereskedés mellett a ház is Mehrwerth tulajdonába került.

Mehrwerth haláláig, több mint 20 éven át vezette a Vastuskóhoz címzett boltot. 1913-ban, amikor az özvegye eladásra hirdettette meg, külön hangsúlyozta, hogy az 52 éve fennálló üzletnek eddig csak két tulajdonosa volt. Tehát Adler N. János volt az, aki 1860-ban vagy 1861-ben megalapította kereskedését, amit néhány évvel később az újonnan elkészített cégéről, a vastuskóról nevezett el, feltehetően ekkortól kezdett vassal is foglalkozni.

Jelenleg egy fotót ismerünk, amin a vastuskó eredeti helyén, a Mehrwerth-ház sarkán áll. A felvétel 1923 körül, a Hangya Szövetkezetek 25 éves jubileumi kiadványába készült (8. ábra), mert 1919-től 1940-ig Hangya bolt működött a házban. Egy hetvenes években készült fényképen a ház sarkán már csak a vastuskó számára kialakított üres fülkét lehet látni. Az épületet az 1975-ben lebontották. Az eredeti vastuskó ma a megyei múzeum vármegyei kiállításán tekinthető meg.

8. ábra: A cégér eredeti helyén, az épület sarki fülkéjében, 1923 körül.

(*Anonymus, 1923, p. 139*).

Szomjú Mózes, a nazarénus lakatos, avagy Szomjú Mihály lakatosmester

Figurája többször feltűnik Mészöly Miklós írásaiban. Elsőként a korai *Szőlőben* című novellájában, melyben anyai nagyapjára emlékezve idézi fel a mester alakját.

„Ezeket a kulcsokat azonban még ő verette; hat darab, s mind a szőlőhöz tartozik. Három a nagyajtóhoz, mely diófából készült s cifra vaspántok szelték át, egy a pincéhez, egy a belső szoba vasajtájához s az utolsó a kerti kapuhoz, mely a feljáró útra nyílt. Együtt mind a hat kimondottan komoly súlyt képviselt. [...]

Egyébként mind a hat művészi mintákkal, vésett szőlőfürtökkel díszített kulcs volt, s még néhai Szomjú Mózes, az alsósor nazarénus lakatosának a kezéből kerültek ki. Nem valószínű, hogy manapság akár rendelésre is sikerülne hozzájuk hasonlót csináltatni. Kifogytak a nazarénus lakatosok, s amilyen ő volt, olyanra egyébként is ritkán akad az ember. Úgyszólván semmiért dolgozott, s mégis annyi lelkiismerettel, hogy az emberek a különb és nemesebb iránti gyarló félszességük folytán csupáncsak zavart éreztek vele szemben, sajnálták. Egy-egy zárral napokig elbíbelődött, esze a legfurfangosabb szerkezeteken túljárt; mire megdicsérhették volna, akkorra mindig eltűnt. Fura, csupadisz ládácskája, melyet senki szakértő, csak ő tudott nyitni-zárni, halála után a városi múzeumba került.

Nagyapám jól ismerte őt. Meséli, hogy a hat kulcson kerek három hétig dolgozott, s azok csak akkor, három hét után sikerültek úgy, hogy mindketten jónak, befejezettnek találták. Munkájáért nem kért mást, csak azt, hogy néha kijárogathasson a szőlőbe, elüldögélni a napon, sétálgatni a tőkesorok közt. Bár alakját pontosan felidézni nem tudom, mert amit tudok róla, azt is inkább csak hallomásból, mégis úgy érzem, hogy a kulcsokon keresztül valamiféle közöm van hozzá...” (Mészöly, 1948, pp. 47–48).

A *Térkép Aliscáról* című novellában Szomjú Mózes készítette el a szekszárdi az óriás-hegyi viharágyút, a *Családáradás* című regényben a nazarénus lakatos kovácsolta a bogárdi református parókia pazar kerítését is: *„A parókia kovácsoltvas kerítése másfajta csapda volt, a józan szemmérték és játék kivételes találkozása: a rések, lyukak, hézagok olyan labirintusa, amely úgy takart, hogy egyúttal le is leplezte, amit takar, s éppen ebben mutatkozott meg a bogárdi arányérzék és kertelés nélküli logika. Amíg Csanaki Dániel élt, a legnagyobb hanyagságnak számított, ha a folyondár kezdte benőni a hézagok mutatványát – hogy végül is*

akkor hová tűnik belőlük a kerítés, hogyan van mégis benne...? Ami van: annak becsülettel kell mutatkoznia – másképp beleandalíthat olyasmibe, hogy esetleg nincs is. És ez megengedhetetlen. Vagyis tisztán kellett tartani a kerítés környékét, mint az úrvacsorai kelyhet. A láthatatlan lényeg a világossá tett rések, hézagok helyén látható. Ezért is rendelkezett úgy az esperes úr, hogy csak alacsony növésű virágfajták kívánatosak a kerítés közvetlen közelében, s a fák, bokrok között is olyan térségeket hagytak ültetéskor – nem sokkal a forradalom után, az elnyomás megtorlás-szüneteiben, mikor a parókia közadakozásból újra felépült –, hogy harmonikus és összefüggő kilátás nyíljon minden irányba a veranda centrumából. Így valósult meg a kert józan tágassága, a szellős és leplezetlen szembenézés kerítéssel, kapuval.” (Mészöly, 1995, p. 101).

Mészöly Miklós Szomjú Mózes nazarénus lakatos alakjában a XX. század eleji Szekszárd ismert figuráját, a nagytudású lakatosmestert, Szomjú (Szomju) Mihályt (1857–1927) örökítette meg, aki télen-nyáron papucsban és mezítláb járt, fején mindig bőrsapka volt, harapófogót, egy köteg tolvajkulcsot és kalapácsot hordott magával (Töttös, 2003).

Szomjú Mihály 1857-ben született Kecskeméten, inaséveit Szekszárdon töltötte, majd 1882-ben telepedett le a városban. 1888-ban a pécsi ipari kiállításon saját készítésű zárszerkezetét aranyéremmel tüntették ki (Schneider, 1928). 1890-ben önálló lakatosműhelyt nyitott (Szomjú, 1890) (9. ábra).

9. ábra: Szomjú Mihály (1857–1927) hirdetése 1890-ből (Szomjú, 1890, p. 4).

Szomjú Mihály munkásságáról a korabeli sajtó tudósításaiból kaphatunk vázlatos képet. 1894-ben az orvvadászok által agyonlőtt Simon Pál (?–1894) csendőr közadakozásból felállított síremléke köré „szép kivitelű” vaskerítést készített. 1896-ban a millenniumi kiállításon bemutatott munkája bronzérmét nyert. Ugyanebben az évben érdekes reklámfogást talált ki: az 1892-ben készített miniatűr pénzszekrény alakú ékszertartóját tombolasorsolásra bocsátotta (*Szomjú, 1896*). 1903-ban a berlini ipari kiállításra „magyar stílű” vasládát készített, és Eszterbauer órás kirakatában tette közszemlére: *„Az egész vasláda minden darabja kézi munka a leggondosabb kivitelben. A láda tetején elmésen kigondolt zár van, amelyet csak avatott ember tud kinyitni. A derék, törekvő iparos 3 hónapon át fáradozott a szép iparmű elkészítésén.”* – írta a sajtó (*Leopold, 1903, 9. 3*). 1906-ban kiállította munkáit az Országos Vas- és Fémipari Kiállításon (*Biró, 1906*). 1907-ben ott volt a hat szekszárdi iparos között, akik részt vettek a Pécsi Országos Kiállításon: Debuly Imre (1867–1951) műlakatos, Link Mátyás (1855–1928) fésűs, Molnár Mór (1874–1959) nyomdatulajdonos, Ollé Lajos (1901–1983) kovács, Steig Flórián (1855–1925) fazekas mellett Szomjú Mihály már mint műlakatos, azaz finomabb, művészi kidolgozású vasáru készítőjeként szerepelt (*Boda, 1907*).

1908-ban a múzeumnak ajándékozott egy különleges vasládikát, aminek nyomát mára csak egy leltárkönyvi bejegyzés őrzi: *„C.129: 38 cm hosszú, 21,5 cm széles, 22,5 cm magas vas pénzesláda két fogóval és gazdag díszítéssel. Tetején kulcslyukvédő lemez látható, amely azonban csak egy elrejtett ruggó[!] meghúzása után mozdul el. Homlokoldalán »Áldd meg Isten az ipart! Készítette Szegzárdon 1903 Szomjú Mihály« felirat olvasható”* (*Tolnavármegyei Múzeum Leltárkönyve, 1935, leltári szám: C 129*). Az ajándékot húz év múlva is mestermunkaként tartották számon *„Tolnavármegyei múzeumában van egy remekbe készült ládikája, amelynek zárszerkezete a legélénkebben bizonyítja iparában való oly irányú fejlettségét, amely már művészet számba megy.”* (*Schneider, 1928, p. 6*). Dr. Mészáros Gyula (1914–1998) által közölt visszaemlékezések szerint Szomjú készítette azokat a jellegzetes rézsarkantyúkat is, amiket módosabb szekszárdi legények rámás csizmáikhoz viseltek. Jellemzőjük a hatalmas, „német tallér” méretű (kb. 4–5 cm átmérőjű) taraj, azaz korong volt (*Mészáros, 1982*).

Mesterségbeli tudását a Tolnamegyei Ujság nekrológja is nagyra értékelte: *„Ezermester volt úgyszólván az apró-cseprő dolgok helyrehozatalában. De a záruk elkészítésében és felnyitásában művész volt. Messze vidékről fordultak hozzá egy-egy Wertheim-szekrény*

felnyitására és ő szíves kitartással dolgozott és felnyitotta a pénzszekrényt, ha már az egész környék lakatosai hiába próbálkoztak is vele.” (Schneider, 1928, p. 6).

Szomjú Mihály nemcsak szaktudásáról volt ismert, hanem szerényégéről is. Az egész életét végigdolgozta, mégis szegény maradt, hiszen filléreket kért a munkájáért. 1927. december 29-én, 70 évesen agyvérzésben halt meg, utolsó útjára sok tisztelője elkísérte. A halotti anyakönyvi bejegyzés szerint evangélikus vallású volt.

Töttös Gábor (1954–) Mészölyvel való találkozását felidézve megemlíti, hogy az író tántoríthatatlanul meg volt győződve, hogy a lakatost Mózesnek hívták és nazarénus vallású volt (Töttös, 2006). Szomjú Mózes a nazarénus lakatos időről-időre visszatérő alakja lett Mészöly Miklós írásainak egyfajta zsinórmérték megtestesítőjeként, ahogy az *És pontosan úgy* című versében is olvashatjuk.

„Néhai Szomjú Mózes nazarénus lakatos és ötvösmester, (nagyapám bizalmasa), a pincezarat pontosan úgy és oda, ahová a szemmérték, a célszerűség és játék, ahogy a néhai diófát a néhai meggyfától tizenöt méterre, nehogy a pásztárol lezúduló, de igazában mégse lezúduló, mert a lépcsős iszapfogó pontosan tizenöt méterenként ott is ahogy a szemmérték, a célszerűség és játék...” (Mészöly, 1997, p. 10).

Mészöly Miklós korai novelláiban és a kései, úgynevezett pannon prózában két-három generáción keresztül öröklődő, Mészöly nagyszüleinek, szüleinek és saját gyermek- és ifjúkorának történetei jelennek meg, de mind módosul, sajátos Szekszárd-mitológiává alakul. A Harangi-féle cukrászda tükrei, a céhlegények fája, Zelenka tanár úr és Szomjú Mózes csak egy-egy kiragadott példa a motívumok sokaságából, melyek Mészöly íásaiban valós szekszárdi háttérrel rendelkeznek. Ezek a történetek és alakok lassan kikopnak a közösségi emlékezetből és már csak Mészölyi változatukban ismerősek a fiatalabb generációk számára. A motívumok vizsgálata, valós háttérük megvilágítása, újabb mikrotörténeti ismeretekkel gazdagítja a XIX. század végi, XX. század eleji szekszárdi történeteket. Tehát nemcsak az írói életmű megértésben játszanak fontos szerepet, hanem a várostörténet megőrzendő emlékei is egyben.

IRODALOM

- Almássyné Simon, E. (1902): *Özvegy Almássy Károlyné cukrász-üzlete Szegzárd, a Szegzárd-szálló bérházában*. **Tolnavármegye**, 52., 12.
- Almássyné Simon, E. (1906): *Almássy Károlyné cukrász-üzlete Szegzárd, a Szegzárd-szálló bérházában*. **Tolnamegyei Közlöny**, 19., 8.
- Almássyné Simon, E. (1910): *Almássy cukrászdában megkezdődött a nagy karácsonyi vásár*. **Tolnavármegye és a Közérdek**, 92., 14.
- Anonymus (1923): A „Hangya” Termelő-Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség szövetkezeti központja első 25 éve. Gróf Károlyi Sándor Szervezetfejlesztési Alapítvány, Magyar Termelői Értékesítő és Szolgáltató Szervezetek/Szövetkezetek Hangya Együttműködése, Budapest.
- Biró, Á. (szerk.) (1906): *Az országos vas- és fémipari kiállítás*. **Magyar Vaskereskedő**, 6., 44.
- Boda, V. (szerk.) (1907): *Iparunk elmaradottsága*. **Tolnamegyei Közlöny**, 21., 8.
- Boda, V. (szerk.) (1911): *Modern üzlet*. **Tolnamegyei Közlöny**, 41., 10.
- Bodnár, I. (szerk.) (1908): *Ajándékok a múzeumnak*. **Közérdek**, 18., 10.
- Fejes, I. (főszerk.) (1983): *Kemény élet után*. **Tolna Megyei Népújság**, 147., 8.
- Hencze, B. (1935): *Zelenka Gyula (1886–1935)*. **Az Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye**, 68., 306–307.
- Leopold, K. (főszerk.) (1911): *Fényes cukrászda*. **Tolnavármegye és a Közérdek**, 77., 8.
- Leopold, K. (szerk.) (1891): *Üzlet-átadás*. **Tolnavármegye**, 8., 8.
- Leopold, K. (szerk.) (1903): *Ügyes iparos*. **Tolnavármegye**, 39., 8.
- Majtány, J. (1911): *Köszönetnyilvánítás*. **Tolnamegyei Közlöny**, 38., 8.
- Majtány, J. (1923): *Confiserie Majtány József Szekszárd*. **Pesti Hírlap**, 158., 12.
- Majtány, J. (1924): *Olcsóbb mint bárhol*. **Tolnamegyei Ujság**, 51., 12.
- Mészáros, Gy. (1982): *„Emlékezünk régiokról”*. *Szekszárdi sarkantyús legények*. **Tolna Megyei Népújság**, 83., 8.
- Mészöly, M. (1948): *Szőlőben. Vadvizek*. Batsányi Társaság, Pécs.
- Mészöly, M. (1979): *Térkép Aliscáról. Szárnyas lovak*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

- Mészöly, M. (1989a): *Naplójegyzetek. A pille magánya*. Jelenkor, Pécs.
- Mészöly, M. (1989b): *Ló-regény. Volt egyszer egy Közép-Európa*. Magvető, Budapest.
- Mészöly, M. (1995): *Családáradás*. Kalligram, Pozsony.
- Mészöly, M. (1997): *Elégia*. Jelenkor, Pécs.
- Nagy, J. T. (1991): *Volt egy híres... Szekszárdi Vasárnap*, 5., 16.
- Petrits, F. (főszerk.) (1963): *Múzeumba került a szekszárdi céhlegények emlékfája*. **Tolna Megyei Népújság**, 153., 8.
- Schneider, J. (szerk.) (1928): *Eltemették Szomjú bácsit*. **Tolnamegyei Ujság**, 2., 10.
- Szakály, F. (1954): *Lehull a lepel a vastuskóról*. **Tolna Megyei Népújság**, 193., 7.
- Szomjú, M. (1890): *Értesítés*. **Tolnamegyei Közlöny**, 5., 6.
- Szomjú, M. (1896): *Köszönetnyilvánítás*. **Tolnavármegye**, 36., 8.
- Töttös, G. (2003): *Ódon derű 164. A mesebeli lakatos*. **Szekszárdi Vasárnap**, 31., 16.
- Töttös, G. (2006): *Mészöly-alakok – Mészöly-titkok*. In Töttös, G. (szerk.): *Szépliteratúrai ajándék*. Illyés Gyula Megyei Könyvtár, Szekszárd, 149–158.
- Uzsoki, A. (1967): *A győri vastuskó*. **Arrabona – Múzeumi Közlemények**, 9., 133–147.

Egyetemünk és találkozásaink

MAJDÁN JÁNOS

Összefoglalás: Az egyetemi évek során szinte mindenki új ismerősökre, barátokra és kollégákra talál. Vannak, akikkel a végzés után is fennmarad a kapcsolat, míg másokról a későbbiekben nincs hír. Nagy szerencse amikor az élet során – legtöbbször váratlanul – felbukkan egy régi diáktárs és közösen sikerül munkálkodni. Ilyen helyzetbe kerültünk mi is az ünnepelt muzeológus kollégával, akivel előbb kecskeméti, majd dombóvári tevékenysége során nemcsak szakmai kapcsolatunk vált szorosabbá, hanem az általam tanított egyetemisták is megismerhették Kriston-Vízi József munkálkodását. A közös alma materünk tanári karát és korabeli működését, majd az ismételt találkozásainkat mutatja be e rövid összegzés.

Kulcsszavak: *Debrecen; Kossuth Lajos Tudományegyetem; Közművelődési és felnőttképzési Tanszék*

Our university and our encounters

JÁNOS MAJDÁN

Abstract: During the university years, almost everyone makes new acquaintances, friends and colleagues. Some people stay in touch after graduation, while others are not heard from afterwards. It's a stroke of luck when an old classmate turns up – often unexpectedly – and we manage to work together. This is the situation we found ourselves in with our celebrated colleague, a museologist, with whom we not only developed a close professional relationship during his activities in Kecskemét and later in Dombóvár, but also gave the students I taught the opportunity to get to know the work of József Kriston-Vízi. This brief summary describes the teaching staff and the early workings of our common alma mater, and then our repeated encounters.

Keywords: *Debrecen; Kossuth Lajos University; Department of Culture and Adult Education*

A korszaknak megfelelően 1970 karácsonya előtt megjelent a következő esztendő felvételi tájékoztatója. A középiskolásoknak szánt könyvben minden intézmény közreadta a felvételi keretszámait és a megpályázható szakokat. Itt szerepelt újból a népművelés főszakként, amit Debrecenben a Kossuth Lajos Tudományegyetemen, illetve Budapesten az Eötvös Loránd Tudományegyetemen hirdettek meg. Korábban ezt a szakot a már felvett egyetemistáknak lehetett választani pluszként. Az országban az új szak sok érettségire készülő diák számára örömet okozott, akik különböző okok miatt jelentkeztek ide. Mivel abban az időszakban például a történelem-földrajz szakot csak minden második évben indították Debrecenben, ezért az 1971 ben érettségizők számára a népművelés szakkal való párosítás adott lehetőséget az egyetemre való bekerülése. Mindebből logikusan következett, hogy nagy túljelentkezés történt Debrecenben és Budapesten is. Így került sor az első főszakos egyetemi évfolyam felvételiztetésére júniusban. A Durkó Mátyás tanár úr által vezetett tanszék különleges és csak egyszer megvalósított eljárás alapján rostált. A művelődéstörténeti teszt kitöltése és esszé írása mellett a jelentkezők logikai képességeit vizsgáló feladatok szerepeltek. A megfigyelő készséget például egy koszorúzási ünnepségről készült amatőr film leírásával és elemzésével vizsgálták. A szóbeli meghallgatás alkalmával a választott másik szak tanárával együtt folyt a felvételi vizsga, melyen Durkó tanár úr mellett Thoma László tanársegéd is árkus szemekkel figyelte a jelölteket. A száznál több felvételizőből 22 lányt és a katonaságra nem alkalmas néhány fiút vettek fel első évfolyamra a Kossuth Lajos Tudományegyetemen. Ezzel párhuzamosan tíz fiú 11 hónapra katonának vonult be Hódmezővásárhelyre. Az előfelvételi fiúk a következő évfolyam magját alkották, és hozzájuk csatlakoztak az 1972 júniusában felvett lányok, illetve a néhány katonaságra nem alkalmas fiú. Az első két évfolyamon kialakult gyakorlat továbbiakban is évtizedekig fennmaradt, és így indulhatott meg a minden tanár szakkal párosítható népművelő képzés Debrecenben. Már az első évfolyamon is a magyar és a történelem szakos párosítás volt túlsúlyban, de például három földrajzos fiú is megkezdte a tanulmányait. Időnként néhány nyelvszakos (angol, francia) és még kémia tanárjelölt is beiratkozott a képzésre. A 20–25 fős csoport nagy közösségnek számított a Bölcsészettudományi Kar évfolyamonkénti kétszáz fő körüli létszámában.

A helyszín és tanáraink

A felvett hallgatók a főépület első emeletén lévő tanszéken találták meg a tanárok szobáit. A fölépcsőn felérve rögtön balra kellett fordulni és nagy üveges ajtón áthaladva zárt belső folyosóra érkeztek a diákok. Ez a folyosó körbe futott épület nyugati oldalán és döntően a Biológia Intézet növénytani oktatói dolgoztak ott. Ahogy áthaladtunk az ajtón mindenki elé tárult a folyosó, melyen asztalok és néhány szék állt a hallgatók rendelkezésére. Itt kezdte el egyetemi életét minden népművelés szakos hallgató, akik az évfolyamok növekvő száma és létszáma következtében egyre többen, és egyre hangosabban foglalták el a folyosót. Mivel a biológusok csak áthaladtak ezen a szakaszon, ezért valódi térfoglalás történt a népművelők részéről. Érdekes színfolt volt, hogy a mindig zajongó diákokkal szívesen beszélgetett több nagyhírű biológus professzor, akik élvezettel hallgatták a társalgásokat és időnként aktívan bekapcsolódtak egy-egy eszmecserebe.

A folyosó bal oldalán három ajtó jelezte, hogy ott található a tanári szobák. Az első ajtón belépve egy belső folyosó fogadta a látogatót, ahonnan további két ajtó nyílt. A bal oldali szobában dolgozott Durkó Mátyás, míg másik helyiségben Soós Pálnak, Sz. Szabó Lászlónak és Koczka Lászlónak volt az asztala. Az ablaktalan előtérben ült a tanszék titkárnöje (Bazsa Györgyné), aki egyúttal a könyvtárt is kezelte. A könyvtár a nagy folyosóról nyíló második és harmadik ajtó mögött lévő teremben volt. Csak az egyik ajtót használták a diákok és a tanárok amikor a terembe léptek. Egy kényelmes, nagy, három ablakos szoba volt könyvtár és egyúttal a szemináriumi terem is. A falon körben zárt könyvszekrényekben tárolták a szakkönyveket, melyeket a mindenki által Mucikának hívott titkárnö és könyvtáros kezelte. Asztalok és székek biztosították a szemináriumi jelleget ahol egy-egy csoport tartotta az óráit. Az első években ebben a teremben volt Thoma László asztala is. Ez a kis tanszék három szobájával és elfoglalt folyosójával képezte a népművelés szakos hallgatók otthonát. Nem volt olyan nap, amikor a hallgatók ne látogattak volna el erre a folyosóra. Itt vizsgázott mindenki, itt zajlottak az akkor államvizsgának nevezett zárások. A szemináriumi teremben kerültek megrendezésre a szakestek, ott találkoztak a hallgatók a meghívott vendégekkel, itt zajlottak a viták. A növekvő tanári létszám miatt a központi épület földszintjén is kapott a tanszék egy szobát, az alagsorban pedig egy szemináriumi termet.

A tanszék oktatói gárdája az első évfolyamokkal párhuzamosan épült ki. Az alapító Durkó Mátyás volt, aki még 1956-ban járta ki a szak indítási engedélyét. Ugyan sokáig csak

ügynevezett „c” szakként folyt az oktatás, de így is volt minden évfolyamon hallgató. A tanszékvezető szakmai munkája döntően a felnőttoktatáshoz kapcsolódott, így logikus volt, hogy Felnőttképzési és Közművelődési Tanszéken tanultunk. Az országban egyedül Debrecenben kapott úgy diplomát a végzet hallgató, hogy szerepelt benne a felnőttképzési előadó meghatározás. A tanár úr közvetlenül a világháború után került a híressé vált békéstarhosi zeneiskolába, ahonnan komoly zenei tudással felvértézve tovább tanult. Francia nyelvtudása lehetővé tette számára a világ élvonalába tartozó ottani felnőttképzés tanulmányozását és a módszerek első kézből történő megismerését. A leegyszerűsített szovjet népművelési modell helyett Durkó a személyekre figyelő és külső tényezőket is számba vevő francia felnőttképzést tanította és kérte annak elsajátítását. Ezzel a nyitottsággal szinte egyedül állt az akkori „szocialista táboron” belül, így a Debrecenben végzett népművelők nem a „buta népet emeljük fel a műveltek sorába” logika alapján tanultak, hanem az egyének képességeire és igényeire alapozott felnőttek művelődésének segítségét sajátították el. Nagyon látszott a különbség az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen folyó hasonló nevű képzés összehasonlításakor, mivel ott inkább szociológiai irányú tárgyakat oktattak és olyan gyakorlatokat is végeztek. Különösen megdöbbenő volt a Szovjetunióban tett egy hónapos gyakorlatunk alatti tapasztalatunk, amikor láttuk az ottani képzést. Hiába volt Leningrádban a Krupszkaja Intézetben is öt éves képzés, az gyakorlatilag „csasztuska brigádok” vezetőinek szólt és nem az egyének igényeihez és lehetőségeihez igazodott. Mivel Durkó Mátyás is jelen volt a szovjetunióbeli utunkon, ezért személyesen tapasztalta a magyar és az ottani képzés között óriási különbséget, ami elsősorban politikai okok miatt létezett. Nagyon kedvesen fogadtak bennünket Leningrádban, de az ottani tanárok közül sokan nem is értették a magyar képzésben oktatott tárgyak, fogalmakat. A cserekapcsolat révén Magyarországra látogató leningrádi hallgatókat gyakran „sokkszerű” hatás érte az itt látottaktól. Az egy hónap eltelté utáni tapasztalataik alapján csendben és általában négy szemközt elmondták: értik miért mondják náluk a magyar modellre, hogy „polgári beütések szerint működik”. Ennek ellenére nagyon jól érezték magukat itt, és többen szívesen maradtak volna. A tanszéki profilt meghatározó vezető valóban a más táborbéli országokban ismeretlen, vagy esetenként szokatlan és meglepő irányba vitte a képzést. Nem volt véletlen, hogy a leghíresebb lengyel kultúraközvetítő tudós asszony is szívesen jött Debrecenbe előadni, a budapesti értelmiségi körökből gyakran megfordultak szakemberek a szemináriumban.

Durkó Mátyás nyitottságát mutatta, hogy tanársegédként maga mellé vette Thoma Lászlót, aki fantasztikus felkészültséggel tanította a művelődéstörténetet és vezetett szakasztétikai szemináriumot. Az idősebb tanárok közül Soós Pál művelődéstudományi órái különleges élményt jelentettek még a történelem szakosoknak is, mivel olyan kérdéseket is tárgyalt, mint akkoriban ritkán emlegetett népies – urbánus vita és ennek korabeli megjelenése. A tanár úr 1956 után büntetésből csak általános iskolai oktató lehetett, majd az idők során később kerülhetett a tanszékre. Mivel az akadémiai tudományos fokozatát (kandidátus címét) Szabó Ervin munkásságából szerezte, ezért sokszor viccesen megjegyezték a történészhallgatók: hogyan tipegett Szabó Ervin az életben? Szintén az idősebb tanárok közé tartozott Sz. Szabó László, aki a Szovjetunióban szerezte meg kandidátusi fokozatát könyvtástudományból. A sok katalógus nagyban csökkentette látószögét és a szűken vett tudományának területén túl kevésbé tudta a hallgatók érdeklődését felkelteni. Ez különösen akkor vált kellemetlenné, amikor Thoma László elment Budapestre dolgozni és Sz. Szabó László vette át a művelődéstörténet hátralévő évszázadainak bemutatását. Az évfolyamunk még azt is felvállalta, hogy a tanszékvezető felé jeleztük a minőségi romlást. Nyilván kellemetlen helyzetbe hoztuk ezzel Durkó tanár urat, mivel kénytelen volt óralátogatásra bejönni a kollégájához. A Szovjetunióban szerzett tudományos fokozattal bíró oktatót nem marasztalta el nyilvánosan, de az óra megítélése szempontjából egyetlen mondatot fogalmazott meg a hallgatói felé: jól lehetett jegyzetelni. Legérdekesebb oktató Koczka László volt, aki nem elsősorban tudományos munkát végzett, de a népművészek körében hatalmas helyi és környékbeli kapcsolattal rendelkezett, mivel 1956 előtt az Országos Népművészeti Tanács titkára volt. Egy eltűnt idő tanújaként biztosítottak számára munkalehetőséget a tanszéken, ahol a népművészek meglátogatását kiválóan szervezte és pártcsoport bizalmi volt. Megcsodáltuk fantasztikus ügyességgel faragott barackmagból készült alkotásait, amely Moszkvában, a Lenin Történelmi Múzeumban volt látható, de egyetemistaként is érzékeltük a nyugdíjas koráig tanársegédi beosztásban maradt ember tragédiáját. Végül essen szó Mucikáról, akivel érdemes volt jóba lenni, hiszen a könyvtárban nagyon sokat tudod segíteni a hallgatóknak.

Ezzel a tanári karral indult a képzésünk, akikhez a felsőbb évfolyam indulása után csatlakozott Rubovszky Kálmán. Az ő oktatási és kutatási területe egyrészt a filmesztétika, másrészt az akkor Magyarországon még máshol alig oktatott kommunikáció elmélete

tartozott. Ez utóbbi néhány évvel korábban még tiltott tudományterületnek számított, de Durkó Mátyás bátorságát mutatta, hogy elsők között adott oktatási teret ennek az új szakmai tartalomnak. Ilyen keretek között találkozhatunk az akkor már külföldön publikált, de itthon még felsőoktatásba be nem engedett filmesztétákkal. Főállású oktatóként foglalkozott az évfolyammal Boros Sándor, aki német és orosz nyelvtudása révén segített ezen területek szakmai megismerésében a tanároknak csak úgy, mint a hallgatóknak. A felnőttoktatás módszertanának vizsgálata mellett a szovjetunióbeli szakmai gyakorlatok szervezését is ő végezte. Az első évfolyamok képzése alatt megjelent az első női oktató, a Finnországból hazatért Keresztesné Várhelyi Ilona, aki onnan már szakmai cikkek fordításával segítette a tanszék munkáját. A művészeti oktatások módszertanába bevezető órái során sok érdekes finnországi tapasztalatot adott át a hallgatóknak. A sokszínű képzéshez tartozott, hogy más tanszékekről átoktattak kiváló tanárok és igen újszerű ismereteket adtak az általános esztétika, néhány szakesztétika és a szociológia területéről. Továbbá néhány külső előadó segítette a gyakorlatainkat és ők vették maguk mellé az ötödéves hallgatókat, segítve a több hónapos szakmai feladataik szervezését és lebonyolítását.

Az utolsó két évben kötelező volt valamilyen szakosodást vállalni, melynek keretében heti négy-hat órában külön képzésben részesültünk: ifjúsági nevelés, felnőttképzés, művészeti nevelés. Sokoldalú felkészültségünket szolgálták a kétszer megszervezett országjáró utak, melyek során az Észak-Dunántúlon egészen Sopronig, a Dél-Dunántúlon pedig Pécsig látogattuk meg a fontosabb kulturális intézményeket, így szereztünk tapasztalatokat a működésükről. Külön élménynek számított a budapesti gyakorlatunk, amikor a magyar rádió és televízió stúdióiban, a rajzfilm stúdióban és múzeumokban személyesen tapasztaltuk működéseiket. A sikeresen letett vizsgák után így váltunk felnőttképzési és közművelődési előadóvá öt év alatt.

Az első találkozás

Az egyetemen általában a hallgatók a felsőbb éves diáktársaikat jobban ismerik, mint az alattuk járókat. Így volt ez a mi évfolyamunk esetében is. Az utánunk következő csoportot azért ismertük jól, mert debreceni szokás szerint a Hódmezővásárhelyen katonáskodó fiúkhoz legalább egy alkalommal ellátogatott valaki az elsősök közül. Általában Thoma László és néhány fiú ült be az egyetemi gépkocsiba és ment lelket önteni a katonákba. Amikor

szeptemberben megérkezett a mögöttünk lévő évfolyam, akkor a kollégiumban és más egyetemi helyszíneken is próbáltunk segíteni nekik a beilleszkedésben. Mivel az elsős és másodéves hallgatók egy helyen laktak a kollégiumban, ezért a Pallagi úti Benczúrban valóban sok tapasztalatot tudtunk átadni az újonnan érkezetteknek. Így találkoztunk Kriston-Vízi Józseffel, a mögöttünk lévő évfolyam hallgatójával. Személyesen nem a kollégiumban, hanem a tanszéki folyosón, illetve a szakestélyen láttuk először az ő csapatukat. Rövid idő alatt kiderült, hogy van köztük több egyéniség is, köztük Jóska. Kerényi Gáborral együtt jellegzetes figurának bizonyult, aki szinte az első perctől bátran mondott véleményt és időnként a felsőbb évesekkel is komoly vitába keveredett. Ez sokakban furcsa érzést keltett, mivel általában úgy emlékeztet mindenki, hogy az elsősök nem szoktak rögtön határozott véleményt mondani. Utólag már nem lehet kideríteni, hogy vajon milyen témákban és kikkel folytak az első „összecsapások”, de legtöbbször a vitatkozó Jóska maradt emlékként. Szakmai kapcsolataink nem voltak, csak esetenként adtunk tanácsot egy-egy tanár vizsgáztatási módszereivel kapcsolatban. Nekünk is és nekik is az első egyetemi vizsga népművelésből Koczka Lászlónál volt, aki intézménytörténet tanított az első félévben. Mindenki izgult az első megmérettetés miatt, pedig a felsőbb évesek előre jelezték, hogy ez a könnyebb vizsga. A későbbiekben kevés szakmai kapcsolat volt köztünk, de folyamatosan láttuk egymás tevékenységét. Ebből hosszú évek eltelte után a sok helyen megjelenő Kriston-Vízi maradt fenn emlékként. Bár nem követtem pontosan munkahelyeinek változását, de tudtam a különböző múzeumokban betöltött állásairól.

A második találkozás

Családunk sorsa úgy alakult, hogy 1977 nyarán kapott diplománk után két évet tanítottuk Egerben, majd két évvel később pályázat útján Pécsre kerültünk a Tanárképző Főiskolára oktatónak. Nekem a történész, feleségemnek a földrajzos tanárképzésbe volt állása. Mivel egyetemistaként a népművelő képzésben megszervezett országos szakmai gyakorlatok mellett történelemből is két ízben jártuk a hazai műemlékeket és múzeumokat, ezért pontosan éreztem a tanulmányok alatti utak fontosságát.

Fiatal tanárként rám osztották a tanszéki kirándulások megszervezését, részben szívesen is vállaltam ezt a feladatot. Mivel hallgatóink nagy része dunántúli származású volt, ezért döntöttem az alföldi utak megszervezéséről. Az öt napig tartó országjárás elsődleges

célterülete a Tiszántúl volt. Alig volt hallgató, aki járt azon a vidéken, így nagyon bő és egyúttal igen szoros programot állítottam össze. Az első napon Dunaföldvár érintésével érkeztünk Kecskemétre és ott megnéztük a legfontosabb látnivalókat. Ezen a listán szerepelt a Városháza, a Nagytemplom, a Zsinagógában berendezett Michelangelo szoborkiállítás, a Cifra Palota, valamint a Naiv Művészeti Múzeum megtekintése. Később, amikor 1983-ban egy másik csoporttal újra Kecskemétre érkeztem, megnéztük a Katona József Múzeumot, ahol akkor hallottam a Szórakaténusz Játékmúzeum és Műhely létezéséről.

Rögtön körülnéztem és nagy öröömre láttam az igazgató nevét: Kriston-Vízi József. Először nem tudtam vele beszélni, de a következő esztendőben már egyeztettük időpontot és szerencsésen találkoztunk. Volt annyi ideje, hogy alapos tárlatvezetést tartson a hallgatóknak, akik nagyon élvezték a kiállítást. A tárlat anyagának összegyűjtéséről és a rendezésről sok háttér információt kaptunk, melyek segítségével még jobban megismertük a múzeumot. Bár a tanárképzésben résztvevők kevésbé tudták gyakorlatukban közvetlenül beépíteni a kiállítást, de egyénileg nagyon örültek a látottaknak. Ettől az évtől kezdve minden tanulmányúton megtekintettük a Játékmúzeumot. Több ottani dolgozó segített ötleteket adni a tanárjelölteknek, így egyúttal módszertani gyakorlatnak is tekintették a látogatást az egyetemisták. Nem mindent évben találkoztunk az igazgató úrral, de a múzeumot soha nem hagytuk ki a kecskeméti programból. A dolgozók főnökük háta mögött soha nem mondtak rosszat a szakmai vagy vezetői munkájáról. A hallgatóknak is feltűnt ez a lojalitás, ezért majd minden alkalommal kérték a Jóskával való megismerkedést. Sajnos erre nem adódott mindig lehetőség, de a pozitív élmények visszaköszöttek a tanulmányútról szóló összefoglalókban.

A harmadik találkozás

Az ezredforduló után meghívót kézbesített a posta. Dombóvárról érkezett a levél, melyben a Helytörténeti Gyűjtemény nyitására invitáltak. Szívesen elmentem megnézni ezt az új kiállítást, mivel az egyetemi képzésbe komoly helyet, majd önálló szakot kapott a hon- és népismeret. A szépen helyrehozott főszolgabírói házban berendezett anyag sikeres helyi gyűjtés eredményeként jött létre egy helyben tanító történelem tanár kezdeményezésére és aktív munkájával. A Szőke Sándor által összegyűjtött és rendezett anyag nagyszerűen segíti a történelem tanítását és erősíti a lokálpatrióta szemléletet.

Később, nagy meglepetésemre a Helytörténeti Gyűjtemény rendezvényére Kriston-Vízi József vezető aláírással érkezett meghívó. Örömmel mentem Dombóvárra és vittem magammal a Közlekedéstudományi Egyesület egyik szakosztályának titkárát. Nem véletlenül Imre Lászlónéval mentünk a rendezvényre, mivel ott szó esett a város életében döntő fontosságú vasút múltjáról is. Innentől kezdve több forduló munkakapcsolatban kerültem Jóskával és sok közös rendezvényen voltunk jelen. Sikerült Dombóváron és Pécsen is olyan közös programokat szerveznünk, melyeket egymást támogatva valósítottuk meg. A gyűjtemény kezelésében lévő állomási bunker kapcsán országos ismertetést kezdeményeztünk ezen ritka létesítmény meglátogatására. Bár nem váltott ki a hír látogatói rohamot, de nagy hazai visszhangja volt a megmentett értékeknek. Jóska múzeumi tapasztalatai és a módszertani írásai nagy segítséget nyújtottak a Janus Pannonius Múzeum különféle pályázatainak lebonyolításához. A pécsi tanári továbbképzések keretében rendezett kurzusokon gyakran jó példaként szerepelt Dombóvár kis múzeuma. Sikeres működése a hon- és népismeret szakos egyetemi hallgatók előtt is kiválóan bizonyította a helyi kezdeményezések fontosságát, hasznosságát és oktatásban történő felhasználhatóságát. Több évtizeddel első találkozásunk után dombóvári munkálkodása alatt voltunk szakmai kapcsolatban Jóskával.

Ahogy fentebb olvasható szakmai életutunk többször keresztezte egymást. Kívánom az ünnepeltnek, hogy jó egészségben, sok új ötlettel, magas színvonalon tevékenykedjen továbbra is! Abban is reménykedem, hogy lesznek még közös munkáink!

A terézvárosi Művészház

MILLISITS MÁTÉ ANDRÁS

Összefoglalás: A Szegfű utca és a Rózsa utca sarkán álló neoreneszánsz stílusú, egyemeletes épülete a XIX. század nyolcvanas éveiben épült palota 1900-tól Zichy Jenő (1837–1906) gróf nyilvános múzeuma volt, majd egy rövid időre az épület (1913–1914) mint Művészház és Művészklub a modern művészek kiállítási helyeként szolgált. Rózsa Miklós (1873–1945) 1909-ben létrehozta a Művészház Művészeti Egyesületet. A Művészház szervezésében az alapító művésztagok évenként rendezendő zsűrimentes kiállításokon valamennyien bemutathatták egy-egy alkotásukat. A Művészház első kiállításai 1909 és 1912 között belvárosi helyszíneken valósultak meg. Teleki Géza (1843–1913), a Művészház elnöke megvásárolta a terézvárosi Zichy palotát, amelyet 1912-ben úgy alakított át, hogy abban elhelyezést nyerhettek a kiállítási és a klubhelyiségek is. Az átépítés megtervezésével Vágó László (1875–1933) építészt bízták meg 1912 szeptemberében, akinek az átalakításnál három célt kellett szem előtt tartania: nagyméretű, jó megvilágítású kiállítási helyiségeket kellett létrehoznia, a Művészház irodáival együtt; a földszinten ki kellett alakítania egy nagy, akár ezer fő befogadására is képes, reprezentatív dísztermet; valamint meg kellett terveznie egy tágas klubhelyiséget is. Vágó tervei alapján, 1913 januárjában elkészültek az átalakítási munkálatokkal és 1913. január 23-án megnyithatták a „Palota-felavató” kiállítást.

Kulcsszavak: *Művészház; zsűrimentes kiállítás; Vágó László építész; Palotafelavató kiállítás; neoreneszánsz épületátalakítása*

The Artists' House of Terézváros

ANDRÁS MÁTÉ MILLISITS

Abstract: The one-storey neo-Renaissance building on the corner of Szegfű Street and Rózsa Street was built in the 1880s of the 19th century and from 1900 it was the public museum of Count Jenő Zichy, then for a short period (1913–1914) it served as an Artists' House and Artists' Club, where modern artists exhibited their works. Miklós Rózsa founded the Art Association of the Artists' House in 1909. Under the auspices of the Artists' House, the founding members of the Artists' House were each able to show one of their works in annual juried exhibitions. Between 1909 and 1912, the first exhibitions of the Artists' House were held in venues in the city centre. Géza Teleki (1843–1913), the president of the Artists' House, bought the Zichy Palace in Terézváros, which he had converted in 1912 to house both the exhibition and club rooms. In September 1912, the architect László Vágó (1875–1933) was commissioned to design the renovation, with three objectives in mind: to create large, well-lit exhibition rooms, including the Artists' House offices; to create a large, representative banqueting hall on the ground floor, with a capacity for up to 1,000 people; and to design a spacious club room. Based on Vágó's plans, the renovation work was completed in January 1913 and the 'Palace Inauguration' exhibition was opened on 23 January 1913.

Keywords: *Artists' House; Jury-free exhibition; László Vágó architect; Palace inauguration exhibition; neo-Renaissance building transformation*

Bevezetés

A Szegfű utca és a Rózsa utca sarkán álló, neoreneszánsz stílusban épült palota ma a Cseh Köztársaság nagykövetségének épülete (*1. ábra*), s otthont ad a cseh kulturális centrumnak is. A századfordulón 1900-tól gróf Zichy Jenő (1837–1906) nyilvános múzeuma – gróf Zichy Jenőről az 1906. december 26-án bekövetkezett halála utána *Vasárnapi Ujság* című hetilap az 1907. január 6. számában a megjelent méltató visszaemlékezésben többek között így emlékeztek értékmentő munkásságára: „Gazdagította irodalmunkat a munkáival, melyek figyelmet keltettek a külföldön is s egy szép és értékes múzeummal gyarapította a nemzeti vagyont, melynek egybegyűjtése uradalmaknak sok évi jövedelmét emésztette fel. Ez bizonyoságot tesz most mellette halála után s minden szónál ékesebben fogja hirdetni elévülhetetlen érdemét. E múzeum legbecsesebb részét a festmények képezik. A két régi magyar festőnek, Mányokynak és Kupeczkynak nagy áldozatok árán kutatta fel megmaradt képeit s voltaképp az ő gyűjtése az egyetlen ebben a nemben. Azon kívül a XVI. Lajos korára vonatkozó ereklyéket és butorokat gyűjtötte szenvedélylyel. De ezeknél becsesebbek azok a különböző tárgyak, melyeket utóbbi ázsiai utjáról hozott haza.” (Hoitsy, 1907, p. 2) –, majd egy rövid időre (1913–1914), mint Művészház és Művészkлуб a modern művészek bemutatkozási és kiállítási helyeként szolgált az épület. A Művészház nemcsak kiállítóhely, hanem művészeti egyesület is volt. A Művészház, mint művészeti egyesület történetét Bende János (1882–1960) művészettörténész dolgozta fel *A képzőművészeti egyesületek története* című (1951–1953) kiadatlan, kéziratban maradt munkájában (ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet adattára, C – II. 20/1, pp. 104–117).

A Művészház művészeti egyesület története

A Művészház művészeti egyesületet Rózsa Miklós (1873–1945) szervezte meg 1909-ben. Ő az évtized elején még a Nemzeti Szalon titkáraként szerzett kiállítás-szervezési tapasztalatokat. Az egyesületben betöltött titkári vezetőség idején történt Nemzeti Szalon nevű kiállítóhely kialakítása az egykori Erzsébet téri Kioszból. Ez Hauszmann Alajos (1847–1926) műegyetemi tanár tervei alapján épült. A Kioszk a historizmusnak a neoreneszánsz stílusjegyeket alkalmazó alkotásaként készült 1872 és 1874 között. Több mint harminc évvel Hauszmann Kioszkjának az átadása után, a magyar szecesszió kiemelkedő építész-testvérpárosa Vágó László (1875–1933) és Vágó József (1877–1947) tervei alapján, Budapest

meghatározó jelentőségű kiállító helyévé alakították át. Ez a szecessziós stílusban „újjászületett ház”, sok újdonságot tartalmazott. A főbejárat az eddigi Erzsébet téri oldal helyett a Duna felőli részre esett, de a Vágó testvérek a tér felőli oldalon megtartották a Kioszk eredeti kialakítását, a nagy terrasszal együtt ezen a részen tovább folyt a vendéglátóipari tevékenység. Az esővédő üvegezéssel is ellátott bejárati kapuív-keretezést a pécsi Zsolnay-gyárban készítették. A kapu ívét Róth Miksa (1865–1944) erzsébetvárosi műhelyében létrehozott mozaik kompozíció töltötte ki. A mozaik legfelső részén, a félkör középtengelyében az „NSZ” monogram utalt az új kulturális intézményre. Nemzeti Szalonként 1907. március 10-én nyílt meg az épület. A magyar és a nemzetközi képzőművészet egyik legfontosabb budapesti bemutató helye volt egészen 1959. december végéig. Ez év végén már elkezdték a lebontását, amelyet 1960 tavaszán fejeztek be. Az Erzsébet téri ház megsemmisítésével a magyar kulturális életet pótolhatatlan veszteség érte. Mind a neoreneszánsz és a szecessziós stílust magába „olvasztó” épület, mind a Nemzeti Szalon munkatársai által rendezett magas színvonalú kiállítások miatt is fontos lett volna fennmaradása, megőrzése.

Rózsa művészetfilozófiai és művészetpolitikai elképzeléseit az egyesület alapszabályának szavai is híven tükrözik: *„a rokonirányú művésze gyéniségek egyazon társaságban, maguk között, függetlenül minden más tényezőtől, szabadon érvényesülhessenek, mivel a modern művészeti törekvések is csak így érvényesülhetnek. [...] a különböző, sokszor egyenesen ellentétes művészeti törekvéseknek nálunk eddig kényszerű együttműködése minden kölcsönös jóakarat mellett is valósággal állandósítja a művészetpolitikai harcokat, melyeknek akaratlan ki-kiujulása és elfajulása míg egyrészt megbénítja a művészi munkát, másrészt fokozatosan elkedvetleníti a művészekkel pedig igazán rokonszenvező magyar társadalmat.”* (Kovács, 1912, p. 27).

1. ábra: A Cseh Köztársaság nagykövetségének épülete (Millisits, 2023).

Az egyesület többféle tagsági formát ismert. Külön tagság volt a művészek, és külön a művészeket támogató műkedvelők részére. Őket „műpártoló tagoknak” nevezték. A művészek számára háromféle tagság volt kialakítva: (1) tiszteletbeli művésztagok és az (2) alapító művésztagok nem fizettek éves tagdíjat, a különbség köztük az volt, hogy az alapító

művésztagnak belépéskor 300 koronát kellett fizetniük az egyesület pénztárába, a tiszteletbeli tagokra nem hárult ilyen kötelezettség. A 3. csoportot a pártoló művésztagnak alkották. A műpártoló tagság is három csoportra oszlott: (1) a tiszteletbeli tagság – ők ugyanúgy, mint a tiszteletbeli művész, nem fizettek tagdíjat, s tagságuk élethossziglan tart. A tiszteletbeli művész- és műpártoló tagokat egyaránt a művészeti életben vagy a körül szerzett kiváló érdemeikért választották meg. Az (2) alapító műpártoló tag, hasonlóan a művészekhez, csak az egyesületbe történő belépéskor fizetett 300 koronát, éves tagdíjat viszont nem fizetett. A (3) rendes tag éves tagdíja 20 korona volt. A tagok valamennyien ingyen megkapták az egyesület által kiadott *Auróra* című folyóiratot.

Az egyesület egyik legfontosabb célkitűzése volt, hogy a művésztagnak a kiállítási lehetőségekben külön előnyöket biztosítson (Alapszabály 5. §). Az alapító művésztagnak a párizsi Salon des Indépendentes mintájára évenként rendezendő zsűrimentes kiállításokon valamennyien bemutathatták egy-egy alkotásukat. Ezen kívül zsűri által válogatott kollektív kiállításokon vehettek részt. A pártoló művésztagnak jogukban állt az egyesület minden tárlatára beküldeni műveiket. E tagság révén a művészek alkotásaik elhelyezésénél előnyben részesülhettek a kiállításokon a nem egyesületi kiállítókkal szemben. Minden egyesületi tag ingyen látogathatta a kiállításokat, és családtagjaik számára évenként tíz darab belépőjegyet kaptak. Minden tag részt vehetett az egyesület által szervezett műtárgy-sorsoláson, ahol mindenkire jutott egy-egy „nyereménytárgy”, minden évben.

Az egyesület igazi „lelke” Rózsa Miklós személyében a művészeti igazgató volt. Az ő kötelessége a fővárosi és vidéki kiállítások előkészítése volt, a művésztanács irányításai alapján. A művészeti igazgató feladatai közé tartozott a felolvasások és előadások megszervezése is. Ő volt a művészeti ügyekben a társaság képviselője kifelé, és a művésztanács előadója.

A művésztanács (17. §) az igazgatóság tanácsadó szerve, szakvéleményt mond az igazgatóság által elé terjesztett kérdésekben; minden olyan kiállításnál, amelynek saját zsűrije nincs, a zsűri szerepét tölti be. Az elnökség és az igazgatóság művésztagnak a tanácsnak hivatalból tagjai.

A Művészház alakuló közgyűlése 1909. december 4-én volt. A vezetőség tagjaivá a következőket választották: elnök gróf Teleki Géza, műpártoló alelnök gróf Edelsheim-Gyulai Lipót, művészeti alelnök Iványi Grünwald Béla, művészeti igazgató – mint már említettük –

Rózsa Miklós, ügyvezető igazgató Deák Jenő, titkár Kónyai Elemér, műtáros Borszéky Frigyes. Választmány és intéző bizottság: gróf Batthyány Gyula, Ferenczy Károly, Horthy Béla, Kernstok Károly, Rippl-Rónai József, Vágó László, gróf Zichy István. A művészeti tanács tagjai: Csók István, Egry József, Falus Elek, Jaschik Álmos, Katona Nándor, Kisfaludi Stróbl Zsigmond, Kosztolányi Kann Gyula, Kőrösfői Kriesch Aladár, Ligeti Miklós, Málnai Béla, Olgyay Ferenc, Pásztor János, Plány Ervin, Vaszary János.

A Művészház első kiállítása 1909. december 8-án nyílt meg. A műalkotások bemutatását a Váci utca 9. számú házban kialakított kiállítóhelységben tartották. A ház 1862-től 1902-ig Nemzeti Szálló néven vendégfogadóként működött, a kiállítás a díszteremben található helyet (vesd össze *Mészáros & Vízy, 1993* művével). Ezen az első kiállításon Egry József, Plány Ervin, Góth Móric, Boromisza Tibor, Kádár Béla, Litkei Antal, M. Vészi Margit festők és Kisfaludi Stróbl Zsigmond és Liipola Yrjö szobrászok vettek részt.

Az egyesület kiadásait nem fedezték a bevételek, ezért az egyesület szerződést kötött a Magyar Művészeti Részvénytársasággal. Ez a cég népszerű, a közízlést kielégítő képek terjesztésével foglalkozott. A szerződés szoros pénzügyi összeköttetést teremtett az egyesület és a részvénytársaság között. A szerződés értelmében a részvénytársaság finanszírozta az egyesületet. Ezért cserébe saját megbízottját, Deák Jenőt ültethette az egyesület ügyvezető igazgatói székébe. Nem sokkal a szerződés megkötése után már felszínre kerültek az érdek- és értékellentétek. Ezek 1910 októberére olyan súlyossá váltak, hogy Rózsa Miklós barátai október 8-án a Képzőművészeti Főiskolán gyűlést tartottak, amelyen kérték a Művészház közgyűlését, hogy állapítsa meg: *„A Művészházzal szerződéses viszonyban álló Magyar Művészeti r. t. műkereskedés ügynökökkel árasztja el az országot, akik mint a Művészház tisztviselői, műtárosai és titkárai, a műkereskedés legsilányabb és legművésztlenebb mázsolmányait mint a Művészház által zsűrizett és tárlatain szerepelt festményeket „művészetpártolás”; „festőművészeink pártolása” és más hasonló hangzatos jelszavakkal, megrendelési lapjaikon is visszaélve a Művészház egész igazgatóságának nevével, egyesületünk cégérével, félrevezetve a gyanútlan közönséget, csempészik be hozzájuk értéktelen árucikkeiket...”* (A Művészház ügye, 1910).

A két fél kölcsönös feljelentéseit, s az azt követő bírósági tárgyalások után 1910. október 24-én végleg felbontották a szerződést. Így azonban a Művészház hajléktalanná vált, a részvénytársaság által bérelt Váci utcai helyiségből ki kellett költöznie. A tél folyamán –

ideiglenes megoldásként – az Erzsébetvárosi Kaszinó nyári helyiségeiben (Városligeti fasor 6.) működhetett tovább az egyesület.

A Művészház elnökének, gróf Teleki Gézának anyagi segítségével nyílt lehetőség egy új kiállító helyiség megnyitására. 1911. március 12-én nyitották meg a Művészház Kristóf tér 2. szám alatti kiállítótermét, Rippl-Rónai József retrospektív kiállításával. A kiállítóterem hat kisméretű, ajtókkal el nem választott, egymásba nyíló szobából állt. A szobák intimitását a kecskeméti művésztelepen készült szőnyegek is fokozták. A szobák világosak voltak, hiszen az épület saroktelken állt: a képek ki voltak téve a közvetlen, erős napfénynek. E szempontból a Művészház következő otthona – mely ugyancsak saroktelken áll – sokkal kedvezőbb megoldást kínál majd: a kiállított képek itt felülről kapják a fényt, felülvilágító ablakokon, keresztül.

A Művészház terézvárosi „palotája”

Ez a Rózsa utca – Szegfű utca sarkán álló épület is több átalakításon ment keresztül. A Zichy család tulajdonában lévő neoreneszánsz, egyemeletes épület a XIX. század nyolcvanas éveiben épült. Az épületről a Fővárosi Levéltár nyilvántartásában sajnos semmilyen dokumentáció nem áll rendelkezésre. Nagy belső udvara magában foglalta a kocsisín, a garázs és az istálló épületét. Az első nagyobb átalakításra 1900-ban került sor, Kovás Frigyes (1875–1944) tervei alapján. A cél az volt, hogy a nagyközönség számára is látogathatóvá váljék a Zichy család addigi magánpalotája.

A ház Rózsa utcai oldalán volt kialakítva a kocsibejáró: egy kisebb és négy, közel azonos méretű helyiség. A Szegfű utcai oldalon volt az épület főbejárata, amelyből a földszinti előtéren át a reprezentatív lépcsőházhoz lehetett eljutni. A neoreneszánsz épület egyik hangsúlyos eleme volt ez a lépcsőház, amelyet a később tárgyalandó Vágó-féle átalakítás is érintetlenül hagyott, s amely mindmáig nagyjából változatlan formában látható: a pihenőig egykarú, utána oldalt kétkarú, báboskorláttal szegélyezett lépcső vezet az első emeleti termek felé.

A Szegfű utcai oldal másik reprezentatív dísze az emeleti szinten építészeti tagozatokkal díszített (tárcsadísz, fogsor, egész, fél és tört lizénák, konzolokkal alátámasztott balausztrados erkély) diadalív-motívum található. A balausztrados párkányszaton a Zichy család címerdíszei sorakoztak.

Zichy Jenő gróf nemcsak műgyűjtő volt, hanem neves Kelet-kutató is: többször megfordult Kínában és más ázsiai országokban, ahol több értékes műtárgyat vásárolt. Ebben a palotában helyezte el a család régi híres képgyűjteményét, egyesítve a Távol-Keleten saját maga által vásárolt műtárgyakkal, létrehozva így a város első nyilvános magánkiállítását. Tizenhét, többnyire historizáló bársonytapétával borított teremben a tárgyakat méret szerinti elrendezésben állították ki, amelyben nem a korstílus vagy az országok szerinti felosztás játszott szerepet. A XVIII. századi nyugat-európai festészet remekművei egy teremben szerepeltek a távol-keleti vázákkal és szobrokkal.

Műgyűjteményét Zichy Jenő a fővárosra hagyta, a palota pedig eladásra került. Rózsa Miklós ekkor rávette gróf Teleki Gézát, a Művészház elnökét és mecénását, hogy vegye meg a palotát, mely kitűnően alkalmasnak látszott mind kiállítási, mind klub célokra. A palotát Teleki 1912-ben meg is vette, s tekintélyes költséggel úgy átalakította, hogy abban elhelyezést nyerhettek a kiállítási és a klubhelyiségek.

Az átalakítás megtervezésével Vágó Lászlót, a Művészház egyesület köréhez tartozó fiatal építész bízta meg. Nem először állt ilyen feladat előtt: 1907-ben a Nemzeti Szalon historizáló épületét kellett átalakítani ugyancsak kiállítási célokra. Az átalakításnak három célt kellett szem előtt tartania: 1.) nagyméretű, jó megvilágítású kiállítási helyiségeket kellett létrehoznia, a Művészház irodáival együtt; 2.) a földszinten ki kellett alakítani egy nagy, akár ezer fő befogadására is képes, reprezentatív dísztermet; 3.) meg kellett terveznie egy tágas, minden kényelmet biztosító klubhelyiséget, a Művészkлубot. A megbízást Vágó 1912. szeptember 20-án kapta, s mindössze szűk fél év állt a rendelkezésére. 1913 januárjában készen is állt az átalakított épület, január 23-án megnyithatták a „Palota-felavató” kiállítást, amelyen 95 művész vett részt, összesen 284 műtárggyal. A *Vasárnapi Ujság* című hetilap címlapján közölt fényképet az épületről (2. ábra), valamint egy egész oldalas méltatását is közölt, amelyben a cikk írója többek között ezt írta: *„Három évi fennállás után saját palotájába költözködött a Művészház, ez a gyorsan izmosodó művészeti egyesületünk. Néhány gróf Zichy Jenőnek Rózsa-utcai palotáját szerezte meg és építtette át a saját és a közel jövőben megnyíló művészkлуб céljaira. A palota Szegfű utcai oldaláról tágas előcsarnokon át kellemesen tagolt lépcsőházba érünk, a honnét öt nagy, felsővilágítású terembe jutunk, mely kényelmes akasztás mellett mintegy három-négy száz kép elhelyezésére elegendő. Az épület még nincsen teljesen készen, az előcsarnok freskóiból is még csak kettő látható, úgy*

hogy ez alkalommal inkább csak az egyesület programjával és kiállításával foglalkozunk [...] A Művészház azonban kezdettől fogva alkalmat adott az újabb irányok érvényesülésére, de viszont áthághatatlan feltételül szabta meg a művészi tehetség kérdését is s ezért erősen mejjválogatta a kiállításra kerülő művészeket. Új palotájában rendezendő kiállításai programjával is ezt a kettős elvet tűzte ki: támogatni az új törekvéseket, de csak, ha értékesek és hozni irányától függetlenül mindennemű, de csak jó művészetet. Ezzel elérte azt, hogy most olyan magas művészi színvonalú kiállítást rendezett, a milyen évek óta nem volt fővárosunkban. Végre láthattunk sok festő munkájából is összeválogatva olyan gyűjteményt, melynek alig van egy pár kivetni való darabja. Már kiforrott, megállapodott művészeink közül elsőrangú szép képekkel szerepelnek Mednyánszky László, Katona Nándor, Glatz Oszkár, Kőrösfői Kriesch Aladár, Kosztolányi Kann Gyula, Olgyay Ferencz, Rippl-Rónai József, Zádor István, Dobai Székely Andor.” (Farkas, 1913, p. 84).

2. ábra: A Művészház új palotájának előcsarnoka (Farkas, 1913).

A Művészház bejárata a Szegfű utcai oldalról nyílt, ezen az épületrészen helyezkedett el a Művészház, a Rózsa utcai oldalon pedig a Művészkлуб. A Művészház helyén ma a Cseh Centrum, a Művészkлубén pedig a Cseh Köztársaság nagykövetsége található. A párkányzatig Vágó egyetlen jelentős átalakítása a Rózsa utcai oldalon a kocsibejáró megszüntetése volt. Helyére a Művészkлуб bejázatát tervezte meg, nagyméretű esőfogóval és két saját tervezésű falilámpával. A párkányzat felett viszont a tetőzet elbontásával mediterrán hangulatú teraszt alakított ki, amely egy étteremnek adott otthont. A terasz építészeti kialakítását a művész lábazat nélküli, kannelúrázatlan tömzsi oszlopok segítségével valósította meg, az épület sarkán álló zászlórúd tövében és a terasz peremén elhelyezett virágtartó edények, a szobrok (Csíkász Imre, Kisfaludi-Stróbl Zsigmond, Körmendi-Frimm Jen, Lányi Dezső, Medgyessy Ferenc, Sámuel Kornél és Szentgyöngyi István alkotásai), a falikút, a déligyümölcsfák, az ajtókeretések félköríves lezárásaiban lévő antikizáló dombormű díszek is hozzájárulnak a mediterrán hangulat erősítéséhez.

A Művészkлуб bejázatán belépő a klub előcsarnokában találta magát. Ennek kialakítását Vágó alul fekete színezésű féloszlopokkal díszítette, ez a színezés talpazat hatását kelti. A féloszlopok alsó egyharmada kannelúrázatlan, felette kannelúrázott kialakítású. A falakat tondókban elhelyezett antikizáló domborművek díszítették. A bejázat feletti fal belső oldalára görög harci jelenetet ábrázoló domborművet tervezett a művész.

Az előcsarnokot két oldalt kiszolgáló helyiségek – ruhatár, porta, mellékhelyiségek – szegélyezték. A Művészkлуб maga is több helyiséget foglalt magába: volt itt biliárdterem, játszoba, az emeleti szinten pedig egy nagyobb méretű játékterem.

A Szegfű utcai oldal főbejázatán belépve a látogató az előtéren keresztül jobbra a neoreneszánsz épületből meghagyott impozáns díszlépcsőházba jutott, balra a nagy fogadóterembe – ez ugyancsak része volt már a Zichy-féle palotának, egyenesen továbbhaladva pedig az üveggel fedett előcsarnokon keresztül az udvar beépítésével kialakított hatalmas díszterembe. A díszterem 25 méter hosszú, 13 méter széles terem volt, színpaddal. Külön ékességét képezte az a frízor, amely Pheidiasz (i. e. 500–i. e. 430 körül) parthenoni frízének másolata, s amely a londoni British Museumban őrzött eredetiről készült hiteles másolat. A terem görögös hatását erősítette a színpad felett futó meandermotívum. A terem meghatározó kiegészítői az ugyancsak Vágó László által tervezett lámpatestek.

Mint már láttuk, a díszlépcső az emeleti kiállítótermekhez vezetett. A lépcsőházat a tervek szerint az egyesület művészeinek (Kernstok Károly, Rippl-Rónai József, Vaszary János, Boromisza Tibor, Kádár Béla, Egry József és Olgyay Ferenc) freskói díszítettek volna (*Rózsa, 1913b*), de a megnyitőig csak Kőrösfői-Kriesch Aladár (1833–1920) és Zichy István gróf alkotásai készültek el – ma már sajnos egy sem látható közülük. Az emeleti szinten található öt egymásba nyíló kiállítóterem, melyek megvilágítását az üvegtetőn át felülről érkező fény biztosította. A díszterem fölött elhelyezkedő termeknek ez volt az egyedüli természetes fényforrása, a Szegfű utcai oldalra néző nagyméretű kiállítóterem (a nagy fogadóterem felett) ablakokon át is kapott fényt. Ehhez a teremhez kisméretű erkély kapcsolódott. A már tárgyalt diadalíves díszítésről ekkor kerültek le a Zichy család címerei.

A nagyszabású tervek ellenére a Művészház mégsem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, az egyesület működése itt sem volt zavartalan. A művészek nagy része távol tartotta magát az intézménytől, s az anyagi problémák is egyre komolyabb nehézséget jelentettek: a játéktermek látogatottsága elmaradt a várakozásoktól, nem utolsósorban félreeső volta miatt. Teleki Géza elnök sokáig fedezte a Művészház deficitjeit, összességében mintegy 150 000 korona kölcsönt folyósított erre a célra. Az intézményt csak egy széles körű állami támogatás menthette volna meg – de a neves művészek még a miniszterelnök, gróf Tisza István (1861–1918) nem titkolt buzdítására sem voltak hajtandók a Művészházba való belépésre. Így aztán Rózsa Miklós is belátta, hogy a helyzet tarthatatlan és az 1914-es közgyűlésen az egyesület kimondta a feloszlását. Telekinek nem maradt más reménye pénze visszaszerzésére, mint hogy eladja a palotát. Ezt azonban pontosan a legutolsó átalakítás nehezítette meg, amely magánhasználatra alkalmatlanná tette az épületet. Bárczy István (1866–1943), a főváros polgármestere vette meg végül a „Városok kongresszusa” nevű szervezet számára. Használatukban sem állhatott sokáig, ugyanis az első világháború kitörése után hadikórházzá alakították át. Az épület további sorsáról annyi ismert, hogy a húszas években cseh tulajdonba került, ma a Cseh Köztársaság nagykövetségének, illetve a Cseh Centrumnak ad otthont.

A Művészház mind megszületésében, mind megszűnésében a századforduló jellegzetes művészeti egyesülete, annak erényeivel és hibáival együtt. Sajnálatos, hogy mára semmilyen építészeti emlék nem őrzi emlékét.

3. ábra: A Művészház Rózsa utcai homlokzata (Rózsa, 1913a).

IRODALOM

A Művészház (művészeti egyesület) alapszabályai. Budapest, 1909.

A Művészház ügye. Röpirat, Országos Magyar Képzőművészeti Főiskola, 1910. október 8.

Bende, J. (1951–1953): *A képzőművészeti egyesületek története.* Kézirat, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet adattára, C – II. 20/1, pp. 104–117.

Farkas, Z. (1913): *A Művészház új palotája és felavató kiállítása.* **Vasárnapi Ujság**, 5., 84.

Gömöry, J., Veszprémi, N. & Szücs, Gy. (szerk.) (2009): *A Művészház 1909–1914, Modern kiállítások Budapesten. A Magyar Nemzeti Galéria kiadványa*, 2., 1–270.

Hoitsy, P. (szerk.) (1907): *Gróf Zichy Jenő (1837–1906).* **Vasárnapi Ujság**, 1., 1–2.

Kovács, B. (szerk.) (1912): *Nyolc fiatal festőművésze.* In **Interieur**, 2., 27–29.

Mészáros, Gy. & Vízy, L. (szerk.) (1993): *Adatok a Belváros történetéhez I.–II.* Budapesti Városvédő Egyesület, Budapest.

Rózsa M. (szerk.) (1913a): *A Művészház palota-felavató kiállítása.* Művészház, Budapest.

Rózsa, M. (szerk.) (1913b): *Kalauz a Művészház palotafelavató kiállítására.* Művészház, Budapest.

Özvegy Baradlayné, a helikopterszülő – formabontó szempontok a Baradlay famíliához

NAGY ÁDÁM

Összefoglalás: Azok a klasszikusok maradnak fenn az idő rostáján, amelyeket megismétlünk, újra elmondunk, megvizsgálunk, más szempontból elemzünk, átdolgozunk. A Rómeó és Júlia egy V. századi történet újramesélésének az újramesélése (s a shakespeare-i művet hányszor dolgozták azóta fel), s jól tudjuk, hogy a ma oly népszerű sikerfilmek is ismert motívumokon alapszanak. Adódik tehát az ötlet, hogy nézzünk meg egy-egy a kánonunkban szereplő irodalmi művet mai szemmel és anélkül, hogy a jeles szerzőt kritizálnánk, fogadjuk el az általa alkotott univerzumot olyannak, amilyen, s nézzünk ezekre a világokra, szereplőkre, jelenségekre mai szemmel. Hátha valami érdekes megállapításra juthatunk.

Kulcsszavak: *helikopter-szülő; Baradlay család; újramesélés*

Widow Mrs. Baradlay, the helicopter parent – Formbreaking aspects of the Baradlay family

ÁDÁM NAGY

Abstract: The classic works that survive the sieve of time are those that are retold, examined, analyzed from a different point of view, and reworked. Romeo and Juliet is a retelling of a retelling of a 5th-century story (and how many times has Shakespeare’s work been adapted since then), and we know very well that today’s popular blockbusters are also based on well-known motifs. So the idea arises to look at these works with today’s eyes and without criticizing the famous author, accept the universe how it is created, but look at these worlds, characters, and phenomena with today’s eyes. Maybe we can find something interesting.

Keywords: *helicopter parent; Baradlay family; retelling*

A gyerekeknek mindenki jót akar – úgy általában és elvileg

A család mint fogalom olyan héj, amelynek korszakonként más és más a jelentéstartalma, s az idilli család modellje is korszakonként változik. Szembesülnünk kell azzal, hogy a ma épp hagyományosnak nevezett család fogalma korántsem esik olyan megítélés alá, mint egy évszázada. Ennek értelmében bár irodalomelméletileg nyilván nem vizsgálhatók a mából a Baradlay családban történtek, modern szemmel mégis számos érdekességet fedezhetünk fel az ott történetekben. A jelen művemben Jókai Mór (1925–1904) 1869-ben megjelent *A kőszívű ember fiai* című regényből ismert szereplőket, a Baradlay család tagjait vettem összehasonlítási alapnak.

Baradlayné figurája kapcsán alapvetően, mint a szabadságharcot szervező, a családja boldogulását szem előtt tartó, önfeláldozó nagyasszonyra gondolunk. Ugyanakkor mai szemmel nézve nem kerülheti el a figyelmünket, hogy Baradlay asszony nem csak az óvóvédő anya, hanem gyerekeit érzelmileg zsaroló, nekik autonómiát alig engedő, kurrens fogalmak szerint úgynevezett helikopterszülő. Bár első pillanatban – szemben Kazimirral – az özvegy gyermekei akaratát/vágyait megismerve és támogatva kívánja boldogságukat megoldani, valójában azonban a saját akaratát érvényesíti általuk, az autonóm döntéshozatal szikráját sem engedve.

A helikopterszülő kifejezés Haim Ginott (1922–1973) izraeli pszichoterapeutától származik 1969-ből, aki a szülő-gyermek viszonyban definiálta így a gyermekeit túlféltő, szükségtelenül óvó, iskolai előmenetelében és párkapcsolatokban egyaránt felügyelő anya, illetve akár apa jelenségét (*Ginott, 2003*). Innen származik a név is: ez a túlféltő attitűd azt okozza, hogy a helikopterszülő állandóan gyermeke feje felett köröz és örködik. Meglátásai szerint a helikopterszülők gyermekei jó eséllyel az átlagnál kisebb önállósággal, döntéshozatali képességgel rendelkeznek, problémamegoldó és konfliktuskezelő hatékonyságuk alulfejlett marad (a helikopterszülői akarathoz alkalmazkodó gyereket egyes szerzők úgynevezett vattagyerekként azonosítják [*Kádár, 2014*]).

A helikopterszülőt alapvetően a ragaszkodás, a gyermekei boldogulása és nem elsősorban a saját önös céljai motiválják, azaz szereti gyermekeit, az előbbre jutásukat kívánja. Az ehhez választott eszközök azonban – az autonómia korlátozása, „az én majd tudom, hogy neked mi a jó” attitűdje, a rátelepedés habitusa, a folyamatos kontroll, a valamennyi akadály elhárítása, a mindent elintéző hozzáállás – (legalábbis ma már) erősen

kifogásolhatók. Nem csak amiatt, mert a gyermeknek nem lesz szabadsága, mozgástere, hanem azért is, mert állandósul benne, hogy nincs szükség önálló problémamegoldásra, az ügyek nélküle is nyugvópontra kerülnek, így nem tanulja meg a problémaészlelést, a konfliktustűrést és a döntéssel (akár a rossz döntéssel) járó jogokat és felelősségeket. Leginkább azonban egészségtelen szülő-gyermek mintázatot hoz létre, amely miatt a gyermek sokszor alacsony önértékeléssel rendelkezik.

Ma már a gyermek-szülő viszonyt kutató munkák jellemzően foglalkoznak a helikopterszülő jelenséggel, de vélhetőleg a XIX. századi magyarországi nemesség köreiben ez az attitűd még magától értetődőnek tűnt. S miután úgy tűnik, hogy másfél évszázada nem volt semmi szégyellnivaló ebben a hozzáállásban, ezért nem nehéz előcsalogatni és ennek jeleit észrevenni a regényben. Baradlayné – igazi helikopterszülőként – nem engedi, hogy felnőtt(!) fiai maguk válasszanak foglalkozást-tevékenységet, azzal alakítsanak ki párkapcsolatot, akivel akarnak, sőt attól sem riad vissza, hogy akarata érvényesítése érdekében életveszélybe sodorja gyermekeit. Nem mentesíti, hogy a történet elején jobblétre szenderülő Baradlay Kazimir – hasonlóan semmilyen önállóságot nem engedve gyermekeinek – is ilyen szülőként azonosítható.

A karriertervek lefojtása kapcsán mindhárom gyerekkel kapcsolatban fellelhetők a helikopterszülői attitűd következményei. Ödön nem azért tér haza – szentpétervári követségi pozícióját feladva – mert a forradalom szele ott is megérintette, hanem mert anyja utasítja erre, majd ugyancsak ő rábeszéli – önnön politikai meggyőződését ráerőltetve – hogy vállaljon szerepet a forradalmi kormányban. Anyja nélkül úgy tűnik, hogy Richárd is megmaradna császári huszárcapitánynak, bár kétségtelen, hogy az anyai rátelepedés akár Richárd életét is megmenthette, hiszen a közhuszárok többsége mindenképp haza akart térni és a velük nem egyetértő tiszteket rövidúton elintézni tervezték. Ugyanakkor ez esetben sem racionális érvelésnek, hanem Baradlayné érzelmi zsarolásának lehetünk tanúi. Jenő esetében jól mutatkozik meg az azonosulásmentes behódolás attitűdje. Bár Marie érvényesíti az akaratát és tulajdonképpen hazalopja Jenőt, de a legifjabb Baradlay sohasem azonosul az általa rebellisnek gondolt felfogással: a szabadságharcosok értékrendjével, jelmondataival. Ezt támasztja alá az is, hogy míg Ödön és Richárd mindketten részt vesznek Budavár ostromában, sőt még forradalmi párbajt is vívnak (amelyben az győz, aki először ér fel a várba), addig Jenő otthon „támogatja a családot”.

A párválasztás jogának semmibe vétele több helyen is kirajzolódik. Az özvegy – részben lelkiismereti, részben taktikai okokból – felkeresi és gyámolítja Ödön leendő feleségét, Lánghy Arankát. A lelkiismereti ok is közvetetten Kazimirra vezethető vissza, hiszen Aranka édesapját, Lánghy Bertalant Rideghváry hurcolta meg a Baradlay temetésen elhangzott, az elhunytat lényegében elvetemült önkényúrként illusztráló beszéde okán. Bár itt Marie és Ödön szándéka egybeesik (Aranka választásának tárgyában), az özvegy nem biztosít Ödönnek mozgásteret és önálló döntési lehetőséget, a házasságot maga készíti elő – Rideghváry megalázása céljából –, s azt a maga számára kellő pillanatban jelenti be.

Baradlay Marie párszervezési tervei Richárd esetében nem járnak különös konfliktussal, de Jenőnél jól kirajzolódik a szülői vasakarát. Bár Jenőt maga Alphonsine is semmibe veszi – a Plankenhorstok hol a pozíciót hiányolják, hol a családi háttérrel emlegetik fel – itt az anya is aktív szerepet vállal. Érzelmi zsarolásig menő nyomásgyakorlással próbálja rábírní Jenőt, hogy szíve választottja méltatlan erre a bensőségre és ő bár végtelenül megengedő, sőt a szabadelvűséggel kacérkodó szabadságharc nagy támogatója, azt azért mégsem tűrheti, hogy – közelebbről meg nem nevezett okoknál fogva – egy Plankenhorstnak köze legyen a családhoz. Kétségtelen, hogy nem csak a szülői ellenállás, hanem Alponsine számító mivolta is akadálya lesz egy esetleges frigynek, de ez nem menti fel Baradlayné a vád alól, hogy a felnőtt Jenő számára nem biztosította a párválasztást elfogadó, befogadó szülői háttérrel. Természetesen nem vitatható el a szülő azon joga és talán kötelessége, hogy bizonyos kereteken túl legyen módja saját gyermeke érdekében megszólalni, amennyiben a gyermek által választott társ bizonyos minimumelvárásokat sem teljesít (például abúzázó kapcsolat). Azonban esetünkben csekély indoknak tűnik a Plankenhorstok forradalomellenessége, illetve jól mutatja, hogy Baradlayné a fontossági sorrendben saját politikai céljait fia boldogsága elé állította.

Baradlayné azonban nem áll meg a karrier és a párválasztás kontrollja fölött. Akár gyermeke életének veszélyeztetése árán is érvényesíti akaratát. Jóllehet Richárd életét – akaratan kívül – megmentette, amikor rábeszélte a hazatérésre, ugyanakkor épp azzal a cselekedettel árulóvá is tette és halálos veszedelembé sodorta, hiszen kitette a Palvicz Ottó által jelentett életveszélynek. Ödön esetében még a forradalmi hevület sem hozható fel az özvegy védelmében. Elhunyt férje akarata ellenében azonnal hazahívja Ödönt, amelynek semmilyen sürgős indoka nincs. A jeges orosz földeken – kitéve a farkasoknak, a hidegnek és

a baleseteknek – Ödönt többször csak egy hajszál választja el a haláltól. Vélhetőleg a fiú pár hónappal későbbi, melegebb időben történő hazatérése az életveszélyes helyzetek radikális csökkenésével járt volna, s ezzel az özvegynek is tisztában kellett lennie. Tehát míg Richárd esetében még csak-csak indokolható valamilyen elvont, fennkölt hazafogalommal az életveszélyes helyzet, Ödön jeges orosz pusztákon való átkelésének sürgetése csupán öncélú akaratervényesítésnek tűnik. Azt már inkább a kor hierarchikus családfelfogása és a romantika sajátosságai indokolják, hogy Ödön miért indul el azonnal haza anyja hazahívó levelére – Leonin lebeszélésének dacára – a zordon tél közepén, az orosz zimankón át, miközben a levélből nem derül ki a sürgetés indoka.

A regény keserű csúcspontjaként Jenő esetében az özvegy saját normái szerint is csődöt mond. A bécsi adminisztráció hibáját Jenő – nem egyeztetve azt a rátelepedő anyjával – folyamatos frusztrálásának és kudarcainak kompenzálására úgy használja ki, hogy önmagát áldozza fel a családjáért. Baradlayné Jenőt sirató zokogásában talán benne van annak felismerése is, hogy az autonómiatörekvések kicsinyes letörése, az önállósodás hibás elfojtása is előtör, mégpedig elemi erővel.

A család és funkcióinak elemzése a Baradlayak esetében

Néprajzi értelemben a család felosztható monogám, poligám (egy férfi és több nő) vagy poliandrán modellre (egy nő és több férfi). Társadalmi szegmentáció szempontjából pedig megkülönböztetünk endogám (ugyanabból a társadalmi csoportból származnak a család tagjai) és egzogám (más társadalmi csoportból származnak a család tagjai) családot. A hatalmi és jogi viszonyok alapján ismerünk patriarchális családot (az apa jogán öröklődik a vagyon, hatalmi viszonyok, származás, vallás) és matriarchális családot (amely egyébként a közkeletű elképzeléseknél jóval ritkább jelenség, alig lehet a történelemben ilyen társadalmat mutatni). Azt, hogy egy társadalom a következő generációban is legalább ugyanakkora lélekszámú legyen a reprodukciós küszöb (kb.: 2,1 fő) fejezi ki. Az e feletti, tehát legalább három gyerekes családot nagycsaládnak, a nem csak egyenesági rokonsággal rendelkező családot tágabb családnak nevezzük. A kettőnél több felmenő nemzedéket tartalmazó családot pedig többgenerációs családnak hívjuk. Fenti értelemben a Baradlay család (véltetőleg) monogám, endogám (de a gyerekek alapította családoknál már egzogám), patriarchális, kétgenerációs nagycsalád.

Ugyanakkor valamennyi család megannyi egyedi eset, amelyben az „igazságosztás” csak ártani tud. Ezért aztán felértékelődik az, amit „szimbolikus családnak” nevezünk (Boreczky, 2004), vagyis az a család, amit az adott család „családként él” meg. Megannyi mintából, emlékből, hagyományból, jövőképből és vágyból formált, egyedi, megismételhetetlen képet. A segítő szakembereknek, így a pedagógusnak is az a dolga, hogy a megtalált identitást segítse boldoguláshoz és boldogsághoz. Egyre inkább teret nyer ezen „szimbolikus család” gondolata, azaz, hogy tekintsük családnak azt, amelyet a felek (és szándékosan nem írtuk, hogy két fél) egyezően családnak tekintenek. Legyen ez továbbá független attól, hogy mások mást tekintenek családnak, azaz, egy konzervatívabb pár csak a férfi és nő házasságban megpecsételt együttélését tekinti annak – s az ő családjuk ilyen lesz. Egy megengedőbb pár két férfi kapcsolatát és örökbefogadott gyermeküket is annak tekinti, s így az ő családjuk eképp meghatározott. S akár az is elképzelhető, hogy három egymást szerető ember ily módon határozza meg magát, mint családot, így szükségképpen ez lesz a családjuk.

Érdeemes feltérképezni, hogy milyen feladatai, funkciói lehetnek a családnak, illetve ennek tükrében vizsgálni, hogy a Baradlay család hogyan teljesíti ezt be. A család négyféle feladatát írhatjuk körül: az szolgál egyfajta bensőséges összetartozást, bizalmi teret (szeretetfunkció), közös identitáshátteret (identitásfunkció), közös anyagi bázist (gazdasági funkció) és örökítési célt (reprodukciós vagy biológiai funkció), amely utóbbi funkció értelmezése egyre tágabb.

A biológiai-reprodukciós funkció hagyományosan a belső reprodukciót (saját gyerek) jelentette. A modern társadalomban kétségkívül leginkább ez „puhult fel” ettől, mint feltételtől (értsd: családnak azt nevezve, amely szülői generációja képes szaporodni) a gyereknemzés szándékának, illetve a külső reprodukciónak az elfogadásán át (genetikailag nem leszármazó gyermekvállalás: örökbefogadás stb.) a tudatosan vállalt gyermektelenség elfogadásáig. Ebben az értelemben Baradlayék belső reprodukcióra épülő családként jellemezhetőek, bár, ha Richárdék felnevelik a Palvicz gyereket, akkor a külső reprodukció is megjelenik a Baradlay gyerekek alapította családban.

A család másik ilyen szerepe a gazdasági funkció, hiszen, a háztartási munkák, a családi tér karbantartása-fejlesztése, a rászoruló családtagok gondozása és elsősorban a közös jövedelmi-fogyasztási viszonyok ma is gazdasági szereplővé teszik a családot. Kétségkívül ez

a funkció is átalakult, némiképp megkopott, hiszen míg a premodern társadalmakban a földtulajdon megőrzése-gyarapítása együtt tartotta a családot, addig ez a modern társadalmakban már korántsem szükségszerű. E körben a Baradlay család felemás helyzetben van. Úgy tűnik, bár az ősi családi vagyon közös, a jövedelmek és az ebből származó vagyontárgyak már elkülönülnek, hiszen Jenő, Ödön és Richárd is önálló egzisztenciát épít.

A szeretetet funkcióját – a szeretni és szeretve lenni – és kultúráját is elsősorban a család közvetíti. Tudjuk, hogy az embernél nem elég a pusztá gondozás, a táplálás, különböző intenzitású, erejű, dinamikájú, mintázatú szeretetnyilvánítások alakulnak ki különböző családokban. Gesztusok, szavak, külsődleges kifejezések – mind-mind egy-egy család apáról/anyáról fiúra/lányra öröklődő mozzanatai. Sokan a család legfontosabb értelmének tartják az érzelmi viszonyulást, a családon belüli szeretet-biztonság szükségletének kielégítése mással nem pótolható. Néha egészen váratlan helyzetben tapasztalhatjuk meg a gyerekek kötődését szüleikhez, a megkapaszkodás feltétel nélküli igényét. Az élővilágban az ember az egyetlen, aki nevelés nélkül az élete fenntartására sem képes, az állatkölykök születés után hamar képesek életben maradni. A család működésének alapjait ez a szeretetfunkció teremti meg, ez szolgálja az érzelmi szükségletek kielégülését, enélkül nem lehet család a család. Ez a funkció óv a feszültségtől, tompítja a külső ártalmakat, érzelmi biztonságot, harmóniát ad. Szolgálja a családtagok életének mederben tartását, fokozza az érzelmi teherbírást, kölcsönös kontrollt és pszichés támaszt biztosít. Hiszen egymás tükrében értelmezzük és értékeljük magunkat. Nem csoda talán, ha ez a funkció a legkevésbé megkérdőjelezett. A Baradlay famíliá tagjai kétségkívül szeretik egymást – nem is várunk mást, hiszen egy helikopterszülőt nem az önös érdek mozgatja, nagyon is szereti a gyermekeit – még ha ez sokszor nem autonómiára épülő, hanem fojtó, gúzsba kötő szeretet is. Marie hajlandó útra kelni és Richárd és Jenő után Bécsbe utazni, különböző kalandokba keveredni (táborba beszökni, őrnagyokat becsapni stb.).

Az identitásfunkció tekintetében – miután a család teremti meg azokat az alapvető attitűdöket, értékeket, amelyek a felnövekvő egyént egész életében elkísérik – különleges fontosságú, hogy milyenek azok a kulturális-nevelési körülmények, amelyek az adott családra jellemzőek. Az érintettek ezen a szintéren szerzik első mintáikat az interperszonális viszonyokról, felelősségről, normakövetésről és a normaszegés következményeiről, személyközi kapcsolatokról, a tulajdonviszonyokról és a felelősségről. A szocializáció, a

kultúrabefogadás, a nevelés ezen formái meghatározóak a felnővekvők számára. Az anya, az apa, a testvérek, a rokonok együttese gyakorolja azt a bonyolult hatást, amiből a kisgyermek megteremti identitását. Ebbéli értelemben a Baradlay család két hermetikusan elkülönülő és értékrendjében nagyjából átjárhatatlan félből tevődik össze. Baradlay Kazimir – a történet elején elhalálozó családfő – teljesen más elveket vall a beilleszkedésről, a szocializációról, a hazáról, mint Baradlayné Marie, illetve gyerekeik. Ugyanakkor módszereik igen hasonlóak, mindkét szülő – a gyerekek autonómiáját tökéletesen figyelmen kívül hagyva – rendelkezik immár felnőtt csemetéi sorsáról (Mindez egy pillanatig sem a szerző kritikája, gyanítható, hogy a mű alkotásának, avagy a történet eseményeinek idején ez a magatartás volt az irányadó. Vizsgálati szempontunk azonban mégis a mából látszódó, mára furcsának tűnő magatartások feltárása. Ma ugyanis leginkább a gyermek szempontjai az irányadóak, amellyel kapcsolatban a Magyarország által is jogrendbe iktatott, a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény (1991. évi LXIV. törvény) emblematikus szabálya, a 3. cikk, a következő kötelezettséget állapítja meg: „A szociális védelem köz- és magánintézményei, a bíróságok, a közigazgatási hatóságok és törvényhozó szervek minden, a gyermeket érintő döntésükben a gyermek mindenképp felett álló érdekét veszik figyelembe elsősorban.”. Bár – s ez nem csak hazánkra igaz – ezt az érdeket szinte a gyakorlatban szinte mindig felülírja valami más érdek (költségvetés, közösségi érdek, szülői vélemény, személyes tervek, vallási meggyőzések stb.) [Bíró, 2008].). Biztos, hogy nem ez az első, az eltérő családi önképekből származó identitássúrlódás a Baradlay család életében, amely legfeljebb azért nem tört elemi erővel felszínre, mert a XIX. század patriarchális berendezkedése nem engedte ezen konfliktusok megélését (hanem azokat mérgező elemként a felszín alatt tartotta). Nem csoda, ha Marie, nagyjából megözvegyülésének pillanatában „nyergel, fordul”, azaz egy szempillantás alatt hagyja maga mögött az addig rákényszerített szerepet.

Korábban a betöltött 30. életév előtt a leválás bekövetkezett az egyén életében. Mára ez a kép alapvetően átalakult. Míg a biológiai érésünk egyre korábbi életkorokban következik be, társadalmi érésünk egyre később, így az ifjúkor egyre elnyúltabb lesz. A hajdan volt tanulásmunka linearitása megtörik, sokszor párhuzamossá vagy ciklikussá válik, a fiatalok sokszor pár év munka után vagy mellett ülnek vissza az iskolapadba: lehet az ember előbb diák, majd dolgozó, később megint diák, de lehet egyszerre állásban és diák, miközben gondoskodik a családjáról és a szüleivel él, hiszen a társadalom már nem garantál élethosszig tartó

univerzális pályáíveket, karrier-sablonokat, életút-garanciákat, mint a XIX. században. Ha Ödön, Richárd vagy Jenő úgy döntött volna, öregkorukig lehetnek volna követségi titkárok, nyugállományú huszárezredek avagy császári bürokraták. Épp ezért furcsa, hogy az ilyen szempontrendszer szerint jobbára felnőtt Baradlay testvéreket az anyjuk folyamatosan nyomás alatt tartja, döntéseiket megkérdőjelezi, autonómiájukat korlátozza.

Ki X-szárnyú gépen száll fölébe...

Helikopterszülő jegyeket visel a tradicionális sokat dolgozó, érzelmes zsidó anya („yiddische mame”) hiperaktívan óvó és saját szükségleteiről lemondó figurája (*Oleshkevich, 2019*), de hasonló a mediterrán „mamma” karaktere is. A mai blockbusterekben tiszta helikopterszülői motívumokat nem könnyen találunk. Legközelebb talán a Warner Bros. Pictures által forgalmazott *Harry Potter* című filmekben ábrázolt Dudley Dursley anyja, Petunia, aki (kizárólag saját gyerekével kapcsolatban) ilyen karikatúraszerűen túlféltő jellegzetességekkel bír. Néha hasonló attitűdöt érhetünk tetten Marvel és a Walt Disney által forgalmazott *Bosszúállók* című filmsorozatban látható Thanosnál is Gamorával kapcsolatban, de itt sem hibátlan a kép, hiszen Gamora szabadsága egyfelől meglehetősen nagy, másfelől Thanos nem hezitál őt feláldozni, amikor ez a saját céljaihoz szükséges. Márpedig egy helikopterszülő sohasem tenne ilyet, ugyanis nem céljai önzők – igenli gyermeke boldogságát – csak eszközei gúzsbakötők. Mutat még helikopterszülő jegyeket a nagysikerű, az HBO által forgalmazott *Trónok harca* című fantasy sorozatban a Tully házból való Lady Arryn, illetve Cersei Lannister is, de ez utóbbit is inkább az önérdek, a hatalom megragadása, semmint a gyermekei boldogulása vezérli. Látható ilyen helikopter-hozzáállás – bár nem szülői, hanem partneri mivoltában – a Disney által forgalmazott *A sithek bosszúja* című filmben Anakin Skywalker karakterében is, aki (bár sokszor jóindulatból, a partner féltése okán) folyamatosan elvonja Padmé döntési jogát saját élete felett. S az is lehetséges, hogy Ben Solo lázadásában, Kylo Renné válásában is közrejátszik Leia illetően ragaszkodása.

A Baradlayak tekintetében mai szemmel nézve az elmondható, hogy a szülők olyannyira mást vallanak a számukra fontos kérdésekről, hogy erősen kétséges, hogy XX–XXI. századi viszonyok közt sokáig együtt maradtak volna. Ha mégis, és valamilyen oknál fogva csökken a helikopterhatás – vagyis a szülők engednek autonómiát a gyerekeknek – akkor vélhetőleg Ödön megmarad a császári oldalon a szentpétervári követségen, hiszen anyja

szaván kívül más motivációja nem nagyon volt az élethelyzetét megváltoztatni: a barátai, a szórakozása, az anyagi forrásai mind-mind a külképviselethez kötöttek. Az is lehet, hogy ő hívta volna be az oroszokat (már szigorúan a szabadságharc viszonylatában). Richárd – miután a regényben már anyja nélkül is gondolkodott a pálfordulásról – talán a barátai, harcostársai unszolására átállt volna a forradalom oldalára, Jenő pedig nyilván megmarad Bécsben hivatalnoknak. Ez esetben Jenő és Ödön erőfeszítései Plankenhorst Alphonsine nélkül is megmenthették volna Richárd életét, de kétségtelen, hogy a Baradlay testvérek (Jenő nélkül) neve ez esetben nem ragyogna fenn a haza égboltján.

De miután Kazimir és Marie olyanok voltak, amilyenek, féltő, hogy Ödön hasonló mintázatokat visz az új családjába, amely hosszútávon megmérgezi az ottani viszonyokat, Richárd pedig – részben a harcok okozta poszttraumás stressz szindróma hatására is – az alkoholhoz vagy a drogokhoz nyúl.

IRODALOM

- Bíró, E. (2008): *Gyermek és ifjúsági jogok*. In Nagy, Á. (szerk.): *Ifjúságsegítés*. Ifjúságügy Szakértőinek Társasága, Budapest, 27–49.
- Boreczky, Á. (2004): *A szimbolikus család*. Gondolat, Budapest.
- Ginott, H. (2003): *Between Parent and Child: The Bestselling Classic That Revolutionized Parent-Child Communication (Revised and Updated)*. Three Rivers Press, New York.
- Hahner, P. (2012): *100 történelmi tévhit, avagy amit biztosan tudsz a történelemtől – és mind rosszul tudod*. Animus Kiadó, Budapest.
- Kádár, A. (2014): *Mesepszichológia 2. – Útravaló kényes nevelési helyzetekhez*. Kulcslyuk Kiadó, Budapest.
- Nagy, Á. & – Trencsényi, L. (2012): *Szocializációs közegek a változó társadalomban – A nevelés esélyei: család, iskola, szabadidő, média*. Ifjúságügy Szakértőinek Társasága, Budapest.
- Oleshkevich, E., Caradina, E., Capelli, P., Vigny, T-D., Unité, R. & Herve, D. (2019): *Did the “Yiddishe mame” exist? Mother figure in the East-European Jewish Childhood Narrative of the 19th Century. Maternal Sacrifice in Jewish Culture. Rethinking Sacrifice from a Maternal Perspective in Religion, Art, and Culture*. Institut National des Langues et Civilisations Orientales, Paris, France, October 10, 2020.

Arany János (1817–1882) és a „bányavirágok” – A költő és a mineralógia közötti kapcsolat

OLÁH RÓBERT

Összefoglalás: A magyarság legnagyobb szókinccsel rendelkező egyénisége, Arany János (1817–1882) élete során számos területen jeleskedett, illetve személyes érdeklődésének megfelelően a költészet mellett vonzotta a pedagógia, a képzőművészet – ezen belül a festészet és szobrászat –, a zene, a színművészet, a történettudományok és nyelvészet, valamint a természetjárás is. Kiemelkedő irodalmi munkássága okán feltételezhetnénk, hogy inkább a bölcsészettudományok világában érezte magát „otthonosan”, de jobban megvizsgálva élete „mérőföldköveit” láthatjuk, hogy számos ponton, helyszínen és személy révén került kapcsolatba az élettelen világ képviselőivel, így az ásványokkal és kőzetekkel. Jelen írásom célja rávilágítani, hogy a „hosszú” XIX. század során a tudományok egymást hathatósan segítve fejlődtek, amelyek művelőiben az utolsó polihistorokat tisztelhetjük. Arany ezen időszakban a felsőfokú tanulmányai, a magántanítói és gimnáziumi tanári, a személyes kirándulása, illetve az akadémiai működése során rendre találkozott ilyen művelőkkel, akik hatással voltak rá. Ezáltal a poéta akarva-akaratlanul, de az átlagnál mai szemmel is sokkal mélyebb képet alkotott a természettudományok eme ágáról. Mindezek ismeretében a jövőben további, nem a reál területeken alkotó nagyjaink élete vizsgálhatóvá, a kapcsolati rendszereik összehasonlíthatóvá, még a történeti mineralógia mind pontosabb leírása valósítható meg.

Kulcsszavak: *Arany János; XIX. század; Nagykőrös; ásványtan; földtudományok; pedagógiai módszerek*

János Arany (1817–1882) and the "mine flowers" – The connection between the poet and mineralogy

RÓBERT OLÁH

Abstract: János Arany (1817–1882), the personality with the greatest vocabulary in Hungary, excelled in many fields during his life, and in accordance with his personal interests, he was attracted not only to poetry but also to pedagogy, fine arts – including painting and sculpture – music, drama, history and linguistics as well as hiking. His outstanding literary output might lead one to assume that he felt more at home in the humanities, but a closer look at the 'milestones' of his life shows that he came into contact with the inanimate world, including minerals and rocks, at many points, in many places and through many people. My aim in writing this paper is to show how the sciences developed in a mutually supportive way during the 'long' 19th century, and in their practitioners we can honour the last polyhistorians. In the course of his academic studies, his private tutoring, his teaching at grammar schools, his personal excursions and his academic activities, Arany regularly met such scholars, who influenced him. This gave the poet, wittingly or unwittingly, a much deeper insight into this branch of the natural sciences than the average person would have today. This will make it possible in the future to study the lives of other great figures from outside the scientific fields, to compare their systems of relationships, and even to describe historical mineralogy more accurately.

Keywords: János Arany; 19th century; Nagykovács; mineralogy; earth sciences; pedagogical methods

Bevezetés

Arany Jánost (1817–1882) (*1. ábra*) számos megtisztelő jelzővel illeték már életében és azt követően is, így a „koszorús költő”, a „ballada Shakespear”-je és a „valaha élt legnagyobb magyar szókincsű emberként” is számon tartjuk a nyelvi sokszínűsége révén. De miért is lehetséges, hogy a poéta, ki ugyan polihisztorikus tudással rendelkezett, mégis megjelenhet egy ásványtani kérdésekkel foglalkozó írás hasábjain? A válasz egyszerűnek tűnhet: 1833-ban a híres Debreceni Református Kollégiumban folytatta a szalontai tanulmányait követően, ahol a kor követelményeinek megfelelően ásványtant is tanulnia kellett. Eddig talán nem is volna érdekes ez a tudománytörténeti adat, de ha jobban elkezdjük kutatni a kérdéskört, akkor láthatjuk, hogy igen kevés információnk van Arany ezen időszakáról, továbbá több helyen komoly ellentmondások vannak a közölt információk és nem utolsósorban Arany ásványtani eredményét illetően. Emellett a magántanítói, a gimnáziumi, a magánéleti, valamint az akadémiai évek során is kapcsolatba került a poéta az „élettelen világ képviselőivel”. Mindezek mellett ki kell emelnünk, hogy jelen tanulmánynak nem célja a költő irodalmi alkotásaiban megjelenő, a számunkra csekély számú releváns kifejezéseit bemutatni, hiszen ezek inkább metaforaként, illetve közvetve jelennek meg, ellenben két konkrét kifejezés ezen sorok között a vonatkozó részeknél megtalálható („*ásvány*” és „*meteor*”).

Diákévek előzményei

Arany 10 évig tanult a szalontai iskolában, ahol a veteránus, azaz a negyedik osztályos diákok ekkor már földrajzot is tanultak, amelyben Arany szintén jeleskedett, és amelyet jól mutat, hogy a nagykőrösi tanárévei (1851–1860) alatt rendszeresen olvasta a főgymnasium könyvtárának Strabon (I. e. 63 körül – I. u. 23 után) 1571-es *Strabonis Rerum Geographicarum Libri Septemdecim* című kötetét, természetesen latin, illetve görög nyelven. „1833 őszén Debrecenbe ment, *„philosophiára*’.” (Voinovich, 1929, p. 28), amely mutatja, hogy Arany a bölcsészeti tudományokra adta a fejét, bár ezt megelőzően a grammatikai iskolákban Mária Terézia (1717–1780) 1777-ben rögzített *Ratio Educationis*ának értelmében kötelező volt a mineralógia tudományának ismerete a természettan tantárgyon belül, így a CXVIII. § 3. pontja értelmében az „Ásványország” ismerete nélkülözhetetlen volt. A tárgyi előírás az alábbiakat tartalmazta: „1. a sók különböző fajáról, 2. földgyantákról és

kőszenekről, 3. a különféle talajokról, 4. a kőzetek osztályairól, 5. a nemes és nem nemes kövekről, 6. a fél ércekről, 7. az ércekről és tellérjeikről, 8. ezen osztályok egyikébe sem sorozható kövületekről. Itt is, miként a természetrajz többi ágaiban, elsősorban a hazai ásványok jönnek tekintetbe.” (Friml, 1913, p. 120). A tanulók előnyként kellett, hogy vegyék ezen tudás megszerzését, amelyet így indokoltak a kor jogalkotói a CLXI. § szerint: „Bárhol fog megfordulni, tudja megkülönböztetni a természet alkotásait, kivált azokat, melyek az ásványtanba tartoznak s becsülje meg és tudja a kellő célra visszavezetni mindazt, amit eddig tudás hiányából lábával taposott...” (Friml, 1913, p. 158). Így Aranyynak nem volt választása, hiszen a kor követelményei szerint mindenkinek kötelező volt hazánkban ásványtant tanulnia, mely követelmény 1948-ban a természettan tantárgy átalakításával megszűnt.

1. ábra: Barabás Miklós (1810–1898) 1884-es *Arany János* portréja című alkotása (Magyar Tudományos Akadémia).

A „kálvinista Róma” évei

Amint Arany Debrecenbe érkezett, rögvest beiratkozott a híres kollégiumba (2. ábra), azaz subscribált (*Dercze, 1933*), ahol a Series Studiosorum (kevésbé ismert elnevezése a Series Nominum) névjegyzékébe, azaz a tudósok vezette jegyzékbe beírták. A Classificatio Generalisban, azaz az iskolai anyakönyvben ábécé sorrendben rögtön a második helyre (*Pap, 1912*) került a neve (3. ábra).

2. ábra: A Debreceni Református Kollégium óépületének rekonstruált képe
(*Keresztury, 1974*).

A költő így fogalmaz erről az időszakáról: „minden könyv, a mi kezem ügyébe került, mohó vágygal lőn felemészte.” (*Keresztury, 1982, p. 555*), melyből láthatjuk, hogy bár a bölcsészet kötötte le, a reáltárgyak is vonzották. Arany kíváncsisága ugyan kielégíthetetlen volt, de ilyen téren „Sokszor el-elgondolkodik. Elengedi képzeletét. Bejárja a légkört, megfutja a bolygók útját.” (*Dercze, 1933, p. 5*), még végül a természet felé fordul, melyet bár

szeretett volna megismerni, de ebben csupán csak a könyvek segítettek neki. Voinovich (1929, p. 30) így írt erről: „Az első félévben százharmincegyed magával »kövész-tudományt« (mineralogia) tanul Kerekes Ferenc professortól...”. Kerekes (1784–1850) az 1833–1834. évi tantervben az alábbiakat oktatta ezen belül: „1.-ör. Az egész Kőfajtudományi nyelvet (Oryctognosia Terminologia) ... 2.-or. Magát a Kőfajtudományt (Oryctognosia) ... 3.-or A Hegyalkattudomány (Geognosia)...” (Pap, 1912) ismereteit. Arany véleménye élete alkonyán elég markáns volt erről, melyet humoros művében, az 1873-ban írt *Bolond Istók* második énekében így találjuk:

„Szerette volna ő ismerni, oh nagy
Természet, alkotó kezed művét!
Keresve, hol szűzen található vagy,
Erdők virágát és a bérc kövét;
De a padokban (ah, szánni való agy!)
"Magolni" kelle kő, virág nevét;
S ha kézről-kézre járt valami ásvány:
Brúgó darabbá vált körútazásán.”

(Keresztury & Keresztury, 1973a, p. 628).

Képzeltethetjük amint a sok tanulnivaló mellett a diákok a padok alatt hogyan cserélhették ki a vizsgálandó ásványokat a professzor háta mögött brúgóra, azaz a napi kollégiumi burgonyás barna kenyérfejadagra (4. ábra).

Érdekes adat, hogy 1882. október 22-én, mikor is Arany elhunyt, ezt követően Ercsey Sándor (1827–1898), Arany feleségének, Ercsey Juliannának (1818–1885) testvére elsőként jelentett meg Arany életéről művet (*Ercsey, 1883*), amelyben igen szűkszavúan mutatta be a költő debreceni éveit, ahol még a tantárgyait és az eredményeit sem említi meg! Kerekes mikor Arany megérkezett, mindössze 48 éves volt, „filozófiai, jogi és teológiai tanulmányokat folytatott. Az antik nyelvek mellett a németet, franciát és az olaszt értette, tudományos fokozata ekkor nem volt. Tizenegy esztendeje került a kollégiumba.” (Kilián, 1982, p. 26).

1833

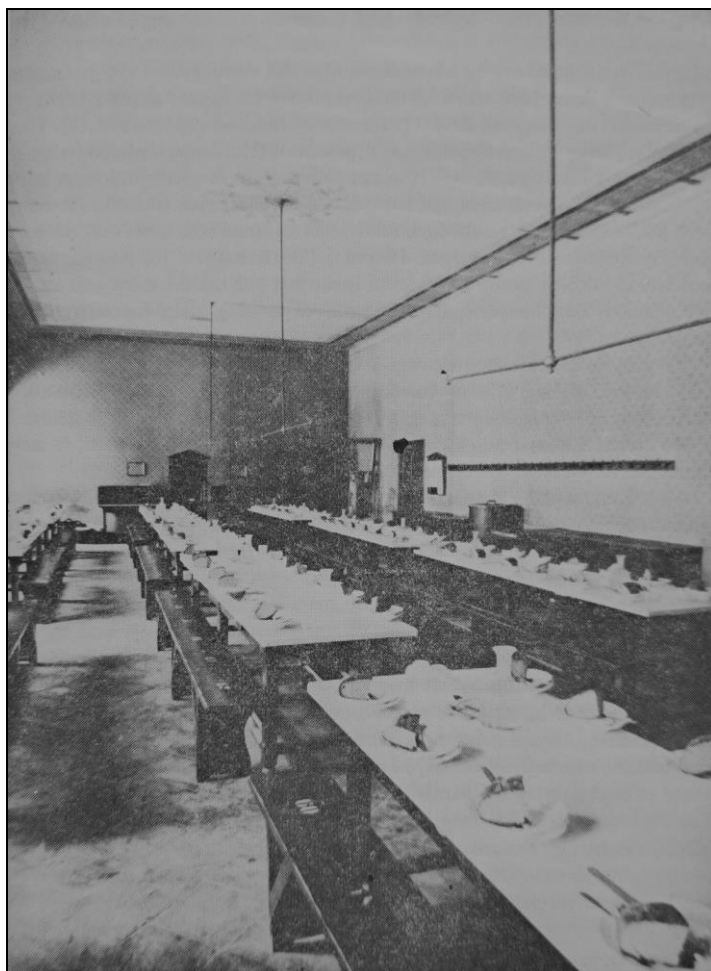
Seniore Alessandro Bionnai ao 1833

Nomen	Subscribitio	ætas	Pa- trig	Natio	Professio	Em- p- lo	Pa- trina	Pa- trina	Pa- trina	Pa- trina	Pa- trina	Pa- trina
Person. Okmási	15	H.	Hung	Joseph	Prætor	S. Dob	Skabak	Bist	2	00		
Arany Joham	17	H.	Hung	Georgij	Agricol	Balonia	Dehar	Balon	2	00		
Baráth Johán	17	H.	Hung	Mich	Agricola	N. K. Kasha	Debez	2	4			
Bátsi Ladis	16	H.	Hung	Ladis	Mercat	Debr	Bihar	Debr	2	00		
Dalla Stephanus	18	H.	Hung	Alex	Agricola	B. Ujfal	Dehar	Debr	2	00		
Bartholaj Anonim	17	H.	Hung	Ladonia	Compos	Cyri	Dehar	Debez	2	4		
Bartha Josephus	18	H.	Hung	Joseph	Agricol	Keresessen	Debez	Debr	2	00		
Bartha Ludovicus	17	H.	Hung	Orbus	—	Debr	Dehar	Debr	2	4		
Bebteki Sam	17	H.	Hung	Anton	Agricol	Wenger	Dehar	Debez	2	00		
Betzkes Josephus	18	H.	Hung	Francis	Verbal	M. Pap	Skabak	Debr	2	00		
Diro' Stephanus	17	H.	Hung	Steph	Agric	M. J. Hoves	M. J. Hoves	2	00			
Borbély Ant	16	H.	Hung	Alexian	S. Ap	S. Rost	Hoves	Debr	2	4		

3. ábra: Arany János (1817–1882) subscriptionalis lapja 1833-ból, ahol a második sorban van bejegyezve (Pap, 1912).

Ugyan Arany a *Bolond Istók*ban kissé gúnyosan írja le tanárát, de Kerekes professzor „neve, munkái a kollégium legtiszteltebb hagyományai közé tartoznak.” (Pap, 1912, p. 241). 1815-ben Kerekes pályája felívelőben, ekkor írta kiemelkedő munkáját (*Betrachtungen über die chemischen Elemente*), melynek következménye a Szentpétervári Egyetem meghívása volt, melyet Kerekes visszautasított, helyette a debreceni Természettajzi és Vegytani Tanséket választotta. A matematikában is jártas tudóst 1837-ben levelező, 1844-ben rendes akadémiai taggá választották, aki megalapította az egyetemi Fűvészkertet és bár szerény és beteges tanár volt, diákjai messzemenőig tisztelték. Arany az első szemeszterben az ásványtan mellett „*pædagogíát, német nyelvet, számtant és görög nyelvet*” (Gyöngyösy, 1901, p. 41) tanult. A költő a környezete, a nélkülözés, az örökös pénzzavar és a megnemértés miatt lelki hullámvölgybe került, amely rányomta bélyegét a tanulmányaira is.

4. ábra: „Brúgó” a debreceni kollégium ebédlőjének asztalain (Kilián, 1982).

Az ásványtan tantárgy és annak teljesítése

Az első szemeszter végén, 1834. március 11–13-ig tartották a szokásos vizsgákat, melyeken Arany nem jelent meg. A Classis Studiorum, azaz az osztályzat rovatban az alábbi bejegyzést tették: „*Examen non subiit, quia praecceptor discessit ante examen.*” (Pap, 1912, p. 180), azaz „Az ásványtan vizsga nem történt meg, mert a tanító (Aranyra értették a későbbi, kisújszállási megbízása miatt) a vizsga előtt távozott.” Meg kell jegyeznünk, hogy ez vitatható, mint azt Dercze (1933, p. 7) munkájában kifejtette: „Nem vizsgázott, mert a rektóriákra [olyan helyen történő tanítás vállalása, mely nagyobb intézményi egységhez tartozik] *menő tanulók nem voltak vizsgára kötelezve.*” Véleményét arra alapozta, hogy az említett Classis Studiorum vonatkozó részénél kifejti, hogy „*PraepTORatum amplexus caeterum cl. 1-a.*”, mely Pap (1912) munkájában így jelenik meg: „*Praecep. amplex. caet. Cl Iae*” (5. ábra), ahol a kettő közül a különbség az első szóban van, hiszen előbbinél kimaradtak a ce betűk, még mindkettő tartalmazza a Classis Iae, azaz Classis primae kifejezést, amely ma az elégségesnél jobb eredménynek felelne meg.

Classis Studiorum.				
E Mineralogia Examen non subiit, quia praec. Discen. a. Ex. caet.	E Paedagogica	E Lingua Germanica	Ex Arith. vulgari et univers.	E Lingua Graeca
	Examen non subiit quia discessit.		Examen non subiit.	
Cl Iae	Praecep. amplex. caet. Cl Iae		quia discess. praeccept. ampl. caet. Em.	

5. ábra: Arany ásványtani tudásának értékelése (Pap, 1912).

Arany mennyiségtanból és görög nyelvből eminens, még az ásványtan mellett neveléstanból és német nyelvből „Cl Iae” osztályzatot kapott Arany, mely igen fontos, hiszen a mennyiségtan jelzi, hogy a természettudományok irányában nyitott, a görög nyelvet korábban már tanulta, még később a német nyelvről Nagykőrösön 1855. június 7-én kelt Gyulai Pálhoz (1826–1909) intézett levelében így fogalmazott: „*Megtörtem a német grammatikát...*” (Keresztury, 1982, p. 557), még a nevelés gyakorlati alkalmazásban is jeleskedett, mint a Nagy-kőrösi Főgymnasium tanára. Gyöngyösy (1901, p. 41) munkájában először világít rá Arany eredményeire, bár igen szűkszavúan: „*Kalkulusai helyett neve után*

van jegyezve: vizsgát nem tett, mert praëceptornek ment el, különben elsőrendű.”, még Voinovich (1929, p. 31) munkájában az első, aki monografikus műben egyértelműsíti Arany eredményét ásványtanból: „*A félév végén a lector tárgyaiból »eminens«, a többiből csak »Classis Iae«; így nevezik ott az elégségest ma is.*”, bár nem fejtette ki, mely tárgyak a „*lector tárgyai*”, de Pap (1912) művében ez megtalálható. Kilián (1982, p. 30) munkájában részletezi a költő eredményét, mely szerint: „*Arany János, bár vizsgáit nem tette le, a tárgyakból azonban osztályzatot kapott: Classis Morum I-mae, E Mineralogia Examen non subiit, quia Prae[ceptoratum] Discess[it] a[n]te Ex[amen]. Caet[erum] Cl[assis]I-ae. Azaz magatartása egyes. Mineralogiából vizsgát nem tett, mivel préceptorátusba távozott vizsga előtt. Egyébkén egyes. ... Ez legfeljebb valamivel lehetett jobb, mint a mai elégséges. Ekkor ugyanis a legjobb osztályzat az eminens volt, ezt követte az egyes, s a legrosszabb a kettes volt, azaz a szekunda.*” Érdekesség, hogy Kilián (1982) Arany többi tantárgyait is megvizsgálta, így azokat is helyesen közölte, még a „szekunda” annyiban tűnik a legrosszabb jegynek, hogy azzal lehetett még folytatni a kollégiumban a tanulmányait a hallgatóknak, még azalatt már nem. Emellett Arany magatartása helyzetére, valamint a csínytevésekre, a társaságra, valamint megrovásaira is utal, amelynek közvetlen eredményei voltak a tárgyak érdemjegyei. Végül meg kell jegyeznünk, hogy Gyöngyösy (1901, p. 41) munkájában így fogalmaz: „*Fizetett pedig az iskolának kibocsátó levélért pecsédíjat 1 p. forintot...*” még Dercze (1933, p. 7) egy lábjegyzetben ugyan, de közölte a rektóriákra menők között Arany nevével egy 1834. március 18-i bejegyzést, mely szerint Arany a „*bizonyítványért egy forintot fizetett.*”, amelyek mutatják, hogy Arany nem kaphatott elégtelen érdemjegyet ásványtanból. Külön megemlítendő, hogy Gönczy (2019, p. 125) munkájában így fogalmaz Arany eredményeiről: „*Ásványtanból, pedagógiából, német nyelvből és aritmetikából kiváló eredményt ért el, de félévi vizsgáit nem tette le.*”, mely megállapítás helyes, hiszen ha lefordítjuk a Classis primae (prima) kifejezést, akkor első osztályzatúnak vagy rendűnek felel meg, azaz bőven jobbnak, mint a secunda vagy tertia osztályzatú hallgatók.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy 1834. február 9-én Kisújszállás előljárósága levélben kereste meg a kollégiumot egy megbízható tanító fogadásával kapcsolatosan és mint azt tudjuk, Arany ezt el is fogadta. Így tehát egyrészt hamarabb ment el a kollégiumból, mintsem vizsgázott volna, így az érdemjegye lehetett volna jobb is. Másodszor látnunk kell,

hogy 1835. április 2-án kelt levelében „Kisújszállás Főbírája és Tanácsa” kiváló ajánlólevelet írt a kollégium professzorainak Aranyról, így a poéta tovább folytatta tanulmányait Debrecenben. Ezt nem tehetné volna meg, ha ásványtanból elégtelen érdemjegyet szerzett volna. Kerekes professzort két okból sem tudta Arany elkerülni újbóli tanulmányai során, egyrészt mivel ő oktatta a „Bont vegyítés tudományát” és a „Kémiai Atyafiságokat” (Voinovich, 1929), másrészt maga is Kisújszállásról származott, így ismerte az ottani előljárókat és tanítókat, így értékelte a véleményüket Aranyról. Végül a költő a legjobbak közé került a hallgatóságban, de a híres polihisztor poéta tanulmányait nem fejezte be, s végül örökre elhagyta Debrecen, melyről ősz fejjel így írt 1877. július 9-én kelt *Vásárban* című versében:

„Így – vézna, ügyetlen testi dolgokra –
Adtam fejem a bölcs tudományokra,
Barázda helyébe’ szántva sorokat,
Nem kérkedem ezzel, mert azt se sokat.”

(Keresztury & Keresztury, 1973a, p. 377).

Ezen lépése, egy újabb mérföldkő volt az életében, viszont az már egy másik történet...

A vándorszínésztől a magántanítói gyűjteményig

Arany a kollégiumból való távozása után az élet mondhatni minden területén „kipróbálta magát”, így a vándorszínésztől a jegyzői állásig bezárólag. 1840 novemberében megházasodott, majd fogadalmat tett, melyről visszaemlékezve így írt Nagykőrösön Gyulai Pál (1826–1909) költőtársának 1855. június 7-én kelt levelében: „akkor föltettem magamban, nem olvasni többet, hanem élni hivatalomnak, családomnak, lenni közönséges ember, mint más.” (Keresztury, 1982, p. 560). Végül az 1848–1849-es eseményeket követően, a családját féltőn visszavonult a politikától és végül egy szerencsés felkérésnek köszönhetően Nagyszalontáról Gesztre vitte a sors. Így újra közelebb került az élettelen világ egyik neves képviselőjéhez, Kovács János (1816–1906) barátjához.

Szalonta szomszédságának előzményei

Arany számos barátot szerzett a kollégiumi éveiben, akik a későbbiekben is mellette maradtak. Ilyen barátja volt Kovács János is (6. ábra), akivel közösen tanulhattak a református szellemben. Debrecen követően a két ifjú életútja ugyan elvált, mely végül 1851-ben újra találkozott, ugyanis Kovács a szomszédos Gesztről 1851. január 9-én kelt levelében kereste fel a költőt, melyben kérte, hogy vállalja el Tisza Lajos (1798–1856) főispán fiának, Domokosnak (1837–1856) a magyar irodalmi oktatását. Válaszul a posta februárban pozitív hírt hozott, ugyanis Arany a felkérést némi anyagi egyezkedést követően, de elvállalta. Végül 1851. május 13-án kocsit küldtek a poétáért Szalontára, amely elvitte őt a geszti kastélyba. Végül, csupán fél év házitanítói pályafutása után a sors úgy hozta, hogy 1851. október 8-i keltezéssel két levél is érkezett Nagykőrösről Aranynak, az egyiket Mentovich Ferenc (1819–1879) költő és filozófus, a másikat Nagy-Kőrös Város Református Egyháztanácsa írta. Mindkettőnek tartalma ugyanaz volt, a szalontai poétát Kőrösre „csábítani” a gimnázium falai közé tanítani.

6. ábra: Kovács János fiatalkori portréja (Dávid, 2009), melynek eredeti rajzolt forrása a Debreceni Református Kollégiumban található (Szablyár, 1984).

Egy polihisztor életműve

Kovács János 1816-ban született a Békés megyében található Szeghalmon. Korán árva lett, majd tanulmányait a Debreceni Református Kollégiumban kezdte meg Arany Jánossal egy időben, 1833-ban. Sikereit jól mutatja, hogy a kollégiumot nem hagyta el azt befejezve sem, hanem ott vállalva munkát a szorgalmának köszönhetően egyre magasabbra lépett a tudományos életben. Tóth (1989) művében rámutatott, hogy Kovács a Kollégium Akadémiai Tanszakán bölcséleti, jogi és teológiai tanulmányait követően, majd Dávid (2009, p. 18) Nagy (1895) munkáját idézve: „... *iskola praeceptora, mint a szolgagyermeknek inspectora, mint az első éves philosophusoknak praesese, az ó- és középkor történetében, az algebrában, geometriában s a görög nyelvtanban mint contrascriba és mint senior, egészen 1844-ig*” volt „hivatalában”. Majd ezen év márciusában hívták Gesztre, melyet megelőzően „*Tisza gróf beleegyezésével tanulmányai kiegészítésére két éves külföldi tanulmányútra indult*” (Dávid, 2009, p. 18) Németországba, ahol a nyelvtudása mellett a természettudományos ismereteit is bővíthette. Végül 1846. október 1-én foglalhatta el a geszti állását, amely a kastélyba történő költözéssel valósult meg. Ekkor nem csupán a több ezer darabos növény-, hanem Tóth (1989) és Dávid (2009) közlése szerint a több százra tehető ásványgyűjteményét is magával vitte. Utóbbiak felé főleg a berlini tanulmányai során kapott ismeretei „terelték”. Ez kiemelkedően fontos gyűjtemény lehetett (nem csupán a tulajdonosának), hiszen gondoljunk csak bele, hogy a kor viszonyai között, megfelelő infrastruktúra hiányában minő összegeket – és energiát – emészthetett fel egy ilyen gyűjtemény gondos szállítása, hát még összegyűjtése!

Arany a geszti elköltözést követően is levelezésben állt nem csupán egykori tanítványával, hanem tanártársával is, mely források és a későbbi, a költő életét bemutató művek mind megerősítik, hogy a napi oktatás mellett sokat beszélgettek a „debreceni ismerősök”. Nyilván ezek alkalmával szóba kerültek az ásványok is, de például Arany fia, Arany László (1844–1898) is megismerkedhetett Kovács egyik szenvedélyével, melyet később ő maga is „plántált” a gimnáziumi éveiben, ugyanis növénygyűjtő hírében állt – ki tudja Laci miként vélekedhetett a kövek világáról –. Ezt megelőzően Kovács már elismert természettudós, hiszen „földöméri” kutatásai révén 1846. május 19-én a Magyar Királyi Természettudományi Társulat rendes tagjai közé választotta (Dávid, 2009). Tóth (1989) művében rámutatott, hogy Kovácsot nem csupán a kőzetek és ásványok, hanem az

ősmaradványok is érdekelték, ugyanis az „istennyila”-ként emlegetett belemnitesek, azaz a tengeri belsővázas fejlábúak kutatásában is jeleskedett. 1847. november 1–6. között a fent nevezett társulat megbízásából művében (Kovács, 1863, p. 54) így fogalmazott: „Mennyi tenni való volna még hazánkban a földtani viszonyok vizsgálása...”, mely jól mutatja, hogy mennyire elkötelezett volt az élettelen világ megismerése iránt. Érdeklődését példázza, hogy a kutatásai mellett földtani térképek rajzolásával, geomorfológiai, paleontológiai és biospeológiai megfigyelésekkel, sőt, közel két tucat barlangi expedícióval, valamint kiterjedt zoológiai és botanikai ismeretekkel bővítette a hazai természettudományi ismereteinket. Tóth (1989) művét idézve Dávid (2009, p. 19) rámutott Kovács egykorú „Kirándulás a Bihar megyei Rézhegyek kőszén és asphalt telepeinek megtekintésére című értekezésére, amelyből így idéznek a polihisztor „földtanásztól”: „Mily kevésre becsültetnek még nálunk a természetnek oly gazdag áldásai ... mennyi nehézséggel kell küzdenie egy tudományos társulatnak, melynek gépezetét csak magok a tagok kénytelenek kenegetni, akik, hogy dolgozhassanak, a munkálatok összhangzásba jövén, egyik a másikat segíthessék ... ha talán más hasznat nem hajtanék is, általa legalább vizsgálatom további folytatására magamat előkészítsem...”. Kovács érdemei Arany előtt sem voltak ismeretlenek, sőt, minden bizonnyal hatottak is a költőre. Ugyan az utókornak nincs kézzelfogható bizonyítéka arra vonatkozólag, hogy Arany milyen kapcsolatban volt Kovács „természettudós énjével”, de elképzelhetetlennek tűnik, hogy az „örök kíváncsi” és számos területen jártas Arany ne találkozott volna pályatársa egyik nagy szenvedélyével, Benkő Ferencet (1845–1816) idézve a „a' kövek' 's értzek' tudományával” (Benkő, 1786, p. I).

Gesztől Egyiptomon át a debreceni hagyatékiig

Kovács János Arany Nagykőrösre költözését követően számos további felfedezést tett, így az *Ursus spealeus*, azaz a barlangi medve (2017-ben az Év Ősmaradványa volt) csontjainak nagyszámú bihari feltárása, az Oncsászai-csontbarlang egyik oldalága, vagy éppen a *Drymeotus kovacsi* Milliere nevű bogár felfedezése is az ő nevét őrzi. A Magyar Nemzeti Múzeumnak számtalan mintát adományozva sosem feledte a kőzetek és ásványok gyűjtését, hiszen Petényi Salamon Jánossal (1799–1855) „még arra is gondot fordítottak, hogy a helyi lakosoktól megtudják, hogyan nevezik az egyes leleteket, mintákat a mindennapok

nyelvhasználatában.” (Dávid, 2009, p. 20). Tanítványa tüdőbetegsége miatt Egyiptomba utazott, ahol Kovácsot az első magyar kutatóként tarthatjuk számon a Nílus völgyében. A diákja halálát követően elhagyta Gesztet és bár több helyre – így Nagykőrösre is – hívták, végül az „egyiptomi” Debrecenbe ment az egykori alma materébe, ahová vitte a szerteágazó természettudományi gyűjteményét is. Lassan elzárkózott, de több területen újabb nyomott hagyott a hálás utókorra, ugyanis Szőnyi Pál (1808–1878) hagyatékát megszerezte a kollégiumának, amely több mint 20 ezer ásványt és kőzetet, sőt a híres, 1857. április 15-én hullott kabai meteoritot (7. ábra) is tartalmazta!

7. ábra: Az 1857. április 15-én hullott kabai meteorit, felszínén klasszikus kondrum zárványokkal és a légkörbe lépve kialakult struktúrákkal ([Link1](#)).

Hagyatékát 1944-ben bombatalálat érte, így személyes gyűjteménye a lángok martalékává vált, még 1956-ban a Magyar Nemzeti Múzeumot sem kímélte a „piros virág”, így az ott őrzött Kovács-féle gyűjtemény nagy része is hamuvá lett. Szemtanúk beszámoltak a kollégium közvetlen közelében lévő házak értékeinek kimenekítéséről, így Nagy Jenő (1882–1960) ornitológus a haláláig kutatott a tűz által el nem pusztult és a feltételezhetően elkallódott Kovács hagyaték darabjai után. Ki tudja, lehet, hogy egyszer előkerül Kovács János polihisztor legendás gyűjteményéből egy-egy olyan darab, amely megannyi utazást, szerencsétlenséget, a felemésztő tüzet és a jó szándékú, menekítő – vagy éppen titkoló? – kezeket mind megjárták, amelyet egyszer Arany is láthatott, foghatott és melyen elgondolkozhatott hiányzó barátja, Petőfi Sándor (1823–1849) 1848. márciusában Vácott írt *Anyám tyúkja* című verse örök sorait idézve: „Ej, mi a kő!”.

1851 fordulatos éve: a nagykőrösi meghívás

1851-ben a szalontai költő meghívást kapott Nagykőrösre, melyet végül elfogadva a magyar irodalom és latin nyelv tanáráként léphetett a kálvinista település katedrájára. Természetesen itt nem ért véget Arany és a „természet néma országának” kapcsolata.

Arany 1851 és 1860 között tanított Nagykőrösön, így a teljes, ezen 9 évre vonatkozó iskolai értesítők alapvető adatokat tartalmaznak a vizsgálatom tárgyában. Az 1557-ig visszadatálható intézmény az 1853. augusztus 8-án kelt 7008. számú miniszteri rendelettel nyerte el a nyilvánossági jogot, azaz a nyolcosztályos gimnáziumban „érettségi vizsgálatot” tehettek a diákok – hazánkban elsőként a református iskolák közül –, mely jog egyik alapja az oktató tanárok tudományos munkássága volt. Az első iskolai értesítő az 1853-as tanévről jelent meg (*Warga, 1854*) és 1944-ig rendre kiadásra kerültek. Ezekben az iskola története mellett a tanári és tanulói névjegyzékek is megtalálhatók, még néhány tudományos jellegű írás mellett a számunkra is érdekes természetrajzi szertár leltára is megismerhető. A tanulók a természetrajz és nem a természettan tárgyon belül ismerkedhettek meg az ásványtannal, még utóbbi a mai fizika szaktantárgynak felelne meg. A diákság a 3. osztály első félévében heti 2, még az 5. osztály szintén első félévében heti 3 órában hallhatott előadásokat az ásványok, kőzetek és kövületek világáról. Érdekességképpen megemlítendő, hogy az iskolai előkészítő osztályban, azaz a tanítóképzésben résztvevőknek, úgynevezett Praeparandiák az első és

harmadik évben a reáltudományokon belül kellett tanulniuk ásványtant (Ballagi Károly [1824–1888] királyi tanácsos és tanfelügyelőtől), melyről így olvashatunk Warga (1858, p. 26) művében: „a hazai ásványok, különösen azok, melyeknek gyakorlati alkalmazása az életben leginkább előjön.”

A nagy tanári kar és munkásságuk

A rendelkezésre álló iskolai értesítők szerint a természetrajz tantárgyat Arany tanársága idején végig Lengyel Dániel (1815–1884) orvos, honvédorvos és némettanár oktatta. Személyében egy hatalmas tudású és szorgalmú emberre talált a nagykőrösi egyház, ugyanis a tanár 1856-tól egyben a gimnázium természetrajzi gyűjteményének az őre is volt. Ezen fontos titulus kiemelkedő fontosságú munkával párosult, hiszen Lengyel katalogizálta és vezette az iskola természetrajzi gyűjteményét, amelyben benne foglaltatott annak ásvány, kövület és jegecsmintái (kristályok régies elnevezéssel) is. Ennek alapja Warga (1854) művében olvasható 1853. november 10-i 19562. számú felajánlás Dr. Lanza Ferencz, eredetiben Lanza Frane/Franz (1808–1892) horvát régész, orvos, természettudós és gazdasági író gyűjteményéből, mely ásványokat is tartalmazott (érdekességképp megemlítendő, hogy a szarvasi ágostai hitvallású Nagy-Gymnasium 1853–1854. tanítási évéről megjelent tudósítvány is ajánlja Lanza gyűjteményének beszerzését kormányrendeleti és intézményi kivonatai szinten [*Haberern, 1854*]. Az 1855–1856. tanítási évi beszámolóban már így olvashatunk erről: „*Természetrajzi gyűjteménytár Ásványtanra: Sajátlagos ásványok (oryctognosticum) 800, földtaniak (geologicum) 160*”, azaz 800 ásvány mellett 160 kőzet, valamint 300 kövület és 200 jegecsminta volt listába véve (Warga, 1856, p. 38), melyről sajnos további adataink nem maradtak fent. A 8. ábrán ezen jegyzék képe látható.

Természetrzaji gyűjteménytár:	
<i>Ábraművek</i> : Okentől, Schubertől, Bergétől, Hölzeltől, Lübertől, Döbnertől, Hanak- és Polyától, öszvesen	467
Ezen kívül leginkább emlősök ábrái, tábla	51
<i>Allattanra</i> : Kitémött emlős = 6, — madár = 25, — szesben hulló = 2, — sugaras = 3, — csiga és kagyló = 100, — rovar = 50, — csont = 30, — tojás = 160	376
<i>Növénytanra</i> : szárított növény	600
→ <i>Ásványtanra</i> : Sajátlagos ásványok (oryctognosticum) 800, — földtaniak (geologicum) 160	960
<i>Kövület</i> :	300
<i>Jegecsminta</i> :	200
Jegyzés. Vannak állattömő s növény szárító eszközeink.	

8. ábra: A nagykőrösi gimnázium természetrzaji gyűjteménytárának leltára az 1855–1856. tanítási évben (Warga, 1856).

Emellett szintén Warga (1854, p. 15) művében olvashatunk egy másik, igen értékes és sokak által nem ismert felajánlásról 1853. november 8-i dátummal és 18972. számmal: „*Dr. Kerngott Adolf és Dr. Pezirka után készített jegec mintahálók ajánltnak.*”, azaz olyan, ásványok formáit bemutató oktatási segédeszközök kerültek Nagykőrösre, melyeket Gustav Adolph Kenngott (1818–1897) német ásványkutató, a Zürichi Egyetem ásványtan professzora, valamint Josef Pečírka (1818–1870) cseh orvos, tanár, író és műfordító munkái (*Lehrbuch der reinen Krystallographie* [1846], *Lehrbuch der Mineralogie* [1852]; valamint *Grundlinien der reinen Krystallographie* [1853]) ihlettek. Sajnos a második világháború okozta pusztítások ezen értékeket sem kímélték, így a németek, majd a szovjetek bevonulása, az iskola átalakításai és egy bombatalálat okozta tűzvész mind elpusztította ezen értékeket is (az iskolai irattár teljesen, a szertárak anyagai közel 100%-ban, valamint a 36 ezer kötetes könyvtár nagy része vált hamuvá) (Bánóczy, 1947). 1943-ban 2103 db tételt (9. ábra) tartalmazott az ásvány- és kőzettár, még 1945-ben már csupán csak 50 darab maradt (10. ábra). Mindez 97,6%-os pusztulás! A fenti, legnagyobb darabszámból (2103 darab) a legnagyobb beszerzés éppen Arany időszakára esett (1460 darab), így a költőnek ezen jelentős gyarapodással minden bizonnyal találkoznia kellett!

3. Az iskolai felszerelések értéke.

Tétel	Gyarapodás				Állomány		
	Vétel	Ajándék	Érték		Darab	Érték	
	Darab	Pengő	fill.	Pengő		fill.	
Bútorok, házi és irodai felszerelés	15	—	781	77	1720	16403	81
Tanári nagykönyvtár	72	964	2206	—	34608	111213	—
Ifjúsági könyvtár	—	—	—	—	2712	3398	—
Kötelező olvasmányok gyűjteménye	—	—	—	—	1418	1235	50
■ Filológiai szertár	—	—	—	—	123	256	95
Történelmi, földrajzi szertár	5	—	278	—	309	1985	68
→ Term.-rajzi és vegytani szertár	—	—	—	—	2103	3565	50
Természettani szertár	10	—	468	—	447	17224	80
Lélektani szertár	—	—	—	—	135	267	25
Rajz-szertár	1	—	12	—	1067	1602	26
Film-, grammofon-, rádió-szertár	1	—	21	—	400	6793	80
Tornaszertár	—	—	—	—	750	8581	—
Énekszertár	—	—	—	—	221	2858	81
Zeneszertár	—	—	—	—	44	1231	21
Cserkész-szertár	—	—	—	—	464	4175	—
Néprajzi múzeum	—	—	—	—	29	358	—
Összesen:	104	964	3,766	77	46,730	181,150	57

9. ábra: A nagykovácsi gimnázium természetrajzi gyűjteménytárának leltára az 1943–1944. tanítási évben (Bánóczy, 1944).

Felszerelési leltár.

Tétel	Gyarapodás			Darab	Állomány	
	vétel	ajánd	érték		Érték	
	darab		Fr.		Forint	fill.
Butorzat házi és irodai felszerelés	1	—	100	231	27700	
Tanári nagykönyvtár	—	45	325	3045	15550	
Ifjúsági könyvtár	—	110	550	110	550	
Kötelező olvasmányok gyűjteménye	—	—	—	—	—	
Filológiai szertár	—	—	—	—	—	
Történelmi, földr. szertár	5	—	402	7	482	
Természetrizsi és vegytani szertár	—	—	—	50	250	
Természettani szertár	—	5	100	5	100	
Lélektani	—	10	50	10	50	
Rajz	—	—	—	—	—	
Film gramofon, rádió sz.	—	—	—	—	—	
Tornaszertár	1	—	194	15*	800	
Énekszertár	40	—	20	40	40	
Zeneszertár	—	—	—	—	—	
Cserkészszertár	—	—	—	—	—	
Néprajzi muzeum	—	—	—	—	—	
Összesen :	47	170	1741	3513	45522	

1) Mivel a szertárak még rendezés alatt állanak, ezért csak megközelítőleg közölhetjük az adatokat.
*A tornaszerek nagy része rongált állapotban van.

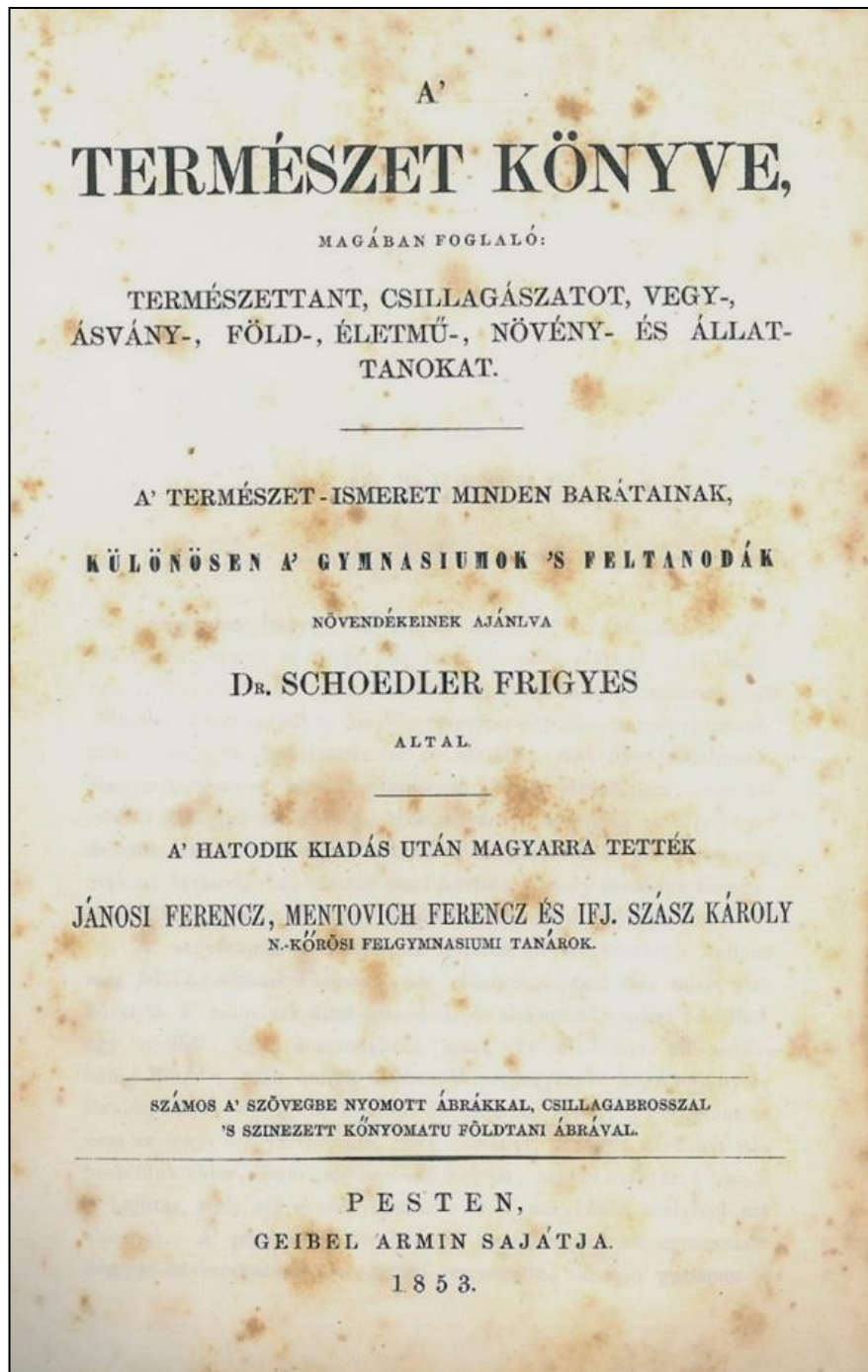
10. ábra: A nagykőrösi gimnázium természetrizsi gyűjteménytárának leltára az 1944–1947. tanítási években (Bánóczy, 1947).

További gimnáziumi adalékok

A gimnázium és így Arany további kapcsolati pontja az ásványtannal az 1853-ban megjelent Friedrich Karl Ludwig Schödler, magyarosítva Schoedler Frigyes (1813–1884) német vegyész és tanár *Das Buch der Natur* című művének nagykőrösi tanárok általi fordításának megjelenése. *A' természet könyve* (11. ábra) Jánosi Ferenc (1819–1879), Mentovich Ferenc

(1819–1879) és Szász Károly (1829–1905) fordítása, akik mind a területük neves képviselői és Arany jóbarátai voltak.

11. ábra: A kiváló német kötet magyar nyelvű fordítása a szerző földtudomány-történeti gyűjteményéből.

A gimnáziumban az értesítők szerint nem használták ezen kötetet a mindennapi oktatásnál, de annak kiegészítéseként minden bizonnyal, hiszen a mű 1852. decemberében lezárt fordítása minimálisan kiegészült egyes ásványlelőhelyek magyar vonatkozásaival is. A formákon és fizikai-kémiai leírásokon túl („*ásványisme*”) az egyes, akkori rendszerezés szerinti ásványosztályok is bemutatásra kerültek, amely mellett a közettannak („*földisme és földtan*”) is „oroszlánrész” jutott. A 714 oldalas kötet a természettan, a csillagászat, a vegytan, a növény és az állattan mellett 98 oldalon mutatja be az ásványtant, melyről a fordítók így írtak: „*tankönyv-irodalomban, tárgy kiválasztás, modor és célszerűség által közméltánylást vivott ki magának. Kézikönyvnek tiszta, szabatos és tartalomdus, olvasmánynak kellemes, miért nálunk is hasonló részvételre érdemes...*” (Schoedler, 1853, p. V). Kizárt dolognak tartom, hogy Arany és a tanártársai között oly szoros baráti és oktatói kapcsolat során az ezen kötet körüli munkálatokkal ne találkozott volna a szalontai poéta.

Végül Arany nagykőrösi évei és az ásványtan közötti utolsó kapcsolatot az iskolai értesítők 1855–1856. tanítási évi számában olvashatjuk, amelyből kiderül, hogy Mentovich Ferenc hazatér Erdélybe és helyébe a természettan oktatására Kovács Jánost, Arany geszti tanártársát választották az alábbiakkal: „*Kovács János urat választottuk, eddigelé a méltóságos Tisza családnál magánnevelőt, jeles természetbúvárt, s utazót, ki legközelebb, Tisza Domokos nagy reményű, hazájába halni visszatért növendékével együtt látta a roppant obeliscusokat, és a magas pyramisokról tekintett alá.*” (Warga, 1856, p. 44). Végül Kovács mégsem lett a gimnázium jeles tanárainak egyike, pedig arról 1880-ban így fogalmazott maga Jókai Mór (1825–1904): „*Az volt ám a tanári kar! a fiastyúkban nincs annyi csillag, mint akkor Nagykőrösön volt...*” (Jókai, 1955, p. 281), továbbá Kovács híres gyűjteménye sem gyarapította az Alföld gazdagságát (azt sajnos 1944-ben Debrecenben, másik részét 1956-ban Budapesten szintén tűz pusztította el). Így akárhová kerülhetett volna Kovács gyűjteménye, ugyanis Nagykőrösön, Debrecenben vagy Budapesten, de biztosan a „piros virág” áldozata lett volna az értékes kollekciónak...

Aranyék vakáció tervei és az a bizonyos kirándulás

Arany kiterjedt levelezést folytatott korszakának neves költőivel, íróival, illetve a magyar kultúra minden kiválóságával. Így pályatársával és barátjával, Tompa Mihállyal (1817–1868)

is élénk levélkapcsolatban állt a nagykőrösi poéta. A hanvai kolléga többször jelezte Aranynak, hogy szívesen megismerné nem csupán sorain keresztül a Toldi szerzőjét (*Oláh, 2022b*). Végül eljött a találkozás meglehetősen furcsamód pillanata, amelyről így írt Arany 1852. február 28-i keltezéssel sógorának, Ercsey Sándor nagyszalontai intézőnek: „*Nagyobb ujság ennél az, hogy Tompa, kivel a mint tudod öt év óta levelezek, valahára meglátogatott. Pénteken, f. hó 20-án, délután állított be hozzám, in cognito, de én rögtön gyanuba vettem s így kénytelen volt elnevetni magát.*” (*Keresztury, 1982, p. 28*). Ezen látogatás egyúttal meghívást is tartogatott, így Tompa otthonában szívesen vendégül látta volna Aranyékát. Tompa így írt erről Aranynak április 13-i levelében: „*Csirke pedig és saláta lesz bőven. Aztán elmegyünk seregestől a Diósgyőri hámorba, az aggteleki barlangba ide oda a hogy jön, csak jöjtek és ti jönni fogtok.*” (*Keresztury, 1982, p. 45*). Ez sajnos a nyár folyamán nem következhetett be, ugyanis a császáriak májusban házkutatást tartottak Tompánál, majd vizsgálat alá helyezték a költőt (*Oláh, 2022b*). Ezt követően természetesen Tompa újabb invitálással kereste fel Aranyt, amelyről így írt a tervbe vett programokról a szeptember 15-i levelében: „*Kiterveztem: mikor menendettünk Murányba, az ózdi gyárba, a hámorokba, az aggteleki barlangba, a sziliczeibe, meg a szoros kőre és a szádelői völgybe stb. stb. stb...*” (*Keresztury, 1982, p. 93*). Láthatjuk Tompa leveleiből, hogy lakóhelyének környezetén túl Aranyékkal a történelmi és a földtani nevezetességeket is tervbe vette meglátogatni, így a számunkra is fontos Aggteleki-barlangot is listájára írta!

Az út nem valósult meg, így ezen kérdéskörre később, 1854. június 23-i levelében maga Arany tért vissza Tompát így értesítve: „*Már ha családostól nem lehet, magam is csak elrándulok hozzád...*” (*Keresztury, 1982, p. 447*). Tompa igen hamar válaszolt június 30-i keltezéssel: „*Tehát már bizonyos jövedeled! én már annak tartom.*” (*Keresztury, 1982, p. 451*), majd Arany megannyi elfoglaltsága miatt némaságba burkolózott. Tompa kétségbeesve írta augusztus 17-én az alábbiakat: „*Utolsó levelemre nem válaszoltál; azt sem tudom kaptad-e? Jösz-e? beteg vagy-e vagy sem? szóval irj; vagy jöj...*” (*Keresztury, 1982, p. 468*), amelyre Arany 24-én így válaszolt: „*Nagyon hibás vagyok, édes Miskám, hogy nem válaszoltam leveledre; de nem akartam addig, míg a menetelünk iránt tisztában nem leszek, hogy a határnapot megírhasam.*” (*Keresztury, 1982, p. 469*). A kőrösi poéta aggódott, amelynek így adott hangot Gyulai Pálnak (1826–1909) szeptember 25-én keltezett levelében: „*Tompa*

haragszik, mert biztattam és el nem mentem hozzá. Nem tehetek róla.” (Keresztury, 1982, p. 483). Végül Arany Tompának is írt, amelyben megígérte, hogy mindenképp meglátogatja majd. Így írt erről szeptember 27-i keltezéssel a körösi katedráról: *„Ime a szűnidő elmult és én nem menék hozzád. Ne haragudjál édes Miskám, hidd el, többet szenvedtem e miatti boszúságában, mint te, de nem volt módomban ígéretemet ez uttal beváltanom.*” (Keresztury, 1982, p. 485). A hanvai költőtárs nem volt rest a válaszra, így október 9-én kissé neheztelve így fogalmazott barátjának: *„Vettem leveledet, mellyben írod, hogy nem jöttél el; nem ám! Ezt irás nélkül is volt szerencsétlenségem tapasztalni.*” (Keresztury, 1982, p. 489). Majd újabb tanév kezdődött, így Aranynek iskolai elfoglaltsága sem engedte, hogy Hanvára utazzon.

A következő évben, 1855. augusztus 12-én Arany ezt írta sógorának: *„Úgy áll a dolog, hogy 20-án indulunk Gömörbe, ha t. i. [tudniillik] Julcsa jobban lesz, mert a tavalyi baja megint előjött, de kisebb mértékben, és már múlik.*” (Keresztury, 1982, p. 605). A költő kislánya orbáncos volt, így egészségét féltve kérdéses volt ez az út is. Végül Aranyék elindultak és Tompa „álma” is teljesült a költő családjának vendéglátásával. Eközben Arany Ercseyt így tájékoztatta szeptember 10-i: *„Augusztus 20-án szabadultunk Kőrösről ... Bejártuk a környéket, voltunk az Aggteleki barlangban...”* és október 19-i (–21.) leveleiben: *„Kisebb kirándulást tettünk az aggteleki barlangba, melynek leírásával, minthogy olvasás után ismered, nem fárasztalak...”* (Keresztury, 1982, p. 615 és 629). A teljes kirándulás Arany utóbbi levelében olvasható, de minő fájdalom, hogy a poéta az aggteleki élményeit nem részletezte, annak ellenére, hogy Ercsey később, 1855. december 9-én ezt írta Aranynek: *„Örömmel olvasnám közelebbi levelét bátyámnak, mellyben a többi közt, Hanváról történt kirándulásokat közlé.”* Ellenben Arany még az utazásuk előtt (1855. júniusában) írt egy verset *Népnevelés* címmel, amely utolsó versszakában megemlíti a leendő hanvai élményeket, mintegy konkrét tényeken alapuló látomást:

*„A véges ember mit se tudna,
Ha olykor nincs egy Jolsva, Rudna,
Mely e hitetlen, vak sötétség
Korában szítsa Veszta mécsét.”*

(Keresztury & Keresztury, 1973a, p. 285).

Arany a reá jellemző metaforákkal utalt a rövid emberi élet alkotta technikai vívmányokra, így a föld mélyének lámpással való megismerésére Jósvafő és Rozsnyórudna esetében. A 12. ábrán egy aggteleki cseppkő látható fáklyától származó kormozódott felülettel a XIX. század közepéről.

12. ábra: 10 x 2,5 x 1 cm-es aggteleki cseppkő 1 cm átmérőjű fő- és 0,5 cm átmérőjű mellékága a szerző gyűjteményéből (Oláh, 2023).

Arany és Aggtelek kapcsolati kutatásának problémái

Az Aggteleki-barlang megismerése évszázadokra nyúlik vissza, mégis az igazi „felfedezése” a XVIII. században kezdődött meg és első mai értelemben vett látogatóit a reformkor idején fogadta. Az 1835-ben nyitott vendégeknyv a századfordulóig mintegy 15 ezer nevet őrzött meg az utókorra, amelyben többek között Kossuth Lajos (1802–1894) és Petőfi Sándor (1823–1849) aláírása is szerepel. Sajnos a kötet hiányos, így Arany bejegyzését sem találhatjuk meg, így ez az oka, hogy széles körben még az Aggteleki Nemzeti Park munkatársai és kutatói sem ismerik azon tényt, hogy Arany azon neves személyek táborát gyarapítja, akik a legnagyobb hazai cseppkőbarlangot megcsodálták egykoron. A hiányzó lapokat bizonyítja, hogy Hazslinszky (2004) művében a vendégeknyvre hivatkozva Tompát

csak kétszer említi, így az 1851. június 17-i és az 1854. április 20-i látogatása során. Más bejegyzést a hanvai poétától sajnos nem találunk, így azt sem, amikor Aranyékát vezette körbe Petőfi 1845-ös sorait idézve azon a helyen, ahol „*Mikor a mennyországból kiebrudalták a pártos angyalokat, itt kezdték jövendőbeli lakásukat, a poklot, ásni; azonban itt nem boldogulván, másfelé fordultak. Képzeltetni, mint fáradtak szegény ördögök e sikertelen munkában, izzadságuk még most is csepeg e félig kész pokol oldalairól és tetejéről.*” (Link2). Petőfi látogatásáról emléktábla informálja az utókort (13. ábra), még Arany esetében ez nem került még átadásra – bár reményemet fejezném ki ezen hiátus pótlására! –, de szerencsénkre a poéta és Tompa levelezése viszont megmaradt a hálás nemzedékekre!

13. ábra: Petőfi Sándor (1823–1849) aggteleki útjának emlékeztető táblája az aggteleki barlang sziklafalában (Link3).

Arany alakja az Akadémia asztala mögött

Arany tanártársai az évek során rendre elköltöztek, így lassan a nagy tanári kar „kiürült”, amely Aranynek az egyik legnagyobb szívfájdalma volt. Emellett fia a gimnáziumi

tanulmányai utolsó évében járt, még kislánya egy bonyolult szerelmi háromszögben nem találta a helyét (Törös, 1978). Ezt tetézte, hogy felvetődött azon gondolat, hogy a régi rendszer szerinti 2–3 fős tanári kart vissza kellene állítani, ahol ezen tanárok oktatnának minden tantárgyat. A költő félt az elbocsátástól, illetve a nehéz anyagi helyzetüktől is. Mindezekhez hozzá járult, hogy 1859-ben az újjászerveződött Akadémia először levelező, majd ugyanazon ülésükön rendes tagjává választotta a költőt (Novák, 1992). Csengery Antal (1822–1880) hathatósan győzködte Aranyt a Pestre költözésre, amely mellett elérte, hogy a poétát válasszák a Kisfaludy Társaság titkárává. Így a költő 1860 nyarán eldöntötte, hogy útra kel és Pesten folytatják életüket. A nagykőrösi Nagytiszteletű Egyháztanácsot 1860. szeptember 20-i levelében felkeresve így fogalmazott a poéta: „Bármennyire fájlalom, hogy e miatt [tudniillik a Kisfaludy Társaság megbízása okán] jelen tanári állomásomról, melyben kilencz év óta vala szerencsém a Nagytiszteletű Egyháztanács és az egész városi közönség kegyességét élvezni, le kell mondanom...” (Benkó, 1897, p. 133). Ezen pesti megbízásai során Arany újra közelségbe került az ásvány- és közetvilágával.

Az akadémiai titkári (vagy ahogy akkoriban fogalmaztak: titoknoki) munkássága révén Arany számtalan beszámoló, pályázat, hírlevél, illetve folyóirat és kötet megjelenése kapcsán került közelségbe az irodalmi tevékenységén túl a földtudományok világával is. Ebből azonban csak azon részleteket szabad kiemelnünk, amelyek nem pusztán informális adatokat tartalmaznak, hanem tevékenyen hozzájárulnak a jelen tanulmány kereteihez.

A költő 1860 és 1882 közötti magán és 1859 és 1877 közötti hivatali levelezéseit áttekintve kiemelendő az 1861. október 27-én Madách Imrének (1823–1864) küldött levele mellékletében *Az ember tragédiája* című mű tételes javítása. Ezen igen pontos munkájában Arany a 121. lap 3289. soránál megjegyzi, hogy a „Lássunk hát mást. Imé ásványaink.” szerinte így helyes: „Lássunk tehát mást. Im ásványaink.” (Keresztury, 1966, p. 327), még a mai, végleges változatban így olvashatjuk: „Lássunk tehát mást. Ím, ásványaink.” (Madách, 2014, p. 169). Láthatjuk, hogy a számunkra oly fontos kifejezés javítása Arany precíz munkásságát dicséri.

Arany hivatali levelezéséből kiemelendő a 944/1865. számú 1865. április 25-én kelt válaszlevele a bécsi császári és királyi Geológiai Intézetnek, amelyben megköszöni nevének levelezésbe történő beemelését. A költő a reá jellemző szerény stílusban kijelenti, hogy

„Bárha kevés reményem van eme szaktudományt csak legkevésbé is előmozdítani, – miután az én köröm leginkább a szépirodalmi volt, – mindazáltal hálás köszönettel fogadom a Cs. k. Birodalmi Intézet ez, irántam mutatott figyelmét, annál inkább, mert ebben azon Akadémiát látom kiüntetve, melynek ez idő szerint méltatlan tisztviselője vagyok.” (Keresztury, 1964, p. 48).

Arany a 72/1867. számú 1867. április 11-én kelt levelében tájékoztatta a lőcsei Feldmayer (Mezőffy/Mezőfy) Eduard/Edvárd/Ede (?–?) arany- és ezüstművest, hogy az általa 1866. október 26-án kelt levelében csatolt állítólagos platina ércet egy mineralógus és egy vegyész is megvizsgálta. Arany a mintákról sajnálattal értesítette az ötvöst, hogy az sajnos nem platina, sőt, részletekbe menően indokolta is ezen meghatározásokhoz kapcsolódó ismereteket: „a sötét szemek közt egyetlen egy sincs, mely platina fényével birna s melyet, úgy mint a platinát, kalapáccsal lapítani lehetne. A vegytani kísérletek eredménye szintén határozottan bizonyítja, hogy e kérdéses kémlékben a platinának semmi nyoma sincs jelen és hogy azok leginkább vasércből, barna vasérc- és quarcból állnak.” (Keresztury, 1964, p. 220). Szabó József (1822–1894) geológus (14. ábra) a minták vizsgálatát az 1867. március 28-i közleményében részletesen kifejtette, amelyből megtudhatjuk, hogy mellette a vegyészeti kísérleteket Than Mór (1834–1908) végezte el (MTA jegyzőkönyvei, 1866; MTA értesítője, 1867). Arany a kísérletről a geológus Szabótól idézett a Feldmayernek intézett levelében, amelyről tudnunk kell, hogy a fenti jegyzőkönyv és értesítő egyik szerkesztője éppen maga Arany volt titoknoki minőségében.

A költő 728/1400. 1868. számú 1868. december 22-én kelt Xántus Jánosnak (1825–1894) címzett levelében értesíti a keletkutatót, hogy az Akadémia természettudományi bizottságának ásvány- és földtani gyűjtésekre vonatkozó részeit Szabó által jómaga küldi meg a kutató részére.

14. ábra: Szabó József (1822–1894) a „legnagyobb magyar geológus”-ként emlegetett kutatónk 1871-es londoni fényképe (Pantó, 2003).

Arany szerteágazó, Szabó Józseffel kapcsolatos levelezését jól mutatja az alábbi tételes lista, ahol meg kell jegyeznünk, hogy itt csak a lényeges, a társulati ügyeket, eseményeket és bizottsági kéréseket nem tartalmazó levelek vannak feltüntetve):

Dátum	Jelzet	Tartalom
1865. július 1.	1865:817/168.	„Szabó Józsefhez küldi Werther Frigyes geológiai ajándékát, tudományos feldolgozás céljából.” (Keresztury, 1964, p. 667).
1867. február 14.	1867:37.	„Szabó Józsefhez küldi a British Muzeum és a párisi term. tud. múzeum köszönő iratait, meteorit-küldeményeinkért.” (Keresztury, 1964, p. 683).
1867. május 24.	1867:101.	„Szabó Józsefhez, a görögországi geológiai leletek megvizsgálása ügyében.” (Keresztury, 1964, p. 685).
1867. december (?)	1867:371.	„Szabó Józsefhez továbbítja a göttingai akadémia kérelmét, hogy a konyahinyai meteorit-kövekből nekik is küldjön az MTA.” (Keresztury, 1964, p. 689).
1868. október 31.	1868:1400/641.	„Szabó Józsefhez: egy Gopfeil nevű meteor- észlelő bejelentéséről.” (Keresztury, 1964, p. 700).

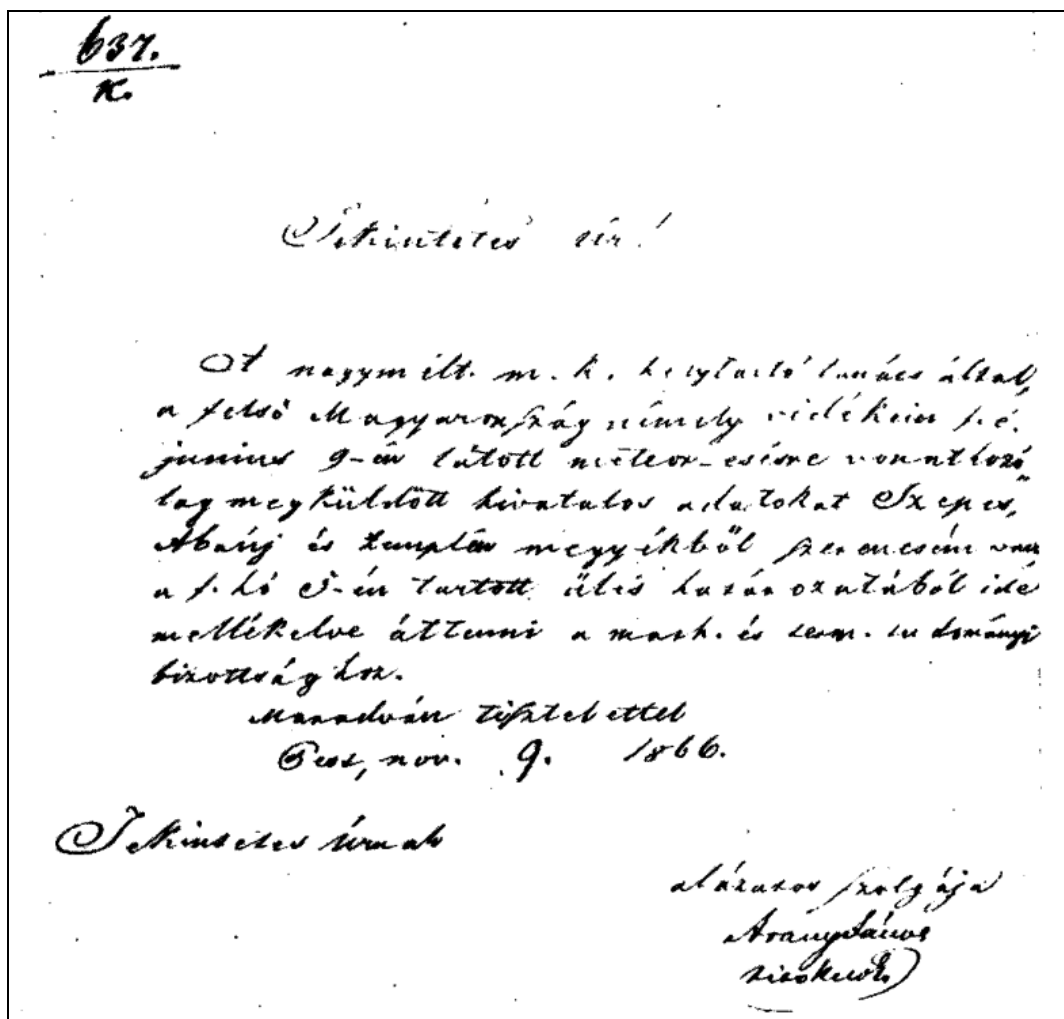

Fontos kiemelnünk Arany 639. számon nyilvántartott 1866. november 9-én kelt Szabó Józsefnek címzett levelét, amely tartalma az alábbiak: „A nagymélt. m. k. helytartó tanács által, a felső Magyarország némely vidékein f. é. június 9-én látott meteor-esésre vonatkozólag megküldött hivatalos adatokat Szepes, Abaúj és Zemplén megyékből szerencsém van a f. hó 5-én tartott ülés határozatából ide mellékelve áttenni a math. és term. tudományi bizottsághoz.” (Korompay, 2015, p. 47). A levél kallódik, így az csupán egy 1960-as másolatból ismerhető meg (15. ábra). Itt közölnünk kell a kritikai kiadásban közreadott magyarázó szöveget is, amely segít megérteni Arany Szabónak címzett levelét: „Az akkor Ung megyei, ma Ukrajnához tartozó Knyahina (Csillagfalva) környékén valóságos meteoritápor hullott. Brassói Fuchs Herman írása szerint »Ezernél is több kőmeteorit – ún. kondrit – ért földet akkor, melyek összes súlya mintegy 1/2 tonnára rúgott. Szabó József professzor a Magyar Tudományos Akadémián keresztül fordult a helytartótanácsához, hogy rendelje el Ung és a környező megyékben azon egyének kihallgatását, aki szemtanúi voltak a meteorithullásnak, vagy általában valami érdemlegeset tudnak róla. A szolgabíróságokon összeállított vallomások jegyzőkönyvei a főispáni hivatalokon és a helytartótanácsokon keresztül az Akadémiára kerültek. Ezeket küldte el Arany János akadémiai titkári minőségben Szabó Józsefhez, aki két tudományos közleményben is foglalkozott e nevezetes meteorithullással.«” (Korompay, 2015, pp. 569–570). Arany egyetlen, *Az elveszett alkotmány* című művében található meg a konkrét meteor kifejezés, az ötödik énekben az alábbiak szerint:

„... E gömbök vaskő-darabokból voltak a tátos
Nép által kerekítve kemény tömegű pilulákba,
S megtüzesítettvén, lőnek fene ágyugolyókká,
Melyek az ellen közt sok száz cikkelyre szakadván,
Annyi ezer tetemet röpitének széjjel a légben.
(A pásztor pedig a földön meglelte lehullott
Barna darabjaikat, s a tudós nevezé meteornak.) ...”

(Keresztury & Keresztury, 1973b, p. 67).

15. ábra: Arany János (1817–1882) 1866. november 9-én kelt levele Szabó Józsefhez (1822–1894) (Vendl, 1960).

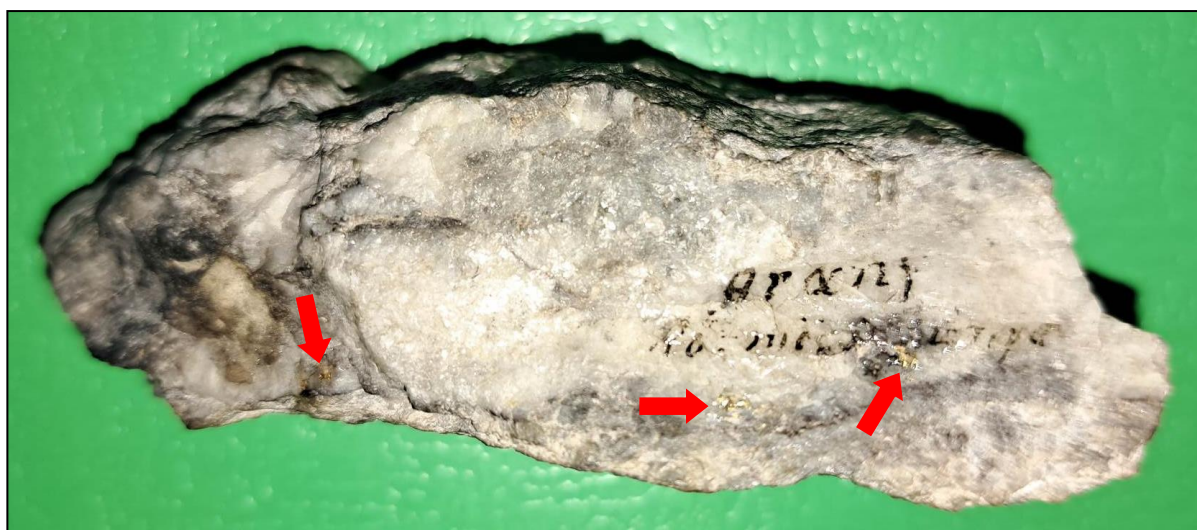
Summa summarum

A fentiekből láthatjuk, hogy Arany igencsak kalandos élete során több alkalommal is közelebb került az ásványok világához úgy, hogy azokban valljuk be, nem mélyedt el igazán. Mondhatni a bölcész oldala győzött minden esetben, így inkább egy csendes megfigyelőként lehet elképzelnünk az alakját, amint a természettudományok ezen világának képviselőivel találkozott.

Véleményem szerint a hosszú XIX. század folyamán több nagy költőnk és írónk is „büszkélkedhet” hasonló életúttal, amelyben rendre megjelenik a mineralógia tudománya.

Mindegyik nagy poétánkban közös vonás, hogy „tisztos távolságot tartva” inkább a műveikben való különböző értelmezésekben gondolkodnak a „KÖVEKRE”, semmint azok kialakulására, tulajdonságaikra, bányászataikra, felhasználásukra, továbbá azok gyűjtési lehetőségeire. Ez természetes, hiszen Arany idejében a polihisztorok világa kezd „leáldozni”, az emberiség hirtelen és igen nagyszámú technikai vívmányai és az azoknak köszönhető tudásanyag nagysága révén. Egy elme már képtelen ennyi információt befogadni, vagy ezen területeken egyszerre kellő jártasságra szert tenni. Arany esetében viszont árnyaltabb a képünk, ugyanis átlagon felülinek mondható a kapcsolata a mineralógiával, amely hazánk költői közül ezért is teszi különlegessé. Minő fájdalom, hogy a poéta ilyen irányban nem alkotott, így a gondolatok szavakba öntő mestere nem kutatta nevének tárgyát, az arany (16. ábra) és annak néma társainak természetbeni felbukkanását...

16. ábra: A XVIII–XIX. század fordulóján talált körmöcbányai arany kvarcos alapkőzetben (8 x 3 x 2,5 cm) eredeti felirattal a szerző gyűjteményéből (Oláh, 2023).

IRODALOM

- A Magyar Tudományos Akadémia értesítője I. évfolyam.* Emich Gusztáv, Pest, 1867, p. 129.
- A Magyar Tudományos Akadémia jegyzőkönyvei IV. kötet, 2. füzet.* Eggenberger Ferdinánd, Pest, 1866, pp. 119–120.
- Bánóczy, E. (szerk.) (1944): *A nagykőrösi Református Arany János Gimnázium évkönyve az 1943–44. iskolai évről.* Dajka Lajos Könyvnyomdája, Nagykőrös.
- Bánóczy, E. (szerk.) (1947): *A nagykőrösi Református Arany János Gimnázium évkönyve az 1944–45, az 1945–46., valamint az 1946–47. iskolai évről.* Szabadság-Nyomda, Nagykőrös.
- Benkó, I. (1897): *Arany János tanársága Nagy-Kőrösön.* Ottinger Ede, Nagy-Kőrös.
- Benkő, F. (1786): *MAGYAR MINERALOGIA. az az A' KÖVEK' 'S ÉRTZEK' TUDOMÁNYA.* Református Kollégium, Kolo'sváratt.
- Dávid, L. (2009): *Egy földtanász-polihisztor a XIX. századból: Kovács János (1816–1906).* **Műszaki Szemle**, 46., 18–23.
- Dercze, L. (1933): *Arany János és Debrecen.* Bertók Lajos, Debrecen.
- Ercsey, S. (1883): *Arany János életéből.* Ráth Mór, Budapest.
- Friml, A. (1913): *Az 1777-iki Ratio Educationis.* Katholikus Középiskolai Tanáregyesület, Budapest.
- Gönczy, M. (2019): *Arany-út Debrecenben.* In Gáborjáni Szabó, R., Gönczy, M. & S. Varga, P. (szerk.): „Az életet, im, megjártam”. **Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények Kiadványai**, Debreceni Református Kollégium Múzeuma – MTA BTK Irodalomtudományi Intézet – MTA Könyvtár és Információs Központ, Debrecen – Budapest, 125–134.
- Gyöngyösy, L. (1901): *Arany János élete és munkái.* Franklin-Társulat, Budapest.
- Haberen, J. (szerk.) (1854): *A' szarvasi ágostai hitvallású Nagy-Gymnásium tudositványa az 1853/54-ki tanévről.* Réthly Lipót, Szarvas.
- Hazslinszky, T. (2004): *A Baradla-barlang 19. századi nevezetes látogatói.* Érc- és Ásványbányászati Múzeum, Rudabánya.
- Jókai, M. (1955): *Írói arcképek.* Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest.

- Keresztury, D. & Keresztury, M. (1973a): *Arany János összes költeményei I.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Keresztury, D. & Keresztury, M. (1973b): *Arany János összes költeményei II.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Keresztury, D. (1974): *Így élt Arany János.* Móra Könyvkiadó, Budapest.
- Keresztury, D. (szerk.) (1964): *Arany János összes művei XIV. Hivatali iratok II. (1859–1977).* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Keresztury, D. (szerk.) (1966): *Arany János összes művei XIII. Hivatali iratok I. (1831–1865).* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Keresztury, D. (szerk.) (1982): *Arany János összes művei XVI. Levelezés II. (1852–1856).* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kilián, I. (1982): *Arany János debreceni évei.* In Novák, L. (szerk.): *Arany János tanulmányok. Nagykőrösi Arany János Múzeum Közleményei, II.,* Nagykőrös, 17–49.
- Korompay, H. J. (szerk.) (2015): *Arany János összes művei XIX. Levelezés V. (1866–1882).* Universitas Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, Budapest.
- Kovács, J. (1863): *Földtani kirándulások Bihar megyében a Sebes- és Fekete-Körös közti vidéken. Magyarhoni Földtani Társulat Munkálatai, II.,* 54–64.
- Madách, I. (2014): *Az ember tragédiája.* In Bene, I. (szerk.): *Madách Imre művei V. – Drámák 5.* Madách Irodalmi Társaság, Szeged, 1–443.
- Nagy, J. (1895): *Kovács János az első magyar természetkutató utazó Afrikában. A Debreczeni Református Kollégium Milleneumi Értesítője 1894–1895.* Városi Nyomda, Debreczen.
- Novák, L. (1992): *Arany János Nagykőrösön – Születésének 175. évfordulójára. Honismeret,* 2., 3–7.
- Oláh, R. (2021a): *Arany János kapcsolata az ásványtannal. GEODA,* 1., 37–41.
- Oláh, R. (2021b): *Arany János kapcsolata az ásványtannal II. – Kovács János életműve. GEODA,* 3., 8–11.
- Oláh, R. (2022a): *Arany János kapcsolata az ásványtannal III. – A nagy tanári kar munkássága. GEODA,* 3., 22–24.

- Oláh, R. (2022b): *Arany János nagykőrösi éve (1851–1860) a levelezései tükrében III. – Az első teljes kőrösi év (1852)*. **Tudásmenedzsment**, 1., 72–87.
- Oláh, R. (2023): *Arany János kapcsolata az ásványtannal IV. – Aggteleken, a „félíg kész pokol” mélységében*. **GEODA**, 1., 23–25.
- Pantó, Gy. (2003): *Köszöntő*. In Hála, J. & Romsics, I. (szerk.): *„A legnagyobb magyar geológus” – Szabó József-émlékkönyv*. **Kalocsai Múzeumi Értekezések**, 8., Kalocsai Múzeumbarátok Köre, Kalocsa, 9–10.
- Pap, K. (1912): *Adalékok Arany debreczeni diákságához*. Franklin Társulat, Budapest.
- Schoedler, F. (1853): *A' természet könyve, magában foglaló: természettant, csillagászatot, vegy-, ásvány-, föld-, életmű-, növény- és állattanokat*. Geibel Ármin, Pest.
- Szabylár, P. (1984): *A hazai tudományos barlangkutatás két úttörője: Petényi Salamon János és Kovács János*. **Karszt és Barlang**, 1., 31–36.
- Tóth, L. (1989): *Az Afrika-kutató Kovács Lajos élete*. Sárréti Múzeum Baráti Kör, Szeghalom.
- Törös, L. (1978): *Arany János Nagykőrösön*. Nagykőrös Város Kiadása, Nagykőrös.
- Vendl, A. (1960): *Szemelvények Szabó József levelezéséből*. **Földtani Közlöny**, 2., 230–236.
- Voinovich, G. (1929): *Arany János életrajza I. 1817–1849*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Warga, J. (szerk.) (1854): *Tudósítvány a nagy-kőrösi helvét hitvallású evangélikus Főgymnasiumról 1853/4-ki tanévben*. Szilády Károly, Kecskemét.
- Warga, J. (szerk.) (1856): *Tudósítvány a nagy-kőrösi helvét hitvallású evangélikus Főgymnasiumról 1855/6-ki tanévben (érintve a helybeni Praeparandia is)*. Szilády Károly, Kecskemét.
- Warga, J. (szerk.) (1858): *Tudósítvány a nagy-kőrösi helvét hitvallású evangélikus Főgymnasiumról 1857/8-ki tanévben (érintve a helybeni Praeparandia is)*. Emich Gusztáv Könyvnyomdája, Pest.

Internetes hivatkozások

Link1: <https://www.hbmo.hu/ertektar/>

Link2: <https://mek.oszk.hu/06100/06125/html/petofiu0001.html>

Link3: <http://regi.anp.hu/hu/petofi-sandor-latogatasa-a-baradla-barlangban>

Kőrös ékös nyelvének csípős szólásai, avagy az éccöri délebéd s a tetejibe a Julcsa sütője

OLÁHNÉ GULÁCSI ÉVA & OLÁH RÓBERT

Összefoglalás: Nagykőrös egyedi történelme sajátos nyelvi értékekkel gazdagította a települést és annak lakóit. A XVII. századtól a református vallás térnyerése okán a lakosság mondhatni „bezárkózott”, így a hozzánk érkezőket nehezen fogadták be. Ezen „gyütt-möntenk” a zárkózottságot egészen a XIX. század második feléig tapasztalhatták, de még napjainkban sem ismeretlen a távolról érkezők ilyen „megszólítása”. Mivel nem csupán történelmi és vallási, hanem az ezekre kiható gazdasági elszigetelődés is megfigyelhető volt, így fontos látnunk, hogy ezek együttes vizsgálata a földrajzi tér izoláltságával magyarázható. A Duna-Tisza közének sajátos ö-ző nyelvjárása alakult ki, amelynek legészakibb települése éppen Nagykőrös városa. Ezt fontos megkülönböztetnünk a szegedi ö-ző változattól, bár a két tájszólás gyökere azonos. Mára ezen „ízes” beszéd a településen is visszaszorulóban, de általánosságban elmondható, hogy a mai fiatalabb generációk is használják egyfajta kétnyelvűségi formában, így a helyi mindennapok, a hivatalos és a más településeken beszélt nyelvben már nem érezhető a kőrösi ö-zés, még szűkebb környezetükben, a családjaik körében ma is fontos eleme a beszédünknek. Mondhatni „megbújik” ezen tájszólás használata, hiszen észrevétlen a használójának a kvázi hivatalos nyelv és a helyi tájszólás közötti váltás, amely még érdekesebbé, számunkra igazi unikummá teszi ezen közös örökségünket.

Kulcsszavak: *Nagykőrös; tájszólás; anyanyelv; ö-ző nyelvjárás; humor; XIX. század*

The pungent idioms of Kőrös's eloquent tongue, the one-off lunch and Julcsa's oven on top

ÉVA OLÁHNÉ GULÁCSI & RÓBERT OLÁH

Abstract: The unique history of Nagykőrös has enriched the settlement and its inhabitants with its own linguistic values. Since the 17th century, the population has been "closed off", so to speak, due to the rise of the Reformed religion, and it has been difficult to welcome newcomers. These 'gyütt-möntek' experienced this closedness until the second half of the 19th century, but even today, this kind of 'welcoming' of people from afar is not unknown. Since there was not only historical and religious isolation, but also economic isolation, it is important to see that the combined effect of these factors can be explained by the isolation of geographical space. The area between the Danube and the Tisza has developed its own ö dialect, the northernmost settlement of which is the town of Nagykőrös. It is important to distinguish it from the Szeged ö dialect variety, although the two dialects have the same root. Today, this dialect speech is in decline in the settlements, but in general, younger generations of today use it in a kind of bilingual form, so that the Kőrös ö dialect is no longer noticeable in local everyday life, in official language and in the language spoken in other settlements, even in their narrower environment, among their families, it is still an important part of our speech. The use of this dialect is, so to speak, 'hidden', since the shift between the quasi-official language and the local dialect is unnoticed to the user, which makes this common heritage even more interesting, and for us, truly unique.

Keywords: *Nagykőrös; dialect; mother tongue; ö dialect; humour; 19th century*

„Minden jóllakásnak meg kell adni az árát!”

(magyar közmondás)

A magyart a világ egyik legnehezebb nyelvének tartják, amely hisszük, hogy nekünk – akik anyanyelvükként tarthatják számon – is okozhat mondhatni lépten-nyomon meglepetést. Nem véletlen, hiszen annyi érzést, gondolatot, tudást tudunk vele kifejezni és melynek változatosságát „az égen a csillag” kifejezéssel lehetne a legjobban megközelítőleg szemléltetni. Arany Jánost (1817–1882) a valaha élt legnagyobb szókincsű magyarjaként és a nemzetünk talán legkiemelkedőbb költőjeként tartjuk számon, akinek műveit oly sok nyelvre fordították. Nem véletlenül, hiszen a poéta szellemi öröksége útmutató lehet nem csak számunkra, hanem az „idegen” olvasónak is, akivel Arany nyelve, a magyar közös lehet bennünk. A költő életének egyik fontos állomása volt Nagykőrös, ahol a szegedihez talán első hallásra hasonló, de attól eltérő egyedi tájszólás hatással volt reá is, melyből jelen írásunkban szeretnénk egy „kis ízelítőt” adni. A felvilágosodás óta Montesquieutól (1689–1755) Széchenyi Istvánig (1791–1860) oly sokan megállapították, hogy „*La langue, c'est la nation.*”, azaz „*A nyelv maga a nemzet.*”. Ezen kincsből – amely a magyar nyelv is – „merítünk” és így szeretnénk közelebb hozni „Arany városának” nyelvezetét, mely hisszük, hogy méltóképp rávilágít az egyediségünkre és egyben az „ízes humorunkra” egyaránt. Külön kiemelendő, hogy a tájszólásunk megőrzése terén a város és annak lakossága rendre áldoz, így például köztéri alkotásokon megjelenő mementókkal is (1. és 3–5. ábrák).

A mindennapi egyéni és közösségi beszélgetések során, amennyiben ha fülelünk, akkor hamar észre vehetővé válik a sajátos kőrösi nyelvhasználat. Ugyan egyre kevésbé használják, ez jellemzően az idősebb generációkra szorítkozik, de a fiatalabbak között is rendre megtalálható ezen tájszólás használata. Amellett is, ha azok rövidebb-hosszabb időre elhagyják városunkat a tanulás, a munka vagy az utazás világa miatt. Jelen írásunkban egy humoros párbeszéd kapcsán szeretnénk rávilágítani, hogy mennyire rendhagyó és egyben érdekes a kőrösiek nyelvhasználat. Ebben Villám Judit (1963–) az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtörténeti és Nyelvjárás Tanszéke és a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének gondozásában 1987-ben megjelent *Nagykőrösi tájszótár* című műve adott biztos alapot.

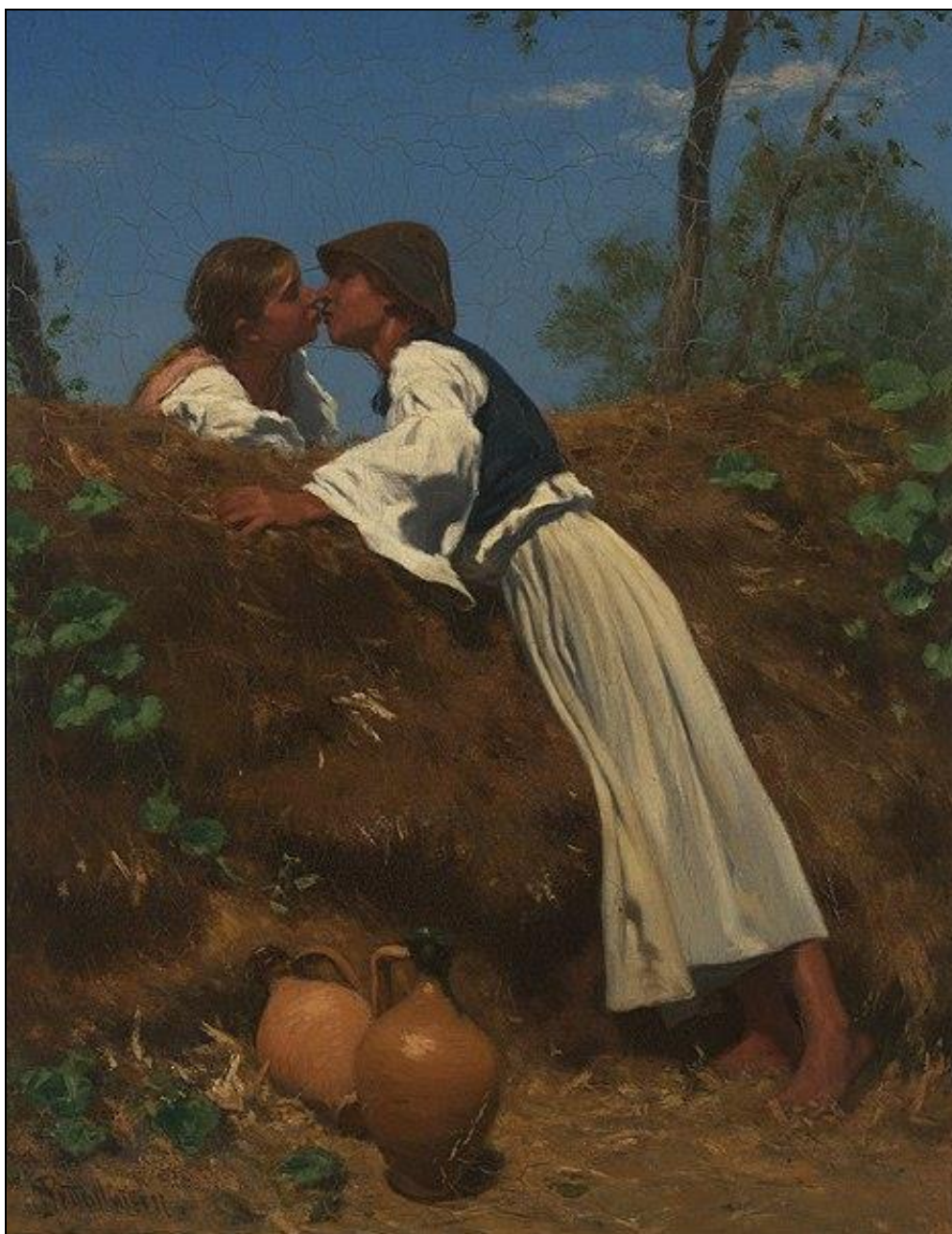
I. ábra: A Ceglédi kapu a Hősök terén a jellegzetes kőrösi eseményekkel, motívumokkal, valamint helyi szavakkal és szólásokkal (Oláh, 2023).

Lássuk hát az egyszerű nép nem épp egyszerű történeteiből egy képzeletbeli jelenetet Nagykőrös „ízes” nyelvhasználatának tolmácsolásában:

Feleség: Édös férjem uram, há' mi oka vóna itt kóringyáni [*céltalanul járn*i] mögnyagdút [*roskadt*] csípejöm möllött? Há' nincs is magán más ögyéb, mint fuszekli [*zokni*], és tetejibe gajdurássza [*dalolgatja*] itt a szépöt néköm? Izibe de sebtibe [*itt nagyon gyorsan*], mongya mög mit akar, mer' láttya ni, há' odaég az ebéd! Akko' nem lösz más ögyéb, mint csócsáni [*lassan rágni*] való, de az is csak a disznyónak [*disznónak*]! Tán kimaratt a csikó, mit a szöllöbe hagyunk, aztán itt bökdösne vele? Gúvad [*mered, fordul*] a szöme, látom én, neköm né aggya az ártatlant! Lapogatásra [*fogdosásra*] fájna a foga az uramnak ilyenkó, mikó a Nap a delelőre hág [*delet mutat*]?

Férj: Jajj én édes asszonkám, há' gondótam ránízök, mit sörtepertél a pitvarba [*előszobai, itt házi*], és lám az ebédde foglalatoskodik. Tuggya hogy néha napjába eljár a kezöm, né pöröjjön érte, ha szöröti! Nyomjon csókot ide ni, a bajuszom högyibe (2. ábra)!

2. ábra: A csók II. – Der Kuss II.

(August Xaver Karl von Pettenkofen [1822–1889], 1863, olajfestmény, Kunsthistorisches Museum, Bécs, leltári szám: 4647).

Feleség: Még mit nem akar kérni tőlem? Édös Krisztusra mondom, mögőrut az éccaka, rögge is folytattya és míg ez sé ölég a kendnek? Ki sé hűtt a sütöm, de mán újra gyútsam be? És az ebédde' mi lösz így?

Férj: Ebéd, ebéd, ebéd! Mást sé mond maga sé, táplájjuk a testöt és lelköt. Épp ezt monggya mútkó az a drága plebános úr is, de ha az én testömet jobban és tetejibe többszö köllene olyasféle táplálékhoz juttatni? Érdekös, erre mit mond az a fráter, türtöztessöm magam, mint a bika, ha csak egy tehén van a mezön, né akarjon lelkire tönni, monggya neköm így a barát azza a fene sok tapasztalattýáva.

Feleség: Na tálalok azonna', hátha szünteti a bajját és így az enyim is mögpihenne kissé, mer' úgy lihögök má' három napja öntü, mint az a bizonyos egy tehén tuggya mitö és mi alatt. Monggya mög, de őszintén, milyen lött a gombóc a háztájibú a lószömü szíváva [nagy szemü szilva]? Me' látom épp csak immel-ámmal tñöl-tánol [játszik, időt húzza] vele!

Férj: A tencsörébe pislantok [rossz bádgedénybe néz], és ön komolyan kérdi tőlem, milyen lött az ebéd? Asszonypajtás, há' mögint veszekönni akarsz velem? Ez neköd jó, ez neköd há' gombóc? Pályinkának egészen jobb lött vóna, ha mellé mást is kóstóhatnék!

Feleség: Na ha nem böcsüli a pitvari művészetöm, akko' én többet nem állok önne' szóba, nem lösz esténkint csövörészés [beszélgetés] és cirógatás, hanem csönd, mint a szomszédba, a Julcsáékná'!

Férj: Még pitvari a művészete önnek asszon' há' lönne hozzá két-három szavam ferde szájja'! Én drága jó Istenöm anná neköm, lönne csönd olykó, mer ahogy maga kárál, az büven elég míg a Julcsáék tyúkudvarába is!

Feleség: Mit nem mond, há' ha annyira kívánnya a Julcsát, mönnyön hozzá tüstént, de higgye mög neköm, a Pircsa barátosném beszámolt ám neköm arrú, mi folyik ottan, nem csak a pitvara hűvös, de a Julcsa sütője is, ha a Jóska férjura közelítene föléje. Nem égeti ott mög magát egy tokos csipasz [itt tollasodni kezdő gyerek] se, há' míg maga vín kecske!

Férj: Ejj asszon', vín kecskének néző, kitü' nem fész? Vigyázz me' fölökkel az minggyá mögint, ugy mint az éjjelön. A Julcsán mög né veszeködj velem, nincs igaza a Pircsának sé!

Feleség: Micsoda, há' így állunk ahogy állunk, fuszeklibe nem férünk?! Mit tuggya maga, a Julcsa miféle fehérség? Tán akatt dóga vele is?! Magának is mutogatta aszt a felemás sütőjöt, melybe nyomba kész a baj, de cipó nem gyün belüle, mer' csak nem akarószik mögáldatni?

Férj: Dehogyan van én neköm gondom a Julcsáva mög a sütőive, tódozza-fódozza [*javítja*] néki az ki akarja és ahogyan tuggya! Minek mönnék én a szomszédba tejé, ha itthon is vár egy szíp kis tehénke?

Feleség: Tehénnek níz engöm uram, kit fejni löhet éjt-nappal? Neköm nem jár a bók és a kedves szó, mint annak a Julcsának? Né is tagaggya a szömembe hogy összejárnak és összedugják a... fejüket!

Férj: Nem dugunk mi össze sémmit, higgye má' el neköm kis csirkécském! Csak maga van neköm, sénki más, nem köll neköm a Julcsa, tuggya ezt a Pircsa is, aki ezt aztán nem monggya e magának?

Feleség: Szóva én csak kapirgáni vagyok ide jó? Mit is kotkodájjon neköm a Pircsa? Tán vele is szűri a levet? Adok én magának mög annak a kurta szöllővesszejinek!

Férj: Ejj csak annyit montam, hogy a komaasszona igazán tudhatná, mennyire szeretöm én önt, láthattya mán', nem is hasonlítom én égy jószághó' sé! A másik mög, ha kurta is a vönyige [*szőlőtő levágott vesszője*], de fő, hogy többszó' csavarodik az, mint kéne! Ejj né sérvésködjön [*itt kényeskedjen, nyafkaskodjon*] má' mindig!

Feleség: Elég vót magábú, ütök a harangot, de én is ütöm mingyá magát, de rigmusra [*gúnyvers, itt ütem*]! Csavarogna másfelé és míg többszó' is mint kéne. Mit nem mer a szömömbé vágni ajjas csirkefogó!

Férj: Na szípen vagyunk, éppen dél, más böffent, én mög itt kapom a fejömhöz a sok szitkot. Bezzeg máshun a portán nem ez várja a mögfáratt gazdát! Mié' nem tud maga oly csöndes lélok lönni, mint ha mán' szájára vötte, há' a Julcsa.

Feleség: Kezdi mögin, nem elég magának a főztöm, máshová mönne nyani a szája szélít? Zengi az egész falu, trücsök és prücsök tudja má', mit kavarka a maga fazekában ottan ezzel a fakanállá a két fuszekli között a levesit! De né higgye, hogy nem jár pórul, elmondom én aztat a plebános úrnak is, tuggya mög az egész nép, magáva' élni nem löhet!

Férj: Ha'kabban asszon', möghajja mindönki mit kukorikul neköm arrú, hogy mi kurta, csavaros és jó kavár amim van. Ezt tuggya mög a világ, járnak rögtön nyomába csudáni! Nincs neköm elég bajom magáva', míg tetejibe akasztana még többet a nyakamba, hogy utána talált pörrel fárasszon ki?

Feleség: Ejj maga gazembör, míg monggya én hirösztlöm magát milyen ott és mennyire! Na tuggya mög, ha van más is, kinek terömnne így a szöllő, há' mönnyön oda, én nem tartom vissza! Nem löhet csak kötni a tőkét, tuggya mög, vágni is köll, ez az asszon' dóga, kitanított rá a mama!

Férj: Ó Istenöm irgalmazz, ha a mama csak szóba kerül is, há' míg ha mögjelönik itt neköm, mint az ördög. Mútkó is annyi fölöst beszét itt neköm, hogy egy hétig köllött a fülemöt takarítani utána. És míg igaza sincs, elmönt annak a maradék esze is, mán' ha vót néki. Édösapám monnya vót régön, nizd mög az annyát, annak mög a vastag husát és úgy gondód mög, de jól ám, hogy elveszed é a lányát!

Feleség: Igaza van a mamának mindég, né pöröjjön vele, tisztójjé ütet! Az Úr napján mög né merje személyöm háturrú támanni és azt a falánk szájára vönni. Ha nem köll, akko' löhet mönni a Julcsáhó, kinek kissebb is, takarosabb is és magának még jobban is süt a sütője!

Férj: Elegem vót asszon', ha elkerget én mögyök, nem várom mög, míg beáll az éjj, lássák csak a faluba, maga kerget el a Julcsáhó. Jóska férjit mög én küldöm majd önhő', rakja helyre, amit löhet!

Feleség: Tuggya hova küggye a Jóskát, aki egy rozoga petákot [*itt lyukas fillért se*] sé ér, monggya neköm azt is a Pircsa. Tüzesebb mén kö ide a szoknyarancokhó, nem egy olyan herétt igavonó.

Férj: Azt a möggvöszöködött nénikéjét, há' gondójjá, hogy összejárnék én a Julcsáva? Né hozza mán' fő neköm édös csibém mindig azt a csiricsaré csitrit [*rikító színű leány*]! Né cserföjjön [*loczog, fecseg*] velem, legalább vasárnapjába né! Tuggya jó, mást kéne most csinánunk ám! Né foglalatoskoggyék má' a Julcsáva mög a Jóskáva, a Pircsa asszon' szája széle mög olyan, mint a maga étke után itt ni a bendöm, mögy az mögállás nékü'.

Feleség: Hogy azt a gaz csomiszlóját [*szőlő összezúzásához használt bunkós végű faeszköz*] nem átallana a csobolyómba [*fából készült lapos víztároló hordóféle*] raknia, né

abajgasson [*háborgat, zaklat*] má' mindig! Nem röstel itt aggatni a dógomba, így hogy lögyön készön hamarjába a kalácsom, s tetejibe rágalmazni mer, hogy tőlem szalad mindég oda, hol a két böttü van vésve a kis szín faajtájára!

Férj: Ha én ezt tudom, hogy a kis sütőcském kalácsot gyúr, máshogy gyúrtam vóna ide magam, nagyobb és jobb szájízze'! Aggyon má neköm egy kis csókot, no a bajszom alá, ide ni!

Feleség: Kárálja a főztömet, nem átall a sütőmre panassza élni s míg tetejibe fölhozza neköm a Julcsát s a Pircsát, adok én nekik még! És most hízelögne neköm, a déltáji harangszó után az ágyhaját összegumbancóni [*dunnahuzatot összegyűrni*]?

Férj: Láttya mán' mire mögy a játékom? Aggyon utat és nem bányia mög! Utána mög nekiesünk az ebédnek míg éccő, hátha jobban csúszik majd az a gigán!

Feleség: Na na na, hátha?! Hogy merészöli a főztömet becsméröni?! Ha nem kő, akkó' nem kap! Kegyesködve nem kő falatoznia ebbü', ha máshun jobb az abrak, mönnyön oda előtte nyeríteni is.

Férj: Kihoz a sodrombú asszon', míg pöröl velem azé, amit nem is töttem, há' mié' töszi ezt így folyvást? Én csak önnek nyerítök, ki oly takaros kis kancácska, hogy sok pej fordul ám mög maga után, míg ha főzni nem is igazán tud.

Feleség: Nem tudok?! Jobban süt az én sütőm, mint a Julcsáé, kinek kéményin csak a bankó [*papírpénz*] röpül ki, de íze annak sé sok. Engömet mögtanított a mama egyre s másra, példának okáé a főzés tudományára is!

Férj: Az, há' persze, tanította magát, a mama, a tudományra, és erre arra. Hogyan kapjak nyomban tüle gutaütést a sok üres beszídigyitü. Ezt érti ám a maga mamája, kinek esze semmi, fogd mög jó!

Feleség: Né becsméröjje a családomat mer' tuggya neköm a hitöm és a családom a legfontosabb két dógom.

Férj: Nem becsmérölöm én a vín tyukot, kinek lába vékony donga, begye és zuzája düllede, és ki ugy jár kel behuzott hátsóva, hogy taréja szépen lengjön. Csak néhogy maga is így páváskoggyék előbb utobb, mer' bizony mögmondom én hamarébb a magamét, hogy tuggya hol a helye a portán!

Feleség: Maga nem is vín kecske, maga disznyó! Mögin kezdi? Nincs az udvarban mán' olly jószág, kihez a mamát és engöm né hasonlított vóna alkatrészeive' együtt! Nem átal kitalálni ostobaságokat, és ezöket elmondani a szomszéd kendöknek, kik jót vidúnak [nevet] és azt otthonukba saját tudományukként aggyák elő!

Férj: Emlékeztetöm önt asszonkám, hogy maga hozta föl a vitát, azzal, hogy nem átal a tötött szívás alkotmányát ebédnek nevezni, majd a Julcsáva söt Pircsáva való összeköttetésömet fejtögetni és most kihuzza a gyufát, a mama dógot, mely nem kis lánggal ég egy portán sé, hogy utána né lögyön hangos a telök? Pedig hogy szeretném én most magát tuggya jó hogyan és mönnyire!

Feleség: Túle és tölem nem hangos, csak attú amit maga okoz éjjelenkint, ha úgy akarom, de a sütő készön van, míg hül a kalács akarja hogy bódoggá tögyem ha mán ennyit kérlelt, tuggya hogy? Most löhetne csak igazán tutujgatni [kényeztetni, babusgatni] a tepszit [tepsi] néha-néha...

Férj: Há' nem ezze' kesztem a mondandóm cuflás [akaratos, hisztis, szeszélyes] galambom? De légyön úgy, ahogy akarja, csak vonújjon má' el a mondvacsinát zuháréja [zivatar, itt mérge]. De monggya há', mikó javíttattyuk ki aszt a másik rozoga sütöt?

3. ábra: Jellegzetes kőrösi szavak a Ceglédi kapuról (Oláhné Gulácsi, 2023).

4. ábra: Kőrösi szólások I. a Ceglédi kapun (Oláhné Gulácsi, 2023).

5. ábra: Kőrösi szólások II. a Ceglédi kapun (Oláhné Gulácsi, 2023).

* * *

Kedvös Józsink!

Römejlük, hogy a fönti írásunk mosolyra fakasztott és térben és időben elröpített a régi Kőrösre, ahol a munkálkodásod nem ösmeretlen ám! Bizakodunk há' benne, hogy erőben és egészségben, kiváló munkában tisztelhetünk még igön sokáig! Tudod csáberdás kománk, még a fölét se ötted mög a kenyerődnek, de azé' vigyázzá' magadra, mint a szömed fényire! Gyüjj há' fölénk és lösz csöröge, tán még szíva is. Bár utóbbit viritykölésre szánjuk, inkább belénk mint kárba... ☺

Évi & Robi

Graffitik metamorfózisa Göteborg alkotásainak példáján

PALANCSA ATTILA

Összefoglalás: Napjainkban már fel sem tűnik, ha graffitival (falfirkával – sic) találkozunk valamelyik utcai felületen. Látványos, gyors elterjedésének lehettünk tanúi, melynek nem mindenki örült egyformán. A mainstream kultúra egyik ellenpontjaként, önálló művészeti szegmenseként megjelenő szubkultúra, sokakban a devianciát, a terek vizuális élményelemeinek rongálását jelenti. A jellemzően mindenféle korlátokat nélkülöző street art műfaját azonban és általában egységesen kezelik, minden megjelenését megkülönböztetés nélkül, graffiti jelenségként értelmezik. A helyzet azonban ennél bonyolultabb. Jelen tanulmányban a graffitis szubkultúra egyes csoportjainak megkülönböztetésével foglalkozunk, majd Göteborg 2021–2026-ig tartó, street art művészeinek, a város által biztosított felületein megjelenő munkáinak egy részét ismertetjük. Illetve ezen belül egy mű, egy „legal wall” soklépcsős metamorfózisára figyeltünk fel, melynek bemutatása – a műfajra jellemzően, a sajátosságait figyelembe véve – a 18-as karika körébe tartozik.

Kulcsszavak: *deviancia; street art; graffiti; metamorfózis*

Metamorphosis of a graffiti on the example of the works of Gothenburg

ATTILA PALANCSA

Abstract: Nowadays, it is not even noticeable if we come across graffiti (scribble – sic) on some street surface. We witnessed its spectacular, rapid spread, which not everyone was equally happy about. Subculture, which appears as a counterpoint to mainstream culture, as an independent art segment, for many means deviance, the destruction of the visual experience elements of spaces. However, the genre of street art, which is typically devoid of any kind of limitations, is generally treated uniformly, and all its appearances are interpreted as a graffiti phenomenon without distinction. However, the situation is more complicated than that. In this study, we deal with the differentiation of some groups of the graffiti subculture, and then we describe some of the works of Gothenburg's street art artists, which will appear on the surfaces provided by the city, until 2021–2026. Also, within this, we noticed the multi-step metamorphosis of a work, a "legal wall", the presentation of which – typical of the genre, taking into account its peculiarities – belongs to the circle of 18.

Keywords: *deviance; street art; graffiti; metamorphosis*

Bevezetés – A gettók képeslapjai

A szociológiát érzékeny határ-tudományterületnek tekintem, amely igyekszik gondosan utána menni és megmagyarázni, illetve válaszokat keresni olyan jelenségekre, amelyek láthatóan foglalkoztatják az embereket. Ilyen speciális terület a társadalmakban mindig is jelen levő szubkultúra, amelynek felszínre kerülését a történelem folyamán minden társadalmi berendezkedés tiltotta, legfeljebb megtűrte. A szubkultúrák jellemzője ugyanis, hogy amilyen gyorsasággal jelennek meg, ugyanolyan gyorsasággal válnak érdektelenné vagy tűnnek el. Ebben a folyamatban a kérdés csupán az idő, hogy mennyi telik el, mikor válik a társadalom telítetté, lesz a produktum megunt és mi lesz a cseretermék. Másik tulajdonsága, hogy a mainstream kultúra mindig úgy érzékeli, hogy egy szubkultúra megjelenése veszélyezteti az ő hivatalos elismertségét, ellenlábas és tanulatlan.

Így vagyunk ma a graffitivel is, amely vizuális megjelenésével szinte naponta találkozhatunk és a befogadók egyfajta elhajlásnak értelmeznék, a helyesnek, az értelmezhetőnek, a kultúra elsődleges áramlataitól (ami a normális) eltérőnek. Megfogalmazható, hogy a szubkultúra a normalitás és a deviancia peremvonalán táncoló, művészeti elismerést kérő, vagy az éppen aktuális mainstream városi (esetleg belterületi) kultúrával szembeni ellenállásnak, vagy annak kigúnyolásának, lenézésének a megjelenési aktusa.

A graffiti jellemzően városi jelenségként értelmezhető (ennek az állításnak mond ellent Egervölgy). Az, hogy a szubkultúrák megjelenését városokhoz, nagyvárosokhoz kötjük, talán egyenesen következik az az elmélet (*Augé, 1995*), hogy léteznek az úgynevezett „helyek” (place) és a „nem-helyek” (non-places). A megkülönböztetés a funkciót jelöli. Míg a „hely” az állandót, lakhatót jelenti, amihez érzelmileg, identitásérzetben kötődik az ember. Története, sztorija van a helynek, mely tovább adható, lehet róla mesélni, örökíthető, és ami a lényeg, akár büszkén mutogatható is. A „nem-hely” nem feltétlenül az ellentétét jelenti a helynek, hanem azokat az épített tereket jelenti, ami egyrészt kiegészíti életterünket, nélkülük nem nagyon működne egy-egy város (aluljárók, utak, folyósók, járdák, buszvárók stb.), másrészt a nem-hely összekötő kapocs, a helyeket köti össze egymással. Nem-helyek nélkül nem beszélhetnénk városról, ennek a két identitásnak az együttes megléte adja ki, válik szövetté az amúgy kusza tér, a lakóparkok, a parkok, a munkahelyek, a szórakozóhelyek, a belváros és a külváros. Mindkettő megállásra, nézelődésre alkalmas, csak a miért állunk meg, mit

nézegetünk itt a kérdés. Egy buszmegállóhoz kevés érzelem fűződhet, míg egy belvárosi templomhoz, annál több (habár ez az állítás csak a magam véleményét tükrözi). A nem-helyek azonban kihagyhatatlan helyek egy városi ember életében, például sok időt eltöltünk az abban való közlekedésben, azért, hogy a valódi helyeket elérjük. Sok esetben ezek a nem-helyek kiemelkedő szerepet játszanak a kriminalisztikában. Ám az is megfigyelhető, hogy ezeket a például aluljárókban, igyekeznek a társadalom tagjai helyekké felemelni, és üzleteket, közösségi tereket működtetnek itt.

Míndezek tükrében jogosan feltételezzük, hogy a helyek és a nem-helyek társadalmi megítélése az egyes társadalmi szegmensek körében más és más értéket képvisel. Van, aki értéktelen szükségnek tartja, míg mások egy lehetőségnek. Pont olyan lehetőségnek, ahol az ő kulturális közege jól érzi magát, megtalálja azt a felületet, ahol kevés ember van jelen. Ez a fizikai sűrűség vagy nem sűrűség melegágya lett az utcai vizuális szubkultúra megjelenésének. Ott, ahol a graffiti megjelenik, arra a felületre a firkálók önmagukat, vagy csoportjukat reklámozó felületként tekintenek. Azaz, a jó presztízű felületekért komoly harcok folytak/folynak.

A graffiti, mint jelentéssel bíró fogalom, tevékenység az Egyesült Államokból „gyűrűzött be” Európába, majd évtizedes késéssel hazánkba is. Etimológiai eredete az olasz „graffito” – karcolás szóból, ám végső soron (nem mai értelmezésben) a görög „graphein” – írás szóhoz köthető. Sok esetben a szó helyesírása is megosztó (graffiti – grafitti – graffitti). A köznyelvbe „graffiti-ként” – „bekarcolt feliratok” többesszámú jelentéssel kerül be, de egyes számban való jelentést hordoz a szó/kifejezés. Szimbolikus jelentésében falra festett, modernizált változatban festékszórózott (spray), egyszerű falfirkát jelent, melynek témája általában szűk keretekre szabott, mondanivalója, jelentéshordozó eleme is igencsak korlátozott. Jellemzően az éjszaka festett, nem igazán megtervezett művek sokszor szélsőségesen és primitíven erotikus töltetűek, politikai témákat, véleményeket rögzítenek, bevallottan nem művészi igénnyel. A graffiti szemszögéből tekintve a keletkezett „művek” az utcai vizuális kommunikációk egyik legegyszerűbb formája, általában illegális, végeredményében bosszantó, eltüntetése pedig jelentős összegekbe kerülő, speciális, magasnyomáson működő gépeket és veszélyes tisztítószeret használó tevékenység. Sőt! Szingapúrban él az a rendelkezés, hogy a lebukott graffitisokat nyilvános botütésben kell részesíteni, okulva az elkövetőknek és az őket követni szándékozókat.

Magának a graffitinek kimondatlan feladata és célja, hogy hirdesse a hordozó/elszenvedő közterületnek, házfalnak, műemléképületnek(!), óriásplakátnak, vasúti kocsinak, kukáknak stb. az elkövetők jogilag nem érvényesíthető tulajdonlását, ellenőrzését. Ezt az általánosan elfogadott graffitis pszeudoideológiát azonban legtöbb esetben, és általában, maguk a graffitisek sem gondolják, de pszichológiai és látványszinten aktuális valóságnak tartják, hisz legtöbb esetben csak egy „mű” elhelyezéséről van szó, amely bárhol, és szinte bármikor felvihető, akkor, ha az „elkövető” ennek szükségét érzi (főleg éjszaka). Olyasmi ez, mint mikor a kutyánkat levisszük sétálni és bizonyos helyeken meg-megállunk vele. Kutyánk is – mondják az etológusok –, általában a már általa letett, vagy más, de szimpatikusnak tartott kutyaszagokat keresik és végzik el dolgukat, de számukra is egy új hely megjelölése mindennél értékesebb. Valahogy a graffitis is így van. Szívesen festi fel sprays dobozát már felavatott felületen, de a legértékesebb, legjobbak mégis a még fel nem avatott felületek.

A klasszikus-korai (old school – régi iskola) kiteljesedésű mindennapi graffitik általában valamely utcai bandához, ganghez köthetők, mikor egy bandatag a csoportjának segítségével, gyakorlatilag a felületre festékszóróval felvisz valamely nehezen értelmezhető, ám számukra jelentőséggel bíró, beszélő stilisztikai szimbólumot (számot, betűt, formát, vonalat stb.). Ez a megállapítás elsősorban a tengerentúli graffitis társadalomra jellemző, ott, ahol graffitivel például egy bandatag meggyilkolását is szokás volt jelezni.

A graffiti, mint termék, többsíkon értelmezhető. Egyrészt egyfajta antiszociális értelmezésben a rongálás, károkozás szimbolikáját rejtik. Ide, ebbe a kategóriába tenném azt a kiváltó okot, érzést is, és ez jellemzően nagyvárosi, gyenge gazdasági erővel, alacsony iskolázottságú lakossággal rendelkező közegekre jellemző, amikor a környéket uraló banda, erőszakos cselekményben meghalt tagjának „gyászejentését” közlik az arra járókkal. De jelentheti éppen egy elkövetett bűncselekmény valamiféle kódolt változatát is, ily módon igyekeznek a rivális bandával azt közölni. Másrészt felfogható az egyre fiatalabb korosztályt képviselő elkövetők között az izgalom keresésének, az éjszakai bátorság bizonyításának. Harmadrészt az elkövető-műalkotók közül sokan saját (és mások) „műveit” művészetként, kifejező művészeti értéként, formaként értelmezik. Úgy gondolják, és gang környezetük is, hogy ez a művészet ugyanolyan értékkel bír, mint azok, amelyeknek múzeumokat, galériákat tartanak fenn, árveréseken kelnek el és gyűjtők nagy előszeretettel aggasztják fel lakásaik

falára, vagy éppen zárják jól őrzött pánccszekrényekbe. Mindezeket annak ellenére teszik és érzik, hogy a graffiti ösztársadalmi elfogadottsága rendkívül alacsony.

Graffititörténelem

A graffiti nem újkeletű jelenség, hisz már az ókori Rómából, Pompeiból, a maja Tikal városából, de a XVI. századi angol templomok falairól is kerültek elő különböző, de elsősorban erős szexuális tartalmakat hordozó feliratok. Azonban elterjedésük nem nevezhető általános jelenségnek, csak szórványosan jelentek meg (vajon miért?). Nagy különbséget vélek felfedezni abban a tényben is, hogy mivel számuk kevés, tehát elterjedésük, felületre való felvitelük kiváltó érzelmi okai sem lehetnek azonosak a mai „alkotásokkal”. Máshogy fogalmazva, a korai időszakokban nem találunk olyan társadalmi szegmenst, akikben azonos helyszínen, azonos gondolati síkok mentén, gondolatiságban, azok kifejezésében, közhírré tételében a graffitinek mai értelmében használt szemantikai eszközeihez nyúltak volna. Ugyanakkor ezek technikája is különböző, nem festettek (rajzoltak), hanem valami hegyes tárgygal vésett feliratok, egyszerű ábrák jelentették a művek megvalósulását. Összességében kijelenthető, hogy a korai graffitinek vélt alkotásoknak, a motivációs bázisa teljesen más alapokra épül, semmiképpen sem azonos, de még csak nem is párhuzamos a mai graffiti megjelenésekkel.

Valódi népszerűsége és ismertségre majd csak a XX. század harmadik harmada ad lehetőséget. Elsődleges megjelenése a már említett utcai bandákhoz köthető az Egyesült Államokban, Mexikóban és a latin-amerikai térségben. Ekkor még senki sem gondolt arra, hogy ez az utcai üzenő chatművészet, majd valódi utcai művészet egyik elfogadott ágává fog átalakulni. Az sem véletlen, hogy megjelenése nagyvárosi milióhöz kötött, ott is elsődlegesen a szegregált, gettósodott, peremvidékes, gyárvárosi környezetre. A célpontnak, a felületnek, amire felvitték az alkotásokat, két kritériumnak kellett megfelelni. Az egyik, és ez a fontosabb, hogy jól látható helyen legyen, illetve a megfelelő méretű, viszonylag sima alapfelület. A felületi elérhetőség, úgy tűnik egyáltalán nem okozott/okoz gondot, hisz a graffiti megjelent magas tűzfalakon, tetőkre erősített óriásplakátokon, víztornyokon, meredek sziklafalak simára hasított kőfelületein, autópályákon átívelő felüljárókon, kukákon, aluljárókban – és talán lehetetlen minden célpontot felsorolni.

Azonban nem minden előzmény nélküli a graffiti elterjedése. Egy érdekes kísérletnek, állami beavatkozásnak vagy bizonyos társadalmi csoportok, alkalomadtán művészek szakmai segítése, esetleg erősebb kifejezést használva, kordában tartásának kísérlete már az 1929 és 1933 közötti világválság utáni New Deal program keretében működő, a vizuális művészetek finanszírozására létrejött Works Progress Administration Federal Art Projectben is (WPA Art Project 1935–1943) felfedezhető.

Mindezekon felül további egy megkülönböztető tény is felmerül még. A graffitit bizonyos földrajzi területeken szinte törvényes propagandaeszköz felületnek volt tekinthető. Ez a latin-amerikai terület (Közép-Amerika), Mexikó, ahol már a korai időszakban (1970-es években) megjelenő és értéket képviselő graffiti-művészet visszanyúlik Diego Rivera (1886–1957) (Frida Kahlo [1907–1954] élettársa) munkáinak spanyol hagyományaihoz. Az Egyesült Államokban ehhez a hagyományhoz visszanyúló, inkább falfestményekre, mint graffitire emlékeztető nagyméretű alkotások elsősorban a spanyol identitású nagyvárosokban jelennek meg. Kidolgozottak, cselekményesek, akár társadalmi-szociológiai tartalommal bíró művek sok helyütt a városszépítés egyetlen eszközének voltak tekinthetők.

Az első metamorfózis

A graffiti rövid életében már az 1990-es években – new school korszak – megtörténik az első metamorfózis. Az addig külvárosokra jellemző graffiti pökhendi módon beköltözik és hirdeti önnön halhatatlanságát a nagyvárosok centrumaiban a védett épületeken. Megjelenik a földalatti közlekedési hálózatokban, eszközökön és az alaposan „megrajzolt” metrószerelvények keresztül-kasul járnak a várost egy-egy jól, vagy kevésbé jól sikerült alkotással. Jellemző megnyilvánulási formává vált ekkor az úgynevezett „címkézés”, az azonos szimbolikus jelek elhelyezése, felfirkálása bizonyos területre. Ez a címkézés igyekezett méretben, kiterjedésben, színben és stílusban azonos maradni, ezzel is mintegy jelezve, hogy a behatárolt terület „tulajdona, ellenőrzése” az alkotóhoz, ugyanazon egy alkotó személyhez és személyiséghez tartozik, netalántán a banda territóriumát is kijelölve ezzel.

Persze már itt megkérdőjelezte a galéria művészetekhez, kifejezési csatornákhöz szokott, a művekben mondanivalót, mögöttes tartalmakat kereső közönség és műítészek közösség, hogy hová sorolják be az utcai – városi tájat immár vizuálisan is meghatározó graffitik sokaságát. Ez egy újfajta, innovatív műalkotás, önkifejező eszköz vagy egyszerűen

vizuális közzavar, polgárpukkasztás egyik újkori, szokatlan megjelenési formája. Mert mivel is találkozhattak? Egyfajta idősíkban helyezve a történetet, Diego Rivera után, még az 1990-es évek előtt, az 1970-es évek elején az amerikai, nagyvárosi, fiatalok körében elterjed ez a szubkulturális és mint ilyen gyakran illegális formáció. Már ezekben az évtizedekben is megfigyelhető a jellemzően nagyvonalú, a biztos kezűnek tűnő vonalvezetés, a túlzó, pocsékoló, az anyaggal gazdálkodni nem tudó, képzetlen, sprayt vagy dobozos festéket használó „művész”, aki a formákat, az abszolút – szinte értelmezhetetlen – absztrakciókat szinte feldobálva, a színeket extrém módon, extrém kültéri felületeken dolgozva, készítik képeiket.

Mindebből érezhető, hogy a graffiti létének és jelentést hordozó tartalmának is van egy jól értelmezhető pejoratív olvasata. Egyszerűen olyan képeket, szimbólumokat, szövegeket jelölnek vele a kritikusok, melyből hiányzik a kánoni értelmezésben vett művészi jelenlét, tudás és ambíció. Ez pedig a műtisztek szemében és olvasatában nem más, mint az úgynevezett „klotter-scribble”, vagyis nemes egyszerűséggel a „firka”. Ebből már egyenesen következhetne az is, csupán egy gondolati lépés szükségeltetne, hogy minden, illegálisan, valamilyen utcai, közlekedési felületre felvitt „alkotás” graffitinek minősül. De a minősítés ennél sokkal bonyolultabb!

A spray art stílusjegyei

A társadalmi peremkulturák alkotóinál is kialakul egyfajta közös jel-és értelmezési rendszer, mely jelen esetben a graffiti megvalósulásához és megértéséhez szükséges. Viszonylag korán, és talán egymás mellett létező idősíkokban jelen levő kivitelezési technikák sokasága összezavarhatja a szemlélőt ebben a street art műfajban. Sok esetben magán az alkotáson sem tudjuk megkülönböztetni az egyes technikákat, módszereket, hisz az alkotások létrejöttük folyamatában is változhatnak.

Izgalmas megközelítésnek nevezhető, hogy a megjelenő és egymástól jól megkülönböztethető szubkulturák nyelve az angol nyelvből átvett kifejezésekkel kommunikál. Az angol nyelv, mint kovász, tartja össze, érteti meg egymással ezt a szubkulturát, annak tagjait, csoportjait. Mindenhol, ahol létezik ez a művészet, ott az egyes fizikailag megjelenő művek technikájának azonosító nyelve ugyanaz. Sőt, rövid időn belül alkalmazkodik az éppen használó „művész” anyanyelvéhez és így a magyar graffitis

társadalom a technikai módszereket a magyar nyelv szabályai szerint ragozza, toldalékolja, például teggeltem („tag” technika magyaros ragozása). A nyelvi azonosság, mint identitáselem, más, ám szorosan a street art műfajához tartozó, vagy rokonítható szubkultúrának is a jellemzője. Ilyen a hip-hop, a break, a görkorcsolya vagy a parkour.

Utcai művészeink elkészült műveiket az alkalmazott technikáról, a szín és formavilágukról, a helyszínről stb. nevezik el. A felsorolásban és beazonosításban Gönczö & Téglás (2003) és *Link1* műveik voltak segítségemre.

1990-ben jelenik meg a „spray art” (*Jacobson, 1990*) kifejezés, mely tulajdonképpen művészeti formává legitimálja a graffitit. A „new school” korszakába lépéssel a graffiti új időszakát éljük. Ezzel egyidőben a graffitinek egyes, jól elkülöníthető stílusjegyeit is meghatározzák. Így a mai (modern) „sprayart” több (sok) technikailag jól elkülöníthető stílusra osztható (valószínűsítem, hogy minden stílust nem sorolhattam fel):

- Bombing (bombázás): Az illegális firka klasszikus megvalósulása, amely általában éjszaka történik és bármilyen csupasz felületet alkalmasnak tartanak a megvalósításához így vonatra, falra, megközelíthető tűzfalra és minden elképzelhető helyre, a fantáziának ebben nincs határa. Mint neve is mutatja, itt a lényeg az illegalitás és a gyorsaság, különösebb művészeti igényt, kivitelezést ne keressünk ezekben a művekben.

- Matrica: A matricázás egy gyors és egyszerű (egyesek szerint lusta) módja a címkék gyors feldobásának. A graffitiírás korai szakaszában ez az igen egyszerű „Szia, a nevem” (itt egy név következett) címkéből, vagy a név és egy szám(hátszám) kombinációjából állt. Manapság sokan sokszorosított, vásárolható vagy ingyenesen letölthető, kinyomtatható matricákkal dolgoznak, amelyeken valamilyen üzenet, kép látható, amit akár otthon „fel tudnak javítani”. A matricákat kedvelik a graffitisek, mert gyorsan lehet vele dolgozni. Zárójeliesen, nemcsak lusta módszer, hanem ötlet, kreativitás deficitesnek is nevezhető.

- Tag (szignó, címke): A legegyszerűbb, legrégebben beazonosított graffiti. Ez nem más, mint a „művet” felvivő, azaz a „firkász” vagy a csapat, melyhez tartozik neve. Gyors, egy vonalas munka, aláírásként értelmezendő. Bármilyen eszköz, amivel írni lehet, alkalmas: filctoll, rost író, spray, cipőpaszta, festék stb. Ha egy tag-et, egy másik író címkéjére helyeznek, az a tiszteletlenség jele. A legnagyobb bázisa a „tag-előknek” van, a graffitivel szembeni negatív társadalmi előítélet alapját az ő csoportuk adja. A „tag” egy kisebb, monokróm jellegű, kalligrafikusan megformált, sprayvel felvitt aláírás jelölése. A „tag”

általában a készítő, mai szóhasználattal nick neve, amely a graffiti művelői körében könnyen beazonosítható.

- Throw up (feldobás, felhordás, de a felhányás fordítás is belefér): Szintén illegális munkák, ám egy kicsit bonyolultabb szimbólumrendszert jelez, több időt, odafigyelést, ügyességet igényel, mint egy „tag”. Általában buborékbetűkkel, gyakran egy színben, eltérő színű körvonallal készült, térhatású elemekkel gazdagított felirat, rajz. Szórófestékkel (spray) kerül a felületre, és a firkász „tag-je”, illetve a csapatának (ha van) nevét is tartalmazhatja.

- Karakter: Mivel a karakter már a figurális ábrázolás körébe tartozik, ezért az csak megfelelő, nyugodt környezetben valósítható meg. Így a legális kategóriába tartozó karakterek teljes mértékben különböznek az eddigiektől, első ránézésre is kitűnnek a tag-ek, az absztrakciók, a betűk sokaságából. A karakterek már a firkászok önkifejező eszköze, egyfajta verseny, megmérettetés felületre felvitt megjelenítése. Idő- és anyagigényes, technikai tudást feltételez és megfelelő környezetet.

- Piece (darab vagy mestermű): Profi, szórófestékes (spray) munka, amely akár egy teljesen kidolgozott festményt is takarhat. Nagy formátumú (hosszmérete 100 métert is elérheti). Erre a graffitire a színek és formák sokasága jellemző. Mivel rendkívül idő-és munkaigényes, ezért ez csak „legal” falakra (legális) kerülhet/ne fel. A graffiti művészet egyik legeredetibb hozzáadott értéke. A képnek tartalmi jegye az aláírás, a figurális ábrabetétek, a háttér megléte. Kivitelezésében elvárt a többretegű anyagfelvitel, a változatos színek, meghökkentő színekombinációk, de itt is fontos a neonhatás megvalósulása, és lehetőség szerint egy második körvonallal kell bekeretezni a képet. Mivel a graffitit, mint legitim művészeti formát, egyre nagyobb érdeklődés övezi, egyre több helyen jelenik meg városdíszítő elemként.

- Quick piece (gyorsan készült piece): Lehet legális, de a gyors kivitelezés azt sugallja, hogy illegális graffitiről beszélünk. Tartalmazhat színes feliratot, esetleg karaktert is. Kivitelezése nem annyira gondos, mint a piece-é. Az viszont egyhangú elismerést vált ki a firkászok között, ha illegális piece készül valahol.

- Mural (fal): A falra festéssel nagyméretű képeket helyeznek fel. Nem egyedi munka. Vagy egy csoport készíti, vagy ideiglenesen állnak össze, az egyébként magányosan dolgozó firkászok. A murál olyan a graffitiben, mint a zenében a szimfónia.

- Wildstyle (vad stílus): Egy sajátos stílus, amelyet bonyolult és rendkívül stilizált írásmód jellemez, amelyet még a graffiti olvasásban járatos firkászok sem mindig tudnak elsőre elolvasni. Éppen ezért, ez a műfaj talán nem is a kívülállóknak szól, hanem inkább magának a firkász elkövetőnek. A wildstyle írás nyilakat, tüskéket, íveket és egyéb olyan, egymástól független jeleket, szimbólumokat, elemeket tartalmaz, amelyeket a nem graffiti művészek nehezen tudnak értelmezni. A titok tudója csak az a firkász, aki „elkövette” a művet. Mindemellett a stílus sok elemében egyfajta 3D-s elemek fedezhetők fel, amelyek a graffiti gyakorolt formájának egyik legnehezebb megjelenése.

- Stencil: Nem bonyolult, de hatékony, gyors módja, akár nehéz, összetett képek felvitelének. Van egy sablon, amit a felületre tart a firkász, és azt spray technikát használva felfújja. Használhat több színt és több réteget. Előnye, hogy egy kidolgozottabbnak tűnő, színes képet kap, ám kivitelezői érzet kevesebb, inkább a mögöttes kreativitás lelhető fel ebben – stencil elkészítése. Ma a leghíresebb képviselője az „ismeretlen” Banksy.

- Burner (égetés): Nem feltétlenül szükséges egy technikát felfedezni mögötte, hanem inkább a kivitelezés tökélyét jelenti. Ez lehet „piece, stencil” vagy bármi egyéb, de a közös az, hogy a mű szinte életre kel, mozog a falon, letáncol onnan. Amikor nézed, elfelejtesz pislogni, mert szinte lehet egy „piece” vagy egy „quickpiece”, ami olyan szépen és jól van felrakva, hogy szinte „kiégeti a szemed”.

- Blockbuster (kasszasiker): Metaforaként van jelen egy graffiti kivitelezésében. Lényege, hogy minimális idő alatt, maximális területet fedjen le a firkász. Ennek a technikája egyszerű. Festőhenger, több szín és erőteljes, nagy, kidolgozatlan, nagy lendülettel végzett, kitárt mozdulatok. A törekvés itt az, hogy elfedjék, átfessék az ott levő, korábbi művet, ami lehet saját (már nem tetszik), de lehet más firkászé is (az nem tetszik, vagy területi – „lines” – vita van a felületről).

- Heaven graffiti (mennyei graffiti): Beszédes meghatározás. Azokat a műveket nevezik így, amelyek veszélyes helyekre kerülnek fel, olyanokra, amelyeknek a megközelítése akár akrobatikus teljesítményt követel, veszélyes, így a mű megvalósítása pedig különösen az. Szóba jönnek itt a tűzfalak, gyárkérmények, autópályák műtárgyai. Nagy respekt jár annak a firkásznak, aki egy ilyen helyen el tud helyezni egy-egy graffitit.

- Legal (legális, engedélyezett): A graffitisek körében a közelmúltban elterjedt szóhasználat és gyakorlat. A „legal wall” az „engedélyezett fal”, az a felület, amelyet

valamely helyi hatóság, cég kijelöl felhasználható graffiti falnak. Az itt folytatott tevékenység a „legálózás”.

- Black book (feketekönyv): A graffitis vázlatkönyve, amelyben a graffitis tervei, vázlatai, régi munkái szerepelnek. Nyomon lehet követni a graffitis fejlődését, a stílusváltásokat, a felhasznált anyagokat, a színek szerepét és hosszasan sorolhatnánk.

A graffitisek leggyakrabban használt munkaeszköze a szórófesték (spray). Éppen ezért érdemes, már csak a beazonosítás megkönnyítése okán is, megismerni azokat az eszközöket, amelyeket használnak (*Gönczö & Téglás, 2003*).

- Kanna (spray, szórófesték): Úrtartalom lehet 100, 150 (Neolux), 300 (Maestro), 400, (Belton), 500 milliliteres palack. Márkája alapján a Prevent keréktárcsa ezüst (ami hazai viszonylatban elég jó), Maestro (gyenge, de itthon még elmegy), Neolux (a leggyengébb minőségű, csak utolsó esetben veszik elő). Európában a Belton, a Montana, illetve a Sparvar a legelterjedtebbek (*Gönczö & Téglás, 2003*).

- Cap (szórófej): A szórófestékre felapplikálható fej, amely meghatározza a vele festett vonalak tulajdonságait. Ezek pedig lehetnek:

- Skinny cap: Ahogy neve is mutatja, igen vékony (maximum 0,5 cm) vonalak húzására alkalmas. Általában a graffiti körvonalazására, vonaléleinek megrajzolására használják.

- Fat cap: Vastagsága eléri a 4–5 cm-es vonalvastagságot. Ezzel kontúrosabban, egyszerűbben lehet kitölteni a graffiti körvonalait.

- Line: A vágott hegyű filctoll egyszerű technikája. Lefelé húzva vékony, oldalra vastagabb vonalakat kaphat a firkász.

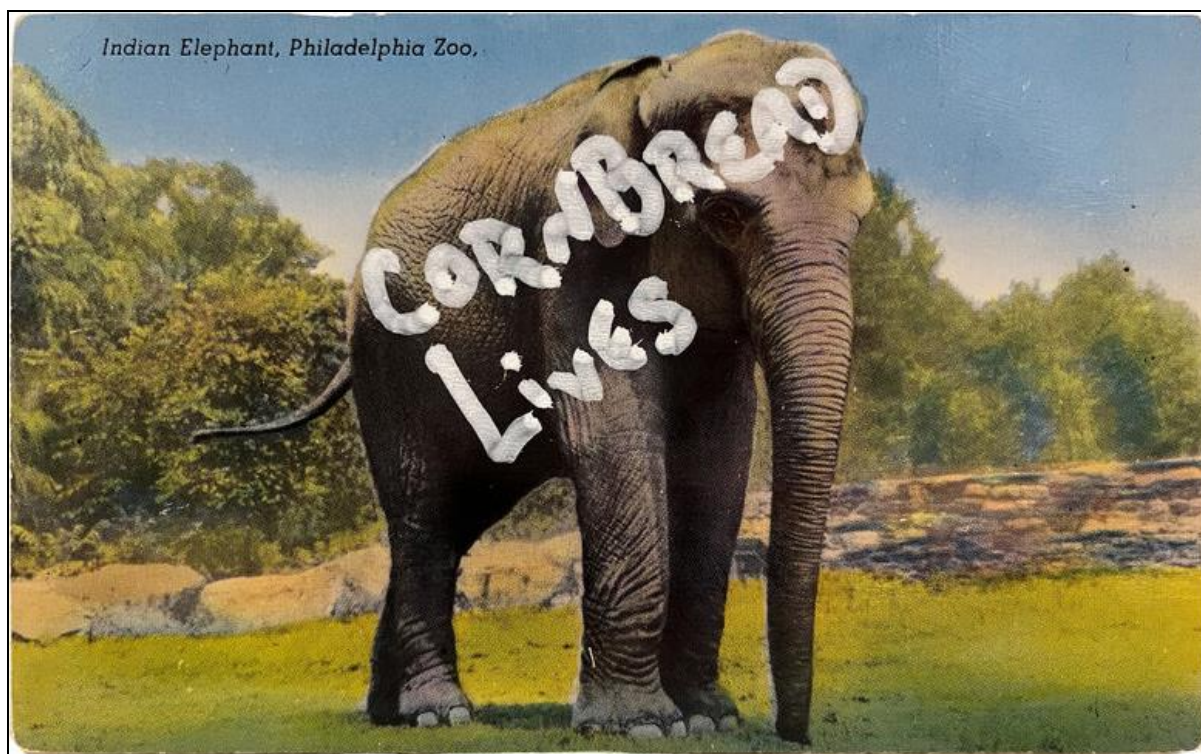
- Fading cap: Olyan szórófej, amely a különböző színek keverésére alkalmas.

A profik

Az első ismert, megszállott graffitis Darryl McCray (1953–), ismertebb nevén „Cornbread” volt, egy philadelphiai fiataikorúaknak fenntartott intézmény lakója. Ragadványnevét is ennek az intézménynek a szakácsaitól kapta. Egyetlen cél lebegett előtte, hogy híres legyen. 1967 körül kezdett el „írni” és minden felületre a Cornbread (kukoricakenyér) ragadványnevét taggolta ki, ami így hamarosan védjegyévé is vált.

Sokszor a törvényesség határán mozgó Cornbread leghírhedettebb tettének az bizonyult, mikor a philadelphiai állatkert egyik elefántjának mindkét oldalára felírta az azóta legendává vált „Cornbread Lives” üzenetét. Az *1. ábra* az illusztráció „mű” képslap változata.

1. ábra: Darryl McCray (1953–) alkotása ([Link2](#)).

És jöttek sorba a követők. A new york-i (bronxi) COPE2, aki homofóbiáért, rasszizmusért, nőikkel szembeni erőszakért, garázdaságért, tiltott fegyverhasználatért (és minden, ami még büntetőtétel az amerikai büntetőtörvénykönyvben) számtalanszor letartóztatott, „throw up” stílust követő író, akinek művei azóta már a Christie's aukciósház ajánlataiban is szerepeltek. Nevével és műveivel találkozhattunk Adidas és Converse termékeken éppúgy, mint a Shrek the Third című népszerű filmben, a GTA IV videojátékban vagy éppen lemezborítókön (Miből lesz a cserebogár?).

Nem kevésbé volt ismert a görög-amerikai Demetrius (vezetéknévét sohasem árulta el), aki a „Dimitraki” címkéiről kapta a „Taki” nicknevet, a 183 pedig az akkori lakóházának (Washington Heights) 183 házámból kölcsönözte. A New York Times 1971-ben közöl róla egy cikket, amelyben megalapítójának nevezik a csak a saját nevüket író graffitisek széles

társaságának. Ez a fiatalokból álló, meghatározhatatlan sokaságú társaság semmi mást nem akart elérni, minthogy nevük minél több helyen és szokatlan felületeken legyen jelen. Az általában csak maguk között nyilvántartott hírességfaktorság alapját ennek a jelenlétnek a mennyisége képezte (2. ábra).

2. ábra: Demetrius „aláírása” (Link3).

És amikor a nagyok találkoznak egy falon (3. ábra).

3. ábra: A híresség fal: Cornbread, Taki 183, Julio 204, Eva62 (Link4).

Mozgásban a graffiti metamorfózis

Másfajta fizikai dimenziót jelentett és az 1970–1980-as években graffitis tömegmozgalommá, tömegkultúrává vált, a fess át/le annyi metrókocsit, amennyit tudsz mozgalom. A metrókocsik királyává válhatsz, ha egy erre a felületre kifejlesztett technikával, a „bombázással”, minél többször felviszed a nevedet, a jeledet, a szimbolikádat a kocsik külső és majd belső felületeire.

Igazi verseny alakult ki a graffitisek között, és már nemcsak a metrókocsik, hanem egész vonatszerelvények is „áldozatul estek” ennek a hullámnak. Itt keveredtek a színek, a stílusok, a formák, de cserébe, talán első alkalommal, megjelentek és kézzelfoghatóan, megfogalmazhatóan, képi nyelvre lefordíthatóan történetek, sztorik, ismert mesékből kiemelt jelenetek (a 4. ábrán a *Hupikék törpikék* című nagysikerű rajzfilm sorozat szereplői láthatók).

4. ábra: A Hupikék törpikék című rajzfilmsorozat szereplői egy szerevényre festve (Link5).

De miért pont a vonatok? – tehetjük fel a kérdést. A válasz viszonylag egyszerű és kézzelfogható. A legegyszerűbb graffititől (címké) a bonyolult „piece-ig” az „írások” valamilyen formája jelen van a bolygó szinte minden városában. Nem számít, hogy hol vagyunk éppen, észre sem vesszük, hogy a graffitik nagyrészt ugyanazokon a helyeken jelennek meg: vonatokon, metrókon és a városi falak, felületek várt és váratlan (akár életveszélyes) felületein. A metrók, a buszok és a villamosok az egész várost bejárják, maximális expozíciót és ezzel egyfajta kommunikációs csatornát is biztosítanak az alkotóknak. A graffitírók ugyanakkor láthatják más városrészek íróinak munkáit, követhetik tevékenységüket, tanulhat új technikákat. De ami a legfontosabb és más, mint a városi, stagnáló állapotú graffiti. A vonatok keresztül-kasul járnak egy országot, gyakran határokat, netán földrészeket is átlépnek és így mintegy felajálva felületeiket, mindenhol gyűjthetnek címkéket. Ez olyan, mint egy egyedi, mobil évkönyv, egy hordozható bélyegalbum, ahová bárki felkérés nélkül dedikálhat, betehet egy-egy bélyeget. Aztán jött az áttörés és az írók már nem elégedtek meg azzal, hogy csak egy cédula keringjen országszerte, hanem műrecek megalkotására, kiteljesedésére törekedtek. Erre pedig kocsik, sőt teljes vonatszerelvényekre volt szükség. A graffitik pedig egyre összetettebbé és stilizáltabbá

váltak. De ez egyben veszélyt is rejtett. A vasúti pályaudvarok veszélyes helynek számítanak, és ahhoz, hogy egy teljes szerelvényt átlényegítsenek (az ablakok sem maradhattak ki), a biztos spraydoboz kezelése mellett, időre, zavartalan munkára, óriási előkészületekre, szervezettségre, logisztikára volt szükség.

Az első vonatszerelvényt, a The Freedom Train-t, 1976-ban festették le teljes, valós hosszában. Ez azonban – talán az emelkedett eseményhez kapcsolhatóan –, nem teljesen illeszkedik be az eddig megvalósult graffitik sorába. A vonatszerelvényt egyszerűen az amerikai nemzeti zászló színeivel festették le középvonalt magasságban (5. ábra).

5. ábra: Amerikai zászló színeivel átfestett mozdony (Link6).

Maradva a vonatoknál, a későbbiekben teljes szerelvényeket átfogó, nagy történet kevés alkalommal valósult meg. Ilyen kevés alkalmak közé tartozik az 1976-ban elkészített „Christmas Train” projekt, amikor is 10 vasúti kocsit festettek le teljes karácsonyi díszre. A vonatokra felvitt „képek” üzenet hordoznak, amolyan reklámfelületek. Ahogy már megfogalmaztam, a vonat az a logisztikai eszköz, amely városok-országok között tart

kapcsolatot, a rá festett üzenet pedig messze földre eljut – mintegy ingyenes reklám. Ezeket a vonatokon megjelenő festéseket azonban nehezen tudjuk ma azonosítani, azonosan értelmezni az eredeti graffiti mondanivalókkal, üzenetekkel. Egy magyar mozdonyon megjelenő, az Eucharisztikus Kongresszust hirdető, népszerűsítő szerelvény messze van egy bármilyen művészi piecetől (6. ábra).

6. ábra: A 2020-as Eucharisztikus Kongresszust hirdető mozdony (Link7).

A vérszemet kapott vasútfestőket azonban az 1980-as években hozott szigorú festésellenes törvénnyel sikerült megállítani. Az egyes országok, vasúttársaságok graffitiellenes költségvetése jelentősen megnőtt, a vonatok, vasútállomásokat pedig sokkal szigorúbban őrizték. A kedvenc és viszonylagos biztonságos helyekhez nehéz volt eljutni és a graffiti írásért kapott büntetéstételek jelentősen emelkedtek. Több országban is törvényt hoztak arról, hogy graffiti szerelvények nem futhatnak ki pályaudvarokról. Mindezek ellenére ma is találkozunk (sőt az a ritka, ha nem) graffiti szerelvényekkel. Ugyanis a fenti szigorúság nem vonatkozik a tehervonatokra, sőt alkalmanként még vonatok díszítésére is felkérnek graffitiírókat, hogy legális keretek között valósítsák meg önmagukat és így kerüljenek fel alkotásaik a tehervonatok fa/fém felületeire.

Ennek az engedékenységek az oka valószínűleg az, hogy egyrészt keretet ad a műveleteknek, ellenőrizhető, illetve a graffiti megszületése és elterjedése óta felnőtt, ilyen látványelemekben szocializálódott egy nemzedék és számukra ezek a szerelvények és a graffiti egy és azonos, ikonélményt jelent.

Abban konszenzus van, hogy a graffiti a szubkultúra részét képezi és mint ilyen teljes mértékben kapcsolódik, már természetétől fogva is, az underground művészetéhez. Ebben van valami túlvilági, valami félelmetes rendezetlenség, káosz, befejezetlenség és vadság. Ma nehéz, talán nincs is olyan hely, település, ahol egy rövid séta közben ne találkoznánk egy-egy falra, villanyoszlopra, kukára került alkotással. Egy elsődleges és azonnal ható kifejezésmóddal találkozhatunk, amelyet – valljuk be – általában vandalizmusnak tartanak. A modern korban, a kezdeti politikai üzenetként megjelenő graffiti (Mexikó, Kolumbia, Kuba stb.) elveszítette, eltávolodott eredeti küldetésétől.

Azoknak, akiknek volt valami politikával kapcsolatos mondanivalójuk, felírták, képileg megjelenítették és mindenki, aki elhaladt az adott helyen, láthatta, olvashatta, véleményt alkothatott. Később a graffitik egy időre eltávolodtak a politikai oldaltól, majd és főként a terület megjelölésére, az „elkövetők” hírnevének megörökítésére fókuszáltak. Az eredeti graffiti funkciók kiürültek, elveszítették mondanivaló hordozó tehetségüket és átváltottak egyfajta önmutogató, öncélú és üres festékhalmazzá, „festékfecsegéssé”.

Második metamorfózis

De születtek olyan alkotók, akik megelégték ezt a semmibe vezető folyamatot és újra eszünkbe juttatták, hogy a falfestésnek is lehet értéke, híre, olyan, ami az művészekén kívül másokat is érdekelhet. Megjelennek a mindentől független, tisztán művészi értéket képviselő graffitik. Ők azonban csak akkor működhetnek, léphetnek ki a nyilvánosság elé, ha a közvélemény elismeri és felkarolja őket. Ez a nyilvánosság teszi aztán legálissá a graffitit. A kezdeti éjszakai gyors „műszakokat” felváltotta a számítógépen megtervezett, olykor már zsűrizett falfestmények, graffitik kora.

Banksy: Egy férfi lóg ki az ablakból

Banksy egy nagy ismeretlen. Keveset tudni róla, az is eléggé megbízhatatlan forrásokból származik. Talán 1970-ben született és lehetséges, hogy Robin Gunnungham a neve, de az

biztos, hogy 2006 óta Joy Millward (1975?–) a felesége. Dolgozik a *Simpson család* című társadalomszatirikus rajzfilmsorozatnak is. Ő magát valahol: „*minőségi vandálnak*” nevezi.

Lenyűgöző látni, hogy egy-egy színes darab hogyan képes feldobni egy koszos utcát, eltüntetni egy építkezés kaotikus felvonulásait. Ha jól helyezik el, és jól reklámozzák, egy ismert graffiti művész alkotása valóban turistákat hozhat a környékre (7. ábra). Banksy a tökéletes példa erre. Az emberek azért utaznak, hogy személyesen lássanak egy-egy Banksy-darabot, melynek értékét (igaz el sem vihető), de dollárszázazrekben mérik. A graffiti turisztikai vonzerővé vált.

7. ábra: Banksy *Egy férfi lóg ki az ablakból* című alkotása (Link8).

A művész graffiti népszerűsége és elterjedése napjainkban egyre növekszik, egyre több helyen jelennek meg képei városi tűzfalakon, kerülnek be turisztikai vonzerőként egy-egy város turisztikai atlaszában. Sok város veszi azt a bátorságot, hogy maga ír ki pályázatot graffitiseknek, képzett képzőművészeknek, hogy kijelölt, vagy általuk választott falfelületre felvigyék az általuk megfogalmazott témát. Ma már azon sem csodálkozhatunk, hogy olykor a helyi közösségek szavaznak arról, tetszik-e nekik a felvitt mű vagy sem. Első esetben maradhat, másodikban le kell festeni. Ilyen vita tárgyát képezte a fenti Banksy darab is Bristolban. Az, hogy létezhet a Banksy mű, a városi lakosok szimpátia szavazása döntötte el.

Színes Város Csoport: Karikó Katalin (Budapest, Krisztina krt. 30.)

Ma a falak vitathatatlanul a legelterjedtebb helyei a graffitik felvitelére. A városi környezetben lévő épületek falait ma talán gyakrabban tűzdelik tele, csúfítják el mindenféle stílusú, vagy éppen semmilyen stílust nem követő rossz és még rosszabb címkékkal, függetlenül attól, hogy az a fal egy üzleté vagy lakóházé. És ez valahol természetes. Megszűnt az egykori célfelületek elérhetősége. Ma egyre nehezebb vonatokra festegetni és így a falak lettek az elsődleges célpontok. De mivel sok fal látható és jól megvilágított, gyakran nagyobb kockázatot, lebukási veszélyt jelentenek a graffitis számára (8. ábra).

8. ábra: Budapesti óriás falfestmény (Link9).

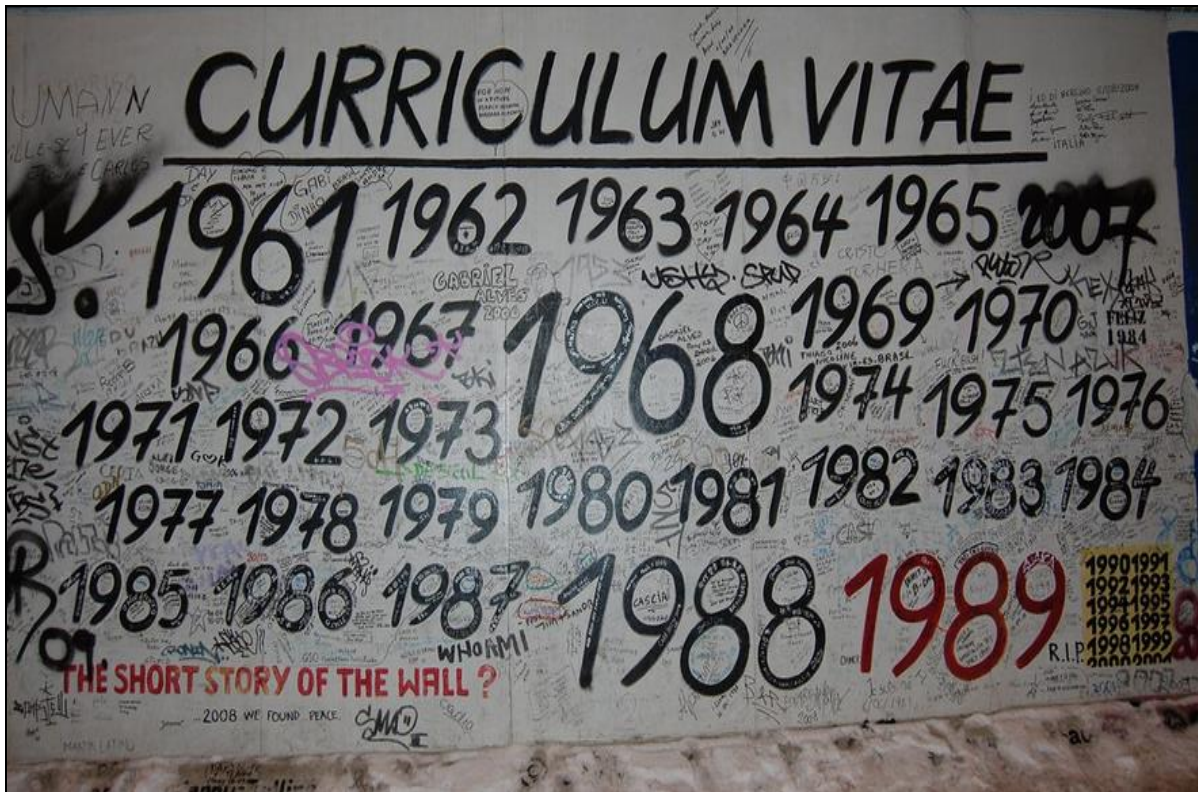
Híres graffitifalak

Érdekes három, méltán híres, és elsősorban politikai üzenetet hordozó fallal megismerkedni, graffitis perspektívából. Kezdjük a berlini fallal (1961), a „graffitisek Mekkájával”, annak ellenére, hogy több mint, három évtizede nagy részét lebontották, ma is a graffitisek kedvelt memoár emlékének számít. Egyrészt hordozta az általam is inkább vandalisztikus jegyeket tartalmazó firkákat (ha már itt ez a nagy felület, akkor miért is ne...?), és politikai témájú üzeneteket. Érdekes a történetben, hogy a falat a két Berlin lakói más és más névvel nevezték el, a rajta megjelenő politikai graffitik is ehhez igazodtak tartalmukban. Míg ugyanazon fal kelet-berlini oldala az Antifaschistischer Schutzwall, azaz Fasisztaellenes Védőfal (9. ábra), addig a nyugat-berlini oldala a Die Berliner Mauer vagy egyszerűen csak Die Mauer, azaz a Fal (10. ábra) néven volt ismert.

9. ábra: A keleti Fal részlete (Link10).

10. ábra: A nyugati fal részlete (Link11).

A másik fal, a mai napig is álló ciszjordániai fal, amely Izraelt választja el a palesztin részektől. Tipikusan ez az a fal, amely politikai üzenetekkel telített, sőt az izraeli oldalra rendelésre is készültek. Így Ian Knowles (1962–) betlehemi ikonfestő el készítette a 11. ábrán látható Szűzanya ábrázolást.

11. ábra: Falakat megsemmisítő Szűzanya az izraeli oldalon (Link12).

A palesztin oldal nem ennyire megtervezett. Inkább hasonlít a berlini fal kócos, inkább amatőr graffittisek politikai jellegű üzeneteivel, képeivel van tele, mintsem művészek által kivitelezett képeivel (12. ábra).

12. ábra: Palesztin oldal graffitije (Link13).

Egy másik jól ismert graffitifal a közel 30 méter hosszú prágaiak által csak John Lennon (1940–1980) falként ismert felület (13. és 14. ábra). A Károly-híd nyugati végének közelében található, és röviddel Lennon halála után vált élővé (1980). A Beatles együttes dalszövegei, a halott zenésznek szóló üzenetek és különféle egyéb firák és képek borítják a falat. A fal körüli vita abból fakadt, hogy Lennon zenéjét (és az összes nyugati pop- és rockzenét) sokáig csak a türt kategóriában, illetve tiltólistán voltak. Amikor a rendszerváltás Csehszlovákiában is megtörtént, a fal a szólásszabadság bizonyítékaként megmaradt. Még Václav Havel (1936–2011) neve is felkerült, egyértelműen bizonyítva, hogy ez a fal egy permanens politikai üzenetrögzítőként is szerepelt.

13. ábra: A Lennon fal részlete (Link14).

14. ábra: A Lennon fal részlete (Link15).

A „Wildstyle”

Mi az igazán különleges a graffitiben? Az eddig megismert stílusok, falfestmények és falfirkák közül stílusából, megjelenéséből, látványi dinamikájából kiemelkedik és talán alkalomadtán a művészi értéket képviselő street art meghatározó stílusjegye a „Wildstyle”. Igaz, hogy olvashatósága szinte csak az alkotójának adatik meg, az egyszerű és gyanútlan észlelője, a sétáló ember ennek a stílusban nem biztos, hogy látja a betűket, magát a szöveget, a mondanivalót – így nem is bízik benne. Azt azonban látja és felismeri, meg tudja különböztetni, azonnal elkülöníthetőnek érzékeli a többi graffititől, az a wildstyle speciális betűtervezés és kivitelezés.

Első megjelenése 1977 körül történt, de ebben az időszakban több stílus is egymás mellett haladt, mintegy keresve/várva a jövőben felbukkanó stílusterhódítókat. A wildstyle egy erős, jellegzetes, karakterisztikus, de talán még különlegesnek is nevezhető, ám mindenképpen nehezen értelmezhető betűterv halmaz, növényvilág jellemzőket, absztraktot jelent, ami egyfajta ornamentális köntösbe bújtatva intenzíven ritmikus, szemet zavaró megjelenésben kerül elénk. Tehát a wildstyle egy nehezen értelmezhető felirat, erős ritmikai és dinamikus jellemzőkkel. A feliratozásban nincsenek határok, különös szabályok, a betűk többféleképpen kanyaroghatnak, fedhetik egymást, erős színdinamikát, sokszor neonhatással vegyítve, egyediséget sugárzó jelenléttel.

Előtörténetként annyi, hogy az 1980-as évek elején a „spray-művészet” egyes művészei már a new york-i galériák világához kapcsolódtak, ahol Keith Allen Haring (1958–1990), Futura 2000 (Leonard Hilton McGurr [1955–]) és Jean-Michel Basquiat (1960–) váltak a legismertebbeké. Majd a stílus a nyolcvanas évek közepére meghódította az Egyesült Államok egészét, áttérjedve az európai kontinens nyugati tájaira, azok nagyvárosaiba. Az 1980-as évek végén, a megismert törvényi rendelkezések hatásának következményeként, az addig pragmatikusan vonatokon használt alkalmazást áttették a nagyvárosok utcáira és szinte, mint egy városi utcai tapétaként borították be a házakat, aluljárókat, gyárak falait, közlekedési táblákat és minden elérhető felületet. Mindez létrehozta 1990-től datálhatóan, az úgynevezett „spraycan”, festékszóró művek sorozatát.

A göteborgi recept (Esettanulmány)

A következő esettanulmány a svédországi Göteborg 2020-ban kiírt nagy graffiti-projekt egy részletének a bemutatása. Azon belül is egy „kép” metamorfózisa foglalkoztatott, amely alig három hónap alatt több változatot is megélt, majd eltűnt.

Göteborg belvárosi közlekedés struktúrájának átépítése még svédországi városépítészeti összehasonlításban is egy komoly projektnek számít, és befejezése is eltart még néhány évig (várhatóan 2026-ig). A monumentális építkezés során a Klarälv folyó régi hídját elbontották, helyette új hidat építettek, új városközpont nőtt a Lilla Bommen helyén több ezer irodával, alagutakat fúrtak a folyóval párhuzamosan, hogy ezzel az észak-déli átmenő forgalom jelentős hányadát a föld alá tereljék. Részben már megtörtént a közösségi közlekedés új útvonalainak kijelölése és kivitelezése. A városlakók hol türelemmel, hol a svédre jellemző mérsékelt kritikával és értetlenséggel fogadják a napi szintű közlekedéstechnikai változásokat, a bonyolult és sok esetben veszélyes közlekedési alternatívákat, lehetőségeket. Az építkezések, mint mindenhol a világban, felfordulással, zajjal, porral, építkezési káosszal és vizuális környezetszennyezéssel járnak. A vizuális környezetszennyezés elkerülése miatt döntött úgy a város kulturális vezetése, hogy az építkezés folyamatát, a munkaterületeket paravánokkal lezárja a kíváncsi tekintetek elől. Így került sor több km hosszúságban, szakaszos és éves bontásban (2019–2025), a közel 2,8–4 méter magas vízszintes deszkázatú, zöld alappal lefestett, homogén hatást keltő, masszív fakerítések építésére. A paravánfalak egy kb. 0,5 méteres, az építkezési területek felé lejtő tetőt is kaptak. A kapott/nyert paravánokkal ugyan elzárják az építkezést – és az arra közlekedőket fizikailag és egyben látvány kapcsolatát is az építkezési területtel –, sőt maga a zöld felület is egyfajta megnyugtató érzést közvetít, illetve utal a zöld természeti háttér hangulatára is. Ugyanakkor, és mindezek ellenére, ez a zöldre festett, magas fakerítés a mindennapi látvány szintjén rapid gyorsasággal unalmassá, egyhangúvá tud válni, főleg azok számára, akik napi szinten ezek előtt mennek el. Másrészt, az üres felület szinte felhívásnak tekinthető minden sprayfújó számára, hogy ezeken, a szinte számukra előkészített terepen megvalósítsa a graffiti általános műfajának valamely stílusát,

ezzel mintegy műtárggyá lényegítve paravánokat és vele együtt művészeinek perszonális-ego önmegvalósító művészetét.

A zöldfásultság és az önmegvalósítás megelőzésére 2019 tavaszán a város pályázatot írt ki, elsősorban helyi csoportoknak, utcai művészetet kedvelő amatőröknek, képzőművészeknek (profi), hogy általuk igényelt méretű felületeket ingyenesen rendelkezésükre bocsátanak. A pályázati kiírásban szerepel, hogy minden résztvevő saját technikájával, témakörével tehetné élővé művészetének bemutatására számára tartott paravánfelületet. Előzetes terveket nem kellett benyújtani. A művek anyagigényét (például spray, festék stb.) a város fizette. A kiírásban szerepel, hogy a deszkákra felkerülő alkotásoknak fel kell keltenie az előttük napi szinten több ezer járókelő, autós figyelmét. A technika teljesen szabadon választható, de mindenképpen olyan kreatív alkotások keverékét szeretnék látni, mint például festészet, faragott alkotások, fény installációk, vetítések stb. Néhány feltételt azonban rögzített a kiírás. Így az alkotóknak 18 éven felülieknek kell lenniük, adószámmal kell rendelkezniük és számlát kell tudniuk adni, és persze az alkotásnak legalább hat hónapig időjárás állónak kell lenni.

Az előkészített felületekre mintegy 18 művész, művészcsoport jelentkezett és ők alkotásaikkal a rendelkezésre álló kerítéseknek mintegy 10%-ra (a szerző becslése) festettek „műalkotásokat”. Az elkészült művek tulajdonosa a Göteborgi Közlekedési Vállalat, azonban a képeket ért károsodásért a művészek a felelősek.

Külön kiemelném, hogy a pályázat kiírásából az alábbi, emberi-jogi (esettanulmány) feltételeket, amelyek a tanulmány további részében fontos szerepet játszanak.

- A mű fizikai tartalmának alkalmasnak kell lennie arra, hogy kiskorúak is megtekinthessék.

- Meg kell felelni a svéd törvényeknek (például szerzői jogok, helyi rendeletek, közlekedésbiztonság, környezetvédelem stb.).

- Nem tartalmazhat sértő, provokatív vagy erőszakos elemeket.

- Nem hívhat fel erőszakra, vandalizmusra, nem lehet sértő a nemzet, transzneműséget, identitást, etnikai hovatartozást, vallást, szexuális irányultságot vagy életkort illetően.

- Nem utalhat termékre, szolgáltatásra, logók nem jelenhetnek meg az alkotáson.

Belépő az utcai kiállításra

Mielőtt a kívánt alkotásra rátérnék, érdemes ízelítőként egy-két alkotással és művésszel megismerkedni. Sajnos területi okok miatt mindenki nem kaphat teret és itt csak azok szerepelnek, amelyek elnyerték a szerző tetszését (is).

Az eddigi göteborgi projektben felkerült graffitik közül talán a legkidolgozottabb, a legintimebb, amolyan művész fantasy világba repítő erdő részlet. Christofer Svedjeby (1979–) képével (15. ábra), melynek hosszúsága kb. 30 m, behozza a város szívébe a fákat, a madarakat, a virágokat, a svéd néplélek jelenlegi meghatározó érzélemvilágát. Olyan, mint egy mesefilm részlete lenne, ahol a nyest kvaterkázik a csigával. Már csak a történet hiányzik a kép mögül.

15. ábra: Christofer Svedjeby (1979–) *Az erdő* című alkotása (részlet)
(szerző saját felvétele, 2022).

Fény és árnyék játéka olyan, mintha valóban egy északi erdő mélyén járnánk valahol. A szereplők (gombák, csigák, kisemlősök) alsó perspektívából való ábrázolása óriássá nagyítja

őket, az utca túloldaláról nézve a járókelők kicsinek érezhetik magukat. Svedjeby, mintha üzeni akarna, hogy az ember és a természet kapcsolatában az ember a kisebb tényező. Megjelenik a kantarell gomba (sárga róka gomba), a svéd gombája is (16. ábra). Az erdő vegyes technikával olaj, akril, akvarell, de főleg spray festék felhasználásával készült (17. ábra).

16. ábra: Christofer Svedjeby (1979–) *Az erdő* című alkotása (részlet)
(szerző saját felvétele, 2022).

17. ábra: Christofer Svedjeby (1979–) *Az erdő* című alkotása (részlet)
(szerző saját felvétele, 2022).

Anna Rundberg (1988–) *Vigyázz magadra és erősödj!* című alkotását (18. ábra) a Covid-19 inspirálta. A viszonylag egyszerű vonalvezetésű, akár gyerekesnek is jellemezhető, rajzszerű vegyes technikával készült kép szimbólumrendszere azt a képet sugallja, hogy a járvány időszakában egyedül voltunk. Egyedül és a betegség rémképe, a rossz hírek sokasága, az elveszett ismerősök és aggodás a megmaradottakért. Ez egy olyan színes jelképeket tartalmazó kép, amely erőt, kitartást, humort akar sugallni azok számára, akik elmennek előtte. Állj meg a kép előtt, gondolkodj el, és légy pozitív! Az önkifejezés élénk színekben és nem mindig kiforrott formákban való megjelenítése, mindig is egy módja volt annak, hogy hogyan kommunikáljunk, hogyan tapasztaljuk meg a minket körülvevő világot, és értsük meg saját belső érzelmi életünket. Az alkotó képe egy ilyen önkifejezés, ahol szinte gyermeki rajzokon jelenik meg az életből vett mondanivaló. Ez pedig nem lehet más (lásd cím), mint erőnléti edzés megjelenítése, ahogy tán egy gyerek látja anyját, aki nagy küzdelmek árán vette rá magát a mozgásra. A kép vidám hangulata, a feltűnő egyéb szimbolikák, a színvilág

visszaviheti a járókelőket saját régmúltjuk egy szeletébe, vagy éppen önmagukat felismerve, a jelenbe.

18. ábra: Anna Rundberg (1988–) *Vigyázz magadra és erősödj!* című alkotása (szerző saját felvétele, 2022).

A kép öt jól elkülöníthető külön részletből áll, amely jelzi, hogy a valóság sokkal bonyolultabb annál, minthogy egy egyenes vonalként képzeljük el azt. Történetek és történetek vannak, amelyeket sok-sok láthatatlan erővonal tart össze. Ezen a képen talán az anya és az apa, vagy simán csak egy pár, de lehet, hogy csak szomszédok nagyméretű megjelenítését a közöttük négy elemmel megfestett, hol jól, hol kevésbé jól értelmezhető (mint maga az élet, a valóság) óriásbélyeg tart össze. Ezek megfejtése minden bizonnyal a járókelőkre vár.

Sara Camilla Elisabeth Boström (1972–) *Szimfónia* című művének (19. ábra) a motívuma egyértelmű, hisz a göteborgi Opera kb. 200 méterre található a képtől. Másik,

számunkra talán relevánsabb jellegzetessége, hogy ez a graffiti került a civilek nyomására „eltüntetett” és a későbbiekben tárgyalt mű helyére. Itt a mester a négyteteles szimfóniát, amit madarak szimbolizálnak, ülteti át képi formává (20. ábra). A *Szimfónia* jellemzően olyan mű, melynek érvényesülése csak itt jelent tartalmat, itt az Oprához közeli paravánon. A hazafelé baktató színházlátogató, fülében még visszacsengenek a mondatok, a dallamok, lehet, hogy megáll a graffiti előtt és tovább gondolja azt, amit látott, hallott.

19. ábra: Sara Camilla Elisabeth Boström (1972–) *Szimfónia* című műve (szerző saját felvétele, 2022).

20. ábra: Sara Camilla Elisabeth Boström (1972–) *Szimfónia* című művének részlete (szerző saját felvétele, 2022).

Érezhetővé, jelen levővé, tapinthatóvá válnak a figurális motívumok az organikus növényzet elemeivel, fákkal, virágokkal, fűcsomókkal és faágakkal. Madarak kettős értelmezésben vannak jelen, egyrészt, mint valóság, élő, repkedő és a tenger közelsége miatt valóban aktív jelenléttel és a fantázia visszatérő motívumaként (madarak, melyek talán nem is léteznek csak a festő képzeletében). Mintha a figurális és az absztrakt között ingadozna, amely ingadozást, bizonytalanságot a színrobbanások sokaságával, grafikai elemek megjelenítésével jelenít meg.

Azt nem tudjuk, hogy melyik mű tett ekkora hatást az alkotóra, de talán nem is érdekes. De abban van valami enyhe cinizmus, hogy a *Szimfónia* madárképeit nem énekesmadarak szimbolizálják, hanem tán a legcsúnyább hangú, idegesítő és nagy tömegekben jelenlevő, immár városi madarak, a varjak.

Dan „Space” Sapunar (1989–) alkotásának már a címe is inspiráló (*A kozmikus óceán*) címe, a valahová, az ismeretlenbe elvivő hatalmas kép (kb. 100 méter) fantasztikus, egységes kép, úgy, hogy számtalan, akár önálló helyet is megérdemlő részletet látunk benne (21. ábra). Egy mesefolyam, előtte sétálva sokat lehet mesélni a tengerről, a soha nem látott szörnyekről, tengeri lényekről. Az uralkodó kék víztenger színe ott ül a retinánkon, a robajló hullámok hangja a dobhártyánkon és érezzük, hogy ebben a kalandban mi is ott vagyunk. Ezek a képek nem mást, mint a titokzatos és végtelen iránti nagy szeretetet tükrözik a minket körülvevő univerzumot, hajókat látunk a világegyetem óceánjában (22. és 23. ábra). Stílusa a graffitikból ered és absztrakt mintákat szólaltat meg erős színekben, amelyek harmonikusan kelnek életre.

21. ábra: Dan „Space” Sapunar (1989–) *A kozmikus óceán* című műve (szerző saját felvétele, 2022).

22. ábra: Dan „Space” Sapunar (1989–) *A kozmikus óceán* című művének részlete (szerző saját felvétele, 2022).

23. ábra: Dan „Space” Sapunar (1989–) *A kozmikus óceán* című művének részlete *óceán* című művének részlete (szerző saját felvétele, 2022).

Rabeks & Dart165 *Csepp a tengerben* című nagyméretű képe egyfajta tisztelgés a tenger és a mélyben lévő csodálatos dolgok előtt, amelyeket nem látsz, de természetesnek veszel, tudod, hogy ott van. Mivel Göteborg tengerparti város, a nyugati part vízalatti növényvilágának elemeit mutatja be mélykében ez a graffiti (24. ábra).

24. ábra: Rabeks & Dart165 *Csepp a tengerben* című alkotása
(szerző saját felvétele, 2022).

Egy „mural legal piece” metamorfózisa

Carolina Alexandra Falkholt (1977–) nemzetközi érdeklődést kiváltott göteborgi képe előtt mindenképpen meg kell ismernünk a művésznő egyéb, de egyértelműen ebbe a gondolati és gyakorlati síkon megvalósult másik képével. Megmaradása vagy eltüntetése volt a kérdés, aminek végeredménye, hogy a kép maradt. A művésznő street art megjelenésének témája szinte kivétel nélkül a nemiség naturális ábrázolása körül forog. Ezekkel – az egyéni vagy csoportos – megjelenéseivel minden alkalommal a figyelem pillanatnyi vagy tartós központjába tudott kerülni. A szerző visszatér a graffiti két, eredeti valóságtartalmához. Az egyik a figyelemfelkeltés, a botrányokozás mélyebb tartalmához. A másik pedig a szexualitás jelenlétéről, napi valóságáról szól. Maga a szerző azt vallja erről a képről, hogy ő nem a férfi-

női nemi szerveket festi le (annak ellenére, hogy vizuálisan azt látja a járókelő), hanem annak egy másodlagos jelentéstartalmát. Alkotásainak célja a testről, a szexualitásról és a nemről szóló beszélgetések létrehozása. Ez maradéktalanul teljesült is.

Egyik 2018-as alkotása, a stockholmi szlengben elhíresül a „*Jättepenis*” (nagyon pénisz – de ez magyar nyelven erősebb fordítást igényelne) és az ennél humorosabb, ötletesebb és finomabb megfogalmazású „*Kék kakas*” címet viseli (25. ábra). Az ötemelet magasságú műről a The Guardian írja, hogy erőteljes péniszellenes mozgalom bontakozott ki a környéken, de egy TV vitaműsor után az igennel szavazók aránya 58%-os lett. Ennek ellenére úgy döntött a város vezetése, hogy lekerül az alkotás a tűzfalról. Egy zárójeles információ: a városrész egyes képviselői a kép megmaradásáért online kampányt indítottak és létrehozták a kettős értelmezésben is futtatható „#rörintemin” hashtaget (# ne érjazyémhez vagy # neérjhozzám).

25. ábra: Carolina Alexandra Falkholt (1977–) híressé vált 2018-as stockholmi alkotása (Link16).

A művésznő másik, a *God giving a fuck* című (amelyet a szerző inkább nem fordít le) alkotása talán az egyetlen egész Svédországban, amely egy nagy, az egész várost érintő projekt pályázati kiírás alapján került fel a fapanelre, mintegy 25 méter hosszúságban, és viszonylag rövid időn belül le is került onnan (26. ábra). Mivel a felajánlott felületekre

felkerülő képeknek semmiféle előzsűrizése nem volt feltétel, ez is felkerülhetett az egyik legforgalmasabb városrészbe, az Operával szemközti gyalogosátkelőhely mellé (naponta kb. 10–12. 000 járókelő ment el mellette). Az igaz, hogy a pályázat egyik feltétele közé tartozott az, hogy nem sérthet közízlést, látványa pedig kiskorúaknak sem jelent problémát, de ezen túllépett a művész. A panelfalra felkerült kép témaválasztása meglepőnek tűnhet, ismerve/látva a már elkészült többi művész alkotását. Ugyanakkor a művész korábbi munkáit ismerve egyáltalán nem tűnik meglepőnek ez a graffiti. Az, hogy végül is miért került átfestésre (és itt nem a fotókon bemutatott „civil átfestésekre” kell gondolni), nem tudni, de nagy valószínűséggel nem a kiíró város döntött így, hanem egyszerű civil kezdeményezés nyomására történt ez.

26. ábra: Carolina Alexandra Falkholt (1977–) nemzetközi hírű, de rövid „életű” alkotása (szerző saját felvétele, 2021).

A vagina, a pénisz és a koitusz, mint művészeti célelem, annak művészetben megjelent alkotásai a messzi múltba nyúlnak vissza. A múlt akkor kezdődött, amikor a termelékenység szimbólumaként megjelenő nemi szerv (női-férfi), tárgyiasult és fetiszizált formában jelenik meg, elveszítve/elhagyva/felülírva annak profán tartalmát.

A festményen a test csupán két hosszú, széttárt neccharisnyás lábra és a hüvelyre redukálódik. Olyan, mint egy vízszintes vonalban meghúzott horizont: fent az ég, lent a föld,

mögötte a készülő alagút (27. ábra). A neccharisnya, akár asszociációt is jelenthet egy ősi szakmával kapcsolatosan, de ha polgáribbak akarunk lenni, akkor visszaköszönhet Párizsból, a bárók, mulatók világából. A kép kilép eredeti funkciójából. Nem a művész keze nyoma, de a kép legkényesebb részébe, valaki egy kis lyukat is fűrt. Azon átnézve, talán még valami belemagyarázott mondanivaló is felsejllhet, éppen az a készülő alagútnyílás volt látható, aminek eltakarására a paravánfal épült.

27. ábra: Carolina Alexandra Falkholt (1977–) alkotása más perspektívából (szerző saját felvétele, 2021).

Az első átfestés eredményeként egy viszonylag elfogadható képiségű, de nehezen értelmezhető „alkotás” született, ami viszont már eleve felkínálta magát egy későbbi tovább gondolásra (28. ábra). Ez hamarosan be is következett és a művészi kivitelezésként értékelhető eredeti alkotásban megérkezik a klasszikusnak nevezhető, a nemiség egyszerű és obszcén firkája (29. ábra). A graffiti, a street art ezen régen túllépett. Kérdés persze, hogy ennek a második „átértelmezett” képnek most ki a tulajdonosa? Mennyire tekinthető ez eredetinek. Jól láthatóan, élesen elütő színnel felhordva, itt már több kéz munkája van jelen. Ezt az átfestés, belenyúlás egyébként eddig egyetlen más alkotáson sem figyelhető meg.

28. ábra: Carolina Alexandra Falkholt (1977–) alkotásának első átfestése
(szerző saját felvétele, 2021).

29. ábra: Carolina Alexandra Falkholt (1977–) alkotásának második átfestése
(szerző saját felvétele, 2022).

És a végeredmény: az átfestett graffiti helyére felkerült a korábban bemutatott *Szimfónia*. Viszont ott, ahol az eredeti képen az a valaki egy kis lyukat fűrt, annak helyére beépítettek egy kis plexitáblát, hogy aki kíváncsi, nyomon tudja követni az alagút építését (sehol máshol nincs ilyen megoldás!). De úgy látszik, hogy van legalább egy göteborgi, akinek továbbra is hiányzik az eredeti kép (30. kép).

30. ábra: „Var är fitta?” („Hova tűnt a puncsi?” – kissé elmosódó felirattal)
(szerző saját felvétele, 2022).

Összegzés – miben is maradjunk?

A graffiti egy művészeti forma? A graffiti egy művészeti forma.

Mindenekelőtt tisztáznom kell, hogy jelen írás a szerző véleményét tükrözi, aki nem művészettörténész, viszont lelkes amatőr. Az ebben szereplő képek kiválogatása semmiféle koncepciót nem tartalmazott. Ugyanakkor a téma megjelölésében a graffiti terminust használom és ezt következetesen használom a tanulmány egészében. Mindemellett a dolgozatból kiderül, hogy a graffiti ennél speciálisabb, rétegzettebb művészeti forma. A graffiti szó használatát kizárólag a jobb megértés érdekében alkalmazom.

Sok vita folyik arról, hogy a graffiti művészet-e vagy sem. Sokan úgy vélik, hogy a graffitik, a falfirkák a rongálásról szólnak, és azonnal látókörukbe kerül a házfalakon, a homlokzatokon, a kukákon, hirdetőoszlopokon, menetrendeken és ki tudja még hova fel nem vitt firkák. Mások, általában a firkászok egyfajta szent küldetésnek, az önmegvalósítás egyik formájának tekintik. Olyan felületnek, amin keresztül üzenetet terjesztenek, vagy éppen egy kis színt visznek az amúgy oly szomorú világunkba. Tapintható feszültség van graffiti és graffiti között. Míg az egyik valóban nem más (akár honnan is nézzük), mint egy sima firka, üzenet, addig a másik úgy néz ki, mint egy színtiszta műalkotás, ami előtt szívesen megállunk akár egy szelfire. A vélemények megoszlanak, függetlenül attól, hogy az negatív vagy pozitív lelet, amit kialakítunk. Egyes városokban a falfirkálás annyira nyilvánvalóvá vált, hogy az a város egyfajta szinonimája, és bizonyos mértékig megbecsülté és legálissá vált. Bármely nagyvárosnak mindig vannak olyan területei, ahol egyetlen egy házfal sem mentes tőlük, és ha eltüntetnék, másnap reggelre újra ott lennének a régiék helyén.

A graffitiről szóló akadémikusnak tűnő hozzászólások olyan viták, amelyek különböző folyamatokat takarnak, mint amikor a mára már legitim irányzattá vált egyes új irányzatokról folytak ... anno ugyanilyen vehemens diskurzusok. Mi a művészet és hogyan kell kifejezni? Mi a helyes és mi a helytelen? Mi a szép, és ki dönti el, hogy mi a szép? Kinek a véleménye nyom többet az elfogadás elősegítésében?

A graffitihez többféleképpen lehet viszonyulni, de 2023-ban elmenni mellette érzelmek nélkül már nem lehet. A spray művészete úgy gyökeret vert, hogy szinte lehetetlen figyelmen kívül hagyni. Ez oda vezetett, hogy a graffitinek már saját fesztiválja is van, ahol a művészek versengenek a leglátványosabb műalkotás megalkotásáért, és városok versengenek ezekért a művészekért. Mindenekelőtt a fiatalabb művésznemzedék egy vitathatatlanul szűkebb szegmensének megnyilvánulása ez, önkifejező eszköze, és az idősebbek fel-felhorkantva és a homlokukat ráncolva vandalizmust kiáltanak. De az idők folyamán ez a magatartás mintha alább hagyott volna és a mértékadó kánonista művész stakeholderek is sokkal inkább művészeti ágként ismerik el a valóban értéket képviselő alkotásokat. Így mára a graffitit innovatív és érdekes művészeti undergroundnak kezdték tekinteni és a régi idők negatív, elutasító bélyege kezd elhalványulni. Sőt, olyan graffiti műalkotásokat is ismerünk, amelyek kulturális védelem alatt állnak.

IRODALOM

Gönczö, V. & Téglás, A. (2003): *Mindenhová kell fújni, én úgy mondom. (Egy szegedi graffitis csoport kultúrájának vizsgálata)*. 1–23.

<http://mek.oszk.hu/01100/01145/html/#n2>

Jacobson, L. S. (1990): *Spraykonst – graffiti från tecken till bild*. Åhus: Kalejdoskop, Malmö.

PalanCSa, A. (2006): *Sopron mentális térképe*. In Svéhlik, Cs. (szerk.): *I. KHEOPS Tudományos Konferencia – „Kihívások és trendek a gazdaságban és a közsférában napjainkban” tanulmánykötet*. KHEOPS Automobil-Kutató Intézet, 380–389.

Takács, H. (2019): *Látható és láthatatlan a street art alkotásban: Elemzés interpretatív fenomenológiai analízis alkalmazásával*. Doktori (PhD) értekezés, Pécsi Tudományegyetem, Pszichológiai Doktori Iskola, 1–162.

Internetes források

Link1: <https://weburbanist.com/>

Link2: <https://www.paradigmarts.org/collections/cornbread/products/large-of-all-terrestrial-animals-also-one-of-the-most-intelligent-postcard>

Link3: <https://graphics8.nytimes.com/packages/pdf/arts/taki183.pdf>

Link4: www.at149st.com/hpart1.html

Link5: <https://www.pinterest.com/pin/367887863285300651/>

Link6: <https://nationalrmuseum.org/blog/freedom-trains-of-the-united-states/>

Link7: <https://www.nyirgorkat.hu/?q=hir&id=2961>

Link8: <https://prodiart.com/au/fine-art/banksy/scandal/product/print-artwork>

Link9: <https://turizmus.com/desztinaciok/mi-a-kozso-kariko-katalinban-es-a-macskafogo-figuraiban-1182590>

Link10: <https://www.posterlounge.com/p/565324.html>

Link11: <https://www.flickr.com/photos/paulmannix/3199083023>

Link12: <https://www.lpj.org/posts/our-lady-who-brings-down-walls-an-icon-of-christian-resistance.html>

Link13: <https://akibic.hu/2021/01/26/izrael-erdeke-hogy-segitse-a-palesztinok-minel-hamarabbi-beoltasat/>

Link14: <https://www.expats.cz/czech-news/article/lennon-wall-to-get-security-cameras-and-authorized-mural-random-spraying-will-be-banned>

Link15: <https://www.prague.fm/hu/18012/john-lennon-fal/>

Link16: https://profilbaru.com/sv/Carolina_Falkholt

Link17: <https://weburbanist.com/2009/09/24/graffiti-designs-styles-tagging-bombing-painting/>

Link18: <https://www.sprayplanet.com/blogs/news/a-history-of-graffiti-the-60s-and-70s>

Link19: <https://adoc.pub/polyak-levente-varosterapiak.html>

* * *

Kedves Születésnaposunk!

Térben távoli, de szellemben közeli a mi kapcsolatunk. Van egy erős közös pontunk és múltunk: Dombóvár, azon belül is valami régiségekkel foglalkozó hely, egy MÚZEUM. Mikor vagy 10 évvel ezelőtt, egy meleg nyári napon, elvittem fiamat és feleségemet gimnáziumi alma materembe, késztetést éreztem, hogy kivagyiskodik a múzeummal (is). Azt tán kevesen tudják, hogy egykor ennek a gyűjteménynek az alapjait sokak remek gimnáziumi tanára, dr. Szőke Sándor álmodta meg. Gyűjtött ő mindent, ami Dombóvár és környékének múltjához tartozott. Néhány lelkes tanítványa – Révész László, Sántha Péter, Horváth Szilárd és jómagam – megszámlálhatatlanul sok órát töltöttünk el az anyag leltározásával, leírásával, majd az egykori szenes pincében a gyűjtemény múzeummá formálásában.

Ezt álmodtad tovább ott a szolgabírói házban. Emlékszem, hogy milyen lelkesen vezettél bennünket körbe, pedig akkor találkoztunk először és aztán soha. Olyan büszke voltál a múzeumodra, mintha minden, de minden ezen múlna. Fiam azóta is emleget Téged!

Kívánom, hogy maradj továbbra is ilyen derűsen fiatal! Aztán, ha legközelebb arra járok meglátogatlak és a kávé mellé megiszunk egy Sopronit.

Fogadd tőlem ezt a kis írást szeretettel és figyeld Dombóvár utcáit, hogy melyik falon éppen mit láthatsz!

A második részt ne mutasd meg az unokáidnak! 😊

Isten éltesen erőben, egészségben!

Képeslapok felvidéki fürdőhelyekről és nyaralásról

PETERCSÁK TIVADAR

Összefoglalás: Másfél évszázaddal ezelőtt jelent meg a rövid közlendők praktikus, olcsó és gyors formája, a képes levelezőlap. A XIX. század végén a polgárosodás eredményeként Magyarországon is széles körben használták. Az emberek utazásaik során a lapokon lévő illusztrációkkal jelezték az otthon lévőknek, hogy hol járnak és mit látnak. A rövid üzenetek pedig tükrözték személyes élményeiket is. A tanulmány a szerencsi Zempléni Múzeum milliós nagyságrendű gyűjteménye alapján mutatja be, hogyan jelentek meg a felső-magyarországi fürdőhelyek a képes levelezőlapokon a XIX–XX. század fordulóján. A gyógyfürdők, szállodák, a pihenést és szórakozást biztosító épületek mellett a helyi és közeli látnivalókra, kirándulási helyszínekre is felhívták a figyelmet. A képeket a lapokra írt szövegek tették egyedivé és keltették fel a címzett figyelmét, hogy ő is felkeresse az adott helyet. Az eredetileg kommunikációs eszköz napjainkban történeti dokumentumként idézi fel a fürdőhelyek tárgyi világát és az emberek mindennapi örömeit, gondjait.

Kulcsszavak: *képes levelezőlap; fürdőhely; illusztráció; szöveges üzenet; történeti dokumentum*

Picture postcards from Upper Hungarian bathing resorts and holidays

TIVADAR PETERCSÁK

Abstract: Picture postcards – a practical, quick and cheap way of short messages – appeared one and a half centuries ago. As a result of embourgeoisement at the end of the 19th century they became widely used in Hungary as well. The illustrations on the cards showed where people were, what they saw and the short messages mirrored their personal experiences. Based on the one-million-artefact collection of the Zempléni Múzeum, the study depicts how Upper Hungarian spas appeared on picture postcards at the turn of the 19th and 20th centuries. Besides health spas, hotels, institutions for recreation and entertainment, postcards also drew attention to nearby sights and places of interest. The messages made the illustrations unique and made the recipient curious to visit the given place. Originally a tool for communication, nowadays a historical document, picture postcards evoke the world of spas and the everyday problems and joys of people.

Keywords: *picture postcard, spa; illustrations; text message; historical document*

Bevezetés

Az idén 70 éves kollégánk egyik korai tanulmányában foglalkozott a turizmushoz kapcsolódó úti emléktárgyak kérdésével (*Kriston-Vízi, 1983*). Ezek között megemlíti a képes levelezőlapokat, amelyek hozzájárultak a kedvelt idegenforgalmi központok népszerűsítéséhez. A szerencsi Zempléni Múzeumban dolgozva talákoztam először Kriston-Vízi Józseffel, ahol magam is megismerhettem a képeslapok sokszínű világát és a műfaj kultúrtörténeti jelentőségét. A napjainkban már egy millió darabból álló gyűjtemény világviszonylatban is kiemelkedő, amelyből 240 000 lap illusztrált és címzési oldala bárki számára hozzáférhető az interneten a Hungaricana Közgyűjteményi portálon. Az 1977-től végzett kutatásaim eredményeit tanulmányokban és könyvekben adtam közre (*Petercsák, 1994; 2020*). Ezek alapján fogalmazhatók meg a műfaj jellemzői.

1870-ben jelent meg a rövid közlendők és üdvözetek praktikus és a levelezésnél olcsóbb formája, a képeslap. Ennek közvetlen előzménye volt az Osztrák-Magyar Postaigazgatóság által 1869-ben bevezetett levelezőlap – „levelezési lap” –, amely a postaszolgálat egyszerűsítésének fontos állomása. Ezeket a művészi hajlamú feladók saját rajzaikkal kezdték díszíteni. Az 1870-ben zajló francia-porosz háború idején jelentek meg a katonák számára az első nyomdai úton sokszorosított illusztrált levelezőlapok. A műfajnak nagy sikere lett és a következő évtizedekben egész Európában, majd világszerte forgalmazták az új kommunikációs eszközt, amelyen a kép ugyanolyan fontos volt, mint a szöveges üzenet. Ez a nyomdatermék sokak számára könnyítette meg a világ megismerésének a lehetőségét, amikor még kevés kép jutott el az emberekhez a távoli tájakról. A XIX. század második felében a közlekedés gyors fejlődésével, a vasútvonalak megépülésével kinyílt a világ és az utazók az illusztrált levelezőlapok révén másokkal is megoszthatták élményeiket és a látottakat. A század utolsó harmadában elterjedt „látóképes levelezőlapok” a városokat és üdülőhelyeket mutatták be, a XIX–XX. század fordulóján pedig a tematika szélesedésével üdvözlőlapokat küldtek a közösségi és családi ünnepek alkalmából, továbbá fontos reklám szerepe volt a képeslapoknak (*1. ábra*). Már ekkor fontos hírközlő is volt, hiszen a nevezetes eseményekről, katasztrófákról kiadott lapok közvetítésével értesülhettek az emberek az ország és a világ történéseiről. Felhasználta a kultuszteremtő politika és az állami propaganda is. A kapcsolattartás leggyorsabb eszközének számított, hiszen a belföldi forgalomban sokszor még aznap megkapta a címzett.

A legtöbb képes levelezőlapot azok küldték szeretteiknek, barátaiknak és munkatársaiknak, akik rövidebb-hosszabb ideig távol voltak. Az ábrázolások maguk is sok információt nyújtottak a tartózkodási helyről, a hozzá fűzött sorok pedig az illető kedélyállapotáról és a helyhez fűződő kapcsolatáról vallottak. Az egyéb tematikájú lapok küldését legtöbbször az illető érdeklődési köre befolyásolta, illetve a feladó valamilyen különleges eseményről akart beszámolni. Az ünnepekhez és a családi eseményekhez kapcsolódó képeslapok speciális motívumai, szimbólumai és nyomtatott sztereotip kívánságai mellett a személyes érzések is megfogalmazásra kerültek.

1. ábra: Fiume, 1892 (Zempléni Múzeum Gyűjteménye, leltári szám: 163052).

A képes levelezőlap Magyarországon is a polgárosodási folyamat tipikus kísérőjelenségeként vált a tömegkultúra részévé, amelyet a XX. század elején már minden társadalmi réteg használt. Sokszor alkalom sem kellett, hogy az emberek képes üdvözlőlapot küldjenek rokonaiknak, barátaiknak, az illusztráció lett a fontos, ami miatt a lapot postára adták és örömmel vették, ha ők is kaptak ilyeneket. A képeslap aranykorában, a századfordulótól az első világháborúig tartó időszakban a polgári családokban divat volt a képeslap album,

amelyben a postán érkezett tájlapokat, zsánerképeket és ünnepi, szerelmi üdvözlőleveleket őrizték. A képes levelezőlap népszerűségét nemcsak újdonságértékének és praktikusságának köszönhetjük, hanem technikai és személyes jellegének. A kis- és középpolgári rétegek számára meggyorsította a világ megismerésének a lehetőségét, ugyanakkor nem csak lehetővé tette, hanem fel is keltette a megismerés iránti igényt.

Szabadidő, pihenés, fürdőhelyek

Az Osztrák-Magyar Monarchia fürdő kultúrája a XVIII. század végétől az első világháborúig nagyon színes és jellegzetes volt. A különleges földtani és földrajzi viszonyoknak köszönhetően a Kárpát-medencében nagyon sokféle gyógy- és ásványvízforrás található. A XIX. században kedvelt felső-magyarországi fürdőhelyek némelyike már a középkor végén, még inkább a kora újkorban vonzotta a vendégeket, akik főként a főnemesekből és kíséretükből kerültek ki.

A XIX. századi második felének gazdasági prosperitása és a polgárosodással járó differenciáltabb munkamegosztás következménye volt a modern értelemben vett szabadidő kialakulása. Magyarországon is felismerték, hogy a dolgozó embereknek a szabadidő egy részét pihenésre és erőgyűjtésre kell fordítaniuk, különben az egyén veszélyeztetni az elvárt nagyobb teljesítményt és a vele járó anyagi gyarapodást. Így született meg a nyaralás fogalma (Kósa, 1999). Egy XIX. század végi fürdőkalauzban olvasható, hogy „*mihelyt a nyár meghozza virágait, a tehetősebb városi családok egész raja lepi meg a fürdőket, gyógyhelyeket és nyaralótelepeket. Ha jól van megválasztva a nyaralás helye, a természet hatalmas ereje: a napfényben, levegőben szunnyadó őserő teljesedésbe hozza mindazt, amit tőle várnak.*” (Hankó, 1895, p. 3). „*A városi zajban, izgalomban kimerült beteg idegrendszer, a hosszú munkában, a létért való nehéz küzdelemben kifáradt lélek itt igazán gyógyul, éled, pihen, erősödik.*” – ajánlják az egyik erdélyi fürdőt (Hankó, 1891, p. 32). A XX. század elején megjelent életvezetési tanácsadó a polgári élet elengedhetetlen tartozékaként írja le a nyaralást és elsősorban a városi emberek figyelmét hívják fel a pihenésre. Nyáron „*ki nem vágyódik boldog pihenésre és ki nem szeretné felcserélni a városok zaját a vidék idilli csendjével, lakása, hivatala légkörét a virágoktól illatos, verőfényes mezők és árnyas erdők balszamos, friss levegőjével? Aki csak teheti, elmegy valahová nyaralni.*” (Bexheft & Dalmady, 1909, p. 616).

A hideg és meleg források által biztosított kádfürdőbeli és medencés fürdőszokások az ivó- és levegőkúrával bővültek. A magyar nyelv fürdőzés szava összetett értelmű, és a XIX. században már magában foglalta a felfrissülést, a testedzést, az arra rászoruló gyógyulását és nem utolsó sorban a szabadidő kellemes eltöltését, a pihenést, a szórakozást, a nyaralást. Mindezeket a komplex igényeket elégítették ki a fürdőhelyek. Szállók, villák, családi nyaralók, vendéglők, gyógyterem és park, fedett és nyitott sétányok, fürdőházak, színház, templom, bazársor, szobrok, emlékművek, zenepavilon és kútház voltak a fontos és jellegzetes építményeik. A gyógyulás, a fürdés és pihenés mellett lehetőség nyílt kirándulásra, sportra, műkedvelő előadásokra, bálokra, olvasásra és a többi fürdővendéggel való ismerkedésre (*Kósa, 1999*).

Élet a fürdőhelyeken a képeslapok tükrében

A képes levelezőlap másfél évszázados története során illusztrációi között a legnagyobb számban a földrajzi lapok, a városképek és tájképek jelentek meg. A Zempléni Múzeum gyűjteményének több mint fele ilyen lapokat őriz, amelyek között kb. 320 000 külföldi tájképi lap található, míg a magyar területekről készült lapok száma 250 000-re tehető (*Petercsák, 2020*). Magyarországot 1896-ig külföldi – főként osztrák és német kiadók, nyomdák – látták el képes levelezőlapokkal. Az eddig ismert legkorábbi képeslapok Nagyszebenről (*2. ábra*) jelentek meg 1884-ben. 1888-ban brassói városképek, 1891-ben a temesvári ipari és mezőgazdasági kiállítást bemutató lapokat adtak ki (*Klein, 1998*). A magyar képeslapkiadás 1896-ban kezdődött, amikor a Magyar Posta megjelentette színes millenniumi képeslevelezőlap-sorozatát. A 32 lapból hat budapesti látképet, hat vidéki tájképet – köztük Herkulesfürdőt – ábrázolta, kettő pedig Zágrábot és a Plitvicei-tavakat mutatta be. A XIX–XX. század fordulóján már több magyar képeslapkiadó is működött, akik termékeiket a külföldiekkel együtt az 1900-ban Budapesten rendezett nemzetközi képeslevelezőlapkiállításon is bemutatták (*Balázs, 2005*).

A nagy vásárlói igény miatt a városképi és tájlapok között jelentős mennyiségben adtak ki képeslapokat a kedvelt fürdőhelyekről. A Raphael Tuck and Sons angol kiadó több sorozatot hozott fogalomba a Magas-Tátráról, a drezdai Dr. Trenkler Co. a XX. század első évtizedében mintegy száz képeslapot adott ki a Tátráról. Egy bécsi kiadó 1899-ben *Magyar fürdők* címmel megjelentetett képes levelezőlapjain Balatonfüred, Bártfa (*3. ábra*), Borszék, a

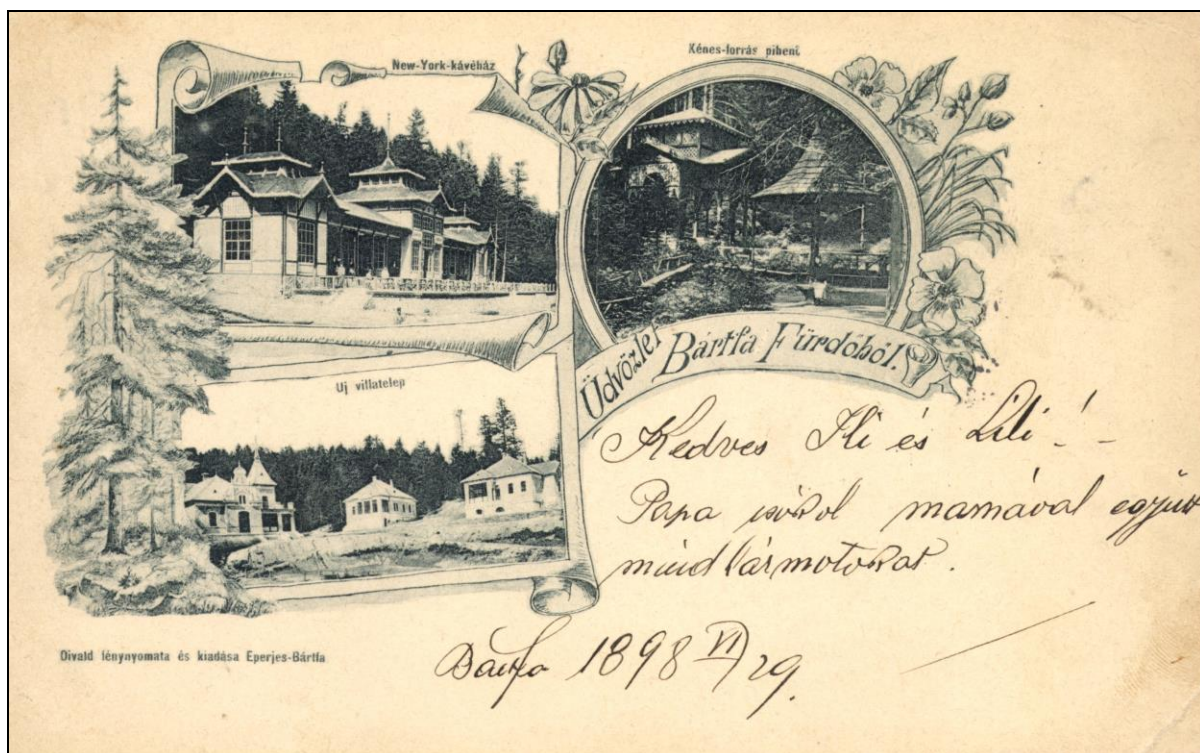
budapesti Lukács fürdő, Buziás, Cirkvenica, Herkulesfürdő, Szliács, Tátrafüred, Trencsén-Teplíc jelent meg. 1900-ban egy bártfai fényképész, Divald Adolf (1828–1891) a Magas-Tátra legszebb tájait és fürdőhelyeit ábrázoló 118 féle képeslapot adott ki. A szerencsi gyűjtemény statisztikája alapján a századfordulón és a XX. század első évtizedeiben mintegy 60 gyógyfürdőről és üdülőhelyről készült képes levelezőlap. 1905 előtt Herkulesfürdőt 180, Pöstyént 95, Szliácsot 54, Fenyőházát 40, Csízfürdőt 13 féle képeslap ábrázolta (*Petercsák, 2020*). A „boldog békeidők” üdülési szokásairól számolnak be a gyulai Ladics és Kliment polgárcsaládok tagjainak egymáshoz küldött képeslapjai is (*Németh, 2011*).

Ebben a tanulmányban a történeti Magyarország felvidéki fürdőiről a XIX. század végétől az első világháborúig terjedő évtizedekben megjelent képes levelezőlapokat mutatjuk be. A Zempléni Múzeum gyűjteményéből válogatva a Vág folyó mentén fekvő Pöstyén, a Sáros megyei Bártfafürdő (5. ábra), az Abaúj-Torna megyei Stoósz fürdő, Trencsén-teplíc, a Gömör-Kishont megyei Csízfürdő, a Túróc megyei Stubnyafürdő, a Selmecbánya melletti Vihnyefürdő, valamint a Tátra alatti Poprád és Gánócfürdő lapjai alapján engedünk bepillantást a fürdőhelyek világába, valamint a mindennapi képeslaphasználatba (a ma Szlovákiához tartozó gyógy- és fürdőhelyeket ismerteti *Pajor 1990* műve).

2. ábra: Nagyszeben, 1893 (Zempléni Múzeum Gyűjteménye, leltári szám: 173045).

3. ábra: Bártfafüdői mozaiklap, 1898 (Zempléni Múzeum Gyűjteménye, leltári szám: 97691).

A tematikai elemzés előtt érdemes szólni az üdülőhelyi képes levelezőlapok formai sajátosságairól. A XIX–XX. század fordulóján az illusztrációk grafikák, főleg litográfiák voltak, előbb fekete-fehér, majd színes kivitelben. A fényképek alapján gyártott képeslapok már az 1890-es években ismertek. Az ekkoriban készített lapokon igyekeztek minél több részletet megjeleníteni a településről, ezeket mozaik lapoknak nevezik. Kezdetben 2–3 részletet nyomtattak egymás mellé, rendszerint a lap bal oldali és felső részére, amely így a képoldal egyharmadát, felét foglalta el és az üresen hagyott felületre kerültek a személyes üzenetek. A városrészleteket leggyakrabban szögletes, kerek vagy ovális formában montírozták egymás mellé és a legtöbb esetben feliratok jelzik, hogy a képeken milyen épületek, nevezetességek láthatók. Az illusztrációkat nemritkán virágfüzér vagy más díszítés keretezi, vagy a mozaikképek közötti térbe rajzoltak virágokat, csokrokat. Készültek olyan mozaiklapok is, amelyeken a városrészletek mellett a településre jellemző alak látható a helyi viseletben. Az 1890-es évek végén akár 8 részletből is állt egy-egy képoldal, és csak a jobb

alsó sarokban maradt hely a rövid üdvözetnek vagy sokszor csak az aláírásnak. Ezért is terjedtek el a kép alá nyomtatott „Gruss aus...”, magyarul „Üdvözet...-ből” nyomtatott felirattal forgalmazott képeslapok. Az illusztrációk számának és méretének növekedésével a képoldalon már alig maradt hely a szöveges üzeneteknek, ezért osztották ketté az 1902–1905 közötti években Európa szerte – Magyarországon 1905-ben – a címzési oldalt: bal oldalra lehetett írni a közleményt, jobb oldalra pedig a címzés került. Ennek ellenére nagyon sok fürdőhelyi lapon is láthatjuk, hogy a közlendőt a képoldalon – akár az illusztráció kárára vagy ahhoz kapcsolódóan – folytatták. Ez a dátum a képeslap történetében korszakhatárnak számít, hiszen postabélyegző hiányában segít a lap korának meghatározásában (Petercsák, 2020).

A felvidéki fürdőhelyekről készült legkorábbi ismert képeslap Pöstyént ábrázolja, és 1892. augusztus 6-i postabélyegző látható rajta (Balázs, 1905). A szerencsi múzeum gyűjteményében 1895-ből több mozaiklap is van (4. ábra). A pöstyéni színes lap grafikáról készült és a fürdőhely 7 részletét ábrázolja. A poprádfürdői színes grafikai kártyán a panorámakép mellett a hely 3 részlete látható. 1895-ből már fénykép alapján készült mozaiklap jelent meg.

4. ábra: Pöstyéni részletek, 1895 (Zempléni Múzeum Gyűjteménye, leltári szám: 168242).

5. ábra: Gyógyforrás és fedett sétány Bártfafürdőn, 1895 (Zempléni Múzeum Gyűjteménye, leltári szám: 97695).

A fürdők lapjainak tematikája rendkívül széles: a panorámaképek mellett általános motívum a gyógyforrás a fölé emelt ivócsarnokkal, hőforrások és iszapfürdők, sós, meleg és hideg vasas fürdők épületei, szanatórium, szállodák és éttermek, zenepavilon emberekkel, tenispálya, kuglizó, parkrészlet vendégekkel. Pöstyénfürdőn a vizsgált időszakban híres szálloda volt a Royal Nagyszálló, a Thermia Palace Hotel és a Rónai Nagyszálló, amelyekről számtalan képeslap készült. A fürdőhelyre érkezők szállást kaphattak a különböző elnevezésű villákban és „lakok”-ban. Ilyen volt Pöstyénben a Park, Íris, Uherek, Ribarics és Bachus villa, valamint a Magda-lak, József-lak, Kompordai-ház. Stoósz fürdőn volt a Hungária, Budapest (6. ábra), Mária, Bártfán Güll Baba villa és Magda-lak. Érdeemes felidézni, hogy a vendégek igyekeztek megjelölni az ismerősöknek küldött képeslapokon, hogy melyik épületben tartózkodnak. A pöstyéni Ribarics villát ábrázoló két mozaik képbe a szobája helyét nyíllal jelezve írta 1904-ben a feladó: „Ez az én herczig kis szobám.”. Megjegyzi, hogy „Igen jó a czigány!”.

6. ábra: Budapest villa Stószfürdőn, 1911 (Zempléni Múzeum Gyűjteménye, leltári szám: 182849).

A bártfafürdői Magda-lak mellett olvasható Anna megjegyzése: „*Itt lakom e villában.*”. A poprádi József-lakban megszállt V. József küldte Budapestre Ottiliának 1903-ban az épületeket ábrázoló kép mellé írt alábbi szöveget: „*A József-lakban szállottam meg, mely most tényleg megfelel a nevének. Ugyanitt írom éjjel 11 óra után e sorokat.*”. Ilka „ez” szóval jelölte meg az egyik bártfafürdői épületet és fölé írta, hogy „ez a villánk, az »Adrienne«”. Ezt egészítette ki az „*e gyönyörű fenyvesből gondol rátok, csókol!*” üzenettel (7. ábra).

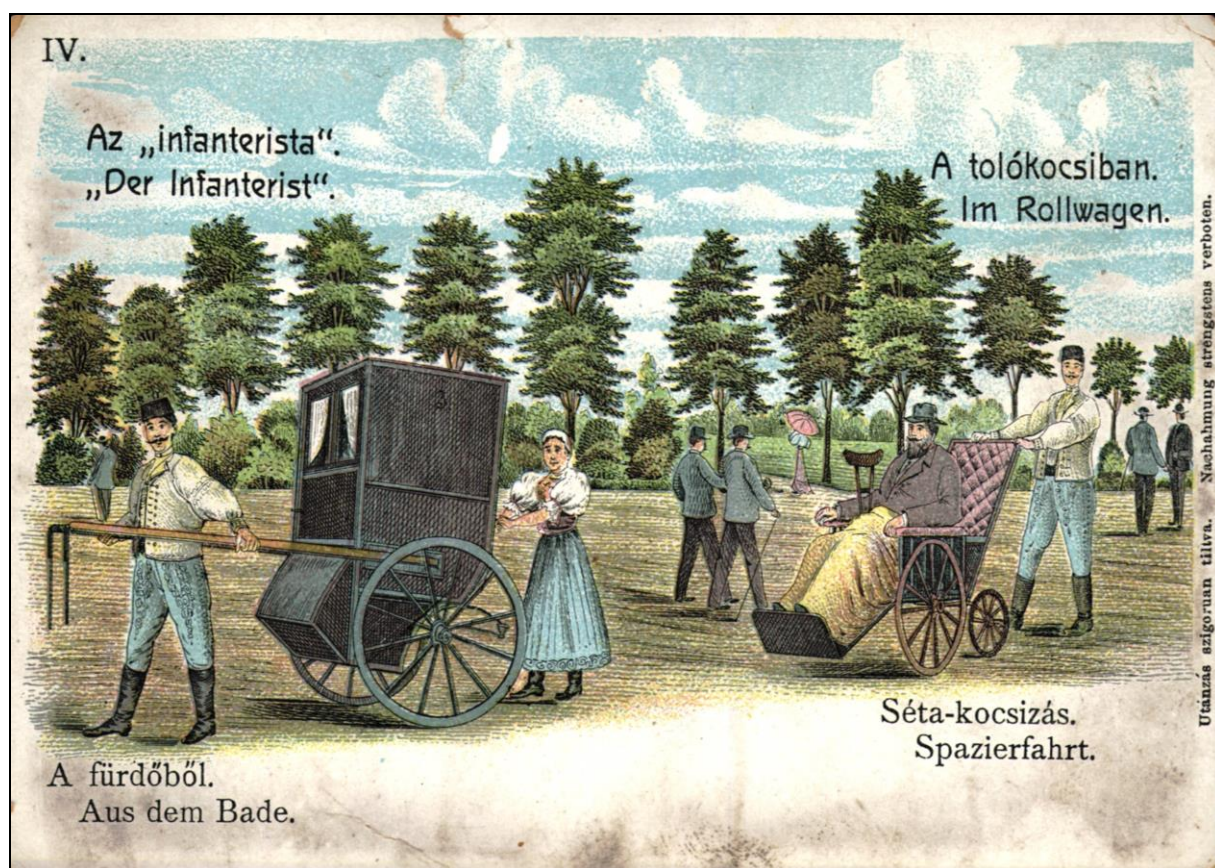
7. ábra: Szállás megjelölése fürdőhelyi képeslapon, 1904 (Zempléni Múzeum Gyűjteménye, leltári szám: 97638).

A képekhez írt üzenetek beszámolnak az illető megérkezéséről, és arról, hogyan érzi magát a fürdőhelyen. Bártfafürdői lapon olvasható: „Szerencsésen megérkeztünk, Kassán egész nap vártunk, mert délbe ment egy vonat de nagyon sokan lemaradtunk mert nem adtak kocsit és este fél 11-kor voltunk Bártfán ott háltunk és reggel mentünk a fürdőbe.”. Pöstyénből írta Irénke és Írisz 1902. augusztus 19-én a Vág egy részletét ábrázoló lapra: „Nagyon szép helyen vagyunk. Jó is érezzük magunkat, úgy annyira, hogy itt maradunk decemberig.”. 1905 júliusában írta a csízi fürdő színes mozaiklapjára Juhász Ernő, hogy „Fáradtan érkeztünk meg; azonban éppen jókor jöttünk, mert táncmulatságot tartanak. Ezért itt maradunk 3–4 napig, azonban a főhadiszállás Miskolc marad. Biz én nem megyek már sehová, mert nagyon jól érzem magamat és nagyon jó kompániát találtam. Ezért elhatároztam, hogy Aug. végéig itt maradok.”. 1901-ben küldték a pöstyéni Ferenc József fürdő képét e szöveggel: „Édes Irénkém nézd Ágnes ebben a szép házba megy fürödni [...] én még sokáig itt maradok egész szüretig.”. László 1905. szeptember 10-én tudatta testvérével, hogy a fürdő nagyszerű, de „kár, hogy kevesen vannak már itt.”.

A pöstyéni fürdő jellegzetessége a kétkerekű zárt fürdőkocsi, az „infanterista”, amely arra szolgált, hogy a fürdőből kilépő, pokrócba csavart és izületi bántalmai miatt nehezen

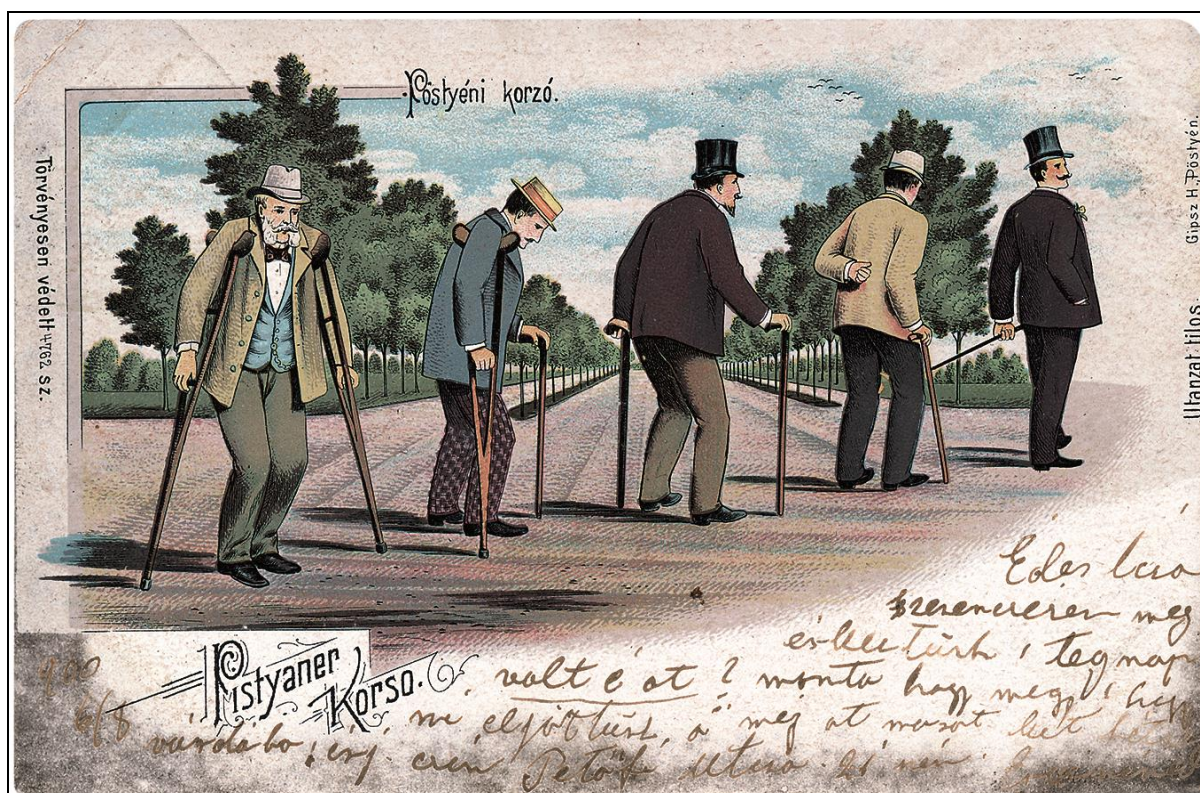

mozgó vendég a szállására utazzon (Kósa, 1999). A kordét rendszerint egy férfi húzta és egy nő tolt. Nagyon sok képeslap jelent meg erről a látványosságról, amelyet az egyikhez 1910-ben írt üzenet így jellemez: „Lassú, de biztos jármű, ilyennel szállítanak naponta.” (Gubek, 2003, p. 142). Öt-hat fürdőkocsi is látható egy lapon a személyzettel, amely azért is érdekes, mivel dr. Paczák Jenő saját magának küldte postán Budapestre ezzel a megjegyzéssel: „1910 júliusára emlékül magamnak.”. Tréfás jellegű az a pöstyéni grafikus lap, amely baloldalán a fürdőkocsi látható „Infanterista” és „A fürdőből” felirattal, jobboldalt pedig egy pokrócra tekert és tolokocsiban ülő férfi van „Sétakocsizás” felirattal (8. ábra). A pöstyéni reklámlapok legismertebbje a gyógyfürdő jótékony hatására hívja fel a figyelmet, hiszen a képen látható férfi mankóval vagy tolószékben érkezik, majd a kúra hatására bottal járva felegyenesedik és peckesen távozik (9. ábra).

8. ábra: Fürdőhelyi életkép, Pöstyén, 1905 előtt (Zempléni Múzeum Gyűjteménye, leltári szám: 75630).

9. ábra: Pöstyéni reklámlap, 1900 (Zempléni Múzeum Gyűjteménye, leltári szám: 163179).

Ismert olyan képeslap is az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményéből, amelyen a mankóval érkező férfi meghívva egyenes derékkal hagyja el a fürdőt. Egy ilyen lapra írta a feladó: „Ez a kép annyiban hamis, hogy kura végén az ember alaposan lesoványodik, belőle a víz már minden kövérségét kiszívta.”. Pöstyéni képeslapon 1900-ban a feladó így jellemzi tréfásan a fürdőépület képét: „ember hús és csontfőző, emberkinzó és javító műhely”. Természetesen a kúra eredményességéről is beszámolnak, hiszen az egyik infanterista lapon írta Apuci Mamucinak 1917-ben: „A térgyeim nagyon szépen javulnak, bot nélkül is eljárhatok. Reggel és d.u. tejet kapunk teával izesítve.”.

Egy-egy településen több fürdőépület is lehetett, amelyeket képeslapok is jeleznek. Pöstyénben a régi és új fürdő mellett használhatták a vendégek az Irma és Anna fürdőt is. A Ferenc József fürdő belsejét ábrázoló lapon a függönyökkel elválasztott kabinok sora látható. (Domokos, 2003). A szálloda és fürdő együttesét foglalta magába a „fürdőház”. Előfordult, hogy a fürdő- és szállóépületet egymás mellé helyezték és fedett üveges folyósóval kapcsolták egymáshoz. Így például Szliács két legrégebbi – Pest és Buda nevezetű – fürdőházát függőfolyósó kötötte össze. Stubnyafürdő egyik nevezetessége volt a „tükör”-nek nevezett

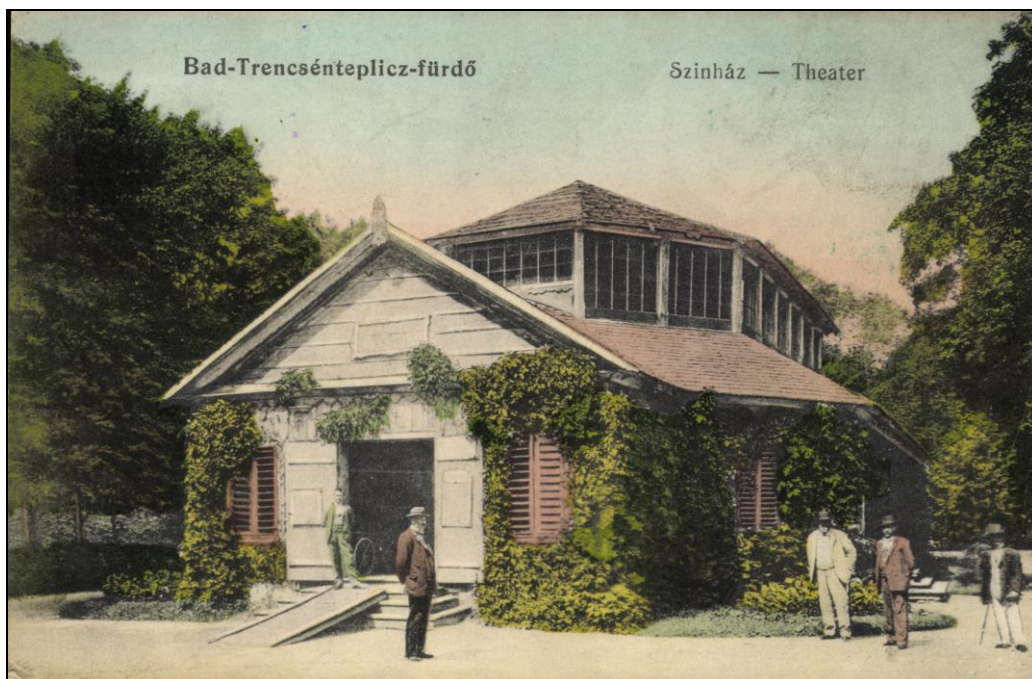
néhány négyzetméternyi medencék sora, amelyek között a hazafias érzelmű fürdőigazgatóság által adott „Piros”, „Fehér és „Zöld” elnevezésűek is voltak (Kósa, 1999). Így látható egy mozaiklapon a Zöld tükör fürdő épülete. Egy szép keretezésű 1899-es gánóci képeslapon a tükör- és kádfürdő épületét is bemutatják. A Vihnyefürdőről 1904-ben küldött lapon Vilma írja Gusztinak, hogy „*a képen szereplő új fürdőházban kaptam szobát*”.

A kúrával kapcsolatban olvashatjuk egy stoósz fürdői villa képéhez írt üzenetet: „*Már kezdek megszokni, a gyomrom nyugodtabb, a szívem ellenben nyugtalanabb a magasságtól nyilván, nem a társaságtól.*”. Ritka felvétel a trencsénteplicei kénes hőforrások és iszapfürdők termében ülő katonákat ábrázoló 1914–1915-ös képeslap, ahol alszár sérülés kezelése folyik. Ehhez kapcsolódik Miksa beszámolója feleségének és szüleinek a kezelés eredményességéről.

A fürdőkúra mellett a levegőkúrát népszerűsítő képeslapok is megjelentek, mint például Stubnyafürdőről „*Légekúra*” felirattal. A fotóillusztráció a parkban nyugágyon fekvő férfit ábrázol és mellette egy másik könyvet olvas. A képen reklámszöveg is megjelenik: „*Természetes meleg kénforrások kőszvény, csúsz és hülés ellen javalva. Hidegvíz gyógyintézet. Légekúra a fenyvesekben.*”.

A fürdővendégek kellemes időtöltését, szórakozását biztosították a zenepavilonok programjai, valamint a tenisz- és tekepályák. Ritka felvétel egy 1916-os trencsénteplicei lapon a fürdőhely színházépülete (10. ábra). Egy pöstyéni lap cigányzenekart ábrázol „*Radics primás*” felirattal, akik bizonyára gyakran felléptek a fürdőhelyen lévők előtt. Gánócfürdön a parkban lévő kerek építmény volt a Társalgó-terem, amelyet képeslap örökít meg az előtte álló emberekkel (11. ábra). Pöstyénben a Thermia Palace Olvasóterem feliratú lap a hotel közösségi termét mutatja, ahol vendégek üldögélve újságokat olvasnak. Ehhez kapcsolódik a személyes megjegyzés: „*Megtaláltam véletlenül ezt a kártyát, ez ugyanis az a terem, ahol én most írok, tetszik?*”. A polgári fürdőélet fontos tartozéka volt a „*gyógyterem*” (kurszalón), amely nem gyógyításra, hanem a vendégek napközbeni tartózkodására szolgált. Ilyen épületet láthatunk a csízfürdői levelezőlapokon (12. ábra).

10. ábra: Színház Trencsénteplicz-fürdőn, 1916 (Zempléni Múzeum Gyűjteménye, leltári szám: 199246).

11. ábra: Társalgó terem Gánócfürdőn, 1901 (Zempléni Múzeum Gyűjteménye, leltári szám: 137478).

12. ábra: Csízfürdő, 1918 (Zempléni Múzeum Gyűjteménye, leltári szám: 137405).

A fürdőhelyek képeslapjain a gyógyintézetek és szállások mellett egyéb helyi vagy közeli látnivalók is megjelennek. Ilyen a Bártfafürdőhöz közeli zborói várrom (13. ábra), Tompa Mihály (1817–1868) sírja a Csízfürdő melletti Hamván vagy a trencsénteplicei rablóbarlang. A kirándulásokon szerzett élményekről olvashatunk a személyes üzenetek között. Egy 1898-ban postázott trencsénteplicei lapon írja Géza budapesti ismerősének: „Szerencsésen megérkeztünk. Sok vendég van. Egész nap a hegyeken mászkálok. Eljöhetnél ide. Németül kell beszélnem, mert itt csak mi beszélünk magyarul.”. A bártfafürdői Güll Baba villát ábrázoló lapot Miskolcra küldték ezzel a beszámolóval: „A mai nap kellemesen telt, most – d.u. 4-kor kocsival indulunk K-kal Zboróra! Holnap reggel Csorba tóra, onnan vasárnap reggel Tátrafüredre megyek. Ha más értesítés nem jön, vasárnap este a Kassai gyorsal érintem Miskolcot 7 óra 4 p.-kor.”. Pöstyénből küldték 1907-ben azt a lapot, amelyen a feladó értesíti a címzettet, hogy mindkét kártyát megkapta és sajnálná, ha az illető nem jönne el. A programjáról jegyzi meg, hogy sok eső volt, de ma kellemes az idő. Estefelé kimennek a negyedóra levő Bánkára halászlére. Helyi képeslapok témája lehet a kápolna, Mária szobor előtte imádkozókkal. Egy pöstyéni lapon ennek a képnek a felirata: „A

gyógykutak köszönete.”. Bártfához két Erzsébet királyné (1837–1898) emlék is kapcsolódik, mert 1895-ben itt gyógykezelték. Az egyik az Orvos forrásnál lévő emlékkő, amely feliratából kiderül, hogy abban *„boldogult királynénk ivópohara van elhelyezve.”* Az obeliszk felső részén ez olvasható: *„Ezen pohárból itta a bártfai gyógyforrások vizét Istenben boldogult feledhetetlen emlékü Erzsébet ő csász. és kir. felsége Magyarország királynéja 1895. július 1-től 22-ig. Őrizzük kegyelettel.”* Az oszlop közepébe helyezett poharat koszorú övezi, alul pedig latin nyelvű felirat van (14. ábra). A postatiszta lapot a vásárlója magával vitte emlékül a címzési oldalra írva a dátumot: *„1904. 07. 31.”* A királyné ülő szobrát Donáth Gyula (1850–1909) készítette, amelyet 1903. augusztus 16-án adtak át. Minden bizonnyal részt vett a szoboravatón egy Jolán nevű vendég, aki a következő napon küldte Ellának a szoborról készült lapot, megjegyezve, hogy *„Ez az a nagy ünnepélyességgel leleplezett szobor. elég jó bár nem a legjobb.”*

13. ábra: A zborói vár romjai, 1898 (Zempléni Múzeum Gyűjteménye, leltári szám: 76932).

14. ábra: Bártfafürdő. Emlékoszlop Erzsébet királyné fürdőpoharával, 1904 (Zempléni Múzeum Gyűjteménye, leltári szám: 97658).

A képeslapok iránti fokozott igényt jelzi a kiadók nagy száma, akik érdeemesnek tartották megjelentetésüket. A századfordulón és a XX. század első két évtizedében – a szerencsi gyűjteményben található anyag vizsgálata alapján – elsősorban helyi, valamint néhány külföldi kiadóval találkozunk. A korai pöstyéni lapokat a drezdai és berlini Stengel, a bécsi Bernas és a budapesti Hornyánszky Viktor (1828–1882), valamint a Magyar Fénynyomda Rt. jelentette meg. A hét pöstyéni kiadó közül Laufer Nándornak papíráruháza volt, valamint a Dohány Nagyáruda és a Párisi Versenybazár is forgalmazott levelezőlapokat.

A bártfafürdői lapokat a bécsi Schwidernoch Károly, az eperjesi Divald műintézet, Cattarino, a kassai Eschwig és Hajts, valamint a helyiek – Horovitz, Birnbaum, Szegő R., Neumann Viktor, Salgó Mór, Somló Zoltán – jelentették meg. Trencsénteplicben a drezdai Stengel, a meisseneni Hermann Seibt, a csehországi Teschenből Feitzinger Ede mellett a helyi Wertheim Zsigmond, Leopold Gansel és Szold Henrik kiadók szállították a képes levelezőlapokat. Csízfürőre két rimaszombati (Szoyka Pál és Ráhely Miklós könyvkereskedés), két miskolci (Fogel Mór és Herskovits Mór), valamint a helybeli Szűcs Simon biztosította a képeslapokat. Gánócfürdőn a poprádi Geruska Pál és a tescheni Feikinger Ede lapjait lehetett vásárolni. Stoószfürdőn minden képeslapot Wlazlovits Gusztáv adott ki.

Összegzés

Tanulmányunkban egy másfél évszázaddal ezelőtt megjelent kommunikációs eszköz jellemzőit és mindennapi használatát mutattuk be egy magyarországi nagytáj fürdőhelyeihez kapcsolódóan. A képes levelezőlap a polgárosodással együtt terjedt el és a XIX. század utolsó évtizedeitől kezdve Magyarországon is a tömegkultúra részévé vált, amelyet a XX. század első harmadában már minden társadalmi réteg használt. A közlekedési hálózat kiépülésével lehetővé vált rövid idő alatt nagy távolságokra elutazni és természetes igény lett, hogy az illető a helyről készült képeslapok elküldésével, a hozzá írt sorokkal ossza meg élményeit a címzettel.

A gazdasági prosperitás során létrejött polgári foglalkozásokban dolgozók számára megjelent a szabadidő, ami lehetővé tette a rövidebb, hosszabb ideig tartó pihenést, nyaralást regenerálódást. Erre kiváló helyszínt biztosítottak azok a gyógyfürdők, ahol a gyógyvizetek és a levegőkúra révén eredményesen kezelték a rászorulókat. A szerencsi Zempléni Múzeum képeslapgyűjteménye alapján néhány jellemző felső-magyarországi fürdőhely egy évszázaddal ezelőtti mindennapi élete tárul elénk és ezek a kártyák bemutatják a gyógyhelyeket, szállodákat, a vendégek számára rendelkezésre álló közösségi helyszíneket, a kulturális értékeket, valamint a környéken lévő kirándulóhelyeket. A XX. század elején az illusztrációk növekedésével attraktívabbak lettek a képeslapok, amelyekhez a feladók hozzáírhatták a személyes üzeneteket. Ezek egy része kapcsolódik a képhez, megjelölik, hogy melyik szállodában laknak, hol és mikor írják a lapot, milyen élményt nyújt számukra a helyszín. Természetes, hogy a fürdőhelyen lévők az ott kapható képes levelezőlapokon

kívánnak minden jót a címzett születésnapján, névnapján, és ezen értesítik az otthon lévőket az érkezésük idejéről. A gyógykezelésen lévők és az ott nyaralók is kaptak levelezőlapokat ismerőseiktől, amelyekre a helybeli képeslapok elküldésével reagáltak. A kúra hatásosságát illusztrálják a humoros reklámlapok, de gyakran beszámolnak erről a képhez írt üzenetek is. A levelezőlapok tanulmányozása révén megállapítható a helyi kiadók nagy száma, de a századfordulón budapesti, osztrák és német kiadók is megjelentettek képeslapokat a felvidéki fürdőhelyekről.

Az eredetileg praktikus, gyors és olcsó kommunikációs eszköz, a képes levelezőlap mára komoly történelmi értékkel bír, hiszen az illusztrációkkal és személyes üzenetekkel egyszerre tükrözi az embereket körülvevő tárgyi világot, a személyes élményeiket, a mindennapi gondjaikat és az örömeiket.

IRODALOM

- Balázs, K. (2005): *Képes levelezőlap lexikon*. Méry Ratio, Somorja.
- Bexheft, Á. & Dalmady, Z. (1909): *A magyar család aranykönyve. Útmutató a magyar családi élet minden ügyében II*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., Budapest.
- Domokos, M. (2003): *A régi Magyarország képeslapokon*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Gubek, I. (szerk.) (2003): *A régi Magyarország képeslapokon*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Hankó, V. (1891): *Erdélyrészi fürdők és ásványvizek leírása*. Erdélyrészi Kárpát-Egyesület, Kolozsvár.
- Hankó, V. (1895): *Külföldi fürdők, gyógyító helyek és ásványvizek*. Eggenberger, Budapest.
- Klein, K. (1998): *Grüsse aus dem Bärenland Siebenbürgen in alten Ansichtskarten*. Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, München.
- Kósa, L. (1999): *Fürdőélet a Monarchiában*. Holnap Kiadó, Budapest.
- Kriston-Vízi, J. (1983): „Eger borát idd, jó barát!” Heves megyei adatok a turizmus és az úti emléktárgyak kérdéséhez. In Fejős, Z. (szerk.): **Folklór–Társadalom–Művészet**, 7., 33–39.
- Németh, Cs. (2011): *Üdülési szokások a „boldog békeidők”-ben*. In Erdész, Á. (szerk.): *Egy gyulai polgárcsalád világa. Tanulmányok a Ladics familia történetéből*. **Gyulai füzetek**, 18., 125–135.
- Pajor, G. (1990): *Gyógy- és üdülőhelyek képes levelezőlapokon. Képes levelezőlap. 1990. augusztus. Szombathely*.
- Petercsák, T. (1994): *A képes levelezőlap története*. Dobó István Vármúzeum – Herman Ottó Múzeum, Eger – Miskolc.
- Petercsák, T. (2020): *A magyar képeslap története. Látóképek, csókküldemények, ünnepi üdvözlések*. Kossuth Kiadó, Budapest.

* * *

Kedves Jóska!

Szeretettel gondolok vissza a több mint négy évtizedes kapcsolatunk állomásaira: az első szerencsi találkozásunkra, a Zemplénben és Répáshután végzett néprajzi kutatásokra, majd az egri évekre. 1981-ben kerültem Egerbe, és az együtt töltött két év alatt sok segítséget kaptam Tőled a gyűjtemények megismertetésével és a megyében szerzett tapasztalatiddal. Közös szerveztük a néprajzi tájkonferenciákat, mindketten részt vettünk a palóckutatásban, majd távozásod után én vettem át a „bejáratott” Heves Megyei Népművészeti Egyesület elnöki tisztségét. A kecskeméti Szórákaténusz igazgatójaként is számíthattunk a segítségedre, szakmai tapasztalataidra az egri Faragó-játékgyűjtemény megvásárlásakor. Most – emlékeztetőül fiatalságunkra – az 1982-ben Besztercebányán rendezett Heves megyei népművészeti kiállítás egy mozzanatát ajánlom figyelmedbe, ahol Csintalan Andrással közösen dolgoztunk (15. ábra)! Ezzel kívánok neked boldog születésnapot, jó egészséget, és további töretlen munkakedvet és a rád jellemző aktivitást!

Szeretettel üdvözöllek a 70-esek táborában.

15. ábra: Kriston-Vízi József kiállítás rendezés közben, 1982.

Jel – Jelentés – Értelmezés (A „4 dimenziós Rorschach-teszt” analógiájú művészi hatáskereső jelhálós vektorizációja Samuel Beckett *Waiting for Godot* című tragikomédiájában)

PINCZÉS ISTVÁN

Összefoglalás: Samuel Beckett (1906–1989) *Waiting for Godot* című, összetett szimbolikájú tragikomédiájában két Akárki (Jedermann) Valakire vár, hogy történjen Valami. A művet a „lapról” a „deszkára” transzplantálni kívánó rendező – a francia eredetiből készült, a magyar színházi gyakorlatban eddig használt elavult és pontatlan magyar fordítást elégtelennek minősítve – Beckett hiteles angol szövegváltozata alapján újraértelmezi és újrarendelteti a művet. A modernkori moralitásjáték rendezői koncepcióját a jelalapú szövegértelmezés, a művészi hatáskereső jelhálós vektorizációjának módszerével alakítja ki. Az irodalmi műalkotásban szereplő jelek, szimbólumok, metaforák, rejtett tartalmú, szöveg mögöttes háttérinformációk egymást erősítő művészi tartalmi a befogadó színházi néző ismereteinek, műveltségének, érzelmi-erkölcsi beállítottságának, asszociációs bázisának, személyes és kollektív tudattalan tartalmainak egymásra hatásában működik. Elengedhetetlenül szükséges tehát a rendező számára ezek megértése és beépítése a színházi előadás hatáskereső rendszerébe.

Kulcsszavak: *jel; szimbólum; interpretáció; vektorizáció; Godot*

Sign – Meaning – Interpretation (Signal-net vectorization of artistic effects analogous to the "4-dimensional Rorschach test" in Samuel Beckett's tragicomedy Waiting for Godot)

ISTVÁN PINCZÉS

Abstract: In *Waiting for Godot*, the tragicomedy with complex symbolism by Samuel Beckett (1906–1989), two Anyone (Everyman) is waiting for Somebody to make Something happen. The director, wishing to transplant the work from the "page" to the "plank", reinterprets and retranslates the literary piece on the basis of Beckett's authentic English version of the text, considering the outdated and inaccurate Hungarian translation of the French original, which has been used in Hungarian theatre practice until now, to be insufficient. The director's concept of the modern era morality play is developed by means of a sign-based text interpretation, a method of vectorisation of the artistic effect elements in a sign net. The mutually reinforcing artistic content of signs, symbols, metaphors, hidden content, textual background information in literary works of art, interacts with the knowledge, education, emotional orientation, associative base, deep and collective unconscious of the theatregoer. It is essential, therefore, for the director to understand and incorporate these contents into the theatre production's system of effects.

Keywords: *sign; symbol; interpretation; vectorization; Godot*

Bevezetés

Az irodalmi műalkotás szövegmögöttes háttérinformációinak egymást erősítő művészi hatásrendszere a befogadó ismereteinek, műveltségének, érzelmi-erkölcsi beállítottságának, a befogadó asszociációs bázisának, személyes és kollektív tudattalan tartalmainak egymásra hatásában működik.

A lélektan állítása szerint a valóság, a tapasztalat, a megfigyelés elindít bennünk egy lelki folyamatot, amit asszociációnak nevez a szakirodalom (Mérei, 1989; Keményné, 1989). Ezekben az asszociációkban nemcsak szerzett ismereteink összessége aktivizálódik, hanem énünk mélyrétege, az „ős-énünk” is többé-kevésbé leplezetlenül jelenik meg.

Ebből a felismerésből nőtt ki Rorschach rendszere, pszichodiagnosztikai módszere, mely az alapvetően tudattalan tartalmakat kétdimenziós tintafoltszerű ábrákra kivetítő, a személyiség rejtett rétegeinek feltárását célzó projektív teszt (Vincze, 1966; Atkinson et al., 1994). A tesztet az 1920-as években fejlesztette ki Hermann Rorschach (1884–192) svájci pszichiáter. A később, 1974-ben bevezetett új rendszer megpróbálta az összes értékelési mód bevált részeit egyetlen átfogó keretbe foglalni. Magyarországi viszonylatban Mérei Ferenc (1909–1986) kutatta és terjesztette ki a teszt értelmezési lehetőségeit és módszertanilag jelentős elemeket vezetett be annak alkalmazásába (Mérei, 1982). A teszt 10 darab nemzetközileg elfogadott és rögzített kivitelű táblából áll, melyeken tintafoltok – 5 egyszínű, 2 fekete illetve vörös és 3 színes – találhatóak. A vizsgált személy tintafoltokra adott válaszait – melyek a lapon való elhelyezkedésen túl az észlelt tárgy alakjára, tulajdonságaira vonatkoznak – a tesztelő pontról pontra lejegyzi.

A teszt alkalmas a tudattalanból a tudatba bevillanó tartalmak pszichoanalitikus feltárására, elemzésére is: „A Rorschach-teszt értékét az adja meg, hogy bepillantást enged a vizsgált személy tudattalan működésébe.” (Carver & Scheier, 1998, p. 240).

A kvantifikált mutatókkal, indexekkel, skálákkal, kvalitatív elemzésekkel értékelt válasszok „nem véletlenek, hanem lelkiállapotoktól [...] kognitív attitűdöktől, képességektől (például intelligencia, kreativitás) és számos más pszichikus tényezőtől determináltak, ezért értelmezhetők” (Füredi et al., 2001, p. 235).

Ennek analógiájára alakítottam ki azt a speciális metódust, ami a darab és az előadás kiemelt jelentőségű szöveginformációit – verbális, vizuális és kinetikus színházi jeleit – a

metaforikus-enigmatikus cím fogalmi-tartalmi értelmezhetőségének dimenziójához (1D) mint origóhoz rendelten a műnemi dráma leírt szövege és annak fordítása (2D) alapján a színpad terében elhelyezett tárgyakat, a színpadon játszó színészek testi-lelki valóját, fizikai-szellemi-érzelmi minőségeit (3D) és az előadás időtengelyének kontinuitásában hallható szövegközléseket, zenei effektusokat, látható mozdulatsorokat (4D) nem csak racionálisan befogadható információanyagoknak, hanem asszociációs ingereknek is tekinti.

Feltevésém szerint a nyitott struktúrájú művek színházi előadásai – így a Godot-ra várva című Beckett-dráma előadásai is – térben-időben realizálódó négydimenziós Rorschach-tesztként működnek. A megmagyarázhatatlan Godot-metafora (azonos irányba mutató színházi jelcsoportjaival) mint térben és időben szemlélt „négydimenziós tintafolt” hozza működésbe tudatos és tudattalan asszociációs agyműködésünket.

Godot, mint négydimenziós tintafolt

Martin Esslin (1918–2002) az abszurd dráma elméletével foglalkozó művében a különböző drámatípusok eltérő recepciós mechanizmusára világít rá: *„A brechti dráma elidegenítési effektusa a közönséget bíráló, intellektuális magatartásra kívánja mozgósítani. Az abszurd dráma a közönség szellemének mélyebb rétegeihez szól. Pszichológiai erőket mozgósít, rejtett félelmeket és visszafojtott agressziós ösztönöket old és szabadít fel.”* (Esslin, 1961, p. 165).

Mihályi Gábor (1923–2021) Beckett patthelyzet-dramaturgiájáról írva a szöveganyag többretegűségével magyarázza azt a tényt, hogy a „nem beavatott”, átlagos műveltségű színházi közönség is érti és élvezi az elmesélhető tartalmakon túli lényegi mondanivalót is: a felszíni szövegréteg befogadása esetén *„rejtve marad ugyan a szöveg gazdag filozófiai és irodalmi utalásrendszere, bonyolult jelképisége, de ez nem akadályozza meg e színpadra termelt művek költői hatékonyságát”* (Mihályi, 1971, p. 292). E nyitott struktúrájú mű felszín mögötti tartalmai gazdag értelmezési lehetőségeket sejtetnek – a kommunikáció hagyományos lineáris modellje szerint a néző saját jelfogó érzékenysége, ismereteinek gazdagsága, személyiségének szerkezete, asszociációs készsége függvényében tudja megfejteni-átérezni az előadás szerzői-rendezői kódjait.

Nyitott és zárt struktúrájú alkotások

A nyitott struktúrájú irodalmi műalkotás definícióját – a nyitott és a zárt szöveg fogalmát – új tudományág, a szövegtan próbálja megadni. Zárt és nyitott struktúra definiálását bonyolítja, az a tény, hogy jelentését tekintve alapvetően minden műalkotás nyitott, legfeljebb nyitottságának mértéke változik. Tehát az esztétika határain belül értelmezett relatív nyitottság nem azonos a nyitott struktúrával (*Szikszainé, 1995, p. 5*).

A terminológiát a XIX. század második felétől használjuk. Először Heinrich Wölfflin (1864–1945) svájci német esztéta és művészettörténész stílustipológiájában tűnik fel a „zárt” és „nyitott” fogalompár, majd a XIX. század végi szimbolizmusban jelentkezik a „nyitott műalkotás” tudatos poétikája Stéphane Mallarmé (1842–1898) megfogalmazásában.

A terminológiai pontosítás megköveteli, hogy megkülönböztetést tegyünk szerkezeti és szemantikai nyitottság között.

Szöveges műalkotás esetében a szerkezeti értelemben vett nyitott struktúra azt jelenti, hogy maga a szöveganyag is nyitott, nem állandó, nem lezárt, hanem változtatható tartalmú és mennyiségű, bővíthető vagy rövidíthető. A *Godot*-ra várva szerkezeti értelemben tehát nem tekinthető nyitott struktúrájú alkotásnak, hiszen szöveganyaga kötött és változtathatatlan.

A szemantikai értelemben vett nyitott struktúra a modern kori irodalomban a befogadó aktív részvételére, fantáziájára épít. Korunk esztétikájában az ilyen alkotásokat „non finito elvű mű”, vagy „nyitott mű” néven emlegetik. Az ilyen nyitott struktúrájú művek szándékoltan többértelműek, azaz végtelen sok és parttalanul sokféle jelentést tesznek lehetővé (*Szikszainé, 1995*).

Ehhez a művészetfelfogáshoz – a modern művészeti alkotások szemantikai vagy kompozitorikus befejezetlenségéhez kínálnak ideológiát a modern esztétikák és poétikák, mint például Umberto Eco (1932–2016) *A nyitott mű poétikája* című munkája (*Eco, 1976*) vezérelvé téve a többértelműséget megvalósító nyitott struktúrát, amely viszont azzal a kétségtelen haszonnal jár, hogy kiváltja a befogadó aktív közreműködését, szubjektivitását az értelmezésben, tehát új műélvezői gyakorlatot valósít meg.

A szó művészete című stilisztikai mű szerzője hasonló definíciót használ: nyitott struktúrának tekinti a többféle interpretálást megengedőket, zártnak pedig a jelentést kétségessé nem tevőket (*J. Nagy, 1975*).

A Godot-ra várva tehát szemantikai értelemben nyitott struktúrájú alkotás.

Lapról a színpadra

Patrice Pavis (1947–) a „lapról a színpadra” színházi teremtő folyamatának elemzéséhez használja a vektorizáció szemiotológiai fogalmát (*Pavis, 2003*).

A vektorizáció metodológiai és dramaturgiai eszköz az észlelt egyedi színházi jelek egymást erősítő jelcsoportokká, összetartó irányú jelhálókká szerveződési folyamatának leírására. Mind a produkció, mind a recepció során azt követjük nyomon, miként maradnak „feszültség alatt” a verbális vagy teátrális jelek (elhangzó szavak, színpadi pillanatok, mozgássorok), és miként jönnek létre az őket összekötő értelmezések, miközben a jeleket és a vektorokat mind az alkotás, mind a befogadás időbeli folyamatában állandóan fejlődő, irányító sémában helyezük el, folyamatosan rekonstruálva a háló kiterjedését és fő vonalait (*Pavis, 2003*).

Szimbólumok, metaforák, jelképek vektorizációja

Beckett darabjában minden mozzanatnak, minden kimondott, sőt minden ki nem mondott (csak elkezdett, vagy elfelejtett és „izé”-vel pótolta, vagy torzítva és töredékesen idézett, de a „szemfüles” olvasó-néző-hallgató számára ily módon mégiscsak felidézett) szónak és mondatnak „szimbolikus, többszörös jelentése van. Minden motívum értelmezést, kommentárt igényel. Csak a részletes szövegmagyarázat után válik világossá, hogy a Godot-ra várva látszólag szimpla története, a jelentéktelennek, érdektelennek, semmitmondónak tetsző dialógusok milyen gazdag tartalmat rejtenek magukban.” (*Mihályi, 1989, p. 503*).

Mind az irodalmi-színházi alkotás, mind az olvasói-nézői befogadás folyamatát ésszel-logikával irányított racionális-tudati motivációk és ösztönös, ráérző-megsejtő, lelki-idegrendszeri impulzusok bonyolult egymásra hatása jellemzi. A szépirodalomban az alkotóművész a kifejezésre törő irracionális tartalmakat sűrített jelentésű nyelvi formákba tömöríti – ezek megfejtése, dekódolása avatja aktív befogadóvá az értelmezhetőség

szempontjából nyitott struktúrájú, polifon művek olvasóját-hallgatóját-nézőjét. „*Jelelméleti megközelítésben a szimbólum mint kulturális jel esetében a jelölő-jelölt viszony lényege a többértékűség, amely – akár a hasonlóság, akár a hagyomány által átörökített önkényes egyezményesség a meghatározó benne – a tudatos és tudattalan elemek egyesítésével aktív befogadásra ösztönöz.*” (Újvári, 2001, p. 5).

„*Gondolkodásmódunk alapvető sajátossága a (jel)képek és analógiák használata. Számptalan példa bizonyítja a különböző kultúrák analógián alapuló szimbólumainak jelentésbeli rokonságát, a jelképteremtés és -használat egyetemes jellegét. Ugyanakkor a jelentések eltérései, az adott környezethez igazodó tartalmi egy-egy kulturális terület sajátosságait emelik ki.*” (Újvári, 2001, p. 4).

Tudjuk, a világba teremtett (és a mindentudás képességével meg nem áldott) emberiség minden korban szimbólumok révén fogalmazta meg saját viszonyát a mindenséghez, a boldogan birtokolt ismert és a rettegve tisztelt ismeretlen mindenséghez, a már megismert és a meg soha nem ismerhető jelenségekhez, ám „...*tudatunk nem elégszik meg a különböző benyomások befogadásával, hanem minden benyomást a kifejezés tevékenységével kapcsol össze és hat át. A magunk teremtette jelek és képek világa kerül szembe azzal, amit a dolgok objektív valóságának nevezünk.*” (Cassirer, 1973, p. 322). Beckett is maga teremti – vagy innen-onnan kölcsönzi és módosítja – könnyebben vagy nehezebben felfejthető tartalmú-jelentésű jeleit, képeit, jelképeit, hogy a racionálisan fel nem foghatót és meg nem nevezhetőt kimondhatóvá és eljátszhatóvá tegye.

Az európai művészetet és műveltséget meghatározó Bibliában is jelen van a transzcendens tartalmak szimbólumokban való kifejeződése. A keresztény művészet – más szakrális művészetekhez hasonlóan – gazdag ikonográfiai hagyományt teremtett, amely tanainak képi megjelenítése során a szimbólumok sokrétű, kanonizált tárházát alakította ki. Az antik és a keresztény hagyományokat ötvöző európai művelődés egész történetén végigvonul a motívumok, jelképek újrafogalmazása, aktualizálása.

Jelelméleti (kultúrszemiotikai) aspektusból közelítve a darabhoz, megállapítható, hogy Beckett a darab címében, szövegében, színpadi „történeiseiben”, szituációiban, a szereplők névadásának módjában gazdagon rétegezett szimbolikus tartalmakat, jelképeket, metaforákat, toposzokat, vezérmotívumokat, sűrített tartalmú színházi jeleket használ. Elsősorban a görög-

római és zsidó-keresztény alapokon nyugvó európai műveltség szimbólumait fedezhetjük fel a szövegben (az angol szövegben lényegesen gazdagabban, a megszorított bibliai idézeteknek és allúzióknak köszönhetően) – az európai szemszögből egzotikus civilizációk jelképeinek kutatása jelen esetben elhanyagolható; viszont a kelta-ír kultúra szimbólumkincse, rejtetten beágyazott jelrendszere a hibernizmusoktól (melynek nyomai csak az angol szövegváltozatban fedezhetők fel) a kelta ogham ábécé betűszimbolikájának rejtett alkalmazásáig bizonyíthatóan át- meg átszövi a darab szöveganyagát.

Az európai kultúrtörténeti tabló a Godot-ban tehát tovább színesedik: „Az ír eidoszt [...] az emigráns Beckett (az emigráns Joyce-szal ellentétben) elrejtje és elleplezi. [...] A síkság és a mocsár meg a levelet hajtó fekete fa (a Crann Bethadh), az ír mitológia itt felejtett, szomorú Életfája. A fa körül mintha nemzetközi társaság verődne össze: Estragon neve spanyol vonatkozást asszociál, Vladimír orosz, Pozzoé olaszt, Luckyé angolt. A darab belvilágában mégis mintha franciák lennének; [...] Pedig a rongyok és az elegancia álruhájában mind írek. Papi szemináriumból szökött csavargók, koldusok, költők, filozófusok, akikhez hozzátársulnak W. B. Yeats társadalmi hagyományeszményének levitézlett képviselői, az arisztokrácia és az egyszerű nép, vagy inkább a némaságból skolasztikus tébolyba vaduló, majd végképp elnémuló, rabszolgasorsú értelmiség. Érdekes ezt az etno-kulturális családfát botanizálnunk? Talán igen. Az univerzális koncepciónak mindig a lokális ihlet ad hitelt.” (Géher, 2008, p. 8).

A Godot-ra várva „etno-kulturális családfájának botanizálása” a színpadi megvalósítás számára

A fordítói és rendezői értelmezés első feladata, hogy a Beckett által használt szimbólumok tartalmát a vektorizáció módszerével, az egymást a hasonlóságelvű összekapcsolás és az exponált előfordulások révén „feszültség alatt” tartó jelek, az egymás jelentését erősítő jelcsoportok jelhálójának segítségével feltárja, megfejtse.

Kétségtelen, hogy bizonyos színházi jelek kizárólag az azokat megalkotó kultúra ismeretében értelmezhetők (például a zsebkendő, amivel Estragon letörölné a csomagokat cipelő Lucky könnyeit, csakis a keresztény hagyományokban rímelt össze Veronika kendőjének (a Biblia kanonizált szövegében nem is szereplő!) motívumával, mellyel a keresztjét a Golgota felé cipelő Krisztus arcát megtörölte, vagy a „háromszor megtagadás”

bibliai motívuma (Pozzo kérdésére Vladimir háromszor tagadja le, hogy ismerné Godot-t) is csakis a keresztény mitológia, az Újszövetség ismerői előtt hordoz szimbolikus extra-jelentést.

Beckett más szimbólumai mind az antik, mind a keresztény, mind a kelta hagyomány szerint értelmezhetők, jelentésük egyirányba mutató vektorai erős és szövevényes jelhálót fognak a köznapi szövegszint és a banálisan hétköznapi szituációk köré.

Vladimir – nevének rejtett jelentése szerint: a „világ ura”, hatalom nélküli uralkodója, „kalapos király” – koronát jelképező kalapjával babrál, ütögeti a tetejét, a búróját (angolul: „knocks on the crown” – a korona minden kultúrában a hatalom szimbóluma, a király, a császár fejdíszje. A fordító itt alulmarad, de kiegészíti őt a rendező: magyarul a kalapnak csak a karimája emlékeztet etimológiailag a „korona” szóra, de ha a rendezői iránymutatás szerint dolgozó tehetséges jelmeztervező a Beckett által előírt keménykalap szalagját koronaszerű motívumokkal díszíti, vizuálisan megvalósulhat a színházi jel (a kalap, mint koronaszimbólum) fedett tartalma: a név és a kalap jelentésvektorai egyirányba mutatnak, felébresztik a nézőben a szerző Vladimir király voltára irányuló ellenpontoszó szándékát.

Az összetettebb példa kedvéért: a „kő – kőhalom” egyként utal Hermészre, az útonjárók görög istenére, Pán nemzójére és a Krisztus sírjáról elgörgetett kőre is asszociáltat – a kő, mint jel állandó színpadi jelenlétével, említésével, a színészekkel való fizikai kapcsolata révén „feszültség alá” kerül, s abba az értelmezési irányba erősíti a mögöttes tartalmak kódjainak megfejtését, hogy Estragon és Vladimir a feltámadott Krisztus sírja előtt tanácstalanul várakozó két tanítvány „leképezése” – ha ebben a vektorirányban haladunk, akkor az enigmatikus cím a megfeszített, feltámadott és a mennyben Isten jobbán ülő Krisztus megjósolt második eljövételének – elvontabb értelemben: az egyre romló világhelyzetet megváltó csoda bekövetkezésének, a sors jobbra fordulásának – bizakodó várakozását jelentheti a rendezői olvasatban (és a nézői-befogadói recepcióban).

A kilátástalan küszködés emlegetésére pedig Albert Camus (1913–1960) esszéje (*Camus, 1942*) szerint boldognak elképzelt „proletár”, a követ görgető Sziszüphosz jelenik meg előttünk. A készülő előadásban a színen lévő nagy kódarab és a színészek Beckett által előre kottázott mozgásrendszerében egyetlen ikonikus erejű pozíció – Estragon dühében tenyerével nekitámaszkodva arrébb akarja lökni, vagy rátámaszkodik – elegendő ahhoz, hogy

a rendező a sziszüfoszi jelképet (azonos irányba mutató verbális, vizuális vagy kinetikus jelcsoportok asszociációs hálójával megerősítve) a heroikusan reménytelen küzdelem körülményeinek bölcs elfogadását helyezze a címértelmezés és darabelemzés fókuszába.

Lucky tirádájában Steinweg (azaz kőút) és Peterman (azaz sziklaemebr) utal Péter apostolra – ezen egyirányba mutató jelentések segíthetnek eldönteni, hogy a francia szövegben a sokjelentésű „planche”, az angol szövegben a szimbolikusan még nagy kezdőbetűvel is kitüntetett „the Board” ugyanazt a valamit (felületet?, területet?, testületet?, intézményt?) jelképezi-jelöli-jelenti-e valójában, amit Kolozsvári Grandpierre Emil (1907–1992) fordításában „az úgynevezett Deszka”, vagy az „átigazított”, „átfésült” magyar szövegű előadásokban ((Bucz Hunor [1942–2022] térszínházbeli, Tompa Gábor [1957–] szolnoki, pesti, sepsiszentgyörgyi rendezéseinek magyar szövege az angol textus néhány új elemét is felhasználta) a Peter Brook-i (1925–2022) „Üres tér”. A szöveg és a szituáció Beckett által a szövegbe és az instrukciókba írt tartalmi szerint Pozzo itt egyáltalán nem a színházra céloz. E metafora megfejtése kulcsot ad a rendező kezébe saját koncepciója kialakításához.

A szimbólumként (is) kezelt kő igen gazdag rejtett utalásainak jelhálórendszere mint eklatáns példa egyben az eredeti szöveg magyarra fordításának pontosságára és fontosságára is fokozottan felhívja a figyelmet. Ez motivál abban, hogy az angol szöveg alapján saját magam készítsem el a legpontosabban értelmezett angol szöveg magyar műfordítását. Kolozsvári fordításában „*Estragon a földön ül, és azon igyekszik, hogy a cipőjét levegye*” (Beckett, 1970, p. 7) – holott mind a francia, mind az angol szövegben „kövön”, „kis kőhalmon” ülve próbálja a cipőjét lehúzni. A fordítói pontatlanság eme apró példája a magyar olvasó, a magyar rendező, a magyar színész előtt kioltja a kő szimbólum jelhálós vektorizációval megvilágított multikulturális többletjelentéseit.

S ugyanígy marad rejtetten – hogy egy másik rövid példát hozzak a jelcsoportok jelentéshálózattá szerveződésére – a nád szimbolikájának több jelentésvektora is, ha pontatlanul fordítjuk.

Görög mitológiai, zsidó-keresztény és ír-kelta jelentésrétegek vetítődnek a nád realista felszíni jelentése mögé. „*Eh! A szél a nádban*” – Estragon ijedtségük okát elmismásoló, önnyugtató vagy vitatkozó szándékkal kimondott mondata többféle háttérjelentést is takar: A nád a Bibliában gyakorta felbukkan („*Mit látni mentetek ki a pusztába? Nád-szálat-é, a mit a*

szél hajtogat?” (Máté 11,8); „És tövisből fonott koronát tőnek a fejére és nádszálat jobb kezébe....” (Máté 27,29); „És verik vala a fejét nádszállal...” (Márk 15,19), „... egy szivacsot vőn és azt megtöltvén ecettel és egy nádszátra tűzvé, inni ád neki.” (Máté 27,48). A Zsoltárok szövegében a nádszál a törékeny ember, a halandó ember szinonimája: a nád kívül a test, a porhüvely, belső ürege a mai napig definiálhatatlanul megfoghatatlan nem anyagi jelenség: a lélek.

A második asszociációs réteg: a görög mitológiában Pán abból a nádból készítette sípját, amellyé a szerelme elől menekülő Szürinx nimfa változott – a síp asszociáció pedig visszacsatol a szomorúfüzfára (füzfasíp), a páni félelem pedig a két csavargó halálfélelmére. Az angol mondat ugyanakkor („*The wind in the reeds*”) majdnem pontos címe az ír eidosz költője, William Butler Yeats (1865–1939) egyik – kötetcímadó – versének: *The Wind Among the Reeds*. Az ír kulturális tartalmak felé mutató vektor irányában haladva kiderül, hogy a nád és a megzavarodottság, az egyensúlyvesztés motívumainak összekapcsolása Beckett rejtett utalása a húsz betűs kelta ogham [ejtsd: óham, ójam, vagy óhm] ábécére, melynek rúna írásos betűjeleit fákról, növényekről nevezték el, az egyes fáknak mágikus erőt tulajdonítottak.

Korábbi szakirodalom nem említi, hogy Beckett ismerte volna és – ha eldugottan is – használta volna a druidák rúnairásos (kézzel, ujjakkal is elmutogatható) ábécéjének szimbolikáját, melynek tartalma szerint a nád (azaz Ngetal) kezdő fonémáját jelölő, háromrovásos „Ng” jelének szimbolikus tartalma: „zavar, meglepetés”: ☞ (ESTRAGON: „*A frászt hozod rám.*”).

Beckett az antik-keresztény-kelta hagyományban gyökerező nád szimbólum egymásba kapaszkodó jelhálóját egyedi szövésmintával is díszíti: az angol kifejezés – magyar fordítása, „*a szél a nádban*” is utal a levegő rezgésére a pánsíp nádsípjaiban – átvitt értelemben magát a zenei hangot, a zenét is jelenti.

A többértelmű szimbólumok recepcióanalízise joggal vizsgálja a kérdést: ugyanazokat a műveltségi információkat tanulta meg és tudja az olvasó-néző is, mint az átlagon felüli műveltségű szerző? Ugyanarra asszociál, ugyanarra gondol, ugyanazt a tartalmat hámozza ki minden olvasó, minden néző, amire Beckett gondolt, amire Beckett akarta, hogy asszociáljon? A zsidó-keresztény motívumok ugyanazt villantják be a tudattalanjából a japán színháznézőnek vagy a nigériai olvasónak is, mint a közép-kelet-európai bérlettulajdonosnak?

Az eljövetelet ígérő Godot-t („Godint, Godet-t ... mindegy, tudják kire célzok”) személyként, istenként, elvont fogalomként, szimbólumként – s főleg: mely meg nem fogalmazható vagy ki nem mondható tabutartalom (szabadság?, istenség?, boldogság?, beteljesülés?, elfojtott vágyak?) szimbólumaként – értelmezi a mindenkori befogadó?

Carl Gustav Jung (1875–1961) a tudattalan két összetevőjét vizsgálva a személyes tudattalan mellett a kollektív tudattalan létét feltételezi. Ez utóbbi szerinte „*nem egyedileg szerzett, hanem veleszületett*”, tartalmai az archetípusok, amelyek „mindenütt és az összes individuumokban ugyanazok” (Jung, 1993, p. 52). Felfogásában az archetípusképzés a lelki struktúra ösztönös működési tendenciája. Ezek az archetípusok a szakrális művészet szimbólumaiban, az egyes ember életében pedig az álmokban és a fantáziákban törnek a felszínre. Jung tehát, feltételezve a kollektív tapasztalatanyag biológiai átörökítését, ebben látja a szimbólumok egyetemes előfordulásának magyarázatát (Buda, 1987).

Összefoglalás

Az agy, az idegrendszer, az intellektus, a lélek működése nem prognosztizálható, nem kiszámítható, de a művészi hatásképzés esetében – szűkítve: Beckett *Godot-ra várva* című tragikomédiája színpadi megvalósításának esetére – mégiscsak a szerző által irányított csapásirányba, alig láthatóan kijelölt mezsgyén halad – a rendezőnek csak fel kell fedeznie Beckett rejtett iránymutató jelzőkaróit a szövegben.

A sűrített jelentéstartalmú, szimbolikus értelemben használt szavak, színpadi tárgyak, díszletelemek azonos irányba mutató jelentésrétegeinek hálóröszere egyben segítséget – mankót, sorvezetőt – jelent az enigmát a magyar nyelv lexikai készletével visszaadni kívánó fordító és a szabálytalan dramaturgiájú és rejtélyes darabot színpadra értelmező rendező számára is. A kezdetben értelmezésnehezítő ballasztok – az antik-bibliai-kelta motívumok – összerímelő vagy egymást kiegészítő tartalmai segítenek a szótári jelentéseken túli beckett-i üzenet dekódolásában, lefordításában és színpadra állításában.

IRODALOM

- Atkinson, R. L. (1994): *Pszichológia*. Osiris-Századvég Kiadó, Budapest.
- Beckett, S. (1970): *Godot-ra várva*. In Beckett, S.: *Drámák*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1–109.
- Bibliai idézetek: (Márk 15,19); (Máté 11,8); (Máté 27,29); (Máté 27,48).
- Buda, B. (1987): *C. G. Jung munkássága a mai lélektan tükrében. Utószó*. In Jung, C. G.: *Emlékek, álmok, gondolatok*. Európa Kiadó, Budapest, 451–463.
- Camus, A. (1942): *Sziszüphosz mítosza*. In Vargyas, L. (ford.) (1987): *Sziszüphosz mítosza. Válogatott esszék, tanulmányok*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Carver, C. S. & Scheier, M. F. (1998): *Személyiségpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Cassirer, E. (1973): *A szimbolikus forma fogalma a szellemtudományok felépítésében*. Helikon könyvkiadó, Budapest.
- Esslin, M. (1961): *Az abszurd dráma elmélete*. Színháztudományi Intézet és a Népművelési Propaganda Iroda kiadványa, Budapest.
- Füredi, J., Németh, A. & Tariska, P. (szerk.) (2001): *A pszichiátria magyar kézikönyve*. Medicina Kiadó, Budapest.
- Géher, I. (2008): *A tragikomédia élettana*. Liget, 10., 2–8.
- J. Nagy, M. (1975): *A szó művészete*. Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadó, Bukarest.
- Jung, C. G. (1993): *Mélysegeink ösvényein – Analitikus pszichológiai tanulmányok*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Mérei, F. (1982): *A Rorschach-próba*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Mérei, F. (1989): *A pszichológiai labirintus*. Pszichoteam, Budapest.
- Mihályi, G. (1971): *Végjáték – A nyugat-európai és amerikai dráma huszonöt éve (1945–1970)*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Mihályi, G. (1989): *Godot-ra várva*. In Koltai, T. & Takács, I. (szerk.): *100 híres színdarab I*. Népszava Könyvkiadó, Budapest, 500–506.
- Pavis, P. (2003): *Előadáselemzés*. Balassi Kiadó, Budapest.

Szikszainé Nagy, I. (1995): *Nyitott és zárt szöveg*. Magyar Nyelvjárások – A KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Évkönyve, XXXIII., 9–106.

Újvári, E. (2001): *Szimbólumfelfogásunk*. In Pál, J. & Újvári, E. (szerk.): *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Balassi Kiadó, Budapest, 12.

Vincze, L. (1966): *Vizsgálati módszerek a lélektanban. A teszt*. Tankönyvkiadó, Budapest.

* * *

KVJ személyes hangú köszöntése

Hídverők dicsérete

Egyivásúak
kanyargó életútja
össze-összeér...

Elkészült a Híd:
átvisszük a Szerelmet
a túlsó parta.

(KVJ emlékkönyvébe szeretettel jegyzé: PI)

Körzövel írt történelem, azaz nincs új a Nap alatt – Második felvonás (Gondolatok a későavar kori vadkanfejes veretekről egy csátaljai darab kapcsán)

RÓZSA ZOLTÁN

Összefoglalás: Írásomban egy fémkeresős tevékenység során előkerült, késő avar kori lószerszámveretet mutatok be a mai Csátalja (Bács-Kiskun vármegye, Bajai járás) határából. A tárgy és párhuzamainak térbeli elhelyezkedésének vizsgálata érdekes összefüggésekre mutatott rá: a IX. századra keltezhető tárgyak az ismert XII–XIII. századi sószállító (kereskedelmi és hadi) utakon, azok mentén kerültek elő, melyek pedig a római kori erődített folyami átkelőhelyekkel álltak szerves kapcsolatban. Az írás tehát egy szemléleti mód bemutatása is egyben, a kérdésfelvetések igényének megfogalmazása, amikor a szemlélődőt nem csak a tárgy vagy annak helye érdekli, hanem az is, hogy miért kerülhetett oda, ahol előkerült.

Kulcsszavak: *késő avar kor; lószerszámveret; sószállítás; kereskedelem; úthálózat; kontinuitás; etnikai kérdések*

History drawn with a compass or there is nothing new under the Sun – Second scene (Deliberations on late Avarian boar-head-shaped mounts based on a find from Csátalja)

ZOLTÁN RÓZSA

Abstract: In this paper I present a late Avarian harness mount recovered by means of metal-detection in Csátalja (County Bács-Kiskun, Barony of Baja). The mount and its closest parallels reflect some interesting correlations: these 9th-century artefacts are scattered along the 12th–13th-century salt roads (which were of both commercial and military purposes) that ran through fluvial crossings previously marked by Roman fortifications. This paper is, therefore, aims to investigate more than ‘objects and provenance’, it rather focuses on how the artefacts got to their finding locations in the first place.

Keywords: *late Avarian period; horse harness mount; salt transportation; road network; continuity; ethnicity*

Egy ünnepi kötetbe írt dolgozat megengedőbb stílust tesz lehetővé és nagyobb szabadságot ad a szerző számára a személyes hangvételének kibontakoztatására. Kristont/KVJ-t/Josót a barátomnak tartom. Alig másfél évtizede kopogtatott be Horvay kapcsán először, hamar egymásra találtunk, sokat dolgoztunk együtt, még világot is akartunk megváltani (Múzeumszárszó tervezetünkkel). Aztán, ahogy jött, úgy tűnt el, és bár időnként összefutunk, írunk pár levelet, de már nincsen napi több, olykor kissé, vagy egészen félreérthető email-özön és a facebook is egyre ritkábban dobja fel a macskás-, sütizős-, japános-, rotarys és ki tudja még miféle impulzusokat, mert biztos vagyok benne, hogy most is ugyanúgy tolja. Egy ideje úgy gondolom, hogy semmi sem történik véletlenül, és mindenki okkal jön az életünkbe. Josó az enyémbe feltétlenül, hiszen amikor talákoztunk, éppen a beszélgetéseink hatására kezdtem a múzeumigazgatósdit szép lassan a régészesdivel felváltani.

Az első cikk, ami visszatérő énem tollából a *Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából* sorozatunk nyitó számában megjelent, az a légifotókon és műholdfelvételeken fellelt bronzkori földvárakkal foglalkozott (*Rózsa, 2010*). Nem tudom mekkora novum, de számomra roppant elgondolkodtató volt a következő felfedezés: az egykori folyómedrek mellett felépített földvárak egymástól egységnyi távolságra helyezkedtek el a ma is használt fő utak mentén. A rendszer tehát, melynek részesei voltak legalább 3 000 éves múlttal rendelkezik. Ennek szereplői időben változtak ugyan, de a keret kevésbé.

Szűkebb pátriámban, Orosházán található a Gyopáros partján egy késő bronzkori földvár, melynek árkanak több száz méteres szakaszát az Árpád-kori Orosházát körbekerítők is felhasználták munkájuk során. A bronzkori földvárat, a messze földön híres bónumi avar temetőt, a muszlimok lakta Árpád-kori települést ugyanaz hívta életre és ugyanott, mint a XX. században ide telepített határőr-, illetve a műszaki laktanyát: a kiváló úthálózat. Ez pedig alapvetően két dolgot jelentett: átmenő forgalmat, azaz kereskedelmi tevékenységet és katonai hadmozdulatokat – minden időszakban.

Mondanom sem kell, hogy a Tiszti Klubnak rangja volt Orosházán. Gimnáziumi éveim egyikében oda járhattam ebédelni és bár a modern kor Kacsuka őrnagyaival még szóba sem mertünk állni, de már a történet pusztá ténye is elgondolkodtató: a késő avar kor lovas katonai elitjéhez tartozó, egymáshoz megszólalásig hasonlító, mindezidáig unikális orozslános falerák ismertek Komárom-Hajógyári sziget lelőhelyről és Orosháza Bónumból: egyaránt méterekre a

később felépülő laktanyáktól. A teljességhez pedig az is hozzátartozik, hogy Orosháza névtelen gazdasági szereplői ugyanúgy tették dolgukat, mint a komáromi Brazovics Athanáz is, természetesen (?) szintúgy balkáni kötődéssel.

Mindez tehát egy szemlélet: a világot egységben kell és lehet szemlélni, térben és időben egyaránt. Vajon igaz ez a tudományra is? Hadd válaszoljak erre is egy történettel. Nemrégiben beszélgettem egy régész kollégával, aki azt mondta, hogy „*téged a lelet érdekelt, engem pedig az, hogy hol került elő.*”. Alapvetően tévedett, hiszen a hozzánk hasonlókat az érdekli, hogy „Miért” „ott” került elő „az” a bizonyos lelet? Erről az egységről szól ez a rövid írás is, egy bizonyos avarkori verettípus kapcsán.

A fentebb vázolt szemlélet után nem lehet meglepő, hogy annak, az idén 100 éve született Dénes György (1923–2015) írásának ismertetésével kezdem mondandómat, aki jogászként, történészként, geográfusként és barlangkutatóként vált ismertté, és aki nem mellesleg ugyanabban a gimnáziumban érettségizett, mint jómagam. 2003-ban megjelent munkája a *Bolgárok sószállítmányainak útvonala a Dunakanyaron és a Kisalföldön át Morávia felé a Magyar honfoglalás előtti években* címet viseli (Dénes, 2003). Dénes György a fuldai évkönyvek azon, a magyar régészeti szakirodalomban is számtalanszor hivatkozott 892. évi bejegyzését vette alapul értekezésében, ami áttételesen arról tájékoztat bennünket, hogy a bolgárok szállították – a nagy valószínűség szerint az erdélyi sóbányákból származó – sót a morvák számára a 9. században (Vékony, 2004). Ezt az útvonalat a dunai bolgárok magyar nevét (Nándor/Lándor) őrző-, illetve a bolgár-szláv eredetű Pest (barlang, kemence) földrajzi nevek térképre vetítésével vélte igazolni.

Dénes György történeti földrajzi megközelítésű munkája nem igazán vert gyökeret az avar kor régészeti szakirodalmában, mi magunk is egy kiállítási katalógusban írtunk róla röviden régészeti vonatkozásban (Bíró & Rózsa, 2015). Ebben a munkában az orosházi és a komáromi későavar temetők unikális oroszlános faleráit, illetve a komáromi temetőből és az Orosháza mellett fémkeresős tevékenység során előkerült griff-alakú vereteket vetettük össze egymással, bátorkodtunk ezeket a lelőhelyeket és a tárgyakat a Dénes György által felrajzolt térképre illeszteni, és a (só)kereskedelemmel kapcsolatba hozni.

Miután eme rövid írás címéből is tudjuk, hogy nincs új a Nap alatt, így ugyanezt, az állatfej alakú későavar kori veret-témát feszegetném tovább. Most a griffek helyett az avar kori anyagi kultúra másik érdekességével, az úgynevezett vadkanfejes (lánykori nevükön a böcsi-körbe tartozó) veretekkel foglalkozom, és mondanom sem kell, hogy érdeklődésem középpontjába természetesen földrajzi helyzetük miatt kerültek. Éppen Kriston-Vízi József szerkesztésében jelent meg – a jelentős orosházi kötődéssel is rendelkező – Minamizuka Shingo (1942–) professzor ünnepi kötetében nemrégiben az az írásom, ami a tatárjárás kori alföldi sószállító utak nyomvonalának, illetve a sorsfordító eseménysorozat során elrejtett éremkincsek viszonyával foglalkozik. Az írás novumaként említhető az a felfedezés, miszerint azok a kincsleletek, melyek nagy számban tartalmaztak magyar vereteket, azok rendre a 12–13. századi sószállító útvonalakon kerültek elő – mindkét elem a magyar állami monopólium szimbólumaként (Rózsa, 2022).

Ugyanakkor – természetesen – más dolgok is előfordulnak az alföldi, 12–13. századi sószállító (kereskedelmi/hadi) útvonalakon: mi más, mint azok a bizonyos vadkanfejes veretek, melyek kizárólag a késő avarkorra keltezhetőek.

Vadkanfejes veretek Csátaljáról

2022 végén a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézet közösségi régészeti osztálya kirándulást tett a bajai Türr István Múzeumban, ahol módunkban állt megtekinteni többek között a helyi fémkeresős tevékenység során előkerült tárgyakat. Így terelődött a figyelmem ismételten az avar kori anyagi kultúra eme érdekes darabjaira. Ugyanakkor őszintén remélem, hogy kedves barátom, Csuthy András (1985–) sem orrol meg rám azért, amiért a számára oly kedves kutatási területre bátorkodom (Csuthy, 2018; Csuthy, 2019; Csuthy et al., 2021). Évről-évre gyarapodó gyűjtését szeretném jelen dolgozatban egy újabb darabbal kiegészíteni, és mint fentebb írtam, kissé elidőzni a lelettípus kapcsán is a miértek világában.

Csátalja területén, az úgynevezett Templom-földeken Szabó Zsolt (1973–), a bajai Türr István Múzeum külsős munkatársa folytatott fémkeresős tevékenységet néhány évvel ezelőtt. Ennek eredményeként egy vadkanfejes lószerszámveret került a múzeum gyűjteményébe (leltári száma: 2020.6.95).

Az öntött nagyveret hossza 6,2 cm, legnagyobb szélessége 3,2 cm, míg legkisebb szélessége 2,2 cm, súlya 2,2 gramm (1. ábra). Csuthy András, a leletkör darabjairól általános leírásában a következőt írja: „a vereteken ábrázolt állatfej általában vadkané, bár néhány szerző más megoldásokat (ló, szamár, macskaféle) is felvetett, és kisebb részt griffeké” (Csuthy, 2019, pp. 333–335). A csátaljai, jobbra forduló veret állatalakjának vágott szeme, jellegzetes sörénye és a pofa kialakítás tekintetében egyértelműen a bócsi körbe sorolható, és nem kizárt, hogy vadkant ábrázol – a sok esetben feltűnő agyar egyértelmű hiánya ellenére.

1. ábra: Vadkanfejes veret Csátaljáról.

Az ide sorolható veretek alapanyagukban, díszítésükben viszonylag változatosnak tekinthetők. Találunk köztük díszítetlen ugyanúgy, mint csodálatosan poncolt darabokat is. A csátaljai nagyveret testét ferdén vésett rovátkák, és poncolásnyomok díszítik, mely díszítéselemek az állat szőrét lehettek hivatottak érzékeltetni, a térhatást fokozni.

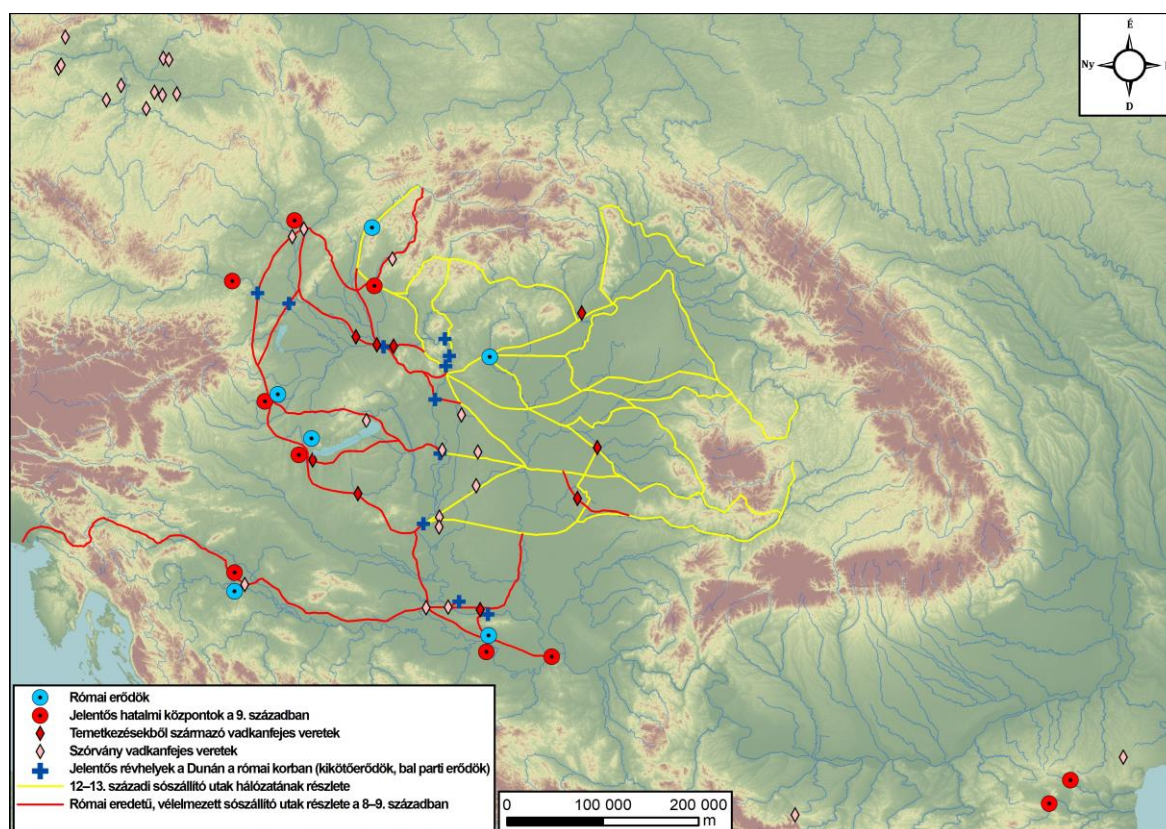
Földrajzi elterjedésük – Mindig a sárga csíkon

Figyelmemet tehát a csátaljai lelet földrajzi helyzete irányította a vadkanfejes veretekre, és ezért kezdtem el térbeli elhelyezkedésükkel foglalkozni. Korábbi, fentebb idézett munkámban Romhányi Beatrix (1967–) írását, a vele folytatott évtizedes beszélgetések eredményeit és az állandó új impulzusokat használtam fel, melynek következményeként folyamatosan vitára bocsátható az Árpád-kori sószállítás (a maga idejében szintén állandóan változó) vázlata (Romhányi, 2016; Rózsa, 2022). Vizsgálódásaim a Duna vonalát nem lépték át sosem, a legnagyobb biztonságban az alföldi részeken éreztem magam – most is.

A csatolt térképen (2. ábra) sárga színnel jelöltük az Árpád-kori, 12–13. századi sószállítás (kereskedelem) nyomvonalait. A vadkanfejes vereteket piros, illetve rózsaszín ikonok jelölik, attól függően, hogy sírból (piros) kerültek elő, avagy szórvány darabokról (rózsaszín) van szó esetükben. Előbbiek helyzete természetesen kötött, utóbbiak esetében a véletlenszerűséggel is számolnunk illik. A két jelenség közt, azaz az Árpád-kori sószállító utak és a vadkanfejes veretek közt minimálisan 300 év húzódik, értékelésüknél, a dolgozat egészének értékelésénél ezt a tényt feltétlenül szem előtt kell tartanunk (Az utak természetéhez vesd össze Szalontai, 2018 munkájával). Lássuk tehát az alföldi utak és veretek kapcsolati rendszerét, elemenként.

Az úgynevezett vadkanfejes veretek régóta a kutatás homlokterében állnak (Garam, 1981). A dolgozat további részében Csuthy et al., 2021 számozását megtartva, azon keresztül hivatkozom a leletanyagra [3. ábra 1–21.]). A kör névadó lelőhelye a mai Bócs (3. ábra 4.). A leletek ugyan a Hernád kanyarulataiban kerültek elő, ugyanakkor cseppet sem elhanyagolható tény, hogy alig 5 km-es távolságban a Sajótól. A Sajó szláv eredetű (sós folyó) neve (Kiss, 1983) már önmagában is utal a Sajó-menti sószállításra, amiről a XVI. századból írott források is maradtak ránk (Glück, 2008). Ez az út pedig abból, az Árpád-korban „főútnak” számító sóútból ágazik le, melynek Tokajt Pesttel összekötő szakasza a lelőhely szomszédságában kerülgeti a Tisza meandereit. A böcsi, későavar leletek, tehát az Árpád-korban jelentősnek számító, sószállító csomópontban kerültek elő.

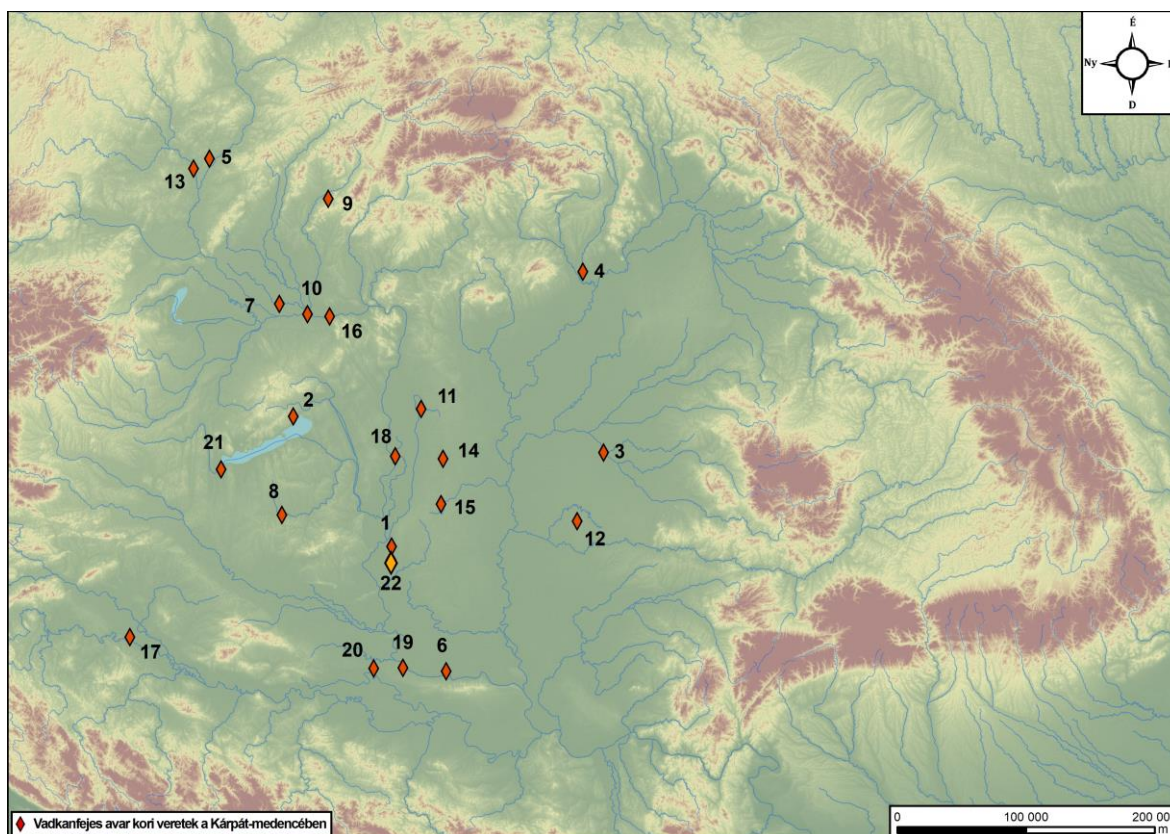

2. ábra: A kárpát-medencei elterjedést ábrázoló térkép.

A Sajó-menti út leírását, térképes ábrázolását ismerjük, nyomvonala Nyitrán túl Galgócig (végső soron Mikulčice-ig), a Vág partjáig követhető, és így nemzetközi szerepét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Nyitráról nem csak a Vág mentén, Trencsénen keresztül lehetett eljutni a Kárpátokon túli területekre, hanem a Nyitra folyó mentén, Tapolcsány és Privigye irányába is. Ezen a nyomvonalon került elő Tőkésújfalú/Klátova Nová Ves (Szlovákia) határában egy szórvány vadkanfejes veret (3. ábra 9.).

3. ábra: Releváns veretek a Kárpát-medencében.

Témánk szempontjából az egyik legizgalmasabb, annak a sószállító útnak a feltérképezése, amit Dénes György helynevekkel rajzolt meg. A Maros-menti sóbányák irányából érkező egyik fő nyomvonal a mai Székudvar területén vált ketté, mindkettő fő iránya a nevében bolgár-szláv eredetű Pest volt, az egyik Csongrád–Szentese/Szegvár magasságában, míg a másik Szolnoknál lépte át a Tisza vonalát. Dénes György elképzelése szerint ez a nyomvonal Komáromnál érte el ismét a Dunát. Kijelentésével maradéktalanul egyet is lehet érteni, jóllehet a Duna bal partján sorkazó késő avar kori temetők és a bennük talált vadkanfejes veretek alapján létezhetett több átkelő is a Dunán. Annál is inkább, mivel a Duna és a mai 10-es út közti területen több bolgár-szláv helynevet is felsorol Dénes György, idézett munkájában (Dénes, 2003). A Duna bal partján, a folyó északi oldalán feltárt párkányi temetőben nem kerültek elő ilyen veretek, de a következő „csomópontokban”, azaz a Zsitva (Dunaradvány, Zsitvatő/Žitavská Tôň, Szlovákia), majd a Vág (Komárom/Komárno, Szlovákia) dunai torkolatai mellett már igen (3. ábra 10. és 16.). Az említett avar temető a ma

is használatos radványi rév mellett található. Tovább folytatva utunkat nyugat felé, a gelléri (Holiare, Szlovákia) temetőhöz érkezünk (3. ábra 7.), majd a mai Pozsony után, a Morva völgyében egyenes út vezet Mikulčice irányába (3. ábra 13.), ahol szintén találunk vadkanfejes veretet. Nem kizárt, hogy Komáromtól Nyitra irányába volt leágazás erről az útról.

Fontos megjegyezni, hogy az általunk közölt csanádapácai griff-fejes veret a Székudvar–Szegevár/Csongrád–Szentés nyomvonalon található, míg a békési, temetkezésből ismert darabok (3. ábra 3.) a Székudvar–Szolnok nyomvonalról, a későbbi megyeközpont területéről.

A (só)kereskedelem és alapvetően a távolsági kereskedelem résztvevői a tiszai átkelőhelyek után hamarosan a Dunával találták magukat szemben. Pest vonatkozását röviden már bemutattam, de további átkelőhelyek, révhelyek jöhetnek számításba, amit a vadkanfejes veretek térbeli helyzete rendre meg is erősít. Ezek az utak az egykori római hídfőállások, gazdasági előretolt helyőrségek irányába tartanak: Szigetújfalu, Harta, Dunafalva régiói.

A Kunpeszéren előkerült vadkanfejes veret (3. ábra 11.) térbeli helyzete alapján nem kizárt, hogy az Ercsi–Szigetújfalu révhez kapcsolható, de az is elképzelhető, hogy a fentebb említett pesti úthoz és révhez köthető. A Csongrád–Szentés/Szegevár felől érkező út avar kori nyomvonala is Harta–Bölcske magasságában érhet el a Dunát (3. ábra 14.), amit az orgoványi lelet is, de sokkal inkább a solti lelet sugall, utóbbi lelőhelynek neve sem tagadhatja le annak jelentőségét: Révbér (3. ábra 18.). A sószállító, marhahajtó utakat gyakorlatilag folyósóként lehetne leírni: ezek széles nyomvonalú kereskedelmi csatornák voltak. Lehet azon vitázni, hogy Solt vagy Harta magasságában tértek át ezek a kereskedelmi utak a Dunántúlra, de vélhetően nem érdemes, valószínűleg mindkét átkelő használatban lehetett. Ugyanez érhető tetten a Tisza esetében is. Az akkor még a Tisza bal partján lévő Csongrád (Böldi rév [Nagy & Bede, 2009]), illetve Szegevár (Lándor-tó) révhelyei egyaránt kapcsolatba hozhatók a távolsági kereskedelemmel. Az ugyanitt található, nevében szintén a sószállítást őrző Sajti település kapcsán is (vesd össze Vékony, 2004).

A Csongrád–Szentés/Szegevár csomópontból indult az a római eredetű kereskedelmi útvonal, amely a dunafalva–dunaszekesői Duna-révvél volt összeköttetésben (Gallina, 1999; Rosta & Lichtenstein, 2011). Ezen az úton található Kiskunhalas, ahonnan a legrégebben

előkerült vadkanfejes veret ismert (3. ábra 15.). De ami jelen esetben a legfontosabb, Baján (3. ábra 1.), illetve a most ismertetett Csátalján is kerültek elő ilyen veretek fémkeresős tevékenység során (3. ábra 22.), és így jutottak a Türr István Múzeum gyűjteményébe (Csuthy, 2019). Ezek a leletek a révhez közeli lelőhelyeken kerültek elő. Ehhez a révhez futott be az az út is, amely Szeged alatt, vélhetően az avar korban is az adorjáni monostor közelében, a kanizsai révnél léphette át a Tiszát. Ennek folytatása lehet a Marost kísérő szárazföldi út, amihez a Mezőhegyesen (3. ábra 12.) előkerült veretek kapcsolhatók (Csuthy, 2018).

Minden út Rómába vezet

A kijelentés számomra egyre inkább megállja helyét, hiszen akármerre tekintek, „megpiszkálok” valamit, előbb vagy utóbb Rómában találok magamat. Baján avarjai fokozottan így voltak ezzel, hiszen a Birodalom minden tekintetben közelebb állt hozzájuk, de így lehettek ezzel a kaganátus felbomlását át- és túlélő kései utódaik is. Írásom ezen részében Róma örökségének kései hagyatékával foglalkozom – szintén röviden, a térkép (2. ábra) piros színű útjainak (3. ábra 3.) nyomvonalán keresztül (Szilágyi, 2014; Szalontai, 2019; Szenthe, 2019; Szőke, 2019; Szentpéteri, 2020; Szenthe & Gáll, 2022; Zsupos, 2022).

A késő avar kori sószállító (kereskedelmi) utak az egykori természetes határt képző Dunánál érhatték el a birodalmi határt. Ezek a pontok a mai Pest területén létesült erődök, a Duna szakaszán ettől délre található római hídfőállások: Ercsi–Szigetújfalu, Bölcse–Harta, Dunaszekeső–Dunafalva, Szata/Sotin (Horvátország)–Bács/Bač (Szerbia). A sort Nándorfehérvár/Belgrád/Beograd (Szerbia) előtt Bononia és a vele szemben épült ellenerőd Contra Bononiam (Castellum Onagrinum) zárja, hasonlóan, mint azt Aquincum esetében láthatjuk.

A pesti rév dunántúli nyomvonalát fentebb már nyomon követtük. Ez az út a radványi, de sokkal inkább a komáromi réven keresztül lépett a Duna bal partjára, az Izsa-leányvári balparti erőd magasságában, innen – mint láttuk – a Duna vonalát nyugat felé követve haladt, de szinte biztosan számolhatunk Nyitra/Trencsén felé is egy nyomvonallal. Az Árpád-korban a Duna északi partján futó út biztosan vesztett jelentőségéből, szerepét az időközben a Magyar Királyságba tagozódott Nyitra okán az Esztergom–Nyitra útvonal vehette át.

A bölskei réven átkelő út a limesúttal került kapcsolatba, ami azonban a késő avar időszak távolsági kereskedelme szempontjából irrelevánsnak tekinthető. A római kori úthálózatot bemutató munkák Pannonia ezen részén K–Ny-i irányú utat nem mutatnak, de a távolsági kereskedelem szempontjából számolnunk kell vele (vesd össze *Tóth, 2006*). Innen a késő avar kori sószállító (kereskedelmi) út az egykori Savaria érintésével haladhatott a morvák felé. A mocsarasabb területeket elkerülve, a Balatont és az azt északról ölelő hegyeket közrefogva Savaria két irányból volt elérhető. A Balatont nyugatról érintő út Balatonalmádi (3. ábra 2.), azaz a mai Veszprém térsége után Somlóvásárhelyen keresztül futott Savaria/Sabaria/Szombathely irányába. A tavat délről övező út Ságvár irányából érkezett Zalavár, azaz a római eredetű fenékpusztai erőd, illetve a karoling Mosaburg/Mocsárvár központba – nyomvonalát Nándor/Lándor helynevek kísérik (*Kristó et al., 1973*). Zalavár előterében, Vörsön található az a késő avar kori temető, ahol vadkanfejes vereteket tártak fel a régészek ásói (3. ábra 21.).

A karoling Pannonia központjait érintő útvonal (Mosaburg, Sabaria) folytatása a Duna irányában két igen jelentős településre futott be: az egykori Vindobonába és Carnuntumba, a római kori Pannonia régió legjelentősebb városaiba. Mindkettővel szemben találunk bal parti erődöt (Wien-Leopoldau, Stopfenreuth(?), melyek az összeköttetést biztosíthatták az avar korban is a folyó két oldalán, teret adva a távolsági kereskedelem számára. Ezek az utak a már többször említett Mikulčice irányába haladtak. A Dunát a mai Bécsnél átívelő út Břeclavnál (3. ábra 5.) éri el a Thaya-t, majd Mikulčice-t, míg a Carnuntumból érkező a mai Pozsony után csatlakozott a Morva folyó mentén, a gyakorlatilag ugyanoda haladó úthoz.

Visszatérve a Duna észak-déli irányú Duna-szakaszhoz, a sorban következő átkelő a dunaszekcső–dunafalvi rév. Az átkelő dunántúli oldalán található középkori sóraktár (Bátaszék) talán már az avar korban is létezett, a révhelytől induló út nyomvonala viszont nagyrészt római eredetű. Pécs/Sopianae és a mai Kaposvár érintésével (3. ábra 8.) haladt és halad az út ma is a Balaton nyugati vége, azaz Fenékpusztá/Mosaburg/Zalavár irányába.

A Duna bácskai szakaszán témánk szempontjából két igen fontos helyszínt kell megemlítenünk. Az egyik ezek közül a bácsi kikötőerőd a barbarikumi oldalon, melynek birodalmi párja a Vukovár melletti Szata/Sotin révhely, melynek közelében szintén került elő vadkanfejes veret (3. ábra 19.). A másik pedig az ettől keletre található Bononia és

ellenerődje contra Bononiam. A késő avar időszak talán legizgalmasabb, vadkanfejes vereteket is tartalmazó temetőjének (3. ábra 6.) helye a Száva-parti Sirmium/Szávaszentdemeter/Srmska Mitrovica Duna-parti kikötőjének tövében található a mai Dunacséb/Čelarevo (Szerbia) területén (*Bunardžić, 1985; Bertók, 1995; Mráv, 2009*).

Sirmium fontosságát az avar korszakban sem lehet eléggé hangsúlyozni. A Nándorfehérvár irányából érkező út rajta keresztül haladt a mai Vinkovcit (Horvátország) (a római Cibalae-t) érintve (3. ábra 20.) jutott Pannonia belső területeire, illetve Siscia/Sisak/Sziszek (Horvátország) (3. ábra 17.) – Emona/Ljubljana – Aquileia (Italia) irányába.

A fent elmondottakhoz pusztán egy gondolat: miért éppen Trencsénnél és Hatvannál létesültek mélységi erődök a Barbaricum területén a római korban? Elég a csatolt térképre tekinteni.

Történeti és etnikai kérdések

A kutatás általában egyetért abban, hogy a böcsi körbe tartozó veretek az avar kori anyagi kultúra időben utolsó csoportjai közé tartoznak. Amiben viszont nem, az az, hogy mikorra lehet ezt a horizontot keltezni, ahová ezek a jellegzetes veretek is tartoznak?

Én most könnyű helyzetben vagyok, hiszen a szemléletem miatt megtehetem. Majdnem mindegy szerintem, hogy a VIII. század végére, vagy a IX. századra keltezhetőek a most tárgyalt tárgyak: a sóutak, fontosabb kereskedelmi utak állandósága miatt. Két dolog keveredik az avar kutatásban évtizedek óta, mégpedig az, hogy miként értékeljük, az Avar Birodalmat a VIII. század végén és a IX. század elején ért támadásokat. A frank és bolgár támadás véleményem szerint az Avar Birodalmat politikailag összezúzta, ami nyilvánvalóan törést jelentett, de nem feltétlenül az anyagi kultúra és alapvetően a lakosság vonatkozásában. Bár figyelemre méltó, hogy a kutatás a késő avar kort ma már nem zárja le a VIII. század végén, hanem, ha lassanként is, de egyre bátrabban araszolnak a IX. század második felének irányába (*Szenyő, 2021; Szőke, 2022*).

A kárpát-medencei avar kor végére keltezhető vadkanfejes veretek korábbi és későbbi időszakok főbb kereskedelmi és hadi útjaival, a fontosabb révhelyekkel hozhatók kapcsolatba, azok közvetlen szomszédságában kerültek eddig elő. A leletek nagy száma alapján

feltételezhető, hogy elhelyezkedésük nem lehet véletlenszerű – bár biztosan lesznek olyanok, akik ezzel nem feltétlenül értenek egyet.

Ezek az utak egyrészt megegyeznek azokkal, melyek az Avar Kaganátus elleni hadjáratok folytak, hiszen Nagy Károly (768–814) seregének egyik ága a Duna bal partján tört előre, néhány évvel később Pippin (773–810) hadvezére, Erik (?–799) friauli herceg pedig a Dráva–Száva között (Siscsián) keresztül közelített az avar birodalom kincstára felé (Erik friauli herceget és csapatait Szőke Béla Miklós [1950–] a Duna bácskai szakaszán keresztül vezeti be az Avar Birodalom területére, míg Szentpéteri József [1954–] szerint a hadak a mai Dunaföldvárnál lépték át a Dunát – a rendszer szempontjából azt kell mondjam, hogy teljesen mindegy). Másrészt pedig ezek az utak a karoling térnyerés csomópontjait is összekötik egymással, hiszen a Sirmium felől érkező egyik út a karoling Pannonia központjain (Mosaburg/Mocsárvár/Zalavár, illetve Sabaria/Szombathely) keresztül a keleti prefektus székhelyét (Tulln) kapcsolta be a déli vérkeringésbe, illetve a másik út a fentebb már említett Siscia/Sisak/Sziszek – Emona/Ljubljana nyomvonalon biztosította a kapcsolatot a frank területekkel.

Mindez pedig egy olyan rendszer, ami túlmutat a Kárpát-medencén és alapvetően az avar hatalmi területeken is. Ráadásul a vadkanfejes veretek az avar települési tömböktől távol (Prága térsége, bulgáriai területek) is megjelennek, bár a karoling térnyeréssel ezek a távoli területek is kapcsolatba hozhatók (a csehországi és bulgáriai veretekhez további irodalom [Csuthy *et al.*, 2021]). A Prága környéki szórvány veretek közvetlenül a karoling terjeszkedéssel, míg a bulgáriai darabok közvetlenül: Arnulf (kb. 850–899) keleti frank király 892. évi adatával. Mindez pedig azt sugallja, hogy ezek a bolgárokhoz/bolgár szolgálatban álló kereskedőkhöz köthetők, ami azért – valljuk meg – elég merész kijelentésnek tűnik. Csak a már többször citált Csuthy András véleményét idézve is, ugyanis szerinte az Avar Birodalmon kívülre zsákmányként, nyersanyagként kerülhettek a vadkanfejes veretek (Csuthy, 2018).

Merésznek legfőképpen azért tartható, mivel próbára teszik a hagyományos gondolkodási struktúrát azok a veretek, melyek nem szórványként, hanem temetkezésekből ismertek, hiszen ezek nagyrészt bizonyítottan avar (kori!) temetők lovassírjaiban voltak. Próbára, mert egy avar kori temetőbe kik mások temetkeznének, mint maguk az avarok? Még

akkor is, ha a bőcsi körbe tartozó darabok az avar emlékanyagban előzmény nélküliek, unikálisak...?

A vadkanfejes veretek tehát csak nemzetközi kitekintésben értelmezhetők. Igaz ez a mai politikai határookra ugyanúgy, mint a korabeliekre. Több olyan csoport is felrajzolható a térképre, melyek az (egykori?) Avar Birodalom területén túl kerültek elő. A legszembeötlőbb ezek közül a Prága környékén előkerültek csoportja, de ehhez hasonló helyzetben vagyunk Mikulčice, illetve Nyitra és a hozzá kötődő tőkésújfalusi lelettel kapcsolatban, ami szintén kívül esik az avar szállásterületen (*Robak & Pieta, 2016*). Ugyanez a helyzet Sziszek esetében is, hiszen az avar birodalom határa ettől a ponttól északra keresendő. A Szerémségben fellelt darabok „birodalmi besorolása” lehet ugyan kétséges, de a bulgáriai daraboké egyáltalán nem.

Az avar birodalom területén kívüli területek után érdemes annak belsejére is egy pillantást vetnünk. Több olyan települési tömböt látunk, melyek a helynevek és/vagy a vizsgálódásunk tárgyát képező veretek miatt rajzolódik ki. Ilyen például a bácskai Duna-szakasz. Itt található Nándorfehérvár, de sokkal fontosabb számunkra az egykori Bononia és balparti párja Castellum Onagrinum, illetve annak tőszomszédságában, a mai Čelarevo/Dunacséb területén létesített temető. Az itt eltemetettek ugyanúgy a rév körüli teendőket látták el, mint azt megelőzően Sirmium kikötőjeként Bononia, esetleg a középkori Bánmonostor lakosai.

Dénes György idézett munkájában részletesen kitért a Pest–Komárom közti út fontosságára és felhívta a figyelmet arra, hogy ettől az úttól északra, a Dunakanyarban azért találunk sok bolgár-szláv helynevet, mert a bolgár-szlávok biztosították az átkelést a réveken. Györffy Györgyöt (1917–2000) idézve tett említést ugyanakkor a dunai révészek felelősségteljes munkájáról és ezzel együtt tudásuk nemzedékről-nemzedékre történő átadásáról is, hivatkozva a Magyar Krónika 1046. évre keltezhető adatára, amikor egy Mutmér (Mutimir) nevű révészt említenek Pest területén (*Dénes, 2003*).

A Szerémség, illetve a Dunakanyar területe mellett vélhetően szintén bolgár-szláv révészekkel számolhatunk a fentebb említett római hídfőállások, kikötőerődök (romjainak?) esetében is. Ugyanezt tapasztaljuk a mai Csongrád–Szentés/Szegvár régiójában is. A Nándor/Lándor helynevek mellett vadkanfejes veretek ugyan nem kerültek elő, de itt található

a XI. századi sasos és pentagrammás gyűrűk kárpát-medencei anyagának legnagyobb része (*Keszi, 1999; Грүзопов, 2007*). Ezeket a gyűrűket a kutatás mind a mai napig nem meri/akarja/tudja a bolgárokhoz kötni, így én sem fogom, pedig Csongrád-környéki nagyszámú előfordulásuk, illetve további lelőhelyeik, fenti rendszerhez igazodó megléte további észrevételek megfogalmazására is felhatalmazhatna.

Vélhetően a karoling–bolgár kapcsolatok fontosságának tudhatók be azok a Balaton déli partján árulkodó Nándor/Lándor helynevek, mely települések egykori lakói Mosaburg felé irányuló út védelmét láthatták el.

Mielőtt azzal vádolna bárki, hogy a Kárpát-medencében mindenütt bolgárokat vizionálok (*Katona-Kiss, 2010*), írásomat itt, ezen a ponton be is fejezem és a dinamikusan fejlődő avarkori kutatás képviselőire bízom mit emelnek mindebből át a magvas tudományba.

Dénes György sokat idézett munkájában az erdélyi só szállításáról ír, jóllehet, maga is több helyütt megjegyzi, hogy az általa felvázolt rendszeren keresztül nem csak a só, hanem más kereskedelmi áru, hadsereg is mozoghatott. Ez a kis írás komplex megközelítésű, szabad szellemiségű, és talán túlon túl is az, de mindenképpen elgondolkodtató, kérdéseket felvető, továbbiakat generáló. Egyaránt méltó az ezer és egy vonalon mozgó és izzó Ünnepelthez, aki a néprajz talajáról szárnyal a játékok világába, aki munkássága során kellően bizonyította: minden összefügg egymással és semmi sincsen véletlenül. Isten éltesen, Barátom!

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm a bajai Türr István Múzeum vezetésének és az intézmény régészének, Csuvár-Andrási Rékának (1990–) a fent nevezett leletek közzétételének lehetőségét, illetve a közléssel kapcsolatos mindennemű technikai segítségét! Köszönet illeti Szentpéteri Józsefet, amiért elolvasta az írásomat és megerősített a nyomvonalamon, illetve kollégáimat, név szerint: Látos Tamást (1988–), amiért térképpel illusztrálta azt, és végül Péterváry Tamást (1976–) az angol fordításokért!

IRODALOM

- Bertók, G. (1995): *Contra Bononia a Roman Fort in the Barbaricum. Luftbildarchäologie in Ost und Mitteleuropa. Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg*, 3., 219–226.
- Bíró, Gy. & Rózsa, Z. (2015): *Gryfy a levy v okolí Orosházy. – Griffek és oroszlánok Orosháza környékén*. In Csuthy, A. (összeáll.): *Avarok és szlávok a Dunától északra – Kiállításvezető*. Duna Menti Múzeum, Komárom, 42–43. és 80–81.
- Bunardžić, R. (1985): *Čelarevo. Risultati delle ricerche nelle necropoli dell' alto medioevo*. Museo della città, Novi Sad.
- Csuthy, A. (2018): *Avar kori vadkanfejes veretek Mezőhegyes határából. Fémek a földből I. Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából*, 19., 54–56.
- Csuthy, A. (2019): *Kiegészítés az állatfej alakú lószerszámveretek témaköréhez*. In Balogh, Cs., Szentpéteri, J. & Wicker, E. (szerk.): *Hatalmi központok az Avar Kaganátusban*. Kecskeméti Katona József Múzeum, Kecskemét, 333–338.
- Csuthy, A., Györffy-Villám, Zs. & Papp, A. (2021): *Avar-age horse harness fitting in shape of boarhead from Balatonalmádi-Felsőhegy. New Parallels and notes in connection with preliminary research of the Avar-age burial ground. Slovenská Archeológia – Supplementum*, 2., 401–408.
- Dénes, Gy. (2003): *A bolgárok sószállítmányainak útvonala a Dunakanyaron és a Kisalföldön át Morávia felé a magyar honfoglalás előtti években. A Nándor és Pest történeti földrajzi nevek tanúságtétele*. In Frisnyák, S. & Tóth, J. (szerk.): *A Dunántúl és a Kisalföld történeti földrajza*. Nyíregyházi Főiskola, Földrajz Tanszék és a Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi Intézet kiadása, Nyíregyháza–Pécs, 147–155.
- F. Romhányi, B. (2016): *A beregi egyezmény és a magyarországi sókereskedelem az Árpád-korban*. In Kövér, Gy., Pogány, Á. & Weisz, B. (szerk.): *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv. Válság – Kereskedelem*, Budapest, 265–301.

- Gallina, Zs. (1999): *A kiskunsági Ördög-árok*. In Szakál, A. (szerk.): *Halasi Múzeum. Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 125. évfordulójára*. Thorma János Múzeum, Kiskunhalas, 67–82.
- Garam, É. (1981): *A bőcsi későavarkori lelet és köre*. **Archaeologiai Értesítő**, 108., 34–51.
- Glück, L. (2008): *A máramarosi só kereskedelmének útvonalai a 16. század közepén*. **Történelmi Szemle**, 50., 11–37.
- Григоров, В. (2007): *Метални накити от средновековна България*. Национален археологически ин-т с музей на Българската академия на науките, София.
- Katona-Kiss, A. (2010): *A Bolgár Kánság és a Kárpát-medence a IX. században*. **Hadtörténelmi Közlemények**, 123., 168–214.
- Keszi, T. (1999): *10. századi zárt lemezgyűrűk pajzsalakúan kiszélesedő fejjel, pentagramma- és madárábrázolással*. In Perémi, Á. (szerk.): *A népvándorlaskor fiatal kutatói 8. találkozójának előadásai*. Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém, 133–148.
- Kiss, L. (1983): *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kristó, Gy., Makk, F. & Szegfű, L. (1973): *Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez*. **Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Historica**, XLIV., 1–96.
- Mráv, Zs. (2009): *Castellum contra Tautantum. Egy késő római erőd azonosításához*. In Gaál, A. (szerk.): *A bölcskei kikötőerőd. Római kori feliratok és leletek a Dunából*. Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd, 371–419.
- Nagy, G. B. & Bede, Á. (2009): *Újabb adatok Csongrád középkori történetéhez és helyrajzához*. In Sebestyén, I. (szerk.): *Tanulmányok a csongrádi Feketevárról*. Csongrád Város Önkormányzata, Csongrád, 51–79.
- Robak, Z. & Pieta, K. (2016): *The New Finds from Klatova Nova Ves*. In S. Perémi, Á. (szerk.): *Hadak Útján. Népvándorlás Kor Fiatal Kutatóinak XXIII. konferenciakötete*. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 131–144.
- Rosta, Sz. & Lichtenstein, L. (2011): *Egy szarmata telep a 2–3. század fordulóján*. **Archaeologia Cumania**, 1., 85–117.
- Rózsa, Z. (2010): *Körzővel írt történelem. Azaz nincs új a Nap alatt*. **Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából**, 1., 5–13.

- Rózsa, Z. (2022): *Osztrák ezüst, magyar jószág. Gondolatok a magyarországi tatárjárás kori kincshorizont éremösszetételéről.* In Kriston-Vízi, J. (szerk.): *Kézenfogva a Hídon. Magyar szerzők alkotásai Minamizuka Shingo születésnapjára.* A Kecskemét-Aomori Magyar-Japán Baráti Kör Kiadványai, 2., Kecskemét, 19–26.
- Szalontai, Cs. (2017): *Csongrád, Feketevár, bolgárok, Titel?* In Fodor, P. & Gyöngyössi, O. (szerk.): *Sodrásban. Tanulmányok Dr. Szűcs Judit köszöntésére.* Csongrádi Információs Központ Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Csongrád, 15–27. és 341–342.
- Szalontai, Cs. (2018): *Az utakról. Szempontok az úthálózat kutatásához.* **Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae Supplementum**, 2., 9–19.
- Szalontai, Cs. (2019): *Berendezkedés a szegedi tájban. Egy mikrorégió újraértelmezett településrendje és hatalmi struktúrája az avar korban.* In Balogh, Cs., Szentpéteri, J. & Wicker, E. (szerk.): *Hatalmi központok az Avar Kaganátusban.* Kecskeméti Katona József Múzeum, Kecskemét, 375–398.
- Szenethe, G. & Gáll, E. (2022): *Hortobágy-Árkus kora középkori temetője. Egy elit csoport hagyatéka a 8–10. századi Észak-Tiszántúlról.* **Archaeologia Hungarica**, 52., 1–472.
- Szenethe, G. (2019): *The ‘Late Avar Reform’ and the ‘Long Eighth Century’: A Tale of the Hesitation Between Structural Transformation and the Persistent Nomadic Traditions (7th to 9th Century AD).* **Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae**, 70., 215–250.
- Szenethe, G. (2021): *A késő avar kor mint régészeti korszak és történeti problematika (Kr. u. 650/700–840/850).* **Magyar Tudomány**, 182., 90–100.
- Szentpéteri, J. (2020): *Az avar kor lovagjai. Tausírozott vasfalerás lovas temetkezések a Kárpát-medencében.* In Nemes, G. (főszerk.): *Tomka 80. Ünnepi tanulmányok Tomka Péter köszöntésére.* Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Győr, 563–592.
- Szilágyi, M. (2014): *Római utak a középkori Dunántúlon. Az utak nevei és szerepük a középkori térszervezésben.* **Történelmi Szemle**, 56., 1–25.
- Szőke, B. M. (2019): *A Karoling-kor Pannóniában. Mosaburg – Zalavár, I.* Martin Opitz Kiadó, Budapest.

RÓZSA: Körzővel írt történelem, azaz nincs új a Nap alatt – Második felvonás (Gondolatok a későavar kori vadkanfejes veretekről egy csátaljai darab kapcsán) / History drawn with a compass or there is nothing new under the Sun – Second scene (Deliberations on late Avarian boar-head-shaped mounts based on a find from Csátalja)

- Szőke, B. M. (2022): *A Kárpát-medence a honfoglalás idején: Karolingok a Dunántúlon*. In Ritoók, Á. & Simonyi, E. (szerk.): *Árpádok országa. Tanulmányok és katalógus*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 59–67.
- Tóth, E. (2006): *Itineraria Pannonica. Római utak a Dunántúlon*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
- Vékony, G. (2004): *Sókereskedelem a Kárpát-medencében az Árpád-kor előtt*. In Kovács, Gy. (szerk.): *Quasi liber et pictura. Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Régészettudományi Intézet, Budapest, 655–661.
- Zsupos, Z. (2022): *Kik voltak a késő avar kor lovagjai a Kárpát-medencében?* Szerzői magánkiadása, Budapest.

Kezdetben volt a...

STEVANYIK ANDRÁS

Összefoglalás: Visszaemlékezés Kriston-Vízi József pályakezdő éveire. Az egyetemi diploma után Leninváros nevű településen kezdte meg jótékony működését. Rövid időn belül kiderült, hogy máshol van kijelölve a neki szánt út.

Kulcsszavak: *pályakezdés; visszaemlékezés; néprajzi gyűjtés; múzeum*

In the beginning was the...

ANDRÁS STEVANYIK

Abstract: Recalling the early years of József Kriston-Vízi. After graduating from university, he started his charitable work in the village of Leninváros. Soon it became clear that the road he was meant to take was marked out elsewhere.

Keywords: *beginning of career; ethnographic collection; museum; reminiscence*

Pályakezdő értelmiségiként érkezett Leninvárosba az 1970-es évek végén. Ma sem tudom miért éppen oda? A színes fővárosi, majd debreceni évek után vágyott a panelszürke hétköznapokra?!

A folyamatosan terebélyesedő ipari centrum persze tárt karokkal csalogatta a friss diplomásokat, de elsősorban a vegyészeket, gépészeket, technikusokat. A város vezetői pedig maguk sem tudtak mit, miért csinálnak. Kiharcolták, hogy bekerüljenek a szocialista városok kiváltságos elitjébe. Sőt elérték, hogy megkapják a „nagy” Vlagyimir Iljics Uljanov, mozgalmi nevén Lenin (1870–1924) nevét. Egyedül az országban! Már csak azt kellett kitalálni mit is kezdjenek ennyi dicsőséggel!

Az ősi település – Tizzaszederkény – határait már elbitoroltak, nevét lecserélték... és a többi nem jött magától! A volt falu falu maradt, hiába keresztelték át Óvárosnak.

Ebbe a tiszaparti közegbe csöppent bele Jóska (*1. ábra*), hogy kipróbálja elméleti tudása mit is ér a gyakorlatban. A településnek múzeuma vagy önálló helytörténeti gyűjteménye sem volt. A helyi könyvtár szűk keretei közé szorították be, a könyvtárat a művelődési központhoz, mindezeket a tanács művelődési osztályához. Kristonnak először is át kellett látni ezt a bonyolult hálózatot. Meglátni a munka lehetőséget, belátni, hogy talán rosszul választott.

Pályakezdő értelmiségiként néhány hónappal előtte kerültem a mai is létező Derkovits Művelődési Központba. Egyívásúak – olykor kettő, három – lévén a közös debreceni élmények okán is, hamar megbarátkoztunk. Közélről tapasztaltam milyen elszántsággal, felkészültséggel igyekezett megfelelni saját és a fenntartók elvárásainak. A falu, a gyűjtő munka volt eleinte az igazi terepe. Arról nem tehetett, hogy a becsületes kis közösség különleges kincseket nem tartogatott a majdan arra vetődő kutatónak. Szederkény egy volt a dél-borsodi falvak között hasonló tárgyakkal, szokásokkal, mint a többiek... Az iparral való kényszerű házassága pedig inkább szociológiai felmérést követelt.

Jóska azért sikeresen gyűjtött, kapcsolatokat épített, terveket szőtt. Bemutakozó helytörténeti kiállítása a Derkovitsban jól sikerült. Érdeklődést váltott ki! Az már mások baja, hogy a rendelkezésére bocsátott kis terem eleve behatárolta a lehetőségeit.

Menetközben akarva-akaratlanul általa is folyamatosan gyarapodtak a néprajzi ismereteim. Ő könnyedén és szívesen megosztotta tudását bárkivel. Akár annak humoros részét. Kitörölhetetlen nyomot hagyott bennem például „*Szép hely, jó hely Szudán, ott lakik Szulimán...*” kezdetű rigmus, ahol a Szudán akár Leninváros is lehetett.

1. ábra: Jóska egy kolléganőjével 1979-ben Borsodban.

Szakmai vonalon a miskolci Herman Ottó – akkori belső szóhasználatban Hormon Ottó – Múzeummal tartotta a kapcsolatot. Megvívta a harcot egy önálló leninvárosi intézmény felé, de a korai években a csillagok állása még nem neki kedvezett. A közeg vörösebb volt, mint a Marson. Értett a jelekből és hamarosan „alo mars” lett a kiruccanásból. Eltévedt a Mátra aljára. Ott öreg néne segítsége nélkül is rátalált egy neki való szakmai útra...

Ezúton köszöntelek Józsi, jó egészségben és szép emlékekkel a 70. születésnapod alkalmából!

Development of Self-Efficacy: Japanese university students in Kecskemét

TANAKA HIROMASA

Abstract: This article documents the stories of two Japanese participants in a project based educational program which was designated in collaboration with Dr. Kriston-Vízi and Meisei University, Japan. The narratives demonstrate that participation in the program influenced and changed the two students' lives. Initially they revised their notion of borders. The notional change led the two students to gain self-efficacy in terms of their expanded potential to interact with the world and consequently affected their career after their graduation.

Keywords: *Borders; Hungary-Japan educational collaboration; narrative approach; self-efficacy; English as a lingua franca*

Az önhatékonyság fejlesztése: Japán egyetemi hallgatók Kecskeméten

HIROMASA TANAKA

Összefoglalás: Ez a tanulmány egy projektalapú oktatási program két japán résztvevőjének történetét dokumentálja, amelyet Dr. Kriston-Vízi és a japán Meisei Egyetemmel együttműködésben jelöltek ki. Az elbeszélésekből kiderül, hogy a programban való részvétel befolyásolta és megváltoztatta a két diák életét. Kezdetben felülvizsgálták a határokról alkotott elképzeléseiket. A fogalmi változás a két diákot önhatékonyságra készítette a világgal való interakcióra vonatkozó kibővült lehetőségeik tekintetében, és ennek következtében hatással volt a diploma megszerzése után a karrierjükre.

Kulcsszavak: *határok; Magyarország-Japán oktatási együttműködés; narratív megközelítés; önhatékonyság; angol mint lingua franca*

Borders as sites of cultural encounters

I visited a Hungarian children's picture exhibition in the National Gallery in Tokyo in February, 2023. This is only one of the recent projects that Dr. József Kriston-Vízi has contributed to. Dr. Kriston-Vízi has worked to connect artists, students and children for a number of years. I intend to present some consequences of his work on connecting by presenting life stories of students who participated in a project that connected people in Kecskemét and Japanese university students. The stories suggest that by connecting people, borders are blurred. People often draw lines between “us” and “them”. These borders can be constructed on a variety of factors, such as nationality, language, gender, age, and field. People often tend to find their identity in reference to the national borders surrounding them. However, as cross-border flow of people, money and products increased, people's identities became more fluid and multiplied. This new notion of borders distinguishes between ethnic, linguistic, and cultural groups. Viewing borders as sites of cultural encounters and designating educational activities for young people is meaningful and attractive. Pedagogical research indicates that having people cross borders empowers them. Nevertheless, it sometimes requires time and labour-intensive work to connect people. The effect of such activities is not immediately recognizable and it is necessary to observe it from a longitudinal perspective. Therefore, those who work to connect people across borders sometimes are not aware of the effects of their work over time.

The program

The program uses an educational project supported by collaboration of Japanese and Hungarian people. The Japanese participants were mostly students of Meisei University. The Hungarian participants were local residents and students. In this project, English was used as a lingua franca. Moreover, the project was interdisciplinary. The participating students were majoring in three different fields, International Studies, Informatics, and Japanese Language and Literature. During this program, Japanese participants worked with university students in Budapest for four days collecting data about the university, downtown, and local businesses including a Hungarian honey products manufacturer and a Japanese food factory. Then the Japanese students visited and stayed in Kecskemét for two days. In Kecskemét, they

participated in activities with a group of good-will residents led by Dr. Kriston-Vízi. They visited local heritage sites, various institutes, and had intensive interaction with people in Kecskemét. The participants aimed to develop a promotional video and software for promoting the destinations, Budapest, and Kecskemét. Taking advantage of the interdisciplinary body of students, the promotional material used technologies such as Virtual Reality, Augmented Reality, and Projection Mapping to present meaningful stories of intercultural encounters. The final products were presented to officials of the Hungarian embassy in Tokyo. They have also been shown online to a general audience.

The life stories, or the narratives, of two young participants as an aftermath of the activities in Kecskemét that Dr. Kriston-Vízi designated for Japanese university students will be discussed. Dr. Kriston-Vízi collaborated with Meisei University faculty, including myself, and created project-based learning programs in Hungary in 2017. The project strongly inspired some participating students, causing them to revise their career plans. Dr. Kriston-Vízi has not seen these students since the program. Therefore, here, I would like to highlight the consequential achievement of which he is not aware, by presenting the narratives of these two Japanese students who visited Kecskemét.

Their participation in this project influenced the students' lives. Interaction with people in Hungary helped the students emancipate themselves from the traditional notion of borders at the edge of the state. After the program, the notion of borders for them became the ways in which different meanings relate to one another, in other words the relations through which heterogeneous components connect, interact, and cohere (*Sohn, 2015*). Furthermore, I observed that the participating students acquired self-efficacy for critical global citizenship which is crucial for the fast-changing world (*Bach, 2021*). According to Bandura self-efficacy "refers to beliefs in one's capabilities to organise and execute the courses of action required to produce given attainments" (*Bach, 2021, p. 191*). The students' development of self-efficacy resulted in their professional development in various parts of Japanese society (*Chen et al., 2021*).

The narratives of Erin and Yuka

The narratives were constructed by using the data collected during and after the students' participation in the program. In this part, I particularly highlight their stories in Kecskemét

and their lives after their graduation from university. The data consist of video recordings of the participating students' actions and talk the views they expressed / what they said / interviews in Hungary, as well as longitudinal interviews after the program. Inspired by the notion of ethnographic 'realist tales' (*van Maanen, 1988*), my narrative method is an alternative approach to reproducing private personal stories without risking unintended privacy disclosure. By numerous revisions of narratives based on participants' feedback, the authenticity of the narrative is assured. All the names of the individuals in this narrative are pseudonyms except for Dr. Kriston-Vízi and me.

Erin in Kecskemét

Erin was a third-grade Meisei University student when she decided to participate in a project-based learning program which would take place in Hungary in the fall of 2018. In attending a first meeting of this project, Erin was glad to find her close friend, Yuka. Yuka was an outstanding baritone saxophone player. In the preparation meetings, Erin and Yuka decided to create a Hungarian destination marketing video by collecting data on their activities in Hungary. After collecting data in Budapest, Erin and Yuka took a train to get to Kecskemét. It was exciting for them, since they expected to encounter something different from the capital city. When they got off the train, the students were faced with friendly smiles from the residents. The brightest was that of Dr. Kristin Vizi, who organised the students' activities in Kecskemét. Their visits included an art nouveau style mansion, a music institute, a workshop with classic printing devices, and churches. A surprising activity for Erin and Yuka was the meeting with Japanese anime lovers in the library. Initially Erin was simply interested in using English for communicating with people in a non-Japanese country. She was particularly confident to communicate in English and loved the language. However, while Erin was listening to the people from Kecskemét whom Dr. Kriston-Vízi introduced to Erin and the other students, she realised that there was something more important than simply the language in their communication. While communicating with different people, not only people from different cultural backgrounds, but also people with different interests, different disciplines, different views of life, and different religions, Erin's notion of national borders became blurred. Listening to their voices, seeing their ways of life, and feeling their values was an eye-opening experience for Erin. Erin realised that she had been confined by her notion of

borders, which was nurtured by her social life in Japan. She found that there were various kinds of borders, and depending on which border she had in mind, people in Kecskemét could in fact be her insiders.

Yuka in Kecskemét

Yuka was a prospective teacher of English. She had already passed the exam to be hired by the Tokyo Metropolitan Government as a public school teacher. In this study program, she learned two new ideas. Firstly, she gained a new way to look at her own English language. In the past, her family financial situation did not allow her to visit a foreign country. Meanwhile her university friends, including Erin, studied in countries where English is spoken for a semester or two. She felt that she lacked experience in using authentic English language. However, while interacting with the people of Kecskemét, who are interested in Japanese society and culture, she felt the English language she used with the local people was ‘authentic English language’. She thought the authenticity of English language is not built by using correct grammar and native speaker-like pronunciation; rather, authentic English language is a tool to connect her to other people from different linguistic backgrounds, and not necessarily English-speaking backgrounds. From that moment, she became confident with her own English language. Furthermore, Yuka also had a special talent in playing the baritone saxophone. While playing in the university band, her saxophone quartet won the top prize in the Japan inter-university contest. She was expected to lead the high school band when she started to work for the local public high school, as well as teach English. Yuka was excited to know that Dr. Kriston-Vízi had scheduled for them to visit a local music college. The visit resulted in great learning for Yuka. She came to know and be stimulated by the musical theory of Zoltán Kodály. Kodály’s holistic way to look at music was very inspiring. She thought that this way of understanding music would certainly help her future students, who may not fit in with the traditional theories of music. Yuka was very excited after her visit to the college, and talked about her happy surprise to learn of the musical ideas of Kodály.

Erin and Yuka in 2023

Erin expanded her career vision. Before she participated in the program in Hungary, she only wanted to use English for her job. She was only interested in using the English language, since her command of English was her strength. However, having had the chance to visit different communities in which everything she encountered was new to her stimulated her to think about differences and similarities. Furthermore, English helped her to feel and develop new ways to understand her life. In her experience in Kecskemét, English was not her objective but a tool to connect her to a new world. It became a tool to help her cross the boundary that she had set by herself; a boundary, she realised, that existed because she had kept herself in a community that she was familiar with. During the activities Dr. Kriston-Vízi provided, she came to know the value of moving out of her own comfort zone and connecting to something unfamiliar but nonetheless valuable. After leaving Kecskemét she decided to search for a job in an unknown community, the IT industry, where she found a lot of interesting technologies that could further expand the world she lives in. In 2023, she works as a salesperson of top-notch IT products. As IT and programming were outside her original boundary, Erin had never dreamt to try to understand what they are. However, the border that Erin had set for herself became meaningless, and she felt confident that she would be able to learn about IT if she tried. Erin appreciates the experience that Dr. Kriston-Vízi provided.

Yuka became a public-school English teacher and, as expected, she also leads the school brass band. In teaching English and leading the band, she has found that every student is different. Some students are not cut out for formal traditional-style learning. They do not learn the way she learned, but certainly learn effectively in alternative learning environments. Yuka has enthusiastically learned and started practising alternative teaching approaches, as well as the traditional, common style of teaching which she learned in the university teaching certificate program. She was inspired by the Kodaly theory that she learned about in the Kecskemét music college. After the session, Yuka felt she became free from the borders of musical theories applying a non-state centricity of borders. Yuka thought she could learn more about the Kodaly theory to enrich her way to teach music. After returning to Japan, she attended a few workshops and learned more about the theory.

I have documented the stories of two participants in our Kecskemét fieldwork of 2018. The activities that Dr. Kriston-Vízi designed in Kecskemét educated students in the real world

about other stakeholders. Participation in the program influenced and changed their lives. Initially, they revised their notion of borders. The notional change led them to gain self-efficacy in terms of their expanded potential to interact with the world. The activities that Dr. Kriston-Vízi provided for Erin and Yuka developed their self-efficacy and affected their careers after graduation (*Chen et al., 2021*).

REFERENCES

- Bach, Q. H. (2021): *Effects of Learning Process and Self-Efficacy in Real-World Education for Sustainable Development*. **Sustainability**, 1., 403.
- Bandura, A. (1997): *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. W. H. Freeman.
- Chen, S. X., Chen, Y., Ling, H., Wu, H. J. & Gu, X. (2021): *Making a Commitment to Your Future: Investigating the Effect of Career Exploration and Career Decision-Making Self-Efficacy on the Relationship between Career Concern and Career Commitment*. **Sustainability**, 22.
- Meena, K. (2014). *Locating Borders in an Age of Global Flows: Is Border Thinking/Instance Everywhere?* **Eurasia Border Review**, 2., 61–80.
- Sohn, C. (2015): *On borders' multiplicity: a perspective from assemblage theory*. Euro borderscapes working paper 10., 2–11.
- Tanaka, H. (2020): *Constructing, Deconstructing and Reconstructing Borders: Bordering Practices in MSSP discourses*. In Kawamata, T. (ed.): *Transnational and global practices of a learning project*. Meisei University, 3–15.
- Van Maanen, J. (1988): *Tales of the field: On writing ethnography*. University of Chicago Press.

Adalékok a gyermekkultúra értelmiségének fejlődéstörténetéhez

TRENCSÉNYI LÁSZLÓ

Összefoglalás: A Magyar Pedagógiai Társaság az utóbbi 10 esztendőben két ízben adott ki portrékötetet jeles kortárs pedagógusokról. Karakteres, hogy a gyermekkultúra különböző művelői erőteljesen reprezentáltak a két könyvben. Közel 60 életút összehasonlító elemzésére vállalkozott a szerző, aki a kötetek szerkesztője is volt.

Kulcsszavak: *gyerekkultúra; portré; életutak; pedagógus*

Addenda the intellectuals of children's culture of the history of the development of children's education

LÁSZLÓ TRENCSÉNYI

Abstract: In the last 10 years, the Hungarian Pedagogical Society has twice published portraits of prominent contemporary teachers. It is characteristic that the various practitioners of children's culture are strongly represented in these two books. The author, who also edited the volumes, has undertaken a comparative analysis of nearly 60 biographies.

Keywords: *child culture; portrait; CV; educator*

Különösen nem keverte fel a neveléstudomány hagyományos diskurzusának vizeit az a gondolat, mely a „nevelés színtereinek” új rendszerét állította fel az „élére állított rombusz” modelljében. Ebben a modellben a laza külső és belső határokkal jelölt tér négy pólusán négy szintér alrendszere rendeződik: a természetadta közösségek; az intézmények, a piaci szolgáltatások és a civil kezdeményezések egymásba érő (folyamatos, dinamikus mozgásban lévő, az egyes kultúrák és az egyes növekvő személyiségek, növendékek szempontját illetően), különböző nagyságrendű elemek köreiben. Ebben a modellben a leginkább folyamatos változásban lévő elemek az úgynevezett kulturális intézmények, szolgáltatások. A leírásban példaként említhetem a kőszínházak és a (hagyományos nevén) műkedvelő színjátszó együttesek programjait, a filmélmények „államosítását” (amikor egy klasszikusan piaci szolgáltatásból kötelező – és általa finanszírozott – állami kulturális „abrak” lesz (esztétikai értékétől és ideológiai irányzatától függetlenül: szovjet háborús filmekig a november hetedik ünnepélytől a honfoglalást, államalapítást rekonstruáló új magyar filmekig). Jelzem: ez a rendszertan nem borította fel a gyermekkultúra korábban általam megfogalmazott, s többek, elsősorban a szekszárdi Gyermekkulturális Műhely által átvett definícióját, mely szerint a gyermekkultúra

1.) gyerekek által spontán, önmaguk jókedvére létrehozott „kulturális jelenségek” (homokvár, családi színjáték stb.),

2) gyerekek által több-kevesebb pedagógiai támogatással létrehozott „kulturális jelenségek” gyerekek számára (gyermekszínjátszó csoportok előadásai, éneklő ifjúság mozgalom, aprók táncháza stb.),

3) gyerekek által felnőttek esztétikai élményeit szolgáló „kulturális jelenségek” (például Bécsi Énekesfiúk stb.),

4) felnőttek által gyerekek számára létrehozott – a gyerekeket különböző mértékben aktivizáló – „kulturális jelenségek” (gyermekszínházi előadások, beavató színház, koncert gyerekeknek, játszóterek, animációs film, tévéjáték stb.) (Bús, 2013; Trencsényi, 2013; Trencsényi, 2016).

Gombocz Jánossal közösen írt könyvünkben (Gombocz & Trencsényi, 2007) kíséreltük meg először ennek a szemléletnek értelmezését a pedagógusmunkára. Az „iskolapedagógia” szerepkörei mellett a „lelki vezető”, a „mozgalmi vezető”, az „edző”, a „nevelőszülő”, a

„gyermekíró”, „gyermekkommunikációs szakember” szerepeiről, mint pedagógusszerepről írhattunk. Mindezen értelmezés valójában szerves folytatása volt az 1986-ban megjelent (kandidátusi disszertációmba foglalt) szerepfelfogásnak, ahol a pedagógusszerepek közt – gyakorlati tapasztalataim alapján – már tételeztem gyerekekkel végzett „művészetpedagógiai” munkát, megannyi sajátos szerepmegvalósítással.

„Harmadik nekifutásként” a gyermekkulturális jelenségvilág XX. századi reformpedagógiai gyökerű, de alapvetően a század utolsó harmadában követhető történéseinek összefoglalására tettem kísérletet – abban a megközelítésben, mely szerint erre az időszakra esik (különböző, másutt elemzett művelődéspolitikai konstellációnak köszönhetően) a „gyerekkultúra eredeti felhalmozásának” korszaka. (Megjegyzem: e dolgozatnak nem tárgya, hogy a kultúra piacosodása – a magát szocialistának nevező állami ellátórendszereket felcserélve – milyen kedvező-kedvezőtlen változásokkal járt – akár a kínálat minőségét, akár a kínálathoz való hozzáférésnek az újrendező társadalmi struktúrákat követő rendjét illetően.) Csak egy érdekes példa a kórusmozgalom szerepének változása: míg a kodályi programban a kultúra demokratizálódásának szimbóluma volt, addig mára – a gépi zenehallgatás kiterjedtsége miatt – a középosztály kulturális önkifejezése lett.

Mindenesetre fenti előzményekből szorosan következik az a norma, mely szerint a gyermekkultúra különböző elemeiben aktív (támogató, szolgáltató stb.) szerepet betöltő személyek szerepköre par excellence pedagógusi. Vagyis minden elemében beteljesíti a pedagógusszerepekkel kapcsolatos szerepelvárásokat, új szerepköröket hozván létre a nevelésügy egyre szélesedő – a posztmodernben teljes mértékben kiteljesedő, pontosabban: legitimitását tekintve kiteljesedő – szereprendszerben. Nagy Ádámmal – nem vita nélkül – kísérletet tettünk arra, hogy a „szociálpedagógia” diszciplína kibővített új értelmezési keretei közt keressük a gyermekkultúra értelmiségi szakembereinek helyét (*Trencsenyi & Nagy, 2017*). Olyannyira, hogy vannak a gyermekkultúra területein szakmák, melyek értelmiségi képzésében hagyományosan jelen vannak a pedagógiai stúdiumok. A karvezetőképzés a Zeneakadémián, drámainstruktor BA, drámatanár, színházi nevelési szakember szakirányú továbbképzések, képzőművész-tanár mesterképzés, a táncművészeti egyetem Pedagógiai és Pszichológiai Tanszéke is elkötelezett a pedagógiai tartalmak iránt (a koreográfusképzésben is). Máris szóváteszem: meglepő, hogy a bábművész szak alapító okirata nyomokban sem tartalmaz pedagógiai, gyermek-fejlődéslélektani utalásokat, viszont áttörés jele lehet, hogy az

UNI – V – ARTS elnevezésű, emlékezetes EFOP projektben a (régi) SZFE valósított meg filmes képzéshez igazodó fejlesztést (*Golden, 2019*) is.

Dolgozatunk annak elismerése érdekében íródott, hogy a gyermekkultúra (két diszciplína közt sikerrel vagy kevesebb sikerrel hajózó) értelmiségi szakemberei a pedagógusmesterség világában is legitim közösséget, közösségeket alkothassanak, s képzésükben karakteresen jelenjenek meg a pedagógiai-pszichológiai-nevelésszociológiai tartalmak és kompetenciák.

Gazdag precedens áll tételelem bizonyítékként.

A *tani-tani.info* című, Knausz Imre szerkesztésében megjelenő online folyóirat (A szabad pedagógiai gondolkodás fóruma) rendre mutatott be portrékat, interjúkat, szomorú esetekben nekrológokat, lezárult életmű méltatásait országos jelentőségű, nemkülönben „állomáshelyükön” különös hűséggel helytálló pedagógusokról. Az elmúlt évtizedben több mint 120 ilyen közlemény jelent meg a platformon. A Magyar Pedagógiai Társaság együttműködésben a szerkesztőséggel (melynek – az előszó-író – L. Ritók Nóra, a legendás Igazgyöngy-alapító is tagja) kötetbe rendezte ezeket az arcképeket. *Tanúhegyek* címet adott a kötetnek a szerkesztő. Először 2018-ban jelent meg az első 50 írás, majd fél évtized elteltével újabb, több mint 60 szereplővel a második kötet (s így voltaképpen sorozattá fejlődött a munka).

A bemutatott pedagógusok közt sokféle akadt. A szerkesztőségbe folyamatosan érkeztek ilyen emlékezések, más esetekben a szerkesztők kezdeményeztek írásokat. Fizikatanár, történelemtanár, múzeumigazgató, óvónő, pszichológus, intézményvezető, pedagógiai kutató stb. került a panteonba. (Lám már más területek felé is szélesedik a pedagógusnak „számító” szakemberek köre.)

S ha áttekintjük a 120 írást, akkor szembetűnik, hogy 56 személy kifejezetten a gyermekkultúra munkása.

Alábbiakban „művészetági” bontásban látható eloszlásuk. (Nem győzzük hangsúlyozni: a válogatás sem nem véletlenszerű, sem nem reprezentatív. Ám valamit mégis tükröz: a művészetpedagógia hangsúlyát a pedagógiai innovációkban – iskolán, óvodán belül és kívül. Ennek persze nem csupán a tudományos felismerés az oka, mely szerint a gyerekvilág komplex tanulási folyamataiban az esztétikai élmény jelentősebb, mint azt a XIX. század iskolaképe feltételezte, nyilván nem kis részt abban a hiszemben, hogy a „spontán”,

mondhatni folklorisztikus – némiképp liturgikus – élményekkel telített gyerekvilág ezt a fejlesztési feladatot „megoldja” tantervi beavatkozás nélkül, olykor ellenében. De magyarázza a jelenséget az is, hogy a gyermekkultúra szerepének felerősödése a modern polgári társadalomban felfokozza munkásai iránti érdeklődést.)

Irodalom 4 fő	Színház, dráma 13 fő	Bábjáték 7 fő	Ének-zene 7 fő	Tánc 12 fő	Vizuális kultúra, tárgykultúra 7 fő	Komplex népművészet 6 fő
Arató László Áprily Lajos Kovács Lajos Mann Lajos	Bácskai Mihály Debreczeni Tibor Dévényi Róbert Dolmány Mária Gabnai Katalin Galamb Éva Kilián István Kinszki Judit Körömi Gábor Lannert István Sándor Zsuzsa Tornyai Magda Várhidy Attila	Báron László Kisné Polyák Erzsébet Lévai Sándor Nyakas Klára Séd Teréz Szentirmai László Tóth László	Bónis Ferenc Dimény Judit Farnadi Tamara Párkai István Snétberger Ferenc Szabó Soma Varga Károly	Békési Margit Berczik Sára Ertl Pálné Foltin Jolán Györgyfálvay Katalin Karcagi Éva Majoros Róbert Nagy István Neuwirth Annamária Salamon Ferencné Tímár Sándor Váradi István	Bodóczy István Csókos Varga Györgyi Karlócainé Kelemen Marianne Pongrácz Éva Sinkó István Szávai István Szentandrassy István	Barsi Ernő Erdélyi Gábor Kövesdi Tiborné Prekler Katalin Somfai Tiborné Téglás Dezső

Alapkérdésünk szempontjából legalább annyira érdekes lehet az a rendszerezés, hogy a gyermekkultúra jelentőségét reprezentáló jelek

- 1.) szereztek-e formális pedagógusi képzettséget; végeztek-e, végeznek-e tevékenységét formálisan nevelési-oktatási intézményben,
- 2) munkásságuk jellegzetes színtere művészeti, művészetközvetítő intézmény, pedagógiai-gyermekkulturális elköteleződésüknek nem képzettségük az alapja,
- 3) különleges, besorolhatatlan, bonyolult életpályájú személyiségek.

Az 1) körben tartjuk számon a következőket, előre bocsajtva, hogy ezen belül is többféle változat létezik. Áprily Lajosnak – egyébként a gyerekvilág számára is fontos, ikonikus írásokat létrehozó irodalmi-költői életműve lényegileg független, bár szellemiségében rokon kiváló iskolaigazgatói-tanári ténykedésétől. Más eset a dorogi illetőségű ifjúsági író, Kovács Lajos, akinek ihlető forrása kifejezetten az iskola, tanítványai, kollégái világa. A táncos-koreográfus, együttesvezető Neuwirth Annamária pedig éveken át természettudományos tantárgyakat tanított egy kispesti általános iskolában, fő munkahelyén. (Arató Lászlónak irodalomtanári ténykedése középiskolában azonos irodalmi kultúráközvetítő

tevékenységével.) A névsorban kurzívval a jellegzetesen felsőoktatási pályán kiteljesedő személyiségeket jelezzük:

Áprily Lajos

Arató László

Bácskai Mihály

Báron László

Barsi Ernő

Debreczeni Tibor

Erdélyi Gábor

Ertl Pálné

Farnadi Tamara

Galamb Éva

Karcagi Éva

Kilián István

Kinszki Judit

Kovács Lajos

Körömi Gábor

Kövesdi Tiborné

Lannert István

Nagy István

Neuwirth Annamária

Párkai István

Pongrácz Éva

Prekler Katalin

Salamon Ferencné

Sándor Zsuzsa

Sinkó István

Somfai Tiborné

Szabó Soma

Szávai István

Szentirmai László

Tóth László

Várhidi Attila

A 2.) kör reprezentánsai:

Békési Margit

Berczik Sára

Csókos Varga Györgyi

Dévényi Róbert

Dolmány Mária

Foltin Jolán

Gabnai Katalin

Györgyfalvay Katalin

Kisné Polyák Erzsébet

Lévai Sándor

Mann Lajos

Nyakas Klára

Séd Teréz

Szentandrassy István

Téglás Dezső

Tímár Sándor

Tornyai Magda

Váradi István

Mann Lajosról tudni kell, hogy szabadúszóként fordította a nevezetes angol gyermekverseket, Nyakas Gyulánénak pedig „kenyérkereső” állása a zalaegerszegi Városi Könyvtár volt.

A 3.) kör:

Komplex – alig besorolható – életutakról is kell szólnunk, hiszen alighanem a gyermekkultúrában jelentős teljesítményt elérő, elkötelezett személyiségekre ez a pálya az igazán jellemző. Jellegzetes életút, hogy többen pályájuk kezdetén működtek iskolában, majd

elhívattak (más esetben kimenekültek) a merevebbnek vélt, megélt oktatásból a kultúra világába (közművelődésbe), s tudásukat a felsőoktatásban is kamatoztatták.

Debreczeni Tibor középiskolai tanárként kezdte irodalmi színpadvezetői tevékenységét, innen szólította magához az amatőr színjátszó mozgalmat koordináló beosztásban a Népművelési Intézet, majd pályáját Nagykőrösön főiskolai tanárként zárta.

Szabó Soma iskolai énektanárból Nyíregyháza város kórusainak professzionista vezetője lett.

Dimény Judit, Bónis Ferenc és Vargha Károly a rádiós kultúraközvetítésben töltöttek be pionír szerepet, Lévai Sándor a Gyermektelevízió klasszikus tervezője volt.

Sinkó Istvánnak, Pongrácz Évának, Szentandrassy Istvánnak művészetpedagógiai tevékenységétől függetlenül jelentős a képzőművész munkássága is.

Snétberger Ferenc tehetségfejlesztő intézményalapító munkássága mellett továbbra is nemzetközi hírű, koncertező muzsikusként, Tornyai Magdolna színésznő voltát cserélte drámatanárira, majd művészetterapeuta lett az inuit őslakosok körében, Kanadában.

Neuwirth Annamária jelentős koreográfus, együttesvezető, iskolaalapító, az Örökség Egyesületet is koordináló vezető egyszemélyben, egy időben a Néptáncosok Szakmai Háza vezetője

Az I. csoportba sorolt Nagy István pályája a zempléni településen tanári munkafeladatok között telt el, ám gyermekismeretről is számot adó koreográfiai révén sokat publikáló országos szakember lett.

Ezek után egy új szempont felvétele indokolt. Alkotók és/vagy közvetítők-e inkább vizsgált szakembereink?

- I.) a gyermekkultúra világában alkotóként (költő, író, színműíró, rendező, koreográfus stb.)
(is) jelentős,
- II.) a gyermekkultúra világában közvetítőként (közvetlen gyerekekkel folytatott munkával)
kitűnő személyiség,
- III.) kultúraszervezői, intézményvezetői tevékenység,
- IV.) alkotóként és közvetítőként is jelentős személyiség,

V.) kultúraszervezőként, intézményvezetőként és gyerekekkel folytatott kultúráközvetítő tevékenységben is jelentős személyiség,

VI.) egyéb.

I.

Áprily Lajos

Foltin Jolán

Gabnai Katalin

Kisné Polyák Erzsébet

Kovács Lajos

Lévai Sándor

Mann Lajos

Nagy István

Neuwirth Annamária

II.

Arató László

Báron László

Dévényi Róbert

Farnadi Tamara

Galamb Éva

Karcagi Éva

Kinszki Judit

Párkai István

Pongrácz Éva

Sándor Zuzsa

Sinkó István

Tóth László

Várhidy Attila

Jelzem ez eseteknél is, hogy Dévényi Róbert munkásságának célcsoportja a budapesti Csiliben az ifjúság volt, Pongrácz Éva, Szentandrassy és Sinkó István jegyzett képzőművész-munkássága nem áll összefüggésben pedagógiai munkásságával, míg Szávaie igen.

III.

Csupán a logika diktálta e kategória felvételét. Az elemzés során kitűnt, hogy a *Tanúhegyek* szereplőinek manageri munkája elválaszthatatlan közvetlenül, gyerekekkel végzett művészetpedagógiai munkájuktól

IV.

Csókos Varga Györgyi

Nyakas Klára

Snétberger Ferenc

Szentendrassy István

Szentirmai László

Tímár Sándor

Várad István

V.

Bácskai Mihály

Barsi Ernő

Debreczeni Tibor

Dolmány Mária

Erdélyi Gábor

Ertl Pálné

Foltin Jolán

Gabnai Katalin

Körömi Gábor

Kövesdi Tiborné

Neuwirth Annamária

Prekler Katalin

Salamon Ferencné

Somfai Tiborné

Somfai Tiborné

Szabó Soma

Szávai István

Téglás Dezső

Ertl Pálné egy ciklusban települése, a Veszprém megyei Litér polgármestere is volt, Prekler Katalin az aprók táncházában végzett tevékenysége mellett a Görömbő Kompania alapítója is.

Salamon Ferencné a martonvásári Százszorszép Együttes alapítása, vezetése mellett a helyi Beethoven Általános Művelődési Központ igazgatóhelyettese volt, vezető tisztséget töltött be az Örökség Gyermek Népművészeti Egyesületben, még Körömi Gábor művészetiiskola-vezető, egyben a Magyar Drámapedagógiai Társaság alelnöke is.

VI.

Kilián István

Lannert István

Előbbi az iskoladrámák tudós kutatója, egyetemi professzor, egyben a Homo Ludens vetélkedősorozat kezdeményezője, utóbbi a Károli Gáspár Református Egyetem drámatanára.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy a XX. század (különösen ennek utolsó harmada) professzionista gyermekkulturális szakemberek létrejöttét „dajkálta”. Akár képzésükben, akár felkészültségükben, tapasztalategyüttesükben, alkotói-közvetítői hitvallásukban ott munkál a „két múzsa” (a kultúra/művészet és a pedagógia/nevelés-tanítás) iránti szenvedélyes elkötelezettség. A *Tanúhegyek* című kötetek „véletlen mintája” azt igazolja, hogy ennek a létszámban és minőségben, jelenlétben is jelentős értelmiségi csoportnak kiterjedt művelődésszociológiai kutatása-elemzése megkerülhetetlen.

S életútjuk tapasztalatai alapján – így látom – megkerülhetetlen egy átfogó stratégia a gyermekkultúra szakembereinek speciális képzésére is az értelmiséginevelés-felsőoktatás keretei között.

IRODALOM

- Bús, I. (2013): *A gyermekkultúra vázlata*. In Bús, I. (szerk.): *Tanulmányok a gyermekkultúráról*. Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar, Gyermekkultúra Kutatócsoport, Szekszárd, 11–24.
- Golden, D. (szerk.) (2019): *Mozgóképek és média a pedagógiai célok szolgálatában*. Módszertani Füzetek 5., Színház- és Filmművészeti Egyetem, Budapest.
- Gombocz, J. & Trencsényi, L. (2007): *Változatok a pedagógiára – A nevelés „műkedvelőinek”: művelőinek, kedvelőinek*. **Módszertani Közlemények**, 4., 191.
- Trencsényi, L. & Nagy, Á. (2017): *Tanórán innen, iskolán túl: A szociálpedagógiai gondolat létjogosultsága*. In Nagy, Á. (szerk.): *Tizenkilencre lapot? – Szociálpedagógia a XXI. században*. Pallasz Athéné Egyetem, Kecskemét, 7–34.
- Trencsényi, L. (1983): *Pedagógusszerepek az általános iskolában*. Akadémiai kiadó, Budapest.
- Trencsényi, L. (2010): *Tudományelméleti kihívások és az alkalmazott neveléstudomány*. In Szabolcs, É. (szerk.): *Neveléstudomány – reflexió – innováció*, Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar Neveléstudományi Intézet, Budapest, 231–239.
- Trencsényi, L. (2013): *A gyermekkultúra eredeti felhalmozása a hetvenes-nyolcvanas években*. In Bús, I. (szerk.): *Tanulmányok a gyermekkultúráról*. Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar, Gyermekkultúra Kutatócsoport, Szekszárd, 69–80.
- Trencsényi, L. (2016): *A gyermekkultúra dilemmái – kutatói kihívások*. In Kolosai, N. & M. Pintér, T. (szerk.): *A gyermekkultúra jelen(tőség)e*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Kar, Budapest, 37–41.
- Trencsényi, L. (2017): *A szociálpedagógia új tartalmi és kihívásai nyomában – Az MTA Neveléstudományi Bizottsága Szociálpedagógiai Albizottsága februári váci ülésének szakmai tapasztalatairól*. **Új Pedagógiai Szemle**, 3–4., 2.
- Trencsényi, L. (szerk.) (2018): *Tanúhegyek – Portrék, emlékezések, interjúk mintaadó pedagógusokról*. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest.
- Trencsényi, L. (szerk.) (2022): *Tanúhegyek 2. – Portrék, emlékezések, interjúk mintaadó pedagógusokról*. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest.

Első magyar KVJ, azaz Kriston-Vízi Játékgyűjtemény

VÁSÁRHELYI TAMÁS

Összefoglalás: Kriston-Vízi József a Szórákaténusz Játékmúzeum (Kecskemét) igazgatójaként országosan ismertté vált. Életpályája során sokféle és sokféle más múzeumban megfordult, mindenütt nyomot hagyott és a játékkal sem szakított. Erre a kötődésre, az emberi és szakmai eredményeire szeretne utalni a rövid írás, tréfás-komoly formában.

Kulcsszavak: *felnőtt játék; népi játék; gyerek játék; fortélyos; science*

The first Hungarian KVJ, or Kriston-Vízi Toy Collection

TAMÁS VÁSÁRHELYI

Abstract: József Kriston-Vízi became well known in the Hungarian museum community, as director of the Szórákaténusz Toy Museum and Workshop (Kecskemét). During his carrier, turning about in many towns and in various types of museums, everywhere with lasting achievements, he never broke up with toys and games. This short communication aims at referring to this bonding, to his human and professional results, in a jocular-severe way.

Keywords: *adult games; children games and toys; folk games; science*

„Hazudnék, ha azt mondanám, hogy életemben mindig szerettem volna madárijesztő lenni.
Míg a hajam fekete volt, és a szívem piros, egész más ambíciók susorogtak bennem.
Költő, próféta, vallásalapító, népek előálmodója [...]: ilyen bolondságokkal voltam
vemhes a húszas évek elején.”

– Móra Ferenc (1879–1934), Madárijesztő, 1927 –

Drága Jóska!

A játék nemcsak játékra jó. Itt például azt tette lehetővé, hogy elmerengjek a hosszú életpályádon, töprengjek egy-egy állomásodon, egy-egy szakmádon vagy készségeden, és aztán összeválogassak néhányat a világ és Vásárhelyi Tamás Fortélyos Játékai közül, amelyek nemcsak a puszta időtöltésre alkalmasak, hanem arra is, hogy az ember a mögöttes jelenségeket, fizikai, természeti, vagy emberi törvényeket keresse, és ezáltal újabb szórakozás lehetőségét teremtsen meg a maga, barátai, vagy közönsége számára. A közönséggel való személyes együtt játszás nagyszerű élmény, kitűnően alkalmas akkor, ha valaki úgy akar tanítani, hogy a másik fél ne annak vegye, hanem spontán szórakozásként, észrevétlen tanulásként élje meg az eseményt. A konstruktivista vagy modern tanár nem(csak) tanár, hanem mentor, facilitátor, segíti az ész és az ismeret egymásra találását, és talán azzal is meg lehet türelmesen elégedve, ha lélek és érzelem talál egymásra.

Kézenfekvő volt, hogy a játékok gyűjtésekor többször nyúltam a hazai múzeumi világban kivételes mozgékonykodhoz, aminek okait sokszor csak feltételezni tudom. Szocializációnk időszakában, a hatvanas-hetvenes években az ilyen embert a *vándormadár* megbélyegző névvel illették. Mai mentalitásunk, hála Istennek, már megengedi, hogy arra mint *világlátott* emberre tekintsünk, aki ilyen sokféle helyszínt, tágabb és múzeumi (nem is mindig csak múzeumi) közösséget, munkahelyet, munkakört megismer. Varázsló vagy életművész, vagy egyszerűen csak jó szakember és ember az, aki ezt végig tudja csinálni? Jó *társas-ságban*. Te tudod a választ.

Mi értelme volt/lesz életutad egyes állomásait csak azért felkapni, hogy annak ürügyén a játékok sokféleségéről eshessen szó? Ha csak az nem, hogy kiderüljön a paletta alapján, hogy minden kulturális terület talál – ha keres – magának olyan játékokat, amelyekkel saját komolyságát oldani tudja, amelyeken keresztül a kívülállók számára könnyebben

emészthetővé tudja tenni súlyos szakmai mondandóját. Ez persze csak annak jó, aki ezt akarja is, és nem akar bezárkózni szakmai ismereteinek elefántcsonttoronyába, abban az illúzióban ringatva magát, hogy a deficit-alapú tanítási paradigma helyes, és jól működik. Nem ragozom ezt tovább, ennyi magyarázat talán mentségnek is elégséges.

Abban bízom, hogy az itt leírtak legalább néhányában Te és az Olvasók is felismerik a fortélyt, a mögöttes, áttételes (Rólad, és ennek révén rólunk is szóló) tartalmat – és talán arra is akad példa, hogy valaki a leírt játékok némelyikét előkészíti, elkészíti vagy megveszi, és kontextustól függetlenül is – játszik. Alport és mások szerint a játék megőrzött képessége az érett személyiség velejárója.

Hát lássuk! (Mit szólsz? Kibírtam, hogy ne idézzem: „*én még nem játszottam...*”, „*játszani is enged...*”.)

KVJ, azaz Kriston-Vízi Játékgyűjtemény, a nevesített kerek évfordulójára

Népi játékszerek

Jójó: közismert fajáték, két fakorong között rövid tengely van, ahhoz zsineg kapcsolódik. Ezt feltekerjük, majd a zsineg végét ujjunkra hurkolva leejtjük a játékot. Ha csak esik, akkor is forgásba jön, és forgási energiája (a tehetetlenségi nyomatéka) miatt a végponton tovább pörög és valamennyire felteker a zsinegből a másik irányban, tehát feljön, majd újra lepörög, és lassan vége. Nem kell hozzá a nehézkedés törvénye, mert ha jó tempóban rántunk a zsinegen (a forgatónyomatékot meghaladóan), akkor kedvünk szerint irányíthatjuk. Profik és ügyesek minden irányban tudják pörgetni, még felfelé is, ahonnan, ha a gravitációnak engedelmeskedve jön le (azaz aláhullik), akkor persze bedöglük (lásd fent), ha viszont jól megpörgetve, akkor feltekeri az egész zsineget és újra indításra kész. Azért írtam ezt le ilyen részletesen, mert Rólad nemcsak a (gravitáció mozgatta) fel-feldobott kő jut az eszembe (újra és újra múzeumi feladatoknál landolsz), hanem azok a többlet-teljesítmények is, amik egy-egy váltásodból valahogyan kijöttek.

Mászó Miki: két formáját ismerem, az egyik egyszerűen működik (alul kell húzogatni a madzagot és felfelé mászik), de nehéz elkészíteni. A másik könnyen barkácsolható saját kezűleg is. Miki elkészítéséhez (1. ábra) vegyünk egy 5–8 cm hosszú, mondjuk 1 cm

átmérőjű bodzaágot, kérgezzük le, nyomjuk ki a belét, fúrjunk bele 4 lyukat, felül 1, alul 0,5 cm-re legyenek a két végétől. Ez lesz a karja. Egy kicsit vastagabb, 2 cm vastag bodzaágot kérgezzünk le, egyik végére faragjunk fejet, alá, a váll magasságában készítsük oldalról olyan furatot, hogy a karja éppen belemenjen majd. Lábakat lehet faragni és a talpánál lefűrészelni a törzset. Vagy le lehet vágni csípőben is és madzgalábakat rakni rá. Egy bő méteres, erős cérnát fűzünk át a kar két végén a 2-2 lyukon, felülről lefelé (a kar úgy álljon, hogy a végétől távolabbi furatok legyenek felül). A két cérnavégre kössünk fogantyút (én átfúrt szilvماغot használok, gyöngy is tökéletes). Fent, középen, csomóval létrehozunk egy olyan hurkot, aminél fogva Miki felakasztható egy stabil helyre (ág, szög, kilincs stb.). A működtetés egyszerű: felváltva lefelé kell húzni a bal, majd jobb, majd bal stb fogantyút, miközben a másikat lazára kell engedni. Aki fejt már kecskét, az talán előnyben van. Miki minden meghúzásra egy kicsit feljebb kúszik, ellenállhatatlanul. Amikor felért, törzsénél fogva lassan lehúzzuk. (Ez lényegében a föl-földobott kő inverz játék-alakja.) Hogy Jóskát mindig kívülről rángatták, netán belülről is...?

1. ábra: Az egyik Mászó Miki (Vásárhelyi, 2015).

Törpejárás, óriásjárás: megunhatatlan játék. A Lilliput Közhasznú Egyesületnek nem találtam honlapját, így nem találtam olyan ismertetését az interneten, ami alapján kiderülne, hogy mivel foglalkozik amikor nem éppen törpejár. Márpedig annyi azért kiderült, hogy nemesebb dolgokkal is foglalkozik. (Ez át is kerülhetett volna a *felnőtt játékok* kategóriájába.) Néha hasznos leguggolni, nemcsak *Lóci óriásága* miatt, hanem egyszerű kiállítás-értékelési gyakorlatként is. A felnőtt kiállításkészítőknek végtelenül hasznos adalékot szolgáltatna, ha le tudnának menni gyerekekbe, leguggolnának a készülő kiállításban, látnák, milyen az gyerek szemmel. Aminthogy a mindenkori hatalmasságoknak is jót tenne, ha néha le tudnának menni emberbe.

Népi gyermekhangszerek: se szeri, se száma. Hártypapír a fésűn. Barackmagsíp (2. *ábra*). Recefice (rovátkosra faragott boton vagy méginkább bambusznád darabon végighúzunk egy vonalzót, fa-lapot, kartont: olyan a kangja, mint a kereplőnek – ilyen elven működik a tücsök „hegedűje” is). A kereplő maga. Brúgattyú (spárgára kötünk egy egyenes vonalzót a lyukánál fogva és a spárga végét kézbe fogva erősen körbe-körbe forgatjuk – ha szerencsénk van, mély brúgó hang szólal meg). A Magyar Kodály Társaság és minden felnőtt figyelhetne arra, hogy ahogy az anyanyelvét és a focit is minden gyermek megtanulja magától, úgy a zenélést is megtanulhatná. Az énektanulás is könnyebben mehetne talán. Talán tábortüzek is gyúlnának és énekelnének körülöttük. *Valami nagy-nagy tüzet kellene rakni, Hogy melegednének az emberek...*

2. *ábra* : Pókember – barackmagsíp (Vásárhelyi, 2018).

Felnőtt játékok

Kiszámolás: sok játék kezdődik avval, hogy egyvalakit kiválasztanak egy versike segítségével. Például „*Ecc-pecc, kimehetsz, holnapután bejöhetsz...*” (Mit szólsz? Kibírtam, hogy ne az „*Antanténusz, ...-t*” említsem.)

Story telling: kérdezd Kriston honvédet Apatóczki őrnagy viselt dolgairól! Pláne, ha magad is Hmvhelyen voltál sorkatona.

Gravitáció: ejtsünk le egy követ! Ejtsünk le egy tollpihét vagy bármit! Mindegyik leesik, a Föld tömegvonzásának engedelmessé. (A tollpihe légüres térbe kerülését most mellőzzük.) A gravitáció teszi lehetővé, hogy stabilan megálljunk a lábunkon (vesd össze úrhajósok odafent a súlytalanság állapotában). Ejtsünk le egy *Kristonvizit* bárhová! Megáll a talpán.

Kártyatrükkök: mindig le tudják nyugözni a hallgatóságot. Például megkeverünk egy pakli kártyát, valakinek odaadjuk, hogy emelje el, mutassa meg a levett köteg alján lévő kártyát a közönségnek, majd a levett köteget a másik fele alá tesszük és alaposan megkeverjük. Majd elemeljük mi magunk, és – általános álmétkodást kiváltva – a korábbi kártyát mutatjuk fel a közönségnek! Ehhez persze kettős trükk kell: úgy keverünk alaposan, hogy a legalsó kártya végig a legalsó maradjon, és amikor elemeltük a paklit, akkor az alsó felét mutatjuk fel, nem amit leemeltünk róla. Ha mázlink van, nem veszik észre. Gondolom, hogy ilyesmikkel szórakoznak a Playing Card Society-ban.

Honismereti játék: rajzoljuk fel Magyarország térképére legalább a következő városokat, ahol éltél, dolgoztál és nyugdíjban is fáradhatatlan vagy: Budapest, Debrecen, Dombóvár, Eger, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Nyíregyháza, Tiszaújváros. De hozzáadhatjuk azokat is, ahol (részben ezeken túl) kiállítást rendeztél: Hajós, Komárom, Gödöllő, Pécs, Simontornya, Nagykőrös, Szolnok. Nagyobbak a Kárpát-medence vagy Európa térképével is nyugodtan ismerkedhetnek (vesd össze Fajsúly-játék)! A Google-térkép segítségével digitálisan is elkészíthető. Printeljük ki. Vágjuk nagy kockákra, vagy nagyobb, szabálytalan alakzatokra. Kész is van a puzzle, aminek darabjaiból egy életút rakható össze. Haladók törhetik a fejüket, hogy milyen hosszú a legrövidebb út, amelyik mindegyik városon áthalad, és milyen hosszú volna, ha időrendben cikázna valaki.

Biodiverzitás-játék: aki a kenyere javát már megette, hányféléből evett azok közül a termények közül, amelyeknek a magja a képen látható (3. ábra)?

3. ábra: Melyik ismerős, melyikből ettél már? (Vásárhelyi, 2010).

(fekete dió, törökmogyoró, alma, dió, / mandula, őszibarack, mogyoró, / sárga kis szilva, sárgabarack,
szilva, cseresznye, pogácsabarack, lapos őszibarack)

Körbeforgás összekapaszkodva: a játékosok szemben állnak, keresztezve megfogják egymás kezét (olyan lesz, mint kézfogáskor, sokkal erősebb mintha jobb kéz bal kezet fogna meg – és többet már nem segítünk!) és elkezdenek forogni egymás, pontosabban a kezeik körül. Ha begyorsulnak, érezni fogják testükön a centrifugális erő hatását, ami hátukat kifelé tolja. Gyorsabban persze csak akkor könnyű forogni, ha lábaik közben egymás felé mozdulnak, így kicsi körben topogva forognak. Ha ilyenkor valaki hirtelen magára marad, óhatatlanul felbukik. Mennél erősebben kapaszkodik valaki, mennél jobban kapaszkodhat a másikba, mennél jobban egymásra vannak hangolódva a felek, annál gyorsabban képesek pörögni, annál szédítőbb tud lenni ez a nagyszerű érzés, az együtt pörgés.

Társas felállás: a játékosok kettesével összeállnak, egymásnak háttal, majd egymásnak vetett háttal leguggolnak és felállnak. Nem olyan könnyű ám, mint ezt olvasni. Ha egyforma magasak, egyforma súlyúak, egyforma izmosak, és bíznak egymásban, akkor könnyű. Ha a

testi körülmények nem ilyen kiegyensúlyozottak, akkor az egymásban bizásnak, az egymásra figyelésnek, az egymás segítségének, a közös erőfeszítésnek egyre több szüksége keletkezik és egyre tágabb lehetőségei támadnak.

Összekapaszkodás vakon: a játékosok 6–8 személyes körökbe beállnak, behunyják a szemüket, előre tartják a kezüket és lassan elindulnak befelé, kezeikkel tapogatózva. Amelyik kéz kezét ér, azzal összekapaszkodik. Beszélni szabad, lesni nem. Addig közelednek és tapogatóznak, amíg mindenkinek mindegyik keze fogja valaki másnak a kezét. Ekkor kinyithatják a szemüket. Bármekkora kuszaság jött létre, meg kell próbálni kibontakozni, kigubancolódní, úgy, hogy senki sem engedheti meg a fogott kezét. Reménytelennek tűnhet, de hát ez egy ismert játék, sokszor játszatják különböző célokkal, és mindig ki szokott sülni belőle valami. Hát még amikor Jóska kezd el e-mailezni, vakon lődözve ilyen-olyan ürügyekkel különböző emberek felé, összekapcsolva akár ismeretleneket és oda nem illőket – és a végén kiderül, például, hogy összeállt egy konferencia anyaga és törzsközönsége.

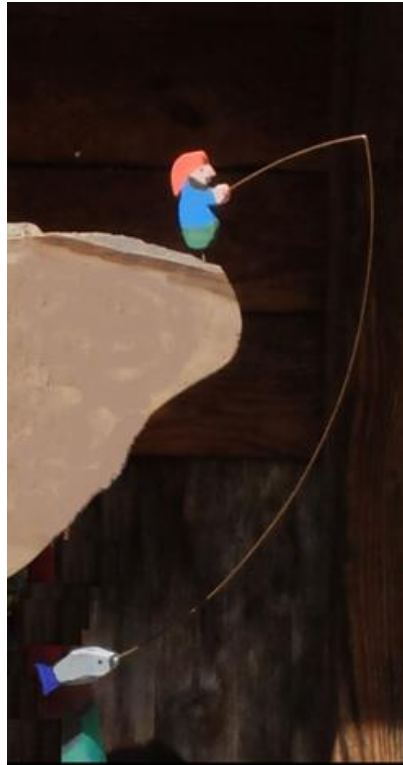
Science játékok

Szedd szét az alvóbabádat/felhúzó autódat!: nagyon meglepődtem, amikor erről a science-múzeumi foglalkozásformáról hallottam. Azután rájöttem, hogy zseniális ötlet (aminél csak egy jobb van, ha a még működőképes játékot tovább adja az, aki ráunt). Hiszen így a játékkal korábban játszó, személyes kapcsolatot létrehozó gyermek még egy bőrt lehúzhat róla: megismerheti, hogy az hogyan működik. Remélem az International Toy Researcher's Association-ban hangsúlyosan pertraktálják azt a tényt is, hogy ez a szétszedős játék sajnos a fogyasztóvá nevelés hatékony eszköze is. Nem igazán kompatibilis a fenntarthatósággal, amivel mostanában épp országszerte foglalkozol, Jóska. Ugyanis van még egy jobb ötlet, mint a megúnt játék szétszedése, az, ha eltesszük, és majd a gyermekünk, unokánk is játszhat vele.

Fajsúly (nem egy emberé!): egy pohár vízbe tegyünk egy tojást. Lemerül, mert fajsúlyja nagyobb a vízénél. Adjunk sót a vízhez, oldjuk fel. Elegendő só hozzáadásakor a vizes oldat fajsúlyja megnő, a tojás lebegni kezd, vagy már fel is jön a felszínre („Székelyudvarhely és a Sóvidék 1991, 1994, 1995, 1997; Salzburg 2005, 2012, 2017, 2019.”). Vajon a fajsúlyos ember hamarabb merül el?

Ingó horgász: a kép magáért beszél (4. ábra). Néha nem az áll egyenesebben, akit függőlegesbe emel egy felül fogott madzag, hanem akit a mélységéből tart meg egy erő. (Már megint a felnőtt játékok közé keveredek. Ejnye!)

4. ábra: A stabilan ingó (Vásárhelyi, 2018).

Tojáspottyantás: ejts le egy tojást! – felesleges elpazarolni, össze fog törni. Ejts le egy fél flip-chart papírt! – leesik, de ellebeg a légellenállás miatt. Gyúrd össze és úgy ejtsd le! – most már függőlegesen esik. Gyúrj össze egy fél flip-chart papírt, csomagold bele a közepébe a tojást, és így ejtsd le! – kiderül, hogy attól, hogy épp gyúrött valaki, még nem biztos, hogy nem értékmentő (vesd össze Gravitáció-játék, a Felnőtt játékok között).

* * *

Tovább is volna, mondjam még?

Jóskám, ne haragudj, ha véletlenül, tudatlanságból, de nem szeretetlenségből a lábadra léptem. Nem táncoltunk eleget ahhoz, hogy tudnám, hol kell a saját lábamra, azaz a tiédre jobban vigyázni. De: Szabad egy újabb táncra? Sokra is? Úgy legyen!

Találkozások Óe Kenzaburóval (1935–2023), a második japán Nobel-díjas íróval

VIHAR JUDIT

Összefoglalás: A szerző a második japán irodalmi Nobel-díjas Óe Kenzaburóval (1935–2023) történt találkozásairól számol be. Óe Kenzaburó 1997-ben járt Budapesten, az Európai Japanológusok Konferenciájának díszvendégeként. Azért volt számára fontos ez a találkozás, mert a múlt század '60-as éveitől kezdve az író több művét is magyarra fordította, melyek közül kiemelkedik a Nobel-díjas regény is.

Kulcsszavak: *japán irodalom; műfordítás; Nobel-díjas író; mítosz; futball*

Encounters with Óe Kenzaburó (1935–2023) the second Japanese Nobel Prize-winning writer

JUDIT VIHAR

Abstract: The writer of the paper reports on her encounters with the second Japanese Nobel Prize-winner in the Literature, Óe Kenzaburó (1935–2023). Óe Kenzaburó visited Budapest in 1997, as the guest of honour of the Conference of European Japanologists. This encounter was important to her because, starting in the 60s of the last century, the writer translated several of his works into Hungarian, among which the Nobel Prize-winning novel stands out.

Keywords: *Japanese Literature; Literary Translation; Nobel Prize-winner; myth; reality; football*

Még egyetemista koromban, az egyik japán órán a '60-as évek közepén Hani Kjóko tanárnő, a híres Hani család tagja adta kezembe Óe Kenzaburó első novelláskötetét. A Hani család igen híres ma is egész Japánban. Az én tanárnóm nagyanyja alapította Japánban az első női egyetemet. A tanárnő édesapja pedig történész volt, Hani Goro japán történelemkönyve magyarul is napvilágot látott *A japán nép története* címmel. Hani Kjóko testvére, Hani Szuszumu neves filmrendező. Hani tanárnő pedig, aki kilenc évet töltött Magyarországon, hazatérve Japánba, többek között megalapította a Kodály Intézetet és a magyar kultúrát népszerűsítette a 2015-ben bekövetkezett haláláig. Ugyanakkor Magyarországon a japán irodalom remekeit ültette át magyarra, emellett az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészkarán tanított japán nyelvet.

A tanárnőmtől kapott türkizkék borítójú díszes könyvből először a *Ningen no hicudzsi*, azaz *A birkaemberek* című novellát fordítottam le a *Nagyvilág* című folyóirat számára, amely akkoriban a '60-as évektől kezdődően elvállalta azt a szerepet, hogy a szocialista irodalmon kívül megismertette az erre szomjas olvasóközönséggel a legfrissebb nyugati és keleti irodalmat. Nagyon megszerettem Óe írásait, s amikor publikussá vált, hogy elnyerte az irodalmi Nobel-díjat, újból megkeresett a *Nagyvilág*, s a *Kimjó na sigoto*, azaz *A különös munka* című novelláját ültettem át magyarra és tanulmányt is írtam az íróról.

Óe hatéves volt, amikor kitört a második világháború. Saját visszaemlékezése szerint életét befolyásoló élményként hatott, hogy gyerekkorának egy részét háborús időkben töltötte. Kilencéves koráig nem sokat olvasott, nagymamája mesélt neki a szülőföldről, Sikoku szigete és környéke legendáiról, történeteiről. Anyja vette neki az első könyvet Huckleberry Finn kalandjairól. A háború élményét a magyarul is megjelent *Mint egy állatot...* című novellájában jeleníti meg először, amelyért 1958-ban az első nagy műért járó Akutagava-díjat megkapta.

Később Tokióba ment egyetemre, ahol francia irodalmat tanult, és Sartre-ról készítette diplomamunkáját. Írói munkásságának első időszakában Japán kapitulációjáról és az amerikai megszállásról írt. Hazáját ezekben meghunyászkodó, inaktív erőként ábrázolta, kritikusan viszonyult a jobboldali eszmék táptalajául szolgáló és a háborúban szerinte leszerepelt császárság intézményével szemben.

Az irodalmi Nobel-díjat 1994-ben, második japán íróként kapta meg, a hivatalos indokolás szerint „*a jelenkori emberábrázolásban sajátos képzeletvilágot teremtő, mítoszt és valóságot elegyítő kifejező erőt*” jutalmazták (1. ábra).

1. ábra: Óe Kenzaburó (1935–2023), amint 1994-ben XVI. Károly Gusztáv (1946–) svéd királytól átvette az Irodalmi Nobel-díjat (The National News, 2023).

A személyes kapcsolat azonban 1997-ben kezdődött, amikor az Európai Japanológusok Konferenciájának díszvendégeként Óe ellátogatott hazánkba (2. ábra). Néhány hónappal a konferencia előtt tudtam meg ezt, s akkor határoztam el, hogy lefordítom a Nobel-díjas regényt, a *Mannen gannen no futtobóru-t*, azaz *A futballázadást*. Óe a művet 1967-ben írta, mellyel elnyerte a Tanizaki-díjat és olyan nagy népszerűsége tett szert, hogy még ugyanabban az évben a regény tizenegy kiadást ért meg. A két különböző alkatú testvér a regényben a népi forrást keresi, a múlt gyökereit próbálja feltárni. Óe szerint múltunk történései kihatnak a mára és ellentmondásokat szülnek. A mélyen filozofikus témájú regényt rekordidő alatt kellett magyarra átültetni, még kiadót sem sikerült szerezni, s ahhoz, hogy az író dedikálhassa, saját kiadásban kellett megjelentetnem. Nagyon nagy munka volt, három hónapon keresztül naponta 5-kor keltem, majd az egyetemi óráim megtartása után este éjfélig folytattam a fordítást (3. ábra).

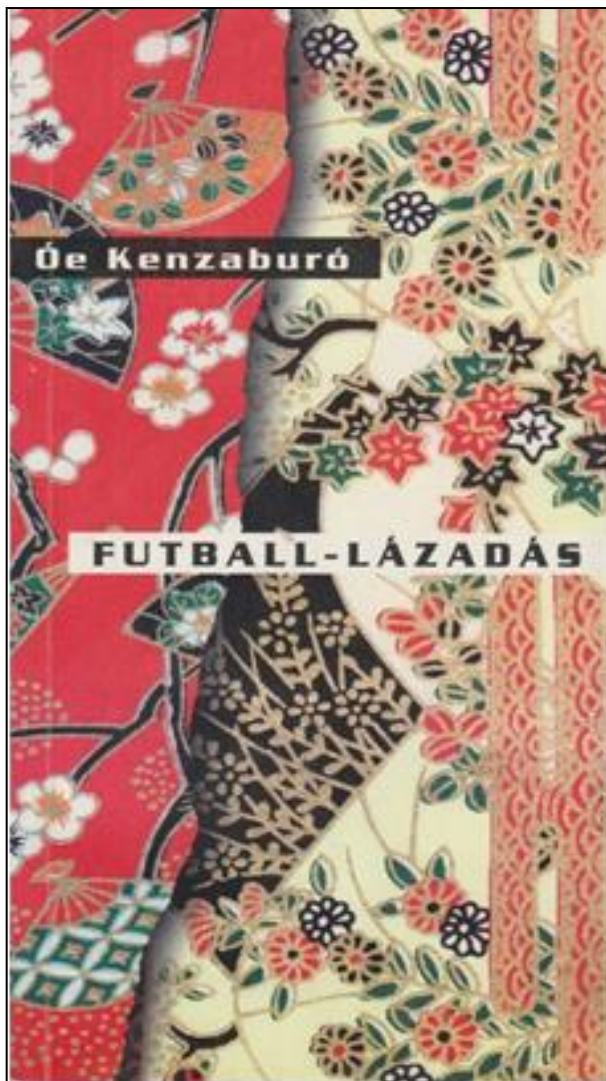
Igazi élmény volt a személyes találkozás Óéval, akiért taxin mentem ki a Ferihegyi repülőtérre. Nagyon közvetlen volt, úgy beszélt velem, mintha már régi ismerősök lennénk. Először azt mesélte el, milyen nagy hatással voltak rá a magyar népmesék Ortutay Gyula gyűjtésében, amikor azokat gyermekkorában édesanyja felolvasta számára. Bátorságot Erős János alakjából merített. Óe elragadtatással beszélt a „gyönyörű Budapestről”, amikor az egyik este végighajózáztunk a Dunán. Nagyon örült regénye magyar fordításának, mert a címében, ahogy az eredetiben is, ott az általa oly kedvelt „futball” szó, amely viszont az angol fordításban nem szerepel. Elmesélte, hogy a Nobel-díj átvétele után egy évig nem tudott leírni egy sort sem, olyan nagy volt benne a felelősségérzet. Még most is magam előtt látom kamaszos alakját, amint átugrik a kerítésen, s közben nagyokat nevet.

2. ábra: Óe Kenzaburó (1935–2023) és magyar fordítója, Vihar Judit (1944–) 1997-ben Budapesten.

A hosszú repülőútra is munkát hozott magával, de hazautazásakor a kéziratot véletlenül a szobájában felejtette. Akkor írt nekem, így sikerült a címére elküldenem az itt hagyott anyagot, amit levelében köszönt meg.

3. ábra: A *Mannen gannen no futtobóru* című mű 1997-es magyar fordításának borítója.

Utána többször is váltottunk egymással levelet, amikor például Esterházy Péter Japánba utazott. Olyan is volt, hogy Japánban tartózkodásomkor, Óe kérésére felhívtam őt telefonon. Azt hittem, Óe vette fel a kagylót, de később kiderült, hogy ez a fia, Hikari. Három gyermeke közül Hikari volt az, aki súlyos agykárosodással született, amit Óe Kenzaburó több regényében is megörökített. Feleségével együtt arra törekedtek, hogy a kisfiút minél egészségesebbre neveljék. Pedagógiai módszereiket olvasmányos formában a *Gyógyító család* című munkájában írta meg. Ennek egy részletét magyarra fordítottam. Ezt a könyvét felesége rajzai díszítik. A két szülő már korán felismerte, hogy a fiú számára a zene a legfontosabb. Amikor zenét hallhatott, elcsendesedett és figyelt. Később már maga is szerzett zenét. Ne

képzjük azt, hogy ez modern zene volt, sokkal inkább Mozart muzsikájához hasonlított. Így végül Hikariből híres zeneszerző lett, CD-it nemcsak Japánban, hanem az Egyesült Államokban is elkapkodták és keresik ma is.

Ahogy az újságok és a hírek beszámoltak róla, 2023. március 4-én Óe Kenzaburó végelgyengülésben halt meg. Halála után pár nappal, japán buddhista szokás szerint, hamar el is temették. Azt hiszem, hogy olyan író volt, akinek műveit még sokáig élvezni az olvasóközönség és még több művét további fordítások esetén magyar nyelven is olvashatjuk majd.

A csend megtört...

– A „málenkij robot” kutatásának személyes aspektusai

WALTERNÉ MÜLLER JUDIT

Összefoglalás: A tanulmány középpontjában a polgári személyek szovjet kényszermunkára hurcolásának története, az ezzel kapcsolatos kutatás személyes aspektusai állnak: hogyan élték meg a „málenkij robotra” hurcoltak a fájó emlékeik felidézését, milyen tárgyakat, dokumentumokat, fotókat őriztek lágerbéli életükből. Röviden bemutatásra kerül a GULÁG és a GUPVI lágerrendszer közötti különbség és a „málenkij robot” történetének összefoglalása. Az erősen szubjektív jellegű írást láger-, tárgy- és dokumentumfotók gazdagítják.

Kulcsszavak: *szovjet láger; kényszermunka, német származás; civil személyek; nők*

The silence was broken... – The personal aspects of „malenkij robot” research

JUDIT WALTERNÉ MÜLLER

Abstract: The study focuses on the history of Soviet forced labour of civilians and the personal aspects of the related research: how those who got dragged to „malenkij robot” experienced the recall of their painful memories; what objects, documents, photos were kept from the labour camp. The difference between GULÁG and GUPVI labour camp systems and the story of „malenkij robot” are briefly presented. The highly subjective writing is enriched by labour camp-, object- and document photos.

Keywords: *Soviet labour camp; forced labour; German origin; civilians; women*

Bevezetés

Nem tudom kívülrőlként kezelni a „kis munka” hazugságával évekre a Szovjetunióba, jóvátételi munkára hurcoltak sorsát. Akkor sem tudnám, ha nem lenne a családom is érintett eme sokáig elhallgatott, az elszenvedőit testileg-lelkileg meggyötrő kollektív büntetésben. Engem minden, a túlélőkkel és utódaikkal folytatott beszélgetés, minden lágerbéli fotó, dokumentum, minden lágerből származó tárgy megérintése, az egykori lágerek, temetők felkeresése mélyen megráz. Bevallom, hogy nem volt olyan beszélgetésem a szovjet kényszermunkatáborokat megjárt elhurcoltakkal, ahol ne könnyeztünk volna együtt a fájó emlékek felidézésekor. Megéreztem és megértettem, hogy a „málenkij robot” néven elhíresült események és az azokat negyven évig övező hallgatás csendes alattomosággal mérgezte az egykori elhurcoltakat és azok családtagjaik és leszármazottaik életét.

Az én családom is – éppúgy, mint minden német nemzetiségű család a Kárpát-medencében – megszenvedte azokat a megpróbáltatásokat, amelyeket a második világháború utáni, a származáson alapuló kollektív büntetés jelentett. Anyai nagyanyám közel négy évet volt kényszermunkán a Szovjetunióban, másfél évet a Kaukázusban, a csecsenföldi Groznij mellett, majd az uráli Oktjabrskij 1701-es lágerében dolgoztatták. Az édesanyám mindössze négy, a nagynéném pedig hat éves sem volt, mikor a mamát 1944-ben éppen karácsony másnapján Püspöknádasról (ma Mecseknádas) elhurcolták (*1. ábra*).

Apai nagyanyámat (Müller Ádámné, Pelcz Erzsébet [1920–2012]) is „felvették” a jóvátételi munkára elhurcolandó civil személyek listájára, ám ő az első éjszaka – életét kockáztatva – megszökött Pécsváradról. Ezt követően, félve, hogy ismét eljönnek érte, három hónapig elő sem mert jönni a rejtekhelyéül szolgáló padlásról.

Azok közé tartozom tehát, akik megörökölték a nagyszülők, szülők „málenkij robotos” keserű hagyatékát, akik tudatalattijukban akaratlanul is hordozzák magukban a velük történt igazságtalanságokat. Azok közé tartozom, akiknek fájnak a felmenőiken esett sebek, akik akaratlanul is átérzik őseik és mások szenvedését. Elengedni nem tudom, és nem is akarom. Azok közé is tartozom, akik emlékezni és emlékeztetni akarnak, mert van mire, és van miért.

Sajnos a mamától nem sokat tudok a vele történekekről: magától keveset beszélt róla és azt is csak nagy általánosságban, hogy sokat fáztak, éheztek és fűrésztelepen dolgoztak.

1. ábra: Balról anyai nagymamám, Schultzs Istvánné, Frank Erzsébet (1918–1994) falubéli társaival a lágerben saját maguk által varrt ruhákban. Urál, Oktjabrszkij, 1701-es láger, 1947 (magántulajdon).

„Soha nem beszélt erről az öt évről, és nemcsak ő, mások sem. Csak annyit mondott néha, hogy a szél hidegebb, mint a hó, vagy a meleg krumpli olyan, mint a meleg ágy. És hogy a krumplit vékonyra kell hámozni, sőt még annál is vékonyabban...” (Dragomán, 2010, p. 327).

Egyéb fontos részletek is elmaradtak, és én túl fiatal voltam még ahhoz, hogy kérdezzek, hogy mélyebben érdeklődjek. Jómagam elképzelni sem tudtam fiatalon, mi is történt ezekben az években. Egyszer, középiskolás koromban megkérdeztem a mamát, hogy mi szépet látott abban a távoli országban, ahova az út majd egy hónapig tartott. Komoly tekintettel rám nézett, majd hosszas gondolkodás után csendesen ezt válaszolta: „Egyszer

bemehettünk imádkozni egy aranykupolával fedett, csillogó templomba. Hát az tényleg szép volt.” (2. ábra).

Később is csak nagyon ritkán láttuk nevetni... (Walterné Müller, 2017).

2. ábra: Ortodox templom a Donyec-medencében, Irminóban. Az elhurcoltak sokszor találtak vigaszt az aranyló hagymakupolák árnyékában. 2009-ben a kutatóútunk során a helyi pópával mi is gyertyát gyújtottunk az elhurcoltak emlékére (Walterné Müller, 2009).

A kutatás személyes aspektusai

A személyes indíttatás mellett az is motivált, hogy a mintegy negyven éven át tabuként kezelt „málenkij robotról” igencsak keveset lehetett tudni, még az egyetemek történelem szakán sem volt ez téma. A kutatásom 2006-ban indult, melyben a hangsúlyt – a levéltári kutatások, szakirodalom-olvasás mellett – a már oly kevés és idős túlélő felkeresésére, a visszaemlékezések és főleg a légerekből hazahozott fotók, a tárgyak és dokumentumok összegyűjtésére fektettem. Az elmúlt másfél évtizedben több mint harminc egykori elhurcoltat kerestem fel, akik elmondták olykor azt is, amiről eddig még senkinek nem beszéltek, és amikre tán már nem is nagyon akartak emlékezni.

Az első beszélgetőtársam Rózi néni (Hauck Mihályné, Lauer Rozália [1917–2011]) (3. ábra), ekkor a 90. életévében volt. Hihetetlen pontossággal emlékezett a lágerbéli történésekre (4. ábra).

3. ábra: Az erdősmecskei Rózi néninek a négyéves kislányát kellett otthon hagynia. A kép 1944-ben, az elhurcolása előtt néhány hónappal készült a házuk udvarán (magántulajdon).

Biztosan tudta, hogy 1945. február 4-én szálltak ki közel egy hónapos utazás után a Donyec-medencében, a Dnyepropetrovszk mellett lévő lágernél, és hogy napra pontosan 1947. július 27-én ért haza a szovjet kényszermunkáról. A hazautazása napja is lejátszódott előtte újra: „A hazautazásom napján délutános műszakban dolgoztam, a többiek már az autón ültek. Kiáltottunk nekik, várjanak, a káposztalevest még meg kell ennünk. Ilyen éhesek voltunk mindig. De a fizetésünket már nem kaptuk már meg. Vettem a piacon előtte egy kalucsnit, de azt elvették tőlem, nem hozhattam haza, pedig nagyon jó kis kalucsni volt. Hazafelé is nagyon

éheztünk, meleg ételt egyszer sem kaptunk, csak kenyeret és kis halacskákat, már féltünk, hogy hazafelé még éhen halunk. Magam ekkor 48 kg voltam.” (Walterné Müller, 2009, p. 20).

4. ábra: Hauck Mihályné (1917–2011) otthonában az interjú készítésekor
(Walterné Müller, 2009).

Majd három héttel hazaérkezését követően, újabb büntetésként a német származásuk miatt – mintegy 200 000 német származású társával együtt – kitelepítették családját az akkor romokban heverő Németországba. Az „elűzöttek” közül sokan a több hetes ismeretlen, veszélyes utat és az itthoni teljes bizonytalanságot vállalva visszaszöktek magyar hazájukba, így tettek Rózi néni kitelepített szülei is.

Tőle származik a gyűjtemény első, nem a családomtól eredő darabja (5. ábra). Kanadai segélyként érkezett konzerv dobozából készült ez a pohár, az ottani bádigosok készítették Dnyepetrovszkban, 1945-ben. Otthon gombokat tartott benne, így lett mindennapi életének része a lágerből hazahozott „pohár”.

5. ábra: Konzervből készült pohár, később gomtartó
(Janus Pannonius Múzeum gyűjteménye).

Majd eljutottam Vávi, Annus, Liszi, Rézi, Boris stb. nénihez, Misi, Gyuri és Johann bácsihoz.

Hasonló, de mégis mind-mind más élettörténet, sőt, több mint történet: német nemzetiségi sors a „Schwäbische Tükei” területéről.

Volt túlélő, aki örömmel és készségesen fogadott, örült, hogy svábul beszélhet a lágeréletéről. Olyan egykori elhurcoltnál is voltam, aki előző nap elment fodrászhoz, majd a legszebb ruháját húzta fel a beszélgetésre, és jártam néninél, aki finom süteménnyel fogadott. Egy másik túlélő azonban ötször utasított vissza, pedig nagyon fontosnak éreztem a vele való beszélgetést: 17 éves volt, mikor elhurcolták, négy évet a bánya mélyén dolgozott a Donyec-medencében, hazajövelekor szembesült édesanyja öngyilkosságával és saját nincstelenségével. Végül egy szerb származású falubéli barátnője családjánál húzhatta meg magát, férjhez menetelég ott lakott (6. ábra). Már lemondtam róla, aztán mégis kötélnek állt, majd még háromszor is visszahívott egy kis – egész délutános – beszélgetésre azzal, hogy még eszébe jutott valami fontos, és ezt akár oroszul is el tudná mondani. Olyan érintett is akadt, aki nem engedte sokáig bekapcsolni a mikrofont, először nekem kellett magamról mesélnem.

Azt is megéltem, hogy minden előzetes egyeztetés ellenére sem akart a néni beengedni, egy órán át faggatott a kapuban, hogy ki vagyok és hogyan is bukkantam rá. Csak akkor engedett be, mikor beazonosította, hogy a nagymamámmal egy lágerben volt. Aztán a harmadik látogatásomkor elmondta, hogy éjjel nem tudott aludni, végig a lágerbéli események jártak a fejében. Összeszámolta, hogy a faluból elhurcolt 138 főből már csak négyen élnek (2008), és olyan emlékek tolultak fel benne, amelyekről már rég megfeledkezett: őt a testvérével együtt hurcolták el, aki bár megszökhett volna, nem akarta nővérét magára hagyni. Másfél év után más táborba vitték a testvérét, innentől kezdve semmit nem tudtak egymásról, de a sors úgy hozta, hogy ugyanazon a nyáron tértek haza.

6. ábra: Rácmecskei (ma Erdősmecske) barátnők a falu határában, 1944. Balról Ámán Rozália, akit a fotózást követően néhány hónapra, 17 évesen hurcoltak el „málenkij robotra”, ahol fél év múlva meghalt. Középen Relics Veronika, Verica néni. Őt rác (szerb) származása révén nem érintette személyesen a deportálás, de végigszenvedte barátnői tragédiáját. Jobb oldalon a 17 évesen elhurcolt Löfler Teréz, Rézi néni, akit hazatérése után – mivel közben mindenüket elvették, családjá egy részét kitelepítették, azaz elűzték Németországba, házukban már az úgynevezett telepések laktak – Verica néni családja fogadott be. Férjhez menetelég náluk talált otthonra (Janus Pannonius Múzeum gyűjteménye).

Az általam felkutatott, több mint harminc „málenkij robotos” közül ma mindössze már csak egy fő él, aki a 93. évében jár (7. ábra).

7. ábra: Jeckl Katalint (1930–) (később Lutz Jánosné) 14 (!)évesen az édesanyjával hurcolták el Nagypallról. Édesanyja jelenléte biztosságot jelentett neki, hiszen az inkább lemondott az ételről, inkább többet dolgozott, csakhogy lányát védje, kímélje (Walterné Müller, 2022).

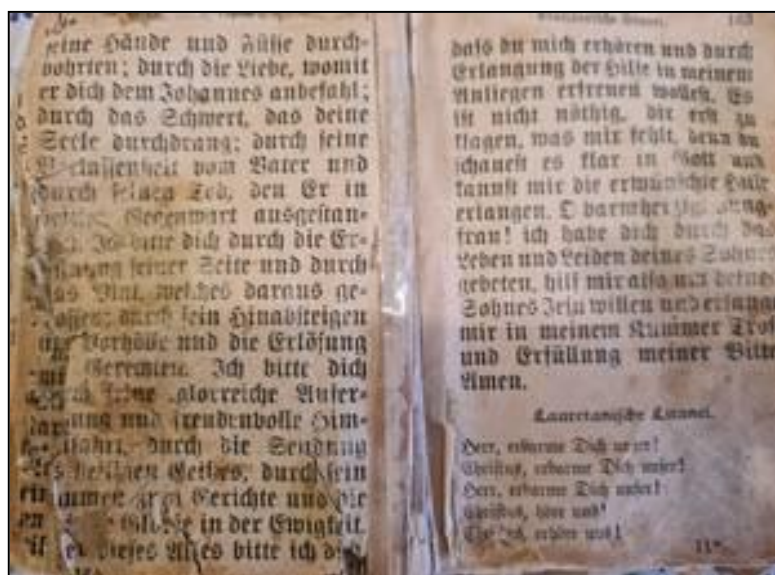
Édesanyjával együtt a donyec-medencei Vorosilovgrad (ma Luhanszk) 125/1216 számú lágerben voltak, a Sachta Vojkova bányában dolgoztak. 1947 őszén a svábokat elszállító vonat nem a hazájukba, hanem egyenesen a romokban heverő Németországba vitte az elhurcoltakat. Kati néni és édesanyja a szovjet zónába, Tübingiába került, itt egy gazdaságban dolgoztak fél éven keresztül. Az összegyűjtött kis pénzüket a hazaútra költötték: vonattal, gyalog, lovaskocsival, de három hét alatt visszajöttek Magyarországra. Emlékinek egyik mementója egy máig használt Biblia (8. és 9. ábra).

8. ábra: Kati néni és édesanyja magukkal vitték a „két hetes munkára” ezt az imakönyvet, ez adott nekik a lágerben erőt a túléléshez (Walterné Müller, 2022).

9. ábra: Kati néni a mai napig ebből imádkozik minden reggel és este. Nem is mertem tőle elkérni (Walterné Müller, 2022).

Beszéltek nekem az elhurcoltak elképzelhetetlen szenvedésekről, az iszonyú első évről, az ismeretlen felé vezető „halálútról”, az éhezésről, a borzalmas munkakörülményekről, a csontig hatoló hidegről, a betegségekről és a halálról. Beszéltek a kínzó honvágyról, a kiszolgáltatottságukról, az emberi aljasságokról, az erőszakról, a sírásról és a

kilátástalanságról. De beszéltek arról is, hogy volt „lágerboldogság” is, mert túl akarták élni (10. ábra). Beszéltek az ott élő emberek szegénységéről, és arról is, hogy ennek ellenére sem hagyták őket éhen halni: koldulni jártak élelemért, és mindig kaptak valamit tőlük, és ezért a mai napig hálásak nekik.

10. ábra: A nagymamám, Schultz Istvánné fájó karácsonyi lapja az uráli lágerből.
Oktjabrskij, 1701. láger, 1946 (magántulajdon).

Az elhurcoltak, legyen bármi is a jövő, nyomot akartak hagyni maguk után az utókor számára is: megőrizték a lágerben közösen írt imáikat, énekeiket magyar és német nyelven is, amelyekben Istentől kérik a szabadulást. Lefotóztatták a priccseiket, halott barátnőik sírját, lefényképezkedtek a bányákban használt pufajkáikban, otthoni viseletükből átszabott ruháikban, a propagandafotókra jellemző díszes – szép tájak, angyalkák, görög oszlopok, virágcsokrok stb. – hátterek előtt mosolyt erőltettek arcukra (11. ábra). Méltóság és tartás árad ezekből a képekből, ám a tekintetek nem hazudhatnak: kettétört sorsok, elrabolt fiatalság, kínzó honvágy és főleg a bizonytalanság: vajon túlélik-e, vajon viszontláthatják-e otthoni szeretteiket?

11. ábra: A 17 évesen elhurcolt Löffler Teréz (1926–2013) szemöldökén látszik a hormonháztartás megváltozása is. Az elhurcolt asszonyok nagy része nem menstruált a lágerévek alatt, ezt a célt szolgálta a nekik rendszeresen beadott kanalas orvosság. Évekkel kellett, míg a szervezetük visszaállt a normális működésre. Rézi néni a horlovkai bányában szerzett szilikózisa miatt élete végéig szenvedett, oxigénpalack használatára is szorult (magántulajdon).

Elképesztő kitartással keresték a túlélés esélyét, hiszen élni kellett, és ehhez – bármily lehetetlennek is tűnik – megtalálták az életben tartó apró örömeket, hisz másnap újra felkelt a nap, az életnek mennie kellett tovább: közös pénzen harmonikát vettek, hegedűt készítettek, így csendültek fel a lágerben az otthoni dallamok. Kevés szabadidejükben, a fáradtságtól sokszor elcsigázva, de színjátszóköröket alakítottak, leveleket, emlékkönyveket és verseket írtak, rajzoltak, festettek (12. ábra), egyszerűen: élni akartak! Tudat alatt is követték a tíz évet a GULÁG-on töltött Placid atya (Olofsson Placid, született Károly [1916–2017]) második túlélési szabályát: „A második szabály szerint a szenvedést nem kell keresni, mert jön az magától. Fontos viszont keresnünk, észrevennünk az élet apró örömeit! [...] Ennek megfelelően „öröm-olimpiát” is rendeztek a lágerben, amelyen az nyert, aki a legtöbb apró örömet tudta a nap végén felsorolni.” (Link1).

12. ábra: Tkibuliban, a grúz bányászvárosban is működött egy láger, egy ismeretlen lakója festette le annak a környékét. A festmény ma a Tkibuli Városházán a polgármesteri irodában látható (Walterné Müller, 2012).

Neumann Mihály (1923–2020) egykori elhurcolt visszaemlékezésében elmondta, hogy volt lágerben egy „kulturterem” (13. ábra), ott jöttek össze vasárnaponként. Beszélgettek, zenéltek, énekeltek, néha még táncoltak is. Politikai oktatást is tartottak nekik vasárnap délutánonként, a kommunista eszméket ismertették velük.

13. ábra: Baranyából elhurcoltak egy csoportja a láger „kulturtermében”.
A láger helyszíne nem ismert. Ritkaság, hogy belső térben készülhetett fotó, ez bizonyosan 1948–1949-ben lehetett már (magántulajdon).

Barátságok és szerelmek is szövődtek, sokan ott találták meg későbbi házastársukat is (14. ábra).

14. ábra: „Lágerboldogság”: Tillinger Imre (1917–1996) és Wilhelm Rózsa (1925–2020) egy grúziai lágerben szerették meg egymást és boldog házasságban éltek a férj haláláig (magántulajdon).

A kutató- és gyűjtőmunkám során a lágerbéli tárgyak néha fiókokból, szekrényekből, padlásokról kerültek elő, de gyakran a mindennapok részévé váltak: a konzervdobozból készült pohárban gombok, a hazatéréshez szükséges ládában vetőmagok, más helyen szerszámok voltak, a láger közelében lévő piacon vásárolt takaró vasalóruhaként (15. ábra), a bányában használt pufajka a disznóvágás öltözeteként szolgált (16. ábra).

15. ábra: Az Urálból hazahozott bőröndben Pálfi Borbála (később Elblinger Istvánné) (1927–2020) otthon vetőmagot tartott, a Groznijból hozott takarója pedig vasalóruha volt (Janus Pannonius Múzeum gyűjteménye, *Füzi*, 2009).

Az egyik legfiatalabb elhurcolt a 17. életévét épphogy betöltő Pálfi Borbála, később Elblinger Istvánné (1927–2020) volt. Közel öt évet kellett Szibériában töltenie, ahol a gyakran –40 °C-os hidegben három műszakban végeztek minden elképzelhető munkát. A faluból, Püspöknádasdról az adatok szerint 138 főt, többségében fiatal lányt és asszonyt hurcoltak el az akkori Szovjetunióba, hisz a férfiak ekkor még a háborúban, illetve hadifogolyként hadifogságban voltak. A legutolsóként hazatérő 25 fős nádasdi csoporttal tudott csak hazajönni, 1949. november 27-én. Négy bátyját is elhurcolták, csodával határos módon mind az öten hazatértek. Vávi néni 2022 januárjában Mecseknádasdon egy szociális otthonban hunyt el 95 évesen.

16. ábra: Löffler Teréz (1926–2013) a Donyec-medencében a bányamunkán viselte ezt a pufajkát, otthon téli udvari viselete, disznóvágásos kabátja lett (Janus Pannonius Múzeum gyűjteménye).

17. ábra: Dr. Mesterházy Jánosné, Frank Irén (1918–2008) a Szpartak 1035. számú lágerben saját kezűleg varrt zubbonyát hazatérése után kerti munkákhoz viselte. A zubbonyon lévő gombok is eredetiek, az ottani piacon vásárolta, és a lágerben varrta fel őket fáradtságos munkával. Fia a '70-es években, egyetemista korában, az akkori pécsi egyetemi címet rányomtatta, és farmerhez hordta. Íme, a tárgyak továbbélésének egy szép története. (magántulajdon, *Füzi*, 2016).

Mementók mindezek a lágerbéli tárgyak, fotók és dokumentumok, melyek arra is figyelmeztetnek, hogy többé ne történhessen hasonló kollektív büntetés. Soha, sehol és senkivel! Mert sorsunkból, a történelemből mindig tanulni lehet, hiszen a múltunk üzen nekünk, csak meg kell, meg kellene értenünk az idő szavát.

Csak egy kis munka... - Történeti összefoglaló a „málenkij robotról”

1944 végén a második világháború a végéhez közeledett, az emberiség történetének addigi legnagyobb katasztrófája az 1945-ben megkötött fegyverszüneti egyezményekkel azonban korántsem zárult le. A rég áhított béke helyett további milliók számára az igazi megpróbáltatások csak ekkor kezdődtek, pedig ezen áldozatok nagy része fegyvert soha sem fogott. A katonák és hadifoglyok mellett civilek: idősek, nők, ifjak és gyerekek százezrei vesztették el otthonukat, vagyonukat, szabadságukat, és sokan életüket is az elkövetkező zavaros években.

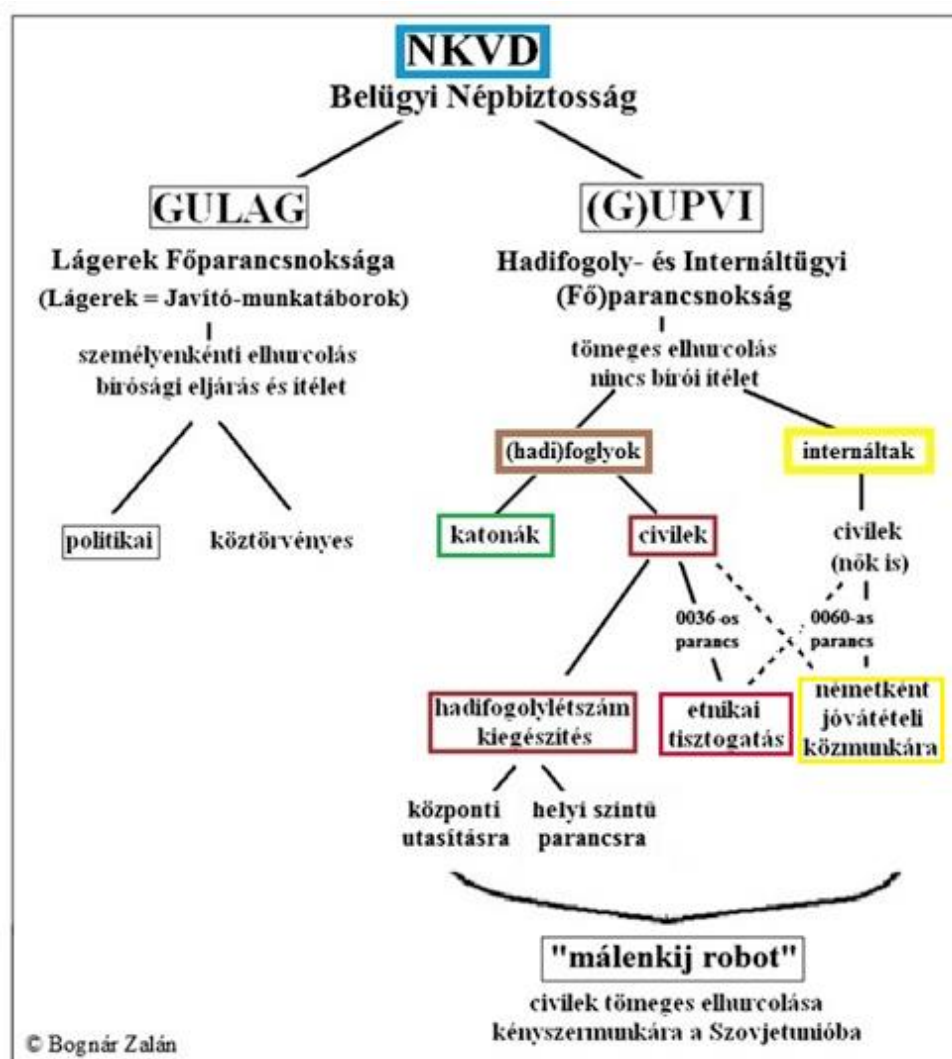
A hadiesemények során fogságba esett katonák mellett civilek százezreit is jótételi munkára vitték a Szovjetunióba, mégpedig nagyrészt a német, emellett az elcsatolt területeken – a német mellett – kimondottan a magyar származásúakat is. Ahogy a téma egyik első kutatója, a pécsi főlevéltáros és történész, Dr. Füzes Miklós (1939–2016) fogalmazott, „*modern ragszolgaságra*” ítélték őket (Füzes, 1990).

A köztudatban a szovjet munkatáborok Alexander Szolzsenyicin (1918–2008) megrázó erejű dokumentumregénye nyomán egységesen GULAG-ként váltak ismertté (GULAG – Glavnoje Upravlenyije Ispravityelno-trudovih Lagerej, azaz Javítómunka-táborok Főigazgatósága), ez azonban igencsak leegyszerűsíti a valóságot. Nézzük meg kicsit közelebbről, hogyan is működött a szovjet lágerrendszer!

A tömegesen elhurcolt személyek, akár hadifoglyokként, akár civil elhurcoltakként kerültek fogságba, minden esetben az úgynevezett GUPVI (Glávnoje Upravlenyije Vojennoplennih i Internyirovannih, azaz Hadifogoly- és Internálótáborok Igazgatóság) táborokba kerültek, vagyis a Hadifogoly- és Internáltügyi Főcsoportfőnökség felügyelete alatt működő lágerekbe. Ezek a lágerek is az NKVD (Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel), vagyis a Belügyi Népbiztosság felügyelete alá tartoztak, akárcsak a GULAG-lágerek, mégis jelentős különbség volt e két lágerrendszer között (18. ábra).

18. ábra: Az NKVD lágerrendszerének sematikus ábrája: GULÁG és GUPVI
(Bognár, 2017).

A legfontosabb különbség a lágerlakók odakerülése között volt. A GUPVI-lágerek lakóit – akikről ez az írás is szól – tömegesen, bírósági ítélet nélkül hurcolták el, lényegtelennek tartva azok személyes kilétét, szinte csak két dolgot szem előtt tartva: azt, hogy a tervezett hadifogoly-, illetve munkaerőlétszám meglegyen, és azt, hogy egy adott társadalmi, nemzetiségi vagy etnikai csoportot úgymond „izoláljanak”, azaz lágerekbe zárjanak. Így elhurcolásuk, amely kimondottan a német és magyar nemzetiségűekre vonatkozott, a politikailag kitervelt etnikai tisztogatás eszköze is lett.

A GULAG-lágerek lakóit viszont egyenként, személyre szólóan, nagyrészt politikai, illetve köztörvényes okokból, többnyire koholt vádakra alapozott ítéletek nyomán hurcolták el a büntetőlágerekbe, és ők elsősorban szovjet állampolgárok voltak.

További lényeges különbség a lágerek Szovjetunió belüli elhelyezkedése között volt. Míg a GUPVI-lágerek túlnyomó többsége a birodalom európai részén, nagyvárosok közelében (ezen belül is leginkább a dél-ukrajnai Donyec-medencében, az Urál környékén, a Krím-félszigeten lévő szén és vasérc bányák közelében és a Kaukázus vidékén) helyezkedett el, addig a GULAG-lágerek dominánsan az Urálon túli, az ázsiai, szibériai területen voltak megtalálhatók (Márkus, 2013).

Társadalmunknak régi adóssága, hogy méltóképpen emlékezzen azokra az ártatlanul elhurcolt magyar állampolgárokra, azokra a százazrekre, fiatal nőkre, leányokra, férfiakra, akiket 1944–1945-ben vittek el szülőföldjükről igazoltatás, vagy néhány hétre szóló kis munka, azaz a „málenkij robot” hazugságával több, általában 3–5 évig tartó szovjetunióbeli kényszermunkára. A civil elhurcoltak utolsó hazatérői csak 1949 novemberében hagyhatták el a lágerüket (19. ábra).

19. ábra: A Püspöknádasdról elhurcoltak utolsó hazatérő csoportja az Urálból, 1949. november 25. Mindössze egy férfi van a 24 nő között. A faluból elhurcolt 138 főből 35 volt férfi, 103 fő pedig fiatal lány, asszony, édesanya. 25 fő hunyt el a „málenkij roboton”, ebből 18 férfi (!) (Janus Pannonius Múzeum gyűjteménye).

A „málenkij robot” kifejezés eredete az orosz „málenkájá rábótá”, ami „kis munkát” jelent. Mivel a második világháború során a hazánkba érkező szovjet fegyveres szervek képviselői ezzel a hazugsággal – például két-három hét kukoricatörés a Bácskában, vasút- vagy repülőtér-építés stb. – hurcolták el a polgári lakosság tömegeit, ennek az orosz kifejezésnek a „málenkij robot” változata lett a köznyelvben, és így később a kutatók, történészek körében is a civil lakosság szovjetunióbeli kényszermunkára hurcolásának terminus technicus.

A német származású, nagyszámban immár női lakosságot is a szigorúan titkos 0060-as parancs (21. ábra) alapján deportálták a szovjetunióbeli kényszermunkára. Az volt a „bűnük”, hogy ahhoz a német nemzetiséghez tartoztak, amelynek nevében valóban oly sok bűnt követtek el a második világháborúban a náci hatalom akkori birtokosai. De azok mások voltak, nem ezek a gyakran kisgyermeküket otthon hagyni kényszerülő fiatalasszonyok, fiatal családapák, akiknek jóvá kellett tenniük azt, amit el sem követtek. A német nemzetiségűek elhurcolásában nem az anyanyelv, nem a politikai nézet, nem a nemzetiségi identitás számított, hanem pusztán a származás. Érzékletesen fejezi ki ezt egy szovjet őrnagy hírhedt kijelentése: „Ha csak egy csepp német vér folyik az ereiben, német!” (Oroszné, 2016, p. 5).

21. ábra: A szigorúan titkos 0060-as parancs falragaszként megjelent változata, mely a német származásúak kényszermunkára hurcolásáról rendelkezik.

A szovjet Államvédelmi Hatóság (ÁVB) 1944. december 16-án hozta meg a hírhedt 7161. számú határozatát, amely többek között az alábbiakat rendelte el: „*I. A Szovjetunióba történő munkára irányítás céljából mozgósítani és internálni kell Románia, Jugoszlávia, Magyarország, Bulgária és Csehszlovákia Vörös Hadsereg által felszabadított területén tartózkodó valamennyi munkaképes németet – a 17 és 45 év közötti férfiakat és a 18 és 30 év közötti nőket. Le kell rögzíteni, hogy a mozgósítás mind a német és a magyar állampolgárságú, mind pedig a román, jugoszláv, bolgár és csehszlovák állampolgárságú németekre vonatkozik [...]*

4. Engedélyezni kell az elszállítandó németek számára, hogy magukkal vihessenek meleg ruházatot, tartalék fehérneműt, ágyneműt, edényeket személyes használatra, és élelmiszert, összesen 200 kg súlyig fejenként [...]

6. Valamennyi németet a donyeci szénbányászat és a Dél vaskohászatának helyreállítási munkálataira kell irányítani...

*Az Állami Védelmi Bizottság Elnöke, J. Sztálin”
(Bognár & Walterné Müller, 2017, pp. 40–42).*

Ezt követte a fenti határozat végrehajtási utasítása, a szigorúan titkos 0060 számú parancs, melyben a listákon szereplőket azzal fenyegették meg, ha nem jelennek meg a gyűjtőhelyen, vagy szökni próbálnak, a családjukon állnak bosszút, és a szüleiket, testvéreiket viszik el. Többször előfordult az is, hogy színmagyar településekről, vagy taláalomra hurcoltak el civil lakosokat, mivel a szovjet parancsnokoknak a kvótát, a parancsot, vagyis az előre meghatározott létszámú „német” kényszermunkást produkálniuk kellett: „*A magyar-orsz határon ki kellett szállnunk, ott pont volt egy asszony egy kisgyerekkel, aki vizet vitt volna. A ruszki épp megint megszámlolt bennünket, számolni nem nagyon tudtak, ezért ezt nagyon sokszor csinálták. Valahogy nem volt meg a negyvenes létszám, ami kellett volna egy vagonban. Akkor átment a kúthoz a ruszki, és csak úgy elkapta, és elhozta azt az asszonyt. A gyerek sírt, ordított, de hiába, az asszonynak, ahogy volt, el kellett velünk jönnie. És a kisgyerek csak úgy ottmaradt. Hát, ez bizony így volt.*” (Walterné Müller, 2009, p. 14).

Mint látjuk, a német nemzetiségűek „hivatalos” elhurcolásának ürügyén bárkit elvihettek, ráfogván, hogy német származású. Volt arra példa, hogy összeírták a község jegyzőjével azokat, akiknek a neve „r” betűre végződik, például Bodnár, Molnár, Pintér,

Huszár, Fehér stb. és azokat vitték el német nemzetiségüként, mondván, hogy Hitler neve is „r”-rel végződik (Bognár, 2009).

Kimondani is szörnyű, de mint a fenti példák is bizonyítják, aki akkor rosszkor, rossz helyen volt, az könnyen „málenkij robotra” jutott. Hasonló eseményekről panaszkodik Révai József (1898–1959), a kommunista párt egyik vezetője az akkor még a Szovjetunióban lévő Rákosi Mátyásnak (1892–1971) levelében: *„A munkabíró német lakosság elszállítására vonatkozó akció sajnos nem járt azzal a hatással, amivel kellett volna járnia [...] Az történt ugyanis, hogy a parancsnokságok a legtöbb helyen úgy hajtották végre a dolgot, hogy a családnevekből indultak ki és fix kontingensekből. Ha nem volt elég német, vittek magyarokat. Vittek olyanokat, akik egy szót sem tudnak németül, bebizonyítottan antifasiszták, ülteek, internálva voltak, mindegy: vitték őket. Előfordult, hogy kommunista párttitkárokat, vezetőségi tagokat, sőt nemzetgyűlési képviselőket vittek azért, mert német nevűek voltak, sőt vittek tiszta magyar nevűeket is... Az eredmény: pánik a magyarok között is, még a tisztességes, hozzánk közel álló elemek is (mint pl. Sántha alelnök, sőt maga Erdei is) megvadultak, arról beszélnek, hogy ez ugyanaz, mint amit Hitler csinált a zsidókkal...”* (Bognár & Walterné Müller, 2017, p. 47).

A deportálások nemzetiszocialista és szovjet módszereinek hasonlóságáról így ír Dr. Füzes Miklós, a „málenkij robot” kutatásának alapjait lerakó pécsi levéltáros-történész: *„Mindkét oldalon begyűjtés, vagonírozás, táborok, munkára kötelezés és végül népiirtás jelentkezik. Utóbbinak csak az eszközei mások. Amott az éheztetés mellett iparszerű tömegmészárlás érvényesült, emitt a kényes munkát a természettel végeztették el.”* (Oroszné, 2016, p. 6).

A fogságba vetett polgári személyeket „hadifoglyokként” hurcolták el a szovjet szervek, és mint hadifogoly-szállítmányok érkeztek haza. A kiállított dokumentumok is „polgári személyek hadifogságáról” adtak ki igazolást (22. ábra).

22. ábra: Igazolvány hadifogságból hazatérő polgári személy részére. Mint látjuk, civil személy számára állították ki a hadifogoly-igazolást (Janus Pannonius Múzeum gyűjteménye).

Így például „az 1949-ben hazaérkezettek 77,3 %-a, vagyis 3907 fő volt civil, köztük 1234 nő és 59 három év alatti gyermek volt. Az 59 gyermekből 47 a lágerben született csecsemő volt, akik szintén ún. „hadifogságból” tértek haza.” (Bognár & Walterné Müller, 2017, p. 120).

23. ábra: A képen jobb oldalt Szenácz Mihályné (Kusztor Mária) (1949–), aki a Oktjabrszkij 1701-es légerben született 1949 áprilisában. 7 hónaposan jöhetett haza szüleivel a „hadifogságból”. A fotó szülővárosában, Oktjabrszkijban készült (Walterné Müller, 2016).

Baranya megye sok településén – elképesztő aljassággal – éppen 1944 karácsony másnapján gyűjtötték össze és indították útnak a pécsi gyűjtőhelyre, az egykori Lakitslaktanyába a listákon szereplőket. Innen 1945 január első napjaiban indultak el a marhavagonok (24. ábra) az ismeretlen felé: „December 26-án, karácsony másnapján kellett gyülekezniünk, úgy hajtottak bennünket a partizánok végig a hóban. Vihettünk magunkkal egy pár cipőt, kétnapi ennivalót, pokrócot. Hát mi mindent lehet még elvinni egy batyuban? Azt mondták, Pécsre megyünk két hétre, repülőtéri munkára [...] Amíg a hazánkban voltunk, mindig reménykedtünk, hogy nem visznek át minket a határon. Nem akartuk elhinni, hogy az édesanyákat a gyerekektől el lehet így szakítani. Igen, aztán ott voltunk az idegen országban, sírtunk minden nap, csak haza tudtam gondolni, hogy mi van az én kislányommal...” (Walterné Müller, 2009, p. 20).

24. ábra: Bár a képen látható vagon az '50-es évekből származik, mégis hű mása azoknak, amelyekkel az elhurcoltakat szállították. A GULÁG-GUPVI Emlékév keretén belül (2015–2017) ez volt a marhavagonban rendezett *Lágerjárat* című vándorkiállítás installációja (Walterné Müller, 2017).

Az elhurcoltakról sajnos nincsenek megbízhatóan pontos statisztikai számok, csak hozzávetőleges, és helyenként igen eltérő adatokkal rendelkezünk. Dr. Dupka György (1952–) ungvári történész adatai alapján mintegy 700 ezer magyar hadifogoly volt szovjet fogságban, ebből csak 330–380 ezren tértek haza. Emellett az akkori, történelmi Magyarország területéről további 250–300 ezer ártatlan, civil asszonyt, férfit, sőt tizenéves fiút és lányt szállítottak el „jóvátételi” kényszermunkára, közülük 65–100 ezren soha sem térhettek vissza szeretteikhez.

Többségüket hadifogolylétszám-kiegészítésként, de mintegy 130 ezer embert – körülbelül fele-fele arányban – kimondottan a német, vagy az elcsatolt területekről (Kárpátalja, Erdély, Felvidék, Délvidék) a német mellett – etnikai tisztogatás céljának megfelelően – a magyar származásuk miatt deportáltak (*Dupka, 2012*).

Az elhurcoltak számunkra felfoghatatlan nehéz munkakörülmények között dolgoztak a Donyec-medence szénbányáiban, az Urál iparvidékén, olajkitermeléseken, építkezéseken, olajvezetékeknél, kolhozokban, fakitermeléseken stb. A nőknek pedig éppoly nehéz fizikai munkát kellett végezniük, mint a férfiaknak (25. és 26. ábra).

25. ábra: Baranyai elhurcoltak a helyiekkel együtt. A képen látható férfiak gyűrűjében két nő is látható. Sejthetjük, hogy a mosoly csak a kamerának szól. Donyec-medence, 1947 (magántulajdon).

26. ábra: Egy ismeretlen fogoly festménye. Női kényszermunkások fakitermelésen, valahol Oroszországban (magántulajdon).

Főleg az első év volt az internáltak számára kibíratatlan, a halálozási arány is ekkor volt a legmagasabb. Olyan elképzelhetetlen fizikai és lelki szenvedéseknek, megaláztatásoknak voltak kitéve, amit a „szerencsés” túlélők csak az otthonról hozott tartás, lelkiere és vallásos hitük segítségével bírtak ki. *„A szibériai hidegben sokszor $-40\text{ }^{\circ}\text{C}$ is volt. Első munkánk az volt, hogy a bombagödröket feltöltsük földdel. Napi 30–50 dkg nedvesragacsos fekete, téglakenyeret kaptunk, és egyszer vagy kétszer híg, meleg káposzta-, bab-, borsó- vagy marharépa-levest, ill. búza-, esetleg zabkását. A szállásunk egy laktanyában volt, ez körös-körül volt bombázva, nagy lyukak, gödrök voltak mindenhol. Egy ablak sem volt azon már. Deszkából összeszögelt ágyakon aludtunk a saját ruháinkon. Egy szobában negyvenen voltunk. A tetvek és poloskák majd megettek bennünket, iszonyú szenvedés volt.”* (Walterné Müller, 2009, p. 26).

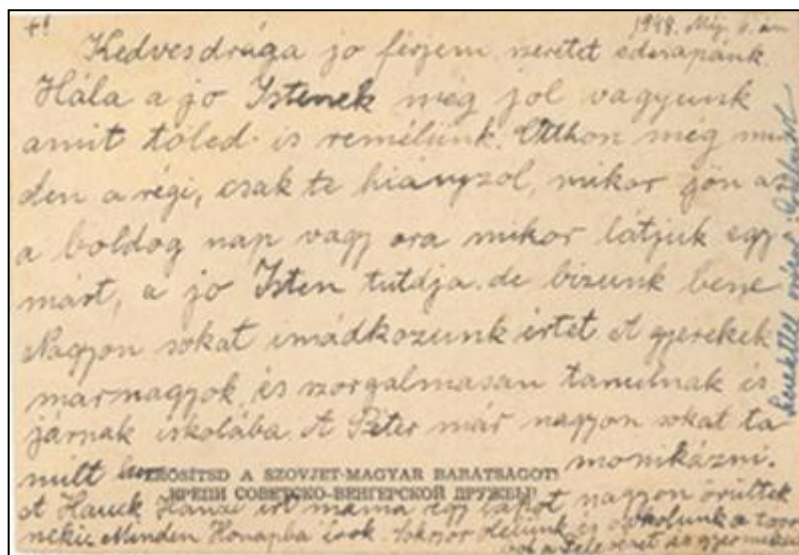
Azok, akik túléltek az iszonyú utazást, valamint az első rettenetes évet és telet a szovjet lágerben, már jobb eséllyel bízhattak a hazatérésben, hiszen a harmadik évtől a körülmények is kissé javultak: jobbak lettek a munkakörülmények, a lágerbéli ellátás is javult valamivel. Levelet írhattak haza, és postát kaphattak otthonról (27. és 28. ábra), kijárhattak a környező

faluba a kis keresetükből élelmet venni, hisz ekkor már aprócska pénzt is kaptak az irdatlan nehéz munkájukért. Szabadidejükben eladható tárgyakat készítettek, amit a helybiekkel cseréltek el mindenfélét élelemre (29. ábra).

27. ábra: Guth János (1908–1984) a donbászi 1026. számú Andrejovka lágerben végzett jóvátételi munkát. Azon szerencsések közé tartozott, akik több levelet is kaptak (Janus Pannonius Múzeum gyűjteménye).

28. ábra: Guth Jánosnak (1908–1984) címzett levél a feleségétől (Janus Pannonius Múzeum gyűjteménye).

29. ábra: A Monorról elhurcolt Krampfl József (1906–1991) Kutaiszi (Grúzia) lágerébe került. Az ottani piacon vásárolta ezt a reszelőt, ennek segítségével készített hokedliket, és ezeket élelemért elcserélte, vagy eladta (magántulajdon, *Füzi, 2016*).

Az igazsághoz tartozik az is, hogy az elhurcoltak körül élő oroszok, ukránok helyzete sem volt sokkal jobb a lágerbéliekénél (30. ábra). A túlélők visszaemlékezéseikben a következőképp beszéltek és írtak az ottaniakról: „Akármilyen szegények is voltak az ottani oroszok vagy ukránok, valamit mindig adtak. Kaptunk egy kis tejet, levest, néha csurjeket (fánkot), egy-egy krumplit. Hálásan emlékszem vissza az egyszerű orosz emberekre, akik gyakran ételt adtak nekünk...” (Bognár & Walterné Müller, 2017, p. 135).

30. ábra: Az elhurcoltak gyakran együtt is dolgoztak a helybéliekkel, sokszor segítették egymást. Groznij, Andrejevszki láger, 1947. A képen helyibéli csecsenek az elhurcoltakkal együtt láthatók, a hátsó sorban baranyai asszonyok (Janus Pannonius Múzeum gyűjteménye).

A „halált hozó” első évet követően jóval nagyobb esély volt a túlélésre, de még így is elmondható, hogy az elhurcoltak több mint egyharmada, mintegy százezer, a történelmi Magyarországról elhurcolt ember soha többé nem térhetett vissza szeretteihez. Ott nyugszanak valahol idegen földben, jeltelen tömegsírokban az egykori lágertemetők (31. ábra), vasútvonalak, gyárak közelében: „Az évek hétrét görnyedve, bevérzett szemmel vánszorogtak. A hosszú telekre kurta nyarak feleltek, s a munkatáborok szögesdrótjain fennakadtak a hazairamodó álmok is. Az idő pedig könyörtelenül temetett napfényt, halottat, bársonyos reményt. Nyomában tízezrek buktak névtelenül tömegsírokba, gödrökbe a vasúti töltések mentén, a fenyvesekben anélkül, hogy megpillanthatták volna még egyszer a szülőházjukat. Emléüket csak a szibériai szelek görgették tovább...” (Jurkovic, 2012).

31. ábra: Jekatyerinburg közelében egy nyírfaliget őrzi az egykori 314. számú láger magyar és német hadifoglyainak, civil elhurcoltjainak örök álmát (Walterné Müller, 2012).

Ezeket a történéseket aztán mély hallgatás övezte: a „málenkij robot” mintegy 40 évig, egészen a rendszerváltásig, az 1980-as évek végéig tabutéma volt. Még 1990 után is a kevés, még életben lévő túlélő alig, vagy egyáltalán nem mert, nem akart a szenvedéseiről beszélni, hiszen amikor őket hivatalosan, mint hadifoglyokat elengedték, „útravalóul” a megfélemlítés,

a titoktartás, a „soha, sehol, senkinek” parancsát kapták. A túlélők testileg-lelkileg megtörve érkeztek haza, magukban hordozva tovább a félelmet. Megbélyegzetten, másodrangú állampolgárokként kellett tovább élniük mindennapjaikat. A kevés, otthonról a légerekbe érkezett levelekből morzsákban értesültek arról, hogy sok sváb családot közben (1946 és 1948 között) kitelepítettek Németországba, az otthon maradottaktól pedig elvették mindenüket: földjeiket, állataikat, házaikat, és hogy azokban már mások, a falujukba telepített idegenek laknak. Egyszerűen nem is értették, elképzelni sem tudták, hogy hogyan lehetséges mindez, ezért nem is hitték el. A „szerencsés” túlélők azonban hazaérve megtapasztalták mindezt, majd következtek a hallgatás és elhallgatás évei, de ez már egy másik írás témája lehetne.

Köszönetet mondok végül – mint minden tanulmányomban – itt is mindazoknak, akik megosztották velem, velünk „málenkij robotos” múltjukat, átadták nekünk életük egy darabját. És köszönet a vissza nem tartott könnyekért, hogy senki nem kérte számon a múltat, hogy senki nem a régi sebek feltépését, hanem a sokáig elhallgatott emlékek talán jóleső feltörését érezte. A csend megtört, és továbbra is célom, hogy minél többen megismerjék a civil, polgári lakosság kényszermunkára hurcolásának történetét.

Zárszó helyett

„A nagy kérdés nem is a visszatérés, hanem az emlékezet: az, hogy miként és hogyan lehet erre az egészre emlékezni, hogyan lehet beszélni róla, és megérteni a pontos részletekből kiindulva: attól kezdve, hogy miként folyik ki a száj szélén a mohón beletömött sárga homok, és milyen fájdalmas boldogság sebes kézzel a krumplit kikaparni a száraz földből, azon át, hogy miképpen változik meg a könnyek útja az arcon a lapátolás ütemes mozdulataitól, és milyen mozdulattal veszik kezükbe az asszonyok a tetvetlenítéskor levágott copfjukat, egészen addig, hogy mi módon lehet eljutni az éhségangyal láthatatlan arcáig. Hogyan lehet mindent úgy megjegyezni, hogy később mégis túl lehessen jutni rajta. Hogyan lehet egyszerre átélni és túlélni.” (Dragomán, 2009, p. 330) (32. ábra).

32. ábra: Baranyai elhurcoltak csoportképe a lágerből. A tekintetek nem hazudnak...
Donyec-medence, 1946–1947 (magántulajdon).

IRODALOM

- Bognár, Z. (2009): *Málenkij robot. „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” – Német és magyar polgári lakosok deportálása.* Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs.
- Bognár, Z. & Walterné Müller, J. (2017): *A 0060-as parancs.* Magyarországi Németek Pécs – Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs.
- Bognár, Z. (2017): *A (hadi)fogolykérdés jelentősége Magyarországon a második világháború után.* Magyarországi Németek Pécs – Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs.
- Dragomán, Gy. (2010): *Beszéd és hallgatás.* In Müller, H. (szerk.): *Lélegzethinta.* Cartaphilus, Budapest, 323–331.
- Dupka, Gy. (2012): *Hova tűnt a sok virág... Történelmi szociográfia.* Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, Ungvár – Budapest.
- Füzes, M. (1990): *Modern rabszolgaság – Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáborában 1945–1949.* Formatív Kiadó, Budapest.
- Jurkovics, J. (2012): *Idegen ég alatt... Egy uráli zarándokút emlékére. A film utószava.* Magyarországi Németek Pécs – Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs.
- Márkus, B. (2013): *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban...” Magyarországi németek szovjet kényszermunkán 1944/45-1949; „Málenkij robot” interjúkötet.* Magyarországi Németek Pécs – Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs.
- Oroszné Stumpf, É. (2016): *Jóvátették azt, amit el sem követtek... A szerencsi gyűjtőtáborból donbászi kényszermunkára.* Szerencs Város Német Nemzetiségi Önkormányzata, Szerencs.
- Walterné Müller, J. (2009): *Több mint élettörténetek. Sorsok. A magyarországi németiség kollektív büntetése.* Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága – Janus Pannonius Múzeum, Pécs.
- Walterné Müller, J. (2017): *Orosz földön meggyötörve – Aranyló hagymakupolák vigaszában.* Dél-Pannon Múzeumokért Közhasznú Egyesület, Pécs.
- Walterné Müller, J. (2017)

Internetes források

LinkI: <https://www.keresztenyfilmek.hu/placid-anya-a-tuleles-negy-szabalya-102>

* * *

Kedves Jóska!

Megtiszteltetés számomra, hogy a születésnapod alkalmából készülõ kötetbe én is írhatok, és hogy ezen az úton is gratulálhatok neked! Bízom benne, hogy ezzel az erõsen szubjektív írással örömet okozok neked és természetesen a kötet minden olvasójának!

A szóban forgó 1953-as esztendőben sokminden történt, ezek közül néhány említésre méltó esemény: II. Erzsébet királynõ megkoronázása, Eisenhower amerikai elnök beiktatása, Sztálin halála. Az első Nagy Imre-kormány megalakulása, Josip Broz Tito elnökké választása, a Mount Everest első megmászsása és a világra szóló 6:3! Forgalomba kerültek az USA-ban az első színes televíziók, megjelent Ian Fleming első James Bond-regénye, valamint a Playboy első száma is, Marilyn Monroe-val a címlapján.

Jelentõs mûvészek, sportolók, közéleti személyiségek látták meg ebben az évben a napvilágot, így például Csányi Sándor, Mándoki László, Thürmer Gyula, Tokody Ilona, Hegedûs D. Géza, Mike Oldfield, Hûvösvölgyi Ildikó, Révész Sándor, Kocsis Ferenc, Fa Nándor, Wahorn András, de ekkor született Parti Nagy Lajos, Katona Klári, Csepregi Éva és Tony Blair is.

Ám számunkra, múzeumi embereknek a legfontosabb, hogy TE is világra jöttél, és minden lépéssel mutatod, hogy „... múzeumba csak az való, aki szerelmes a mesterségébe...”. Köszönjük ezt neked, igyekszünk követni!

Drága Jóska! Boldogságos születésnapot, Isten éltesse! Sok erõt, egészséget, töretlen jó-, élet- és munkakedvet kívánok neked a „hetvenkedésben” is!

Barátsággal,

Judit

Tumba – liturgikus tárgy Vác ferences templomában

ZOMBORKA MÁRTA

Összefoglalás: A tumba a gyászmisék, emlékmisék során használt liturgikus tárgy, a templomban az elhunyt ravatalát jelképező elem. A középkorban főrangú temetkezések fényűző kelléke, a barokk idején egyszerűbb formában általánosan elterjedt. Használatát a II. vatikáni zsinat rendelkezései kiszorították a liturgiából, a fa alkotmányok többsége eltűnt a templomokból. Vácon fennmaradt a ferences Szent Kereszt templom látványosan festett tumbája, amely bár közismert, keletkezéséről eddig nem rendelkezünk adatokkal. Korábbi ismertetői a tárgyat díszítésmódja – a festett vanitas szimbólumok – alapján a XVIII. századra keltezték. A tanulmány szerzője rábukkant egy forrásközlésre, egy XIX. századi szerzetes naplójából közzétett szövegrészre, amely megemlíti ezt a műtárgyat. A szerzetes két füzetben rögzített feljegyzései a Csongrád Megyei Levéltárban maradtak fenn, a forrást 1992-ben közölte a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok című periodika. A forrásközlő hibás olvasatban tette közzé a szerzetes nevét, a munka első lépése az ő egyértelmű azonosítása volt. A Tegó Isaiás egykori váci ferences házfőnök által írott napló közli a tumba készítésének idejét, költségeit, megrendelőjének és festőjének nevét, használatba vételének alkalmát. A tárgy 1847 végén készült, a következő év elején díszítették. Díszítőjét festőként – és nem bútorfestő asztalosként – határozták meg. A festő a fedlap motívumait korábbi idők népszerű, a földi javak hiábavalóságát jelképező szimbólumai közül vette. Koponya, homokóra, épületrom, szappanbuborék, hervadó virág, könyv, pénz, kártya emlékeztet rá, hogy az anyagi javak és az ember által felhalmozott tudás, művészet egyaránt az idő áldozatai lesznek. A tumba oldalfalain a különféle rangjelző fejfedők figyelmeztetnek, a halál minden ember egyetemes sorsa.

Kulcsszavak: *liturgikus műtárgy; gyászmise kellék; vanitas szimbólum; hiábavalóság motívum; mulandóság motívum*

Tomb – liturgical object in the Franciscan church of Vác

MÁRTA ZOMBORKA

Abstract: The tomb (tumba) is a liturgical object used in funeral and memorial services, and in churches symbolises the bier of the deceased. In the Middle Ages, it was a luxurious accessory for high ranking funerals, but in the Baroque period it became widespread in a simpler form. Its use was superseded by the provisions of Second Vatican Council, most of the wooden creations disappeared from churches. In Vác, the spectacularly painted tomb of the Franciscan Church of the Holy Cross survived, but although it is well known, no information has been available on its origins. Earlier descriptions dated the object to the 18th century on the basis of its decoration, with painted vanitas symbols. The author of this study has found a source, a passage published in the diary of a 19th century monk, which mentions this artefact. The monk's notes, recorded in two notebooks, are preserved in the Csongrád County Archives, and the source was published in 1992 in the periodical "Magyar Egyháztörténeti Vázlatok" (Hungarian Church History Sketches). The author published the monk's name in a misreading, and the first step of the present work was to identify him clearly. The diary, written by the former Franciscan prior Isaiás Tegó of Vác, gives the date of the tomb's creation, the costs, the names of the commissioner and the painter, and the occasion of its commissioning. The object was made at the end of 1847 and decorated at the beginning of the following year. The decorator was described as a painter, not a cabinetmaker. The painter took the motifs on the cover from popular symbols of earlier times, representing the futility of earthly goods. Skulls, hourglasses, building rubble, soap bubbles, wilting flowers, books, money, and cards are reminders that material goods, the knowledge accumulated by man, and art will all be victims of time. On the sidewalls of the tomb, the various rank-marking headgears warn that death is the universal fate of all men.

Keywords: *liturgical work of art; funeral service implement; motifs of futility; motifs of evanescence*

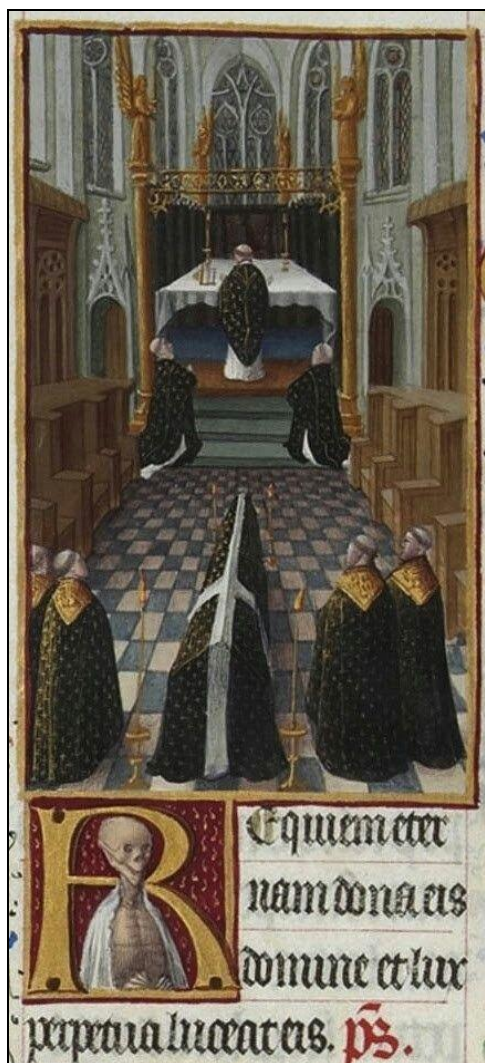

A latin tumba szó eredeti jelentése sír, így nevezték a középkori síremlékek egyik típusát, a többnyire jelképes rendeltetésű márvány vagy bronz szarkofágot is. Ennek fedőlapján általában az elhunyt szoboralakja nyugszik, az oldallapokon pedig domborművek, feliratok örökítik meg a fontos életeseményeit. A tumba az egyházi liturgiában egy jelképes ravatal neve, a tárgy – és az alkalmanként köré épülő díszlet – az elhunyt koporsóját helyettesítette a gyászszertartásokon. A jelképes ravatal együttesre használták a katafalk megnevezést is. A gyászmisék végén a holttest tényleges vagy jelképes jelenlétében végzett záró szertartás volt a középkori eredetű Libera, ami fohászokból, a ravatal szentelt vízzel való meghintéséből és füstöléséből állt. A szertartás nevét az ilyenkor szokásos Libera me, Domine, de morte aeterna (Szabadíts meg, Uram, az örök haláltól) kezdetű énekből vette. Temetési gyászmise esetén ezzel meg is kezdődött a temetés folyamata, az emlékmiséket a Libera és a feloldozás zárta.

A középkori kereszténység értékes ikonográfiai forrásai a díszített liturgikus könyvek. A laikusok számára összeállított imagyűjtemények – „órák könyve” megnevezéssel – a nap óráihoz kapcsolódó imák mellett naptárban követik a liturgikus év alkalmait (*Link1*). A XV. század első- (*1. ábra*) és második felében (*2. ábra*) készült gyászmise ábrázolások jelképes ravatalképeket is mutatnak.

Képzőművészeti alkotásokról ismert egy-egy uralkodó, főnemes, főpap temetése alkalmával állított fényűző ravatalkompozíció, melyet castrum doloris (fájdalom vára), megnevezéssel is illettek. Ezen alkalmi építmények tervezői gyakran neves művészek voltak, akik a jelképes koporsót az elhunyt rangjának, társadalmi helyzetének megfelelő látványelemekkel díszítették (*3. ábra*).

1. ábra: Rekviem a Très Riches Heures-ból (1412–1416).

2. ábra A Llangattock Hours illusztrációja (1450 körül).

Az egyszerűbb ravatal imitációk gyászmiséken, emlékmiséken, a halottak napjához kötődő szertartások alkalmával betöltött szerepéről leírások tanúskodnak. Használatuk a XVIII. században vált általánossá, ebben jelentős szerepe volt annak, hogy a kor közegészségügyi rendelkezései szigorították a temetkezések rendjét. Az intézkedések közé tartozott az elhunyt templomba bevitelének tilalma, ettől kezdve ezt már csak külön engedéllyel lehetett megtenni. Ekkor szüntették meg a templomokat körülvevő temetők használatát, ami szintén módosította a korábbi temetési gyakorlatot. Újabb nagy változást a II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) hozott, megváltoztatva a gyászmise alap gondolatát, mely évszázadokon át a végítélet körül forgott. Addig a liturgia alapmotívumát az elhunyt lelki

üdve érdekében zajló egyházi közbenjárás jelentette, a zsinat nyomán bekövetkezett liturgikus reform viszont az örök élet témáját helyezte előtérbe. Ennek következtében kikoptak a gyászmiséből bizonyos szertartás elemek, velük együtt a jelképes ravatal, a tumba használata.

3. ábra: II. Fülöp (1527–1598) spanyol király jelképes ravatala az antwerpeni katedrálisban 1598-ban, ismeretlen németalföldi művész művén.

Az említések alapján a köznépi szertartások alkalmával használt tumba többnyire állvány szerepet töltött be, amire üres koporsót helyeztek. Gyertyákkal vették körül, ezekből legalább négy volt, de lehetett több is. A hagyomány szerint ezek a gyertyák fehérítetlen – sárga – méhviaszból készültek. A II. világháborút megelőző előírások szerint a liturgiában használt gyertyának eleve méhviaszból kellett lennie, amely lehetett fehér vagy sárga. A gyászmiséken, halotti vesperásban és nagypénteken sárga gyertyát használtak, melyek feketére festett, vagy ezüstszerű gyertyatartóban álltak ([Link2](#); [Link3](#)). A jelképes ravatal környezetében a virág nem, de az elhunyt rangját, méltóságát jelző jelvény használata megengedett volt. Az állványként funkcionáló tumbák mellett léteztek önmagukban használható konstrukciók, melyek az e célra kialakított lepellel letakarva a Szent Mihály lován álló koporsó képzetét keltették. A tumbának eszerint nem volt kötött formája és mérete,

alakíthatták az adott templom tereihez, az adott közösség igényeihez és anyagi erejéhez mérten. Többségük egyszerű asztalosmunka lehetett, nem képviselt iparművészeti értéket. A templomi használatból az 1960-as évek második felében kikerült darabok többnyire rövid úton megsemmisültek.

A ferencesek váci Szent Kereszt templomában szerencsésen fennmaradt egy festéssel gazdagon díszített tumba (4. ábra). Formája téglalap alapú csonkagúla, mely négy rövid lábon áll. A tárgy magassága 82 cm, a fedlap mérete 100 x 40 cm, az alapnál mért kiterjedése 113 x 54 cm. Alapszíne fekete, motívumai színes festésűek, fedőlapja és minden oldallapja díszített. A tárgy helyben ismert, szerepelt már több kiállításon és kiadványban. Keletkezéséről eddig nem rendelkezünk hiteles adatokkal, díszítésmódja alapján a XVIII. századra keltezték ismertetői (Pataky, 2002; Lachegyi, 2016; Harsányi, 2017). A Dercsényi Dezső (1910–1987) szerkesztésében 1958-ban megjelent *Magyarország műemléki topográfája V. kötete*, a Pest megye műemlékei nem említi a váci ferences templom felszerelési tárgyai között.

4. ábra: A váci Szent Kereszt templom tumbája (Horváth M., 2007).

A ferencesek 1721–1766 között építkeztek Vácon, templomuk berendezése zömmel XVIII. századi. A korai liturgikus felszerelésből fennmaradt egy díszes olvasóállvány, két stallum, valamint több nyitott, festett gyóntatószék. A többiek által kutatott ferences dokumentumok nem minden darab eredetére vonatkozóan adnak információt, a tumba korai felszerelési tárgyak közé sorolása kézenfekvőnek tűnt.

Kutatásaim során az elmúlt évben rábukkantam egy forrásközlésre, ami igen értékesnek bizonyult. A *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* lapjain 1992-ben Sávai János (1944–) tett közzé egy írást *Jegó Ézsaiás OFM: Én itt maradtam (Egy szegény barát feljegyzései a múlt század első évtizedeiből)* címen. A forrás Szegeden került napvilágra, ahol az alsóvárosi ferences rendház történelmi anyaga részben a Csongrád Megyei Levéltárhoz került, s a Szegedi Hittudományi Főiskola a Szegedért Alapítvány támogatásával végzett feldolgozó munkát a dokumentumgyűjteményben. A szerzetes naplóját két A/5 méretű, keménykarton borítású füzet tartalmazza, az első 49 oldalon az 1821–1839 közötti éveket, a második 79 oldalon az 1840–1849 közötti eseményeket foglalja össze. A kezdetben latin, majd magyar nyelvű feljegyzések a páter mindennapjait rögzítik, szót ejt családjáról és életeseményeiről, természeti jelenségekről és időjárásról, katasztrófákról és háborúskodásról éppúgy, mint saját öltözetének, szertartási kellékeinek megújításáról. Számos értékes történelmi és néprajzi adalék fedezhető fel benne. Érdeklődésemet a szerző neve keltette fel, amely erősen emlékeztetett egy, a váci helytörténetből ismert szerzetesére. A cím és a lelőhely ugyan nem utalt váci adatokra, de elektronikus keresés során bukkant föl, ami egyértelművé tette ezek létét. Rövid kutatás és adategyeztetés nyomán bizonyossá vált, hogy a napló szerzője Tegó Izaiás, akinek a nevét a forrás feldolgozói rosszul olvashatták ki. Izaiás atya az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején a váci kolostorban élt, az orosz betöréskor leleményes módon segítette a polgárság értékeinek mentését, később visszaemlékezéseket közölt erről az időszakról. Neve ezért is ismertebb a helytörténettel foglalkozók körében. Váci házfőnök utódja, Karcsú Antal Arzén (1827–1893) várostörténeti munkájában így ismertette életútját: *„A hatvanas években egy nagy tevékenységű elöljárót adott az isteni gondviselés e kolostornak ntdő Tegó Izaiás atya személyében, a kinek is ezennel helyén látjuk életrajzát röviden közölni. Született ő Gyöngyösön (Hevesmegyében) 1804. jan. 9-kén, ahol a gymnasiumi osztályokat elvégezvén, 1821. május 8-kán a rendbe beöltözött, 1825. jan. 13-kán a rendi fogalmakat letette és 1828. jun. 13-kán áldozárrá szenteltetett. Sok éveken át mint hitszónok, több kolostorban házfőnöki*

helyettes, majd Rozsnyón és utóbb Vácson 1858. évtől 1870-ig házfőnök lévén, mindenütt sz. buzgalommal hirdette az Ur igéit és szorgalmas volt a rábizottak teljesítésében. Ezen utóbbi évben saját kérelmére Szegedre rendeltetett, ahol öreg kora daczára is örömet teljesítette a hitszónoki és kápláni sz. szolgálatokat. Tulélte egész nemzetségét, két testvére az egri főmegyében volt áldozár s egy piarista testvére is volt, kik ugyanazon szülők gyermekei voltak; e szerint négy testvért adott a Tego-nemzetség az egyházi pályára, a kik ennek mindnyájan becsülete és díszére szolgáltak az Urban. Izaiás atya meghalt 1883. decz. 3-kán Szegeden élete 80., szerzetessége 63. s áldozársága 56-dik évében, hosszas betegség után.” (Karcusú, 1887, pp. 209–210).

Tegó Izaiás naplóját olvasva számos érdekesség mellett a 2. füzet 59. oldalán találtam az alábbi sorokra: „*A Váci Ferencziek Templomában lévő fekete gyász alkotmányt (Tumbát) T. Farkas László akkori Gvardián csináltatta, került 40 váltó forintba. Az asztalostól hazahozatott Decembri 1-kén 1847-ben. Tehát ez üdőtől kezdett használtatni. Legelőször Istenben elhunyt Habala Kelemen Bártfai volt Gvardián nyugmiséje alatt tétetett ki a’Sanktuarium közepére, következőleg legelőször is P. Kailinger Sándor ezen nyugmisét végző által Szenteltetett meg December 13-án Rorate után.” (Sávai, 1992, p. 204). Majd a 2. füzet 63. oldalán – immár 1848-ban – olvashatjuk a továbbiakat: „*A Váci ház Sz. Egyházához tartozó fönnebb érintett gyászalkotmány (Tumba) kifestetett ezen év Marczius hó vége felé, és Április elején tartott a’munka valami 18 napig. Naponta a’festőművész 3 váltót húzott. Rittinger József felső városi művész festette. [Ugyan az melly fellyebb: tehát már többbe került.]” (Sávai, 1992, pp. 205–206).**

A szövegrészletek egyértelműen megadják a tumba készítésének és díszítésének időpontját, s ez nem az eddig feltételezett periódus, hanem a XIX. század közepe. Asztalosmesterrel készítették, de ábráit nem – a bútorok díszítésében egyébként nyilván jártas – festőasztalos mintázta. A szöveg festőművészként, felsővárosi lakosként határozza meg a tumbát díszítő Rittinger Józsefet (na.), s a feltüntetett árak súlyozzák munkája értékét. A felszentelés egy „nyugmise” alkalmával történt, ami minden bizonnyal emlékmise volt. Gyászmisét, emlékmisét bemutathattak a halálhír vételekor, a temetés napján, az elhunyt halálától számított bizonyos napokon, a halál évfordulóin. Az elhunyként említett Habala Kelemen (1803–1847) neve nem jelenik meg a váci templom kriptájába temetett szerzeteseké között. Ezen a nem túl gyakori néven három ferences barátról is tudunk, közülük a Bártfán

szolgálatot teljesítő 1847. december 1-én halt meg Bártfán, tífuszban (*Link4*). Nem volt rendkívüli egyébként távoli kolostorok lakóinak itteni temetkezése, ugyanis a váci kolostor jó ideig a „kiérdemesült” rendtársak lakhelye, egyfajta kóroda is volt. A ferences templom kriptáiba temettek nevét viszont rendre bevezették az erre szolgáló nyilvántartásba, ahol szerepel a tumba felszentelését végző 1800-ban született Kailinger Sándor 1858. január 4-i dátummal, és a megrendelő 1788-ban született Farkas László hitszónok, házfőnök, aki még 1849. május 21-én elhalálozott (*Karcsú, 1887*).

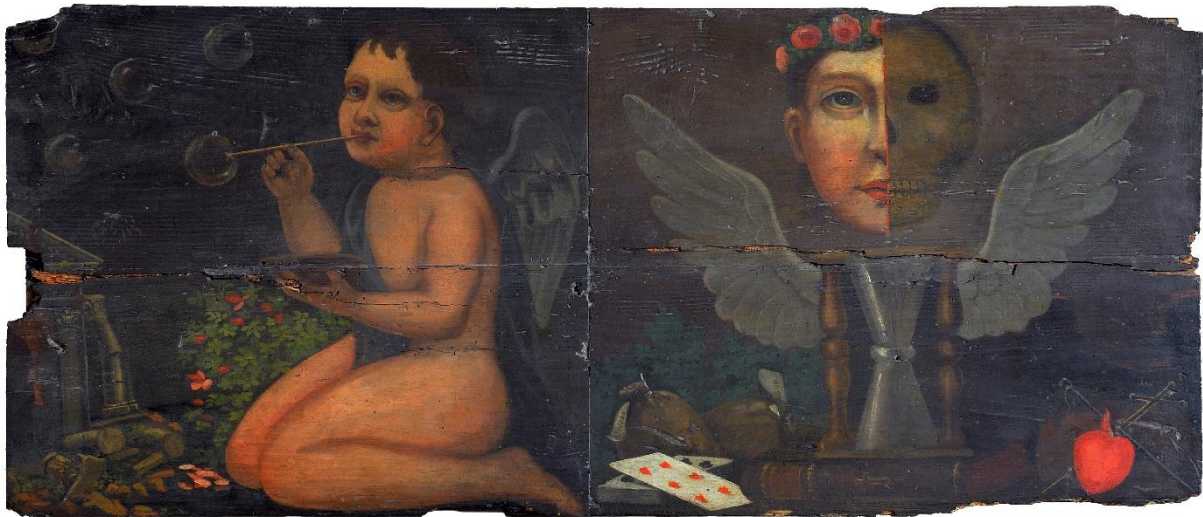
A váci tumba különlegességét a díszítésére alkalmazott ábrázolások jelentik. A festő a mintát korábbi idők népszerű szimbólumai, a vanitas motívumok közül vette. A vanitas – magyaros helyesírással vanitás – latin kifejezés, fordítható hiábavalóság, semmiség, hiúság, hazugság értelemben. A fogalom elterjedéséhez hozzájárult a Biblia latin fordításában (*Prédikátor könyve*) szereplő „*Vanitas vanitatum et omnia vanitas*” megfogalmazás (*Link5*).

A zsidó-keresztény vallásosságban gyökerező, a földi javak elmúlását hirdető tanítások szerint az ember nem ura saját életének, minden Isten kezében van, felesleges evilági javakat, értékeket halmoznia. A vanitas a festészetben több évszázados téma, a csendéletek speciális típusaként terjedt el a XVII. századi Németalföldről származó alkotások népszerűsége nyomán. Többnyire jellegzetes motívumokkal telezsúfolt képek, melyek eredendően az alap gondolatot hivatottak kifejezni: a földi élet és annak minden eleme mulandó. Szimbólumai azt sugallják, hogy a tárgyi javak, a sikeres élet kellékei, az ember által felhalmozott tudás, s a művészetek is előbb-utóbb a megfordíthatatlan idő áldozatai lesznek, ezért nem ezekkel, hanem a lelki üdvösséggel kell foglalkozni. A vanitas-ábrázolások jelképrendszerre többé-kevésbé azonos. Az elmúlást érzékelteti a koponya, a füstölgő gyertya, a hervadó virág, a feleslegesen felhalmozott értéket a drága ékszerek, drapériák, hangszerek, könyvek, festmények. Az értelmezés az idők és alkotói szándékok függvényében változott, idővel túlhaladta az eredeti mondanivalót. A kései ábrázolásokban ütközhet a vallásos alázat és a felvilágosodás öntudata, megmutatkozhat a polgári életvitel továbblépési szándéka (*Link6*).

A váci tumba fedőlapjának (*5. ábra*) egyik felén látható épületrom, hervadó virág, az elmúlás jelképei. A puttó által fújt szappanbuborék, bár a tökéletességet is szimbolizáló gömb formában jelenik meg, csak pillanatnyi jelenség. A másik motívumcsoport tengelyében egy, a Bibliára állított szárnyas homokóra áll, ami az idő múlását jelezve – repül az idő – osztja ketté

a felületet. A virágkoszorús ifjú arcfél mellett a gazdagság és hívság jelzésére szolgál a pénzes zsákok, a kártyapakli megjelenítése, míg a koponyaként ábrázolt, a földi életen már túllépett arcfél mellett a hit-remény-szeretetet jelképezi, a kereszt, a horgony és a szív látszanak.

5. ábra: A váci tumba fedőlapja a mulandóságot és a földi javak hiábavalóságát jelképező szimbólumokkal (Horváth M., 2007).

A tumba oldalfalain (6–9. ábrák) megjelenő koponya a kereszthez rakott lábszárcsontokkal az elmúlás általános szimbóluma, s efelett a különféle rangjelző fejfedők figyelmeztetnek, a halál minden ember egyetemes sorsa. Püspök és bíboros, pápa és király ugyanúgy halandó, mint a legegyszerűbb polgár vagy a nincstelen. A halál nem ismer rangot.

A festő valószínűleg nem kapott részletes utasításokat az ábrázolásokkal kapcsolatban, és nem rendelkezett mélyebb liturgiai ismeretekkel. A főpapi fejfedők esetében ugyanis a színek és a bojtok alkalmazása nem felel meg a korabeli szabályoknak (Bangha, 1933). Rittinger József munkásságáról nem rendelkezünk további ismeretekkel, nagy valószínűséggel a környéken kiterjedt vízimolnár család leszármazottja, aki a források szerint részt vett a szabadságharc küzdelmeiben (Tragor, 1908). Az ugyancsak Tragor Ignác (1869–1941) által írott, a város művészeti életével foglalkozó munkákban nem találkozunk a nevével. Levéltári források említik ingatlan és örökösödés ügyekben, ezek feldolgozásával remélhetők újabb adatok róla.

6. ábra: A tumba egyik hosszanti oldallapja (Horváth M., 2007).

7. ábra: A tumba másik hosszanti oldallapja (Horváth M., 2007).

8. ábra: A tumba egyik rövidebb oldallapja
(Horváth M., 2007).

9. ábra: A tumba másik rövidebb oldallapja
(Horváth M., 2007).

A váci tumba formája és díszítése alapján feltételezhetően önmagában jelenítette meg a ravatalt a szertartásokon. Az általam eddig megismert ferences dokumentumok nem említenek tumbatakarót, ami pedig az értékes, nemes alapanyagú liturgikus textilek sorába tartozva helyet kaphatott volna az iratokban. Isaiás atya naplójában szó esik „Nyugmisei bársony fekete öltözet”-ről, amit 1846-ban ugyanaz a Farkas László készítettett, mint aki a tumbát: „Váci Szerzets házunk részére N. T. Farkas László e’jelen évbeni őrnök Atya által Pesten csináltatott Nyugmisei bársony fekete öltözet arany paszomántra és nagy arany házfűggőkkel hazahozatott a’gőzösön Várad József (valaha szerzetünkben lévő) Szakács Ur által Marczius hó 22-kén. Első szolgálat tetézt benne e’jelen év Nagypéntekén. Az egész egyházi öltözet, úgymint: Misemondó (casula) két Dalamtica, két stóla, két manipulus, a’kehelyi egész készület és a’két arany függő került 370. váltó forintba. Mely öltözet árába Ő Méltósága Gosztonyi Pál Septemvir 100 váltó forintot adott. 50-et pedig mások a’többi a’ház pénzén.” (Sávai, 1992, p. 200). Ugyanazon megrendelő szándéka volt tehát a gyászmise kellékeinek ilyen módon való összehangolása. Nem készítettett textil takarót, mert festett tumbát tervezett és rendelt meg másfél év múlva. A szimbólumokkal díszített tárgyat letakarni, vagy akár egy üres koporsó ráhelyezésével elfedni nem szándékozott.

A váci sajtó tudósításait áttekintve több helyen és időben találunk híreket a város templomaiban a gyászmiséken használt katafalkokról. Elhunyt püspök évfordulós miséje, Ferenc József (1830–1916) halála, az aradi vértanúk gyászünnep, az első világháború áldozatainak gyászmiséje egyaránt jelképes ravatal mellett zajlott. E tudósítások alapján érzékelhető a szabályok változása, hiszen már növényi díszek, koszorúk is említődnek. A ferencesek tumbájának használata egy, az első világháborúban elesett katona emlékmiséje kapcsán bukkan fel az újsághírekben: „*A Kárpátoknál hősi halált halt dr. Remes Sándor lelkiüdvéért csütörtökön mondott megható gyászmisét katafalkkal Skultéty Pál szentferencrendi áldozár a barátok templomában.*” (Dercsényi, 1914, p. 2).

A váci tumba megőrzését a ferences kolostor szerzeteseinek, későbbi a plébánosainak és a templom gondnokainak köszönhetjük. Napjainkban a felújított szentélyben találtak helyet számára, s így már kevésbé kitett mint korábban, a templom folyosóján állva. Mindemellett a ritka és különleges műtárgynak szüksége lenne komolyabb állagvédelemre és restaurálásra.

A tárgy típus életútjának értékeléséhez hozzátartozik, hogy a világ számos pontján – rendkívüli alkalmanként – újra megjelent a régi római rítus, és vele a jelképes gyászravatal a templomokban (10. és 11. ábra). A tumba, a katafalk az emberi érzékelés segítője, mintegy közvetítő az emlékezők, a feloldozásban, a végső találkozásban bizakodók számára.

10. ábra: Pápai gyászmise minden elhunyt hívő ünnepén 2012-ben Firenzében (Link7).

11. ábra: Katafalk egy mindenszentek ünnepi misén 2009-ben Saint Louisban ([Link8](#)).

IRODALOM

- Bangha, B. (szerk.) (1933): *Katolikus Lexikon IV.* Magyar Kultúra, Budapest.
- Dercsényi, D. (szerk.) (1914): *Rekviem dr. Remes Sándorért.* **Váci Hírlap**, 81., 1–4.
- Harsányi, I. (2017): *Vác Szent kereszt ferences templom építéstörténeti tudományos dokumentáció.* Kézirat, Vác, 1–150.
- Karcsú, A. A. (1887): *Vác város története VIII.* Mayer Sándor Könyvnyomdája, Vác.
- Lachegy, M. (2016): *Romokból támadt barokk virágoskert – A váci ferences templom és oltárai.* Vác-alsóvárosi Szent Miklós Plébánia, Vác.
- Pataky, D. (szerk.) (2002): *A Váci Egyházmegye kincsei – A Nagypréposti palota.* Váci Egyházmegye, Vác.
- Sávai, J. (1992): *Jegó Ézsiás OFM: Én itt maradtam (Egy szegény barát feljegyzései a múlt század első évtizedeiből).* **Magyar Egyháztörténeti Vázlatok**, 4., 171–216.
- Tragor, I. (1908): *Vác története 1848–49-ben.* Váci Múzeumegyesület, Budapest.

Internetes hivatkozások

Link1: Book of hours

https://en.wikipedia.org/wiki/Book_of_hours

Link2: Further Questions about the Symbolism of Unbleached Beeswax Candles

<https://www.newliturgicalmovement.org/2009/10/further-questions-about-symbolism-of.html>

Link3: Gyertya – Magyar Katolikus Lexikon

<http://lexikon.katolikus.hu/G/gyertya.html>

Link4: Habala Kelemen

<http://www.frantiskani.sk/nekr/12/habala.htm>

Link5: Vanitas – Magyar Katolikus Lexikon

<http://lexikon.katolikus.hu/V/vanitas.html>

Link6: Vanitas - Wikipedia

<https://hu.wikipedia.org/wiki/Vanitas>

Link7: Sacristy Tips: Constructing a Catafalque for the Requiem Mass

<https://www.liturgicalartsjournal.com/2018/11/sacristy-tips-constructing-catafalque.html>

Link8: All Souls Mass

<http://www.romeofthewest.com/2009/11/all-souls-mass.html>

Utószó helyett eme játékról, csak röviden...

Kriston-Vízi József 70. születésnapja alkalmából elkészített ünnepi tanulmánykötet utolsó lapjához ért a kedves Olvasó. A köszönet sorai ezek, hiszen egyrészt a Jóistennek kell köszönetet mondanunk, amiért ezen a világon lehetünk, ismerhetjük egymást és alkotva ünnepelhetjük Jóska barátunkat. A hálámat kell tolmácsolnom a szerzőknek is, akik munkásságuk, egyedi szemléletük és utánozhatatlan stílusuk, valamint tudásuk legjavával hozzájárultak ezen kötet létrejöttéhez. Nélkülük ez nem sikerülhetett volna, így a köszönet, ha kevésnek is tűnik, kérem, hogy az ünnepelt mosolyát képzeljék ezen sorokhoz!

A 30 tanulmány mögött megannyi terület jeles képviselője húzódik, akik a szerkesztői felhívásnak eleget téve nyomban tollat ragadtak. 30 olyan írás született ezáltal, amelyek révén nem csupán a választott vagy kutatott terület rajzolódik ki jobban, hanem mögöttük az ember is! A kötetben üdvözölhetjük Neumann Ferit egy könyvtártörténeti nyomozás keretei között, az ipari forradalom képzőművészetek általi új kutatási kontextusát, a homoki táj gyönyörű megjelenéseit a népköltészetben, Rómer Flóris ma is tanulságos sorait a Párizsi Világkiállításról, vagy éppen a szerepjátékok vizuális megjelenítését. De a kötetben a hungarikumnak számító gombfoci története jól megfér Garay költészetével, a digitális Betlehem egy visszaemlékező motoros alakjával, az öngyilkosságba menekülők utolsó sorai a szakandragógiai visszatekintéssel is. Megelevenedik előttünk a Déri család valamennyi képviselője, vagy éppen Mészöly Miklós szekszárdi életképei, de kitértek a szerzők Jóska barátunk egyetemi éveire, vagy éppen ma a Cseh Köztársaság nagykövetségének otthont adó patinás épület történetére is. Irodalmunk egyik neves családja, a Baradlay família tagjainak új megközelítése vagy éppen Arany és az ásványtan kapcsolata színesíti ezen tanulmánykötetet. A szerzők nagykőrösi tájszólással írt humoros történettel, vagy éppen a svéd, már-már arcpirosító graffitik, a felvidéki fürdőhelyek képeslapjai, újszerű tragikomédia magyarázat, későavar kori lelet története, Jóska kezdeti évei, vagy éppen a Kecskemét és Japán kapcsolatának történeteivel is megtisztelték az ünnepi kötetet. Mindezekon felül a tanulmányok között találkozhatunk a gyermekkultúra értelmiségének a fejlődésével, játékgyűjteménnyel, a második japán irodalmi Nobel-díjassal, a szovjet munkatáborok életét bemutató írással, vagy éppen a váci ferences templom liturgikus tárgyaival is. Mindezek sokszínűsége hiszem, hogy méltán tartanak tükröt Jóska elé, hiszen ő maga éppen ilyen kavalkád, mindenben is jártas és alkotó barátunk.

Tanulás élethosszig – Szentendre
Skanzen – 2007. június 9.
(Káldy, 2007).

Nagykőrös, 2023. július 1.

Ezúton ragadom meg az alkalmat, hogy egyben szíves elnézést kérjek valamennyi szerzőtől, miért is a végtelenségig zaklattam őket a falig elmenő javításaimmal, de ahogy az egyik kollégánk mondta: „Egy szerkesztőnek ez a dolga.” Nos, én elvégeztem, ezt is!

A kötet címét Petőfitől emlegetett *Az volt a nagy, nagy munka...* verséből idéztem és hiszem, hogy ez a jelen műre roppant találó. A kötetet ezen sorral zárom és végül köszönöm Jóskának, hogy ünnepelhettünk. Sok ilyen „kis tréfát” kívánok még mindannyiunknak!

Oláh Róbert
szegény dolgos barátod

Instead of an epilogue about this game, just briefly...

The last page of the celebratory volume of studies on the occasion of Joseph Kriston-Vízi's 70th birthday is now ready. On the one hand, we must thank God for the fact that we can be in this world, know each other and celebrate our friend Joe in a creative way. I must also express my gratitude to the authors, who have contributed to the creation of this volume with the best of their work, their unique approach and inimitable style and knowledge. Without them, this could not have been possible, so please imagine the smile of the celebrated on these pages!

Behind the 30 studies there are distinguished representatives of many fields who responded to the editor's call for papers and took up their pens. The result is 30 papers that not only give a better picture of the field chosen or researched, but also of the people behind them! The volume welcomes Feri Neumann in the context of a library history investigation, the new research context of the Industrial Revolution through the visual arts, the beautiful representations of the sand landscape in folk poetry, the still instructive lines of Flóris Rómer on the Paris World's Fair, or the visual representation of role-playing games. But the book also combines the story of the Hungaricum of button football with Garay's poetry, the digital Bethlehem with a reminiscent motorcyclist, and the last lines of the suicide runner with a professional andragogical retrospective. All the members of the Déri family, or Miklós Mészöly's biographies in Szekszárd, are brought to life, but the authors also touch upon the university years of our friend Joe, or the history of the embassy of the Czech Republic, which today houses the embassy of the Czech Republic. A new approach to the Baradlay family, one of the most famous families in our literature, or the relationship between Arany and mineralogy, add colour to this volume of studies. The authors have also graced the festive volume with a humorous story written in the dialect of Nagykőrös, or Swedish graffiti that almost makes your face redden, postcards of the Highland bathing sites, a novel explanation of tragicomedy, the story of a late Avar artifact, the early years of Joe, or the relationship between Kecskemét and Japan. In addition to these, the studies include the development of children's intellectuals, a collection of toys, the second Japanese Nobel Prize winner for literature, a description of life in Soviet labour camps, and liturgical objects from the Franciscan Church of Vác. The diversity of all this is, I believe, a worthy reflection of Joe, who is himself just such a cavalcade, a friend who is knowledgeable and creative in all of these.

Lifelong learning – Szentendre
Skanzen – 9 June 2007
(Káldy, 2007).

Nagykőrös, 1 July 2023

Róbert Oláh
your poor hard-working friend

Meghívó

Kedves Szerzőtársunk, Barátunk, Munkatársunk és Érdeklődő!

Nagy tisztelettel és szeretettel várunk **Kriston-Vízi József** etnográfus-muzeológus köszöntésére és ünnepi kötetének bemutatójára.

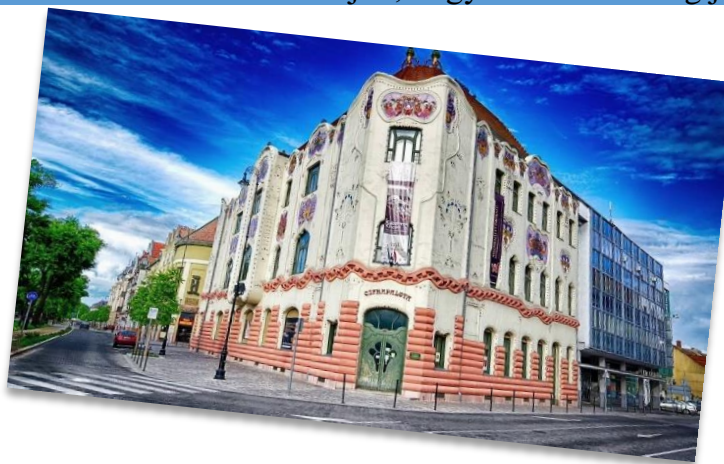
KECSKEMÉTI KATONA JÓZSEF MÚZEUM, CIFRAPALOTA
(6000 Kecskemét, Rákóczi út 1.)

2023. július 8. (szombat) 15 óra

A megjelenő e-kötetet kérésre a bemutató napján megadott e-mail címre küldjük.

A bemutatót követően kötetlen, beszélgetős büfét tervezünk, amelyre szívesen fogadunk természetbeni felajánlásokat. Köszönjük!

Részvételi szándékát kérjük, hogy 2023. 07. 03-ig jelezze a 88olahr@gmail.com e-mail címre ☺

Közreműködik:

BAKÓ KATALIN

népdalénekes, könyvtáros

„A sok közt
e kis tréfa...”

ÜNNEPI TANULMÁNYKÖTET
KRISTON-VÍZI JÓZSEF
ETNOGRÁFUS-MUZEOLÓGUS
70. SZÜLETÉSNAPIJÁRA

Nagykörös ♦ 2023

Nagykörös ♦ 2023

70. SZÜLETÉSNAPIJÁRA
ETNOGRÁFUS-MUZEOLÓGUS

A kötetet bemutatja:

OLÁH RÓBERT

szerkesztő

2023. július 8-án az e-book bemutatóját résztvevők a Cifrapalota Páva termében (Kecskeméti Katona József Múzeum, 2023).

